

***Маҷаллаи илмӣ-омӯзишии
муҳаққиқони ҷавон***

МУҲАҚҚИК

МУАССИС:

***Донишгоҳи давлатии омӯзгории
Тоҷикистон ба номи
Садриддин Айнӣ***

№ 4 (49)

Душанбе – 2020

Сармуҳаррир:
Мирбобоев А.

Котиби масъул:
Ҷоматов С.

Мусахҳеҳ:
Валиев Ҷ.

Мухаррири техникӣ:
Мардонов С.

ҲАЙАТИ МУШОВИРОН:

- Ғаффорӣ Н.У.** - ректори ДДОТ ба номи С. Айни, доктори илмҳои таърих, профессор
- Мирзораҳимов А.К.** - муовини ректор оид ба илм, доктори илмҳои биология, профессор
- Нуъмонов М.** - доктори илмҳои педагогӣ, профессор
- Бандаев С.** - доктори илмҳои химия, профессор
- Пирумшоев Ҳ.** - доктори илмҳои таърих, профессор
- Раҳматуллозода С.** - доктори илмҳои филология, профессор

ҲАЙАТИ ТАҲРИР:

- Мачидова Б.** - доктори илмҳои педагогӣ, профессор
- Солиев Л.** - доктори илмҳои химия, профессор
- Назариёв Р.** - доктори илмҳои фалсафа, профессор
- Сатторов Т.** - доктори илмҳои биология, профессор
- Муҳаббатова Х.** - доктори илмҳои география, профессор
- Азизов М.** - доктори илмҳои физика-математика, профессор
- Худойдодов А.** - доктори илмҳои филология, профессор
- Умаров У. С.** - номзоди илмҳои педагогӣ, дотсент

**Маҷалла дар Вазорати фарҳанги Ҷумҳурии Тоҷикистон 17 феввали соли 2020
таҳти шумораи 145/МҶ-97 сабти ном гардидааст.**

**Дастхату аксҳои ба идораи маҷалла воридшуда баргардонида намешаванд.
Саҳеҳияти далелҳо ва маълумоти илмӣ бар уҳдаи роҳбарони илмӣ ва
кафедраҳои марбута воғузур мегардад.**

ФЕХРИСТ

ЧАҲОНИ ЗАБОН

1.	Рустамов Ш., Қосимов С., Алиев О. Саҳми Академик Б.Н.Ниёзмухаммадов дар рушди илми забоншиносии тоҷик	6
2.	Қурбонов А. Шарҳу тавзеҳи истилоҳи полисемия дар забоншиносии муосир	9
3.	Нозимова Ҳ. Баъзе хусусиятҳои фразеологизмҳо дар забони англисӣ	12
4.	Валиев Ҷ. А., Шарипова Н. Калимаҳои ҳешутаборӣ дар осори Низом Қосим.....	15
5.	Бобоева М. Ихтисораҳои экологии забони англисӣ ва усулҳои тарҷумаи онҳо ба забони тоҷикӣ	19
6.	Бобочонова Н. Консепти “Саг” дар забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ аз нигоҳи лингвофарҳангшиносӣ.....	22
7.	Ахмедова З. Таърихи тарҷума дар ҷаҳони қадими антиқа ва аввалин асарҳо (оид ба назарияи тарҷума)	27
8.	Найтов М. General information about english verbals.....	32
9.	Давлатёрова М. Мавқеи пешоянди “IN” дар ибораҳои субстантивӣ.....	37
10.	Шерашева Н. Лексикаи афсонаҳои мардумии минтақаи ҷануби Тоҷикистон	40
11.	Ҷумаев С. Дараҷаи муқоисавии сифат дар забони тоҷикӣ ва англисӣ	42
12.	Ахметова М. Калимасозии исм дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ	45

ГУЛШАНИ АДАБ

13.	Абдуллоев Н. Вежагиҳои бадеии тамсилҳои «Мантиқ-ут-тайр»-и Фаридуддин Аттор	48
14.	Зебинисои Маҳмуд Воситаҳои тасвир дар як ғазали Камоли Хучандӣ	52
15.	Мирзоев И. Таркиб ва мундариҷаи ашъори тоҷикии Бобораҳим Машраб	56
16.	Муборакалшеев Ф. Назари шарқшиносони фаронсавӣ роҷеъ ба “Сафарнома” –и Носири Хусрав	58
17.	Шодмонова Ш. «Шоҳнома»-и Абдулқосим Фирдавсӣ ва нақши он аз нигоҳи муҳаққиқон.....	64
18.	Нарзиева М. Проблема передачи содержания оригинала текста при переводе художественного произведения ...	69

ТАЪРИХ, ФАЛСАФА, СИЁСАТ ВА ҲУҚУҚ

19.	Ибодуллоева М. Гендер ва омӯзиши нобаробарии гендерӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон.....	72
20.	Ҳайтов Х. Мустафо Камол Отатурк.....	75
21.	Носирова Ш. Шаҳри Бухоро маркази илму фарҳанг ва тамаддуни замони Сомониён	78
22.	Сангов С. Ҳучуми Арабҳо ба Хатлон	80
23.	Зиёзода Ҷ. Сабабҳои асосии кашфиётҳои ҷуғрофӣ кашфиётҳои Христафор Колумб.....	83
24.	Исроилова Г.А. Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Иттиҳоди Давлатҳои Мустақил	86

25.	Рауфзода К.	Нақши ҳуқуқҳои инсон дар ташаккули ҷомеаи шаҳрвандӣ	90
26.	Самиев М., Қиматгули А.	Ақидаҳои пандуахлоқии Толиби Омулӣ ва моҳияти он дар ташаккулёбии шахсият	95
27.	Мирзоев А.	Квалификурионии аломатҳои байналхалқии ҷинояти	100
28.	Давлатов Н.	Салоҳияти намоёндогии парламент дар таҷрибаи мамлакатҳои хориҷа	105
29.	Неъматуллоев М.	Хусусиятҳои хизмати давлатии (шаҳрвандӣ) Британияи Кабир дар замони муосир	108
30.	Алибеков А.	Эмомалӣ Раҳмон Асосгузори низоми таҳсили хизматчиёни давлатӣ	111
31.	Пиров М.	Нигоҳе ба понздаҳсоли муносибатҳои дипломатӣ миёни Тоҷикистону Покистон	114
32.	Неғматова М.	Сулҳ ва аҳдномаи ризоияти ҷомеаи Ҷумҳурии Тоҷикистон	118
33.	Бадриддинов Ф.	Масъалаҳои ҳуқуқӣ, ҷавобгарии граждании соҳибкор	122

ИЛМ ВА ФАНОВАРӢ

34.	Муродов М.	Парвози математикии деркунандагон	124
35.	Шарифзода Н.	Таҳлил ва тадқиқи ҷараёнҳои автоматикунории ҷои кории мутахассис	126
36.	Раҳмонова М.	Шабкаи компютерӣ, системаҳои ҷустуҷӯӣ дар интернет ва тадқиқи он	128
37.	Анваров Ҷ.	Таҳқиқи ҷаспакии маҳлулҳои полистирол вобаста ба ҳарорат	130

ТАБИАТ ВА МУҲИТ

38.	Ҷутаков М.	Ҳосиятҳои шифобахшии топинамбур	131
39.	Ёров К.	Хусусиятҳои шифобахшии тут	135
40.	Ҳусейнова Р.	Фаъолияти ҳазмкунии нейтрофилҳои сегментядроии хуни канори ҳангоми мутобиқшавӣ ба шароити баландкӯҳи вобаста ба сини сол	138
41.	Одиназода Ҳ. Н., Саидзода А. Д., Шукурова П. Я.,	Баъзе хусусиятҳои паҳншавии диабети қанд дар байни кӯдакон дар вилояти Хатлони Ҷумҳурии Тоҷикистон	141
42.	Одиназода Ҳ.	Диабети қанд- нишонаҳо, таъхир, табобат ва омории он	146
43.	Саидзода А.	Бемориҳои узви нафаскашӣ роҳҳои пешгирӣ ва паҳншавии он	150

ОМУӢЗИШ ВА ПАРВАРИШ

44.	Горончиева П.	Кор бо матнҳо яке аз шаклҳои фаъолияти омӯзиши забони хориҷӣ	155
45.	Қамолова Ш.	Ҷанбаҳои психологию иҷтимоии ҳамкориҳои оила ва мактаб дар раванди таълиму тарбия	159
46.	Саидов Н.	Нақши валеология зимни омӯзиши ҳалли масъалаҳои биологӣ	163
47.	Мирсаидзода Ф.	Мафҳуми ҷаҳлсозӣ ва таърифоти он	166
48.	Сатторов Н.	Усулҳои нақшбозӣ дар ташаккули малакаҳои грамматикӣ ва лексикӣ хонандагон	169

49.	Чамилова Н.	
	Хусусиятҳои муштаракӣ муносибатҳои шахс ва ҷомеа.....	172
50.	Мамадамонова М.	
	Сабаб ва оқибатҳои истифодаи лексикаи ғайримеъёр дар наврасон ва ҷавонон	174
51.	Абдурахимова Г.	
	Инкишофи шахсияти донишчӯ ҳамчун як падидаи мубрами педагогӣ – психологӣ	178
52.	Гурезов Б.	
	Асосҳои психологӣ ва пешгирӣ намудани нуқсони лакнатзабонӣ	181
53.	Муҳиддинова М.	
	Ислоҳи ҳатоҳои грамматикӣ хонандагон ҳангоми иҷрои машқҳо.....	184
54.	Наҷмудинзода Д.	
	Инкишофёбии шавқу завқӣ хонандагони муассисаҳои миёнаи умумӣ ба математика зимни таълими фанҳои табиӣ.....	187
55.	Зоҳирова З.	
	Хусусиятҳои хоси омӯзиш ва истифодаи матнҳои таълимотӣ.....	189
56.	Усмонова С.	
	Нақш ва усулҳои тарроҳии либоси домодӣ	192

РАВИШИ ТАДРИС

57.	Хайруллозода П.	
	Технологияи муосир ва истифодаи он дар раванди таълими география	195
58.	Файзуллоева М.	
	Истифодаи суруд ҳангоми таълими истимоъи забони англисӣ	200
59.	Шамсиддини Р.	
	Лоихасозӣ ҳамчун роҳи самарабахши ташкили корҳои мустакилонаи донишчӯён дар дарсҳои забони олмонӣ.....	203
60.	Ахметова М.	
	Истифодаи воситаҳои аёни дар таълими забонҳои хориҷӣ	206
61.	Юлдошева О.	
	Равишҳои таҳқиқи концепти «даракт/tree» дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ: таҳлили лингвокултурологӣ	209

*Рустамов Шарофиддин,
доктори илмҳои филологӣ, профессор*

*Қосимов Саъдӣ,
номзади илмҳои филологӣ, дотсент, муовини якум, муовини ректор
оид ба корҳои таълимии ДДОТ ба номи С.Айнӣ*

*Алиев Одилҷон,
номзади илмҳои филологӣ, дотсенти кафедраи назария ва амалияи забонишиносӣ*

САҲМИ АКАДЕМИК Б.Н.НИЁЗМУҲАММАДОВ ДАР РУШДИ ИЛМИ ЗАБОНШИНОСИИ ТОЧИК

Дар пешрафти илми забониносии тоҷик ва таълими забони модарӣ хусусан таълифи китобҳои дарсӣ барои мактабҳои миёнаю олии Ҷумҳурии Тоҷикистон академик Б.Н.Ниёзмұхаммадов хеле калон аст. Дар он солҳое, ки устод Б. Ниёзмұхаммадов ба ғайри таълифи китобҳои дарсӣ аз забони модарӣ барои мактабҳои тоҷикӣ кори чандон сахл набуд. Устод Ниёзмұхаммадов аз ҷумлаи аввалин муаллифони китобҳои дарсӣ мебошад, ки вобаста ба талаботи замон ва раванди таълиму тарбия китобҳои дарсӣ офаридааст. Академик Ниёзмұхаммадов ба маънои тоҷик устои ҳамаи забониносии ҷумҳурӣ ба ҳисоб меравад.

Онро, ки камоли маърифат ҳосил шуд,

Ҳам мӯниси ҷон бошад ҳам марҳами дил.

Ҳанӯз соли 1941 Б.Ниёзмұхаммадов бо ҳамроҳии Л.Бузургзода қисми якуми китоби дарсии “Морфологияи забони тоҷикӣ”-ро таълиф менамояд. Ин китоб яке аз беҳтарин китобҳои дарсӣ ба шумо рафта, дар он оид ба сохти морфологияи забони тоҷикӣ васеътару фасеҳтар маълумот дода шудааст. Дар муқаддимаи китоб дар бораи грамматика, ҷумла ва калима, аъзоҳои ҷумла ва ғайра маълумот дода мешавад. Дар ин китоб ҳамаи 10 ҳиссаи нутқ васеъ тадқиқ ёфтаанд. Чунончӣ, дар боби исм дар бораи исмҳои ҳосилшуда, ҷондору бечон, танҳою ҷамъ, дар бораи исмҳои ҷомеъ, роҳҳои ифодаи ҷинсиёт дар исм, категорияҳои муайяниву номуайяни дар исмҳо, пасвандҳои исмсоз, алоҳида-алоҳида маълумот дода шудааст.

С.Ализода дар бахши дуюми “Сарфу нахв” (1926) нӯҳ ҳиссаи нутқро номбар карда, сипас алоҳида-алоҳида ҳар як ҳиссаи нутқ ва вазифаҳои синтаксисии онҳоро баён кардааст. Дар “Сарфу нахв” ҳиссаҳои зерини нутқ оварда шудаанд.

1.исм. 2.сифат. 3.адад. 4.замир. 5.феъл. 6 зарф. 7.адот. 8.робита. 9.асвот. инҳоро ба ҳосилшуда, зот ва маънӣ, зирӯх ва берӯх, басит ва мураккаб, ҷомад ва мушток таъриф намудааст. Дар боби феъл бошад оид ба категорияҳои маълум ва маҷхул (бевосита ва бавосита), лозим ва мутаоддӣ (моида ва гузаранда) ва ғайра маълумотҳои хеле муфид баён намудааст. Дар бахши ҷоруми китоб дар хусуси аломатҳои китобатӣ маълумот додааст. Ӯ нӯҳ аломатро қайд намудааст: чалапеч (вергул), нуктапеч (нуктавергул), нукта, дунукта, ҷудой (тире), камолак (қавс), ноҳунак.

Маъноифодакунии пасвандҳоро ба инобат гирифта, онҳоро ба даҳ гурӯҳ тақсими менамояд, ки баъзеашон аз як ҳиссаи нутқ ва баъзеи дағар аз якчанд ҳиссаи нутқ исмҳои гуногунмаъно месозанд (Масалан: пасанди –а на танҳо аз исм исми дағар: даст-даст, даҳан-даҳана, гӯш-гӯша, ҳалқ-ҳалқа, пой-поя, балки аз сифат исм: зард-зарда, сабз-сабза, аз шумораҳо: панҷ-панча, даҳ-даҳа, сад-сада, ҳазор-ҳазора месозад). Дар китоби мазкур хусусиятҳои ҳамаи ҳиссаҳои нутқ ҳамин тавр муфассал баён карда шудаанд.

Бояд гуфт, ки дар ин китоб боби фонетикаи забони тоҷикӣ дарҷ наёфтааст. Аммо дар китобҳои дарсии минбаъда боби фонетика илова шуда, ҳамин тарзи таҳлилу таълим бо таҳрири тағйир то 1962 давом намудааст. Бояд таъкид кард, ки ҷор нашри охири китоби мазкур (С 1962, 63, 64, 65) аз китобҳои пешина аз ҷиҳати ҳаҷм ва услуб фарқ мекунад. Муқоисаҳои нишон медиҳанд, ки ҷорҳои охири китобҳои дарсии қисми якуми грамматика нисбатан хубтар ва пурмазмунтар таълиф ёфтаанд. Дар ин китобҳо имлои ҳафҳо ва аломатҳо муфассал баён карда шуда, дар бораи таркиби луғавии забон, маънои асли ва маҷозии калимаҳо, синонимҳо, антонимҳо, омонимҳо, роҳҳои бойшавии забони тоҷикӣ ва маълумоти аввалини ҷолиби диққат дода шудаанд. Ин китобҳо ба талаботи мактабҳои миёна мувофиқ буданд. То солҳои 50-ум барои мактабҳои олии ҷумҳурӣ ҳеҷ гуна китоби дарсӣ вуҷуд надошт. Ин ҳолат дар назди олимони забониносии ҷумҳуриамон вазифаи аввалиндараҷаи таълифи грамматикаи мактабҳои олиро гузошт. Бо ташаббуси Б.Н.Ниёзмұхаммадов қисми 1 “Грамматикаи забони

точикӣ” (фонетика ва морфология) барои мактабҳои олии аввалин маротиба соли 1956 дастраси толибилмон гардид. Дар ин китоб оид ба забон ва роҳи ҷамъиятии он, таркиб ва фонди луғавии забони адабии тоҷик, вазифаи лексикология, грамматика ва категорияҳои грамматикӣ, калима ва шаклҳои он тарз ва усули таснифоти ҳиссаҳои нутқ маълумоти муфасссал дода шудааст.

Азбаски фаъолияти илмӣ ва омӯзгории Б.Н.Ниёзмӯҳаммадов баробар ҷараён меёбад, асарҳои илмӣ ва методии ӯ аз таҷриба гузашта, ҳамчун натиҷаи корҳои амалӣ қимати махсус пайдо кардаанд. Яке аз хусусиятҳои хоси услубии ин олими барҷаста ва омӯзгори моҳир дар он аст, ки вай китобҳои дарсӣ ва асарҳои илмӣ худро бо забони хеле равану содда ва ба тарзи ниҳоят мухтасар менависад, ки онҳо ба ҳамаи хонандагон дастрас мебошанд. Чунин истёдод ба ӯ имконият додааст, ки проблемаҳои бузурги илмиро дар мақолаҳои ҳаҷман хурд ҷуқур ва ҳаматарафа таҳлил намояд. Синтаксис барои мактабҳои олии низ бо ташаббус ва роҳбарии бевоситаи Б.Н.Ниёзмӯҳаммадов соли 1963 таълиф ёфт. Дар муқаддимаи китоб синтаксис ва вазифаҳои он, ки дар бораи ҷумла, ибора, сохт ва тарзу роҳҳои ташаккулёбии алоқамандии онҳо баҳс мекунад, инчунин воситаҳои асосии ифодаи муносибатҳои синтаксисӣ: калимаҳои ёридиҳанда, пешояндҳо, пасояндҳо, пайвандакҳо, таркиби калима ва аъзоҳои ҷумла, задаи мантиқӣ, алоқаҳои мувофиқат, изофӣ, вобастагӣ ва ҳамроҳии калимаҳо дар ҷумла мухтасар баён ёфтаанд.

Китоби “Грамматикаи забони тоҷикӣ” барои мактабҳои олии на танҳо ба донишҷӯён ва омӯзгорон ҳамчун китоби дарсӣ хизмат мекунад, балки онҳо асарҳои илмӣ-тадқиқотӣ ҳам мебошанд, ки барои ҳалли муҳими илмӣ ин ё он соҳаи грамматикаи забони тоҷикӣ ёри мерасонанд ва асоси мустаҳками грамматикаи илмӣ ба ҳисоб мераванд.

Яке аз асарҳои ҳаҷман калону мазмунан пурғановати олим “Ҷумлаҳои содда дар забони адабии ҳозираи тоҷик” (1960) ном дорад. Дар асар муаллиф воситаҳои асосии муносибатҳои синтаксисӣ, тарз ва роҳҳои ба ҳам алоқамандшавии калимаҳо, аъзоҳои ҷумла ва калимаю ибораҳое, ки ба ҷумла тобишҳои гуногуни маъноӣ медиҳанд, муфасссал баён карда, боигарии забони адабии тоҷик ва ҳодисаҳои басо гуногуни синтаксисиро бо маводҳои фаровон исбот менамояд. Б.Н.Ниёзмӯҳаммадов дуруст нишон медиҳад, ки ҷумла яке аз воҳидҳои асосии забон буда, ҳар кадоми он як фикри томо ифода мекунад. Чунин ҷумлаҳо метавонанд, аз як калима иборат бошанд: (ин ҷо ҷумлаҳои унвонӣ, яккалимагӣ, нопурра дар назар дошта шудаанд). Муаллиф сараъзоҳои ҷумларо, ки дар таркиби ҷумлаи дутаркиба воқеъ гардидани ҳардуи онҳо хизмат ва моҳияти ҷумлаи содда ба ҳамаи ду аъзои ҷумла вобаста аст, муфасссал таҳлил менамояд. Дар ин боби китоб мубтадои тафсилӣ, хабарҳои содаи феълӣ ва номӣ, инчунин хабарҳои таркибӣ, ки аз масъалаҳои нисбатан душвори синтаксис мебошанд, моҳирона таҳлил ёфтаанд. Дар асар муайянкунандаҳои изофӣ ва беизофӣ, ки бо хусусиятҳои ҷи грамматикӣ ва ҷи маъноиашон аз ядигар тафовут доранд, инчунин муайянкунандаҳои сифатӣ ва соҳибӣ, ки хусусиятҳои рангоранг ва тобишҳои зиёди маъноӣ доранд, баён карда шудаанд.

Маълум аст, ки асоси ҷумлаҳои мураккабро ҷумлаҳои содда ташкил медиҳанд. Аз ин рӯ, олими нуктадон Б.Н.Ниёзмӯҳаммадов дар нисфи роҳ намеистад, яъне қори тадқиқотии худро давом дода, ба тадқиқи қисми дигари синтаксис – ҷумлаҳои мураккаб машғул мешавад. “Очеркҳо ба баъзе масъалаҳои забоншиносии тоҷик” аввалин китобест, ки синтаксисӣ ҷумлаҳои мураккабро дар бар мегирад. Дар китоб Б.Н.Ниёзмӯҳаммадов аввал фарқи ҷумлаи мураккабро аз ҷумлаи содда бо далелҳои илмӣ асоснок карда, ҷиҳатҳои характерноки ҷумлаҳои мураккаби пайвастаро қайд менамояд. Аммо мавзӯи асосии китоб ҷумлаҳои мураккаби тобӣ мебошанд.

Таҳлили ҷумлаҳои мураккаб ва ҷои ҷумлаҳои пайрав вобаста ба пайвандакҳо муайян карда шудаанд. Муаллиф фикри худро дар бораи ҷои сарҷумла ва ҷумлаҳои пайрав дар “Очеркҳо” инкишоф дода, пас аз ҷумлаҳои пайрав омадани сарҷумларо низ моҳирона тасвир менамояд. Дар хусуси ҷумлаҳои мураккаби сартаркиба бошад, се масъалаи душвортарини соҳаи синтаксисӣ ҷумлаҳои мураккаби тобӣро мавриди муҳокима қарор додааст:

1. Ҷои сарҷумла дар ҷумлаҳои мураккаби тобӣ бо якчанд ҷумлаҳои пайрав;
2. Ҷумлаҳои мураккаби тобӣ бо ҷумлаҳои пайрави ҷида;
3. Ҷумлаҳои мураккаби тобӣ дараҷа.

Ҳар кадоми ин масъалаҳоро муаллиф мӯшикофона таҳлил намудааст. Дар “Очеркҳо” инчунин доир ба ҷумлаҳои мураккаби тобӣ дорои ду, се ва чор ҷумлаи пайрав мисолҳо овард, таҳлил карда шудаанд. Дар асл ҷумлаҳои мураккаби омеҳта хеле хуб шарҳ ёфтаанд. Муаллиф қилиби ба ду ҷумла тобӣ гардидани як ҷумлаи пайравро низ ба ин гурӯҳ дохил намудааст.

Ҳар ду китоби Б.Н.Ниёзмухаммадовҳам “Ҷумлаҳои сода дар забони адабии ҳозираи тоҷик” ва ҳам “Очеркҳо” ба ёрии муаллимони мактабҳои миёна ва донишҷӯёни мактабҳои олии навишта шудаанд. Аз ин сабаб муаллиф дар бораи ин ё он ҷумлаи пайрав ба услуби китобҳои дарсӣ таъя намуда, аввал қоида медиҳад ва баъд бо мисолҳо даъвои худро собит менамояд.

Хизматҳои академики суҳандону суҳансанҷ Б.Н.Ниёзмухаммадов ҳамчун муаллифи китобҳои дарсӣ (чи барои мактабҳои миёна ва чи олии) шоёни тақдир тахсинанд. Гарчанде нури ҷароғи ҳаёти академик Б. Н. Ниёзмухаммадов ба охир расид, вале равшании ҷароғҳои дар зиндагии пурсамараш даргирандаи ӯ дар дили шогирдону дӯстонаш солҳои сол равшанӣ хоҳад дод. Номе неки ин марди фозил дар дили дӯстону шогирдонаш нақши ҷовид гузоштааст ва номи ӯро солҳои сол дар хотири мардуми мо нигоҳ хоҳанд дошт:

Зиндаву ҷовид монд ҳар кӣ нақӯном зист,
К-аз ақибаш зикри хайр зинда кунад номро.

Адабиёт:

1. Алиев О. Муҳаққиқи нахустин “Грамматикаи забони тоҷикӣ”. Журнали “Осори академик” (мачаллаи илмӣ). №1 (17), 2012. Саҳ. 168-170.
2. Валиев Ҷ.А. Суҳандон ва суҳансанҷ. Мачалли илмӣ-омӯзишии муҳаққиқони ҷавон “Муҳаққиқ”. – Душанбе: ДДОТ, 2017. №4 (21), саҳ. 43-45.
3. Рустамов Ш. Академик Б.Н.иёзмухаммадов. – Душанбе: Ирфон, 1985.

Калидвожаҳо: *Б.Н. Ниёзмухаммадов, забон, забони тоҷикӣ, рушди илми забони тоҷикӣ, академик, суҳандон, морфология, синтаксис, грамматика, ҷумла, ибора*

Аннотатсия

ВКЛАД АКАДЕМИКА Б.Н. НИЁЗМУХАММАДОВА В РАЗВИТИЕ ТАДЖИКСКОЙ ЯЗЫКОВОЙ НАУКИ

Высокой оценки заслуживают академические заслуги оратора и оратора Б.Н. Ниёзмухаммадова как автора учебников (как для средней, так и для высшей школы). Хотя свет лампы жития академика Б. Н. Ниёзмухаммадов закончился, но свет огней, которые он зажег в своей плодотворной жизни, будет сиять в сердцах его учеников и друзей долгие годы. Доброе имя этого благородного человека оставило неизгладимый след в сердцах его друзей и учеников, и его имя будет помнить наш народ на долгие годы.

Ключевые слова: *Б.Н. Ниёзмухаммадов, забон, забони тоҷикӣ, рушди илми забони тоҷикӣ, академик, суҳандон, морфология, синтаксис, грамматика, ҷумла, ибора*

Annotation

CONTRIBUTION OF ACADEMICIAN B.N. NIYOZMUKHAMMADOV IN THE DEVELOPMENT OF TAJIK LANGUAGE SCIENCE

The academic merits of the orator and orator B.N. Niyozmukhammadov as the author of textbooks (for both secondary and higher schools). Although the light of the lamp of the life of Academician BN Niyozmukhammadov has ended, the light of the lights that he lit in his fruitful life will shine in the hearts of his students and friends for many years. The good name of this noble man has left an indelible mark in the hearts of his friends and students, and his name will be remembered by our people for many years.

Keywords: *B.N. Niyozmukhammadov, zabon, zaboni tokiki, rushdi ilmi zaboni tokiki, academician, suhandon, morphology, syntax, grammar, jumla, ibor.*

ШАРҲУ ТАВЗЕҲИ ИСТИЛОҲИ ПОЛИСЕМИЯ ДАР ЗАБОНШИНОСИИ МУОСИР

«**Полисемия** (аз калимаи юнонии *polysemos* – сермаъно) (сермаъноӣ) – дар як воҳиди забонӣ мавҷуд будани маъноҳои зиёд – ду ва ё зиёда аз он» [5, 47]. Дар бисёр ҳолатҳое, ки сухан оид ба полсемияи меравад, пеш аз ҳама сермаъноии калимаҳо чун воҳидҳои лексикӣ дар назар дошта мешаванд. «Полисемияи луғавӣ – қобилияти истифодабарии як калима ҳангоми маънидодкунии объектҳои гуногун ва зухуротҳои воқеӣ» [2, 382]. Масалан, исми «field» маъноҳои зерини луғавиро дорад: 1) майдон, марғзор, фазои калон 2) ҷои таваллуд 3) майдончаи варзишӣ 4) ҳамаи иштирокчиёни озмун 5) майдони ҷанг 6) майдони ҳаракат 7) китъа, доираи ғайриҷаҳонӣ 8) фон, замин (манзара) 9) тамғашинос, майдон ва ё қисмати майдон (сипар) 10) барангезиши ҷараёни электрикӣ 11) саҳроӣ [2, 383].

Калима ба қадом маънои луғавие наомада бошад, аз рӯи мутақобилияти он бо дигар калимаҳо муайян карда мешавад: «diamond-field», «field theory», «magnetic field», «field hockey», «to leave the field». Истифодабарии ин ва ё он маънои калима ҳолатҳо ва матнҳои гуногунро дар мавзӯи умумии нутқ амалӣ менамояд. Монанди ин матн низ мазмунҳои муайяни калимаи сермаъноро дар шароитҳои муайян маълум месозад ва дар баъзе ҳолатҳо метавонад омехтагии семантикии калимаҳоро ба вучуд орад, ба ибораи дигар яғҷояшавии мафҳумҳои алоҳидаи луғавӣ ҳангоми амалӣ нагардидани фарқкунии онҳо (ва ҳангоме, ки зарур шуморида намешавад). Баъзе маъноҳо танҳо дар яғҷоягӣ бо калимаи муайянқунанда («magnetic field») ба назар мерасанд; дар баъзе аз маъноҳои калимаҳои сермаъно чун алоқамандии фразеологӣ пешбарӣ шудааст масалан «field of vision» [1, 84].

Байни маъноҳои калимаҳои бисёрмаъно алоқаи муайяне мавҷуд мебошад, барои маънои як калима пиндоштани онҳо асос ба вучуд меорад ва ин хусусият калимаҳоро аз калимаҳо – оммонимҳо фарқ мекунонад. Маъноҳои луғавӣ дар бисёре аз қорҳо чун вариантҳои луғавӣ – семантикӣ баҳогузори қарда мешаванд. Дар вобастагӣ аз муҳити луғавӣ (матн, ҳолат) калима ба маъноҳои гуногун мубаддал мегардад ва ин имконият медиҳад, ки дар калима маъноҳои зиёд ба вучуд оянд. Ҳолати истифодабарии маъноҳои гуногуни калима имконият медиҳад, ки дар бисёр ибораҳои калимаҳои ҳаммаъно ва зидмаъно онро истифода барем.

Ягонагии муайяни семантикиро ташкил дода истода, маънои калимаи бисёрмаъно дар асоси монандии воқеӣ (аз рӯи шакл, намуди беруна, ранг, ҳолат, умумияти функсияҳо) ва ё омехтагӣ алоқаманд мебошад. Дар вобастагӣ бо ин алоқамандии маҷозӣ ва аслиро аз ҳамдигар фарқ менамоянд. Байни маъноҳои калимаҳои бисёрмаъно алоқаи семантикии мавҷуд мебошад, ки мавҷуд будани элементҳои ягонаи онҳоро исбот менамояд. Аммо дар бисёр ҳолатҳо маъноҳои маҷозии калимаҳо на танҳо ба ҷузъиётҳои асосии ғайриумумии маънӣ, балки ба аломатҳои ассоциативӣ низ тааллуқ доранд: “to cast a shadow” и “a shadow of doubt”. Тафсири ин маъноҳо таъкиди нишонаҳоеро, ки дар дигар маъноҳо воҷеҳуранд, дар бар намегирад [2, 383].

Ҳангоми фарқкунии маъноҳои асосӣ (аслӣ) ва маҳсулии (маҷозӣ) калимаи бисёрмаъно вобастагии парадигматикӣ ва синтагматикӣ калима дар маъноҳои алоҳида ба инобат гирифта мешавад. Маъноҳои асосии парадигматикӣ дар муносибатҳои синтагматикӣ нисбатан озодтар баён карда шудаанд. Ин дар умум ба муайянқунии маънои асосӣ чун ба тариқи контекстӣ вобасташуда мувофиқ мебошад. Вобастагии байни маъноҳои аслӣ ва маҷозӣ бетағйир боқӣ наметавонад: дар баъзе калимаҳо маъноҳои дуҷумдараҷа ба асосӣ ва аслӣ мубаддал мегарданд. Маҷмӯи маъноҳои калимаҳои бисёрмаъно ҳамеша сохтори ташкилии муайяноро доро мебошанд, ки хусусан ҳангоми тақсимкунии маъноҳои калима тасдиқи худро меёбанд (тағйироти сохтори семантикии он). Монандии калима одатан ба гумон мубаддал намегардад. Дар сохтори калимаҳои бисёрмаъно «маъноҳои умумӣ»-ро ҷудо намудан мушкил мебошад. Ҷунончи вобастагии маъноҳои калимаҳои бисёрмаъно бо предметҳо ва зухуротҳои гуногуни воқеият онро тақозо менамояд, ки ҳангоми навиштани ду калимаи ҳаммаъно яке аз он ноҳинҷор ва дигаре ҳолӣ буда наметавонад.

Хусусиятҳои полсемия асосан бо ҳосияти луғавии забони англисӣ ва мувофиқ наомадани сохтори семантикии он муайян карда мешавад.

Ҷараёнҳои гуногуни пайдошавии маъноҳои дуҷум ва мувофиқан фарқияти табиати ин маъноҳо дар типологияи маъноҳои умумӣ инъикос меёбанд. Дар ин намуди типология ҷои

асосиро маъноҳои якум ва дуум ишғол менамоянд, ки метавонанд чун ҷараёнҳои номинативӣ таснифот гарданд. Муайян сохтани хусусияти семантикии тағйиротҳое, ки ба вучуд омадани маъноҳои маҳсулӣ (дуумдараҷа) сабаб мегарданд, дар намуди тақсимоthои метафорӣ ва метонимӣ ва зертипҳои онҳо амалӣ карда мешаванд.

Дар системаи маъноҳо аз ҳама осонтар маъноҳои номинативии калима ҷудо карда мешаванд, ки онҳо чун воқеаҳо ба «назди предметӣ пиндошта мешаванд». Маъноҳои асосии номинативии ин ва ё он калима чун маркази пайдоиши калимаҳои маҳсулӣ пиндошта мешавад, ки ин мисли радифҳои калимасоз ба ҳисоб меравад. Ҳамаи маъноҳои дигари калимаро метавон дар муносибат бо маънои аслии номинативӣ чун калимаҳои маҳсулӣ арзёбӣ намуд.

Маъноҳои асосии номинативиро метавон ба аввала ва дуумдараҷа, ки аз аввала воқеа аст, таснифот намуд. Маъноҳои дуумдараҷаи калима аз хусусиятҳои ҳиссаи нутқ, ки калима ба он тааллуқ дорад, аз матнҳое, ки дар онҳо ин калима истифода бурда мешавад, аз алоқаҳои муайяни луғавии онҳо ба дигар калимаҳо, ки воқеаҳо ба ин забонанд воқеаҳо мебошанд.

Дар ҷараёни амалишавӣ ва инкишофи забон таносубҳои номбаршудаи маъноҳои гуногуни калимаи бисёрмаъно, ки аз нуқтаи назари таърихият баррасӣ карда мешаванд, бетағйир буда наметавонанд. Маъноҳои нав ба вучуд меоянд ва ё ин ки дар баробари гузаштани вақт чунин маъноҳо аз байн мераванд. Бояд зикр намуд, ки дар баробари гузаштани вақт маъноҳои аслии калима ба маъноҳои маҷозӣ ва баръакс маъноҳои маҷозӣ ба маъноҳои аслии мубаддал мегарданд. Ин ҳолатро метавон чунин шарҳ дод, ки бо гузашта айём маъноҳои аввалаи калима аз байн мераванд ва дар ин ҳангом маъноҳои дуумдараҷаи он чун маънои аслии калима фаҳмида мешаванд. Чунончи барои забони англисии ҳозиразамон маъноҳои аввалияи чунин калимаҳо мавҷуд намебошанд *bribe* «пора» (аввалия ягон чизи дуздашуда), *client* «мизоҷ» (мозочони адвокатҳо, нотариусҳо, корхонаҳои савдоӣ ва саноатӣ ва ғайра); харидори доимӣ, фармоишгар (аввалан инсоне, ки зеро ҳимояи каси дигар қарор дорад, тобеъ), *sprawl* «кашиш ёфтани, вайрон шудан»; ба ҳар тараф паҳн шудан, васеъ шудан; пароканда шудан (аввалан беқаророна чунбида дароз кашидан) ва ғайраҳо. Маъноҳои аввалияи маҷозии онҳо чун маъноҳои аслии фаҳмида мешаванд, ки дар навбати худ аз ин маъноҳо маъноҳои дуумдараҷа ба вучуд меоянд. Ҳамин тариқ, чунин ақида дуруст аст, ки азхудкунии таносубҳо ва алоқаҳо дар низомии маъноҳои калимаҳои бисёрмаъно бо алоқаҳои таърихӣ онҳо яхела нестанд. Дар ин вақт тақсимоthи маъноҳо дар калима, тағйироти таносуби онҳо мутақобилан он фактор тасдиқ мекунад, ки маҷмӯи маъноҳои калима ҳамеша дорои хусусияти ташкилии махсус мебошад ва ин маъноҳо сохтори муайяно ташкил мекунад.

Тағйирпазирии муносибатҳо байни маъноҳои калимаи бисёрмаъно зарурияти муайян кардани фарқияти таснифоти диахронӣ ва таърихӣ синхрониро тақозо менамояд. Ракурсии замонавии таҳлили онҳо ба ҳамдигар дар воқеаҳои ба шакли диахронӣ навишташуда, монанд буда наметавонад. Дар таснифоти диахронии маъноҳо ба ҷои мафҳумҳои аввалия ва дуумдараҷа мафҳумҳои асосӣ, аввалия ва дуумдараҷа, маъноҳои махсус, ки ҳолати нобаробари маъноҳои онҳоро дар сохтори семантикии калимаи бисёрмаъно тақозо менамоянд, ба миён меоянд. Маъноҳои аввалия ва асосӣ тавассути матн муайян карда намешаванд, онҳо ба таври контекстуалӣ озод мебошанд; маъноҳои дуумдараҷа, хусусӣ бошанд барои амалишавии худ шароитҳои муайяни синтагматикиро талаб менамоянд. Масалан калимаи *ladder* на дар ҳама матнҳои забони англисӣ ба маънии «зинапо» фаҳмида мешавад.

Аз он сабабе, ки барои калимаи сермаъно дар ин ва ё он маънои матн ба таври кофӣ махсус ва фардӣ аст, он чун иҷрокунандаи функсияи фарқкунии маъноҳои калима истифода бурда мешавад. Минбаъд ин ҳолат чун усули методии универсалӣ баромад менамояд ва дар таҳлилу тасвири лексикографии калимаи сермаъно мавриди истифодаи васеъ қарор дода мешавад.

Адабиёт:

1. Виноградов В.В. Основные типы лексических значений слова // Виноградов В.В. Избранные труды: Лексикология и лексикография. – М., 1977. – 18 с.
2. Гак В.Г. Семантическая структура слова как компонент семантической структуры высказываний // Семантическая структура слова. – М., 1971. – 84 с.
3. Горшкова К.А. Имя существительное широкой семантики *thing* в современном английском языке. – Автореф. Дис. ... канд. Филол. Наук: 10.02.04 – Одесса, 1973. – 32 с.
4. Гируцкий А.А. Введение в языкознание. – Минск: ИТООО, Тетра Системс, 2001. – 288 с.
5. Литвин Ф.А. Многозначность слова в языке и речи. – М., 1984. – 136 с.

Калидвожаҳо: забони англисӣ, полсемия, лексика, фразеология, семантика, диахрония, забонишиносӣ, маънои аслӣ, маънои маҷозӣ

Аннотация

ТОЛКОВАНИЯ ТЕРМИНА ПОЛИСЕМИЯ В СОВРЕМЕННОЙ ЛИНГВИСТИКЕ

Семантика слов в современной лингвистике определяется буквальным и переносным значениями текста, а для выявления лексической природы семантических слов она основана на синхронных и диахронных проблемах. В английском языке также можно увидеть эту семантическую особенность слов, адаптированных к композиции английского языка.

Ключевые слова: английский язык, полсемия, словарный запас, фразеология, семантика, диахрония, лингвистика, буквальный смысл, образный смысл

Annotation

THE INTERPRETATION OF THE TERM OF POLYSEMY IN MODERN LINGUISTICS

The semantics of words in modern linguistics is determined by the literal and figurative meanings of the text, and to identify the lexical nature of semantic words, it is based on synchronous and diachronous problems. In English, one can also see this semantic feature of words adapted to the composition of the English language.

Keywords: English language, polysemy, vocabulary, phraseology, semantics, diachronic, linguistics, literal meaning, figurative meaning

Маълумот дар бораи муаллиф: Курбонов Азизҷон, магистранти соли дуҷуми кафедраи забонишиносӣ ва типологияи муқоисавии Донишгоҳи давлатии омӯзгорӣ Тоҷикистон ба номи С. Айни.

Роҳбари илмӣ: Ҷоматов С.

Сведения об авторе: Курбонов Азизджон, магистрант второго курса кафедры языкознания и сравнительной типологии Таджикского педагогического университета имени С. Айни.

About the author: Qurbonov Azizjon, the 2nd year of Master Student in the Department of Linguistics and Comparative Typology, Tajik State Pedagogical University named after Sadriddin Ainy.

БАЪЗЕ ХУСУСИЯТҲОИ ФРАЗЕОЛОГИЗМҲО ДАР ЗАБОНИ АНГЛИСӢ

Шубҳае нест, ки тадқиқи ҳаматарафаи масъалаҳои фразеологии забони англисиро барои равшан намудани як қатор проблемаҳои лексикология, этимология, синтаксис, калитрашиносӣ, орфография, маданияти сухан ва дигар соҳаҳо кӯмак мерасонанд.

Фразеология ҳазинаи забон мебошад. Дар фразеологияи миллии забони англисӣ воҳидҳои фразеологии дигар миллатҳо низ вучуд дорад. Фразеологизмҳо, яъне воҳидҳои фразеологӣ як ҷиҳати муҳими забон мебошад, ки забон бе онҳо вучуд дошта наметавонад. Фразеологияи забони англисӣ хеле бой ва ғанӣ буда, таърихи бисёрасра дорад. Забони англисии муосир забони таҳлилӣ мебошад. Афзоиши сохтори таҳлили забони англисӣ тамоми воҳидҳои фразеологии забони англисиро маҳдуд месозад. Масалан:

The man of the hour – Қаҳрамони давр.

He is dying for her – Ӯ дар шиқи ӯ месӯзад.

You better ask for your cards – Беҳтар ин аст, ки аз кор раӣ.

Ин ибораҳо навиштаҷотҳои рехтаро аз қабилӣ *the badger state* – шаҳри Висконсинро, *Girl Friday* – ёрдамчӣ, ёрдамчии боваринок, аниқтараш **котиба** ва ғайраҳо ифода мекунанд, ки мо ба онҳо чун фразеологизм баҳо медиҳем [6].

Тавре ки дар боло зикр намудем, воҳидҳои фразеологӣ воқеаҳои аз ҳад зиёд мураккабро тавсиф мекунанд ва дар забонҳои мухталиф усулҳои омӯзиши худро дорад. Ақидаҳои забоншиносон дар баъзе мушкилоти фразеологӣ аз якдигар фарқ мекунанд. Бо вучуди ин, вазифаи муҳими забоншиносоне, ки дар соҳаи фразеология кор мекунанд аз кӯшишҳои ёфтани роҳи усулҳое иборат аст, ки ҳам барои назарияи фразеология ва ҳам барои таълими забонҳои хориҷӣ муҳим мебошад.

Бинобар ин, фразеологизмҳо аз рӯи маънои худ муродифи калитраанд, онҳо дар гуфтор калитравор амал мекунанд ва кулӣ хосиятҳои услубии калитмаро такрор менамоянд. Аз ҷумла, фразеологизмҳо дар нутқ ба сифати воситаҳои ифоданокӯ экспрессивии забон ба кор мераванд. Мисол, фразеологизмҳои нави **an earthly paradise** – бихишти рӯи замин; **fiddle while Rome is burning** – мурдари монда тутхӯрӣ кардан - аз зумраи он ибораҳои рехтаи забони англисианд, ки ба гуфтор таъсири калони эмотсионалӣ мебахшанд. Вале ибораҳои фразеологии нави «big bug» тобиши баланди услубӣ дорад [8, 181].

Дар забони англисӣ воҳидҳои фразеологӣ мақоми волеи услубӣ дошта се нави мешаванд [6]:

1. Фразеологизмҳои архаистӣ, ки онҳо аз истеъмол берун шудаанд ва ё берун шуда истодаанд:

The iron entered his soul – корд ба устухонаш рафта расид;

2. Фразеологизмҳои адабӣ китобатӣ:

The debt of Nature = death – марг;

Attic salt = wit – хушфаросат.

3. Ибораҳои рехтаи иқтибосӣ, ки дар забони англисӣ низ дар гуфтугӯи ҳаррӯза истифода мешаванд:

A' propos de bottes (фаронсавӣ) = unconnected with the preceding remarks -;

Hic et ubique (лотинӣ) = here and everywhere – дар ҳама ҷой.

Воҳидҳои фразеологии мақоми пасти услубидошта низ се нави мешаванд:

1. Фразеологизмҳои гуфтугӯии берун аз одоб:

A grass widow = a woman temporarily separated from her husband - бевазан;

2. Арготизмҳо, ки хосияти фразеологӣ доранд:

A loss leader = a cheap popular article;

3. Фразеологизмҳое, ки характери сленгӣ доранд:

To be dead nuts on = to be extremely fond of – беҳад муштоқ будан.

Истифодаи ҳамаи навиҳои фразеологизмҳо нутқро зебо, таъсирбахш ва пурбуранг мегардонад. Аз ин хотир доништану истифода бурда тавонистани воҳидҳои фразеологӣ яке аз шартҳои асосии забондони хуб будан аст.

Фразеологизмҳо дар забони англисӣ қисми зиёдашон ибораҳои сирф англисӣ мебошанд, ки муаллифонашон номаълуманд. Аслан маълум аст, ки аксари онҳо иборасе мебошанд, ки дар миёни халқ истифода мешуданд ва муаллифони асосии онҳо низ халқ маҳсуб меёбад. Бо мақсади тақвияти андешаҳо чанд намуна меоварем:

Bite off more than one can chew – панҷ ангуштро ба даҳон андохтан, яъне ба коре даст задан, ки аз чаҳдаш намебарой, ба ғунҷоиши даҳон нигоҳ накарда ба даҳон андохтан, иҷро карда натавонистани кор;

To have a bee in once 's bonnet – аз ақиби ягон андеша банд будан ё банд шудан ба коре; [8, 177].

In for a penny, in for a pound – пеш аз он ки қувва санҷӣ фунтро фаромӯш наkun;

To pay through the nose – пули зиёд хароҷот кардан, се маротиба зиёдтар пул додан ва ғайра.

Фразеологизмҳои сирф англисӣ бо урфу одатҳои ва этиқоди халқи англис ва омилҳои таърихӣ вобаста мебошад.

1. Воҳидҳои фразеологие, ки урфу одатҳои халқи англисро мефаҳмонад: **by (with) bell book and candle** – бебозгашт. Қатъиян, нотақрор, яке аз роҳҳои дур шудан аз калисо;

Bakers dozen – бо урфу одатҳои қадимаи англисӣ вобаста аст, ки аз нонпазҳо ба ҷои 12 нон 13 нон мегирифтанд, барои он ки 13-умаш аз ҳисоби савдогар махсуб меёфт;

Good vine need's no bush – майи хуб ба тамғаи бор муҳтоҷ нест. Бори хуб муҳтоҷ ба муаррифи нест.

2. Воҳидҳои фразеологие, ки ба воқеаҳои ҳақиқати таърихидошта иртибот доранд:

Carry coal to New castle – Ба (new castle) Нью – Касел ангишт кашондан, яъне чизеро ба ҷое бурдан, ки дар он ҷо чунин чиз хеле зиёд аст [8, 177].

Play fast and loose – бозии ғайри қоидавӣ. Бемаъсулият будан. Ин ибора бо бозии қадимаи халқ иртибот дорад, ки бо он дар намоишгоҳҳо дар Англия бозӣ мекарданд;

Put somebody in a cart – касеро дар ҳоли ногувор гузоштан, дар ҳиҷолат мондан. Бо калимаи **cart** аробаро ном мебарданд, ки ҷинойткоронро ба ҷои қатл ё ки масхаракунон дар кӯчаҳои шаҳр мегардониданд;

A stange bed fellow – шиноси ғайри муқаррарӣ. Дар Англия дар миёнаи асри 16 – 17 катҳои ҷудогона тамоман кам буданд. Одамони як ҷинс бисёр вақт якҷоя хоб мекарданд.

3. Воҳидҳои фразеологие, ки бо номи нависандагони Англия: олимон, шоҳон ва ғайра алоқаманданд.

А) фразеологияҳое, ки дар таркибашон ному насаб доранд.

According to Cocker – ба мисли Кокер. Дар маънои дуруст, аниқ ва бо тамоми қоидаҳо. Кокер – соли 1631- 1675 муаллифи китоби арифметикаи забони англисӣ, ки дар асри 17 хеле машҳур буд;

The Admirable Crichton – ҷеймс Крайтон олими бузурги Шотландӣ асри 16.

Б) фразеологияҳое, ки дорои номҳо мебошанд:

Jack makes a good Jill – агар ҷек хуб бошад ҷил ҳам хуб аст. Шавҳари хуб, ҳамсари хуб дорад;

Quin Ann is dead – ин ибора дар даври шохигарии Анна машҳур буд. Чизе ки маълум буд боз ҳамонро нақл мекард, Америкаро кашф намуд. ҷавоб ба одаме, ки ахбори кӯҳнаро мефаҳмонад [7, 476].

Мушоҳидаҳои нишон медиҳанд, ки тамоми воҳидҳои фразеологиеи забони англисӣ, ки хеле қадимаанд, ҳоло дар адабиёти англисӣ пурра дар истифодаанд, гарчанде пештар суҳанони оддии таърихӣ махсуб меёфта бошанд ҳам, нависандагони гуногуни дар асарҳои худ онҳоро истифода бурда, дар таркиби ҷумлаҳо дар қорхояш нишон медиҳанд. Дар умум, тавре ки дар боло шарҳ додем, дар забони англисӣ фразеологизмҳо мувофиқ ба пешниҳоди адабиёти гуногуни илмиву назариявӣ ба гурӯҳҳои алоҳидаи ҷудо ва гурӯҳбандӣ мегарданд.

Адабиёт:

1. Азарх Н.А. Фразеологические единицы в современном английском языке // Иностр. яз. в школе. – М., 1956. - №6. - С.21-35.
2. Азимова М.Н. Сопоставительно-типологическое исследование фразеологической системы таджикского и английского языков. – Душанбе, 2006. – 242 с.
3. Амосова Н.Н. Основы английской фразеологии. – Л.: Нашриёти ЛГУ, 1963. – 208 с.
4. Арнольд И.В. Лексикология современного английского языка. – М.: Высш.шк., 1986. – 295 с.
5. Виноградов В.В. Об основных типах фразеологических единиц в русском языке // В.В. Виноградов. Избранные труды: Лексикология и лексикография. – М.: Наука, 1977. – С. 140-161.
6. Кунин А.В. Английская фразеология. Теоретический курс. – М., 1981.
7. Кунин А. В. Англо-русский фразеологический словарь. – М., Рус. яз., 1999. – 502 с.
8. Antrushina G.B. and others. English Lexicology. – М.: High school, 1985. – 285 p.
9. Ginzburg R. S. e. a. A Course in Modern English Lexicology. – М., 1966, pp. 87-119.
10. Richard A. Spears American Idioms Dictionary, Lincolnwood, Illinois, USA, 1991. – 464 с.

Калидвожаҳо: *фразеология, воҳидҳои фразеологие, калима, архаистӣ, услубӣ, ибораҳои рехта, иқтибосӣ, сленг, гуфтугӯӣ, пурбуранг, таъсирбахш*

Аннотация

НЕКОТОРЫЕ ОСОБЕННОСТИ ФРАЗЕОЛОГИЗМОВ В АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКЕ

В данной статье рассматриваются некоторые особенности английских фразеологизмов. Автор высказывает свои соображения относительно места и цели употребления фразеологических единиц, а также дает классификацию этих явлений по их стилистическим характеристикам. Соответственно они делятся на архаичные фразеологизмы, книжные фразеологизмы и заимствованные идиоматические выражения. Дана также классификация фразеологизмов, которые стилистически обладают неформальными признаками.

Ключевые слова: *фразеология, фразеологические единицы, слово, архаический, стилистические, идиоматические выражения, заимствованные, жаргон, разговорные, впечатляющий*

Annotation

SOME FEATURES OF PHRASEOLOGICAL UNITS IN ENGLISH

Some features of English phraseological units are reviewed in this article. The author expresses some of his ideas regarding to the place and purpose of the usage of the phraseological units and also gives the classification of these phenomena according to their stylistic characteristics. Accordingly they are divided into archaic phraseologies, bookish phraseologies and borrowed idiomatic expressions. There is also given the classification phraseologies that stylistically have informal characteristics.

Key words: *phraseology, phraseological units, word, archaic, stylistic idiomatic expressions, borrowed, slang, colloquial, impressive*

Маълумот дар бораи муаллиф: Нозимова Ҳамроз Сайнуриддиновна, магистранти соли дуюми факултети забони англисии ДДОТ ба номи Садриддин Айни.

Роҳбари илмӣ: Каримов Ш.Б.

Сведения об авторе: Нозимова Ҳамроз Сайнуриддиновна, магистрантка второго курса факультета английского языка ТГПУ имени Садриддина Айни.

About the author: Nozimova Hamroz Sainuriddinovna, the first year of Master Student of the English Department of Tajik State Pedagogical University named after S.Aini.

*Валиев Чамиед Абдурасулович,
ассистенти кафедраи назария ва амалияи забониносии
Шарипова Назира,
донишҷӯи соли панҷуми факултети филологияи тоҷик*

КАЛИМАҲОИ ХЕШУТАБОРӢ ДАР ОСОРИ НИЗОМ ҚОСИМ

Шоирону адибони тоҷик бо осори пурмӯхтавою баландмазмуни худ на танҳо дар таҳкими ривочу равнаки илму фарҳанги мардуми ориёӣ, балки дар рушду нумӯ ва ғановати тамаддуни умумибашарӣ низ нақши муассире доранд. Дар баррасии забониносии як қатор қорҳое ба вучуд омадаанд, ки хусусияти забони осори адибон баррасӣ шудаанд. Дар бораи истилоҳоту ифодаҳои мачозии осори шоиру нависандагон муосир баъзе қайдҳои ишораҳо вучуд доранд, ки онҳо наметавонанд фарогири ҳама паҳлӯҳои маъноӣ, сохторӣ таркибӣ ва хусусиятҳои грамматикӣ услубии осори шоиру нависандагон бошанд. Паҳлӯҳои зиёди луғавию семантикӣ ва грамматикӣ услубии осори шоиру нависандагон пажӯҳишгари худро мунтазиранд. Аз ин хотир, дар ин мақола мо мекушем то калимаҳои хешутабориро дар осори устод Низом Қосим мавриди баррасӣ қарор диҳем. Ин шоири шинохтаву маъруф вожаҳои гуногуни хешутабориро барои нишон додани муносибатҳои гуногуни зиндагии мардумӣ дар осори худ мавриди истифода қарор додааст. Ин қабати луғавӣ ба ин шоир имконияти боз ҳам пурмазмун ва пурмӯхтаво баён намудани матлабаш кӯмак намудааст.

Калима ва истилоҳоти марбут ба хешутаборӣ як қисми асосии лексикаи забони адабии тоҷикро ташкил медиҳанд, онҳо чун ҷузи ҷудонашавандаи фонди асосии таркиби забони адабии тоҷикӣ аз давраҳои қадим маншаъ гирифта, ба унвони вожаҳои зарурии ҳаёти мардуми эронитабор ва бархе аз онҳо чун унсурҳои муштараки оилаи забонҳои ҳиндааврупоӣ дар тӯли таърих пайваста тақмилу ташаккул ёфта, бо роҳи воситаҳои гуногун сохта шудаанд. Хусусияти мазкур дар осори Низом Қосим низ дида мешавад. Зимни таҳлили калимаҳои хешутаборӣ барои нишон додани самаранокии вожасозии истилоҳоти ин гурӯҳ онҳоро дар осори Низом Қосим, аз рӯи ҷинсияти лексикашон ба се гурӯҳ тақсим кардан, мувиҷиқи мақсад мебошад, ки чунинанд:

1. Калимаҳои хешутабории мансуб ба ҷинси мардона.
2. Калимаҳои хешутабории мансуб ба ҷинси занона.
3. Калимаҳои хешутабории умумичинс.

1. Калимаҳои хешутабории мансуб ба ҷинси мардона. Сарилсилаи калимаҳои хешутабории мансуб ба ҷинси мардона бешубҳа вожаи **мард** мебошад, ки дар забони адабии тоҷик сермаъно аст ва дар таркибҳои фразеологӣ низ истифода мешавад. Аз ин калимаҳо дар осори адиби шинохта Низом Қосим ба таври васеъ истифода шудааст, хусусан вожаи **мардро** шоир дар осорашон 154 маротиба истифода намудааст. Масалан, дар ибораи **марди начиб:** (асил, шариф, бошараф, бузург, гиромӣ ва ғ) чунин гуфтааст:

Ба ҳар **марди начиб**е ахтари ӯ,
Бигардад раҳнамои роҳи дураш,
Ба мисли шамъ то субҳ аз сари шом
Пас аз марғаш битобад рӯи ғураш¹ [11, 23].

Вожаи мазкурро бо пасванди шаклсозӣ –**ак** дар шакли **мардак** шакли таъғйири мард: (мардина), устод Низом Қосим ба қор бурдааст, ки ин пасванд бештар бо исмҳои шахс, аз ҷумла исмҳои хос меояд. Дар осори шоир ин калима яъне **мардак** ҳамагӣ ду маротиба мавриди истифода қарор гирифтааст, ки маъноҳои зеринро ифода мекунад:

1.Калон шудан:

Бачаи мо, ҷони мо,
Кабки парафшони мо,
Тӯйи хатна сар кардак,
Илоҳо, шавад **мардак**! [11, 799]

2.Чавонмард, бақамолсида:

Ду соли хидматат шавад ду соли пурсаодате,
Ду соли пурсадоқате, ду соли пуршучоате.
Бубар дили пурорзӯ, биёри нангу ору ном,
Бивар чавони навахате, биё чу **мардаки** тамом [11, 118].

Калимаи мард бо пасванди –**он** омада, хусусияти шаклсозӣ зоҳир менамоянд. Адиб аз он хеле хуб истифода намуда, калимаи “**мардон**”-ро мисли вожаҳои часурон, далерон истифода бурдааст, ки дар осори шоир 30 маротиба дида мешавад. Мисол дар назм:

Ватандорӣ бувад иқболи **мардон**,
Набошад дар ҷаҳон ҳар кас ватандор [11, 32].
Дар мисоли дигар:
Модари зорам даравгар буд, чун **мардони** дех
Баҳри ўву баҳри ман рафтанд бар ҷанги шадид,
Худ гаҳе меҳӯрду гаҳ не пораи нони сиёҳ,
Ҳар шабе меод бар ман ў вале шири сафед [11, 40].

Ба ғайр аз ин, вожаи “**мард**”-ро адиб бо пешванди **но-** дар шакли калимаи **номард** ба маънои 1. тарсонҷак, беғайрат, беаҳмиёт; 2. нокас, ноҷаҳил, ноодам, разил дар осори худ 18 маротиба истифода намуда, ба сифати инсонҳои ишора мекунад ва маънои молик набудани мавсуфиро ба он ифода мекунад.

Ту ро ҳар куштае пурдари мекушт,
Ту ро ҳар хандаи **номард** мекушт,
Ту ро ҳар беватан, ҳар бандаи тан

¹ Мисолҳои аз осори Низом Қосим истифодашуда аз маҷмӯи “Аз ассалом то вассалом” оварда мешаванд ва минбаъд саҳифаи асар пас аз шеър оварда мешавад.

Катори ҳар ватанпарвар мекушт [11, 28].

Аз калимаи **номард** дар зинаи дигари вожасозӣ калимаи **номардӣ** сохта шудааст, ки муносибатро мефаҳмонад:

Арасту баҳси мову ман набинад!

Чунин **номард**ихоро зан набинад!

Ситамҳое, ки мо дидем аз дӯст,

Илоҳо, душман аз душман набинад! [11, 336]

Дар осори Низом Қосим дар баробари калимаи **мард** калимаҳои аслии содаи дигар ба монанди **падар** (67 маротиба), **бобо** (22 маротиба), **амак** (2 маротиба), **писар** (57 маротиба), **бача** (5 маротиба), **додар** (4 маротиба), **бародар** (34 маротиба) вучуд доранд, ки шоир аз ин калимаҳо барои зебо ва пурмазмунии эҷодиёти худ истифода намудааст. Аз рӯи баромад калимаи амак арабӣ ва боқимонда мансуб ба забони тоҷикӣ мебошанд. Мисол дар назм:

Бо калимаи **бобо**:

Хонаи тангу тори **бобой**, -

Лойдевору фарши намноқӣ,

Баччагии маро, ки рафт аз сар,

Ҳастӣ акнун ту ҳайкали хокӣ [11, 36].

Бо калимаи **амак**:

Мепарад аз рӯи **амак** як-ду даҳони **амаке**,

Даъвии пухтагӣ қунад як ду-се хому тараке.

Ҷумла ба ақлу бо чунар гарчи пиёда будаанд,

Ханда кунанд аз аблаҳӣ ҳам ба савори хараке [11, 150].

Бо калимаи **писар**:

Писару духтари тилодандон

Аз кучо духтурони дандонанд –

Писару духтарони дандондор,

Писару духтарони дандонанд! [11, 95]

Бо калимаи **падар**:

Агар бо ҳам ояд **падар** бо **писар**,

Шавад зиндагонӣ маро барҳадар,

Ҳамебояд ин дам яке чора кард,

Писарро ба дасти **падар** пора кард! [11, 625]

Бо калимаи **додар**:

Ҳамеша дар барам будӣ, азизо,

Нишони модарам будӣ, азизо,

Бипурсад модарам аз **додари** хеш,

Чи мегӯям кунун бо модари хеш? [11, 632]

Бо калимаи **бародар**:

Ҳар дарахте чун **бародар** розҳо гӯяд

Бо забони баргҳо дар беҳи гӯши ман.

Кумрие, кабке ва ё чуфти парастуе

Ояду бе тарс биншинад ба дӯши ман [11, 363].

2. Калимаҳои хешутаборӣ мансуб ба чинси занона. Дар баробари калимаҳои хешутаборӣ чинси мардона вожаҳои марбут ба чинси занонаи хешутаборӣ бо роҳи воситаҳои гуногуни калимасозӣ сохта шуда, дар забони адабии тоҷик мавқеи муҳим доранд ва дар доираи серистифодагӣ қарор доранд. Калимаи **зан**, ки дар сатҳи забони адабӣ чун истилоҳи таборӣ хизмат мекунад, дар осори устод Низом Қосим ба унвони доминант ё сарилсилаи ин гурӯҳ дар сохтани мафҳумҳои нави хешутаборӣ нақши асосӣ дорад ва маҳз ба воситаи ин вожа мансубияти хешутаборӣ мафҳумҳои нав равшантар зоҳир мегарданд. Ин воҳиди луғавӣ ба маъноҳои (1. чинси модинаи инсон, чинси муқобили мард; 2. завҷа, аёл, аврат, заиф, ҳамсари мард) омадааст, ки адиб ин калимаро 48 маротиба истифода намудааст. Мисол дар назм:

Дар ин дунё чу хусну ифғати **зан**

Вафою аҳди мардон зинда бошад! [11, 54]

Дар ҷойи дигар калимаи зан ба унвони воҳиди луғавӣ ташбеҳи корбур дорад:

Ҳамчун **зани** сафед зимистон расида боз,

Сар то ба пош рӯшану испеди беҳисоб,

Аз кӯчаҳои шаҳр ба сад нозу сад итоб.

Шоли сафеди барф ба сар мекунад шитоб [11, 159].

Яке аз калимаҳои хешутаборӣ, ки дар забони адабии тоҷик ғаёласт, вожаи **духтар** (1. фарзанди модинаи инсон, муқобили писар; 2. дӯшиза, боқира) мебошад. Вожаи **духтар** дар байни калимаҳои хешутаборӣ серистеъмол буда, шоирони муосир барои васф ва тасвири ҳаёву вафои зан калимаи **духтарро** дар осори худ истифода мебаранд, Низом Қосим низ ин калимаро барои тавсифу таърифи занону модарон 16 маротиба дар осори хеш истифода намудааст. Мисол дар назм:

Ҳаёи **духтарон** поянда бодо!

Вафои дилбарон поянда бодо!

Сари гахвораи тифлони хуфта

Навои модарон поянда бодо! [11, 51]

Мисоли дигар:

Духтари фасли баҳорон будӣ,

“Чамани гул” ба сарат меҳандид.

Кокулонат ба қадат овезон,

Обшоре ба қадат меҳамбид. [11, 249]

Дар байни калимаҳои хешутаборӣ вожаи **хоҳар** (ҳамшира; духтаре, ки бо писар ё духтари дигар аз як падару

модар зоида шуда бошад) хеле маъмул ва серистеъмол аст, ки ифодакунандаи муносибатҳои гуногуни пайванди хешутаборӣ сохта, дар забони адабии тоҷик дар шакли калимаҳои хоҳархонд, хоҳарарӯс, хоҳарзан, хоҳарча хоҳаршӯй хоҳарон ва ғайра истифода мешавад. Ин калима 18 маротиба дар осори шоир роҳ ёфтааст.

Маҳ менигарад ба ғусса аз афлокаш,
Чун гашта ҷудо зи **хоҳарони** покаш,
Бечора, бубин, ки рӯи худро кандаст
Аз ғуссаи **хоҳарони** зери хокаш [11, 54].

Ё мисоли дигар:

Ба дилбандӣ ту фарзанди тамоми модарон гаштӣ,
Бародарвор пайванду шафики **хоҳарон** гаштӣ,
Зи сар то по дили покиву барҳақ рамзи дилдорӣ
Ба ҷамъи хушдили дилдодагону дилбарон гаштӣ [11, 768].

Дар ин қолиб дар шакли ҷамъ мавриди қорбурд қарор гирифтааст:

Калимаи **модар** дар байни калимаҳои хешутабории марбут ба зан яке аз калимаи серистеъмолтарин ба шумор меравад ки ҳамаи шоиру нависандагон ҷӣ классик ва ҷӣ муосир бо ин калима барои васфи меҳрубониҳо, навозишҳо, ҷонфидоиҳо ва барои нишон додани муҳаббат, мушфику азиз, дилсӯз, ғамхор, муносиби модар ин калимаро истифода бурдаанд ва мебаранд, вале ҳар яке мо медонем, ки ҳеҷ як таърифу тавсиф ба заҳмату ғамхории модар баробар шуда наметавонад. Аз ҳама калимаи бисёр истифодашудаи марбут ба калимаҳои хешутаборӣ дар осори Низом Қосим ин калимаи **модар** мебошад, ки 314 маротиба истифода шудааст.

Нури дил афзоёд аз нури танӯри **модарам**,
Нуру нораҳ хаст аз рӯи банури **модарам**,
Кардааст обод умре тӯйи сури **модарам**,
Буда умре мазҳари нангу ғурури **модарам** [11, 232].

Ё мисоли дигар:

Хуш маҳон, мурғи ҷаман, **модари** ман бемор аст.
Нола кун бо дили ман, **модари** ман бемор аст.
Ҷони бечораи ман, бин ба дили пораи ман,
Нола кун, ҳамчу Ватан **модари** ман бемор аст [11, 331].

3. Калимаҳои хешутабории умумичинс. Дар забони адабии тоҷик як гурӯҳ воҳидҳои луғавие мавҷуданд, ки онҳо вожаҳои умумии хешутаборианд, онҳо ҳам ба ҷинси занона ва ҳам ба ҷинси мардона тааллуқ доранд. Бо ин сабаб ин калимаҳоро метавон ба гурӯҳи калимаҳои хешутабории умумичинс ворид кард. Ин истилоҳот номи умумии хешу авлодию қавмӣ, номи муносибатҳои ҳонадорӣ, оиладорӣ, зановӣ, зановӣ, давраи синусолии фарзандон, аломати нишонаҳои мардӣ, занӣ, хусусияти манфии хешутаборӣ ва ғайраро фаро гирифтаанд. Яке аз вожаҳои содаи ин гурӯҳ морфемаи лексикӣ **хеш** мебошад, ки ба унвони саромади истилоҳоти таборӣ умумистеъмол аст. Ба ин калима дар қолаби калимаҳои сохтаю мураккаб ва таркибҳои ҷандин воҳидҳои нави луғавӣ сохта шудааст, ки аз серистеъмолии он дарак медиҳад. Калимаи **хеш** 390 маротиба истифода шудааст. Мисол дар назм:

Равам аз пайраҳи бинваштаи **хеш**,
Бигирям бар дами гумгаштаи **хеш**,
Чу деҳқонам, ки умре аз ду дунё
Нахоҳад ҷуз бари як киштаи **хеш** [11, 51].

Мисоли дигар:

Ман, ба ин ҳирсе, ки дорам, мебарам охир фуру
Ҷумлаи ҳайвони дунёро ба коми **хештан**,
Худ ҳамеҷонам ба пеши **хеш** танҳо як замон,
Меравам балки фуру худ ҳам ба коми **хеш** ман [11, 219].

Ғайр аз ин, вожаи **хеш** муродифотҳои зиёд дорад, аз қабилӣ **қавм**, **авлод**, **реша**, **сохибдарақ**, **хешованд** ва ғайра монанди ин калимаҳо мавҷуданд, ки устод ин калимаҳоро истифода намудаанд. Мисол:

Эй ёр, Муқаннаъам, аз **авлоди** туям,
Сад бор фидои рӯҳи озодаи туям [11, 470].

Калимаи **мардум** ҳамчун исми ҷомеъ мафҳуми зиёди роҳи ифода мекунад. Вожаи мазкур аз қабилӣ вожаҳои умумичинси махсус меёбад. Низом Қосим ин вожаро ба таври хеле фаровон истифода бурдааст. Вожа мазкур 130 маротиба дар осори шоир мавриди қорбурд қарор гирифтааст. Мисол:

Мо машғали кӯҳнаро зи нав афрӯзем,
Бо оташи дил кӯҳанҷаҳонро сӯзем,
Мо **мардуми** хуфтаи ҷаҳонро яқсар
Бедор намуда, зиндагӣ омӯзем [11, 55].

Ғоҳ мешавад, ки адабии шинохта Нозом Қосим дар назми худ, ин мафҳумро дар ҳар мисраи шеърӣ мавриди истифода қарор додааст. Мисол:

Дар ашъорат бувад дардошное,
Шарики мушкилу осони **мардум**,
Худат эй бас зи **мардум** дур хастӣ,
Вале наздики дастархони **мардум** [11, 91].

Адабиёт:

1. Аюбова М. Антропонимияи тоҷикони навоҳии Шаҳритузу Кубодиён (номҳои ашхос) – Душанбе, 2002. – 160 с.
2. Бухоризода А. Саргузашти калимаҳо. – Душанбе: Ирфон, 2005. – 214 с.
3. Қутбиддин Мухторӣ. Хусусиятҳои луғавию услубии ашъори Рӯдакӣ. – Душанбе: Деваштич, 2006. – 130 с.
4. Мухторов З.М. Лексикаи ирфонии ғазалиёти Саной. – Душанбе: 2001. – 127 с.
5. Раҳматуллозода С. Калимаҳои хешутаборӣ. – Душанбе, 2019. – 50 с

6. Раҳматуллозода С. Баррасии лингвистии гурӯҳҳои мавзӯии таркиби луғати лаҳча – Душанбе: Маориф, 2014. – 234 с.
7. Рустамов Ш. Таснифоти ҳиссаҳои нутқ ва мавқеи исм. – Душанбе: Ирфон, 1972. – 92 с.
8. Хоркашев С. Ташаккули таркиби луғавӣ ва калимасозӣ. – Душанбе, 2014. – 106 с.
9. Холназаров Р. Инъикоси баъзе хусусиятҳои фонетикии шеваи Ҷанубӣ дар номҳои сокинони ноҳияи Лахш (Ҷирғатол). – Душанбе: Паёми Донишгоҳи омӯзгорӣ, 2017. № 5 (72). – С. 75-79.
10. Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ. Ҷилди 1 (А-Н); (905), ҷилди 2 (О–Я) (955). – Душанбе, 2008.
11. Низом Қосим. Аз ассалом то вассалом. – Душанбе: Нашриёти “Истеъдод”, 2014. – 864 с.

Манбаъ:

Калидвожаҳо: *калима, калимаҳои ҳешутаборӣ, хусусият, забон, осори адибон, Низом Қосим, истилоҳот, грамматика, истилоҳоти марбут ба ҳешутаборӣ, мардона, занона, умумичинс, пасванд*

Аннотация

РОДСТВЕННЫЕ СЛОВА В ТВОРЧЕСТВЕ НИЗОМА КАСЫМА

Слова и термины, принадлежащее к родственным словам, составляют часть лексики таджикского литературного языка. Они как составная и неотъемлемая часть основного фонда словарного состава таджикского литературного языка ещё с древних времён восходят как важный языковой компонент, отражающий жизнь персоязычных народов. Некоторые из этих слов как общие элементы индоевропейской семьи языков в течение истории непрерывно развивались различными способами и путями. Эта особенность родственных слов в творчестве Низома Косыма в процессе анализа выявила продуктивность словообразовательной ценности. Исходя из этого лексическое родство подобных слов можно разделить на 3 группы:

-родственные слова, принадлежащие мужскому роду.

-родственные слова, принадлежащие женскому роду.

-родственные слова, принадлежащие среднему роду.

Ключевые слова: *слово, родственные слова, особенность, язык, творчество писателей, Низом Касым, термины, грамматика, термины относящиеся к родственным словам, мужской, женский, средний, суффикс.*

Annotation

KINSHIP EXPRESSIONS IN THE WORKS OF NIZAM QOSIM

Expressions and terms related to kinship form a major part of the lexicon of the Tajik literary language. They originate from ancient times as an integral part of the main fund of the Tajik literary language, as important words in the life of the Iranian people, and some of them as a common element of the Indo-European language family have been constantly improved and constructed in different ways. This feature in Nizom Qosim's works is also analyzed in order to show the effectiveness of lexicalization of the terms of this group as following:

-relative words belonging to the masculine gender

--relative words belonging to the female gender

-words of common gender

Keywords: *the word, kinship expressions, feature, language, works of writers, Nizom Qosim, terminology, grammar, terms related to kinship, masculine, female, general sex, suffix.*

Маълумот дар бораи муаллифон: Валиев Ҷамшед Абдурасулович, ассистенти кафедраи назария ва амалияи забоншиносӣ, муовини декан оид ба корҳои тарбиявии ДДОТ ба номи Садриддин Айни. Телефон: 907048591

Шарипова Назира, донишҷӯи соли панҷуми факултети филологияи тоҷики ДДОТ ба номи Садриддин Айни. Тел: +(992) 501250426

Сведения об авторах: Валиев Ҷамшед Абдурасулович, ассистенти кафедраи теорияи лингвистика, заместитель декана по учебной работе ТГПУ им. Садриддина Айни. Телефон: 907048591

Шарипова Назира, студентка пятого курса филологического факультета ТГПУ им. С. Айни. Тел: +(992) 501250426

About the authors: Valiev Jamshed Abdurasulovich, assistant of the Department of Theory and practice of linguistics, Deputy Dean for Educational Affairs of Sadriddin Aini Tajik State University. Phone number: 907048591

Sharipova Nazira, the student of the fifth course in the departure of philology faculty, TSPU named after S. Aini. Tel.: +(992) 501250426

Бобоева Мадина Шермадовна,
магистранти соли дуюми факултети забони англисӣ

ИХТИСОРАҲОИ ИСТИЛОҲОТИ ЭКОЛОГИИ ЗАБОНИ АНГЛИСӢ ВА УСУЛҲОИ ТАРҶУМАИ ОНҲО БА ЗАБОНИ ТОЧИКӢ

Чӣ хеле ки маълум аст, ҷаҳони муосир бо равандҳои интернационализатсия ва глобализатсия тавсиф меёбад. Бояд қайд кард, ки ин равандҳо на фақат ба вазъиятҳои иқтисодӣ-сиёсии мамлакатҳои гуногун, балки ба инкишофи забонҳои онҳо низ таъсир мерасонанд.

Ҳамин тавр, дар даҳсолаҳои охир равандҳои мазкур сабаби мукамалшавии таркиби луғавии забони англисӣ аз ҳисоби пайдошавии ихтисораҳои нав гардидааст. Вобаста ба назарияи забон, сохтани лексикаи мухтасар (кӯтоҳ) яқум сермаҳсулии усули калимасозии ихтисора ва дуҷум сарфакории воҳидҳои забониро инъикос мекунад. Аз ин рӯ, ба ҷои ибора ва калимаҳои мураккаб воҳидҳои мақсадноке бунёд мешаванд, ки дар системаи истилоҳот ивазкунандагони мувофиқ буда, инчунин метавонад ҷойҳои холиро пур кунанд. Воҳидҳои ихтисоршуда дар нутқи шифоҳӣ ва хаттӣ васеъ паҳн шудаанд. Онҳо дар адабиёти илмӣ ва матнҳои воситаҳои оммавӣ бисёр воমেҳӯранд [7].

Чӣ тавре маълум аст, аксари вақт ҳангоми тарҷумаи воҳидҳои ихтисоршуда, махсусан ихтисораҳои экологӣ, барои тарҷумон мушкิลӣ пеш меояд, ки чӣ тавр онҳоро ба забони тоҷикӣ интиқол диҳад. Сабабаш дар он аст, ки ҳар як забон системаи ихтисораҳои худро дошта, қисмати ҷудонопазири луғавӣ-маъноии забон ба шумор мераванд. Бинобар ин, системаҳои мазкури забонҳои гуногун аз якдигар қатъиян (пурра) фарқ мекунанд. Асосан, суръати истифодабарии гурӯҳҳои муайяни ихтисораҳо фарқ мекунанд, аз ин лиҳоз барои интиқоли онҳо ба забони тарҷумашаванда набояд шитоб кард.

Усулҳои асосии интиқолдиҳии ихтисораҳои забони англисӣ ба забони тоҷикиро мавриди омӯзиш қарор медиҳем. Ба қатори тарзу усулҳои интиқолдиҳии ихтисораҳо роҳҳои мазкур тааллуқ доранд:

1. Интиқолдиҳии ихтисораҳо ба воситаи ихтисораҳои эквиваленти забони тоҷикӣ.
2. Иқтибос кардани ихтисораҳои забони хориҷӣ (бо нигоҳдории навишти лотинӣ).
3. Интиқоли таркиби ҳарфии ихтисораҳои хориҷӣ бо ҳарфҳои забони тоҷикӣ (ҳарфнавишт - транслитератсия).
4. Интиқоли шаклҳои фонетикӣ ихтисораҳои хориҷӣ бо ҳарфҳои тоҷикӣ (овознавишт - транскрипсия).
5. Тарҷумаи тасвирӣ.
6. Сохтани ихтисораи нави тоҷикӣ [5].

Интиқоли ихтисораҳои забони хориҷӣ ба воситаи ихтисораҳои эквиваленти забони тоҷикӣ аллақай мавҷуд будани онҳоро дар забони тарҷумашаванда дар назар дорад. Хуб мешуд, ки агар ихтисораи мувофиқ воҳиди дар амал татбиқ гардида бошад. Усули мазкур ҳангоми тарҷумаи матнҳои илмӣ-техникӣ, гуманитарӣ, хусусан матнҳои экологӣ бисёр истифода мешавад. Дар ҷорҷӯбаи усули мазкур 2 роҳи интиқолдиҳии ихтисораҳои забони хориҷӣ мавҷуданд: аз рӯи варианти яқум ихтисора дар забони тарҷумашаванда ба монанди сохти ихтисораи забони асли сохта мешавад. Варианти аввал ҳангоми гузариши ихтисораҳо ба забони русӣ мавриди истифода қарор мегирад. Мисол: англ. **EN** (*English nature*) – рус. **АП** (*английская природа*); англ. **BES** (*British Ecological Society*) – рус. (*Британское Экологическое Общество*), аммо дар забони тоҷикӣ ин сохтор баръакси забони русӣ сурат мегирад. Мисол: англ. **EN** (*English nature*) – тоҷ. **ТА** (*Табиату англис*); англ. **BES** (*British Ecological Society*) – тоҷ. **ҶЭБ** (*Ҷамъияти экологии Бритонӣ*); **ROG** (*reactive organic gases*) – тоҷ. **ГОР** (*Газҳои органикии реактивӣ*). Аз рӯи варианти дуҷум бошад ихтисораҳо ба забони тарҷумашаванда бо модели дигар мегузаранд, ки сохтори онҳо дар забони тарҷумашаванда иваз мешавад. Мисол: англ. **SAP** (*Common Agricultural Policy*) – тоҷ. **СУХ** (*Сиёсати Умумии Ҳоҷагии қишлоқ*); англ. **GMO** (*Genetically Modified Organism*) – тоҷ. **ОГТ** (*Организмҳои аз ҷиҳати генетикӣ тақмилдодашуда*).

Дар нутқи хаттӣ забонҳои зиёди аврупоӣ, аз он ҷумла, дар забони тоҷикӣ ихтисораҳои мавҷуданд, ки аз рӯи шакл ва мазмун аз забонҳои дигар фарқ намекунанд. Барои ҳамин онҳо аз забони асли ба забони тарҷумашаванда бидуни тарҷумакунии мегузаранд. Усули мазкур нисбатан хеле кам истифода бурда мешаванд, пеш аз ҳама барои интиқоли ихтисораҳои, ки ба ягон системаи аломатҳои шартӣ мансубанд. Инак, назар меандозем ба ихтисораҳои, ки бо усули

мазкур интиқол дода мешаванд: англ. CCC (*California Coastal Commission*) – тоҷ. КСК (*Комиссияи соҳили Калифорния*); англ. CEC (*California Energy Commission*) – тоҷ. КЭК (*Комиссияи энергияи Калифорния*); англ. CASA (*California Association of Sanitation Agencies*) – тоҷ. АСАК (*Агентииҳои санитарии ассоциатсияи Калифорния*).

Дар асоси ин бояд қайд кард, ки имрӯзҳо зиёдшавии миқдори ихтисораҳои экологии забони англисӣ, ки ба забони тоҷикӣ ба тарҷума интиқол мегарданд, мушоҳида карда мешаванд. Номҳои ташкилотҳо, идораҳо, фондҳо, ҷамоаҳо, агентҳо ба воситаи ҳарфнавишт интиқол дода мешаванд. Инак, бо ёрии ҳарфнавишт номҳои зерин интиқол дода мешаванд: англ. BLM (*Bureau of Land Management*) – тоҷ. БИЗ (*Бюрои Идоракунии Замин*); англ. NPPA (*California Native Plant Protection Act*) – тоҷ. ҚХРХ (*Қарори Ҳифзи Растаниҳои Худи Калифорния*); DWR (*California Department of Water Resources*) – тоҷ. ДЗОК (*Департаменти захираҳои оби Калифорния*) [2].

Овознавишти ихтисораҳои забони хориҷӣ дар он ҳолате истифода бурда мешавад, ки ихтисораи номҳои ҷамоаҳо, ташкилотҳо муаррифкунанда дар забони тарҷумашаванда шакли мувофиқи хешро надошта бошанд. Усули мазкур ҳангоми тарҷуми ихтисораҳои истилоҳоти экологӣ ҳеле муҳим ба шумор меравад. Мисол: англ. BREFs (*BAT References*) – тоҷ. ХИ (*Ҳуҷҷатҳои иттилоотӣ оид ба технологияҳои бехатарии дастрас*).

Усули навбатии интиқолдиҳии ихтисораҳои забони англисӣ ба забони тоҷикӣ тарҷуми тасвирий ба шумор меравад. Тарҷуми тасвирий дар он ҳолат истифода бурда мешавад, ки дар забони тарҷумашаванда ихтисора-эквивалент мавҷуд набошад. Ҳангоми тарҷуми ихтисораҳои истилоҳоти экологӣ усули мазкур ҳеле васеъ истифода бурда мешавад, ки сабабаш хусусиятҳои экологии мамлакатҳои гуногун, алалхусус мавҷуд набудани ин ё он реалия дар экологияи миллии мебошад. Мисол: англ. HELCOM (*Helsinki Commission*) – тоҷ. *Комиссияи Хелсинки оид ба ҳифзи муҳити табиӣ бахрӣ-минтақавии Балтика*.

Боз яке аз усулҳои интиқоли ихтисораҳои истилоҳоти экологии забони англисӣ сохтани ихтисораҳои нави забони тоҷикӣ дар асоси тарҷуми истилоҳот вобаста ба қонуниятҳои ихтисораҳои тоҷикӣ ба шумор меравад. Усули мазкур ҳангоми баргاردонидани чунин ихтисораҳо, аз қабилӣ англ. TPZ (*Tree Protection Zone*) – тоҷ. МХД (*Минтақаи ҳифзи дарахт*); англ. CEN (*Centre for Ecology and Hydrology*) – тоҷ. МЭГ (*Маркази экологӣ ва гидрологӣ*); англ. ESC (*Entertainment and Sports Center*) – тоҷ. МНВ (*Маркази намоиш ва варзиш*); англ. GHG (*Greenhouse Gas*) – тоҷ. ГГ (*Гази гармхонагӣ*); англ. USEPA (*US Environmental Protection Agency*) – тоҷ. АҲМЗИМ (*Агентии ҳифзи муҳити зисти ИМ*); англ. CAL FIRE (*California Department of Forestry and Fire Protection*) – тоҷ. ШҶО КАЛ (*Шӯъбаи ҷангалпарварӣ ва муҳофизат он аз отаиш дар Калифорния*) истифода бурда мешавад.

Интиҳоб намудани усули интиқоли ихтисораҳои экологии забони англисӣ дар забони тоҷикӣ ба омилҳои зиёд вобастагӣ дорад: аз хусусияти матн, сохтори хабар, анъанаи ба шакли муайян даровардашуда.

Қайд кардан ҷои аст, ки ҳангоми тарҷуми ихтисораҳои истилоҳоти экологӣ як қатор вазъиятҳои мураккаб ба вучуд меоянд. Онҳоро муфассал мегардонем.

Дар аввал, ихтисора аз рӯи қоида, якмаънидор буда, нисбати тарҷуми матнҳои махсус ҷанде осонтар аст. Вале ҳатто байни ихтисораҳои истилоҳоти экологӣ омонимия бисёр воমেҳӯрад. Ҳамин тариқ, ихтисораи *BES* якҷанд маъноҳои пурра дорад: 1. *British Ecological Society* – *ширкати экологии Бритонӣ* 2. *Biomedical and Environmental Sciences* – *илмҳои биологӣ-тиббӣ ва муҳити атроф*; 3. *Bachelor of Environment Studies* – *бакалаври илмҳои табиӣ*; EPA низ якҷанд маъноҳои пурра дорад: 1. *Environmental Protection Act* – *Қонун дар бораи ҳифзи муҳити атроф*. 2. *Environmental Protection Agency* – *агентии ҳифзи муҳити атроф*. 3. *Environmental protection association* – *ассоциатсияи ҳифзи муҳити атроф* [2]. Бисёрмаъногии мазкури як ихтисора метавонад барои тарҷумон мушкилиро пеш орад ва ба тарҷуми ғалат оварда расонад.

Дуюм, аксаран ҳангоми тарҷума носозие, ки бо мувофиқ омадани маъноҳо алоқамаанд аст, ба амал меояд. Ҳамин тавр, ба тарҷумон лозим аст, ки ҳангоми тарҷуми ихтисораҳои истилоҳоти экологӣ ҳеле бодикқат бошад. Ба вай ҳеле зарур аст, ки ба контекст диққат диҳад ва дорои савияи донишҳои экологии муайян, инчунин таҷрибае бошад, ки қори худро пурра ва беҳато иҷро намояд.

Сеюм, ихтисораҳои воমেҳӯранд, ки метавонанд аз рӯи шакл бо шакли пурраи калимаи дигари тамоман тасодуфӣ мувофиқ оянд, ки мисоли равшани ин гуна ихтисора – таҷнисҳо (каламбурҳо) чунинҳоянд: Мисол: англ. CAP (*Common Agricultural Policy*) – тоҷ. СУҲК (*Сӯёсаму*

умумии хоҷагии қишлоқ) ва калимаи англисии **сар – кепка**; англ. **WHO (World Health Organization)** – тоҷ. **МҶС (Муассисаи ҷаҳон оид ба саломатӣ)** ва калимаи англисии **who – ки** [2, 28].

Пас, пайдоиши ихтисораҳои нав раванди воқеъбинона ва қонунии инкишофи забонҳои дунё ба шумор меравад, ки барои сохтани воҳидҳои луғавии барои истифода муносиб равона гардидааст. Барои тарҷумон масъалаи тарҷумаи ин гуна ихтисораҳо ғайриоддӣ ба шумор меравад, махсусан, терминологияи соҳаи экология, ки ҷараёни инкишофи истифодабарии он доимо (собитқадамона) афзуда истодааст. Аммо тадқиқоти мо нишон дод, ки масъалаи мазкур мушкилиҳои муайяни худро дошта бошад ҳам, ҳалшаванда аст.

Адабиёт:

1. Гарбовский Н. К. Парадигмы науки о переводе / Н. К. Гарбовский // Проблемы современного переводоведения. – СПб., 2011. – С. 39-56.
2. Лотте Д. С. Основы построения научно-технической терминологии / Д. С. Лотте. – М.: Изд-во АН СССР, 1961. – 158 с.
3. Мирзомурод Саидов. Истилоҳоти экология. – Душанбе: “Андалеб-Р”, 2016. – 180 с.
4. Нағзибекова М. Назарияи тарҷума. (дастури таълимӣ). – Душанбе, 2005. – 75 с.
5. Паршин А. Теория и практика перевода [Электронный ресурс]. – Режим доступа: (<http://www.xliby.ru/jazykoznanie/t>).
6. Реймерс Н.Ф. Экология (теории, законы, правила, принципы и гипотезы) Текст. / Н.Ф. Реймерс // – М.: Журнал “Россия молодая”, 1994. – 367 с.
7. Сергеева Т.С. Аббревиатура в системе лексических сокращений // Филологические науки. Вопросы теории и практики. - 2013. - №6 (24).

Калидвожа: *ихтисора, акронимҳо, транслитератсия, кӯтоҳкунӣ, муродиф, таснифот, иқтибосот, аломатҳои графикӣ, тарҷума, усулҳои тарҷума*

Аннотация

АНГЛИЙСКИЕ ЭКОЛОГИЧЕСКИЕ ТЕРМИНЫ-АББРЕВИАТУРЫ И СПОСОБЫ ИХ ПЕРЕВОДА НА ТАДЖИКСКИЙ ЯЗЫК

В данной статье автор рассматривает терминов-сокращений подязыка экологии в английском языке и способы их перевода. Проводится анализ научной литературы по теме исследования. Осуществляется структурный анализ аббревиатур данной сферы. Также, устанавливаются основные способы передачи аббревиатур сферы экологии с английского языка на таджикский язык.

Ключевые слова: *аббревиация, сокращение, акронимы, транслитерация, усечения, эквивалент, классификация, заимствование, графический знак, перевод, способы перевода.*

Annotation

ENGLISH ECOLOGICAL TERMS-ABBREVIATIONS AND WAYS OF THEIR TRANSLATION INTO TAJIK

The author examines the abbreviations of the sublanguage of ecology in the Tajik and English languages in this article. The scientific literature on the research topic is analyzed. The structural analysis of the abbreviation of this sphere is carried out. Also, the main ways of transferring abbreviations of the sphere of ecology from English into Tajik are established as well.

Key words: *abbreviation, acronyms, transliteration, reduction, equivalent, classification, borrowing, graphic sign, translation, translation methods.*

Маълумот дар бораи муаллиф: Бобоева Мадина, магистранти соли дуюми факултети забони англисии ДДОТ ба номи Садриддин Айни

Роҳбари илмӣ: Каримов Ш.Б.

Сведения об авторе: Бобоева Мадина магистрантка второго курса факультета английского языка ТГПУ имени Садриддина Айни

About the author: Boboeva Madina, second year of Master Student in the English Department of Tajik State Pedagogical University named after S.Aini

КОНСЕПТИ “САГ” ДАР ЗАБОНҲОИ АНГЛИСӢ ВА ТОЧИКӢ АЗ НИГОҲИ ЛИНГВОФАРҲАНГШИНОСӢ

Забоншиносии муосир забонро на танҳо воситаи мубодилаи афкор ва василаи шинохтан, балки ҳамчун як системаи беназир барои ҳифз ва тафсири иттилооти миллии фарҳангӣ ва таърихӣ мешуморад. Ба гуфтаи В. А. Маслова, "забон на танҳо воқеиятро инъикос мекунад, балки воқеияти махсусро, ки инсон дар он зиндагӣ мекунад, онро эҷод карда истода, шарҳу эзоҳ медиҳад"[6, 5]. М. Хайдеггер, ки файласуфи барҷаста, олими замони муосир ба шумор меравад, мегӯяд "моҳияти шахс ба забон таъяс мекунад", ки ба андешаи ӯ, "мо асосан дар забон ва бо вучуди забон ҳастем"[15]. Барои М.Хайдеггер, забон "макони ҳастӣ", "бошишгоҳи инсон" аст. Забон ҳамчун унсури фарҳанг ташаккул ёфта, дар рушди фарҳанг саҳм мегирад ва вобаста ба сарнавишту таърихи миллат ғановати асл аён гардида, бо пайдоиши халқияту миллат фаъолияти васеъ касб мекунаду ба сатҳи ҷаҳонӣ мерасад [17]. Ҳамин тавр, маълум мешавад, ки инсон назар ба олами ашё бештар дар дунёи мафҳумҳои офаридааш зиндагӣ мекунад.

Мақолаи мазкур концепти «саг» -ро аз нуқтаи назари лингвофарҳангшиносӣ баррасӣ менамояд, бинобар ин овардани таърифи Ю.С. Степановро мувофиқи мақсад мешуморем. Вай концептро дар шинохти (шуури) инсон ҳамчун асоси фарҳанг мешуморад; ё дар шакле, ки дар он фарҳанг ба олами рӯҳии инсон ворид мешавад [7]. Мувофиқи таърифи С.А.Асколдов, концепт «ташаққули зеҳнӣ мебошад, ки он ашёҳои номуайяни сершумори якхеларо дар ҷараёни фикр иваз мекунад ...» [1, 267]. Ба ақидаи муҳаққиқи тоҷик Каримова Н.И. концепт як воҳиди луғавии равоӣ буда, маҷмӯи маъно, арзиш ва меъёрхоро ҳамчун натиҷаи фаъолияти маърифатии шахс нишон медиҳад [19].

Забоншиносии дигари тоҷик Раҳимӣ С.С. ишора мекунад, ки концепт ба ҳар як шахс имкон медиҳад, ки ба фарҳанги ҷомеаи худ ворид гардад ва ба он таъсир расонад. Ҳамин тариқ робитаи наздики забон ва фарҳанг арзи вучуд дорад.

Дар фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ (чилди якум) зери таҳрири С. Назарзода, А.Сангинов, С.Каримов, М.Ҳ.Султон оварда шудааст: “Концепт (мафҳум) – ин фикри (тасаввури) мантиқан муташаккили умумӣ дар бораи ашё ва ҳодисаҳо мебошад” [9, 809].

Тибқи “Луғати мухтасари истилоҳҳои маърифатӣ”, концепт “истилоҳест, ки барои шарҳ додани воҳидҳои захираҳои тафаккури мо ва сохтори иттилоотӣ, ки дониш ва таҷрибаи инсонро инъикос мекунад, хизмат мерасонад; инчунин, як воҳиди амалии иттилоотии хотира, захираи луғавии равоӣ, системаи концептуалӣ ва лингвистии майна, тамоми тасвири олам, ки дар психикаи инсон инъикос ёфтааст, мебошад” [4, 442].

Аз тарафи дигар, мафҳум воситаи он аст, ки шахс - шахси қаторӣ ва оддӣ, на "эҷодкунандаи арзишҳои фарҳангӣ", ҳудаш ба фарҳанг ворид мешавад ва дар баъзе ҳолатҳо ба он таъсир мерасонад [10]. Дар фарқият аз мафҳум, концептҳо на танҳо фикр карда мешаванд, балки онҳо эҳсос карда мешаванд.

Дар тадқиқоти мазкур, мо мафҳуми "саг"-ро аз рӯи нуқтаи назари забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ баррасӣ хоҳем кард. Таваҷҷӯҳ ба концепти мазкур аз лингвистика хеле дур аст, зеро он бо суръати афзоянда ҳам дар Ғарб ва ҳам дар кишвари мо, дар робита бо амалҳо барои ҷимояи ҳуқуқи ҳайвонот, аз ҷумла сағҳо, инчунин дар робита бо васоити ахбори омма, образи сағҳо нисбат ба дӯстони содиқ ва хушҳол, муҳофизони бозътимод, сағҳои наҷотбахш, роҳнамоҳо, парасторҳо ва ғайраҳо пайдо шудааст. Ҳар як шахсе, ки дар давраҳои кӯдакӣ филмҳои шӯравӣ ва мултифилмхоро тамошо кардааст, медонад, ки "саг дӯсти инсон аст", ғайр аз он, бисёриҳо медонанд, ки "одам ба саг дӯст аст".

Аммо, дар ҳаёти воқеӣ далелҳои зиёде ҳастанд, ки ба таври дигар сухан меронанд ва ҷимоятгарони ҳуқуқи ҳайвонот дар бораи он медонанд. Ба мо қисми зиёди иттилоот ба воситаи калима меояд, ки умуман тафаккур на танҳо ба забон вобаста аст, балки аз рӯи забон муайян карда мешавад [3]. Бо назардошти гуфтаҳои боло, мо мақсади худро таҳқиқи хусусиятҳои концепти “саг” дар забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ дар асоси воҳидҳои фразеологӣ, мақолу зарбулмасалҳо, ташбеҳ ва ибораҳои маҷозие, ки дар онҳо мафҳуми саг ба қадри имкон зикр гаштааст, муайян намудем.

Истифодаи воҳидҳои фразеологӣ, мақолу зарбулмасалҳо, ташбеҳот ва метафораҳо ба мо имкон медиҳанд, ки оиди концепти додашуда фаҳмиши пурратар пайдо кунем, зеро ин воҳидҳо як қабати бузургии иттилоотии фарҳангиро дар бар мегиранд, инчунин дар онҳо гоյҳои анъанавӣ, меъёрҳо ва урфу одатҳо ва намунаҳои рафтор нигоҳ дошта мешаванд. Аммо азбаски концепт

хамчун мафҳум – фаҳмиш дар ифодаи худ бо мавқеи забон наметавонад танҳо ба сатҳи лексикӣ ё лексико-фразеологӣ маҳдуд карда шавад, инчунин мо тасмим гирифтем, ки на танҳо ба забон, балки ба мифология (илми асотиршиносӣ), таърих, расму оин ва эътиқоди халқҳои ҳинду-аврупой рӯ орем.

Симои саг дар бисёр фарҳангҳо ифода ёфтааст ва аҳамияти хоси худро дорад. Дар як қатор фарҳангҳои забони тоҷикӣ оварда шудааст, ки саг – як ҳайвони ширхори хонагии маълум, калб [10, 193] мебошад. Мафҳуми “саг” дар воҳидҳои фразеологӣ, аз ҷумла мақолу зарбулмасалҳо васеъ қорбурд шудааст ва маҷозан образҳои гуногунро ифода менамояд. Образи саг бо образи гург зич алоқаманд аст, зеро маълум аст, ки ҳуди саг аз авлодони ҳайвони ваҳшӣ – гург ба вучуд омадааст [16, 481]. Дар заминаи фарҳанги ҳиндуаврупоӣ мо метавонем дар бораи умумияти ин образҳо сухан ронем. Дар фарҳангҳо гург ҳамчун ҳайвони ваҳшӣ, дарранда ёдовар мешавад, аз ин рӯ бо мурури замон гург рамзи ҷанговарон доништа шудааст, масалан дар Юнони Қадим Худои Офтоб – Опполонро баъзан Опполони Ликей (Гургӣ) меномиданд. Дар давраҳои насронӣ гург ҳамроҳи ҷанговар Георг Победоносетс буд. Аз гуфтаҳои боло бармеояд, ки образи гург бо нишонаҳои ҳарбӣ робитаи наздик дошта, муҳофизи гурӯҳҳои ҳарбӣ доништа шудааст ва малакатҳои ҳарбӣ гургро нахустпадари худ мешуморанд [2]. Чӣ ҳеле ки дар боло қайд карда шуд, пайдошавии саг аз авлодони гург сарчашма мегирад. Сухани мазкур боиси монандии ин образҳо махсуб меёбад. Монандии образҳои саг ва гургро дар мақолу зарбулмасалҳои зерин дида метавонем:

1. Бар рама бошад балои бас бузург,
Чун саги дарранда бошад ёри гург [11, 35-36].
2. Гург хеши саг, рӯбоҳ надими шох.

Дар натиҷаи таҳлили маводи забонӣ, мо ҷанбаҳои асосии мафҳуми «саг» -ро дар забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ муайян кардем. Ҳангоми нишон додани хусусиятҳои инсон “саг” метавонад маъноҳои зеринро диҳад: 1. ҷавон, шахс; 2. таъкибкунанда; 3. вафодорӣ ва посбонӣ; 4. шахси номатлуб; 5. Одами ношоам, беномус. Ҳангоми тавсифи ягон ҷиҳати зиндагии мардум: 1. ҷизи бефоида, барои ягон мақсад қорношоам; 2. ҷизи мушкилу вазнин; 3. ҷизи таҳқиромез, инсонии нолоиқ.

Маънии “ҷавон, шахс” -ро дар ифодаҳои зерин дида мебароем:

- big dog* - “шахси муҳим, сарбаланд”;
- jolly dog* - “шахси хандон”;
- lucky dog* - “инсонии хушбахт, саодатманд”;
- lazy dog* - “шахси танбал”;
- dirty dog* - “марди бад, харобкор”.
- саги беором, саросема* – одами беқарору беором;
- аз саг сара ва аз сара саг рӯидан* – аз бад нек ва аз нек бад таваллуд ёфтан;

Образи саг ҳамчун таъкибкунанда дар ҷунин ибораҳо ва мақолҳо инъикос ёфтааст:

- to dog somebody* - қасеро таъкиб кардан (бо матонати саг);
- wake sleeping dog* – “саги ҳобидаро бедор кардан”, яъне шахси хавфнокро ба ҳашм

овардан;

- let sleeping dogs lie* - “саги ҳобидаро бедор накунад” - ба масъалаҳои нохуш даст нарасонед,

аз гуноҳ дурӣ ҷӯед;

- *саги қиро тур гуфтем?* - қиро ранҷонидем? Ба ки азият додем?;

Ибора ва зарбулмасалҳои зерин маънои “посбон ва вафодорӣ”-ро ифода мекунанд:

- саги остон* – хизматгори содиқ, вафодор, мухлис;
- *саг бошу муқими як дар бош*;
- *саги дар ҳузур – беҳ аз бар одади дур*;
- *саги даргоҳи қасе будан- гуломи ҳалқабаргуш (мутеъ ва фармонбардор) -и қасе будан*;
- саг ба гоҳи вафо беҳ аз ноқас ё аз одами бераҳм саги вафодор беҳтар аст*.

Мақол ва ибораҳои зиёди забони англисӣ ғояи умумии ҳиндуаврупоӣ “саг” -ро ҳамчун ҷинойткор инъикос мекунанд:

- a staff (или stick) is quickly found to beat a dog with* - «барои сагро задан ҷӯб зуд ёфт мешавад»;

-*if you want a pretence to whip a dog, say that he ate the frying-pan* - «агар ба шумо барои сагро задан баҳона лозим бошад, гӯед, ки вай тобаро хӯрдааст».

“Саг” ба маънои манфӣ “шахси номатлуб, қорношоам, номард, беномус” низ образи ҳеле маъмул аст. Ин хусусиятҳои манфии мафҳуми “саг” бештар дар ибораҳо ва зарбулмасалҳо

иникос ёфтааст. Масалан:

- *dog-trick* -амали нопок ва гандаи шахс;
- *give (someone) the dog to hold* - сагро нигоҳ доред,
- *dog it* -манбалӣ кардан, аз кор ғурехтан;
- *to dog away time* – вақтро беҳуда гузаронидан;
- *ба саг об резӣ, нацистар шавад*, ҳатто об ҳам сагро шуста наметавонад, (тоза намекунад),

чунки аз саги таршуда бӯи нофорам меояд, яъне одами бад зохири худро дигар кунад ҳам, боз ҳамон бад аст. Мақоли мазкур барои ифода кардани “тағйирнопазирии моҳияти асли инсонӣ бад” қорбурд мешавад[12, 20]. Дар забони англисӣ маънии мазкур ба воситаи мақоли “*An ass is but an ass, though laden with gold* –ҳар ҳар аст, гарчи ҳазинаи султонро барад” ифода меёбад.

- *сагбачаро калон кунӣ, аз банди поят мегирад;*
- *сагдаҳанӣ кардан – бадлафз будан ва бадлафзӣ кардан;*
- *думи саг рост нашавад;*
- *саги сафед ҳам сагу саги сиёҳ ҳам саг аст* – одами бад дар чӣ шакл ва қиёфате набошад,

бад аст;

- *саг саг аст, агарчӣ саришубон бошад* – одами бад соҳибмансаб шавад ҳам, боз ҳамон одами бад аст;

Саг ба маънои маҷозӣ чизи нодаркор, ношоамро низ ифодаи менамояд. Инро дар ибораҳо зерин дида мумкин аст:

- *a dead dog* – чизи нодаркор, бефоида, инчунин шахсе, ки аз ӯ ягон фоидае нест;
- *give or throw to the dogs* – бинобар даркор набудан, ношоям будани ягон чиз онро партофтан;

- *to be a dog* – (тобаи саг- на талабот) манфиат надоштан. Ин ибора метавонад ба духтар ё зане, ки бениҳоят дилнокаш ва дилгиркунада аст, тааллуқ дошта бошад. Мисол: *She is not a movie star, but she's not a dog either.* - Вай, албатта ситораи филм нест, лекин зиштрӯй (бадафт) ҳам нест.

Дар фразеологияҳои забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ доираи васеи вохидҳои фразеологӣ, мақолҳо, ташбеҳот мавҷуданд, ки дар онҳо “саг” ва “сагӣ” ба маънои “шахси яқрав, таҳқиромез ва ношоиста” қорбурд шудаанд. Масалан,

- *a dog's life* – зиндагии сағона, мавҷудияти ҳақирона;
- *dog-rough* – дағалона, ҳеле ногувор, вазнин;
- *dog-sleep* – ҳоби сагӣ, бо чашми нимпӯш ҳоб рафтан, худро ҳобида вонамуд кардан;
- *dog-nap* – дар ҳолати нишастагӣ ғанаб кардан, дар ҳолати вертикалӣ (амудӣ);
- *in the dog's house* – дар ташвиш, нороҳатӣ қарор доштан, дар қаҳру ғазаб;
- *on the dog-watch* – дар навбатдорӣ шабона;
- *dog day afternoon* – қисмати гармтарини рӯз;
- *dog- basket* – сабади сагӣ, омехта будани боқимондаи хӯроқи афсарон барои экипаж дар киштиҳои бодбон;

- *dog's soup* – об;
- *dog's portion* - порси сагӣ, қариб ҳеҷ чиз, лесидан ва бӯй кашидан, барои ифода намудани порси ҳеле хурдтарин истифода мешаванд.

Ҳамин тавр, мо мебинем, ки фонди фразеологии забонҳои мавриди қиёс мавҷудияти вохидҳои зиёдеро, ки концепти “саг” – ро ифода менамоянд, дар бар мегиранд. Аксарияти он вохидҳо тобиши манфири ифода мекунанд ва тобиши истехзо, беътиноӣ ва нобовариёро доранд.

Образи саг дар фолклори халқи тоҷик аҳамияти хоси худро дорад. Бояд қайд кард, ки ҳайвони мазкур дар забони тоҷикӣ хусусияти манфири нишон медиҳад, зеро саг дар фарҳанги тоҷик мавқеи поёнтарро ишғол мекунад. Боиси сухани мазкур чунин аст, ки халқи тоҷик асосан пайрави дини Ислом маҳсуб меёбад. Дар дини Ислом чунин қоида мавҷуд аст, ки агар саг ба ягон ашё ва ё хӯрок даст расонад, бояд онро пеш аз истифодабарӣ 7 бор шуст [20, 33-34]. Умуман халқи тоҷик сагро барои вафодорӣ, бозғимодӣ, ғайр ва барои он ки хонаро посбонӣ мекунад, қадридонӣ менамоянд.

Дар луғатномаҳои тафсирии забони тоҷикӣ саг (ба маънои маҷозӣ) чунин муайян карда шудааст: концепти “саг” барои ифодаи маъноҳои қаҳру ғазаб, усто ва қордони ягон соҳа, ҷасрат, пурқатъӣ, ғамхориву вафодорӣ, посбонӣ, беҳудагӯӣ, бемуваффақиятӣ, эҳтиёткорӣ, бераҳмӣ(золимӣ, сангдилӣ), ва ғайраҳо истифода бурда мешавад. Масалан:

- *"ба мисли саг пурхашм"*- шахси пурхашму ғазабнок (қаҳру ғазаб);
- *сагигарӣ кардан*—бо қаҳру ғазаб ва хашмгинона бо ягон шахс муноқиша ва ҷанҷол кардан

инъикоси худро ёфтааст (қаҳру ғазаб);

- *ҳар саге ба хонаи худ далер аст ёки саг дар хонаи худ шер аст*- ҳар кас дар шахру диёри худ монанди шер далеру нотарс аст (часорат);
- *азоби сагро кашидан* - азобу машаққати вазнин кашидан;
- *саг барин кӯфта шудан* – ниҳоят хаставу монда гардидан;
- *сагхӯрда* – шахсе, ки таҷрибаи калон, малака дар ягон чиз ва дониш ба даст овардааст (усто ва кордони ягон соҳа);
- *сагдил* – бераҳм, сангдил, сахтдил, озордиханда (сангдилӣ);
- *сагмизоч* – бадхашм;
- *сагсор* – ҳарис, ҳариси дунёву мол;
- *сагҷон* – ҷонсаҳт, пуртоқат, тоқатовар ба саҳтиҳо;
- *сагҷонӣ* – пуртоқатӣ;
- *сагбача* – одами бадзот;
- *сагмагас* – он, ки ноҳонда ба ҷое омада боиси дарди сар мешавад, мисол: сагмагаси маърака;
- *саги ҳарзамараз* – касе, ки аз дунболи кори беҳуда ва ношуданӣ меравад;
- *даҳони саг ҳамеша боз аст* (беҳудагӯӣ);
- *саг соҳибаширо наметиносад* – бетартибию бесаранҷомӣ, ҳама дар ташвиши худ [8, 172-173].

Гуруҳи назарраси ибораҳо ва мақолу зарбулмасалҳо “саг” -ро ҳамчун ҳастии нодон ва оддӣ инъикос менамоянд, ки одамон ба онҳо хунукназарӣ мекунам. Дар ин ҷо чунин мисолхоро овардан ҷоиз аст: *“сагбача”* - тавсифи таҳкиромези шахси ҷавон ё камтаҷриба; *“Шоди сагбача”* – хурсандии аҳмақона, оддӣ ва масҳараомез; “Абрро бонги саг зиён накунад ё овози сагон кам накунад ризқи гадоро” – носазо гуфтани бадҳоҳ наметавонад мондаи пешрафти кор гардад, ба гуфтаҳои зишти бадгӯӣ набояд мушавваш шуд; бигзор гӯянд, сарзаниш кунанд, диққат додан лозим нест; *“саги аккосӣ”* истилоҳи “сагӣ” ба таври возеҳ шахси серғап, нолозимро ифода менамояд; *“Саг мечакад, корвон мегузарад ” – “The dogs bark, but the caravan goes on”;* *“Маҳ фишонад нуру саг ав-ав кунад” – “The moon does not heed the barking of dogs”*- кор, ё худ амалҳои зиндагӣ нисбат ба гуфтугузориҳои беҳуда муқобил гузошта шудааст.

Дар мақолҳои забони тоҷикӣ *“саги газанда” - ро* ба забон – қуввае, ки дили инсонро ранҷур мекунад, мушобеҳ медонанд, мисол: *забон саги газанда аст*. Мақоли зерин инсонро хангоми нутқ ба эҳтиёткор шудан даъват менамояд, то ки дили касеро наранҷонад.

Таҳлили концепти “саг” дар забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ пеш аз ҳама, монандии назарраси ин мафҳумхоро дар ду забон нишон дод, ки бешубҳа ба тасвири ҳинду-аврупоии саг - гург рост меояд. Таҳлил инчунин бартарияти образи манфӣ, асосан безътиноиро дар ибораҳои фразеологӣ ифодакунандаи ин концепт ошкор намуда ба мо имкон дод, ки чунин ҳулосабарорӣ намоем: хусусиятҳои семантикии концепти саг дар таркиби воҳидҳои фразеологӣ забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ паҳлӯҳои гуногуни маъниро дар бар мегиранд. Концепти мазкур дар воҳидҳои фразеологӣ забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ бештар сифатҳои манфӣ ва дар баъзан мавридҳо сифатҳои мусбиро таҷассум менамояд. Ҳамин тавр мафҳуми “саг” дар воҳидҳои фразеологӣ забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ бештар образи манфиро ифода намуда, муносибати таҳкиромезона ва беэҳтиромона (шадиди манфӣ) нисбати «дӯсти инсон» дар шури миллии ду халқият гуногун ташаккул ёфтааст.

Адабиёт:

1. Аскольдов С. А. Концепт и слово // Русская словесность: антология. – М.: Academia, 1997. С. 267-280.
2. Бедненко Г. Образ Волка у индоевропейцев [Электронный ресурс]. URL: <http://ec-dejavu.ru/w/Wolf.html> (дата обращения: 20.01.2020).
3. Гумбольдт В. О различии строения человеческих языков и его влияния на духовное развитие человечества // Гумбольдт В. Избранные труды по языкознанию. – М.: Прогресс, 1984. – 400 с.
4. Кубрякова Е. С., Демьянков В. З., Панкрац Ю. Г., Лузина Л. Г. Краткий словарь когнитивных терминов / под общ. ред. Е. С. Кубряковой. М.: Филол. ф-т МГУ им. – М. В. Ломоносова, 1997. – 245 с.
5. Кусковская С. Сборник английских пословиц и поговорок. – Минск, 1987. – 253 с.
6. Маслова В. А. Лингвокультурология: учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений. – М.: Издательский центр «Академия», 2001. – 208 с.
7. Степанов С. Ю. Константы: словарь русской культуры: опыт исследования. – М.: Школа «Языки русской культуры», 1997. – 824 с.
8. Фарҳанги забони тоҷикӣ. Ҷ.2. – Москва: Советская энциклопедия, 1969. – 949 с.
9. Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ. Ҷ.1. – Душанбе, 2010. – 996 с.
10. Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ. Ҷ.2. – Душанбе, 2010. – 1094 с.
11. Фозилов М. Гулчини зарбулмасал ва мақолҳои тоҷикию форсӣ. – Душанбе: Дониш, 1976. – 374 с.

12. Ҷозилов М. Фарҳанги зарбулмасал, мақол ва афоризмҳои тоҷикию форсӣ. Ҷ.3. Душанбе: Нашри Камол, 2014. – 637 с.
13. Ҷозилов М. Фарҳанги ибораҳои рехтаи забони ҳозираи тоҷик. Ҷ. 1. – Душанбе: Нашриёти давлатии Тоҷикистон, 1963. – 952 с.
14. Ҷозилов М. Фарҳанги ибораҳои рехтаи забони ҳозираи тоҷик. Ҷ.2. – Душанбе: Ирфон, 1964. – 802 с.
15. Хайдеггер М. Путь к языку // Хайдеггер М. Время и бытие: статьи и выступления. М., 1993. 447с.
16. Энциклопедияи советии тоҷик. Ҷ.6. – Душанбе, 1986. – 634 с.
17. https://durahshon.ru/post_lek.php?id=193.
18. <http://www.easypacelearning.com/english-books/animal-idioms-from-a-to-z/1002animal-idioms-about-dogs-and-their-meanings>.
19. www.rtsu.tj/ru/scientific-work/dissertatsionnye-ovety/ АВТОРЕФЕРАТ % 20 Каримова % 20 Н. pdf.
20. www.rtsu.tj/ru/scientific-work/dissertatsionnye-sovety/ диссертация % 20 Норова % 20 Ш.А. pdf.

Калидвожаҳо: *концепт, саг, гург, зарбулмасал, мақол, мифология, маъно, маъноӣ маҷозӣ.*

Аннотация

**КОНЦЕПТ «СОБАКА» В АНГЛИЙСКОМ И ТАДЖИКСКОМ ЯЗЫКАХ С
ЛИНГВОКУЛЬТУРОЛОГИЧЕСКОЙ ТОЧКИ ЗРЕНИЯ**

В данной статье автор рассматривает лингвокультурологический аспект концепта «Собака» в английском и таджикском языках на материале фразеологизмов, пословиц, поговорок, сравнительных оборотов, имеющих в своём составе слово «Собака». Проводится анализ научной литературы по теме исследования. Осуществляется сравнительный анализ концепта «Собака» в английском и таджикском языках. Также, ввиду невозможности ограничить концепт только лексико-фразеологическим уровнем, автор обращается к индоевропейской мифологической традиции, связанной с данным концептом.

Ключевые слова: *концепт, собака, волк, пословица, поговорка, мифология, значение, переносное значение.*

Annotation

**CONCEPT OF “DOG” IN ENGLISH AND TAJIK LANGUAGES FROM LINGUO-
CULTUROLOGICAL VIEWPOINT**

The author examines the linguo-culturological aspect of the concept of “dog” in the English and Tajik languages by the material of phraseological units, proverbs, sayings, the comparative turns of speech, which have the word “dog” in this article. The scientific literature on the research topic is analyzed. The comparative analysis of the concept of “Dog” in the English and Tajik languages is carried out. Also, due to the inability to limit the concept only by lexical-phraseological level, author turns to the Indo-European mythological traditions connected with this concept.

Key words: *concept, dog, wolf, proverb, saying, mythology, meaning, figurative meaning.*

Маълумот дар бораи муаллиф: Бобочонова Нилуфар, магистранти соли дуҷуми факултети забони англисии ДДОТ ба номи Садриддин Айни.

Рохбари илмӣ: Каримов Ш.Б.

Сведения об авторе: Бободжонова Нилуфар магистрантка второго курса факультета английского языка ТГПУ имени Садриддина Айни.

Научный руководитель: Каримов Ш.Б.

About the author: Bobojonova Nilufar, the first year of Master Student of the English Department of Tajik State Pedagogical University named after S.Aini

ТАЪРИХИ ТАРЧУМА ДАР ҶАҶОНИ АНТИҚА ВА АВВАЛИН АСАРҶО ОИД БА НАЗАРИЯИ ТАРЧУМА

Тарҷума - ин яке аз намудҳои қадимаи ғабӯлияти инсон ба ҳисоб меравад. Аммо бостоншиносон аниқ гуфта наметавонанд, ки аввалин тарҷумон дар рӯи замин кай пайдо шуда бошад. Худи тарҷумонҳо даъво намекунанд, ки касби онҳо қадимтарин ҳисобида шавад, аммо қомилан боварӣ мавҷуд аст, ки дар замонҳои қадим қабилҳои бисёрзабона буданд, ки он одамон дар тамосҳои намоёндоғони қабилҳои мухталиф миёнарав шуда метавонистанд. Далелҳои сершумор нишон медиҳанд, ки тарҷума таърихи ҳазорсола дорад. Яке аз асарҳои Шумерских ки зиёда аз се ҳазор сол пеш аз милод навишта шудааст, ва барои тарҷумон зарур аст, ки барои тарҷума намудани ин асар аз луғатнома истофода барад. Ин аз он гувоҳ медиҳад, ки дар он вақтҳо ҳам тарҷумонон буданд. Дар солҳои 609 пеш аз мелод аз ҷониби Мидия ва Вавилон ин як гурӯҳ тарҷумонҳое буданд, ки фармони ҳокимонро ба диққати халқҳои забтшуда бурда мерасониданд [8, 96]. Дар императорҳои қадимӣ дар натиҷаи ғалабаҳои бисёре аз кишварҳое, ки дар онҳо мардумони бисёрзабон зиндагӣ мекарданд, дар байни онҳо чунин одамон ба вуҷуд меомад.

Тарҷума дар ҷаҷони қадим ва антиқа.

Антиқа (аз қадимаи лотинӣ Antiquitas - антиқа) гирифта шуда ин ба маънои умумӣ, "антиқаи юнонӣ-римӣ", ба ибораи дигар, тамаддуни Юнони Қадим ва Рими қадим ба ҳамин шаклҳои гуногуни таърихӣ ба назар мерасад.

Дар маҷмӯъ, давраи умумии давраи антиқа чунин аст.

1. Антиқаи қадимӣ дар (асри I -VIII то мелод) - пайдоиши давлати Юнон.
2. Антиқаи қадимии классикӣ дар (асри I-II то мелод), замони ягонагии тамаддуни Юнонӣ-Римӣ.

3. Антиқаи таърихӣ дар (асрҳои III-VI то мелод). Барҳамхӯрии империяи Рим. Пошхӯрии Империяи Римии Ғарбӣ оғози давраи нав - асрҳои миёна қайд карда шудааст [9, 53].

Дар аввал, тарҷума танҳо ба тариқи даҳонӣ, бидуни сабти хаттӣ мавҷуд буд. Ва баъдан тарзи навиштан пайдо шуд. Дар робита ба тафовути забонҳо тарҷумон ҳамчун миёнарав пайдо шуда буд. Гумон меравад, ки аввалин тарҷумонҳо замон буданд. Дар асоси ин пиндошт анъанаи дуздӣ замон аз қабилҳои дигар ва издивоҷ бо онҳо аст. Аз як тараф гирием, тарҷумон ин қормандони соҳаи хизматрасонӣ ҳисобида мешуд, зеро онҳо бо забони «варварӣ» ҷӣ гуна суҳан гуфтанро медонистанд. Аз тарафи дигар гирием, тарҷумонҳо гурӯҳҳои махсуси касби зинализомро намоёндогӣ мекарданд. Онҳо дар идораҳои Ғиръан қор ва ғабӯлият мекарданд [12, 133]. Аввалин ёдрасии тарҷумонҳои ҳуҷҷатӣ дар асри XIV рост меояд. Аввалин ёдгориҳои ҳуҷҷатӣ дар Мисри қадим дар шаҳри Тинис (шаҳри қадимаи Миср, болотар дар соҳили ғарбии Нил ҷойгир аст) пайдо шуданд. Анхурмес яке аз тарҷумони машҳури он давра буд. Дар Сумери Қадим (дар ҷануби Ироқ ҷойгир аст) яке аз луғатномаи Сумеро-Аққадия, китоби грамматикӣ, рӯйхати ибораҳо (шакли хаттӣ) боқӣ мондааст. Дар китоби Бобилия ҳам чунин тарҷумаҳо вуҷуд дошта буданд. Аз асри XV то мелод дар он ҷо тарҷумаҳо роӣгон бо унсурҳои мутобиқшавӣ сураи мегирифтанд. Тарҷумаро қадима ба қадима тарҷума мекарданд. Дар Искандария (Искандария дувавмин шаҳри қалонтарини Миср аст. Солҳои 332-331 то мелод аз ҷониби Искандари Мақдунӣ таъсис ёфтааст ва ба шарафи ӯ номида шудааст ва ин яке аз нуқтаҳои муҳимтарин дар соҳили баҳри Миёназамин дар наздики соҳили Нил ҷойгир шудааст) [10, 321]. Дар қаламрави Мисри қадим дар асри III то мелод мактаби махсуси тарҷумонҳо ташиқ карда шуданд. Дар бораи Юсуф ва бародаронаш дар китоби Инҷил ёдовар шудаанд. Дар Рими қадим Римӣён ва Юнониҳо аз соли 280 пеш аз мелод, яъне аз замони ҳамлаи шох Пйер ба Италия ғабӯлона тарҷума мекарданд. Дар ин ҳамлаи шох Пйер бисёре аз тарҷумононро ба қатл расониданд.

Сарҷашмаҳои боъятимод мавҷуданд, ки тарҷума дар замонҳои қадим дар Библия ва рисолаҳои динӣ асосан тарҷума карда мешуд. Дар он вақтҳо тарҷума ба забонҳои юнонӣ ва лотинӣ тарҷума шуда, танҳо баъд ба забонҳои дигари аврупоӣ аз тарафи тарҷумонони машҳури он вақт Ашиқулус ва Демостен тарҷума карда мешуданд. Гай Асиллий аввалин тарҷумони маъруф дар (соли 155 пеш аз мелод) буда, ӯ дар вохӯрӣ бо Сафорати Юнон дар ҳайси тарҷумон ғабӯлият карда буд. Тарҷумон дар ин давра воситаи иртиботи фарҳангӣ ва сиёсати халқҳои гуногунро тарҷума карда буд.

Люсиус Ливи Андроник аввалин тарҷумони хаттӣ дар солҳои (275-200 пеш аз мелод) буд.

Ҳомер "Одиссея" яке аз асарҳои тарҷумон буда, ӯ аз забони юнонӣ ба латинӣ тарҷума карда ва дар навбати худ наср ва шеърро низ тарҷума кардааст. Ин тарҷума барномаи таълимии мактаби Рим буда, барои 200 соли оянда дохил карда шуд. Вай матнҳоро мутобиқ карда, номҳои худоёни юнониро бо ҳамтоёни румӣ бидуни тарҷума иваз кард. Ҳамин тавр, амалияи тарҷумаи юнонӣ ба латинӣ оғоз ёфт, ки он бештар ба азхудкунии маводи юнонӣ - як навъ «экспозитсия» -и муосир буд. Ҳикояҳо бо тарҷумаи дақиқ иқтибосҳои муаллифони юнонӣ тарҷума карда мешуданд. Тарҷума дар он давра ҳамчун роҳи самарабахши фарҳанги давлат ва омӯзиши адабиёт шинохта мешуд [2, 145]. Дар марҳилаҳои аввали фаъолияти тарҷума ду тамоюлҳои гуногун вучуд доштанд: саводнокии тарҷума ва тарҷумаи озод. Аввалини онҳо дар тарҷумаҳои матнҳои динӣ ва пеш аз ҳама тарҷумаи китоби Библия мебошанд. Кохинон тарҷумаи аслиро талаб карданд, зеро Библия яке аз китоби муқаддаси он давра буд ва ҳеҷ кас наметавонад тағирот ё аломатҳои китобати онро иваз намояд. Барои тарҷумонҳо чунин матни асли «каломи Худо» буданд, ки дар он ҳар як калима, тартибот ва ҳатто ҳарфҳои алоҳида ва аломатҳои китобатӣ муқаддас буданд, ва ҳар яке аз аломатҳо маънои махсуси ҳадашро дорад, аз ин лиҳоз тарҷумон бояд ба қадри имкон аз нав истифода барад [8, 99]. Меъёрҳои дурусти тарҷума зуд-зуд вайрон карда мешуданд, дар баъзе ҷойҳо тарҷума норавшан ва нофаҳмо буд, аммо ин ҳеҷ касро ба ташвиш наовард, на ҳади тарҷумонҳоро ва на ҳонандагонро, ки онҳо боварӣ доштанд, ки матни диниро ҳама метавонанд дуруст тарҷума намоанд. Ҳангоми тарҷумаи китобҳои мазҳабӣ тамоюли максимализм боло рафта буд, ки намудҳои дигари тарҷумаҳои шифохӣ ва ҳатти аксар вақт тарҷумонон характери хеле дағал доштанд, ки эҷодкунанда аз нусхаи асли истифода карда, бисёр аз иштибоҳҳо ва хатоҳои беасосро ба вучуд меоварданд. Қисмати дигар тарҷумаи ройгон буд, ки натиҷаи таҳассуси пасти тарҷумон буд, аммо баъзан вақт ин метавонист боиси нарасидани эҳтиром ба матни тарҷумашуда ва сифати матн аз ҷониби тарҷумон ва ҳонандагон мегардад. Ситсерон аввалин назарияшиноси дар (асри I то милод) тарҷумаи Рим буда, ӯ тарҷумаи аслиро дар дараҷаи пасти таркид кард [6, 566]. ӯ ташвиқ кард, ки на шакли матн, балки маънои матнро фаҳмонад. Баъзе тарҷумонҳо масалан, Тит Мактсий Плавт пораҳои тарҷумаи дақиқро бо илова кардани таркиби худ омехта кард. Аз тарафи Публий Терентий Афрa зиёда аз 100 асарҳои ҳаҷвии юнонӣ (190-159 пеш аз милод) тарҷума кардааст. Тарҷумаҳои ӯ хеле бадеӣ буда, забони адабии латиниро инкишоф медоданд. Вирчил, Катуллус ва Флафкус (асри I то милод) шеърҳоро бомуваффақият тарҷума намуда, дар натиҷа услуби ҳудро ғанитар мекарданд. Бетиус Пифагор, Платон, Аристотел тарҷумаи насрро (дар асрҳои I-V милод) бартарӣ доданд [5, 246].

Масъалаҳои тарҷумаи антиқа. Ситсерон ва Хорасес дар тарҷума нақши бузургдоранд. Ду тарҷумаро дар заминаи васеъ - аз ҷумла, дар доираи рисолати тарҷумон баррасӣ намудаанд.

Ду масъалаҳои тарҷума:

1. Вазифаи умумичаҳонии гирифтани ва паҳн кардани ҳикмат.
2. Санъати махсус дар таҳия ва эҷоди шеърҳо.

Римӣён ба он айбдор карда шуданд, ки тарҷума ба он самте, ки онҳо меҳостанд ба он самт марбут набуд. Онҳо қобилияти эҷодӣ надоштанд, балки аз юнониҳо истифода мекарданд. Дар ҳақиқат ин воқеият надост. Зеро римӣён ҳудро ҳамчун давомдиҳандаи фарҳанги юнонӣ медонистанд. Системаи адабии римӣ иерархияи матнҳоро бидуни сарҳадоти забон муқаррар карда буданд. Ситсерон гуфтааст, ки подшоҳ - субъектҳо, падар - фарзандон, ба матни асли матни тарҷумашударо чун ақл ба бадан тобеъ бояд бошад. Аммо Ситсерон огоҳ кард, ки сабабро набояд ба соҳиби ғулом монанд кардан мумкин аст, вагарна он мардумро нобуд мекунад. Матни аслиро тақлид кардан лозим аст ва набояд бо истифодаи аз ҳад зиёд ба истифодаи ақл нобуд карда шавад. Агар калима ба калима тарҷума кунем, натиҷаи дағал хоҳад дод, аммо агар дар зерини фишори зарурӣ тартиби иваз кардани калимаҳо ё ҳади калимаҳоро иваз кунем, ба назарамон функцияи тарҷумон бармегардад. (Тарҷума агар ба мисли зан зебо бошад, пас нодуруст аст") [13, 47]. Принципи асосии тарҷума барои Ситсерон ва Хорасес - ғаний гардонидани забони модарӣ бо тарҷума, на ба дақиқии тарҷума, балки ба истифодаи меъёрҳои эстетикӣ оварда мерасонад. Ситсерон ҳанӯз ҳам метарсид, ки ба нусхаи асл баргардем аммо Хорасес гуфт, ки далерона тақлид кардан лозим аст. Аллакай дар он вақт, одати гирифтани қарз ва сохтани калимаҳои нав хеле масъалаи бузург буд. Горатси аз зарурати истифодаи мӯътадили калимаҳои нав дар тарҷумаҳои ҳадаш ҳуддорӣ карда, раванди бойшавии забони модариро бо тағйири гиёҳҳо муқоиса кардааст. Як мафҳуми иловагии римӣ барои бойсозии фарҳанги тарҷума вучуд доштанд. Римӣёни соҳибмаълумот нусхаи аслии тарҷумаи забони юнониро ҳонда метавонистанд. Аз ин рӯ, онҳо тарҷумаҳоро аз юнонӣ ҳамчун метатекст ҳисобида мешуд. Метатекст - матнҳои дуввумдараҷаи матни аввал, ки вазифаҳои расмиро

нисбати матни дуҷум муайяни иҷро мекунад. Метатекст дар танкиди адабӣ ва матншиносӣ маҷмӯи матнҳост, ки бо баъзе корҳо барои фаҳмидани матн ё нақши он алоқаманд аст. Дар фарҳанг бошад нақши ҷобачокунӣ, пайдарпайҳо, мақолаҳои танкидӣ ва ғайра дорост. Маттекст дар забоншиносӣ - унсурҳои матнест, ки ба вазъияти коммуникатсия дахл дорад, нутқро тавсиф ва сохтани онҳоро муайян месозад. Тарҷума барои Римӣён ба монанди вазифаи машқӣ муқоисавӣ буд. Онҳо вазифаи расонидани мухтавои навро ба хонандагон намегузоштанд, нусхаи аслиро танҳо эҷод мекарданд ва ҳама шахрвандони бомаърифат метавонистанд кори онҳоро тафтиш кунанд. Ин як нави рақобат буд, ки тарҷумони бехтаринро муайян мекарданд. Ҳамин тариқ, анъанаи тарҷумаи римӣён беназир буд.

Аввалин асарҳо оид ба назарияи тарҷума. Пас аз ихтирои типография дар асри XV нақши тарҷума ба таври назаррас тағйир ёфт. Сабаб ин дар он буд, ки шумораи интиқолҳо якбора меафзуданд. Дар он давраҳо кӯшишҳо барои эҷоди асосҳои назариявии тарҷума карда мешуд. Дар он замон, қитъаҳои нав кашф карда шуда, олимони асбобҳо ва механизмҳои нави мураккабро барои чен кардани вақт ва фазо офаридаанд. Вселенной назарияи оламо қабл аз ҳама, ҳама чиз дар атрофи Замин давр мезанад пешниҳод намудааст [8, 198]. Ин ба ҷомеа ва фарҳанг таъсири калон расонда, дурнамои рушди ҷомеаро тағйир дод.

Аввалин нависанда ва гуманисти машҳур Этен Доле (1503-1546) худро ба асосҳои назариявии тарҷума бахшидааст. Ӯро аз сабаби ҳатогии дар тарҷумаи муқолаҳои Платон шиканча карда ба қатл расониданд. Ин маънои бефаноӣ будани рӯҳи мардумро дошт. Аммо вазифаи тарҷумон мушқил буд, зеро Платон будпараст буд. Дар соли 1540 дар яке аз асарҳои бораи принципҳои тарҷума ба номи «Чӣ гуна хуб аз як забон ба забони дигар тарҷума кард» ба таърифи расонидааст. Дар ин асар 5 принциби тарҷумон оварда шудааст:

1) хуб дарк кардани мазмун ва аҳамияти матн, гарчанде ки ӯ ҷойҳои нофаҳмо ва шарҳ доданро талаб мекунад.

2) бо ҳар ду забон озодаи сухан гуфта тавоништан.

3) аз ибораҳои калимаҳо наҳаросидан.

4) истифода аз воситаҳои маъмули забон.

5) калимаҳоро бодикқат интиҳоб карда ва тартиб дода, то ки садои дурусти нутқ эҷод карда шавад.

Ҳамаи ин принципҳо бо савганди Иронима дохил мешаванд, ки тарҷумон онро дар охири таҳлили худ бояд ёд кунад.

- I swear to keep this oath to the best of my ability and judgement.

(Ман қасам ёд мекунам, ки ин қасамро ба қадри имкон қобилиятам ва довари ман ҳифз мекунам).

- I'll use my expertise to minimize misunderstanding across language barriers.

(Ман қобилияти худро барои ҳадди ақал фаҳмидани монетаҳои забон истифода мекунам).

- I'll respect my readers, try to make my translations accessible.

(Ман хонандагони худро эҳтиром мекунам, кӯшиш мекунам тарҷумаҳои худро дастраси онҳо гардонам).

- I'll be honest about my own qualifications and limitations.

(Ман дар бораи таҳассус ва маҳдудиятҳои худ ростқавл хоҳам буд)

- I'll do all I can to maintain and improve my competence.

(Ман тамоми кори аз дастам меомадаро мекунам, то салоҳияти худро нигоҳ дошта ва тақвир диҳам) [4, 132].

Принципҳои Доле аҳамияти дарки матни аслиро ҳамчун шартӣ асосии тарҷумаи бомуваффақият таъкид кардааст. Тарҷумон бештар ба забоншиносони салоҳиятнок бояд побанд бошанд, зеро ҳамзамон бо забоншиносӣ ва арзёбии бадеии матнро пешниҳод кунанд.

Джорждем Чепмэном (1559-1634) тарҷумони бузурги Гомера дар яке аз китобҳои ба номи "7 китоб" 1598 изҳор кардааст. "Кори тарҷумони ботачриба ва сазовори омӯзиши ҳукмҳо, шаклҳо ва тарзи гуфтугӯи муаллифи тарҷумашуда, арзёбии маъно ва шаъну эътибори асли, ороиши матни асли бо шаклҳо ва рақамҳои нутқ дар ҷараёни тарҷума ба забони модарӣ бояд бошад." Вай назарияи худро бо шакли мукамалтар дар муқаддима бо наشري "Иллиад", бо номи "Паём" қатъиян изҳор доштааст [3, 299].

Тарҷумон бояд якҷанд масъулиятҳоро дошта бошад:

1. Аз тарҷумаи калима ба калима худдорӣ намояд.

2. Маънои асосиро дарк карда тавонад.

3. Аз тарҷумаи илмӣ дигар таҳқиқотчиён аз шарҳҳои матни тарҷумашуда ва аз тарҷумаи

хеле озод худдорӣ намояд.

Ҳамин тавр, тавассути тарҷумаи мувофиқи контекст, рӯҳияи матни аслиро дар фарҳанги дигар барқарор кардан мумкин аст.

Дар нимаи якуми асри XX комилан бесамар набуд. Баъзе тарҷумонон ҷанбаҳои прагматикӣ тарҷумаро омӯхтанд, масалан муаллимаи маъруф, дар теоретикӣ тарҷума Эзра Пунт Чеймс Мак Фарлинчasto дар мақолаҳои илмӣ бо мақолаҳо оид ба назария ва амалия тарҷума маърузаҳои оммавӣ кардааст. Дар натиҷа, нуқтаи назари муосири таҳқиқоти тарҷумонӣ ҳамчун илми байнисоҳавӣ тадриҷан ташаккул ёфтааст. То соли 1914 бисёриҳо бовар доштанд, ки интиқоли ҳисси дурии хонанда аз матни аслии дар вақт ва фазо бо истифода аз забони архаӣ метавонад, танҳо ба чудо шудани фаъолияти тарҷума аз дигар шаклҳои кори адабиёт мусоидат кунанд [11, 157].

Тарҷумони машҳури англис Т. Севори дар соли 1952 китоби назариявии "Санъати тарҷума" - ро ба таъб расонидааст. Принсипи асосии ӯ дар хуб донистани забонҳо, дарки хусусиятҳои шахсии муаллиф ба кӣ тааллуқ дорад, ва кӯшиши такмил додани тарҷумаро кардааст. Вай се саволи мушаххасро дод, ки тарҷумон ҳангоми оғоз кардани тарҷума бояд ба саволҳо ҷавоб диҳад:

1) муаллиф чиро гуфтааст (what does the author say) маъно / маънӣ, маъно + арзиш=контекстро муайян мекунад.

2) назарияи муаллиф дар чӣ аст (what does he mean) маъно / пайвандак.

3) тавре ки муаллиф ибораро гуфтааст. Услубҳо, синоним - калимае, ки дигарро иваз карда метавонанд.

Т. Севори ячанд талаботҳоро тасдиқ кардааст.

- тарҷума набояд ҳамчун тарҷума садо диҳад, то аз саводнокӣ дурӣ ҷӯяд, он ба узус (истифодаи муқаррарӣ) муҳолиф аст, узус меёри сухан, меёриҳои забон аст.

- Тарҷума бояд мисли тарҷума садо диҳад.

Дар байни олимони дигари маъруф Чорч Кэтфорд соли 1965 аввалин монографияро ба номи "Назарияи забоншиносии тарҷума"-ро ба таъб расонидааст. Вай аввалин буд, ки зарурати таъкид кардани омилҳои забоншиносӣ ва ғайрилингвистии иловагӣ забоншиносиро қайд кардааст. Олими дигар П.Нюмарка дар яке аз китобҳои ба номи "Муносибатҳо ба тарҷума" стратегияи тарҷумаро ба таъб расонидааст. Вай стратегия ва тактикаи тарҷумаро шарҳ додааст. Стратегияи тарҷума, аз ҳадафи матн, нияти муаллиф, сифатҳои бадеии матн ва аз табиати хонанда иборат аст [1, 20].

Дар кори худ ду усули тарҷумаро шарҳ додааст:

1) усули коммуникатсионӣ - таъсир ба хонанда.

2) усули семантикӣ, ки дар он ҷо вазифаи асосӣ расонидани маънои дақиқи контекстии матн мебошад. Вай усули бештар семантикиро пайравӣ кардааст.

Дар хотима гуфта метавонем, ки дар давраҳои мухталифи таърих мафҳумҳои гуногуни тарҷума бартарӣ доштанд. Нақши тарҷумон дар он ҷомеаҳо гуногун буданд. Ҳадафи аслии мақолаи илмӣ, пеш аз ҳама, муайян намудани таърихи тарҷума дар ҷаҳони қадими антиқа ва аввалин асарҳо оид ба назарияи тарҷума мебошад. Агар ба таърихи тарҷума назар кунем тарҷума ин яке аз намудҳои қадимаи фаъолияти инсон ба ҳисоб меравад. Аммо бостоншиносон аниқ гуфта наметавонанд, ки аввалин тарҷумон дар рӯи замин кай пайдо шуда бошад. Далелҳои сершумор нишон медиҳанд, ки тарҷума таърихи ҳазорсола дорад. Яке аз асарҳои Шумерских ки зиёда аз се ҳазор сол пеш аз милод навишта шудааст ва барои тарҷумон зарур аст, ки барои тарҷума намудани ин асар аз луғатнома истофода барад. Ин аз он гувоҳ медиҳад, ки дар он вақтҳо ҳам тарҷумонон буданд. Дар солҳои 609 пеш аз мелод аз ҷониби Мидия ва Вавилон ин як гурӯҳ тарҷумонҳое буданд, ки фармони ҳокимонро тарҷума намуда ба диққати халқҳои забтшуда бурда мерасониданд. Сарчашмаҳои боэътимод мавҷуданд, ки тарҷума дар замонҳои қадим дар Библия ва рисолаҳои динӣ асосан тарҷума карда мешуд. Дар он вақтҳо тарҷума ба забонҳои юнонӣ ва латинӣ тарҷума шуда, танҳо баъд ба забонҳои дигари аврупоӣ аз тарафи тарҷумонони машҳури он вақта Ашқилус ва Демостен тарҷума карда мешуданд.

Адабиёт:

1. Алексеева И.С. Профессиональное обучение переводчика. – Москва: Институт иностранных языков, 2000. – 368 с.
2. Алексеев А.А. Текстология славянской Библии. – СПб: Изд-во «Дмитрий Буланин», 1999. – 254 с.
3. Гарбовский Н.К. Теория перевода: Учебник – М.: Изд-во Моск. ун-та, 2007. – 544 с.
4. Мень А. Библиологический словарь [Электронный ресурс] / А. Мень. – Режим доступа: www.bible-centre.ru, свободный. Миньяр-Белоручев Р.К. Общая теория перевода и устный перевод. – М.: 1980. – 237 с.
5. Нелюбин Л.Л. Наука о переводе (история и теория с древнейших времен до наших дней). – М.: Флинта: МПСИ, 2006. – 416 с.
6. Православная энциклопедия / под ред. Патриарха Московского и всея Руси Алексия II. – М.: Церковно-научный центр «Православная энциклопедия», 2002. – Т. V. – 752 с.
7. Паршин А. Теория и практика перевода. Интернет [Русский язык] //А. Паршин / Теория и практика Перевода //Russian. – М.: 2000. – 310 с.
8. Рижский М.И. Русская библия: История переводов библии в России / М.И. Рижский. – СПб.: Авалон, Азбука-классика, 2007. – 256 с.
9. Семенец, О.Е. История перевода: Учеб. пособие / О.Е. Семенец, А.Н. Панасьев. – К.: Изд-во при Киев. ун-те, 1989. – Ч.1. – 296 с.
10. Хилл К. Английская Библия и революция XVII века / К. Хилл. – М.: ИВИ РАН, 1998. – 490 с.
11. Федоров А.В. Основы общей теории перевода. – Москва: 1968. – 416 с.
12. Цуркан Р.К. Славянский перевод Библии: Происхождение, история текста и важнейшие издания. – СПб.: Коло: Летний сад, 2001. – 320 с.
13. Чистович И.А. История перевода Библии на русский язык / И.А. Чистович. - Репринт. воспроизв. изд. 1899 г. – М.: Российское библейское общество, 1997. – 368 с.
14. <http://linguists.narod.ru/downloads.html>
15. <http://www.durov.com/study/1126965784-307.html>
16. <http://youreng.narod.ru/teoper.html>

Калидвожахо: *Антиқа, қадим, тарҷума, асар, забон, назария, семантика, дақиқ ва усул.*

Аннотация

ИСТОРИЯ ПЕРЕВОДА В АНТИЧНОМ МИРЕ И ПЕРВЫЕ ПРОИЗВЕДЕНИЯ ПО ТЕОРИИ ПЕРЕВОДА

В данной статье автор рассматривает историю перевода в древнем мире и первые работы по теории перевода. Научная литература на эту тему анализируется. Основной целью автора является, прежде всего, определение периодов истории перевода в древнем мире античности и первых теорий переводчиков того периода. Автор уделяет особое внимание не только истории перевода, но и первым переведенным произведениям прошлого.

Ключевые слова: *античный, древний, перевод, искусство, язык, теория, семантика, точность и метод.*

Annotation

THE HISTORY OF TRANSLATION IN THE ANCIENT WORLD AND FIRST WORKS ON TRANSLATION THEORY

In the article, the author studies the history of translation in the ancient world of antiquity and the first works on the theory of translation. The scientific literature on this subject is analyzed. First of all the author's primary purpose is determine the periods of translation history in the ancient world and the first theories of translators of that period. The author pays special attention not only to the history of translation but also to the first translated works of the past.

Key words: *antique, ancient, translation, art, language, theory, semantics, accuracy and method.*

Маълумот дар бораи муаллиф: Ахмедова Зухро, магистранти соли дуҷуми факултети забони англисии ДДОТ ба номи Садриддин Айни.

Рохбари илмӣ: Мусаямов З.

Сведения об авторе: Ахмедова Зухро, магистранка второго курса факультета английского языка ТГПУ имени Садриддина Айни.

About the author: Akhmedova Zuhro, the first year of Master Student of the English Department of Tajik State Pedagogical University named after S.Aini.

GENERAL INFORMATION ABOUT ENGLISH VERBALS

The verb is one of the most complex parts of speech of the English grammar. It has many differences and simultaneous with the verb of Tajik and Russian languages. One of the most complex and at the same time important components of the English verb is the verbals i.e. the non-finite forms of the verbs. The verb has finite form and non-finite forms. The non-finite forms also being called verbals. The verbals, unlike the finite forms of the verb, do not express person, number or mood. Therefore they cannot be used as the predicate of a sentence [1, 187].

Like the finite forms of the verb the verbals have tense and voice distinctions, but their tense distinctions differ greatly from those of the finite forms of the verb [2, 187].

There are three verbals in English: the participle (I and II), the gerund and the infinitive.

In Russian we also have three non-finite forms of the verb, but they do not fully coincide with those in the English language (причастие, деепричастие, инфинитив).

The characteristic traits of the verbals.

The characteristic traits of the verbals are as follows:

They have a double nature, nominal and verbal. The participle combines the characteristics of a verb with those of an adjective; the gerund and the infinitive combine the characteristics of a verb with those of a noun.

The tense distinctions of the verbals are not absolute (like those of the finite verb), but relative; the form of a verbal does not show whether the action it denotes refers to the present past or future; it shows only whether the action expressed by the verbal is simultaneous with the action expressed by the finite verb or prior to it.

All the verbals can form predicative constructions, i.e. constructions consisting of two elements, a nominal (noun or pronoun) and a verbal (participle, gerund or infinitive); the verbal element stands in predicate relation to the nominal element, i.e. in a relation similar to that between the subject and the predicate of the sentence. In most cases predicative constructions form syntactic units, serving as one part of the sentence.

They sat down to supper, Manston still talking cheerfully. (Hardy)

Они сели ужинать; Мэнстон продолжал весело разговаривать.

Manston still talking cheerfully, is a predicative construction with a participle: the participle talking stands in predicate relation to the noun Manston, which denotes the doer of the action expressed by the participle [3, 188].

In the sentence a verbal may occur:

(a) singly, i.e. without accompanying words.

She... went away smiling. (Dreiser)

Она... ушла, улыбаясь.

Reading is out of the question — I can't fix my attention on books. (Collins)

О чтении не может быть и речи — я не могу сосредоточить свое внимание на книгах.

To decide is to act.

Решить — значит начинать действовать.

(b) in phrases, i.e. with one or several accompanying words (an object or an adverbial modifier to the verbal). The phrases form syntactic units serving as one part of the sentence.

A phrase should not be confused with a predicative construction: between the elements of a phrase there is no predicate relation as it does not include a noun or pronoun denoting the doer of the action expressed by a verbal.

The windows of the drawing-room opened to a balcony overlooking the garden. (Mansfield)

Окна гостиной выходили на балкон, с которого был виден сад.

She tried to tranquillize him by reading aloud. (Gaskell)

Она пыталась успокоить его тем, что читала ему вслух.

Not to disquiet his sister, he had said nothing to her of the matter. (Hardy)

Чтобы не встревожить сестру, он ничего не сказал ей об этом.

(c) in predicative constructions.

My mistress being dead..., I had to look out for a new place.

(Ch.Bronte)

Так как моя хозяйка умерла, мне пришлось искать другое место.

There is no mistake about his being a genius. (Shaw)
 Не может быть никакого сомнения в том, что он — гений.
 She heard him unbar the door and go out into the yard. (Hardy)
 Она слышала, как он отодвинул засов и вышел во двор.

The Infinitive

The infinitive representing an action in its most general form is often treated as an initial form of the verb¹, but from the point of view of some linguists² the infinitive developed from the 'Verbal noun,' which in course of time became verbalized, retaining at the same time some of its nominal properties. Thus in Modern English the infinitive, like the participle and the gerund, has a double nature, nominal and verbal.

1. The nominal character of the infinitive is manifested in its syntactic functions. The infinitive can be used [4, с.193]:

- (a) as the subject of a sentence.
To go on like this was dangerous. (Galsworthy)
- (b) as a predicative.
Her plan was now to drive to Bath during the night. (Hardy)
- (c) as an object.
I have never learnt to read or write. (Collins)

2. The verbal characteristics of the infinitive are as follows:

- (a) the infinitive of transitive verbs can take a direct object.
He ... began to feel some curiosity ... (Eliot)
- (b) the infinitive can be modified by an adverb.
I cannot write so quickly.

(c) the infinitive has tense and aspect distinctions; the infinitive of transitive verbs has also voice distinctions.

In Modern English the infinitive has the following forms:

	Active	Passive
Indefinite	To write	To be written
Continuous	To be writing	To be being written ¹
Perfect	To have written	To have been written
Perfect Continuous	to have been writing to have been being written ¹	

The tense and aspect distinctions of the infinitive.

Like the tense distinctions of all verbals those of the infinitive are not absolute but relative.

1. The Indefinite Infinitive expresses an action simultaneous with the action expressed by the finite verb, so it may refer to the present, past or future [5, 240].

- I am glad to meet you. (Dreiser)
- I was glad to see Mr. Paul. (Ch. Bronte)
- Mr. Forsyte will be very glad to see you. (Galsworthy)

2. The Continuous Infinitive also denotes an action simultaneous with that expressed by the finite verb, but it is an action in progress. Thus the continuous infinitive is not only a tense form, but also an aspect form, expressing both time relations and the manner in which the action is presented.

They happened, at the moment, to be standing near a small conservatory at the end of the garden. (Collins)

В этот момент они как раз стояли около небольшой оранжереи в конце сада.

3. The Perfect Infinitive denotes an action prior to the action expressed by the finite verb.

"I'm glad to have seen you," he said. (Dreiser)

«Я рад, что повидал вас», — сказал он.

An intimate friend is said to have dined with him that day. (Hardy)

Говорят, что в этот день у него обедал его близкий друг.

After such verbs as to mean, to expect, to intend, to hope used in the Past Indefinite, the Perfect Infinitive shows that the hope or intention was not carried out.

I meant to have gone there.

Я собирался пойти туда (но не пошел).

I meant to have given you five shillings this morning for a Christmas-box, Sam. I'll give it you this afternoon, Sam. (Dickens)

Я хотел подарить вам пять шиллингов на рождество, Сэм; я подарю их вам сегодня, Сэм.

The same meaning can be conveyed by the Past Perfect of the finite verb followed by the Indefinite Infinitive.

I had meant to go there.

He had meant to marry me. (Eliot)

Он имел намерение жениться на мне.

Some English grammarians prefer the latter construction.

Note. — The idea, however, is often expressed in the following way: I meant to go there, but never did.

4. The Perfect Continuous Infinitive denotes an action which lasted a certain time before the action of the finite verb. It is not only a tense form, but also an aspect form [6, 244].

For about ten days we seemed to have been living on nothing but cold meat, cake and bread and jam. (Jerome)

Дней десять мы, казалось, питались только холодным мясом, печеньем и хлебом с вареньем.

The voice distinctions of the infinitive.

The infinitive of transitive verbs has special forms for the Active and the Passive Voice:

It is so glorious to love and to be loved... (Stone)

Так прекрасно любить и быть любимым.

In sentences with the construction there is the infinitive of some verbs can be active or passive without any change in the meaning:

There's no time to lose. (Dreiser)

There is no time to be lost. (Eliot)

There is nothing to fear (to be feared).

The use of the infinitive without the particle to (the bare infinitive).

In Modern English the infinitive is chiefly used with the particle to¹. In Old English to was a preposition used with the infinitive in the dative case to indicate purpose (to write meant 'in order to write'). Later on to was re-interpreted as the formal sign of the infinitive and came to be used not only to denote purpose but in other cases as well. Still there are cases when the so-called bare infinitive (the infinitive without the particle to) is used.² They are as follows:

1. After auxiliary verbs.

I don't understand the meaning of this passage.

We shall go there at once.

2. After modal verbs except the verb ought.

If one cannot have what one loves, one must love what one has (Wilson)

3. After verbs denoting sense perception, such as to hear, to see, to feel etc.

In a few minutes they heard him ascend the ladder to his own room. (Hardy)

Через несколько минут они слышали, что он поднимается по лестнице в свою комнату.

I never saw, you look so before. (Hardy)

Я никогда не видел, чтобы вы так хорошо выглядели.

I felt my heart jump. (Heym)

Я почувствовал, что у меня ёкнуло сердце.

The verb to be after the verb to feel is used with the particle to: I felt this to be very true.

(Dickens) Я чувствовал, что это совершенно верно.

4. After the verb to let.

Let us be the best friends in the world! (Dickens)

5. After the verb "to make" in the meaning of 'заставлять' and the verb "to have" in the meaning of 'заставлять, допускать, велеть'.

What makes you think so? (Carter)

Что заставляет вас так думать?

I... had them take my baggage. (Hemingway)

Я... велел им взять мой багаж.

The verb to have in the meaning of 'допускать' is chiefly used after the modal verbs will and would in negative sentences.

I will not have you call him Daniel any more. (Trollope)

Я не допущу, чтобы вы продолжали называть его Даниэлем.

I would not have you think that I am selfish. (Trollope)

Я не допущу, чтобы вы считали меня эгоистом.

6. After the verb to know when its meaning approaches that of to see, to observe (the verb to know never has this meaning in the Present Indefinite).

I have so often known a change of medicine work wonders. (Shaw)

Я так часто замечала, что перемена лекарства творит чудеса.

In this case, however, the particle to is sometimes used:

I have never known her to weep before. (Cronin)

Я никогда, раньше не видел, чтобы она плакала.

After the verbs 'to hear', 'to see', 'to make' and 'to know' in the Passive Voice the to-Infinitive is used.

He was heard to mention your name several times.

Слышали, как он несколько раз упомянул ваше имя.

They were seen to leave the house early in the morning.

Видели, что они рано утром вышли из дома.

The child was made to obey.

Ребенка заставили слушаться.

Sir Pitt Crawley was never known to give away a shilling or to do a good action.

Никто никогда не видел, чтобы сэр Питт Кроули дал кому-нибудь шиллинг или сделал доброе дело.

7. After the verb to bid.

I bowed and waited, thinking she would bid me take a seat. (E.Bronte)

Я поклонился и подождал, думая, что она предложит мне сесть.

The verb to bid is obsolete and is not used in colloquial speech.

8. After the expressions had better, would rather, would sooner, cannot but, nothing but, cannot choose but.

You had better go to bed and leave the patient to me. (Shaw)

Вы бы лучше легли спать и оставили пациента на моем попечении.

I would rather not speak upon the subject. (Hardy),

Я бы предпочел не говорить на эту тему.

I would sooner die here, .at your feet ... than see you married to such a one as that. (Trollope)

Я предпочел бы умереть здесь, у ваших ног ..., чем видеть вас замужем за таким человеком.

I cannot but think so. (Trollope)

Я не могу не думать так.

There was nothing left for him to do but watch and wait.

Единственное, что ему оставалось, — это наблюдать и ждать.

She does nothing but make scenes from morning till night. (Shaw)

Она только и делает, что устраивает сцены с утра до ночи.

I looked long at that picture, and could not choose but look. (Ch.Bronte)

Я долго смотрела на эту картину и не могла не смотреть на нее.

'Had better', 'would rather', 'to do nothing but' belong to colloquial English, whereas cannot but and cannot choose but are characteristic of elevated style.

9. In sentences of a special type (infinitive sentences) beginning with why.

Why not come and talk to her yourself? (Reade)

Почему бы нам самой не прийти поговорить с ней?

The particle to is often used without the infinitive if it is easily understood from the context.

He and his three men could not defend Rollingen even if they wanted to. (Heym)

Он и трое его солдат не могли бы оборонять Роллинген, даже если бы захотели.

The particle 'to' may be separated from the infinitive by an adverb; this is the so-called split infinitive. It is hardly ever used in colloquial English.

He was unable, however, to long keep silence. (Galsworthy)

Он был, однако, не в состоянии долго молчать.

Literature:

1. Kaushanskaya V.I., Kovner R.L., Kozhevnikova O.N., A grammar of the English language/V.I.Kaushanskaya, R.L.Kovner., O.N.Kozhevnikova// Textbook for the students and teachers of Pedagogical universities. –Moscow: Iris press, 2016. –C.187.
2. Kaushanskaya V.I., Kovner R.L., Kozhevnikova O.N., A grammar of the English language/ V.I.Kaushanskaya, R.L.Kovner., O.N.Kozhevnikova// Textbook for the students and teachers of Pedagogical universities. –Moscow: Iris press, 2016. –C.187.

3. Kaushanskaya V.I., Kovner R.L., Kozhevnikova O.N., A grammar of the English language/ V.I.Kaushanskaya, R.L.Kovner., O.N.Kozhevnikova// Textbook for the students and teachers of Pedagogical universities. – Moscow: Iris press, 2016. – С.188.
4. Kachalova K.N., Izrailevich E.E. Practical grammar of English language/ K.N.Kachalova, E.E.Izrailevich// Textbook for the students and teachers of the pedagogical universities, secondary schools and colleges (in Russian languages). – Moscow: Standart, 2019. – С.193.
5. Kachalova K.N., Izrailevich E.E. Practical grammar of English language/ K.N.Kachalova, E.E.Izrailevich// Textbook for the students and teachers of the pedagogical universities, secondary schools and colleges (in Russian languages). – Moscow: Standart, 2019. – С.240.
6. Kachalova K.N., Izrailevich E.E. Practical grammar of English language/ K.N.Kachalova, E.E.Izrailevich// Textbook for the students and teachers of the pedagogical universities, secondary schools and colleges (in Russian languages). – Moscow: Standart, 2019. – С.244.

Key words: verbals, *gerund, infinitive, participle, nominal, verbal, modern English language.*

Аннотация

ОБЩАЯ ИНФОРМАЦИЯ О НЕЛИЧНОЙ ФОРМЕ ГЛАГОЛА АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА

В статье автором дана информация о неличной форме глагола английского языка. Автор привел примеры из источников с переводами на русский язык. Также в статье изучается разница и сходство морфологической характеристики неличных форм глагола в английском языке по сравнению с русским языком.

Ключевые слова: *неличная форма глагола, герундия, инфинитив, причастие, именное, глагольное, современный английский язык.*

Аннотатсия

МАЪЛУМОТИ УМУМӢ ДАР БОРАИ ФЕЪЛҶОИ ТАСРИФНАШАВАНДАИ ЗАБОНИ АНГЛИСӢ

Дар мақола муаллиф оиди шаклҳои тасрифнашавандаи феъли забони англисӣ маълумот пешниҳод намудааст. Муаллиф аз сарчашмаҳо мисолхоро бо тарҷума бо забони русӣ пешниҳод кардааст. Ҳамчунин дар мақола тафовут ва монандии характери морфологии шаклҳои тасрифнашавандаи феъли забони англисӣ дар муқоиса бо забони русӣ таҳқиқ шудааст.

Калидвожаҳо: *шакли тасрифнашавандаи феъл, герундий, масдар, сифати феълӣ, номӣ, феълӣ, забони англисии муосир.*

Annotation

GENERAL INFORMATION ABOUT THE NON-FINITE FORMS OF THE ENGLISH VERB

In the article, the author provides information about the non-finite forms of the English verb. The author gave examples from sources with translations into Russian. The article also examines the difference and similarity of morphological characteristics of non-finite forms in English compared to Russian.

Keywords: *non-finite form, gerund, infinitive, participle, nominal, verb, modern English.*

Маълумот дар бораи муаллиф: Наимов Муҳаммадалӣ Меникулович, магистранти соли дуюми факултети забони англисии ДДОТ ба номи Садриддин Айни.

Рохбари илмӣ: Байдуллоев А.

Сведения об авторе: Наимов Мухаммадали Меникулович, магистрант второго курса факультета английского языка ТГПУ имени Садриддина Айни.

About the author: Naimov Muhammadali Menikulovich, the second year master student of the English faculty of Tajik State Pedagogical University named after S.Aini.

Scientific supervisor: Baidullov A.

МАВҚЕИ ПЕШОЯНДИ “IN” ДАР ИБОРАҶОИ СУБСТАНТИВӢ

Дар сохтани навъҳои гуногун ибора хусусиятҳои хоси ҳар як забон акс мебарорад. Тадқиқотҳои, ки дар доираи ибораҳои гузаронида шудаанд, нишон доданд, ки масъалаи омӯзиши ин воҳиди синтаксисӣ бениҳоят гуногун аст, аз ин рӯ, дар илми забоншиносии муосир дар бораи вазъи ибора ба як ҳулоса омадан имконнопазир аст. Масъалаи ибораҳо на танҳо дар забони тоҷикӣ, балки дар забони англисӣ низ мавриди омӯзиш қарор гирифтааст, ки системаи синтаксисии он бо мавҷудияти як қатор равандҳои ғайрӣ дар рушди ҳам сохтори ҷумла ва ҳам сохтори ибораҳо тавсиф карда мешавад. Бояд қайд намуд, ки дар сохтани ибораҳо ҳам дар забони тоҷикӣ ва ҳам дар забони англисӣ нақши пешояндҳо хеле назаррас мебошад. Ба хусус дар сохтани навъи ибораҳои пешондии забони англисӣ пешояндӣ in хеле ғайрӣ мебошад.

Дар забоншиносӣ пайдарпаии $N + in + N$ ҳамчун ибораи сифатӣ бо тасвир карда мешавад [2, 30]. Аммо, ин таъриф танҳо ба хусусиятҳои забонии сохтор асос ёфтааст, на ба мушоҳидаҳои, ки дар вақти омӯзиши нутқ гузаронида шудаанд. Дар бораи омӯзиши нокифояи ибораҳои номӣ-пешояндӣ таҳлили сарчашмаҳои лексикографӣ шаҳодат медиҳад. Тавсифи сохтори мазкур ба ғояҳои бисёрмаъногии пешояндӣ in асос ёфтааст ва аҳамияти семантикии он зиёд аст. Онро ба ғайр аз маънии пурракунии лексии формула маъноҳои гуногун тасвир менамоянд. Мавриди зикр аст, ки истифодаи озод ва фразеологӣ пешоянд аз ҷадигар фарқ карда намешавад. Ҳамаи ин гуфтаҳо аз аҳамият ва муҳимияти омӯзиши амалии сохтори $N + in + N$ шаҳодат медиҳад. Чӣ хеле ки тадқиқотҳо нишон доданд, ин навъи ибораҳо барои забони англисии муосир хеле сермаҳсул мебошад (миқдори ибораҳои $N + in + N$ барои як саҳифаи матн 3-4 намунаро ташкил мекунад). Аммо, дар адабиёти назариявии муосир, маълумот дар бораи сохтори $N + in + N$ хеле ҷӯшида аст ва ин модел ба таври муфасссал баррасӣ карда нашудааст. Унсӯри муҳими созидаи сохтори мазкур in ба шумор меравад. Бояд қайд кард, ки калимаҳои ёридашуда дар забони англисии муосир дар робита бо рушди нисбии вожаҳо нақши муҳим доранд ва яке аз воситаҳои асосии пайвастании калимаҳо дар нутқ мебошанд. Дар ибораҳо ва ҷумлаҳои пешояндҳо ҳамчун калимаҳои пайвасткунанда истифода мешаванд. Пешоянд маънои грамматикиро ифода мекунад: калимае, ки ба он пешоянд ворид шудааст, ҷузъи вобастаи сохтор мебошад. Азбаски пешоянд калимаи пайвасткунанда аст, бинобар ин маънои муайяни лексикӣ дорад.

Ҷузъи пайвасткунандаи сохторе, ки мавриди баррасӣ қарор дорад, яке аз пешояндҳои маъмули забони англисӣ мебошад [6, 254] ва пешояндӣ маъмултарини воҳидҳои фразеологӣ субстантивӣ [4, 255] маҳсуб меёбад. Дар луғатҳо in ҳамчун пешоянд дорои маъноҳои мухталиф мебошад (in инчунин метавонад ҳамчун зарф - in and out "дар дохил ва дар берун", ҳамчун исм - ins and outs "ҳамаи даромад ва баромадҳо"; "ҷузъиёт ва тафсилот" ва ҳамчун сифат - in door "дари дохилӣ", in word - "калимаи мӯдшуда" амал кунад). Шумораи зиёдтари маъно ва ҳолатҳои истифодаи пешояндӣ in-ro Longman Dictionary of Language and Culture пешниҳод кардааст [8, 665]. Аз он шумора, танҳо 7 тои онҳо дар ин тадқиқот баррасӣ шудаанд, ки намунаи ибораи $N + in + N$ мебошанд. Ба ин маъно ва ҳолатҳои истифодабарӣ марбутанд: 1) маънои маконӣ. Дар ин ҳолат, пешояндӣ in дар дохил ё ҳудуд воқеъ будани чизро нишон медиҳад (cows in a field); 2) пешояндӣ in як ҷузъи кулл нишон дода мешавад (a character in a story, an interesting article in today's newspaper, the people in this photograph); 3) навъи фаъолият ё вазифаро нишон медиҳад (a university degree in history); 4) дар истифодабарӣ бо нишон додани ороиши зоҳирӣ, либос, пойафзол ва ғайраҳо (a girl in ted/ in fur coat, a man in armour/ in uniform); 5) муносибати ду арзишро нишон медиҳад (to pay a tax of 40p in the pound; One child in twenty suffers from this disease); 6) робитаи дарозӣ ва барро нишон медиҳад (10 feet in length/ in depth); 7) ҳангоми тавсиф додан ё ном гирифтани касе ё чизе истифода бурда мешавад (unusual ability in such a young child). Чӣ хеле ки аз маводи дар боло овардашуда дида мешавад, ибораҳои дорои пешояндӣ in маънои луғавии худ пешоянд (1) ва робитаи байни мафҳумҳои тавъамшавандаро (4) инъикос менамоянд. Яқояшавии калимаҳои озод ва аз ҷиҳати фразеологӣ ба ҷадигар вобасташуда тафовут надоранд, илова бар ин, дар баъзе ҳолатҳо пешоянд бештар бо ҷузъи грамматикӣ асосӣ (3, 7) ва дар ҳолатҳои дигар бо ҷузъҳои аз ҷиҳати грамматикӣ ба ҷадигар вобаста (4, 6), алоқаманд аст.

Ибораҳои мазкур ҳамчун ибораҳои маъмул (2, 5, 7), намунаи инъикосшавандаи N+in+N (1, 2) дар бисёр ҳолатҳо вомехӯранд. Дар “Луғати нави англисӣ-русӣ” зери таҳрири В.К. Мюллер [5, 362], мо боз ду ҳолати истифодабарии пешоянди in-ро мебинем, ки бо ибораи N+in+N шабоҳат дорад: 1) пешоянди in масоҳеро нишон медиҳад, ки аз он чизе сохта шудааст ё сохта мешавад (a statue in marble); 2) пешоянди мазкур муносибати исмиро ба муайянкунандаи он ифода менамояд (the latest thing in electronics; a lecture in anatomy). Дар ин ҷо мо комбинатсияи (якҷояшавии) калимаҳои иборавии аз ҷиҳати фразеологӣ асосёфта, инчунин ибораҳоро, ки маънои грамматикӣ пешоянди in-ро (2) инъикос мекунанд, мебинем.

Нашрияҳои хориҷӣ (Longman Dictionary of contemporary English, Longman Dictionary of Language and Culture ва дигарон) танҳо бо ду ибораҳои устувор маҳдуданд: in all – together, as the total ва in that – because. Илова бар ин ибораҳои устувор дар “Луғати нави англисӣ-русӣ” боз се ибора (in opposition-баръакс, бар ҳилофи; in so much that-он қадар ки; he has it in him-вай ба ин қодир аст), дар “Луғати бузурги англисӣ-русӣ” зери таҳрири И.П. Галперин [8, 698] мо боз 16 тои дигарро пайдо мекунем (in case-агар, in fact- дар ҳақиқат, in general-дар умум, in question-муҳокимашаванда, in the end-ниҳоят, дар охир, охири охири, in use-дар истифода ва дигарон). Ҳамаи ибораҳои дар боло овардашуда алоқаи пешояндро бо исм нишон медиҳанд. Дар забоншиносии хориҷӣ чунин сохтор одатан ҳамчун “in-ибора” муайян карда мешавад, ки дар ҷумла барои тағйир ёфтани ҳарду исм ва феъл равона шудааст [7].

Пас аз омӯзиши сарчашмаҳои мазкур маълум гашт, ки пешоянди in асосан бо маънои дар “ҷой (макон)” ва бо маъноҳои дар, баъд, пас аз, дар давоми “вақт”-ро нишон медиҳанд. Масалан, in the box; in May, in a week; in a work man like manner; to go in the room. Р. Кверк инчунин ба истифодабарии маҷозии пешояндҳои макон ишора менамояд. Дар чунин ҳолатҳо пешоянд маънои абстрактиро ифода менамояд. Вай инчунин марҳилаҳои васеъшавии маънои маҷозиро дар мисолҳои зерин дида мебарояд: 1) in shallow water (пешоянд дар маънии аслиаш қорбурд шудааст); 2) in deep water (маҷоз, истиора= in trouble); 3) in difficulties (пешоянд ба маънои маҷозӣ истифода шудааст); 4) in a spot (i.e. in a difficult situation – пешоянд ва исм ба маънои маҷозӣ истифода шудаанд) [7, 143]. Сарчашмаҳои мазкур in-ибора (in+N, in+Adj, in+Adj+N) -ҳоро, ки бо мазмуни вақт, тарзи амал, макон (ҷой) дар бар мағиранд ва асоси шумораи зиёди ибораҳои устувор (in the evening, in conclusion, in a loud voice, in full, etc.) маҳсуб меёбанд, ҷудо мекунанд [7, 144]. Якҷанд тадқиқотҳо рӯйхати ибораҳои устуворро дар бар мегиранд, ки дар онҳо истифодабарии пешоянди in зарур доништа шудааст. Ин ибораҳо аз рӯи модели (намунаи) V+in, Part.+in (to arrive in, to end in, to believe in, to result in, dressed in, etc.) сохта мешаванд.

Маводи овардашуда нишон медиҳад, ки пешоянд калимаи бисёрмаъногӣ буда, маъноҳои мухталифи онҳо дар якҷояшавии калимаҳо дида мешавад. Аммо, агар мо ба маводи луғатҳо бодиккат назар афканем, мебинем, ки дар ҳолатҳои мухталифи истифодабарӣ семантикаи калимаи “in” тағйир намеёбад. Пешоянд танҳо воситаи пайвастанда аст ва тавассути он маънои калимаҳои якҷояшуда макон, вақт, таносуби микёс ва ғайраҳо нишон медиҳанд.

Хусусияти бештари пешоянди in дар маъноҳои фазо, вақт, ҷой(макон), тарзи амал дида мешавад ва дар равишҳо бо нишон додани шароит, муҳити атроф; ҳолати ҷисмонӣ ё ҳиссии шахс; ашёе, ки аз он чизе сохта мешавад ё бо ёрии вай сохта мешавад; ороиши зоҳирӣ ва ғайра истифода мешавад. Аммо худ намунаи N+in+N дар адабиёти назариявӣ кам ба ҷашм мерасад, дар китобҳои амалии забони англисӣ тамоман дида намешавад, аммо сарфи назар аз он, навъи ибораи мазкур дар раванди нутқ бисёр истифодашаванда ва сермаҳсул мебошад. Бинобар ин, тадқиқоти мазкур ҳадафи қисман пурра гардонидани ин ҳолиғихоро дошта, барои тадқиқоти оянда аҳамияти муҳим дорад.

Адабиёт:

- 1.Бурлакова В.В. Синтаксические структуры современного английского языка. – М., 1984. – 30 с.
- 2.Большой англо-русский словарь / Под ред. И.Р.Гальперина 3-е изд. – М.: Русский язык, 1979.
- 3.Куин А.В. Курс фразеологии современного английского языка. – М.: Высшая школа, 1996. – 255 с.
- 4.Мюллер В.К. Самый полный англо-русский русско-английский словарь с современной транскрипцией: около 500 000 слов. – Москва: Издательство АСТ. – 800 с.
- 5.Тер-Минасова С.Г. Синтагматика функциональных стилей и оптимизация преподавания иностранных языков. – М., 1986.
- 2.Richards J.C Longman Dictionary of Language Teaching and Linguistics. -2nd ed. – London: Longman Group UK, 1992.

Калидвожаҳо: *ибора, пешоянд, ибораҳои исмӣ, ибораҳои номи пешояндӣ, воҳидҳои фразеологӣ, маъно, серистеъмол, иборати сифатӣ, сарчашмаҳои лексикографӣ, калимаҳои пайвастанда.*

Аннотация

МЕСТО ПРЕДЛОГА "IN" В СУБСТАНТИВНЫХ ФРАЗАХ АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА

В статье рассматриваются места предлога "in" в субстантивных фразах английского языка. Автор проанализировал употребление и значение предлога "in" по данным, приведенным в очень популярных англо-английских и русско-английских словарях. Что касается источников и проанализированных материалов, то автор констатирует, что данный предлог активно участвует в образовании словосочетаний и особенно в формировании предложно-субстантивных словосочетаний английского языка. Однако сама модель N + in + N мало представлена в теоретической литературе и не рассматривается в практических учебниках английского языка, но она достаточно часто и продуктивно используется в речи.

Ключевые слова: *словосочетания, предлог, именные словосочетания, предложно-субстантивные словосочетания, фразеологические единицы, семантика, продуктивный, адъективные словосочетания, лексикографические источники, соединительные слова*

Annotation

THE PLACE OF PREPOSITION "IN" IN SUBSTANTIVE PHRASES OF ENGLISH LANGUAGE

The place of preposition "in" in substantive phrases of English language is reviewed in the article. The author analyzed the use and meaning of the preposition "in" according to the information given in the very popular English-English and Russian-English Dictionaries. Regarding to the sources and the materials that were analyzed, the author states that given preposition is active in formation of phrases and especially in forming prepositional-substantive phrases of English language. However, the model N + in + N itself is not well represented in the theoretical literature and is not considered in practical English textbooks, but it is used quite often and productively in speech.

Keywords: *phrases, preposition, noun phrases, prepositional-substantive phrases, phraseological units, semantics, productive, adjectival phrases, lexicographical sources, connecting words*

Маълумот дар бораи муаллиф: Давлатёрова Меҳрангез, магистранти соли дуҷуми факултети забони англисии ДДОТ ба номи Садриддин Айни

Роҳбари илмӣ: Каримов Ш.Б.

Сведения об авторе: Давлатёрова Меҳрангез, магистрантка второго курса факультета английского языка ТГПУ имени Садриддина Айни.

About the author: Davlatyorova Mehrangez, second year of master student of the English Department of Tajik State Pedagogical University named after S.Aini

ЛЕКСИКАИ АФСОНАҲОИ МАРДУМИИ МИНТАҚАИ ЧАНУБИ ТОҶИКИСТОН

Осори шифохӣ баҳши муҳимми адабиёти ҳар як халқу миллат ба ҳисоб рафта, барои нигоҳдошти вожаҳои аслии забон ҳазинаи арзишманде ба ҳисоб меравад. Афсона, ки яке аз ҷузъҳои адабиёти шифохӣ маҳсуб меёбад ва ҳамчун василаи баёнгари орзуву омоли мардум дар ҳар давраи замон доништа мешавад. Афсона яке аз жанрҳои роиҷи фолклорист, ки забону услуби хосро доро буда, месазад забону услуб ва сабки афсонаҳоро ҳамачониба таҳқиқ намуд.

Лаҳча воситаи ифодаи маводи лафзии мардумӣ, аз ҷумла афсона аст. Академик А.А. Шахматов зарурати омӯзиши лаҳчаҳоро маҳсус таъкид карда, чунин мегӯяд: «Осори хаттӣ на ҳамеша дар бораи таркиби овозии давраҳои гузаштаи забон маълумоти бозғатимоде дода метавонанд. Лаҳчаҳои имрӯза сарчашмаи асосианд, ки аз онҳо барои грамматикаи таърихӣ маводи муҳим ва ниҳоят боварибахш метавон гирифт» [3, 25].

Зимни таҳлилу баррасии маводи забони афсонаҳо метавон лексикаи матни онҳоро аз рӯи баромад ба гурӯҳҳои зерин ҷудо кард: калимаҳои аслии тоҷикӣ лексикаи иқтибосӣ.

Вожаҳои гуфтугӯӣ дар муомилоти ҳаррӯза, мавриди суҳбатҳои муқаррарию одӣ ва муносибатҳои маҳрамонаи одамон ба кор бурда мешаванд. Аз калимаҳои китобӣ онҳо бо ҳамин фарқ мекунанд, ки дар муносибатҳои расмӣ, осори илмӣ ва таълимӣ истифода намешаванд. Калимаҳои гуфтугӯӣро ба гурӯҳҳои шевагӣ, калимаҳои маҳсули гурӯҳҳои иҷтимоии одамон ва луғати касбӣ ҷудо мекунанд.

Дар шеваи ҷанубии забони тоҷикӣ калимаҳои ифодакунандаи мафҳумҳои ҳешутаборӣ на танҳо аз ҷиҳати луғат, балки аз ҷиҳати таркиби овозӣ ҳам тафовут доранд. Дар адабиёти мардумӣ чунин калимаҳо ҳамчун хусусияти хоси талаффузи тоҷикони маҳалҳои ҷудогона бозгӯйикунандаи мансубияти онҳо мебошанд истеъмол ёфтаанд. Ин хусусиятро мо қариб дар ҳамаи забони матнҳои мавриди назар мушоҳида карда метавонем. Ба ин маънӣ дар афсонаҳои мардумии минтақаи ҷануби Тоҷикистон ба кор рафтани калимаҳои «ота, оча, бача, ака, бибӣ, мома» ва монанди онҳо ба ҳамин мақсад сурат гирифтаанд: *Мара гуфтак ай беваи ҷақоқай даруни гор ай и бало озод кадӣ* [6, 135]. *И духтара бача нико када гирифт, давлати подшора гирифт* [135]. *Эй оча, банди гова дар қъртъқъм мендозӣ* [6, 109].

Хусусияти дигари корбурди унсурҳои лаҳҷавӣ дар афсонаҳои мардумии минтақаи ҷануби Тоҷикистон он аст, ки як гурӯҳ калимаҳои исмӣ, сифатӣ, ҷонишинӣ ва феълӣ дар нутқи персонажҳо дар шакли талаффузи маҳаллӣ ба кор рафтаанд.

Чуноне ки аз теъдоди вожаҳои иқтибосии маводи мавриди назар маълум гардид, ба забони афсонаҳои мардумии манотиқи ҷанубии Тоҷикистон асосан калимаҳои мансуб ба забони арабӣ ва забонҳои туркӣ-муғулӣ ворид гардидаанд.

Калимаҳои иқтибосии арабӣ ба таркиби луғавии забони тоҷикӣ тавассути омилҳои сиёсӣ иҷтимоӣ ворид гаштаанд, ки мо онҳоро дар ҳамаи қабатҳои лексикӣ ва шаклҳои иҷтимоии забон пайдо карда метавонем.

Вожаҳои иқтибосии арабӣ барои ифодаи ҳамаи қабатҳои лексикӣ ба таври фаровон ба кор мераванд, масалан истилоҳоти давлатдорӣ маъмурӣ: *Э, акам бмбра, додарум бмбра, додарум бмбра гуфт ма бе акаю бе додар кадом мамлакатда метам* [6, 130]. *Баъд ҳамла када корда кашид, лав-лави боло қати тугрӣ кад зад сари курбарзангӣ уҷа парид* [6, 130].

Калимаҳои арабии дар ҷумлаҳои боло ишораёфта аз ҷумлаи вожаҳои мебошанд, ки ҳар як хонандаи босавод онҳоро бе душворӣ мефаҳмад. Мавҷудияти шаклҳои гуногуни ҳамрешаи арабӣ имкон медиҳад, ки маънои як шакли нисбатан камистеъмол ба воситаи шакли дуум (масалан мусоҳиб-ҳамсуҳбат, ҷаласа-маҷлис, носеҳ-насиҳатгар, муддао-даъво, атроф-тараф.) ба осонӣ фаҳмида шавад.

Муоинаи далелҳои сершумор аз он гувоҳӣ медиҳад, ки вожаҳои иқтибосии арабӣ ҳам дар нутқи персонажҳо фаровон истифода бурда шудаанд.

Умуман, дар забони афсонаҳои мардумии минтақаи ҷануби Тоҷикистон бештар калимаҳои арабии умумистеъмол ба кор рафтаанд. «Умуман, аз он ҷӣ, ки то имрӯз аз забони арабӣ дар миёни тоҷикон даромадааст, гурехтан даркор нест. Онҳо ба таркиби луғавии забони мо дохил шуда, ба андозае ҳазм шудаанд, ки мо ҳатто арабӣ будани як қисми онҳоро пай намебарем».

Калимаҳои иқтибосии туркиву мугули ханӯз дар матни «Шоҳнома»-и Фирдавсӣ ва «Лугати фурс»-и Асадии Тусӣ мушоҳида кардан мумкин аст. Аз матолиби афсонаҳои сокинони минтақаҳои ҷануби кишвар бармеояд, ки лексикаи иқтибосии туркӣ- мугули аз лиҳози луғавию маъноӣ гурӯҳҳои зеринро ташкил мекунад.

1. Номи кавму қабिलाҳо (Этнонимҳо): лақай, қалғ, қыңғырот.
2. Номи маҳалҳои хешовандӣ: ака, апа, ота, она, таға, ая.
3. Номи асбобу ускунаи рӯзгор: қошук, қындок, қайчӣ, чумуч, пичок, қарабой.
4. Номи гиёҳу дарахтон: ачирик, қарағай, октерак, атиргул.
5. Номҳои ҳайвоноту парандагон: бёқа, қуй, қучкор, эчки, сигир, эшак, от, қузиҷок.
6. Товук, чымчэк, ўрдak, қымрӣ.
7. Номҳои ҷузьҳои иморат ва сохтмон: қурилиш, қалъа.

Теъдоди умумии калимаҳои туркиву мугули таркиби луғавии забони тоҷикӣ чандон зиёд нест, ки бештаринашон дар ифодаи шайъу мафҳумҳо ва аломату хосиятҳои онҳо ба қор бурда мешавад. *Зани заргар ругана дар дег рехту дута қалама кад [6, 158]. Ҳамира барену пуст кунен, як байтала оварда дар байтал бутен [6, 138].*

Вожаи “байтал” дар фарҳангҳо ба маънии “аспи мода, модӣён” шарҳ ёфтааст [5, 134].

Ҳамин тавр, баъд аз таҳлилу баррасии лексикаи афсонаҳои мардумии минтақаи ҷануби Тоҷикистон маълум гашт, ки дар низоми таркиби луғавии шеваи ҷанубии забони тоҷикӣ ҷойгоҳи калимаҳои аслии тоҷикӣ махсусан шевагӣ басо ҷашмрас ба ҳисоб меравад.

Адабиёт:

1. Мухторов З. Таърихи забони тоҷик. – Душанбе: Ҳумо, 2003. – 152 с.
2. Расторгуева В.С. Очерки по таджикской диалектологии. Вып. 2. – М., 1952.
3. Русская диалектология. – Москва: Наука, 1964. – 356 с.
4. Семенов А.А. Материалы для изучения наречия горных таджиков Центральной – Азии. Вып. 1 – М., 1900; вып. 2 – М., 1901.
5. Фарҳанги забони тоҷикӣ. – Москва: Советская Энциклопедия, 1969. – 951 с.
6. Фолклори Данғара. – Душанбе: Матбуот, 2002. – 175 с.
7. Ҷӯраев Ғ. Лаҳҷаи арабҳои тоҷикзабон. – Душанбе: Дониш, 1975. – 228 с.

Калидвожаҳо: афсона, калима, қадима, калимаҳои иқтибосӣ, лексикология, забони гуфтугӯӣ.

Аннотация

ЛЕКСИКА НАРОДНЫХ СКАЗОК ЮЖНОГО РЕГИОНА ТАДЖИКИСТАНА

Статья посвящена анализу лексических особенностей языка народных сказок южного региона Таджикистана в ней рассматриваются особенности употребления исконной и заимствованной лексики в текстах народных сказок, пути и основные факторы вхождения заимствованных слов из других языков в лексический состав южного говора таджикского языка.

Анализ языкового материала показывает, что среди заимствованной лексики южного говора основную часть составляют арабские и тюрко-монгольские слова.

Ключевые слова: сказка, лексика, исконные слова, заимствованная лексика, лексикология, язык говор.

Annotation

VOCABULARY OF FOLK TALES OF THE SOUTHERN REGION OF TAJIKISTAN

The article is devoted to the analysis of lexical features of the language of folk tales of the southern region of Tajikistan. It examines the features of the use of native and borrowed vocabulary in the texts of folk tales, the ways and main factors of the emergence of borrowed words from other languages in the lexical composition of the southern spoken Tajik language.

An analysis of the linguistic material shows that among the borrowed vocabulary of the southern dialect, the bulk are Arabic and Turkic - Mongolian words.

Keywords: fairy tale, vocabulary, primordial again, borrowed vocabulary, lexicology, language of dialect.

Маълумот дар бораи муаллиф: Шералиева Нилуфар, магистранти соли дуюми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон.

Рохбари илмӣ: дотсент Мирбобоев А.

Сведения об авторе: Шералиева Нилуфар, магистрантка второго года обучения Таджикский национальный Университет.

About the author: Sheralieva Nilufar, the second year of master student of National University of Tajikistan.

ДАРАЧАИ МУҚОИСАВИИ СИФАТ ДАР ЗАБОНИ ТОҶИКӢ ВА АНГЛИСӢ

Сифат ҳиссаи мустақилмаъноӣ нутқ буда, аломат, ҳосият ва ҷигунагии предмет ва ба он аз ягон ҷиҳат алоқамандро ифода мекунад. Сифат бо исм алоқаи ҷудонашаванда дошта ҳуди предмети грамматикиро не, балки ҳосият вазъият нисбат ва ҳолату ҷигунагии предметро дар бар мегирад.

1) Сифат ҷиҳати маъно аломати предметро мефаҳмонад. Аз ин ҷиҳат вай бо саволҳои ҷиҳатӣ, ҷиҳатӣ, ҷавоб мешавад.

2) Ҷамъбандӣ ба сифат ҳос нест. Бинобар ин дар ибораи изофӣ тавсифӣ исм ҳоҳ дар шакли танҳо ояд, ҳоҳ дар шакли ҷамъ “дар шумораи танҳо монанд мегирад” манзараи зебо, манзараҳои зебо, абрисафед, абрҳои сафед.

3) Сифат дараҷа дорад, нишонаи марфалогии он пасвандҳои **-тар – er, -тарин – est** мебошад.

4) Сифат аффиксҳои махсуси калимасоз дорад. Дар калимасозии сифат пасвандҳо ва пешвандҳо қариб баробар истифода мешаванд.

Дар забони англисӣ сифат “adjective” ном дорад. Дигар хусусиятҳои дар боло овардашударо, яъне онҳоро дорост.

Ҳоло бо мисолҳои онҳоро дида мебароем.

This is a small room.

Ин ҳонаи хурд аст.

These are red flowers.

Инҳо гулҳои сурх ҳастанд.

Дараҷаҳои сифат: Сифат дар забони англисӣ аз рӯи шакл шумора дигар намешавад. Сифатҳои дорои дараҷаҳои одӣ, олӣ ва қиёсӣ ҳастанд.

My father is old. Падари ман пирамард аст.

My father is older than me. Падарам нисбат ба ман кӯҳансолтар аст.

My father is the oldest man in our village. Дар деҳаи мо падари ман марди кӯҳансолтарин мебошад.

Сифатҳои бисёрхиссии ва духиссии дараҷаи қиёсиро бо ёрии калимаи **more** ва дараҷаи олиро бо ёрии калимаи **most** месозанд ва ин калимаҳои номбаршуда пеш аз сифатҳои дараҷаи одӣ гузошта мешаванд.

Active-more active-most active.

Difficult-more difficult-most difficult

Good-better-the best

Bad-worse-worst

Little-less-least

Many-more-most

Сифати забони тоҷикӣ низ се дараҷа дошта бо ёрии пасвандҳои **тар, тарин** дараҷаи одӣ ҳамроҳ сохта мешавад.

Хуб–тар- тарин.

Калон–тар-тарин.

1). Дараҷаи одӣ: Дараҷаи одӣ асос ва нуктаи баромади дараҷаҳои қиёсӣ ва олӣ ҳисоб меёбад. Сифат дар дараҷаи одӣ аломат ҷигунагии предмети дигар муқоиса накарда мефаҳмонад [1, 45].

Мисол: Ҳавои хуб, манзараи зебо, оби соф, абри сафед, бӯи хуш. Майдонҳои чормағзу бодомзор ва боғҳои ангури тағоби манзараи **зебо** ва **фарохфазое** доштанд.

2). Дараҷаи қиёсии сифат: Сифат дар дараҷаи қиёси мефаҳмонад, ки аломати ҳоси як предмет нисбат ба предмети дигар ва ё нисбат ба аломати мавҷудаи ҳуди ҳамон предмет ба андозае зиёд ё кам аст. Дараҷаи қиёсии ба востай ба дараҷаи одӣ бо иловаи гаштани суффикси “тар” сохта мешавад. Мисол: калонтар, баландтар, хубтар, ширинтар ва ғайраҳо.

Сифатҳои содаи забони англисӣ чунин сифатҳои мебошанд, ки аз як ё ду ҳиҷо таркиб ёфтаанд.

Long - дароз, short - кӯтоҳ, pretty - зебо, tall - баланд, new - нав, thin - борик, red- сурх, black - сиёҳ so on.

Сифатҳои дараҷаҳои қиёсии ҳудро бо воситаи пасванди “er - тар” ба даст меоранд ва дараҷаи олии онҳо бошанд, бо ҳамроҳ кардани пасванди “est - тарин” сохта мешавад.

Мисол:

Long	longer	longest
Дароз	дарозтар	дарозтарин
Short	shorter	shortest
Кӯтоҳ	кӯтоҳтар	кӯтоҳтарин

Дарачаи қиёсии сифат дар забони англисӣ “**comparative**” номида мешавад. Пеш аз он назаре ба дараҷабандии забони модарии худамонро мефаҳмонем.

Зебо	зеботар	зеботарин
Дилфиреб	дилфиребтар	дилфиребтарин

Сифатҳои мазкур сода ва мураккаб ҳастанд, лекин чи хеле, ки дида истодаем, ҳам сифатҳои сода ва ҳам сифатҳои мураккаби забони тоҷикӣ бо як роҳ дараҷабанди мешаванд. Дар дараҷабандии қиёсии ҳам сифатҳои сода ва ҳам мураккаб ба худпасванди **тар- er** мегиранд. Дар дараҷаи оли бошад, ҳам сифатҳои сода ва ҳам мураккаб ба худ пасванди **тарин- est** мегиранд.

Мисол

Чавон-чавонтар-чавонтарин
Боодоб-боодобтар-боодобтарин
Young-younger-the youngest
Calm-calmer-the calmest

He is calm person – *Вай шаҳси ором табиат аст.* People like calm person *Одамон инсонии оромтабиатро дӯст медоранд.*

Мисол: Барои як ғулом аз озоди беҳтар ва барои як ошиқ аз висоли ҷонаш хубтар коре нест.

Агар предмети қиёшаванда мавҷуд бошад, бе овардани пасванди “**тар**” ногузир мешавад.

3) Дарачаи оли сифат баландтарин дараҷаи аломати ашёро нисбат ба маҷмӯи ашёҳои якхела мефаҳмонад. Бинобар ин, дараҷаи қиёсии болотар будани ин дараҷа ва аз тарафи дигар ба дараҷаи қиёсии нисбат доштани он маълум мегардад.

Мисол:

Зеботарин- the most beautiful [3, 54].

Мушқилтарин- the most difficult

Сифат бо се роҳ ифода меёбад

Бо роҳи пасвандҳои “**тарин- est**”

Мисол: Ман бояд суҳанҳои беҳтаринро гӯям.

б) Бо роҳи ба дараҷаи оддӣ илова намудани зарфҳои ифодакунандаи мафҳуми микдору андоза.

Бисёр, хеле, ниҳоят, бениҳоят, бағоят, аз ҳад зиёд, аз андоза берун.

Мисол: Вай марди қаднасти ниҳоят фарбеҳ буд.

в) Бо ёрии таркиби **аз ҳама**.

Дар ин маврид сифат пасвандҳои “тар- er” ва “тарин - est”-ро ҳам қабул карда метавонад.

Мисол: Аз ҳама калонтар, яке аз беҳтарин, аз ҳама баланд.

Пас ҳолати мазкур дар забони англисӣ чи гунна аст. Бояд гуфт, ки сифатҳои забони англисӣ на монанди сифатҳои забони тоҷикӣ бо як роҳ, балки бо се роҳ сохта мешаванд.

Soda- simple,

Мураккаб- compound

сифатҳои нодуруст- irregular adjectives.

Ҳоло мо онҳоро дар алоҳидагӣ аз назар мегузаронем.

Сифатҳои содаи “**far**” ва “**old**” бо ду роҳ дараҷабанди мешаванд.

Far—farther—farthest дур-дуртар- дуртарин

Far—further—furthest

Old—older—oldest кӯҳна- кӯҳнатар-кӯҳнатарин

Old—elder—eldest

Сифатҳои мураккаби забони англисии муосир дар таркибашон ҳиҷоҳи зиёд доранд. Ҳангоми дар дараҷаи қиёсии будани сифати мураккаб пеш аз онҳо калимаи “**more**” гузошта мешавад ва ҳангоми дар дараҷаи оли қарор доштани пеш аз онҳо калимаи “**most**” гузошта мешавад [4, 60].

Мисол:

Expensive—more expensive- the most expensive.

Қимат-қиматтар- қиматтарин.
Difficult-more difficult- the most difficult.
Мушқил-мушқилтар-мушқилтарин
Dangerous-more dangerous-the most dangerous.
Хатарнок - хатарноктар-хатарноктарин.

Адабиёт:

1. Каушанская В. Л., Ковнер Р. Л. и др. Грамматика английского языка. Пос. для студентов педагогических институтов и университетов. 7-е изд. – М.: Высшая школа, 2005. – 319 с.
2. Качалова К. Н. Практическая грамматика английского языка. В 2-х томах/К. Н. Качалова, Е. Е. Израилевич. – 8-е изд., перераб. и доп. К. Н. Качаловой. – К.: Методика, 2002. – 367 с.
3. Лайонз Дж. Введение в теоретическую лингвистику. Перевод с английского. – М.: Просвещение, 1978. – 431 с.
4. Лучинский С. С. Сборник упражнений по истории английского языка. – Л.: Прогресс, 1963. – 197 с.
5. Рустамов Ш., Фафоров Р. Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик. – Душанбе: Дониш, 1986. – 371 с.

Калидвожаҳо: *сифат, дараҷа, муқоиса, забониношӣ, мафҳум, дараҷаи олии.*

Аннотация

СРАВНИТЕЛЬНЫЕ СТЕПЕНИ ПРИЛАГАТЕЛЬНОГО В ТАДЖИКСКОМ И АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКАХ

В данной статье автор рассматривает и анализирует значение степеней прилагательных в таджикском и английском языках. В обоих языках степень прилагательного одинакова, но структура употребления различна. Сравнительная степень в таджикском языке обозначается суффиксом тар, а в английском языке - суффиксом er или more . Превосходная степень в таджикском языке обозначается суффиксом -тарин, а в английском языке - суффиксом -est или the most.

Ключевое слово: *прилагательное, степень, сравнение, лингвистический, понятие, превосходная степень.*

Annotation

COMPARATIVE DEGREES OF ADJECTIVE IN TAJIK AND ENGLISH

In this article, the author considers and analysis the meaning of degrees of adjectives in Tajik and English languages. In both languages the degrees of adjective is same but structure of using is differences. The comparative degree in Tajik language indicate with suffix тар and in English language it indicate with suffix er or more. The superlative degree in Tajik language indicate with suffix -тарин but in English language it is indicate with suffix est or the most.

Keywords: *adjective, degree, comparison, linguistic, concept, superlative degree.*

Маълумот дар бораи муаллиф: Чумаев Собит, магистранти кафедраи забони англисӣ ва типологияи муқоисавӣ, ДДОТ ба номи С. Айни, телефон: (+992) 938553949.

Роҳбари илмӣ: дотсент Аҳроров Фурқат

Сведения об авторе: Джумаев Собит, магистрант кафедры английского языка, ТГПУ имени С. Айни, тел: (+992) 938553949.

Научный руководитель: дотсент Ахроров Фуркат

About the author: Jumaev Sobit, master student of the Chair of English languages and comparative typology, TSPU named after S. Ayni, tel: (+992) 938553949.

Supervisor: assistant professor Ahrorov Furkat

КАЛИМАСОЗИИ ИСМ ДАР ЗАБОНҲОИ ТОЧИКӢ ВА АНГЛИСӢ

Таҳлили таркиби морфологии калима аз вазифаҳои асосии морфология ба шумор меравад. Калима ҳамчун унсури маънодор ва дорои мафҳуми муайян аз воҳидҳои мураккаби нутқ ба шумор рафта, дар баробари маънои луғавӣ дар он як ва ё якчанд маънои грамматикӣ низ таҷассум ёфта метавонад. Аз ин рӯ, калимаҳои зиёде ҳастанд, ки ба морфемаҳои гуногун тақсим мешаванд ва ҳар як морфемаи он маъно ва вазифаи муайян дорад. Ҳангоми таҳлили чунин калимаҳо муқаррар намудани қолабҳои калимасозӣ ва вобаста ба онҳо мавриди паҷӯшиш қарор додани калимаҳо мувофиқи мақсад мебошад.

Калимаҳои сода, ки аз рӯйи қолаби N манзур мешаванд, дар забони англисӣ ва тоҷикӣ зиёд аст: water, flow, vapor(u)r, odor(u)r, waste, flood, хона, замин, об, ҳаво, партов ва ғ. Мутобиқат дар ин самт дар забонҳои муқоисашаванда на ҳамеша метавонад эквивалент бошад:

1. Мувофиқат: biological - биологӣ, ecological - экологӣ, land - замин, water - об, development - тарақиёт, human - одам, forest - ҷангал, nature - табиат ва ғайра:

2. Номувофиқӣ: а) N=N+suff: case - тана; зарба - striker; киро - charter; invironment - муҳит, round - давра;

б) N=N+N: почта - mail-carrying ва ғайра.

д) N+suff=N+V: abrasiveness - хурдашавӣ, судашавӣ;

с) N=N+prep: сел- runoff.

Калимасозии аффиксии исмҳо дар забонҳои муқоисашаванда васеъ ва гуногунсохт мебошад. Дар забонҳои муқоисашаванда теъдоди зиёди аффиксҳои асли ва иқтибосӣ ба назар мерасанд. adsorbable; acidate - турштар қардан, турши омехтан; abrasiveness - хурдашавӣ, судашавӣ; affected - осебдида; aftersoftening - нармакунӣ; adversity - нохушӣ, ногуворӣ; abundant - фаровон ва ғайра.

Тарикӣ мушахаси аффиксатсия дар забонҳои муқоисашавада анвои пасвандӣ, пешвандӣ ва пасвандиву пешвандии онро муайян месозанд.

Навӣи пасванди сохташавии исмҳо дар забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ аз рӯйи маъно ва баромад мутахалифанд: пасванд - морфема ва пасвандҳое, ки аз калимаҳои асли ба вучуд омадаанд; калимаҳои асли ва иқтибоси қаммаҳсул ё сермаҳсул. Қисми асосии исмҳои пасванддорро дар забонҳои муқоисашаванда калимаҳои якпасванди ташкил медиҳанд.

Системаи якпасвандии қолаби калимасозии исмҳо дар забонҳои тоҷикӣ бо навӣи -R+S -аз ҳар лиҳоз сермаҳсул аст. Дар ҳолати калимасозии исмҳо дар забони тоҷикӣ навӣҳои қолабҳои маъмули пасванди калимасоз мавриди истифода қарор мегиран.

Қолаби R+-ӣ аз сермаҳсултарин қолабҳои калимасозии исмҳои тоҷикӣ, ки калимаҳои ифодакунандаи аломат ва хусусияти ашёро баён менамояд: а) аз сифатҳо: вайронӣ - ruin, хушкӣ - drought, нохушӣ - aliment, ногуворӣ - awkwardness; б) аз исмҳо: обӣ - irrigated, фазоӣ - interstitial; в) аз асосҳои феълӣ: ҳастӣ - being, нестӣ - non-existence, растанӣ - plant ва ғайра.

Қолаби R+-ӣ гуногуншаклиро дар иртибот бо забони англисӣ нишон медиҳад: 1) =R: норасоӣ - defect; 2) =R+-ence/ance: фаровонӣ - abundance, роҳбарӣ - guidance; 3) =R+-ment: беназоратӣ - abandonment; 4) =R+-ty: нохушӣ, ногуворӣ - adversity; 5) =R+-al: минералӣ; 6) =R+-ness: намӣ - dampness ва ғайра.

Қолаби R+-гӣ варианти қолаби R+-ӣ буда аз сифат, сифати феълӣ ва исмҳои исм месозад: хонагӣ, рамагӣ, зиндагӣ, дарандагӣ, растанӣ ва ғайра. Таносуби қолаби R+-гӣ дар забони англисӣ 1) =R: зиндагӣ - life, 2) =R+-ic: хонгӣ - domestic ва ғайра.

Қолаби N+a(-я) : давра, дараҷа, пӯсида, нақша, ва ғайра. - роҳи сермаҳсули аз исмҳои сохташуда исмҳост. Таносуби R+a дар забони англисӣ: 1) =R+-en: пусида - rotten; 2) =R+-ster: даста - mobster; 3) =R+-ar: хотира - cellar ва ғайра.

Қолаби R+-ак(-як): моҳихӯрак, лойхӯрак(қирм), ченак, ғалтак, ақрабақ, пояк, қаровулак и ғ. Таносуби қолаб дар забони англисӣ: 1) =R: моҳихӯрак - gull, тирғак - purlin; чашмак - cell, roll-ғилдирак, mouse-мушак; 2) =R+-er: ақрабақ - gunner; болиштак - liner; 3) =R+-ing: фишурак - pressing, swaging; болиштак - backing; 4) =R+-le: дастак - handle 5) =R+ R: лойхӯрак(қирм)-earthworm ва ғайра.

Забоншиносии варзида Т.Джураев қайд мекунад, ки илова намудани сификси -ак ба калимаҳои лаб, чашм (узвҳои бадани инсон ва ҳайвонот) дар қатори номҳои исмҳои, қисмҳои растаниҳо ва дигар объектҳои биологӣ, инчунин қисматҳои асбобҳои техникӣ ва механизмҳои

ба монанди лабак - губки, чашмак – глазок, айнак (очки), гавҳарак (зрачок), забонак (язычок), дастак (ручка), сӯзанак (стрекоза), нохунак (медиатор) ва ғ. ифода мекунад [Джураев, 2009].

Қолаби R+-ча: дар асоси исм исм месозад: пошнача (< пошна), новардча, новача, барича, лавҳача и др. Таносуби қолаби R+-ча тар забони англисӣ: 1) =R: хонача – cabin, пошнача – heel, talon; 2) =R+-er: тугмача - setter, tapper ва ғайра.

Қолаби R+-ият: фаъолият; зиддият; қобилият, хусусият, салоҳият, маҳдудият, имконият, муқобилият ва ғайра. Таносуби қолаб дар забони англисӣ: 1) =R: маҳдудият - limit; 2) =R+-ism: зиддият – antagonism; афзалият - preference; predominance; 3) =R+-ity: фаъолият - activity; айният - identity; хусусият - peculiarity ва ғайра.

Моделҳои R+-ият - аз рӯи пайдоишаш арабӣ буда, асосан дар калимаҳое ба чашм мерасад, ки аз забони арабӣ иқтибос гардидаанд. Чӣ тавре ки Ш.Рустамов қайд мекунад, ин морфема ба аффикси калимасоз мубадал гардида, аз калимаҳои сирф тоҷикӣ ва калимаҳои иқтибосӣ исм месозад [Рустамов, 1978].

Қолаби R+-ия: таҷзия, амалия, иттиҳодия, истехсолия, аввалия, назария ва ғайра. Қолаб дар забони англисӣ мувофиқ аст ба: 1) =R: таҷзия- analysis; 2) =R+-ing: аввалия – beginning ва ғайра.

Қолаби R+-от(-ёт): ҳайвонот, наботот, таснифот, тағирот, нақлиёт ва ғайра. Қолаб дар забони англисӣ мувофиқ аст ба: 1) =R: ҳайвонот-animals; наботот –plant; нақлиёт - transport; 2) =R+-ion: тақсимот – distribution, таснифот – classification; 3) =R: содирот - export; 4) =R+-ing: таъминот - securing, ensuring ва ғайра.

Қолаби R+gap// гор: челонгар, рехтагар, таъмиргар, танзимгар; мададгор, хидматгор // хизматгор ва ғайра. Муодили он дар забони англисӣ: 1) =R+-er: пайвандгар - coupler; пардозгар – polisher, grinder; 2) =R+-or: васлгар – erector; танзимгар – regulator и др.

Қолаби N+-гоҳ аз асосҳои исм, феъл, сифат ва ғайра исм месозад: чарогоҳ, коргоҳ, таъмиргоҳ, даромадгоҳ, фурудгоҳ; баромгоҳ; таъягоҳ ва ғайра. Таносуб бо забони англисӣ: 1) =R: дидбонгоҳ 1. - post; таъягоҳ - leg; 2) =R: чарогоҳ - pasture; резишгоҳ – mouth; гузаргоҳ 1. – crossing и др.

Қолаби R+-иш: кучиш, озмоиш, ғунҷоиш, афканиш, буриш, полоиш, афзоиш, гардиш, оромиш, печиш, ларзиш, омӯзиш, пайдоиш ва ғайра. Таносуб бо забони англисӣ: 1) =R: озмоиш – test; 2) =R+-ion: кучиш - migration; пайдоиш – formation, гардиш - rotation; 3) =R+-ity: ғунҷоиш - capacity, печиш 4) =R+ R: ғелониш - rollback и др.

Қолаби R+чӣ –назоратчӣ, хизматчӣ, телефончӣ, телеграфчӣ ва ғайра. Дар забони англисӣ муодилаш: 1) =R: хизматчӣ - clerk; 2)=R+-ist: телефончӣ – elephonist, телеграфчӣ - telegraphist и др.

Қолаби R+-онӣ: автоматонӣ, механиконӣ, мувозинонӣ, агрегатонӣ, электрикунонӣ, деталонӣ, нивелиронӣ, блокони, стандартонӣ ва ғайра. Муодилаш дар забони англисӣ :1) =R+-ion: механиконӣ – mechanization, автоматонӣ – automation; 2) =R+-ing: хизматрасонӣ – servicing

Қолаби R+-зор: арчазор, фарқзор, ҷангалзор, марғзор, шӯразор ва ғайра. Таносуб бо забони англисӣ: 1) =R: марғзор – lawn; шӯразор – saline; 1) =R+ R: фарқзор - maple-forest, ҷангалзор - woodland

Бояд қайд кард, ки ин роҳи калимасозӣ, яъне суффиксатсия дар забоншиносӣ хеле фаъол мебошад.

Адабиёт:

1. Бархударов Л.С., Штелинг Д. А. Грамматика английского языка. – М.: Высш. шк., 1973. – 423 с.
2. Грамматикаи забони тоҷикӣ. К.1 (Фонетика ва морфология). – Сталинобод, 1956. – 296 с.
3. Джураев Т.К. Отраслевая техническая терминология таджикского языка (в сопоставлении с русским, персидским и дари): Автореф. дис. д-ра. филол. наук. – Душанбе, 2009. - 48 с.
4. Рустамов Ш. ва дигарон. Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик. Ҷ. 1. – Душанбе, 1985. - 352 с.

Калидвожаҳо: *калима, калимаҳои содда, калимасозӣ, аффиксҳо, аффиксҳои асли, аффиксҳои иқтибосӣ, қолаб.*

Аннотация
**СЛОВООБРАЗОВАТЕЛЬНЫЕ СУЩЕСТВИТЕЛЬНЫХ В ТАДЖИКСКОМ И
 АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКАХ**

В данной статье рассматриваются словообразовательные модели существительных в таджикском и английском языках. В сопоставляемых языках наличествует значительное число аффиксов, использующихся для образования новых слов. Среди них выделяются как исконные, так и заимствованные. Другим характерным признаком аффиксов является то, что в этой системе выделяются как широко продуктивные, так и непродуктивные, привязанные к определенному ряду лексем. Поэтому не все аффиксальные словообразующие форманты в настоящее время употребляются как словообразовательные элементы.

Ключевые слова: *слова, простые слова, словообразование, аффиксы, исконные аффиксы, заимствованные аффиксы, модель*

Annotation
WORD-FORMATION OF THE NOUNS IN TAJIK AND ENGLISH LANGUAGES

Word-formation models of the nouns in Tajik and English languages are reviewed in this article. There are a significant number of affixes that are used to form new words in compared languages. There are both native and borrowed affixes among them. Another characteristic of affixes is that there are productive and unproductive affixes between them as well. Therefore, not all affixal word-formation formants are currently used, as word-forming elements.

Keywords: *words, simple words, word formation, affixes, native affixes borrowed affixes, model.*

Маълумот дар бораи муаллиф: Ахметова Махина Хаётовна, омӯзгори Муассисаи тахсилоти миёнаи умумии №54, н. Сино, ш. Душанбе. Телефон: 918714925

Сведения об автор: Ахметова Махина Хаётовна, преподаватель ГОУ №54, района Сино, г. Душанбе. Телефон: 918714925

About the author: Akhmetova Mahina Hytovna, Teacher of General Mine Educational Institution №54, Sino district, Dushanbe city. Phone: 918714925

ВЕЖАГИҲОИ БАДЕИИ ТАМСИЛҲОИ «МАНТИҚ-УТ-ТАЙР»-И ФАРИДУДДИН АТТОР

Фаридуддин Аттори Нишопурӣ аз зумраи шоирон ва орифони бузург аст, ки муҳимтарин вежагии осори адабии ӯро фасохату соддагӣ, равонии баён, ташбеҳоти ҷолиб, тавсифҳои назаррас, ҷумлаву ибораву калимаҳои пухта ва зебои форсии тоҷикӣ ташкил додаанд. Сехри сухани оламгири Атор дар равониву пухтагиаш баён ёфтааст. «Аксари мисраъҳо ва байтҳои ин шоири бузург қайҳо ҳамчун панду андарз ва ба сифати зарбулмасалу мақол ифода мешаванд, ки аз пухтагӣ ва маҳкамии суханаш дарак медиҳанд» (1, 172). Метавон намунаҳои зиёд аз асарҳои гуногуни Аторро ёдовар шуд, ки ба сифати андарзҳои муҳим баён мешаванд ва хоандагон онҳоро аз ёд медонанду меҳонанд.

«Мантиқ-ут-тайр» маснавиест, ки аз ташбеҳҳо ва тавсифҳои дилпазир молломол аст ва бехтарин паёмҳои шоирона дар он баён шудаанд. «Мантиқ-ут-тайр» дорои қофияву радифи матин аст, ки ҷавобгӯи ҳамаи қоидаҳои илми арӯз аст. Аз нигоҳи илми бадеъ сухан бо орояҳои шеърӣ ҷолиб зиннат ёфта, арзиши сухани Аторро афзудааст.

«Мантиқ-ут-тайр» дар яке аз вазнҳои хушоянд, ки ҳоси маснавиҳои ирфонӣ ва ахлоқист - **рамали мусаддаси маҳзуф** эҷод шудааст. Маснавӣ бо байтҳои зебои:

*Офарин ҷонофарини покро,
Он ки ҷон бахшиду имон хокро.
Ариро бар об бунёд ӯ ниҳод,
Ҳокиёро умр бар бод ӯ ниҳод.
Осмонро бар забардастӣ бидошт,
Ҳокро дар гошти насти бидошт.*

огоз шуда, дар байти аввал калимаҳои «**покро**» ва «**хокро**» қофия мебошанд, ки қофияи сареҳанд. Дар байти дувум калимаҳои «**бунёд**» ва «**бод**» қофия шуда, калимаҳои муқаррари «**ниҳод**» радифанд ва дар байти сеюм вожаҳои «**забардастӣ**» ва «**насти**» қофия буда, калимаҳои «**бидошт**», дар ду мисраъ радифанд.

Дар байтҳои зерин қофия омада, радиф вучуд надорад, ки ин нукта ҳоси маснавиҳост, ки дар баъзе байтҳо қофия ва дар дигар радиф намеояд:

*Кӯхро ҳам тег доду ҳам **камар**,
То ба сарҳанги ӯ афрохт **сар**.*

Ва:

*Ним нашла бар сари душман **гумошт**,
Дар сари ӯ ҷорсад солаш **бидошт** (2, 18).*

Аз санъатҳои бадеӣ низ Атор дар маснавӣ зиёд истифода кардааст. **Ташбеҳ** аз санъатҳои маънаivist, ки барои боз ҳам зеботару дилчасптар тасвир кардани симоҳои асари бадеӣ истифода мешавад. Дар «Мантиқ-ут-тайр» ташбеҳ хеле зиёд истифода шудааст, ки барои намуна чанд мисол меорем.

*Ҳоҷаи шаръ, офтоби ҷамъи дин,
Зилли Ҳақ, Форуқи аъзам, шамъи дин (2, 44).*

Дар ин байт Атор халифаи дувум Умарро, ки дар одилӣ ва раиятпарварӣ намунаи барҷаста будааст, ба «**зилли Ҳақ**» - нусхаи Худованд, Форуқи аъзам, шамъи дин монанд кардааст.

Ва Алӣ ибни Абеталибро ба «**Ҳоҷаи Ҳақ**», «**пешвои ростин**», «**кӯҳи ҳилм**», «**боби илм**», «**қутби дин**», «**соқии Кавсар**», «**имомии раҳнамо**», «**шери Худо**» ташбеҳ кардааст, ки баъзе аз ин сифатҳо дар осори шоирони баъд аз Атор зиндагӣ ва эҷод карда ба назар мерасад:

*Ҳоҷаи Ҳақ, пешвои ростин,
Кӯҳи ҳилму боби илму қутби дин.
Соқии Кавсар, имомии раҳнамо,
Ибни амми Мустафо, Шери Худо (2, 46).*

Атор дар «Достони Шайхӣ Санъон» дар мавриде, ки симои тарсо духтаре, ки Шайхӣ Санъон ба ӯ ошиқ шуда буд ва дар ин маврид тарсо духтар ба сифати муршид баромад мекунад, сифати зебоии ӯро ба офтоб ташбеҳ кардааст:

*Духтари тарсои рӯҳонисифат,
Дар раҳи рӯҳуллаш сад маърифат.*

*Дар бихишти ҳусну аз бурҷи ҷамол,
Офтобе буд, аммо безавол (2, 93).*

Дар байти зерин зебоии духтари подшоҳ ба моҳ ва накӯйиаш ба мисли рашки париён, моҳи рӯяш, яъне рухсорааш ба фирдавс (боғи чаннат), абрувонаш ба ду қавс (моҳи нопурра) ва хангоми хандидан лабонаш ба оби ҳаёт монанд карда шудааст:

*Хусраве, к-офоқ дар фармон-и буд,
Духтаре чун моҳ дар айвон-и буд.
Аз накӯйӣ буд чун рашки парӣ,
Юсуфу чоҳи занахдон бар сарӣ.
Моҳи рӯяш ҳамчу фирдавс омада,
В-он гаҳ аз абрӯи ду қавс омада.
Чун бихандидӣ лабаиш – оби ҳаёт,
Ташина мурдӣ в-аз лабаи ҷустӣ закот (2, 296).*

Тавсиф аз санъатҳои дигари маънавист, ки дар «Мантиқ-ут-тайр» зиёд корбаст гардидааст. Намунаи мисол:

*Гар ба шаб он моҳ пайдо омадӣ,
Офтобе нав ба саҳро омадӣ.
Рӯйи ӯро васф кардан рӯй нест,
З-он ки васф аз рӯйи ӯ як мӯй нест.
Гар расан кардӣ аз он зулфи сиёҳ,
Сад ҳазорон дил фуру рафтӣ ба чоҳ.
Зулфи оламсӯзи он шамъи тароз,
Қор кардӣ бар ҳама олам дароз.
Васфи шастӣ зулфи он юсуфҷамол,
Ҳеч нагӯн гуфт дар панҷоҳ сол (2, 290).*

Талмех низ аз санъатҳои бадеии маънавист, ки хеле ва хеле зиёд дар маснавӣ истифода шудааст, чунки дар асар дoston ва ҳикоеҳои зиёд аз рӯзгори пайғамбарон, ашхоси асотирий ва таърихӣ, подшоҳон, шайхон ва дигарон оварда шудааст.

Намунаҳо барои талмех:
*Подшоҳе моҳваиш, хуршедфар,
Дошт чун Юсуф яке зебописар (2, 289).*

Дар ин байт ду санъати бадеӣ – ҳам **ташбеҳ** ва ҳам **талмех** истифода шудаанд. Юсуф тимсоли зебой аст, ки фарзанди шоҳ мисли Юсуф зебо будааст ва ба ӯ ташбеҳ карда шудааст. Дар мавриди талмех бошад, Юсуф шахсияти таърихиву пайғамбар шинохта шудааст ва дар ин байт аз Юсуф ва ҳикояи таърихӣ ӯ ёд шудааст.

Дар мавриди дигар талмех дар байти зерин корбаст гардидааст, ки аз ривояти ишқи Лайлӣ ва Мачнун, ки вирди забонҳост, қисса мекунад:

*Гуфт Мачнун: -Гар ҳама рӯйи замин,
Ҳар замон бар ман қунандӣ офарин.
Ман нахоҳам офарини ҳеч кас,
Мадҳи ман даиномӣ Лайлӣ боду бас (2, 300).*

Ва дар байти зер аз подшоҳии Искандари Макдунӣ ривоят омадааст:

*Подшоҳе буд, олам з-они ӯ,
Ҳафт кишвар ҷумла дар фармони ӯ.
Буд дар фармондихӣ Искандаре,
Қоф то қофи ҷаҳонаш лашкаре (2, 307).*

Ва дар байти дигар низ талмех истифода шудааст:

*Сӯзане чун дид бо Исо ба ҳам,
Баҳя бар рӯяш фикандаи лоҷарам (2, 19).*

ки ишора ба ривояти рафтани Исо ба осмони ҷаҳорум ва пайдо шудани сӯзан дар қабати ҷомаи ӯ, ки сабаби нигоҳдории ӯ дар осмони ҷаҳорум гардидааст, ҳикоят мекунад.

Ирсоли масал аз санъатҳои дигар аст, ки дар маснавӣ корбасти зиёд дорад. Намунаҳо:

*Ту макун бад, гарчи ман бад кардаам,
З-он ки ин бад ҷумла бо х(в)ад кардам (2, 315).*
ки бозгӯи мақоли «Ҳар ки бад кунад, бо худ кунад»-ро дорад.
*Ҳар киро дардест, дармонаш мабод,
Ҳар ки дармон хоҳад ӯ, ҷонаш мабод!*
баёнгари мақоли «Ҳар дардро дармон аст» мебошад.

*Дар зафони халқ то рӯзи шумор,
Ёд кардам, бас бувад ин ёдгор!,
ифодагари мақоли «То рӯзи қиёмат вирди забони халқ будан» аст.*

Мунозира аз санъатхоест, ки Аттор зиёд ба кор бурдааст, чунки дар маснавӣ лаҳзаҳои баҳси симоҳо, радду бадали андешаҳо бисёр аст. Мисол:

*Мустафо чое фуруд омад ба роҳ,
Гуфт: -Об оред лашкарро зи чоҳ.
Рафт марде боз омад пуриш тоб,
Гуфт: -Пурхун аст чоҳу нест об.
Гуфт: Пиндорам зи дарди кори хеш,
Муртазо дар чоҳ гуфт асрори хеш.
Чоҳ чун бишнуд он, тобаи набуд,
Лочарам пурхун шуду обаи набуд.
Он ки дар чонаи чунин шӯре бувад,
Дар дилаи кай кинаи мӯре бувад?! (2, 51).*

Ва:
*Дид Маҷнунро азизе дарднок,
Дар миёни раҳгузар мебехт хок.
Гуфт: -Ай Маҷнун, чӣ меҳаҷӣ аз ин,
Гуфт: -Лайлиро ҳамечӯям яқин!
Гуфт: -Лайлиро кучо ёбӣ зи хок?
Кай бувад дар хоки шореъ дурри пок?
Гуфт: -Ман меҷӯямаи ҳар ҷо, ки ҳаст,
Бу, ки ҷоёе ногаҳаи орам ба даст! (2, 243-244).*

Забони маснавии «Мантиқ-ут-тайр» ғанӣ, пухта, равон ва дорои қабат-қабат луғатҳои зебои форсии тоҷикӣ мебошад, ки аз зовияҳои тафаккури ин шоири тавоно ва орифи беҳамто таровидааст. Калимаи забон, ки имрӯзҳо мо соҳибзабонон истифода мебарем, «дар маснавӣ ба шакли «зафон» ба кор рафтааст, ва дар аҳди Аттор дар чунин шакл ба кор мерафтааст» (3, 227):

*Чун сухан гуфти ҳақиқат бар зафон-и,
Аз зари қалбе ҷудо гашти аён-и.
Гаҳ зи дарди шиқ чон месӯхтӣ,
Гаҳ зи нутқи Ҳақ зафон месӯхтӣ (2, 45).*

Ифодаҳои маҷозӣ ё фразеологизмҳо дар асар низ бисёранд, ки бо овардани як-ду намуна иктифо мекунем:

*Гар набудӣ лаҳзае дар пеши ӯ,
Ҷӯи хун рондӣ дили беҳеши ӯ,
ки ин ҷо ифодаи маҷозии «**ҷӯи хун рондан**» истифода шуда, дар байти дигар:*
Сӯфиеро гуфт он пири куҳан:

*Чанд аз мардони ҳақ гӯӣ сухан.,
ифодаи маҷозии «**аз мардони ҳақ сухан гуфтан**» истифода шудааст. Дар байти дигар ду ифодаи маҷозӣ дар ҳар мисраъ истифода шудаанд:*

*Гоҳ месӯзам чу шамъ аз интизор,
Гоҳ мегирам чу абри навбаҳор.,*

ки дар ин байт ифодаҳои маҷозии «**чун шамъ аз интизори сӯхтан**» ва «**чун абри навбаҳор гиристан**» ба кор рафтаанд.

Дар маснавӣ калимаву ибораҳои зебову дилнишини «бу», ки маънои «шояд»-ро дорад, «хаҳа», ки садои «ханда»-ро ифода мекунад, «хуш-хуше», ки маънои «хушҳолӣ» дорад, «**гор-гор**», ки ба маънои «**гур-гур**» кардан, яъне «**овоз баланд кардан**» аст ва ғайраро зиёд дучор мешавем, ки ҳоло ҳам дар забони адабии форсии тоҷикӣ ва ғушҳои он дар истеъмоланд. Калимаву ибораҳои зебои «**мурғи чон**», «**андалеби боғи ишк**», «**додовар**», «**ҳалқи доводӣ**», «**товуси боғи ҳаштдар**», «**тазарви дурбин**», «**қумрии дамсоз**», «**мурғи заррин**», «**мусичаи Мӯсосифат**», «**дуррочи меъроҷи аласт**», «**тунгбози тангчашм**», «**тӯтии тӯбонишин**», «**Худхуди ходишуда**» ва ғайра хеле зиёданд, ки аз хусни сухани Аттор дарак медиҳанд. Мисол:

*Хаҳа, ай кабқи хиромон, дархиром,
Хуш-хуше аз қӯҳи ирфон дархиром.
Қаҳқаҳе дар шеваи ин роҳ зан,
Ҳалқа бар сандони Доруллоҳ зан (2, 55).*

Ва:

*Хаха, ай дурроҷи меъроҷи аласт,
Дида бар фарқи бале тоҷи аласт (2, 55).*

Ё:

*Марҳабо, ай Худҳуди ҳодишуда,
Дар ҳақиқат пайки ҳар водӣ шуда (2, 53).*

Адабиёт:

1. Мирзозода Х. Таърихи адабиёти тоҷик. Китоби 2. – Душанбе: Маориф, 1977.
2. Таъй Пурномдориён. Рамз ва достонҳои рамзӣ дар адабиёти форсӣ. – Техрон, 1389 х.
3. Фаридуддини Аттор. Ахтарони адаб. «Мантик-ут-тайр» ва «Асрорнома». Ҷилди 22. Таҳияву тадвини матн бо муқаддима ва луғату тавзеҳоти Алии Муҳаммадии Хуросонӣ. – Душанбе: Адиб, 2013.
4. Шиблии Нуъмонӣ. Шеър-ул-Аҷам. Ҷилди 2. – Душанбе, 2015.

Калидвожаҳо: *Фаридуддини Аттор, маснавӣ, баҳри рамали мусаддас, байт, андешаҳои ирфонӣ, ташбеҳ, тавсиф, саволу ҷавоб, талмех, мунозира, нидо, ирсоли масал*

Аннотация

ПОЭТИКА ТАМСИЛОВ «МАНТИК-УТ-ТАЙР» ФАРИДУДДИНА АТТОРА НИШАПУРИ

«Мантик-ут-тайр» Фаридуддина Аттора является одним из выдающихся мистических поэм персидско-таджикской литературы, который написан метром шестистопного рамала и состоит из 4600 бейтов. Фаридуддин Аттор в «Мантик-ут-тайр»-е наряду с изложением мистических взглядов воспользовался из многих поэтических фигур. Аттор в своем месневи очень много использовал такие поэтические фигуры, как сравнение (ташбеҳ), описание (тавсиф), вопрос-ответ (саволу ҷавоб), аллюзия (талмех), полемика (мунозира), обращение (нидо), пословицы и поговорки (ирсоли масал) и другие.

Ключевые слова: *Фаридуддин Аттор, масневи, метром шестистопного рамала, байт, мистические взгляды, сравнение, описание, вопрос-ответ, аллюзия, полемика, обращение, пословицы и поговорки*

Annotation

THE POETRY OF TAMSILS OF "MANTIC-UT-TYR" OF FARIDUDDIN ATTOR NISHOPURI

Mantik-ut-tair by Fariduddin Attor is one of the outstanding mystical poems of Persian-Tajik literature, which has written with a six-foot frame meter and consists of 4,600 beyts. Fariduddin Attor in "Mantik-ut-tair", along with the presentation of mystical views, used from many poetic figures. Attor in his mathnavi is used a lot of poetic figures such as comparison (tashbeh), description (tavsif), question-answer (savolu javob), allusion (allegory), polemic (munozira), conversion (nido), proverbs and sayings (ersols) masal and others.

Keywords: *Fariduddin Attor, Mathnavi, six-foot frame meter, beyt, mystical views, comparison, description, question and answer, allusion, polemic, appeal, proverbs and sayings*

Маълумот доир ба муаллиф: Абдуллоев Нусратулло, магистранти соли дуҷуми факултети филологияи тоҷики ДДОТ ба номи Садриддин Айни.

Рохбари илмӣ: Элбоев В.

Сведения об авторе: Абдуллоев Нусратулло, магистрант второго курса филологического факультета ТГПУ им. С. Айни.

About the author: Abdulloev Nusratullo, the 2nd year of Master Student of philology faculty, TSPU named after S. Aini.

ВОСИТАҲОИ ТАСВИР ДАР ЯК ҶАЗАЛИ КАМОЛИ ХУЧАНДӢ

Бадеият яке аз хусусиятҳои асосии осори адабиёт. Ашъори шоирону нависандагони адабиёти тоҷик аз он сабаб ба дили хонанда ҷой гирифтаанд, ки дар онҳо маъниҳои олии ва тоза дар ниҳояти дилкашӣ ифода гардида, ба перояи бадеият ороиш ёфтаанд.

Образ ё тасвири шоирона он калимаю ибора ва ё тарзи ифодае мебошанд, ки ҷузъи воқеиятро барҷастаю аёнӣ ва муссиру хотирнишон акс менамоянд. Ин гуна образҳои шоиронаро гоҳе образҳои минӣ-турӣ ва образпораҳо низ мегӯянд... Ҳамин тавр, сухани образнок –суханест, ки дар либоси бадеъ гуфта шуда бошад [5, 79].

Халқи тоҷик дар давоми ҳазор солаҳо як адабиёти бузург эҷод намудааст, ки дорои санъати олии буда, ғояҳои баланди инсонпарваронаро ифода мекунад ва аз ҷиҳати ғоя ва шакли бадеъ хусусиятҳои хосе дорад.

Маҳз ҳамин масъала омӯзгорони забон ва адабиётро вазифадор менамояд, ки ҳангоми омӯзиши мероси илмию адабии гузаштагон, махсусан асарҳои лирикии онҳо санъатҳои бадеиро ба шогирдон омӯзонем ва дар шинохти он кӯшиш ба ҳарч диҳем. Аз осори адибон хонанда на танҳо ба маъниҳои барҷаста сарфаҳм меравад, инчунин аз он завқи бадеъ мегирад ва аз он лаззат мебарад. Воситаҳои тасвири бадеъ ҷузъи муҳими асари бадеиянд ва адиб он санъатҳои бадеиро барои ифодаи ғояҳои созандаи хеш истифода менамоянд.

Аз ҷумла, Камоли Хучандӣ яке бузургтарин ва барҷастатарин ситораи дурахшони назми тоҷикӣ форс асту аз зумраи шоироне мебошад, ки дар ашъори лирикиаш аз санъатҳои бадеъ моҳирона ва огоҳона истифода намудааст. Дар баробари ин, Камол аз зарбулмасалу мақолҳои халқӣ, ибораҳои рехта низ ба маврид истифода намудааст, ки ин ҳама салосату балоғат ва фасохату оҳангҳои ғазалҳои ӯро таъмин кардаанд. Ин хусусияти ғазалҳои ӯро шоир ҳис намуда, чунин гуфтааст:

Гар равад мутриб базме, хонад абёти Камол,

Ҳар киро ҷонест, гӯяд: “Мутрибо хуш меравӣ” [3, 218].

Боиси ифтихор аст, ки Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ-Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар паёми имсола изҳор доштанд, ки “Мо миллати фарҳангӣ, тамаддунсоз ва аз насли орӣ буда, бояд ба таърихи гузаштамон ҳар чӣ бештар рӯ оварем ва дар қалби фарзандонамон меҳри китобхонӣ ва ҷустуҷӯи илму донишро ҷой кунем...”

Бо пешниҳоди мо чанд рӯз пеш Конференсияи генералии ЮНЕСКО доир ба баргузориҳои 5500-солагии Саразми бостонӣ ва 700-солагии шоири барҷастаи тоҷик Камоли Хучандӣ қарор қабул кард” [4, 28-29].

Чӣ тавре ки маълум аст, девони Камоли Хучандӣ шомилӣ 14 ҳазор байт буда, 95 ғисади шеърҳои девонро ғазал ташкил медиҳад. Ба таври дигар ғеъм, девони мазкур 977 ғазал, 101 қитъа, 37 рубой, 11 муаммо, 1 мустаҷод ва 4 қасидаро дар бар мегирад.

Ашъори Камоли Хучандӣ ҷолиб буда, “ҳар байти Камол, албатта, як мазмуни хоси тозаи обнарасида дорад ва ӯ аз дигарон ҳам ҳамин мазмуни хосро талаб мекунад.

Камол устои бузурги забон аст. Ӯ дар аксар байтҳои худ як ё ду сухани думаънидорро қор мефармояд, ки бо гирифтани ҳар қадоми он маъниҳо мазмуни он байт пурра мебарояд” [3, 202].

Мазӯҳои ғазалиёти Камол хеле рангинанд: васфи ёри меҳрубон, тараннуми ишқи поки инсонӣ ва ирфонӣ тору пуди бештари ашъори шоирро фаро гирифтаанд. Мавзӯи дигаре, ки ғазалиёти шоирро фаро гирифтааст, ватандорӣю ватандӯстӣ ба ҳисоб меравад.

Ғазалиёти Камол дорои мазмунҳои оливу ошиқона ва содаву раван мебошанд, яъне услуби ғазалиёти шоир саҳли мумтанеъ аст. Ғазалҳои шоир инсонро ба адлу дод, инсондӯстӣ ва ишқу ошиқӣ ҳидоят мекунад.

Мо бояд барои ҳарчӣ бештар аз худ қардан ва ба шогирдон омӯзонидани осори илмию адабии ин шоири хушбаён кӯшиш ба ҳарч диҳем. Барои ба умқи маънии ғазалҳои Камол расидан пеш аз ҳама донишмандони воситаҳои тасвир зарур аст. Чанд намунае аз онҳоро меорем:

Шоир гоҳе дар лаҳзаҳои пуризиҷиб ва ҳаяҷоннокӣ тасвир худ ба худ паси ҳам суолҳо медиҳад. Ғараз аз ин суолҳо ҷавоб гирифтани набуда, балки афкор ва эҳсосоти қалбиро боз ҳам ба таври равшантар, возеҳтар ва мутаассиртар адо қардан, муҳотабро ба ҳайрат андохтан ва қаноат ҳосил намудан аст. Барои он ки ин гуна суолҳо таҷоҳулро мебошад, яъне шоир худро ба нодонӣ зада суол медиҳад ва дар айни ҳол худ суол ҷавоб мешавад, ин гуна санъатро дар илми бадеъ *таҷоҳули ориф* меноманд, ки дидаву доништа худро ба нодонӣ зада пурсидан аст [1, 83]. Таҷоҳули ориф ғазалиёти Камоли Хучандиро боз ҳам рангинтар намудааст. Чунончи:

Он чӣ сарвест, чӣ хушрафторест,

Он чӣ тӯтӣ, чӣ шакарғуфторест?

Он чӣ шӯҳеву чӣ шаҳрошӯбе

Вон чӣ хуш ёреву хуш айёрест? [2, 67].

Анбар аст он доми дил ё мушки ноб?
 Ё зи сунбул бар гули сурӣ ниқоб?
 Ё зи шеъри сабз бар моҳ соябон?
 Ё ҳарир аст он ба гирди офтоб?
 Дурчи ёқут аст ё оби ҳаёт?
 Ё ниҳон дар лаъли майгун дурри ноб? [2, 60].

Санъати таибеҳ, ки ба маъноӣ монанд кардан аст, дар ғазали зерини Камол ё дар мисраи якум ва ё дар мисраи дуҷуми байт хеле ҷолиб истифода гардидааст:

Рухат гулбарги худру менамояд,
 Дар ӯ аз равишанӣ рӯ менамояд.
 Хаёли оразат дар чашми гирён,
 Чу оби равишан аз ҷӯ менамояд.
 Ба рӯи дӯст монанд аст хуришед,
 Ба чашмам гарм аз он рӯ менамояд.
 Зи хубиҳо, ки дар туст аз ҳазорон,
 Даҳонат як сари мӯ менамояд.
 Рухи худ дид гул дар обу мегуфт,
 Агар неқном ғалат, ӯ менамояд.
 Чу мутриб хонд абёти ту, гӯяд,
 Ки ин гӯянда хушгӯ менамояд.
 Камол, аз рӯи он моҳ ҳар чӣ гӯӣ,
 Ба вачҳи ақл нақӯ менамояд [2, 386].

Санъати саволу ҷавоб низ, ки барои ифодаи эҳсосоти қалбӣ воситаи хубест, дар абёти зерин хеле гуворост:

Ҷониби мо хуб меояд. Кӣ меояд? Ҳабиб.
 В-аз пай ӯ зишт меояд. Кӣ меояд? Рақиб [2, 53].

Гуфтамаи: Хоки раҳи туст, Камол,
 Гуфт: Бигзор, худнамоиро [2, 50].

Рақиб гуфт: “Ту донӣ, Камол, қимати ман?”
 Бигуфтам: “Эй дили сахтат ба гусса арзонӣ” [3, 210].

Ёр гуфт: “Ғайри мо нӯшон назар!”
 Гуфтам: “Ба чашим”.
 “В-он гаҳе дуздид ба бар мо менигар”
 Гуфтам: “Ба чашим” [3, 208].

Гуфтамаи: Дар оби ораз акси рӯятро намо.
 Гуфт: Ҳар дам худнамоӣ хуш намеояд маро [2, 4].

Талмех дар луғат нигоҳи сабук кардан ба сӯйи чизест. Аммо дар адабиёти бадеӣ ишорат кардан ба воқеаҳои таърихӣ, асотирӣ, қиссаву афсонаҳо ва ба ягон шеъри маъруфи яке аз саромадони сухан *санъати талмех* номида мешавад. Бояд тазақкур дод, ки санъати талмех барои ифодаҳои муассирии воқеаҳои таърихӣ дар ғазалҳои Камоли Хучандӣ мусоидат менамояд. Масалан:

Мағӯ, к-арбоби дил рафтанду шаҳри ишқ шуд холӣ,
 Ҷаҳон нур Шамси Табрет аст, марде ку чу Мавлоно? [2, 19].

Масал аст ин ки бувад, ” дӯст фидои роҳи дӯст.”
 Кушт ғам Вомиқу Маҷнун, ту бикуш низ маро [2, 23].

Бӯйи ту расонид зи Юсуф ба Зулайхо,
 Ин наъразанон омаду он ҷомадарон рафт [2, 75].

Дар илми муҳаққиқон ҷадал нест,
 Аз илм мурод ҷуз амал нест.
 Кафиш Ҳизру асои Мусо,
 Шоистаи пою дастӣ шал нест [2, 130].

Ба ҷафо дур шудан аз ту набошад, Маҳмуд,
 Ҳар қучо пои Аёз аст, сари Маҳмуд аст [2, 131].

*Оби ҳайвон нест рӯзе ҳамчу Искандар, Камол,
Хизри хаттаиш чашимаро бо сабза пӯшондан гирифт [2, 135].*

*Дар фиरोқи рӯйи Лайлӣ бар сари болини ноз,
Кас қучо дидааст Лайлиро, ки Маҷнун хуфтааст [2, 139].*

*Манъам нақунед аз лаби Ширин, ки ба охир
Гаштанд пӯшаймон ҳама аз қуштани Фарҳод [2, 294].*

Умуман, ваоситаҳои тасвир дар ғазалҳои Камоли Хучандӣ хеле бо назокт истифодагаридаанд, ки инро дар ғазали зерини шоир мушоҳида намудан мумкин аст:

*Он сарвқад нигар, ки чи озод меравад,
В-он ғамгусор бин, ки чӣ дилишод меравад.
Моҳруи сарвқомати гулбӯи лоларух
Бо қади хушхиром чу шамшиод меравад.
Бар боми ҳафт қалъаи гардун зи бедилон,
Ҳар шаб ғизону нолаву фарёд меравад.
Ашк аз Димишқ, дида зи савдои Мисри дил,
Монанди сели Дачлаи Бағдод меравад.
Бунёди ҷон, ки дошт бино бар замини дил,
Аз селбор дида зи бунёд меравад.
Бар ҷони бедилони ситамкаш зи дилбарон
Дар шаҳри мо нигар, ки чи бедод меравад.
Умри азиз гар нақуни сарф бо бутон,
Чун хоки роҳ дон ту, ки барбод меравад.
Хусрав мудом бар лаби Ширин ниҳода лаб,
Хуни ҷигар зи дидаи Фарҳод меравад.
Бо он парӣ наёми Камол, эй насими субҳ,
Эълон додамат, магар аз ёд меравад?! [2, 83].*

*Он сарвқад нигар, ки чӣ озод меравад,
В-он ғамгусор бин, ки чи дилишод меравад.*

Дар ин байт калимаи “сарвқад” ташбеҳи пӯшида мебошад. “Сарвқад”, яъне касе, ки қадаш мисли *сарв* аст. Калимаи мураккаби “сарвқад” ҷузъи якум (*сарв*) ташбеҳкунанда буда, ҷузъи дуюм (*қад*) ташбеҳшаванда аст.

*Моҳруи сарвқомати гулбӯи лоларух,
Бо қади хушхиром чу шамшиод меравад.*

Дар байти мазкур низ ташбеҳи пӯшидаи мураккаб истифода шудааст. Шоир дар мисраи аввал *ёрро* ба *моҳ*, *қоматаширо* ба *сарв*, *бӯяширо* ба *гул*, *рӯяширо* ба *лола* монанд намуда, дар мисраи дуюм аз ташбеҳи равшан истифода намудааст, яъне қади хушхироми *ёраш* чун *шамшиод* аст.

*Бар боми ҳафт қалъаи гардун зи бедилон,
Ҳар шаб ғизону нолаву фарёд меравад.
Ашк аз Димишқ, дида зи савдои Мисри дил,
Монанди сели Дачлаи Бағдод меравад.*

Дар ин мисраъҳо санъатҳои бадии муболиға ва талмех истифода шудаанд.

*Бунёди ҷон, ки дошт бино бар замини дил,
Аз селбор дида зи бунёд меравад.*

Дар ин ҷо низ муболиға кор фармуда шудааст, яъне *бунёди ҷон*, ки дар *замини дил* хона-бино дошт, аз *ғиряи бисёр-селбор* чашм аз бунёд меравад, яъне бенур, кӯр мешавад, бечашм мешавад. Калимаи *селбор* ташбеҳи пӯшида аст, маънои *ғиряи бисёр* ва аз *ҳад зиёдро* дар назар дорад.

*Бар ҷони бедилони ситамкаш зи дилбарон
Дар шаҳри мо нигар, ки чи бедод меравад.
Умри азиз гар нақуни сарф бо бутон,
Чун хоки роҳ дон ту, ки барбод меравад.*

Дар байти аввал санъати муболиға корбурд шудааст. Яъне аз дилбарони бедодгар чонаш ситами зиёд дидаву бедиланд, дилаш бар он дилбаронанд. Дар байти дувум ташбеҳи дида мешавад-*бутон-дилбарон*. Агар умри азизи худро ба *бутон* сарф нақунӣ, мисли *хоки роҳ* аст, ки барбод меравад, бод хокро ба ҳар қучо, ки хоҳад, мебарад.

*Хусрав мудом бар лаби Ширин ниҳода лаб,
Хуни ҷигар зи дидаи Фарҳод меравад.*

Дар ин байт талмех истифода шудааст, ки ишора ба достони “Хусрав ва Ширин” мекунад. Дар ин ҷо *дилхушии* Хусрав бо Ширин ва баръакси онҳо *ғамгинии* Фарҳод нишон дода шудааст. Дар мисраи дуюм “хуни чигар” истиора мебошад.

Бо он парӣ паёми Камол, эй насими субҳ,

Эълон додамат, магар аз ёд меравад?!

Хулоса, таърихи ҳафтсадсолаи адабиёти тоҷик, ки давоми бевоситаи адабиёти классикӣ, бо номи шоири машҳур, устои ғазал Камоли Хучандӣ вобаста мебошад.

Дар давоми мавҷудияти адабиёти тоҷику форс анъанаҳо, хусусан, анъанаи истифодаи бамавриди воситаҳои тасвир дар лирикаи Камоли Хучандӣ, ки панду ҳикмат, шикоят аз дурӣ, асоси эҷоди ӯст, ҳамеша зиндаву ҷовиданд.

Ақидаҳои ватандӯстии инсондӯстии Камоли Хучандӣ, ки дар онҳо санъатҳои бадеӣ хеле моҳирона истифода шудаанд, бо ақидаи иҷтимоӣ-адолатхоҳӣ ва халқпарварии ӯ марбут аст.

Адабиёт:

1. Зеҳний Т. Санъати сухан. – Душанбе: Маориф, 1992. – 304 с.
2. Камоли Хучандӣ. Девон (Иборат аз ду ҷилд), ҷ.1. – Душанбе: Ирфон, 1983. – 560 с.
3. Мирзоди М., Суннатulloҳи Д. Адабиёти тоҷик. Китоби дарсӣ барои синфи 9. – Душанбе: Мавлавӣ, 2009. – 367 с.
4. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ, ш. Душанбе, 26 декабри соли 2019. – 47 с.
5. Саидов С. Назарияи адабиёт (Дастури таълимӣ). – Душанбе: ДДОТ, 2011. – 200 с.
6. Саидов С. Каломи бадеӣ. – Душанбе: Ирфон, 2012. – 271 с.

Калидвожаҳо: *санъати бадеӣ, ғазал, байт, мисра, адабиёт, талмех, ташибеҳ, муболиға, санъати саволу ҷавоб.*

Аннотация

ИЗОБРАЖЕНИЯ В ВЕЛИКОЙ ГАЗАЛЕ КОМОЛИ ХУДЖАНДИ

В статье рассматриваются средства рисования или изобразительного искусства в газели Камали Худжанди. В основном обсуждаются искусство сравнения, вопрос и ответ, талмуд и преувеличение. Содержание газелей поэта также кратко обсуждается.

Ключевые слова: *изобразительного искусства, газель, бейт, полустилише, литература, указание, аллегория, гипербола, вопрос и ответ*

Annotation

IMAGES IN THE GREAT GAZAL OF KAMALI KHUJANDI

The article discusses the means of drawing or fine art in the Kamali Khujandi gazelle. Mainly discussed are the art of comparison, question and answer, Talmud and exaggeration. The content of the poet's gazelles is also briefly discussed.

Keywords: *art, gazelle, beit, hemisphere, literature, designation, allegory, hyperbole, question and answer*

Маълумот дар бораи муаллиф: Зебинисои Махмуд, омӯзгори МТМУ №12, ш. Душанбе e mail: zebinisoi mahmud@gmail.com

Сведения об авторе: Зебинисои Махмуд, учитель общего среднего образования № 12, г. Душанбе e mail: zebinisoi mahmud@gmail.com

About the author: Zebinisoi Mahmud, teacher of general secondary education № 12, Dushanbe city e mail: zebinisoi mahmud@gmail.com

ТАРКИБ ВА МУНДАРИЧАИ АШЪОРИ ТОҶИКИИ БОБОРАҲИМ МАШРАБ

Яке аз ситораҳои равшани шеъри ўзбек, намояндаи барҷастаи тасаввуф ва фалсафаи Шарк Бобораҳим Машраб мебошад. Ашъори пурмазмун, афкори риндонаи Машраб аз таъсири адабиёти тоҷик аст. Бобораҳим Машраб шоири адабиёти ўзбек аст, ки ҳанӯз ҳангоми хурдсолӣ назди падар ва устодони замонаш дар баробари омӯхтани Қуръону аҳодис, ҳикмату фикҳ забони ноби тоҷикиро хуб аз бар карда, дар сафарҳои дурударози қаландарияш, ки бо мардуми гуногунзабон бархӯрд мекард, бо ин забон муоширату муносибати шогирдию устодӣ анҷом додааст. Машраб ба адабиёти форсу тоҷик таваҷҷуҳи хосса дошт. Ҳамин буд, ки зимни омӯзиш бештар ба рӯзгори аҳли тасаввуф таваҷҷуҳ зоҳир мекард ва асарҳое, ки дар онҳо афкори фалсафӣ баён мешуд бо забони тоҷикӣ меомӯхт, то ҳусну малоҳати осор коста нагардад. Ҳамин буд, ки дар натиҷаи мутолиаи “Кимиёи саодат”-и Ғазолӣ ва “Маснави маънавӣ”-и Ҷалолиддини Балхӣ чуръат пайдо намуда, дар пайравии ин ду асар ба забони узбекӣ “Кимиё” ва “Мабдаи нур”ро офарид.

Соли 2006 “Девон”-и мукаммали Машраб ба таъъ расид, ки таркиби он иборат аз 380 ғазал, 21 мустазод, 4 мураббаъ, 78 мухаммас, 7 мусаддас, 2 мусаббаъ, 1 мусамман, 1 маснавӣ, фардҳо ва ҷорпораҳо мебошад [4, 30-31].

Дар баробари ин дар девони Машраб ғазал, ҷаҳорпора, рубой, мухаммасро вохӯрдан мумкин аст, ки бо забони тоҷикӣ навишта шудааст. Масалан, Машраб барои нишон додани мақоми бузурги Мавлоно Баҳауддини Нақшбанд обрӯву нуфузи шаҳри Бухоро, ки пойтахти илму дин аст ба номи ин бузургвор марбут доништааст:

*Бухороро Бухоро метавон гуфт,
Баҳораширо зимистон метавон гуфт.
Баҳауддин набошад дар Бухоро,
Фарангу кофиристон метавон гуфт [3, 27-28].*

Аз ин пораи шеърӣ метавон хулоса кард, ки Машраб дар шеър калимаҳои сирф тоҷикиро истифода кардааст.

Ё дар дар ғазали зерин зимни баёни шурби ишқи тасаввуфӣ хеш аз талмехоти Маҷнун истифода кардааст. Ғазал дар вазни раҷазӣ мусаммани солим, ки рукнҳои мустафилун-мустафилун-мустафилун мебошад суруда шудааст:

*Боз омадам дар гуфтугӯ ман ишқро пайдо кунам,
Монанди Маҷнун халқро шӯридаи шайдо кунам.
Дилро ба ишқат бастаам, чун ишқ омад ҳосилам,
Ҳар дам ба сони булбулон нутқи дигар пайдо кунам.
Имрӯз ман шайдои ӯ, дар фитнаи гавғои ӯ,
Гар ишқ бошад кӯи ӯ, бо ӯ сару савдо кунам.
Майхонаро бикинодаанд, роҳаи ба ман бинмудаанд,
Аз ҷоми ишқаш майхӯраанд, шӯридаи шайдо кунам.
Машраб ба баҳре омадӣ, аз мавҷи дарё омадӣ,
Аз дар биё, то доманат ман партави лоло кунам [3, 30-31].*

Ё дар ғазали дигар шоир афкори тасаввуфӣро ба забони тоҷикӣ баён кардааст. Зеро ӯ марди ҷаҳондида буди медонист, ки доираи истифодаи ин забон аз марзи Хуросону Мовароуннаҳр то сарҳади Чин мерасад ва бештар аҳли фазл бо ин забон сухан мегӯянд.

*Умми абҷад ишқам шуду истод инҷо
Рақами суфраи лавҳам шуду оҳод ин ҷо.
Қуфр дар мазҳаби мо дунӣ мусулмонӣ буд,
Бараҳман кофиру тарсо ҳама минқод ин ҷо.
Мавҷи дарёи маъонӣ кафи тўфон задааст,
Шарари қулзуми хунҳор барафтод ин ҷо.
Барқи сомон гузарад умр зи маъмураи тан,
Машрабам ҳеч надорам сари бунёд ин ҷо [3, 30-31].*

Дар ғазали зерин бештар оҳанги ашъори Мавлоно Балхӣ эҳсос мешавад, зеро дар ин ғазал бештар мусиқии “Маснави маънавӣ” ба гӯш мерасад:

*Машраби умам омад, мастонаи бепарво,
Шамъи анҷуман омад, майхонаи бепарво.
Ҷойи ин суруш омад, пири майфуруш омад,
Дарёҳо ба ҷӯш омад, хумхонаи бепарво.
Шамъи шоҳиду соқӣ, соғари майи боқӣ,
Туркчеҳраи қалмоқ, ҷононаи бепарво.
Бадмасту муҳаббаткеш, султонравишу дарवेश,
Бегона ба ҷони хеш, бегонаи бепарво.
Оташи мугон омад, бо ҷангу ҷагон омад,*

Дилхо ба фигон омад, як Машираби бепарво. [1, 45-50]

Ишқи тасвиркардаи Машраб дорои тавсифҳои “мастонаи бепарво”, “шамъи анҷуман”, “туркчехраи калмок”, “бадмасту муҳаббаткеш”, “бегонаи чони хеш” мебошад.

Дар ғазали дигар, ки матлааи чинин аст.

Аз найистони фироқат ҳамчу отаи сар задам,

Ҳамчу алмосе шудам тоқи фалак барҳам задам [3, 31-32].

Шоир дараҷаи фаноро дар ишқ нишон медиҳад, ки барои расидани ба ҷамоли маҳбуб ошиқ аз худ мегузарад:

Машираби девонаи сарғаштаям аз баҳри ёр,

Он ғами дунёи дунро пушти нохунҳо задам [3, 31-32].

Ғазали мазкур аз 7 байт иборат буда, мазмуни ирфонӣ-фалсафӣ дорад.

Ғазали дигар, ки дар таркиби девони Машраб ба назар мерасад, дар пайравии ғазали Мавлоно:

Тир манам, камон манам, тир манам ҷавон манам,

Давлати ҷовидон манам, ман на манам, на ман манам.

навишта шудааст:

Шоҳиди салтанат манам, воизи минбар омадам,

Ҳизру Масеҳдам ба дам, Марями асфар омадам.

Ё аз Мавлоно Румӣ илҳом гирифта, ғазали зеринро сурудааст.

Бо ҳидоят дастгирам бои гумроҳ омадам,

Бар тавофи дарғаҳат имрӯз бегоҳ омадам.

Зулқалодам дар вафоят пеши занҷири туям,

Ҳалқаи меҳрат ба гардан маъзаратҳо омадам.

Машираби риндонам, кофир муриде нест.

Бори дигар дастгирам бои, гумроҳ омадам [3, 32-34].

Ҳамин тариқ метавон хулоса кард, ки Машраб ҳам дар офаридаҳои бо забони ўзбекӣ ва ҳам бо забони тоҷикӣ мумтозиҳо дорад. Дар назми тоҷикӣ аз истифодаи калима ва таъбирҳои мушқилписанди арабӣ, ки дар замони ӯ расм шуда буд, канора ҷуста бо забони содаву раван бо саноҳи бадеӣ шеърро оростааст.

Адабиёт:

1. Абдулло Ҷабборов. Исмингиз нима, Шоҳ Машраб. – Намангон: Адабиёт ва санъат, 2001. – 122 с.
2. Бобораҳим Машраб. Меҳрубоним қайдасан. – Тошкент: Адабиёт ва санъат, 1990. – 416 с.
3. Маҳкам Маҳмуд. Шоҳ Машраб қиссасӣ. – Тошкент: Маърифат, 1886. – 56 с.
4. Муъмин Ҳошимхонов. Машраби муътабар ўзум. – Тошкент: Шарқ, 2001. – 410 с.
5. Раҳмонкул Орзобеков. Ўзбек адабиёти таърихӣ. – Тошкент: Адабиёт ҷамиятӣ, 2006. – 272 с.

Калидвожаҳо: тасаввуф, ошиқ, Машираб, ашъори форсӣ тоҷикӣ, мумтозиҳо, забони арабӣ.

Аннотация

СТРУКТУРА И СОДЕРЖАНИЕ ТАДЖИКИСКИХ СТИХОВ БОБОРАХИМА МАШРАБА

В этой статье автор приходит к такому выводу, что наряду с узбекскими произведениями в творчестве суфийского поэта Машраба имеют немаловажную роль персидско-таджикские произведения. Машраб в своих персидских стихах имеет неповторимое мастерство.

Ключевые слова: суфизм, влюбленный, Машраб, персидские произведения, мастерство, арабский язык.

Annotation

THE STRUCTURE AND CONTENT OF TAJIK POEMS OF BOBORAKHIM MASHRAB

In this article, the author comes to the conclusion that along with Uzbek works in the work of the Sufi poet Mashrab, Persian-Tajik works play an important role. Mashrab has a unique skill in his Persian poems.

Keywords: Sufism, lover, Mashrab, Persian works, mastery, Arabic.

Маълумот дар бораи муаллиф: Мирзоев Илҳомҷон Валиевич, магистранти соли дуҷуми факултети филологияи тоҷики ДДОТ ба номи Садриддин Айни.

Роҳбари илмӣ: профессор Солеҳов Ш.

Сведения об авторе: Мирзоев Илҳомҷон Валиевич, магистрант второго курса факультета таджикской филологии ТГПУ имени Садриддина Айни.

About the author: Mirzoev Ilhomjon Valievich, the 2nd year of master student in the Department of Tajik Philology of TSPU named after Sadriddin Aini.

НАЗАРИ ШАРҚШИНОСОНИ ФАРОНСАВӢ БА “САФАРНОМА”-И НОСИРИ ХУСРАВ

Сафарнома яке аз машҳуртаринасари насрии Носири Хусрав ба ҳисоб рафта, яке аз гаронбаҳотарин асари насрии давраи адабиёти классикии тоҷик ба шумор меравад. Носири Хусрав дар “Сафарнома” доир ба сафари ҳафтсолаи худ маълумот додааст. Ин насрро Носири Хусрав бидуни суҳанбозӣ, ба забони соддаву равони форсӣ таълиф намуда, дар он оид ба дидаву шундаҳояш навиштааст. Сафарномаи Носири Хусрав аҳамияти бадеи, ҷуғрофӣ, сиёсӣ, таърихӣ этнографӣ ва забониро дорост.

Бо боварии комил гуфтан мумкин аст, ки “Сафарнома”-и Носири Хурав дар таърихи адабиёти форсӣ тоҷик мақоми баландро дорост. “Сафарнома”, аз як тараф, агар инъикоскунандаи таърихи асри XI бошад, аз тарафи дигар асли матни он яке аз намунаҳои куҳантарини забони форсии тоҷикӣ мебошад, ки барои таҳқиқи забони форсии он давра саҳми босазо дорад. Ӯ дар даврае ба форсӣ эҷод мекард, ки давлатдории Сомониён таназзул карда, ҷойи онро туркнажодон ишғол карда буданд. Новобаста ба мушкилиҳои давру замони худ мутафаккир ба забони содаву равони форсӣ эҷод мекард. Дигар олимону нависандагони ҳамасри мутафаккир агар ба забони арабӣ эҷод мекарданд, Носир бошад пайрави онҳо набуда, балки ба форсӣ эҳтироми зиёд доштааст. Носири Хусрав кулӣ ашъор, ва осори фалсафирӣ-диниашро ба забони тозаю равони форсӣ таълиф намудааст. Ин он маъноро надорад, ки Носири Хусрав забони арабиро наметавонист, ӯ ба забони арабӣ низ таълиф намудааст, ба ғайр аз он дар осори Носири Хусрав бисёр иқтибосҳо аз забони арабӣ дармеёбем. Ин аз он шаҳодат медиҳад, ки мутафаккир ба ғайр аз забони модаринаш забони арабиро низ хуб медонистааст.

А. Бузургзода Носири Хусравро яке аз асосгуздорони забони адабии тоҷикӣ медонад. Ӯ чихати хуби шоирро дар он медонад, ки забони модарии тоҷикиашро нисбат ба забони арабӣ то дараҷае, ки дигар шоирон аз он васеъ истифода мебаранд, истифода набурдааст [8, 22].

Носири Хусраи бедордilu ватандӯст, ҳамавақт пуштибони миллату фарҳанги халқи тоҷик буд. Мақсади асосии Носири Хусрав аз ин саёҳат ин хабардор шудан аз зисту зиндагонии мардумони гуногун ва шинос шудан бо аҳли илму фарҳанг ва мазҳабҳо буд. Дар давоми ҳафт соли саёҳати худ зиёда аз 200 шаҳру деҳоти мамлакатҳои исломиро саёҳат намуда, онро дар «Сафарнома»-и худ ба пуррагӣ шарҳ додааст. «Сафарнома»-и ҳаким Носири Хусрав аз рӯзи таълифаш то ба имрӯз бар мардум хизмат карда, Ҳалис Хонсбергер доир ба ҳаёти мутафаккир чунин гуфтаҳоро рӯйи қоғаз овардааст: “Носири Хусрав ба пайравӣ ворида дастгоҳи идории ҳукумат шуд ва ба корҳои девонӣ пардохт ва эҳтимолан муттасидии умри молиётӣ буд ва дар ин кор шуҳрат ёфта буд, чуноне ки худ дар “Сафарнома” гуяд: “Ман марди дабирпеша будам ва аз ҷумлаи мутассарифон (молик) дар амвол ва аъмоли султони ва муддате дар он шуғл мубошират намуда ва дар миёни акрон шӯҳрате ёфта будам” [15, 22].

Хонсбергер дар ҷойи дигар қайд менамояд: “Носири Хусрав, бо насри нисбатан содае менависад, эҳтимоли хонандаро бо тавсифҳои сода ва бе пироя ва саррости худ аз шаҳрҳо ва қасабаҳо ҷалб мекунад. Вай намекушад касеро бо хунаҳои забонии худ таҳти таъсир қарор диҳад, балки бо баёни чизҳои ғарибу шигифтангез, ки дар таи сафар дидааст, ин таъсирро бар ҷой мегузорад [15, 30].

Носири Хусрав дар авоили кор нахуст бо салотини ғазнавӣ ошноӣ ёфта ва сипас дар назди ҷонишинони онҳо – салҷуқӣён ба хизмат пардохт, аз ин рӯ умраш, ки ба мусофират, мутолеа, шеър, шароб, зан ва дӯстон мегузашт, лаззат мебуд. Дар мадраса ба хубӣ дарс хонда буд, арабӣ ва форсиро бо қавоиди арӯзи онҳо омӯхта буд, фалсафа, улуми динӣ, адабиёт, таърих ва риёзиёт таҳсил карда буд. Баъдҳо китобе дар бораи илми ҳисоб навишт, ҳарчанд медонист, ки “Имрӯз ба замини Хуросон ва машориқ ҳосибе комил нест, чун маро ба ҳалли он мушкилот даст буд, он китобро тасниф кардам, мар ояндагони халқро ба замони оянда” [2, 53-59].

Шарқшиносони фаронсавӣ Ж. Лазар, Р. Леско, А. Массе, А. Карбен, Ш. Шефер ва Э. Фанян дар тарҷумаи осори ҳаким Носири Хусрав саҳми босазо гузошта осори мутафаккиро бо шукуҳи шаҳомат ва сабқу услуби хоса ба забони фаронсавӣ гардониданд ва оид ба осори безаволи Ҳаким ибрози ақида карда, ва чунин гуфтаанд: “Бозгашти Носири Хусрав ба Хуросон ин аз тарафи халифаи ғотимӣ сарвар таин шудани ӯ дар болои ҳамазабонаш буд [3, 35]. Инчунин Ж. Лазар Носири Хусравро яке аз шоирони маъруфи садаи V/XI мешиносад. Ӯ изҳор менамояд, ки Носири Хусрав муаллифи бисёр асарҳои назмиву насрӣ буда, ба истиснои нақли

сафарӣ, рисолаҳои фалсафӣ ва динӣ дорад, ки барои пайравони исмоилиямазҳаби дини ислом пешбинӣ ва эҷод кардааст. Ӯ изҳор менамояд, ки асарҳои шоир бо қисматҳои бозғатимодӣ ифодакунандаи таълимоти исмоилии худ ҳифзшуда ба ҳисоб меравад [6, 80-81].

Ж. Лазар худ забоншинос буда, дар омӯзиш забонҳои Шарқ саҳми босазо гузоштааст. Шарқшиносии фаронсавӣ асли матни “Сафарнома”-ро барои таҳқиқи забони форсӣ хеле ва хеле муфид доништааст. Ж. Лазар китобҳои Носирро бошад, аз захираҳои таърихӣ илҳом гирифта ҳисобидааст. “Сафарнома” бошад яке аз китобҳои нахустини мутафаккир буда, пас аз бозгашт аз сафар онро дар муддати кӯтоҳ навиштааст [6, 80]. “Сафарнома” аз ҷиҳати забонӣ аз дигар асарҳои Носири Хусрав фарқ карда, дар он калимаҳое ба назар мерасад, ки дар дигар маъхазҳо онҳоро ёфтани хеле мушқил аст. Аз ҳамин сабаб “Сафарнома” аз ҷиҳати забонӣ низ хеле ғани аст ва барои омӯхтани забони форсӣ кумаки бузург мекунад, мегӯяд Ж. Лазар. Дигар асарҳои Носири Хусрав ба ғайр аз “Сафарнома”, дорои пайванди назарраси забон ва услуб мебошанд. Онҳо ба рушди забони форсии асри V/ X саҳми муҳим гузоштаанд. Илова бар ин, онҳо ҷолиби диққат буда, “як қатор калилимаҳои нодир”-ро пешкаш менамоянд. Ҳамаи осори мутафаккир ба истиснои “Сафарнома” ифодагари андешаи мазҳабӣ –динианд. Забони осори ӯ аз як тараф, агар барои ибораҳо ва синтаксиси забони гуфтугӯӣ муфид бошанд, аз тарафи дигар барои омӯзиши ташаккули лексикаи фалсафӣ хеле ғоиданоканд. Носири Хусрав инчунин аз тақрорӣ луғатҳо ва луғатҳои арабӣ худдорӣ менамояд [6, 79-81].

Ж. Лазар дар ҷойи дигар қайд менамояд, ки мутафаккир худро ба мардум чунон вонамуд мекунад, ки гӯё забони арабиро кам медонад ё тамоман намедонад. Ӯ қайд менамояд, ки инро аз асари насрии Носири Хусрав дар “Ҷомеъ-ул-Ҳикматайн” метавон фаҳмид, ки барои амир Асад навишта шуда буд. Носир бешубҳа бо таълимоти исмоилия бо забони арабӣ ошно аст, аз китоби Қуръон иқтибосҳо оварда, вале ба форсӣ тарҷумаи онҳоро нишон намедихад. Аз ин рӯ, Ж. Лазар ҳиссаи калимаҳои арабӣро назар ба дигар осори адибони форсзабон дар осори Носири Хусрав қавитар шуморидааст. Шарқшиносии фаронсавӣ дар ҷойи дигар изҳор менамояд, ки Носир дар дигари асарҳои худ, барои тарҷумаи тамоми иқтибосҳо, аз ҷумла онҳое, ки аз Қуръон гирифта шудаанд, пайваста эҳтиром гузоштааст. Аз ин рӯ Ж. Лазар истилоҳу калимаҳои арабӣ, ки дар осори Носири Хусрав истифода гардида бисёр сершумор ҳисобидааст. Ӯ дар ҷойи дигар чунин қайд намудааст, ки истилоҳу калимаҳои арабӣ кам истифода шуда дар осори мутафаккир аз он шаҳодат медиҳад, ки барои як фирқаи миёнаҳосилшудаи исмоилиҳо фаҳмо бошад. Шумораи зиёди калимаҳои фалсафӣ дар осори Носир хеле зиёд истифода шуда, дар забони форсӣ ва дар осори мутафаккир хусусияти ҷолиб забони осори Носирро ташкил медиҳанд [6, 80].

Аз асрҳои X то XV бисёри шоирону нависандагони тоҷикӣ форс бештар бо забони арабӣ эҷод мекарданд, ба забони форсӣ бошад камтар таваҷҷуҳ доштанд. Онҳое ки ба забони арабӣ эҷод мекарданд хеле зуд дар байни мардумони дигар мамлакатҳо маъруф мегаштанд. Тавре ишора намудем Носири Хусрав арабиро хуб медонист, ин нуқта ҳам аз тарафи шарқшиносии Фаронса, ва ҳам аз китобҳои навиштаи худ мутафаккир ва ҳам аз иқтибосҳое, ки аз Қуръони карим овардааст маълум аст.

Инчунин Носири Хусрав девонашро ба ду забон: арабӣ ва форсӣ ба қалам овардааст, ки қисматҳое ба забони арабӣ эҷодкардаи мутафаккир то замони мо нарасид. Шоир дар китобҳову шеърҳояш аз оятҳои қуръонӣ хело ҳам васеъ истифода намудааст, ки ин ҳам дониши фарроҳи шоир ва ҳам забони арабиро хеле хуб доништанашро ифода мекунад. Носири Хусрави ҳақгӯву ҳақшинос, бедордилу донишманд, зираку доно, ватандӯсту ватанпарвар, умри пурсамари худро барои пойдеории адолат, наҷот додани фарҳанги форсу тоҷик ва рушди забони форсӣ –тоҷикӣ ҷонбозиҳо кардааст.

Ақидаҳои олимони шарқшинос оид ба забони мутафаккир гуногунанд. Масалан шарқшиносии советӣ В. Ивановский ду асари Носири Хусрав “Саодатнома” ва “Рӯшноинома” омӯхта ва онро ба забони англисӣ тарҷума кардааст. Ӯ осори назми мутафаккир ва услуби забониро омӯхта қайд мекунад, ки услуби забони шоир бемахорат ва дилгиркунандаву ва пур аз калимҳои нодаркор аст. Ӯ назми «Рӯшноинома»-ро шеърӣ хушоҳанги ғалатӣ номида, мегӯяд, ки тақрорҳои аз маснавӣҳои “Саодатнома” дар “Рӯшноинома” натиҷаҳои фаъолияти бошуурунаи худ Носири Хусрав мебошад [5, 48]. Инаш рост аст, ки “Рӯшноинома” қисман тақрорӣ “Саодатнома” мебошад, ки инро дар мисолҳои зайл дидан мумкин аст:

Макун ҳамроҳии кас н-озмуда,
Тафовут дон зи дида то шунида.
Ё ин ки:
Макун бовар суханҳои шунида,

Шунидан кай бувад монанди дида.

Дар назми шоир такрор ба назар мавҷуданд, аммо чуноне ки худ мутафаккир мегӯяд:

Дар шеър зи такрори сухан бок набошад,

Зеро, ки хуш оядс ухани нағз ба такрор.

Шоир ба такрори шеърҳои хело хуб диққат дода, онҳоро бо усулҳои гуногун истифода намудааст.

Инчунин дигар олимону шарқшиносон ба забону осори фалсафӣю динии ин нобиға баҳои баланд медиҳанд. Оид ба забони осори Носири Хусрав Камол Айнӣ дар муқаддимаи “Гулчине аз девони ашъор”- мутафаккир баҳси калон кардааст. Бо навиштани вай дар ҳақиқат забони маснавӣҳои шоир ва дигар шеърҳои шоир бисёр оддӣ ва оммафаҳм буда, суханбозии барзиёдро, мумкин гуфт, надорад. Зеро Носир фикрҳои фалсафӣ ва иҷтимоии тезу тунди пешқадамона ва ақидаҳои динии ҳудро меҳост, ки бо услуби сабк ва тарзи равшан инъикос кунонад. Равшан аст, ки фақат ба ақидаи зиддихалқии феодалии реакционӣ ин дурушт ва дағал ҳисоб мешавад ва сазовори “бузургон” ҳам шудан наметавонад. Ҳамин гуна арзандагии Носир, ки ба ҳудаш хос буд, дорои мазмуни баланд мебошад, иборат аз он аст, ки ин услуб, нисбат ба назми дарборӣ, барои оммаи меҳнатии халқ наздиктар, мафҳумтар ва шавқовартар аст [9, 32].

Шарқшиноси фаронсавӣ Анре Массе бошад забони назми Носири Хусравро яке аз забнҳои кӯхантарини давраи Сомониён медонад. Насри онро яке аз бозътибортарин ва асосноктарини фалсафӣ ва илмӣ-динӣ мешиносад. Ӯ изҳор менамояд, ки забони шоир устувор ва оганда аст. Анри Массе услуби “Сафарнома”-ро содда ва дақиқ қаламдод кардааст [3, 118].

“Сафарнома” дар байни дигар осори Носири Хусрав мавқеи махсус дошта, аз дигар осори Ҳаким ба пуррагӣ фарқ мекунад. Ҳаким дар “Сафарнома” аз мушоҳидаҳои ҳаққонӣ ва бегаразонаи худ гуфтааст. Чӣ тавре ки Носири Хусрав қайд мекунад: “Ва дар ин саргузашт ончи дида будам, ба ростӣ шарҳ додам. Ва баъзе, ки бар ривоятҳо шунидам, агар дар он ҷо хилофе бошад, хонандагон аз ин заиф надонанд ва муаххазоту накуҳиш накунанд” [12, 105].

Мақоми осори Носири Хусрав дар Аврупо хеле баланд ва аз серхондатаринҳост аст. Шарқшиноси фаронсавӣ Ж. Лазар дар ҷойи дигар оид ба боқи мондани «Сафарнома»-и Носири Хусрав дар шакли дастнавис чунин гуфтааст: “Мавҷуд набудани мушаххасоти мазҳабӣ аз он далолат мекунад, ки осори мутафаккир то имрӯз дар шакли дастнавис боқӣ мондааст” [5, 80-83]. Мақсад аз он аст, ки агар дар асар суханҳои мазҳабӣ навишта мешуд аз тарафи ноҳалафони давр ё нест карда мешуд ё маънои он тағир дода мешуд. Дар шакли дастнавис боқӣ мондани «Сафарнома»-и Носири Хусрав ва пайдо кардани асли матни он аз дигар маҳазҳо пайдо кардем. Дар хусуси дар шакли дастнавис боқӣ мондани ашъори Носири Хусрав аз таҳқиқоти олими шинохтаи рус Бертельс бисёр маълумотҳои саҳеҳ пайдо кардем. Инчунин ин шарқшинос бо шарқшиноси фаронсавӣ Ж. Лазар ҳамкорӣ карда оид ба пайдо кардани асарҳои назмию насрии Ҳаким дар шакли дастнавис маълумотҳои мушаххас додааст. Дастнависе, ки соли 1960 Бертельс дар Бадахшон ёфтааст, фарогири қасидаҳои мутафаккир буда, дар зери мисраъҳои он Шайх Нематуллои Валӣ шарҳҳо навиштааст. Қасидаҳои Бертельс пайдо кардари Ж. Лазар ба забони фаронсавӣ баргардон кардааст.

Шарл Шефер “Сафарнома»-ро соли 1881 ба забони фаронсавӣ тарҷума кардааст ва оид ба ин асари насрии Носири Хусрав муқаддимаи бузурге дорад. Ӯ дар муқаддимаи “Сафарнома” дар бораи ҳаёт ва фаъолият осори назмию насрии мутафаккир баҳси калон ҳам кардааст. Тарҷумон оид ба шоир дар муқаддимаи худ чунин гуфтааст: “Дар байни нависандагони Шарқ, баъзе қасоне ҳастанд, ки ўро (яъне Носири Хусравро. –М.Ф.) ба тозагии эҳсосоти мазҳабии худ марди намоён меҳисобанд ва бар ў ҳамду сано меҳонанд; боқимондаҳо ба ў ҳамчун номақбул ва таҳқиромез муносибат мекунанд, ҳамчун андешаҳои материалистӣ ва ҳеҷ гуна қонунҳои илоҳии ўро эътироф намекунанд” [18, 9-11]. Шарқшиноси фаронсавӣ мегӯяд, ки мардум ўро ба имон ва таносух айбдор кардаанд; тахмин меравад, ки ўро мутафаккири озодаандеш ё ин ки деист мегуфтанд ва ба хоҳири майл ба мазҳаби исмоилӣ доштааш ўро намепазираанд. Гуфта мешавад, ки ў шиаи Исно-Ашарӣ (эътироф кардани дувоздаҳ имом)-ро, намепазирад ва танҳо ҳафт имоми аввалро қабул дошта, дар ниҳояти қор бо исмоилиён робита пайдо карда буд. Барои онҳо пешбаранда мазҳаб шуд ва ба унвон ё лақаби “*Ҳуҷҷат*”-ро ба худ гирифтааст [18, 10-14]. Ш. Шефер оид ба фалсафаи Носири Хусрав баҳсҳо карда Носири Хусравро яке аз бехтари файласуфони Шарқ медонад. Ш. Шефер оид ба таҳдидҳое, ки мутафаккир дар Хуросон рӯ ба рӯ шуда буд ва айбдоркунии нисбати Носири Хусрав бударо қомилан дурӯғин медонад [18, 14-16]. Ӯ изҳор менамояд, ки инро аз асарҳои “Равшанонома” ва “Саодатнома” дидан мумкин аст. “Рӯшнонома”, “Саодатнома” ва таълимоти Носири Хусрав дар ҷаҳони ислом мавриди баррасӣ ва муҳокима қарор гирифтаанд. Носири Хусрав аз ҳатогиҳои гузаштаи худ даст

кашида ба Макка рафта эътиқоди худро ба доғмаҳои бунёдии исмоилизм ва ахлоқи покиза тавсия медиҳад [18, 14]. Мутарҷими фаронсавӣ инчунин дар бораи Носири Хусрав дар Юмгон ва дар он ҷо ҷи гуна ҳаёт ба сар бурдани ӯ ва фикру ақидаҳои шоирону нависандагони дигарро оид ба ҳаёти шоир дар Юмгон, маълумот медиҳад. Ҳамин хел дар бораи “Баҳористон” –и Ҷомӣ, таърихшиносии асри XIV Ҳамадуллои Мустафӣ ва “Тазкират-ул-шуаро”-и Давлатшоҳ ва дигарон, ки оид ба ҳаёт ва фаъолият, осрои назму насри Носири Хусрав ақидаҳо пешкаш намудаанд, баҳс кардааст. «Сафарнома»-и Носири Хусрав яке аз беҳтарин осрои сафарӣ ба ҳисоб рафта, ҳам аз тарафи олимони дохилӣ ва ҳам хориҷӣ баҳои баланд гирифтааст. Баъзе олимони бошанд онро асари сафарӣ, дигаре бошад бадеӣ ва сеюмӣ бошад ҷуғрофӣ ба қалам овардаанд. Дар Ғарб бошад ба осори фалсафӣ-диниӣ мутафаккир диққати махсус дода, ҳар яке ба он баҳои баланд додаанд.

Дар дебоҷаи “Шоҳнома”-и Фирдавсӣ, ки муаллифи он Байсанғурӣ аст, дар муқаддимаи он аз “Сафарнома”-и Носири Хусрав иқтибос оварда шудааст: “Дар таърихи ҷаҳорсаду сиву ҳашт аз ҳиҷрӣ дар сафар ба роҳи Тӯс расидаем. Работе бузург нав сохта шуда буданд. Пурсидам, ки ин раборт кӣ сохтааст? Гуфтанд: ин раборт аз ваҷҳи силаи Фирдавсӣ аст, ки султон Маҳмуд аз барои ӯ фиристонда. Ва чун хабарӣ ӯ пурсидам, гуфтанд: ӯ вафот ёфтааст ва вориси ӯ қабул накарда ва арздошта ба султон карданд. Султон фармуд, ки ҳамон ҷо иморат кунед ва ин робитаи хосса аз он ҷо ваҷҳи ӯст [12, 56]. Шарқшиносии фаронсавӣ Шарл Шефер ба муқаддимаи Байсанғурӣ таввҷуҳ зоир намуда, ин иқтибосро қалбақӣ ва аз ҷумлаи ихтирооти муаллифи муқаддима медонад [18, 30-40]. Зеро дар муқаддимаи Байсанғурӣ соли дар Тӯс будани Носири Хусрав 438 омадааст. Аммо дар “Сафарнома” Носири Хусрав дар Тӯс буданаширо соли 437 таълиф намудааст. Чуноне ки дар боло зикр кардем, Шарл Шефер “Сафарнома”-и Носири Хусравро ба забони фаронсавӣ тарҷума кардааст. Дар тарҷумаи Ш. Шефер дар соли 438 чунин омадааст: “nous entrâmes à Jérusalem le cinquième jour du mois de Ramazan 438 (16, mars 1046).

Une année solaire s'était, écoulée depuis que nous avons quitté notre demeure, nous avons voyagé sans nous être arrêtés nulle part pendant longtemps, et sans avoir en aucun lieu, gûté un repos complet [18, 66].

Дар тарҷумаи фаронсавӣ чунин омадааст: “Рӯзи панҷуми моҳи рамазон 438 (16 марити 1046) ба Ёрусалим расидем. Як сол сипарӣ шуда буд, мудатҳои дароз буд, ки тарки хона карда будем, муддати тӯлонӣ бе таваққуф сафар кардем, бе доштани ягон ҷой ва ба истироҳат».

Дар матни “Сафарнома” дар ин мавқеъ ин тавр аст: «Ва бисту севвуми шаъбон» (437 ҳ, яъне 6 март 1046) ба азми Нишопур берун омадам ва аз Марв ба Сарахс шудам, ки 30 фарсанг бошад ва аз он ҷо ба Нишопур ҷиҳил фарсанг аст. Рӯзи шанбе ёздаҳуми шавол (22 апрел) дар Нишопур шудам. Дар матни ба фаронсавӣ мавҷудбудаи «Сафарнома»-и Носири Хусрав дар тарҷумаи Ш. Шефер чунин аст: “ Je randis mes comptes, je fis l'abandon de mes biens, à l'exception de ce qui m'était nécessaire (pour la route), et le 23 jour du mois de Chaaban (6 mars 1046) je me mis en route avec l'intention de me rendre à Nichapour. J'allai de Merw à Serakhs. Ces deux villes sont séparées l'une de l'autre par une distance de trente fersengs. On en compte quarante de Serakhs à Nichapour. Le samedi 11 du mois de Chevval (22 avril), j'entrai à Nichapour. Le mercredi, dernier jour du mois, il y eut une éclipse de soleil [18, 6]. Дар тарҷумаи Ш. Шефер чунин аст: “Ман ҳисобҳоям баргардонидам (ҳисобе, ки буд баргардонидам) чизе ки доштам, аз ӯ тарк кардам, миқдори ҷаде, ки ба он эҳтиёҷ доштам (барои роҳ), ва бисту сеюми шаъбон (6 март 1946) ман ба нияти сафар аз Нишопур берун рафтам. Ман аз Марв ба Сарахс рафтам. Ин ду шаҳр аз якдигар ба масофаи 30 фарсанг дуранд. Аз Сарахс то Нишопур 40 фарсанг. Шанбеи 11-уми шаъбон (22 апрел) Ба Нишопур омадам. Рӯзи ҷаҳоршанбе, охири рӯзи моҳ, дар он ҷо офтобӣ буд.

Аммо дар матни мавҷудбудаи Ш. Шефер низ номи шаҳри Тӯс наомадааст. Яке аз шарқшиносони фаронсавӣ Э. Фаниян ба омӯзиши осори Носири Хусрав саҳми басазо гузошта, оид ба “Сафарнома” –и мутафаккир чун ақида дорад: «Сафарнома»-и Носири Хусрав бо доштаи ёдоштҳои сафарӣ рӯҳияи сунигӣ дорад [16, 161]². Аммо инақидаҳои Э. Фаниян ва Г. Эте ба «Сафарнома»-и Ҳаким ягон иртиботе дошта наметавонад, зеро дар “Сафарнома” сухан танҳо оид ба ҳаёти сафари мутафаккир меравад. Дар он на сухан дар бораи мазҳаб ва на фалсафа, на дин меревад. Носири Хусрав дар он оид ба чизи дидааш дар муддати сафари тӯлонӣ навиштаасту тамом. Чизи дигареро қайд намудан зарур аст, ки аз байни осори мутафаккир “Сафарнома” ва “Ваҷҳи дин” на танҳо барои мазҳаби исмоилия балки ба омма пешниҳод намудааст.

² ST. Guyard, un grand maître.....p 164-168; H. Ethé, Nosir bin Khusrau's Lebe ...s 171 u. ff

Шарқшиносӣ рус А. Бертелс изҳор менамояд, ки Э.Фаниян дар тадқиқоташ қисмате аз асли матни “Сафарнома»-ро истифода кардааст, ки соли 1691 ки аз тарафи Ч. Риё нашр шуда буд, инчунин нашри дуҷуми қадимаи онро, ки аз тарафи Тақизода ба амал омада буд, барои тадқиқот номукамал шуморидааст[16, 160-163].

«Сафарнома»-и Носири Хусравро шарқшиноси олмонӣ Г. Эте низ рӯхияи сунигӣ доштаро дар назар дорад. Г. Эте қайд менамояд, ки барои аз даст надодани мақома, ки дар мазҳаби исмоилия дошт, “Сафарнома»-ро Носири Хусрав бодикқатона эҷод кардааст³. Аз назари А. Ивановский бошад “Сафарнома” мазмуни исмоилиро дорост, аммо ҳеҷ яке онҳо бо асли матни “Сафарнома” рост намеояд, зеро насри мутафаккир бидуни суҳанбозӣ ва бидуни таблиғоти мазҳабӣ ба забони сода ва равони форсӣ-тоҷикӣ эҷод кардааст. Чуноне, ки худ мутафаккир қайд менамояд: “Аз ин саргузашт ончи дида будам, ба ростӣ шарҳ додам”.

Таҳлилу таҳқиқи ҳамаҷонибаи матни «Сафарнома» ба он далолат менамояд, ки агар аз як тараф, муаллифи суннимазҳаб ба ин асар даст зада, ба он баъзе таҳрирҳои тағйирҳои ба ақидаи худ мувофиқро дароварда бошад, он гоҳ, аз тарафи дигар, пайравони содиқи исмоилия аз номи Носири Хусрав як «Сафарнома»-и дигаре сохтаанд, ки он бо асари ҳақиқии ӯ ҳеҷ умумият надорад⁴ [17, 315].

Шарқшиноси Фаронса Р. Гено мегӯяд, ки “Асосан хориҷиёни шарқшиносе, ки саҳми худро дар методи омӯзиши онҳо мегӯзояд, аз он иборат аст, ки ӯ ба тамоми нуқтаи ғарбии худ бо фикрронии мантиқии худ нигариста барои тавсири дурусти ягон таълимот орзуи онро ба таври худ ҳидоят менамояд то ба мақсади асосии он бирасад. Дар соли 1984 ба муносибати ҳазорумин солгарди Носири Хусрав ҳамоише дар Эрон баргузор гағдида буд, ки ҳосили он иборат аз мақолоти таҳқиқи сию панҷ муҳаққиқ аст, ки дар китоби гирдоварӣ шудаанд, дар ҳамаи он аз тарафи шарқшиноси фаронсавӣ Шарл Шефер ба фаронсавӣ баргардонид шуд. Шарл Шефер дар он аз “Сафарнома” ёдовар шудааст, ки муаллифи китоби замони мусофират Носири Хусрав дуруст баён карда ва бархе аз ҷузъиёти таъбири вай ба Бадахшонро зикр намудааст [2, 7-12].

А. Бертелс «Сафарнома»-и Носири Хусравро соли 1933 ба русӣ тарҷума карда ва дар он қайд менамояд, ки иқтибосҳои дастнависи истифодакардаи Шеферро бо асли матни «Сафарнома» муқоиса намудам, ӯ қайд менамояд, ки дар дастнавиҳое, ки Ш. Шефер дар тарҷумаи фаронсавӣ аз онҳо истифода кардааст, хатогиҳои хурде низ мавҷуд ҳастанд [13, 8].

Чуноне, ки ба маълум аст, “Сафарнома” аз рӯзи таълифаш то имрӯзҳо борҳо таҳриру таҳрифи гардида, аз тарафи ноҳалафон мазмуни он тағйир дода шудааст. А. Е. Бертелс дар «Носири Хусрав ва исмоилия» ном асараш тамоми андешаҳои оид ба шакли оригиналӣ боқӣ мондани асли матни “Сафарнома” ҷамъбаст намуда, ба чунин ҳулоса меояд, ки матни «Сафарнома» на дертар аз асри XVII таҳриру тағйири муайянро аз сар гузаронидааст, ва мазмуни онро ба асли матн мукамалтарро нашри ҳаминасраи нашри «Ковиёнӣ» медонад [1, 161].

Ба ақидаи А. Ивановский “Сафарнома” дафтари ёдошт буда, дар он хотироти ҳафтсолаи Носири Хусрав (аз 6-март соли 1046 то 24 октябри соли 1052) аст. Ивановский онро “баҳтарин асар»-и Носири Хусрав шуморида, изҳор менамояд, “Муаллифи он бо як биниши олӣ зоҳир мешавад ва бо дидаи тезбин ба масалаи менигради – масоиле, ки бар алоқаи маъмулӣ будааст, тааллуқ дорад”[5, 38].

Ҳулоса, асари ғаронбаҳои Носири Хусрав “Сафарнома” аз замони таълифаш то имрӯз ба мардум хизмати бузурге кардааст. “Сафарнома»-и мутафаккир яке аз асарҳои куҳантарини насри буда, аз як тараф, агар инъикоскунандаи таърихи асри XI бошад, аз тарафи дигар, асли матни он намунаҳои куҳантарини фосрии тоҷикӣ мебошад. Оид ба асари насрии мутафаккир фикру ақидаҳои олимону шарқшиносон гуногун буда аз тарафи ҳар яке онҳо баҳои баланд дода шудааст. Яке ӯро материалист, дигаре деист, сеюме донишман, чоруме таблиғгари мазҳабӣ, аммо ба ҳар сурат Ҳаким марди доно, диндор, ватандӯст, файласуф ва шахси маъруфу бедордил, ҳақгӯ ва ҳақҷӯ буд.

Адабиёт:

1. Адиб ва Санъат. – Душанбе: Маориф, 2002. – 27 декабр.
2. Anthologie persane, XIe - XIXe siècles, dernière réédition (2004) dans la Petite Bibliothèque Payot. 1950.

³ ST. Guyard, un grand maître.....p 164-168; H. Ethé, Nosir bin Khusrau's Lebe ...s 171 u. ff

⁴ Нусхаи ин асар, ки «Сафарномаи Носири Хусрав» ном дошта, ҳоло дар китобхонаи Шӯъбаи Санкт-Петербургини Институти шарқшиносии АИ Русия таҳти рақами А 907 нигоҳдорӣ мешавад, дар вақташ аз Бадахшон дарёфт гардидааст. Нигаред: А.А.Семенов. Описание исмаилитских рукописей, собранных А.А.Семёновым, ИРАН, 1918, с. 2188-2190.

3. Anthologie persant, XIe - XXe siècles, Gallimard/ Unesco, pour la traduction française et l'introduction, 1964.
4. Бертельс А. Е. Насир-и Хосров и исмаилизм. – Москва, 1959. – 276 с.
5. Искатель правды и справедливости Носири Хусрау. Избранное, составление, комментарии и редакция. И. С. Брагинского. – Сталинобад, 1949.
6. Ivanow W. Nasir-i Khusraw and ismailism, "The Ismailit society series, B-5". – Bombaj- Leiden, 1949.
7. Lazard G. La langue des plus anciens monuments de la prose persanne. Paris. 1963. 270 p.
8. Lazard G. les premieres poésies persannes. (IX-X) siècles. Paris, librairie d'Amérique et d'Orient: Maisonneuve. 1964. 156 p.
9. Мухтор Ш. Адабиёти тоҷик дар Фарсия. Маҷмӯаи мақолаҳо. – Душанбе: Ирфон, 1985. – 95 с.
10. Носири Хусрав. Гулчине аз девони ашъор. Нашриёти давлатии Тоҷикистон. – Сталинобад: Комбинати полиграфии Вазорати маданияти РСС Тоҷикистон, 1957.
11. Носири Хусрав. Гулчине аз девони ашъор. – Сталинобад: Нашриёти давлатии Тоҷикистон, 1957. – 180 с.
12. Носири Хусрав. Сафарнома. – Душанбе: Ирфон, 1970. – 116 с.
13. Ниёзов С., Назариев Р. Носири Хусрав. Дирӯз, Имрӯз, Фардо. – Хучанд, 2005. – 683 с.
14. Насир Хосроу. Сафар –номе (пере А. Бертельс). – Москва: Academia, 1933.
15. Носири Хусрав. Лаъли Бадахшон. – Душанбе: Нашриёти "Нодир", 2003. – 328 с.
16. Насир-и Хосров и исмаилизм. – Москва: Восточной литературы, 1959. – 146 с.
17. Ниёзов С., Назариев Р. Носири Хусрав. Дирӯз, Имрӯз, Фардо. – Хучанд, 2005. – 683 с.
18. Charles Schefer. Nassiri Khosrau. Safer – Nameh. – Paris: érnest Leroux, Editeur . Libraire de la société asiatique de l' école des langues orientales vivantes, 1881. – 531 p.

Калидвожаҳо: *Сафарнома, Шарқ ва Ғарб, тарҷума, шарқшиносӣ, саёҳат, Ж.Лазар, Ш.Шефер.*

Аннотация

МНЕНИЯ ФРАНЦУЗКИХ ВОСТОКОВЕДОВ О "САФАРНОМА" НОСИРИ ХУСРАВА

В первую очередь благодаря этой книге, Восток ознакомилась с традициями и обычаями, языком, литературой и культурой мусульманских народов и других национальностей. Множество морально-воспитательных мыслей, которые приведены в этом произведении, и по сей день служат моральным эталоном для жителей нашей планеты.

Ключевые слова: *Сафарнома, Восток и Запад, перевод, востоковедение. путешествие, Ж. Лазар, Ш. Шефер.*

Annotation

OPINIONS OF FRENCH ORIENTALISTS ON THE "SAFARNOME" NOSIRI KHUSRAW

First of all thanks to this book, East acquainted with the traditions and customs, language, literature and culture of Islamite people and other nationalities. Many moral and educational opinions, as explained in this work, even today are for the inhabitants of our planet.

Key words: *Safarnome, East and West, translation, oriental studies, voyage, G. Lazard, Sh. Shefer.*

Маълумот дар бораи муаллиф: Муборакалиев Фарход, магистранти кафедраи забони фаронсавии факултети забонҳои романӣ-германи Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С. Айни. E-mail: muborakaliev. 94@mail. Ru

Рохбари илмӣ: дотсент Султонзода С.

Сведения об авторе: Муборакалиев Фарход, магистрант кафедры французского языка романо-германского факультета Таджикского государственного педагогического университета им. С. Айни. E-mail: muborakaliev. 94@mail. Ru

About the author: Muborakaliev Farkhod, master student of the Romano- Germanic faculty, Department of French Language of the Tajik State Pedagogical University by name S. Ayni. E-mail: muborakaliev. 94@mail. ru

«ШОҲНОМА»-И АБДУЛҚОСИМ ФИРДАВСӢ ВА НАҚШИ ОН АЗ НИГОҲИ МУҲАҚҚИҚОН

Абулқосим Фирдавсӣ бо «Шоҳнома»-и безаволи худ дар радифи бузургтарин симоҳои адабиёти ҷаҳонӣ ҷойгузин буда, бо чунин баҳо сазовор гардидани шоир сабабҳои худро дорад. «Шоҳнома»-и Фирдавсӣ аз ҷиҳати офаринишини образҳо, банду баст ва нигориши воқеаҳо, дарбаргирии мавзӯ ва ғановатмандии таркиби луғавиаш нотақрор ва бемислу монанд аст. Дар ин асари мондагор, ки тамоми паҳлуҳои зиндагӣ, мубориза, пайкор, таърих, фарҳанг, забон, тамаддуни мардуми эронитабор тасвир, тараннум инъикос ёфтааст, бузургию шахомати таърихи гузаштагонамон ба зевари назм кашида шудаанд ва суҳанҳои шоири беҳамто баёнғари воқеии ин падидаи нотақрори назми шоири абадзинда маҳсуб меёбад, ки шаҳодати ин гуфтаҳо мисраҳои шеърӣ зер мебошанд:

*Биҳоҳои обод гардад хароб,
Зи борону аз тобиши офтоб.
Пай афкандам аз назм коҳе баланд,
Ки аз боду борон наёбад газанд.
...Намирам аз ин пас, ки ман зиндаам,
Ки тухми суҳанро парокандаам...*

«Шоҳнома» ба андешаи М.Пошанг, «аз назари ҳунари суҳанварӣ, шеърӣ, луғот ва ганҷинаҳои суҳани сара, нерӯи фикри болиғ ва қудрати баёнӣ фасеҳ ва умуман аз назари ҳаҷми ин бузургофаридаи дохилнаи замони Сомониён як асари беҳамто ва бемислу монанд аст» [5, 49].

Маҳз ҳамин хусусияту вижагиҳои «Шоҳнома»-и Абулқосим Фирдавсӣ боис гардидаанд, ки онро чун қомуси миллати мо муаррифӣ намоянд. Аз ин ру, омӯзиш ва пажӯҳиши паҳлуҳои гуногуни он имкон медиҳад, ки мавқеъ ва мақоми ин асари мондагор дар таърихи тамаддуни аҷдодонамон арзёбӣ гардад.

Баррасӣ ва таҳлили номвожаҳо, ки анвои гуногунрангро дар бар мегиранд, аҳамияти ҳосаро молиқ буда, дар муайян кардани суннати номгузории гузаштагонамон хизмати шоиста хоҳанд намуд.

Забони «Шоҳнома» хеле ҷолиб буда, аз ҷиҳати дарбаргирии сохтори луғавии забони форсӣ-тоҷикӣ дар асри X ва эҳёи суннатҳои аҷдодонӣ мо дар баҳши фарҳангу забон, ки дар замони салтанати арабҳо хеле коста гардида буданд, ҳампоияи хешро дар таърихи пурифтиҳор ва дарозии тамаддуну адабиёти мо доро нест. Ин ҷо зикри навиштаи олими маъруфи Эрон Маҳмуди Шафӣ дар мавриди мақоми «Шоҳнома» мувофиқи матлаб аст, ки андешаи худро роҷеъ ба ин масъала чунин баён кардааст: «Шоҳнома» сармади девонҳои шеър ва арзандатарин ганҷинаи адаб ва фарҳанги форсӣ аст, сазовори ҷунон аст, ки «Шоҳнома»-и Фирдавсӣ аз манбаҳои чанд, монанди таърих, луғат, адаб ва русум, фунуни ҷанги қадим ва созу барги он, дин ва ахлоқ, ҳикмат, дониш ва аз ҳама муҳимтар дастури забони форсӣ мавриди мутолиа қарор гирад». Ба андешаи Д. Саймиддинов, «Шоҳнома»-и безавол аз лиҳози боигарии луғавӣ ва хусусиятҳои луғавию услубӣ дар байни ёдгориҳои манзуму мансури давраи классикии мо ҳамтои худро надорад» [6, 74].

Дар мавриди рӯй овардани мағрибиён, хусусан аврупоиён ва амрикоӣҳо ба осори адабии мо адабиётшинос А. Сатторзода дар яке аз асарҳои «Тазоди зиндагӣ дар таносуби шеър» чунин қайд мекунад: «Як омили асосии ташаккул ва тақомули адабиёти араб ва қаблаҳои туркнаҷод дар садаҳои миёна маҳз адабиёти қадиму ҷадиди мардуми эронӣ мебошад [7, 65]. Адибон ва фозилони Ғарб, ба монанди Гёте, Гюго, Балзак, Лофонтен, Дидро, Волтер, Ренан, Фитсчералд, Эмерсон, Пушкин, Фет, Есенин ва Мажелайтис, кишвари қадиму ҷадиди моро, яъне Хуросони бузург - Эрон, Афғонистон ва Тоҷикистонро, миллати моро маҳз ба шарофати адабиёти форсӣ барои худ кашф намудаанд».

Доир ба зухуроти рукҳои асосии робитаҳои адабӣ: таъсири бевосита ва бавоситаи навиштаҳои адибе ба осори адиби дигар, рад ё қабули равию мактаби адабие аз тарафи мактаби адабии дигар, офаридани чехраву сужети тозаи адабӣ дар муқобили чехра ва сужети адиби дигар, тақлид ё пайравии як нависанда ба офаридаҳои нависандаи дигар, номаҳои адабӣ, тарҷумаи бадеӣ, дузабонӣ ва ғайра, ки рисолаи мазкур дар асоси онҳо бунёд шудааст, дар мавридаш суҳан хоҳем ронд.

Лозим ба зикр аст, ки баъди солҳои 50-уми садаи бистум дар илми адабиётшиносии тоҷикӣ пажӯҳиши пайвандҳои адабии Шарқу Ғарб, ба вижа равшан намудани мақом ва таъсири эҷодиёти Фирдавсӣ, Саъдӣ, Ҳофиз ва дигарон ба адабони ғарбӣ оғоз гардид, ки дар ин роҳ ҷустуҷӯҳои як идда пажӯҳишгарон ҷашмрас аст. Солҳои 70-уми садаи гузашта мақолаҳои аввалин оид ба омӯзиши пайвандҳои адабии Аҷаму Аврупо дар навиштаҳои Ҳ. Назирова «Сайри Ҳофиз дар Англия», Г. Баракаева ва П. Демидчик «Заметки к переводам Хафиза» рӯи ҷоп омаданд. Мақолаву рисолаҳои П. Демидчик, В. Белан, В. Самад, Ш. Мухтор, Ҳ. Шодикулов, М. Шаҳидӣ, Л. Малкина, Р. Дехотӣ, А. Давронов, Ш. Мамадамбарова ва дигарон дар пажӯҳиши пахлуҳои гуногуни пайвандҳои адабии халқӣ тоҷик махсусан таъйин ва баррасӣ намудани мақоми классикони адабиёти форсии тоҷикӣ ба монанди Фирдавсӣ, Мавлавӣ, Саъдӣ, Ҳофиз ва дигарон ба адабиёту фарҳанги халқияту миллатҳои дигар саҳми арзанда доранд.

Дар адабиётшиносии тоҷик оид ба мақоми Фирдавсӣ ва «Шоҳнома»-и ӯ дар сарнавишти адабиёти халқҳои дуру наздик мақолаҳои аввалин дар нимаи дуввуми садаи гузашта рӯи ҷоп омаданд. Дар мақолаи В.П. Демидчик «Шоҳнома» дар забони чехӣ» бори аввал хонандаи тоҷик оид ба тарҷумаҳои чехию лаҳистонии достонҳо аз «Шоҳнома»-и Фирдавсӣ ошноӣ пайдо кард. Дар мақолаву рисолаҳои адабиётшинос В. Самад «Корвони фарҳанг ба Қазон меравад» [3, 33]. «Шоҳнома» ва Фирдавсӣ дар Кафқоз [8, 145], таъсири «Шоҳнома»-и Фирдавсӣ дар сарнавишти адабиёт ва фарҳанги халқҳои тотору бошқирд, озариву гурҷӣ ва русу арманӣ мавриди пажӯҳиш қарор гирифтааст. Пажӯҳишгари тоҷик бори нахуст масъалаи аз «Шоҳнома» ҷӣ тавр ва ба ҷӣ мақсад истифода бурдани онҳоро ба доираи андешаҳои худ мекашад ва ҳамзамон ин ҳамгироӣҳо ва таъсири илму адаби форсӣ ба илму адаби халқҳои гуногунро нишон медиҳад. Ин ҳама ба назари мо, дар илми робиташиносии тоҷик саҳифаи тозае махсуб мешавад.

Аз он вақте ки Уилям Љонс Фирдавсиро миёни англисҳо муаррифӣ намуд, қариб сад сол сипарӣ шуд. Дар ин миён муаррифиномаи ба Фирдавсӣ додаи Аткинсон низ борҳо рӯи ҷоп омад.

Дар ибтидои асри бистум рӯзгор ва осори Ҳакими Тӯсӣ аз ҷониби мусташири бузурги англис Эдуард Браун ба таври хеле васеъ мавриди омӯзиш қарор гирифтааст.

Э. Браун соли 1862 дар деҳқадаи Улеи иёлотӣ Калостаршар ба дунё омадааст, пас аз таҳсилоти умумии ибтидоӣ ба Донишгоҳи Кембриҷ ба омӯзиши илми тиб пардохта, соли 1887 ба гирифтани унвони илмӣ докторӣ ноил гаштааст. Бо вучуди ин ҳеҷ гоҳ ба табобат машғул нашудааст. Вай соли 1887 ба Эрон сафар намуда, муддати як сол дар шаҳрҳои бузурги ин кишвар Язд, Кирмон ва Техрон истиқомат кардааст. Дар ин давра ӯ бо табақаҳои мухталиф ва фирқаҳои гуногуни мазҳабӣ ошно мешавад. Аз одоби русум ва ҷиғунагии маишати мардуми ин минтақаҳо аз наздик шинос гардида, сафари Шарқ шавқӣ ӯро ба таҳқиқи фарҳангу тамаддуни эронӣ афзун кард. Ҳамин шавқу завқ сабаб шуд, ки ӯ тамоми умри худро сарфи ин роҳ кунад. Нахустин китоби Эдуард Браун, ки бо номи «Саргузашти як сайёҳ» соли 1891 ба нашр расид, шарҳи мушоҳидаҳои ӯ аз Эрон аст, ки аз пурарзиштарин таълифот ва тадқиқоти адабии ӯ ба шумор меравад.

«Таърихи адабиёти Эрон», ки ҳосили сисолаи кӯшишу таҳқику мутолиа аст, дар ҷаҳор ҷилди бузург, ба ин тартиб интишор ёфтааст: Ҷилди аввал «Аз замонҳои қадим то Фирдавсӣ» (1902), ки тарҷумаи форсӣ он соли 1333-и шамсӣ ба қалами Алӣ Пошосолеҳ бо хошия ва таълифоти комил интишор ёфт; ҷилди дувум «Аз Фирдавсӣ то Саъдӣ» (1906), ҷилди сеюм «Асри истилои тотор ва муғул» (1920), ҷилди ҷаҳорум «Давроии ҷадид» (1924) номгузорӣ шудааст.

Дар бораи баёни арзишу аҳамияти ин китоб Муҳаммад Қазвинӣ андешаҳои ӯро баён намуда, чунин навиштааст: «...Ин китоби муҳим дар хусуси адабиёту забони мо на танҳо дар Аврупо дар боби худ ягона ба фард аст, балки миёни ҳуди форсизабонон, ҷунон ки ҳама кас медонад, то кунун ҳеҷ чунин китобе бо ин назму тартиби аҷиб ва бо ин баст ва тафсил, ҳовияи ин ҳама иттилооти муҳими ноҳа, ки натиҷаи сиву ҷиҳил сол заҳмат ва татаббӯъ аст, аслан ва абадан ба арсаи таҳаввур надаромадааст ва аслан ин навъи таълифоти матнуӣ муҳит, ки дар он воҳид ҳам таърих аст ва ҳам таърифушуаро ва ҳам мунтахабулашӯр ва ҳам ҷомеъулҳикоёт ва ҳазор музоё ва маҳосини дигар мобайни мо то кунун марсум набудааст ва албатта шоиста аст, ки ин китоб бо андаке ҷурху таъдил ба форсӣ тарҷума шуд ва дар миёни эронӣ мунташир шуд, то намунае аз вазъи таърихи адабиётнависи тарзи Аврупо ба дасти мардум биёяд» [1, 69].

Воқеан, ин рисола дар шинохти адабиёти форсӣ, равияҳо, ҷараёнҳо ва ҷаҳраҳои намоёни адабӣ бесобиқа буда, дар адабиётшиносии Аврупо, Эрон ва Тоҷикистону собиқ Иттиҳоди

Шӯравӣ мақому арзиши илмӣи баландро соҳиб гашт, ки гуфтаҳои ғавқ мисоли равшани он шуда метавонад.

Ба калами Эдуард Браун инчунин тарҷумаи «Таърихи Табаристон» (1905), «Тазкират-уш-шуаро»-и Давлатшоҳи Самарқандӣ (1901) тарҷумаи чилди дувуми «Лубоб-ул-албоб» (1906), тарҷумаи «Чаҳор мақола»-и Низомии Арӯзии Самарқандӣ (1899), «Таърихи адабиёти Эрон» (1910-1917) ва «Тибби арабӣ» мутааллиқ аст.

Ба осори Эдуард Браун, ки хеле зиёд аст, барои огоҳӣ ба мушаххасоти ҳамаи онҳо бояд ба феҳристе, ки худ аз осори хеш фароҳам овардааст, рӯҷӯ кард.

Эдуард Браун дар бораи Фирдавсӣ, ривояти машҳуре, ки Аткинсон зикрашро кардааст, нақл мекунад ва онро каме бо шакли дигар обу ранг дода, батафсилтар меорад. Мувофиқи маълумоти Э. Браун ҳикоя чунин аст: «Рӯзе Унсурӣ, Асқадӣ ва Фарруҳӣ дар Ғазна гирди ҳам нишаста буданд. Дар ин ҳол марде бегона аз Нишопур бад-он ҷо расид ва ҷунон менамуд, ки оҳанги маҷлиси онон дорад. Унсурӣ, ки аз вуруди ин марди рустоии бегона дилхуш набуд, гуфт: Эй бародар, мо шоирони дарбори шохем ва ҷуз шоирон ҳеҷ касро дар ин маҷлис роҳ нест. Инак ҳар як аз мо мисрае бар қофияи яксон месароем, агар ту низ мисраи чаҳоруми рӯбоиро сохтӣ, дар ҷамъи мо тавонӣ буд.

Он хангом Фирдавсӣ (ки ҳамон рустоии бегона буд) ин интиқомро пазируфт ва Унсурӣ аз рӯи умед қофияе баргузид, ки ба гумони вай танҳо се мисраъ бар он мешуд сохт ва овардани мисраи чорум мумкин набуд» [7, 58]. Ва дар ҳамин ҳолат Фирдавсӣ бо ишора ба яке аз достонҳои қадим, ки дар он вақтҳо фаромӯшшуда ва ҷандон маъруф набуд, мисраи чаҳорумро сохт ва онро бо он се мисраи дигари шоирони дарборӣ ҳамоҳанг сохт.

Чун оразӣ ту моҳ набошад равшан,

Унсурӣ

Монанди руҳат гул набувад дар гулшан.

Асқадӣ

Мижгон-т ҳаме гузар кунад аз ҷавшан,

Фаруҳӣ

Монанди синони Гев дар ҷанги Пашан.

Фирдавсӣ

Ҳангоме ҳозирони маҷлис дар бораи талмеҳе, ки Фирдавсӣ дар ин шеър оварда буд, тафсир карданд, вай ҷунон вукуфе дар боби достонҳо ва афсонаҳои қадими Эрон аз худ нишон дод, ки Унсурӣ ба назди Султон Маҳмуд рафт ва гуфт, ки оқибат акнун касе пайдо шудааст, ки метавонад достонҳои миллиро, ки бист ва ё си сол муқаддам Дақиқӣ барои яке аз шохони Сомонӣ оғоз ниҳода буд ба поён барад. Дақиқӣ беш аз ҳазор байт, ки достони Гуштосп ва зуҳури Зардуштро шомил мешуд, сохта буд, ки ба дасти яке аз ғуломони турки худ кушта шуд ва қораш нотаом монд. Чунин аст, достони нахустин шиносоии Фирдавсӣ бо дарбори Султон Маҳмуд.

Э. Браун иқрор бар он аст, ки ҳамаи ин маълумотро аз тазкираи маъруфи Давлатшоҳи Самарқандӣ «Тазкират-уш-шуаро» гирифтааст ва аксари тазкиранавнсони баъдина аз Давлатшоҳ низ инро истифода бурдаанд.

Дар ҳошияи ин гуфтаҳо Э. Браун овардааст: «Дар назари шарқӣён ва ғарбӣён Фирдавсӣ ҷунон шоири ногузир аст, ки ақидаи шахсии мо дар бораи «Шоҳнома»-аш ҳар чӣ бошад, ногузирем, ки аз ӯ ва аз китобаш ба тафсили бештар нақл бикунем. Маъхазҳои қобили эътимоди мустаҳрик дар ин боб аз инҳо иборат аст: нахуст осоре, ки аз ҳуди Фирдавсӣ дар даст дорад, яъне матни пурраи «Шоҳнома», достони «Юсуф ва Зулайхо»-е, ки баъдан тасниф шудааст, инчунин микдори ашъор ва қитъаҳои ғаной. Дувум шарҳе, ки Низомии Арӯзии Самарқандӣ баён кардааст. Вай ба соли 510 ҳиҷрӣ баробар ба соли 1116-1117 мелодӣ қариб як аср баъд аз марги Фирдавсӣ, қабри ӯро дар Тӯс зиёрат кардааст ва ривоётеро, ки дар бораи ӯ шунидааст, дар китоби дилкаши худ, ки бо номи «Чаҳор мақола» маъруфият дорад гирд овардааст, ки мо дар муқаддима ба он ишора намудаем. Сеюм, қавли бисёр мухтасар ва норасое ҳаст, ки Муҳаммад Авфии Бухорӣ дар ҷузъи дувуми «Лубоб-ул-албоб» зикр кардааст. Дар байни муҳаққиқон ва донишмандони аврупоӣ аз он хангоме, ки Турнер Макан, Жул Мол ва Рюккерт «Шоҳнома»-ро тавассути тарҷумаҳо ва ҷопҳои худ ба мардумони мағрибзамин шинос намудаанд дар бораи Фирдавсӣ баробари таҳқиқ ва пажӯҳиш, инчунин ба татаббӯи ашъори шоир пардохтаанд, пеш аз ҳама Доктор Отто ва дигаре профессор Нёлдеке мебошанд. Баъд аз ошноӣ ба қорҳои эҷодии ин мустаҳрик ва асарҳои Э. Браун, ношири онҳо чунин арз медорад: «Дини ин донишманд ҳоса аз он ҷиҳат бар гардани мост, ки вай бештар бар асоси

матолиби парокандае, ки дар «Шоҳнома» мавҷуд аст, таҳқиқотҳои дақиқ ба ҷо оварда ва дар бораи ҳаёти Фирдавсӣ умури мусаллам ва қатъиро аз ончи мӯҳтамал ва маҳфуз ба назар мерасад, чудо сохта аст». «Маърифати гумшуд» [10, 18].

Э. Браун он маълумотро, ки оид ба Фирдавсӣ ва «Шоҳнома»-и ӯ, инчунин ривоятҳое, ки эшон дар бораи Фирдавсӣ дар даст доштаанд, аз «Лубоб-ул-албоб» ва «Таърихи гузида» овардааст. Як хусусияти фарқкунандаи пажӯҳиши Э. Браун дар он аст, ки ӯ барои аниқ намудани номи шоир ва соли вафоти ӯ бевосита сарчашмаҳои таърихӣ ва тазкираҳоро ба таври қиёс мавриди таҳқиқ қарор додааст. Инчунин ба афсона будани баъзе маълумоте, ки то иншои «Лубоб-ул-албоб» ва «Таърихи гузида» ҷой доштааст, ишоро намуда, менависад: «Бехтар он аст, ки нахуст бар шарҳи мухтасаре, ки Муҳаммад Авфӣ дар «Лубоб-ул-албоб» дар бораи Фирдавсӣ овардааст ва ҳамчунин ба сухани кутобе, ки Ҳамдуллоҳи Муставфӣ дар ҳаққи вай гуфтааст, ишора кунем; зеро ин ду китоб қабл аз рушди шеваи ривоятӣ, ки қаблан бад-онҳо ишора шуд, таълиф ёфтаанд. Бинобар қавли соҳиби «Таърихи гузида», номи ҳақиқии Фирдавсӣ, ки дар он ихтилоф бисёр аст, Абулқосим (дар ин маврид на ҳама маъхазҳо бо ҳам мувофиқанд) Ҳасан бинни Алии Тӯсӣ буда, вафоташ дар соли 416 ҳиҷрӣ (1026-1025 мелодӣ) иттифоқ афтадааст». Ва маводи дигари Э. Браун дар мавриди таҳқиқи рӯзгори Фирдавсӣ, шарҳи дар «Чаҳор мақола» овардаи Низомии Арӯзӣ мебошад. Маълумоти «Чаҳор мақола» аз иттилооти қадимтарин ва муҳимтарин маъхаз доир ба таҳқиқи рӯзгору осори Фирдавсӣ маҳсуб мешавад, ки чунин омадааст:

«Фирдавсӣ марде буд деҳқон, соҳиби мулки замин, аз аҳолии деҳқадае ба номи Бож, аз ноҳияи Тӯс, ва Тӯс шаҳри машҳури Хуросон буд, ки Машҳади кунунӣ бар он ҷой қарор дорад. Фирдавсӣ дар он ҷой ба истиқдол мезист ва аз даромади мулки худ маишат мекард ва фақат як духтар дошт. Фирдавсӣ танҳо барои фароҳам овардани ҷиҳози шоиста аз барои духтари хеш ба назми «Шоҳнома» пардохт ва мекушид, ки марди соҳибмол биёбад, то «Шоҳнома»-ро ба номи ӯ кунад ва силаи гарон биёбад. Ҳангоме ки назми ин китоб пас аз сиву панҷ сол ба поён расид, Алӣ Дайламі онро таҳрир карда ва Абудулаф хондани онро ба ўҳда гирифт; Фирдавсӣ дар абёти зерин аз ин ду кас ва ҳамчунон аз Ҳусайн ибни Қутайба, ки ҳокими Тӯс буд ва ба вай ёрӣ ва мусоидати бисёр карда буд, бурдааст.

*Аз ин нома аз номдорони шаҳр,
Алӣ Дайламу Будафрост баҳр.
Наёмад ҷуз аҳсанташон баҳрам,
Бикафт андар аҳсанташон заҳрам.
Ҳусайни Қутайба 3-озодагон,
Ки аз ман нахоҳад сухан ройгон.
Наям огаҳ аз асли фаръу хироч,
Ҳамегалтам андар миёни давоҷ.*

Соҳиби «Чаҳор мақола» дар тафсири байти охир гӯяд: Ҳусайни Қутайба, ки амири Тӯс буд, Фирдавсиро аз хироч маофӣ дошт, лочарам номи ӯ то қиёмат бимонд ва подшоҳон ҳамехонданд...»

Чуноне аз муҳтавои боби аввал бармеояд, ки мардуми англисро бо рӯзгори Фирдавсӣ заҳматҳои шарқшиносони англисзабон Аткинсон Ҷонс ва Эдуард Браун шинос кардааст, ки ин иқдом минбаъд дар омӯзиш ва тарҷумаи осори ин шоири ҳамосасаро дар сарғаҳи адабиёти англис асос гузоштааст.

Замоне, ки мутарҷими фаронсавии «Шоҳнома» Жюль Мол болои тарҷумаи асари Фирдавсӣ заҳмат кашида, қисматҳои аввалини баргардонашро манзури хонандагон мекард, англисҳо ҳам баҳри ба хонандагон расонидани тарҷумаи арзишманди асл рӯчҳои натиҷабарро пиёда мекарданд. Пас аз таназзули романтизм, ки дар кашфи Фирдавсӣ дар Аврупо асос гузошта буд, дар нимаи дуввуми садаи нуздаҳ англисҳо боз чанд тарҷумаи дostonҳои ҷудогонаи «Шоҳнома»-ро манзури хонандагони худ гардониданд. Соли 1845 Л.С. Костелло «Те Яозе Оагёеп ог Реша» ном китобе нашр кунонид, ки дар катори пораҳо аз асарҳои суханварони бузурги Аҷам қисматҳое аз «Шоҳнома»-ро низ баргузид. Пораҳои баргузида дар тарҷума «Боғи духтарони Афросиёб», «Ба шох», «Подшоҳии Ҷамшед», ва «Ҳачв ба Султон Маҳмуд» ном гирифтаанд. Мутолиаи матни тарҷума собит мекунад, ки Костелло ҳунари суханпардозии шоирона доштааст, зеро тарҷумаҳои шеърӣ англисии ӯ дорой вазну қофия буда, қариб ба нусхаи асл баробар садо медиҳанд.

Адабиёти аҳди Фирдавсӣ давоми мантиқии афкори адабӣ ва мероси ҳунарии гузаштагон мебошад. Бинобар ин ҳам ҳангоми омӯхтани ҳеҷ яке аз давраҳои таърихи адабиёт мо ҳақ

надорем, ки аз пайванд, ҳамгирой ва ворисияти мантиқии мероси адибони ҷудогона ва ё тамоми адабиёт сарфи назар кунем. Ин кор, ба хусус, дар вақти таҳқиқи таҳлили ҷанбаи ҳунарии Фирдавсӣ барин шахсияте, ки дар сарғаи ин ҷараён қарор дорад, ниҳоят муҳим мебошад. Зеро бе таҳқиқ ва муайян кардани нақш ва ҷойгоҳи онҳое, ки ин адабиётро офариданд, заминаҳои ҳунарии ва зебоишинохтии онро гузоштанд, дақиқ ва ҳолисона шинохтани равишҳои минбаъдаи ташаккул ва таҳаввулоти адабиёт ва ҷойгоҳи намоёндагони он дар ин фароянд номумкин аст.

Адабиёт:

1. Амонова Ш. «Шоҳнома»-и англисӣ, Илм ва Паёми Донишгоҳи Омӯзгорӣ, 2002, №4.- С.69-70с.
2. Валӣ Самад. «Тақдири як ғазали Ҳофиз»// Садои Шарқ.-1971, №3.С 5-9.
3. Валӣ Самад. Корвони фарҳанг ба Қазон меравад. Дар кит. Тӯшаи ҳамдилӣ.- Душабе: Адиб, 1989с.
4. Валӣ Самад. Пайвандҳои адабӣ чун омили муҳими адабиёт. – Душанбе, «Ирфон», 1976. – С. 78-84.
5. Пошанг М. Зебономҳои ориёӣ. - Душанбе: Бухоро, 2012. - 430с.
6. Саймуддинов Д. Адабиёти паҳлавӣ.-Душанбе, 2003.-232 с.- С. 65-67
7. Садриддин Айнӣ. “Кулиёт ” ҷилди 11, Сталинобод, 1963. - сах. 11,12
8. Сатторзода А. Тазоди зиндагӣ дар таносуби шеър.- А.Сатторзода. Кӯҳна ва нав.- Душанбе: Адиб, 2004.- С.10-23.
9. Фирдоуси. Шах-наме, том 1. Москва: Наука. 1960. - 421 с.- С. 13-18.
10. Шокир Мухтор. Фирдавсӣ дар шеърӣ дунё. Душанбе: Адиб, 1991.- 324. – С. 57-59.

Калидвожаҳо: *Шоҳнома, омӯзиш, таҳқиқ, нақш, нигоҳ, забон, бузургон, таърих, суҳанварӣ, шеър.*

Аннотация

«ШАХНАМЕ» ФИРДОУСИ И ЕЁ РОЛЬ С ТОЧКИ ЗРЕНИЯ ИССЛЕДОВАТЕЛЕЙ

В данной статье говорится о критике поэмы «Шахнаме» Фирдоуси и её роли с точки зрения исследователей. Можно сказать, что в таджикской литературе место поэмы Фирдоуси «Шахнаме» в литературе ближнего и дальнего времен затронуты события прошлых веков.

Ключевые слова: *Шахнаме, поэма, исследование, роль, взгляд, язык, великие, история, публичное, выступление, поэзия.*

Annotation

«SHAHNAME» OF FIRDOUSI AND ITS ROLE FROM THE POINT OF VIEWS OF RESEARCHERS

This article deals with the criticism of the poem "Shahnameh" of Firdousi and its role from the point of view of researchers. We can say that in Tajik literature, the place of Firdousi's poem "Shahnameh" in the literature of near and far times is affected by the events of past centuries.

Keywords: *Shahnameh, poem, research, role, view, language, greatest, history, public, performance, poetry.*

Маълумот дар бораи муаллиф: Шодмонова Шоиста Валиҷонова, магистранти соли дуюми факултети забони англисии ДДОТ ба номи Садриддин Айнӣ.

Рохбари илмӣ: Мирзоев С.

Сведения об авторе: Шодмонова Шоиста Валиҷонова, магистрантка второго курса факультета английского языка ТГПУ имени Садриддина Айнӣ.

About the author: Shodmonova Shoista Valijonovna, second year of master of the English faculty of Tajik State Pedagogical University named after S.Aini.

*Нарзиева Малика Хушвахтовна,
магистрантка второго курса факультета русского языка и литература*

ПРОБЛЕМА ПЕРЕДАЧИ СОДЕРЖАНИЯ ОРИГИНАЛА ТЕКСТА ПРИ ПЕРЕВОДЕ ХУДОЖЕСТВЕННОГО ПРОИЗВЕДЕНИЯ

Важный фактор общественной формы является взаимодействия народов и культур. Изучение проблем взаимосвязей литератур остается одним из актуальных в современном литературоведении, как в историко-литературном, так и в теоретическом аспекте. При рассмотрении таджикско-русских литературных взаимосвязей большое значение имеет изучение вполне конкретных литературных контактов, в частности, не только переводы-переложения, точные переводы, подражания, но и критические или историко-литературные суждения одного народа о литературе или отдельных писателях другого народа, преломление явлений.

В России встречаются различные поэты, которые имеют огромное количество писателей и поэтов мирового масштаба. К этим поэтам и писателям, классикам мирового масштаба являются А.С.Пушкин, М.Ю.Лермонтов, Н.В.Гоголь, И.С.Тургенев, И.А. Крылов, Н.А.Некрасов, Л.Н.Толстой, А.П.Чехов, А.М.Горький и другие.

Различные проблемы современной жизни, которые встречаются в творчестве русского поэта, которые являются нравственное воспитание молодого поколения, любовь к Родине и другие проблемы встречаются в творчестве русского поэта XIX века И.С.Тургенева.

Особое место занимает богатый материал, который представлен в XX веке в творчестве поэтов и писателей.

Еще в 1911 году один из основателей новой таджикской школы Абдулкодир Шакурии Самарканди под названием «Чомеъ-ул-хикоёт» создал книгу, где кроме воспитательные рассказы из классической таджикской литературы, он опубликовал несколько Тургенева.

В настоящее время исследование таджикско-русских литературных связей значительно возрос по отношению к драматическим проблемам литературы. Взаимодействие литературы между Республикой Таджикистан и Российской Федерацией, которые развивались в конце XX века.

Он писал: «Эзоп не годится для нашего времени. Сейчас несложно придумать сюжет для басни, да и, к слову сказать, нет необходимости придумывать его: берите готовый: главное – уметь рассказать его, уметь использовать его»: «Когда однажды, пишет он, – кто-то сказал: медведь в баснях Крылова – это русский медведь, курица – это русская курица», – где в этих словах мы встречаем сатирическое отношение к русскому народу. Но в баснях русского поэта Крылова встречаются различные животные, которые характеризуют различные черты характера людей. Он высмеивает буржуазное общество, где в образе волки, лисицы львы показывают реальные люди богатых людей.

«Сила Тургенева – в их реализме – писал русский критик В.Г.Белинский, – какое бы явление, какой бы персонаж ни возьми, он, используя в качестве фона современную ему действительность, раскрывает характерными штрихами их качества и признаки, не отделяя их от социального содержания».

Этот жанр литературы встречается и в таджикской литературе в творчестве известного таджикского поэта Убайди Зокони, который писал очень много басен различного характера.

Очень много басни русского поэта Тургенева – в 1944 году перевел на таджикский язык и распространил среди таджиков таджикские поэты и переводчики А. Дехоти, М. Миршакар, К. Улуг-заде- Благовещенская. Ознакомившись еще в ту пору с русской классикой, они перевели на таджикский язык очень много произведений из русской литературы.

Нравственные романы Тургенева И.С., в частности такие произведения, которые показывают различные проблемы реальной жизни были знакомы в Республике Таджикистан.

Таджикские поэты А.Дехоти, А.Умари, Хикмат Рахмат создали произведения о Тургеневе. Так, Л.Хайдаршох в газете «Тоҷикистони Совети (1983, 27 февраля) опубликовал свои стихотворения «Дар назди хайкал», которое посвященное Тургеневу И.С..

Традиция творчества Тургенева можно встречать в творчестве таджикских поэтов, которые писали басни и показали в своих произведениях различные проблемы реальной жизни.

Он писал: «глубоко современная в обстановке все расширяющихся культурных связей между народами мира, в новых условиях острой идеологической борьбы – проблема изучения взаимосвязей и взаимодействия литератур определилась как одно из важнейших направлений современной филологической науки» [1, 285].

Литературные связи в настоящее время продолжается в творчестве ряда таджикских поэтов, которые пишут различные темы современной жизни. Известный таджикский критик А.Сайфуллоев писал: «появившиеся в таджикском литературоведении специальные работы, посвященные проблеме взаимосвязи литератур, воздействия одной литературы на другую, лишь первые шаги нашего литературоведения. Воздействие русской классической и современной литературы на таджикских писателей, их учеба у русских классиков, процесс творческого освоения опыта русской литературы не нашли пока еще своего конкретного и глубокого освещения» [2, 56].

Таджикский поэт и переводчик Мирзо Турсунзаде писал: «С наибольшей страстью и любовью я переводил нравственные романы Тургенева. Работа эта духовно обогатил меня и сделал серьезной школой мастерства» [3, 54].

Следует сказать, что один из таджикских переводчиков сказал, что очень многое он учился в этого писателя.

Хикмат Рахмат отмечал: «Благодаря чтению и изучению Тургенева, особенно переводу его на таджикский язык наши поэты постигли секреты мастерства Тургенева И.С.» [4, 67].

Таджикский поэт и переводчик А.Дехоти является поэтом лирического направления, который избрал для перевода нравственные романы Тургенева. Надо отметить, что на литературное творчество этого поэта повлияло этого писателя.

На самом деле это не совсем так: еще в конце XIX века имя Тургенева было известно в Таджикистане.

Одним из источников сведений о поэте и его творчестве была литература тюркских народностей, в частности узбекская, азербайджанская и татарская. Известно, что переводы произведений Тургенева на татарский язык появились еще во второй половине XIX века. Но в большинстве случаев они представляют собой, своеобразные переделки, приспособленные к новым условиям.

Проблема перевода и взаимосвязи национальных литератур представляет собой сложное и многообразное, системное целое, которое можно исследовать с различных точек зрения.

Следует обратить внимание на специально мировоззренческих аспектах данной проблемы. В контексте взаимосвязи национальных литератур с разнонаправленностью духовных, ценностно-этических и конфессиональных идеалов возникает множество проблем, без решения которых невозможно до конца разобраться в сущности взаимосвязи литератур, глубинных механизмах взаимовлияния и взаимообогащения двух культур.

Мы здесь анализируем два перевода одной великого русского писателя Ивана Сергеевича Тургенева на таджикский язык. Этот роман перевели известный таджикский поэт Абдусалом Дехоти и современный таджикский поэт Хикмат Рахмат.

Литература:

1. Абдулхаев Дж.Л. Толстой // Коммунист Таджикистана. 1960. - 24 нояб. - С. 3.
2. Айни С. Тахзиб-ус-сибён: учеб. пособие для новометодной школы. – Душанбе, 1994. – 62 с.
3. Аташбараб Хамидреза. Русская литература в Иране: цикл «Персидские мотивы» С. А. Есенина: автореф. дис. канд. филол. наук:10.01.03. – М., 2010. – 24 с.
4. Ахрори Х. Сӯхбат аз санъати тарҷума. – Душанбе: Ирфон, 1984. - С. 165-166.

Ключевые слова: *перевод, художественный, оригинал, содержание, текст, творчество*

Аннотатсия

ПРОБЛЕМАИ МАЗМУНИ МАТНИ АСЛӢ ҲАНГОМИ ТАРҶУМАИ АСАРИ БАДЕӢ

Дар ин мақола муаллиф мушкилоти интиқоли мундариҷаи матни аслиро ҳангоми тарҷумаи асари бадеӣ таҳлил кардааст. Муаллифи мақола дар асоси миқдори зиёди мавод мушкилоти интиқоли мундариҷаи матни аслиро ҳангоми тарҷумаи асари бадеӣ нишон додааст. Проблемаи тарҷумаи матни бадеӣ дар адабиёти муосир ҷойи махсусро ишғол мекунад.

Калидвожаҳо: тарҷума, бадеӣ, аслӣ, мундариҷа, матн, эҷодкорӣ

Annotation

THE PROBLEM OF TRANSFERRING THE CONTENT OF THE ORIGINAL TEXT WHEN TRANSLATING AN ARTISTIC WORK

This article, the author analyzes the problems of conveying the content of the original text when translating a work of fiction. The author of the article, on the basis of a large amount of material, shows the problems of transferring the content of the original text when translating a work of art. The problem of translating literary text occupies a special place in modern literature.

Keywords: translation, artistic, original, content, text, creativity

Маълумот дар бораи муаллиф: Нарзиева Малика, магистранти соли дуюми факултети забон ва адабиёти руси ДДОТ ба номи Садриддин Айни

Рохбари илмӣ: Валиев Н.

Сведение об авторе: Нарзиева Малика, магистрантка 2 курса факультета русского языка и литературы ТГПУ им. Садриддина Айни

About the author: Narzieva Malika, the 2nd year of Master Student in the Department of Russian Language and Literature, Tajik State Pedagogical University named after Sadriddin Aini

ГЕНДЕР ВА ОМУЗИШИ НОБАРОВАРИИ ГЕНДЕРӢ ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Гендер (аз калимаи англисии «gender»- чинсияти грамматикӣ), мафҳумест, ки ба маъноҳои мухталиф ҳамчун ифодагари ҷинс (гендерро ғолибан ба зан иртибот медиҳанд) ва ҷинси «ичтимоӣ» ба қор бурда мешавад [3, 10]. Мафҳуми гендер солҳои 80-уми асри XX ҳамчун асоси консепсияи хонаводагӣ пайдо шуда, дар сароғози ғайриҷамъияти худ мақсад гузошта буд, то дар забон маҷмӯи қоидаҳоеро таҳким бахшад, ки вижагиҳои иҷтимоии ҷинсро аз рӯи шароитҳои таърихӣ фарҳангӣ мардумӣ муайян карда шавад ва маҳдудкунии ҳуқуқи занон, имконияти нобаровари расидан ба ҳокимият ва дигар манобеи иҷтимоиро таъкид кунад. Мафҳуми гендер бори аввал дар кишарҳои ИДМ дар маҷмӯи «Женщины и социальная политика» («Занон ва сиёсати иҷтимоӣ») истифода шудааст [4, 204]. Қомашиносони муосир мафҳуми ҷинс ва гендерро фарқ мекунад. Мафҳуми ҷинс хусусияти анатомӣ физиологиро, ки одамон чун мардону занон аз ҳам ҷудо мекунад, дар бар мегирад. Ғайр аз тафовутҳои биологӣ дар байни одамон дар тақсими нақшҳои иҷтимоӣ, шаклҳои ғайриҷамъияти, хусусиятҳои рафтор ва эҳсосот тафовут вучуд дорад. Антропологҳо, мардумшиносон ва муаррихон қайҳо нисбӣ будани тасаввуротҳо дар бораи қору рафтори «хоси зан» ва «хоси мард» муқаррар намудаанд: ҳар чизе ки дар як қомаи мардона (рафтор ҳислат) ба шумор меравад, дар қомаи дигар метавонад ба зан нисбат дода шавад [5, 285]. Гуногунии тавсифоти иҷтимоии занону мардон ва умумияти тавсифоти биологӣ онҳо ҳулосаеро ҳосил мекунад, ки ҷинси биологӣ наметавонад сабабгори тафовути нақши иҷтимоии занону мардон дар қомаҳои гуногун бошад. Ҷинси биологӣ, маъмулан, замина ва сабаби асосии фарқияти равонӣ ва иҷтимоӣ байни мардону занон ба шумор меравад. Дар қараёни инкишофи илмҳо маълум гардид, ки аз нуқтаи назари биологӣ умумияти зану мард нисбат ба тафовуташон бештар аст. Назарияи гендерӣ шарҳ медиҳад, ки дар нҳояти қор хусусиятҳои равонӣ, тарзи рафтор, шаклҳои ғайриҷамъияти ва қасбу қори мардону занонро на ҷинси биологӣ, балки меъёрҳои иҷтимоӣ фарҳангӣ муайян менамояд. Дар қамъият мард ё зан будан на танҳо маънои қорон ин ё он хусусияти анатомӣ буда, балки маънои иҷро намудани ин ё он нақши гендерӣ барои ҳар қадоми мо муқарраршударо дорад.

Гендер аз тарафи қамъият чун қолаби иҷтимоии занону мардон, ки маъқеъ ва нақши онҳоро дар қома ва сохторҳои он (оила, сиёсат, иқтисодиёт, фарҳанг, маориф ва ғ.) муайян менамояд ба вучуд меорад. Низомҳои гендерӣ дар қомаҳои гуногун фарқ мекунад, вале дар ҳамаи он қомаҳо мутобиқи ин низомҳо мардон ва ҳамаи қизи ба онҳо мутааллиқ (қасбу қор ҳислату рафтор ва ғ.) муҳим ва пешбар ба шумор меравад, ҳама қизи занона аз дидгоҳи иҷтимоӣ дуҷумдараҷа, нҳиз ва тобеъ маҳсуб мешавад. Моҳияти асосии муносибати гендерӣ омузиш ва аз байн бурдани зиддиятҳои маъҷудаи ҷинсҳо мебошад. Ҳамин тариқ, мафҳуми гендер қараёни мураккаби ташаккули фарқи нақшҳои занону мардон, рафтор, тавсифи менталиву эҳсосӣ инчунин маҳсули ин қараён – ба ҳам зид гузоштани хусусиятҳои мардона ва занона ва тобеъ намудани ҳар як падидаи мардона ба занонаро ифода мекунад. Дар ин замина падидаи номатлубе бо номи «мизогиния» («занбадбинӣ») ба вучуд омад, ки дар он муносибати таҳқиромез ва нафрати беандозаи мардон ба тамоми ҷинси зан ифода меёфт. Падидаи дигар «манзандрия» («мардбадбинӣ») ном дошт, ки моҳияти онро мансубдонии тамоми ҳислатҳои манфӣ ба мардон ташкил меод [6, 286].

Аз замонҳои қадим, мубориза барои баробарии гендерӣ дар тамоми соҳаи ҳаёти инсонӣ яке аз мушкилот дар муносибатҳои байни мардону занон дар тамоми минтақаҳои қаҳон буд. Агар ба гузаштаи таърих назар афканем, дар давраи асри санг зан дар муносибатҳои доҳилии қабила ва авлод нақши қалон дошт. Мардоне ки ба шикор машғул буданд, бояд муддати қороз аз қабила нопадид мешуданд ва аз ин рӯ тамоми роҳбарияти қабила ба зан воғузур шуда буд. Дар давраи қудошавӣ масъалаҳои марбут ба қудошавии оила, тақсими молиқият авлабияти занон буданд. Пайдо ва руқудҳои давлатдорӣ пеш аз ҳама ба қангҳо аварда расонид, ки дар он мардон анқши асосиро мебозиданд. Аз ин давра нақши мардон дар оила меафзоёд ва нақши зан дар муносибатҳои қамъиятӣ қоқиш меёбад. идоракунии қорҳои қамъиятӣ қурра ба дасти мардон меафтад ва маъқеи зан дар баъзе кишварҳо ба ғуломӣ мерасад. Масалан, дар баъзе кишварҳои араб аз давраи таърихӣ ба мо маълум аст, ки дар он қухтарон ба осонӣ метавонанд

барои забҳ ба Худоҳо қурбонӣ карда шаванд. Дар Ҳиндӯстон мувафики қонунҳои Ману, зани таваллудшуда аз таввалуд моликияти падар ва ҳангоми издивач моликияти шавҳараш, агар шавҳараш вафот кунад моликияти писаронаш ҳисоб мешуд.

Омӯзишҳои гендерӣ муайян намудаанд, ки баробарии марду зан маънои яқсон будани онҳоро надорад, зеро онҳо аз лиҳози ҷинсӣ раванӣ аз якдигар тафовутҳо доштанд ва ҷомеа муносибатҳоро ба ҳар ду ҷинс бо дар назардошти онҳо ба роҳ монад.

То соҳибистиклоли дар Тоҷикистон оид ба масъалаи занон ягон таҳқиқоти гендери вучуд надошт. Хушбахтона па аз истиқлолияти давлатӣ бо камоли итминон гуфта метавонем, ки дар ҷумҳури доир ба масъалаҳои гендерӣ як зумра муҳаққиқон ба миён омада, фаъолияти худро густариш медиҳанд. Инҳо кормандони академӣ ва муаллимони донишгоҳҳои ҷумҳурӣ мебошанд. Бо вучуди он ки ҷунин таҳқиқот дар раванди илмӣ Осӣи Миёна ва аллалхусус, Тоҷикистон падидаи нав мебошад, алақай ҷӣ дар худӣ ҷумҳурӣ ҷӣ дар арсаи байналмилалӣ чандин рисолаҳои ҷиддӣ муҳаққиқони тоҷик ба таъб расидааст.

Соли 2000-ум дар доираи Барномаи женевагии Шӯъбаи тоҷикистони Иниститути «Ҷомеаи кушода» Бунёди мадад (ШТ ИЧК-БМ) дар ҷумҳурӣ нахустин Маркази Таҳқиқоти Гендерӣ кушода шуд, ки он ба тадқиқоти гендерӣ дар Тоҷикистон ибтидо гузошт. Инак дар давоми якҷанд сол таваҷҷӯҳи аҳли ҷомеа ба ин соҳаи тадқиқот зиёд гардида, аз ин рӯ зарурате ба миён омад, ки бо мақсади минбаъд ҳам инкишоф додани он ин самт пурра дастгирӣ карда шавад [2, 5].

Дар доираи амалӣ намудани меъёрҳои Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон ва бо мақсади тақвият бахшидан ба мавқеи занон дар ҷомеа ва фаъол гардонидани нақши онҳо, як қатор қонуну қарорҳои Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ва нақшаву барномаҳои давлатӣ оид ба тадбирҳои баланд бардоштани мақоми зан дар ҷомеа, аз ҷумла, Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 1 марти соли 2005 «Дар бораи қарорҳои давлатии баробархуқуқии мардону занон ва имкониятҳои баробари амали гардонии онҳо», Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 6 майи соли 2006 «Дар бораи мубориза ба муқобили харидуфурӯши одамон», Нақшаи миллии тадбирҳои Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон «Оид ба баланд бардоштани нақшу мақоми занон барои солҳои 1998-2005», Фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 3 декабри соли 1999 «Дар бораи тадбирҳои баланд бардоштани мақоми зан дар ҷомеа», Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 8 августи соли 2001 дар бораи Барномаи давлатии «Самтҳои асосии сиёсати давлатӣ оид ба таъмини ҳуқуқи имкониятҳои баробари мардон ва занон дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2001-2010», Барномаи давлатии «Тарбия, интиҳоб ва ҷобачогузори кадрҳои роҳбарикунандаи Ҷумҳурии Тоҷикистон аз ҳисоби қонуну духтарони лаёқатманд барои солҳои 2007-2016» аз 01 ноябри соли 2006 «Стратегияи миллии фаъолгардонии нақши занон дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2011-2020» [1, 20] аз 29 майи соли 2010, Барномаи давлатии «Тайёр кардани мутахассисон аз ҳисоби занон ва мусоидат ба шугли онҳо барои солҳои 2012-2015» ва ғайра ба тавсиб расида қабул гардидаанд.

Адабиёт:

1. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 29 майи соли 2010 № 269 «Дар бораи тасдиқи Стратегияи миллии фаъолгардонии нақши занон дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2011-2020» сах. – 20.
2. Назарияи гендер дар илми гуманитарӣ (маҷмӯи мақолаҳо). – Душанбе: 2005, сах 5.
3. Словарь гендерных терминов / Под ред. А. А. Денисовой / Региональная общественная организация "Восток-Запад: Женские Инновационные Проекты". – М.: Информация XXI век, 2002 стр – 10.
4. Хоткина Ж. А. Ж. Женщины и социальная политика: (гендерный аспект). – Москва: 1992. – 204 с.
5. Энциклопедияи миллии тоҷик. Ҷилди 4. – Душанбе: 2015. – 285 с.
6. Энциклопедияи миллии тоҷик. Ҷилди 4. – Душанбе: 2015. – 286 с.

Калидвожаҳо: *гендер, зан, қонун, кодекс, стратегия, ҷинс, оила*

Аннотация

ГЕНДЕР И ИЗУЧЕНИЕ ГЕНДЕРНОГО НЕРАВЕНСТВА В РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН

Пол - это социальные отношения между мужчинами и женщинами, которые отражаются в общественной жизни, в том числе в законодательстве, идеологии и культуре. Пол – это отражение мужских и женских отношений всех возрастов. Он включает мужчин и женщин, мальчиков и девочек, подростков и молодых людей, а также пожилых мужчин и женщин. Гендерная идентичность определяется генетическими и анатомическими характеристиками, а гендерные роли связаны с социальным поведением мужчин и женщин. Гендер также включает в себя характеристики поведения, способностей и определенных черт характера мужчин и женщин, которые общество ожидает от них.

В данной статье автор пытается предоставить информацию по гендеру и гендерному неравенству в Республике Таджикистан.

Ключевые слова: *гендер, пол, женщина, закон, кодекс, стратегия, пол, семья.*

Annotation

GENDER AND THE STUDY OF GENDER INEQUALITY IN REPUBLIC OF TAJIKISTAN

Gender is a social relationship between men and women that is reflected in public life, including in legislation, ideology and culture. Gender is a reflection of male and female relationships of all ages. It includes men and women, boys and girls, adolescents and young people, as well as older men and women. Gender identity is determined by genetic and anatomical characteristics, and gender roles are associated with the social behavior of men and women. Gender also includes the characteristics of behavior, abilities and certain character traits of men and women that society expects from them.

In this article, the author tries to provide information on gender and gender inequality in the Republic of Tajikistan.

Keywords: *gender, sex, woman, law, code, strategy, gender, family.*

Маълумот дар бораи муаллиф: Ибодуллоева Мавлуда, магистранти соли дуёми факултети таърихи ДДОТ ба номи Садрмддин Айни.

Рохбари илмӣ: н.и.т., дотсент Фозилова Мақсуд

Сведения об авторе: Ибодуллоева Мавлуда, магистранка второго курса исторического факультета ТГПУ имени С. Айни.

About the author: Ibodulloeva Mavluda, the 2st year of Master Student in Department of History of the Tadjik State Pedagogical University named after Sadriddin Aini.

МУСТАФО КАМОЛ ОТАТУРК

Мустафо Камол дар Салоникии Юнон дар ҳудудҳои Македония таваллуд шуда буд. Дар он замон ин ҳудуд зери назорати империяи Усмонӣ қарор дошт. Падари ӯ амалдори миёнамансаби хизмати гумрукӣ, модараш бошад деҳқонзан буд.

Дар синни 20-солагӣ Мустафо Камол ба омӯзишгоҳи олии ҷарбии Штаби Генералӣ фиристода шуд. Касби ҷарбии интиҳобнамудаи Камол инчунин барои инкишофи умумии сиёсии ӯ аҳамияти калон дошт. Қарахтии иқтисодӣ, беҳукукии сиёсӣ, зӯроварии сармояи хориҷӣ, парокандашавии низом дар миёни ҷавонони пешқадам, хусусан курсантҳои омӯзишгоҳи ҷарбӣ кӯшишҳои дарёфти роҳи ҳалосиро аз ин вазъият ба миён оварда буд.

Гояеҳ, ки ба муассисаҳои таълимии аз Ғарб ворид мегаштанд, агар инқилобӣ набошанд ҳам, дар ҳар сурат либералӣ ва дар таносуб бо таъсири маорифпарварони туркӣ асри XIX буданд.

Мавқеи мустақилии Камол ва маъруфияти ӯ дар армия гурӯҳи болонишини ҷавонтурконро ба ташвиш оварда буд. Ҳокимиятдорон мекӯшиданд, ки бо ҳар воситае, ки набошад ӯро аз ҳукумат дур созанд ва дар як вақт барои кумакаш ҳангоми азнавсозии идоракунии ҷавонтуркон қадрдонӣ намоянд ва бо ин мақсад тобистони соли 1909 ӯро ба сафари хизматӣ, ба Фаронса равон карданд. Фаронса бо афсари ҷавон таассуроти калон бахшид, ба кӯшишҳои ӯ оиди ба роҳбарӣ гирифтани комёбиҳои бехтарини Ғарб мусоидат намуд.

Дар давраи ҷангҳои триполитанӣ ва балканӣ (1911—1913) Камол ба чунин ҳулосае омада буд, ки нигоҳ доштани империяи сермиллати Усмонӣ дар шакли пештара номункин аст ва дар як вақт ба самаранокии ҳаракати партизанӣ эътиמוד пайдо кард. Вақте ки Ҷанги якуми ҷаҳон оғоз ва вусъат гирифт, Камол, ки нисбати немисҳо нафрат дошт, аз он ба ғазаб омада буд, ки султон империяи Усмониро иттифоқии онҳо гардонда буд. Аммо ба ақидаҳои шахсӣ нигоҳ накарда, ӯ ба аскарони ба ӯ бовар карда, моҳирона роҳбарӣ мекард ва ин дар ҳама фронтҳои ҷанги иштирокнамудааш ба назар мерасид.

Чунончи ӯ дар Галлиполи аз ибтидои моҳи апрели соли 1915 бо ҷанговарони худ беш аз ним моҳ қувваҳои британиро бо шучоату далерӣ нигоҳ дошт, ба таҳаллуси «начотдиҳандаи истамбулӣ» мушарраф гардид, ки ин яке аз ғалабаҳои нодири туркҳо дар Ҷанги якуми ҷаҳон буд.

Маҳз дар ҳамон чо Камол ба зердастони худ изҳор карда буд «ман ба шумо фармон намедихам, ки ҳучум кунед, ман ба шумо фармон медиҳам, ки ҳалок шавед!» ончи муҳим аст, ки ин фармон на танҳо дода мешуд, балки он боз иҷро мешуд. Дар соли 1916 Камол ба армияҳои 2-юм ва 3-юм фармондеҳӣ карда, ҳучуми кӯшунҳои русро дар ҷануби Кавказ боздошт. Дар соли 1918 дар охири ҷанг, ӯ ба армияи 7-ум дар наздикиҳои Ҳалаб фармондеҳӣ карда, охири ҷангҳо бо англисҳо пеш бурда, хуб дарк мекард, ки ҷанг аз ҷониби Туркия ба бохт дучор гаштааст [1, 78].

Дар арафаи ба итмом расидани ҷанги якуми ҷаҳонӣ ба Туркия хатари аз байн рафтани давлатдорӣ таҳдид мекард Аммо халқи Туркия тавонист, ки аз ҳаробаҳо боз аз нав давлати худро эҳё сохта, аз султони рӯ тофта Мустафо Камолро пешвои худ интиҳоб намуданд ва камалистҳо тавонистанд шикасти ҳарбиро ба ғалаба табдил дода, истиқлолиятро аз нав дар давлати парокандаю ҳароб гашта барқарор созанд.

Иттифоқчиён ба он умед мебастанд, ки салтанатро нигоҳ доранд ва бисёриҳо дар Туркия боварӣ доштанд, ки дар шароити ноибуссалтанаи хориҷӣ салтанат зинда мемонад. Камол намехост, ки давлати соҳибистиклол бунёд карда, ба боқимондаҳои имперӣ хотима гузорад. Дар соли 1919 Камол барои паҳш кардани бетартибҳои сарзада ба Анатолия фиристода шуд. Вале ба ҷои ин кор ӯ ончо муҳолифинро ташкил дода, ҳаракатеро оғоз кард, ки ба муқобили «манфиатҳои хориҷиён» равона карда шуда буд [2, 112].

Ӯ дар Анатолия ҳукумати муваққати таъсис дод, ва президенти он интиҳоб гардида, муқовимати ягонро бар зиди хориҷиёне, ки ба истило омодагӣ медиданд, созмон дод. Султон бар зидди миллатгароён «ҷанги муқаддас» эълон карда, боисрор қатл кардани Камолро талаб намуд.

Вақте ки султон дар соли 1920 шартномаи Севрро ба имзо расонда империяи Усмониро ба ивази нигоҳ доштани ҳокимияти худ ба тақсими иттифокчиён вогузор кард, тамоми халқ ба тарафи Камол гузашт. Баъди он ки армияи Камол роҳи чониби Стамбул пеш гирифт, иттифокчиён барои кумак ба Юнон муроҷиат карданд. Баъд аз 18 моҳи ҷангҳои вазнин моҳи августи соли 1922 юнониҳо торумор карда шуданд.

Баъдтар Камол чунин иброз дошта буд: «Ман дар Стамбул қарор гирифта, ба худ тасаввур карда наметавонистам, ки бадбахтиҳо метавонанд то ба ин андоза ва дар як муддат кӯтоҳ халқи моро то ба ин андоза бедор намоянд» Ӯ анҷуманҳои «Ҷамъиятҳои ҳифзи ҳукукро» баргузор мекард.

Воқеаи бузурги сиёсӣ нутқи ӯ дар маросими ифтитоҳи Конгресси Арзурум, 23 июли соли 1919 гардид. Муҳимтарин дастурҳои принципалие, ки аз баромади ӯ бармеояд, ин масъалаҳои оиди тақсимнашавандагии мамлакат ва ҳуқуқи он ба мустақилона арзи вучуд доштанд, оиди бартарии Анатолия дар муносибат бо Стамбул ва зарурати даъват намудани Маҷлиси миллӣ, ташкил додани ҳукумате, ки ба «Миллат таъъин намояд» иборат буданд.

Баъд дар моҳи сентябр дар анҷумани умумитуркии Сивассӣ, ки дар ноҳияҳои гуногуни Анатолия ва Руминия барпо шуда буданд ва ташаббускориҳои ин иқдом ташкилотҳои миллӣ-ватандӯсти ҷамъиятҳои ҳифзи ҳуқуқ буд, принципҳои соҳибхотирӣ миллӣ тасдиқ карда шуданд ва ҳамин тариқ, дар ҳаёт татбиқи ёфтани принципҳои таълимоти нав оиди ҳокимият оғоз ёфт: ҳокимият на аз ҷониби Офаридгор ташкил дода ба фиристодаи он монарх тааллуқ дорад, балки он аз халқ мебошад.

Аммо то дарки ғояҳои ҷумҳуриявӣ ҳанӯз вақти зиёд лозим буд ва Мустафо Камол хуб дарк мекард, ки аксарияти ширкаткунандагони ин конгресс ҳанӯз рушди минбаъдаи ҳодисаҳоро бе иштироки ҳокимияти султони тасаввур карда наметавонистанд.

Конгресси Сивасси ҳамроҳи ҷамъиятҳои ба ташкилотҳои ягона - Ҷамъияти ҳифзи ҳуқуқи Анатолия ва Руминия муттаҳид намуд ва органи роҳбарикунандаи онро интихоб намуд, ки он Комитети намояндагӣ иборат аз 16 нафар (бо сарвари Мустафо Камол) ба сифати ҳукумати мустақил баромад карда, худро ба ҳокимияти истамбулӣ муқобил мегузошт [3, 67].

Комитет изҳор мекард, ки мақсади ҳаракат - муттаҳидсозии ҳамроҳи шахрвандон-мусулмонҳо дар мубориза баҳри бутунии ватани Усмонӣ, истиклолияти миллӣ иборат мебошанд ва инчунин комитет дорои ваколатҳои шуд, ки дар асоси онҳо ҳифзи истиклолият ва тақсимнопазирии мамлакат дар марзҳои сулҳномаи Мудрос, талаби истеъфои ҳукумати Фаридпошо қарор гирифта буданд.

Дар ин конгресс Камол қарорҳои асосҳои барномаи миллиро, ки он дар Арзурум оғоз карда буд, ба анҷом расонд, ки баътар бо номи қасми миллӣ ба расмият дароварда шуд. Ин воқеаҳо ба таърих ҳамчун ибтидои инқилоби Камолӣ ворид гаштанд. Мустафо Камол ва ҳамсафарони ӯ мавқеи ҳақиқии мамлакат ва вазни аслии онро дар арсаи ҷаҳонӣ хуб дарк мекарданд. Бинобар ин, дар нуқтаи олии тантанаи ҳарбии худ Мустафо Камол аз идома додан ҷанг даст кашид ва ба нигоҳ доштани он чизе ки, ба ақидаи ӯ, ҳудудҳои миллии туркӣ буданд, маҳдуд гашт.

Ба расмият даровардани сохтори давлатии Туркияи нав аз якҷанд дараҷаҳо гузашта буд. Вобаста ба мустаҳкам шудани вазъи ҳарбӣ ва байналхалқии Туркия, мавқеҳои Камол дар маҷлис низ устувор мегаштанд. Нахустин ғалаба бар таҷовузкорон дар назди деҳаи Инёню дар моҳи январӣ 1921 ба Камол имкон дод, ки дар қонун оид ба ташкилотҳои асосӣ принциби соҳибхотирӣ миллӣ ва волиятҳои бешаку шубҳаи ҳокимияти Маҷлисро мустаҳкам гардонад.

Дар ҷавоби кӯшишҳои рад сохтани ин дастур Камол бо қамоли ҷуръат изҳор карда буд: «Миллат соҳибхотирӣ ба даст овард. Ва ӯ онро бо роҳи шӯриш соҳиб гардид, соҳибхотирӣ ба дастомата бо ягон сабаб ва ҳеҷ сурат бозпас гардонда намешавад ва ба ҳеҷ каси дигар бовар кунанда намешавад [4, 134].

Барои ин ки соҳибхотирӣ бозпас гирифта шавад, ҳамон воситаҳоро истифода кардан лозим аст, ки ҳангоми ба даст овардани он истифода бурда шуда буданд. 5-уми августи 1921 Маҷлиси олии Туркия Камолро сарфармондеҳи олии артиш бо ваколатҳои номаҳдуд таъин намуд.

Вале ноябри соли 1922 Маҷлиси олии миллии Туркия (МОНТ) қонун оиди худсозии ҳокимияти дунявиро аз дин ва барҳам додани салтанат қабул намуд. Маҳмади VI ба хориҷа фирор кард. 29 октябри соли 1923 аз паси тасдиқ гаштани шартномаи Лозанна, Маҷлис

Туркияро ҷумхури эълон карда, 3 март соли 1924 хилофат барҳам дода шуд. Дарки принципи соҳибхитории миллӣ аз ҷониби Камол дар худ тафсири нави ғояҳои нави туркиро фарогир буд.

Адабиёт:

1. Корсун Н.Г. Греко-турецкая война 1919-1922 г. – М., 1940. – 717 с.
2. Миллер А.Ф. Очерки новейшей истории Турции. – М., 1948. – 438 с.
3. Новичев А.Д. Крестьянство Турции в новейшее время. – М., 1959. – 567 с.
4. Павлович М. Революционная Турция. – М., 1921. – 450 с.

Калидвожаҳо: *Анатолия, Истамбул, Камол, Отатюрк, Конгресси Сиваси, Руминия, миллат, миллатгарой, Туркия, Империяи Усмонӣ, Инқилоб, Сурия, Месопотамия.*

Аннотация

МУСТАФА КЕМАЛЬ АТАТЮРК

Мустафа Кемаль Ататюрк родился в Македонии. В то время Македония находилась под покровительством Османской Империи. Его отец был из представителей элиты. Мустафа Кемаль Ататюрк в 1889 г. поступил в Османскую военную Академию в городе Стамбул. Когда ему было 20 лет, он был отправлен в Высшую военную генеральную академию. В конце Первой Мировой Войны Турцию грозило опасность потеря государственности и в этот нелегкий для Турции период Кемаль Ататюрк защищал свою страну от чужих и боролся за независимость и процветание своей страны.

Ключевые слова: *Анатолия, Стамбул, Кемаль, Ататюрк, Конгресс Сиваси, Румыния, нация, национальность, Турция, Османская Империя, революция, Сирия, Месопотамия.*

Annotation

MUSTAFA KEMAL ATATURK

Mustafa Kemal Ataturk was born in Macedonia. At that time, Macedonia was under the protection of the Ottoman Empire. His father was a member of the elite. Mustafa Kemal Ataturk entered the Ottoman military Academy in Istanbul in 1889. When he was 20 years old, he was sent to the Higher military General Academy. At the end of the First World War Turkey was in danger of losing its statehood and during this difficult period for Turkey Kemal Ataturk defended his country from strangers and fought for the independence and prosperity of his country.

Keywords: *Anatolia, Istanbul, Kemal Ataturk, Sivasi Congress, Romania, nation, nationality, Turkey, Ottoman, Empire, Revolution, Syria, Mesopotamia*

Маълумот дар бораи муаллиф: Ҳайтов Хуршед, магистранти соли дуҷуми факултети таърихи ДДОТ ба номи Садриддин Айни.

Роҳбари илмӣ: Искандаров Қ.

Сведения об авторе: Хаитов Хуршед, магистрант второго курса исторического факультета ТГПУ имени С. Айни.

About the author: Haitov Khurshed, the 2nd year of Master Student in the Department of History of the Tajik State Pedagogical University named after Sadriddin Aini.

ШАХРИ БУХОРО МАРКАЗИ ИЛМУ ФАРҲАНГ ВА ТАМАДДУНИ ЗАМОНИ СОМОНИЁН

Дар асрҳои VIII-IX дар натиҷаи авҷи равобити тичоратии Шарқи Наздик ва Мовароуннаҳр шаҳрҳои Осиёи Миёна бо суръати тамоми ба шаҳрҳои ободии феодалии табиӣ тағйир меёфтанд. Онҳо бо шаклҳои гуногун зоҳир гардида, баъзан сохти дохилии шаҳрҳои дигар мешуд, гоҳе шаҳрҳои мартабаи худро аз даст медида ба берун аз он маркази нави ҳунармандӣ ва тичоратӣ барқарор мегардид.

Дар шаҳристони Бухоро ҳаёти иқтисодӣ ва сиёсии шаҳр пеш рафта, дар он ҷо бозору гузарҳои нав бунёд мегардиданд, дӯконҳои нав, қорвонсаройҳои зиёд сохта мешуданд. Ба қавли Наршаҳӣ, ханӯз дар аҳди Тоҳириён дар Бухоро қорвонсаройи калони бофандагӣ вучуд дошт ва аз эҳтимол дур нест, ки дар ин қорвонсаройи калон низ қор фармуда мешуданд. Моли ин қорвонсарой ба шаҳрҳои марказии хилофат ва ба дуртарин шаҳрҳои Шарқи Наздик ба фурӯш мерафт. Дар ҳудуди шаҳристони пештара ҳавлиҳои бохашамати боён иморат ёфтанд, бисёр биноҳои нав сохта шуданд, ки дар онҳо идораҳои давлатӣ ҷойгир буданд. Дар баробари дигар шудани ҳуди шаҳристони Бухоро аз ибтидои асри VIII сар карда, шаҳр ҳам аз се ҷониб васеъ шудан гирифт – аз ҷониби ҷануб, дар паси дарвозаи Атторон бозору рабобҳои зиёде пайдо шуданд, аз ҷануби ғарб ва ҷануби шарқ низ бозорҳо ва маҳаллаҳои нави қосибон ба вучуд омаданд. Дар миёнаҳои асри IX Бухоро ҳеле қалон шуда рафт ва солҳои 849–850 атрофи онро бо девори нав печонида гирифтанд, ки 11 дарвоза дошт [1, 358].

Ба маркази ҳаёти сиёсии давлати Сомониён тағйир ёфтани Регистони Бухоро, дар шимолӣ шаҳр бино шудани қасри амир ва биноҳои сершумори девонҳо намуни шаҳрро ҳеле дигар кард.

Дар маркази шаҳр гирд омадани ҳаёти иқтисодӣ мусоидат намуд, ки Бухоро ба шаҳри феодалии мубаддал шавад. Дар шаҳр маҳаллаҳои махсуси қосибон пайдо шуданд, ки дар он ҷойҳо ҳам дар дӯконҳо мол истеҳсол мегардиду ҳам дар ҳамон ҷо фурӯхта мешуд. Ба ҳамин сабаб дар асри X намуни Бухоро ҳамчун шаҳр ҳеле тағйир ёфт.

Бухоро ҳамчун маркази фарҳангу тамаддуни аҳди Сомониён ба сатҳи муайяни тараққиёти худ расид. Дар охири асри IX ва ибтидои асри X пойтахти Сомониён шаҳри Бухоро, нафақат дар Мовароуннаҳру Хуросон, балки дар қаламрави олами ислом дар интишори илму маърифат ва тарбияи олимону донишмандон аз Бағдод пеш гузашт. Бо ибораи Рӯдакӣ бузургвор, ки гуфтааст: “Имрӯз ба ҳар ҳоле Бағдод Бухорост” [2, 30].

Дар давраи ҳукмронии амири одил Исмоили Сомонӣ ва дигар намоёндагони ин хонадон шаҳри Бухоро ҳамчун пойтахти Олӣ Сомон ба маркази фарҳангу тамаддуни олӣ тағйир ёфт.

Барафтодани девори Бухоро, ки моли ифтихори қосибони Исмоили Сомонӣ буд, на танҳо рушди шаҳрро вусъати азиме бахшид, балки маҷозан намудори он буд, ки пойтахти давлати тоҷикон ҷаҳони паҳноварро ба оғӯи худ фаро мегирифт ва худ ба истиқболи он болу пар қушода буд. Ин аст, ки дар Бухоро фарҳангҳои бузурги ҷаҳонӣ ба ҳам бархӯрданд ва дар заминаи он дар қаламрави тамаддуни ҷомеаи башарӣ марҳилаи нави фитрати миллии тоҷикон густариш ёфт. Суботи амнияти қосибон ва фазои мусоиди фарҳангӣ, ки Сомониён дар қаламрави давлати ҳеш истиқдор бахшида буданд, соҳибназаронро ба Бухоро ҷалб кард. Он дар замони салтанати Исмоили Сомонӣ оғоз ва раванг ёфта, бори нахуст баъди футуҳоти исломӣ нахзати фарҳангӣ ва истиқлолҷӯиҳои миллии Мовароуннаҳру Хуросонро дар пояи сиёсати давлати мутамарказ расмӣ бахшид. Ба қавли Саълабӣ, “Бухоро дар давлати Оли Сомон ба масобаи маҷд ва қавбаи мулк ва маҷмаъи афроди замон ва матлаъи нучуми удабӣ арз ва мавсуми фузалӣ дахл буд” [3, 79].

Фаъолияти фарҳангсозӣ ва маънавиятофаринии тоҷикон дар Бухоро дар дигар шаҳрҳои Мовароуннаҳру Хуросон шӯҳрат пайдо кард. Дар сафарномаҳо ва манобеи таърихӣ беш аз 250 шаҳрҳои хурду бузурги қаламрави давлати Сомониён таъкид шудааст. Офаридагони ин фарҳангу тамаддун аслан аҳолии шаҳрҳо буданд. Тамаддуни шаҳрдорӣ, ки дар сохтори шаҳрҳо, маъмурият ободонии онҳо, танзими умумӣ иҷтимоӣ, фаъолияти муассисоти беҳдоштӣ, бунёди иқоматгоҳҳо ва биноҳои маъмурият қасрҳо, одоб ва расму русуми зиндагӣ зоҳир мешуд, заминаҳои мусоид барои раванги фарҳангии шаҳрҳо фароҳам меовард.

Фарҳанги волои шаҳрии тоҷикон дар асрҳои IX-X махсули тафаккури китобдӯстии тоҷикон буд, ки ба шарофати он фарҳангофаринӣ ва маънавиятпарастии Оли Сомон густариш ва раванги бесобиқа пайдо кард. Ниёгони фарҳангпарвари мо аз қадимулайём ба китоб ва китобдорӣ ба унвони рукҳои поягузори маънавияту фарҳанг таваҷҷуҳи бузург зоҳир мекарданд.

Як нишони бисёр муҳим ва муҳими густариши тафаккури китобӣ ва раванги фарҳангии тоҷикон дар аҳди Сомониён низ ривҷи китобдорӣ ва китобхонаҳои бузурге буд, ки Оли Сомон бунёд ниҳода буданд. Абӯали ибни Сино, ки бо нерӯи донишу хирад ҷаҳонро ба шигифт оварда буд, дар китобхонаи “Савон-ул-ҳикмат”-и Сомониён дар Бухоро ба мутолиаи китобҳо даст ёфт, ки бо он ҳам тафаккури илмӣ дар ҷаҳон ҳаргиз ному аз онҳо нашоуда буд.

Ёкути Ҳамави - ҷаҳонгард ва донишманди маъруфи араб, ки беш аз се сол дар Марв умр ба сар бурда, аз китобхонаҳои маъруфи он дониши фаровоне андӯхтааст, дар “Муъҷам-ул-булдон”-и хеш аз мавҷуд будани китобхонае, ки онро Сомониён таъсис карда буданд, хабар додааст.

Яке аз таърихоти густариши фарҳангу тамаддуни шаҳри дар Бухоро ҳамчун пойтахти Сомониён ба вуҷуд омадани табакаи зиёиён дар ҷомеаи Сомонӣ ба шумор меравад. Теъдоди бузурги донишмандон ва ҳакимону суҳанварон, ки аз ҳамин табақа бархоста буданд, дар мақомоти мухталифи дастгоҳҳои идории давлати Сомониён дар шаҳри Бухоро ҷамъ омада буданд. Бад-ин маънӣ Сомониён ба густариши ниҳодҳои фарҳангии умури идорӣ ба унвони омили аслии заминасоз дар пайгирии ҳадафҳо ва манофеи миллӣ тамоюли қавӣ ва мусбате доштанд [4, 108].

Ҳамин тавр, шаҳри Бухоро дар аҳди Сомониён яке аз марказҳои пешрафтаи илму фан ва иқтисоду фарҳанги тоҷикон буд ва донишмандони тоҷику форс дар як муҳити созгор тавонистанд аввалин маротиба дар ҷаҳон таҳассусикунониро дар илм пайдо кунанд. Кашфиёту дастовардҳои илмӣ онҳо дар асрҳои минбаъда мавриди омӯзиши дигар халқҳо, махсусан аврупоиён қарор гирифта, яке аз омилҳои асосии пешрафти илму фарҳанги асрҳои минбаъда гардид. Аз ин рӯ, мақом ва нақши дарбори Сомониён дар рушди марказҳои илмиву фарҳангӣ ва адабӣ сазовори арҷбӣи мунсифона ва ҳақгӯрист [5, 76].

Адабиёт:

1. Гафуров Б. Тоҷикон. Таърихи қадимтарин қадим ва асрҳои миёна. – Душанбе, 1998. – 358 с.
2. Мухторов А. Амирон ва вазирони Сомонӣ. – Душанбе: Оли Сомон, 1997. – 76 с.
3. Раҳмонов Э. Тоҷикон дар оинаи таърих. Аз Ориён то Сомониён (китоби сеюм) – Душанбе: Ирфон, 2006. – 108 с.
4. Саъолабӣ. Ятимат-уд-даҳр. – Техрон, 1367. – 79 с.
5. Якубов Ю. Национальное самосознание в эпоху Саманидов // Сомониён ва эҳёи тамаддуни форсӣ-тоҷикӣ (Саманиды и возрождение персидско-таджикской цивилизации. - Душанбе, 1998. – 30 с.

Калидвожаҳо: *Сомониён, Бухоро, шаҳр, илм, марказҳои илмӣ, фарҳанги ҷаҳонӣ, фарҳанги тоҷикон, олимону донишмандон.*

Аннотация

БУХАРА – ЦЕНТР НАУКИ И КУЛЬТУРЫ САМАНИДОВ

В статье автор характеризует город Бухару как центр культуры Саманидов, упоминает, что являясь столицей Мавераннахра и Хорасана в конце XI-начало X в., Бухара опередила даже Багдад в развитии науки и образования и подготовке ученых. В результате чего в Бухаре произошло столкновение местной культуры с мировой, превратив город в передовой центр науки, экономики и культуры таджиков.

Ключевые слова: *Саманиды, Бухара, город, науки, научный центр, мировая культура, культура таджиков, ученые.*

Annontation

BUKHARA AS THE CENTER OF SCIENCE AND CULTURAL DURING THE TIME OF SAMANIDS

In the article, the author describes the city of Bukhara as the center of Samanid culture, mentions that as the capital of Movarunnahr and Khorasan in the late XI and early X century, Bukhara was ahead of even Baghdad in the development of science and education and training of scientists. As a result, Bukhara experienced a clash of local culture with the world, turning the city into an advanced center of science, economy and culture of the Tajiks.

Keywords: *Samanids, Bukhara, city, science, scientific center, world culture, culture of the Tajiks, scientists.*

Маълумот дар бораи муаллиф: Носирова Шаҳринисо Боймаҳмадовна, магистранти соли дуюми факултети таърихи ДДОТ ба номи С.Айнӣ.

Рохбари илмӣ: Искандаров Қ.

Сведения об авторе: Носирова Шаҳринисо Боймаҳмадовна, магистрантка второго курса исторического факультета Таджикского государственного педагогического университета им. Садриддина Айни.

About the author: Nosirova Shahriniso Boymahmadovna, the 2nd year of Master Student in the Department of History, Tajik State Pedagogical University named after S. Ayni.

ҲУЧУМИ АРАБҲО БА ХАТЛОН

Дар асри VII дар нимчазираи Арабистон дини нав – ислом пайдо шуд. Баъд аз қувват гирифтани ислом ва пайдо шудани хилофат лашкари ин давлат ба муқобили ду империяи бузурги замон – Сосониён ва Византия равона карда шуданд. Дар натиҷа ба арабҳо муяссар шуд, ки сарзаминҳои зиёди ба Византия тааллуқдоштаре аз қабилҳои Миср, Ғарбии, Фаластин, Сурия ва кишварҳои дар шимоли китъаи Аврупо бударо ба тобеияти худашон дароранд.

Дар Эрон бошад муваффақияти арабҳо бештар буд. Онҳо дар ду ҷанги ҳалқунанда, дар Қудусия ва Нахованд Яздигурди III-ро торумор намуда, баъд ба таъкиби ӯ пардохтанд. Яздигурди III аз шаҳр ба шаҳр гурехта ва оқибат соли 651 дар Марв, бинобар маълумоти баъзе аз сарчашмаҳои таърихӣ, дасти осӣёбоне кушта шуд. Соли 651 арабҳо Марвро ишғол ва онро ба қароргоҳу базаи ҳарбии худ табдил доданд.

Онҳо дар ин ҷо қувваи аскарӣро озуқа ҷамъ намуда ҳуҷумҳои аввалини худро ба кишварҳои дигари осӣёмиёнагӣ – Мовароуннаҳр сар карданд. Тибқи маълумоти муаррихи арабизабони асри IX Аҳмади ал-Балозурӣ, ҳуҷуми аввалини арабҳо ба Хуттал дар давраи Саид ибни Усмон рух дода будааст. Чӣ тавре ки Ғ. Ғоибов дар китоби худ «Хатлон аз оғоз то имрӯз» қайд мекунад, ин хабарӣ Балозурӣ ягона буда, дар дигар сарчашмаҳо қайд нагардидааст.

Саид ибни Усмон соли 675 волии Хуросон таъйин шуда, соли 676 шаҳри Тирмизро муддати дуру дароз муҳосира кард ва оқибат онро бо роҳи осоишта тавонист зери тасарруфи қаламрави худ дарорад [5, 195].

Аз гуфтаҳои Ғ. Ғоибов тахмин меравад, ки шояд маҳз дар ҳамаи сол то муҳосираи Тирмиз ё баъди он ба Хуттал низ шартномаи сулҳ баста, дар ин муддат аз хатлониён маблағи муайяне гирифта бошад. Баъдтар хатлониён аз додани маблағ сар тофтаанд.

Умая ибни Абдулло давоми солҳои 694-697 волии Хуросон буд ва бо қабिलाи гурӯҳои дигари араб дар ҳолати ҷангӣ қарор дошт. Ӯ дар охири давраи волигии худ соли 696 ба Хуттал ҳуҷум карда онро гирифтааст.

Ғ. Ғоибов дар ин масъала тахмин мекунад, ки Умая Хутталро на бо роҳи ҷанг, балки бо роҳи сулҳ ба даст овардааст. Дар соли 704 волии Ироқ Ҳаҷҷ ибни Юсуф ба Хуросон Қутайба ибни Муслимро ҳамчун воливу сарлашкар мефиристад.

Ба Қутайба муяссар мегардад, ки бо ҳилаи найранг бо сардорони мулкҳои мустақилу ниммустақилҳои Мовароуннаҳр Хуросон алоқа барқарор намуда ва бо ин роҳ хеле нозуқона аз ихтилофоти байниҳудии онҳо истифода намуда ҳар кадоми онҳоро дар алоҳидагӣ нест созад ва сарзамини онҳоро ба тобеияти худаш дарорад. Чунончи, ӯ Низак-Тархунро, ки ба муборизаи озодиҳононаи мардуми Тахористон роҳбарӣ мекард, асир гирифта бо дасти худаш бо шамшер сари ӯро аз танаш ҷудо кард [4, 142-144].

Макқорӣ Қутайба боз дар он низ зоҳир мегардад, ки ҳангоми забти Суғд дар ҳолати ниҳоят вазнин қарор мегирад ва Суғдиёро аз туркҳо, туркҳоро бошад аз суғдиён бадгумон мекунад ва аз он истифода карда ҳардушонро дар алоҳидагӣ шикаст медиҳад.

Дар сарчашмаҳо боз як ҳуҷуми дигари арабҳо ба Хуттал дар замони волии Хуросон будани Ал-Ҷарроҳ қайд шудааст. Соли 718-719 Ал-Ҷарроҳ писарамаки худ Ҷаҳм ибни Заҳро ба забти Хуттал мефиристад. Ҷаҳм ба Хуттал омад ва аз подшоҳи он ғанимате гирифта, ба ақиб баргашт. Яъне, чӣ тавре ки мебинем, ин ҳуҷуми арабҳо низ бе натиҷа анҷом меёбад.

Ҳуҷуми навбатии арабҳо ба Хуттал дар соли 727 ба вуқӯъ пайваست. Ба ҷойи Ал-Ҷарроҳ баъди ҷанде Асад ибни Абдуллоҳ волии Хуросон таъйин мегардад. Соли 727 Асад ба Хуттал бо лашкари зиёде раҳсипор шуд [1, 63].

Шоҳи Хуттал Сабол (Шабол) бо ҳокони турк иттифок баста бар зидди Асад мебароянд. Дар натиҷа ҷанги шадиде ба амал меояд, ки Асад шармандавор шикаст хӯрда аз роҳи Кубодиён гурехта, аз дарёи Ому мегузарад ва ба Балх меравад. Дар роҳи гурези Асад ибни Абдуллоҳ мардуми маҳаллӣ ҳаҷвияи маъруфро, ки намунаҳои аввалини шеърҳои тоҷикӣ дар минтақа мебошад, бар ӯву аскаронаш меҳонданд. Он ҳаҷвия чунин аст:

Аз Хутталон омадия,
Ба рӯ табоҳ омадия,
Обор боз омадия,
Хушкунизор омадия [4, 427].

Ин шикасти аввалини арабҳо дар Хуттал буд. Аммо Асад аз ин шикаст ноумед нашуда, барои истиллои Хуттал фурсати муносиб меҷуст. Баъд аз гузаштани 10-сол, соли 737 чунин фурсати муносиб ба Асад барои гирифтани Хуттал даст дод [3, 116].

То ин вақт Сабал вафот карда, ба ҷояш писараш Ал-Ҷайш (ба навиштаи Иббнул-Асир, -Ҳунайш) подшоҳ шуда буд. Гумон меравад Ал-Ҷайш бо сабаби ҷавониву камтаҷрибагӣ ба ҷои ташкили мубориза

ба муқобили арабҳо шояд пеш аз муқориба гурехта ба назди ҳокими Чин рафта буд. Асад тавонист қалъаи Зағарзакро ишғол намояд (Ин мавзеъ то ҳол маълум нест).

Аз рӯи навиштаҳои Ғ. Ғоибов, ки аз Табарӣ иқтибос овардааст чунин аст: «Асад дастонашро аз асирону ғусфандон пур карда буд» яъне ғанимати зиёде ба даст оварда буд. Ба ҷои писари Сабол марде бо номи Ибн-с-Соичӣ идоракунии Хутталро ба ўҳда дошт [4, 146].

Баъд аз он, ки Асад ба ғорати Хуттал пардохт, Ибн-с-Соичӣ ба ҳокони турк, ки арабҳо ба ӯ Абӯмузоҳим лақаб монда буданд, мактуб навишта хабар дод, ки ба Хуттал ҳучум оварда лашкарашро дар онҷо парешон кардааст ва дар ин ҳол бар он ғолиб омадан осону сахл аст.

Ҳокон ба мучарради гирифтани мактуб лашкари худро омода сохта ба сӯи Хуттал роҳ пеш гирифт. Ба навиштаи Табарӣ, ҳокон дар Суёб қарор дошта, дар давоми 17-рӯз ба Хуттал расидааст. Ҳокон бо роҳи Хушовроғ ба Хуттал наздик шуд.

Чун Ибн-с-Соичӣ аз омадани Ҳокон наздик шуд, нафареро назди Асад фиристода гуфт, ки ҳокон наздик омадааст, агар ту аз шаҳр набарой дар ин ҳолат туро шикаст хоҳад дод. Бори аввал Асад бовар накард ва бори дувум Соичӣ одам фиристод ин навбат бовар намула, аз пай ба Балх фиристодани молу мулки ғораткардааш афтод [4, 147].

Асад бо лашкар баромада, ба ҷониби кӯҳи Ҷабалу-л-милх (кӯҳи Хоҷамуъмини ҳозира) равон шуд ва меҳост аз дарё гузашта ба Балх равад. Лашкарони араб ҳар кадоме ба худ ғусфандеро гирифта ба об мебаромаданд.

Азбаски оби дарё баланду тез буд ва то зини аспон мерасид, баъзе савораҳо аз асп меафтиданд ва об онҳоро мебурд. Ин ҳолатро дида Асад фармон дод то, ки ғусфандонро раҳо кунанд. Дар ин ҳол ханӯз убури дарё ба охир нарасида буд, ки қўшуни туркон расида омад ва қасонеро, ки дарёро убури накарда буданд, нест кард. Зиндамондагон худро ба дарё партофтанд. Асад низ гурехта ба қароргоҳи худ рафт. Арабҳо гумон доштанд туркон ҳамроҳи ҳокон онҳоро тақиб намекунанд, аммо туркон Асадро тақиб намуда ва молу мулки зиёди арабҳоро ғорат намуданд [4, 150].

Ҳамин тавр, ин маротиба низ Асад шармандавор шикаст хӯрда, ба қароргоҳи худ шаҳри Балх рафт. Вале ин ғалабаи ҳокон ғалабаи комил набуд. Дар миёнаи замирони ҳамон соли 737 Асад бо баъзе аз лашкариёнаш ба муқобили ҳокон ҳучум намуда, ба Ҷузҷон равон шуд.

Ҳокон дар онҷо бо дастаи Ҳорис ибни Сурайч, ки худ араб буд ва муқобили хилофати араб мубориза мебурд, ба Ҷузҷон ҳучум намуда он чоро ғорат мекард. Ҳокон дар назди деҳаҳои Сон ва Ғаззай Ҷузҷон аз Асад шикасти ҳалокатбор хӯрда тамоми молу мулки ғораткардаашро аз даст дод.

Муаррихи асримиёнагии тоҷик Табарӣ инчунин нақли шоҳидеро овардааст, ки баъди шикаст туркҳо аввал ба Хуттал гурехта, баъд аз онҷо ба ватани худ рафта буданд. Дар охири ҳуди соли 737- Асад бори дигар ба Хуттал ҳучум овард.

Ин маротиба акнун ба Асад на туркон ва на Ибн-Соичӣ, балки марде, ки асли баромадаш аз Бомиеъ буда, Бадр Тархон ном дошт, муқобил меистод. Чун Асад ба назди қалъа расид бо яқе аз наздикони худ Мусъаб ибни Амри Хузои фармуд, то ба назди қалъа равад. Мусъаб ба назди Бадр Тархон рафт. Бадр Тархон аз қалъааш, амон хост, то ба назди Асад рафта гуфтушунид кунад. Мусъаб ўро ба назди Асад бурд. Асад назди Бадр Тархон шарте гузошт, ки Бадр онро қабул накард. Дар навбати худ Бадр Тархон ба Асад қабули 100 миллион дирҳам ва рафтани ўро талаб намуд [2, 24-67].

Асад ба Бадр гуфт «Ту марди ғарибе ҳастӣ аз Бомиеъ, чӣ хеле, ки ба Хуттал омада будӣ, ҳамон хел баромада рав». Бадр Тархон ба Асад чунин ҷавоб дод: «Ту худат ба Хуросон бо даҳ ҳар омада будӣ ва агар аз он имрӯз баромадани шавӣ, бо на камтар аз 300 уштур хоҳӣ баромад. Ман бошам, ба Хуттал дар бадали чизе даромадаам, ба ман онро баргардон ман аз ин ҷо баромада меравам». Асад гуфт: «он чӣ чиз будааст?».

Гуфт: Ман ба Хуттал дар ҷавониям даромада будам, ана ҳамон ҷавониямро баргардон, ман аз он бароям. Оё ту чунин мешуморӣ, ки ман аз назди аҳлу аёлам баромада ба дигар ҷо равам? Ва баъд аз тарки аҳлу аёлам зиндагии ман чӣ маънӣ дорад?». Асад аз ин суханон дар ғазаб шуд.

Ровӣ гӯяд: Бадр Тархон ба амон доданҳо боварӣ дошт. Асад ба ӯ гуфт:

Биё, дар гарданат хатме занам, зеро метарсам ҳангоми бозгаштанат сарбозон туро озор медиҳанд.

Гуфт: ман инро намехоҳам. Асад розӣ нашуд ва охир ба гарданаш хатм ниҳод.

Мусъаб Бадрро ҳабс кард ва медонист, ки Асад аз ин рафтораш пушаймон хоҳад шуд. Воқеан рӯзи дигар Асад аз қори кардааш пушаймон шуд ва супориш дод, ки Бадрро назди ӯ биёранд. Вақте ўро оварданд, Асад ба Бадр дашном дод. Бадр Тархон фаҳмид, ки Асад аҳди худро шикаст.

Пас ӯ аз замин кафшашро пур аз рег карда, ба сӯи осмон ҳаво дода ва гуфт: Ин аст аҳди Муҳаммад! ва ба номи амиралмуъминин ва мусулмонон низ ин амалро такрор кард. Асад дар ғазаб шуда супориш дод то дасташро бибуранд ва баъдтар бо марде аз бани Абуфудайк супориш дод то сарашро бибурад [8, 36-41].

Баъди чунин амали ночавонмардона, Асад соли 737 бо қувваи зиёде ба қалъаи Хуттал яъне маркази шаҳри Хулбук ҳучум намуда, онро ғорат кард. Инчунин соли 750 ба маркази водии Вахш шаҳри Хеловард ҳучум намуданд [7, 183].

Ҳамин тавр, баъди забти шаҳрҳои аҳолинишин арабҳо тамоми молу мулки мардумро ғорат намуданд ва шаҳрҳоро оташ заданд.

Бояд кайд намуд, ки баъди ин ҳама бесарусомониҳо мулки Хуттал ва шаҳрҳои он дар як муддати кӯтоҳ боз аз сари нав эҳё гардидаанд, давлатдориҳо ва шахрсозии худро дар минтақа то ҳучуми муғулҳо идома додаанд.

Адабиёт:

1. Ал-Балазури. Завоевание Хорасана. Извлечение из сочинения Футух ал- Булдон. Перевод Г. Гоибова. – Душанбе: 1987. – 120 с.
2. Беленицкий А.М. Историко-географический очерк Хутталя с древнейших времен до X в.н.э. – МИА, № 15. – М., 1950. С-24-67.
3. Бартольд В.В., Сочинение, т.I. – М., ИВЛ, 1963. С-116.
4. Гафуров Б.Ғ. Тоҷикон. Қисми I. - Душанбе: Ирфон, 1983. – 704 с.
5. Гоилов Ғ. Таърихи Хатлон аз оғоз то имрӯз. – Душанбе: 2006. – 906 с.
6. Литвинский А., Давидович Е. А. Предварительный отчет о работах Хутальского отряда на территории Кулябской области в 1953 г. Докл. АН ТаджССР, вып.11. – Душанбе, - 81 с.
7. Саид Н. Убайдуллоев Н. Водии Вахш дар аҳди қадим ва асрҳои миёна. // Пайёми Донишгоҳи Омӯзгорӣ. – Душанбе, 2017. №3(70). С-183.
8. Шарипов А. Хатлон дар «Таърихи Байҳақӣ» - Фарҳанг. – Душанбе: Деваштич, № 1, 2006. С-36-41.

Калидвожаҳо: ҳучум, арабҳо, Ислом, нимҷазираи Арабистон, Мовароуннаҳр, Хуттал, Хулбук, Вахш, Халевард, хароб, шаҳр, отаи.

Аннотация

НАПАДЕНИЕ АРАБОВ НА ХАТЛОН (КУЛЯБ-ВАХШ)

В статье говорится о возникновении Ислама на Аравийском полуострове. Позже арабы начинают нападения на Сасанидскую империю и Византию. В 651 г. арабы захватили Мерв. Арабы предприняли нападение на Мавераннахр. Автор приводит ряд источников, в которых говорится о нападении арабов на Хутталь. Араб несколько раз пытались захватить Хутталь. В 737 г, столица Хутталя – Хулбук и в 750 столица Вахш – Халевард были разграблены. После завоевания арабов города сожжены и разрушены.

Ключевые слова: нападение, арабы, возникновение, Ислам, Аравийский полуостров, Мавераннахр, Хутталь, Хулбук, Вахш, Халевард, разграбить, город, сожжены.

Annotation

THE ASSANLT OF THE ARABS TO KHATLON (KULOB-VAKHSH)

The article deals with the origin of Islam in the Arabian Peninsula. Later, the Arabs launch attacks on the Sasanian Empire and Byzantium. In 651, the Arabs captured Merv. The Arabs launched an attack on Movarunnahr. The author cites a number of sources that is regarding the Arab attack on Huttal. The Arabs tried several times to capture Huttal. In 737, the capital of Khuttal – Hulbuk and in 750 the capital of Vakhsh – Halevard were sacked. After the Arab conquest, the cities were burned and destroyed..

Keywords: assanlt, the arabs, emergence, Islam, the Arabian peninsula, Maverannahr, Khuttalan, Hulbuk, Vakhsh, Halevard, destroyed, sities, burned.

Маълумот дар бораи муаллиф: Сангов Саидмуҳаммад Азизуллоевич, магистранти соли дуюми факултети таърихи ДДОТ ба номи С. Айни. Saidmuhamad.sangov@mail.ru

Рохбари илмӣ: доктори илмҳои таърих профессор, Пирумшоев Ҳ.

Сведения об автор: Сангов Саидмуҳаммад Азизуллоевич, магистрант второго курса исторического факультета ТГПУ имени С. Айни. Saidmuhamad.sangov@mail.ru

About the author: Sangov Saidmuhamad Azizulloevich, the 2st year of Master Student in the Department of History, State Pedagogical University by named after S. Aini. E-mail: Saidmuhamad.sangov@mail.ru

САБАБҲОИ АСОСИИ КАШФИЁТҲОИ ҶУҒРОҒӢ: КАШФИЁТИ ХРИСТОФОР КОЛУМБ

Кашфиётҳои бузурги ҷуғрофии асри XVI то миёнаи асри XVII ба раванди сармоягундорӣ дар Аврупо алоқамандӣ дошт. Аз худ намудани роҳ ба сарзаминҳои нав ва ғорат намудани ин минтақаҳо ба инкишофи ин раванд замина гузошта, ташаккули низоми нави мустамликадорӣ-буржуазӣ ва инкишофи низоми бозориро фароҳам овард. Инкишофи босуръати сохти сармоядорӣ боиси истисмори халқиятҳои Амрико, Африко ва дигар халқиятҳои олам гардид. Дар ин давра мамлакатҳои Аврупо аз ҷиҳати иқтисодӣ рӯ ба пешравӣ ниҳода, саноати онҳо ба ашӣи хом эҳтиёҷ дошт ва аз тарафи дигар сатҳи мубодилаи пулӣ низ тағйир ёфт. Аз лиҳози дигар табақаҳои ҳукмрони мамолики Ғарб барои соҳиб гардидани минтақаҳои нисбатан васеъ ба кашфиётҳои худ оғоз намуданд. Дар ин давра роҳи бузурги Абрешим эътиборашро аз даст дода, ғайолияти тичоратӣ дар ин роҳ заиф гардид ва зарурияти тартиби коркарди роҳҳои нави тичоратӣ ба амал омад, ки он ба пурзӯр гардидани ғайолияти роҳи баҳрӣ оварда расонид. Ф. Энгелс қайд мекунад дар хусуси кашфиётҳои ҷуғрофӣ – ин ташнаи ба даст овардани тилло буд, ки португалиҳо дар Африко ҷустуҷӯ мекарданд.

Дар кашфиётҳои ҷуғрофӣ мардуми Шарқ нисбати аврупоиён пештар саҳмгузор буда, аз давраи аввали асрҳои миёна дар ин ҷода муваффақиятҳо ба даст оварда буданд. Бо кӯшишҳои онҳо байни минтақаҳои баҳри Сурх ва Ява роҳи обӣ кушода шуда, муносибатҳои молию пулӣ барқарор гардиданд. Дар асри VI дар амалиёти баҳрии Шарқ арабҳо афзолияти калон дошта, тамоми роҳи тичоратиро дар дасти худ нигоҳ медоштанд. Онҳо роҳҳои баҳрии ин минтақаро аз Баҳри Сурх то Шарқи Дур дар ихтиёри худ нигоҳ медоштанд. Мувофиқи маълумоти сарчашмаҳо яке аз баҳрнавардони араб соли 1420 аз уқёнуси Ҳинд ба Атлантика баромада, қисми ҷанубии Африқоро давр мезанад. Баҳрнавардони араб барои идораи дурусти киштӣ, кутбнамо, харитаҳои баҳрӣ ва дастурамали махсусро соҳиб буданд, қайд намудааст Васко да Гама дар масъалаи ҳунари баҳрнавардии онҳо [4, 36].

Дар асрҳои X–XV дар ғайолияти баҳрӣ мамлакатҳои Чин мавқеи асосиро ишғол намуда, ба маркази тичоратӣ табдил ёфта буд. Дар ҳоле ки португалиҳо кашфиётҳои худро ба тарафи ҷанубии уқёнуси Атлантика оғоз намуда буданд. Баҳрнавардони чинӣ бо 60 то 100 киштии калон иборат аз 25–30 000 нафар, ҳафт маротиба ба ғарб ҳаракат карда, ҷазираҳои Ҳинду Хитой, Ява, Бирма ва соли 1418 ҷазираҳои Сомалиро кашф намуданд.

Дар асрҳои XV–XVII «шавқмандии умумии пул» тамоми ҳукуматдорони мамолики Ғарбро фаро гирифт, ки дар байни онҳо давлатҳои нимҷазираи Пиреней-Испания ва Португалия асосгузор ба ҳисоб мераванд. Дар асрҳои XIII - XV ин мамлакатҳо флоти пуриктидорро ташкил намуданд. Кашфиётҳои бузурги ҷуғрофӣ натиҷаи табиӣи қувваҳои истеҳсолкунанда, таназзул ёфтани сохти феодалӣ, ба вучуд омадани муносибати молию пулӣ ва инкишофи муносибатҳои тичоратӣ буд.

Давраи аввали кашфиётҳои португалиҳо солҳои 1418–1460 ба ғайолияти шохзода Энрикеи баҳрнавард алоқамандӣ дошт, ки номбурда аз ҳисоби табақаҳои гуногуни ҷамъиятӣ экспедитсияи баҳрӣро ташкил дод. Ҳанӯз дар солҳои 20–30-юми асри XV португалиҳо ҷазираҳои Медейра, Канар ва Азорро аз худ намуда, ба самти Ҷануб қад-қадӣ сохилҳои ғарбии Африқо ҳаракат намуданд. Дар натиҷа, соли 1434 Гвинея ва ҷазираҳои Димоғай Сабз, соли 1462 Серра-Леона ва соли 1471 соҳили Ганаро низ тадқиқ намуда, дар ин ҷо кони тиллоро кашф намуданд. Соли 1468 Бартоломео Диаш Димоғай Умеди некро кашф намуд, ки он барои оғози кашфиёти нав ба самти Ҳиндустон шароит фароҳам овард [1, 89].

Сайёҳати дурдасти баҳрӣ дар нимаи дууми асри XV бо шарофати дастовардҳои бузург дар самти илму техника имконпазир гардид. То охири асри XV Португалия дар ҳама соҳаҳо аз дигар кишварҳои ҷаҳон пешқадам буда, дастовардҳои португалиҳо барои баҳрнавардони ҷаҳон маълумоти пурқиммат ба шумор мерафт. Дар харита тасвир намудани заминҳои нав боиси инкишофи харитасозӣ гардид, ки дар тамоми Аврупо навоҳариҳои ин соҳа тез паҳн мешуданд. Дар охири асри XVI аввалин харитаҳои сиёсӣ бо дарҷи хатти экватор ва ҷадвали арз низ кашф гардиданд. Ба таълимот дар бораи курашаклии замин таъия намуда, олим, ситорашинос ва космографи намоёни Итолиё Паоло Тосканели харитаи ҷаҳонро тартиб дод, ки дар он сохилҳои Осиёи уқёнуси Атлантика ишора шуда буданд. Ӯ қайд намуд, ки аз сохилҳои ғарбии Аврупо ба

самти ғарб шино намуда, ба Ҳиндустон расидан имконпазир аст. Тосканели ҳатто масоҳати заминро аз рӯи хатти экватор муайян намуд, аммо дар ин чода ӯ дар масофаи 12 ҳазор км ба хатогӣ роҳ дод. Баъзан олимони мегуфтанд, ки ин хатогии бузург дар таърих буд, ки ба кашфиёти нав оварда расонд [2, 14].

Аз охири асри XV ба қустуҷӯи роҳҳои тичоратӣ Испания низ ҳамроҳ гардид. Соли 1492 ба дарбори шоҳони испания – Фердинанд ва Изабелла бахрнаварди машҳур Христофор Колумб (1451–1506) омада, масъалаи ташкили экспедитсияи баҳрӣ ва кушодани роҳи наздик ба тарафи Ҳиндустонро пешниҳод кард. Ин таклиф аз ҷониби шоҳ дастгирӣ ёфт. Бояд қайд кард, ки ӯ дар Генуя дар оилаи бофанда ба дунё омада, илмҳои замонаро ба монанди ситорашиносӣ ва ҷуғрофия нағз аз худ карда, аз ҷавонӣ дар сафарҳои баҳрӣ низ иштирок мекард. Христофор нақшаи ташкили экспедитсия ва ҳаракат ба соҳилҳои Ҳинд, шинокунӣ ба самти Ғарб ба воситаи уқёнуси Атлантикаро ханӯз барвақт омода намуда, ба шоҳҳои Португалия ва Англияю Франция пешниҳод намуда буд, аммо ҷавоби рад гирифт. Гап дар сари он аст, ки соли 1492 ҷанги Испания бо арабҳо анҷом ёфта, мамлакат дар вазъияти ниҳоят вазнини иқтисодӣ қарор гирифт. Мамлакатро нооромии дохилӣ ва ҷангҳои байнихудии амалдорон, ки барои соҳиб гардидани ҳудуди яқдигар равона шуда буд, фаро гирифт. Аз ҷониби дигар саноати мамлакат ба бозор ва роҳи тичоратӣ муҳтоҷ буд. Дар натиҷаи ҷангҳои тӯлонӣ бо арабҳо Испания аз роҳи тичоратии баҳрӣ, ки ба воситаи баҳри Миёназамин амалӣ гардида, ба тобеияти Португалия қарор гирифт, дар канор монда, он боиси ҷангҳои нави сарватмандон дар мамлакат гардид [3, 152].

Бо мақсади бартараф намудани ин нооромии дохилӣ ва бо ҳамин сабаб ҳалос хӯрдан аз ҷанг ҳукумати Испания, калисои католикӣ ва олимони донишгоҳи Саламанск масъалаи мазкурро тарафдорӣ намуда, ҳатто бо Христофор Колумб созишнома имзо намуданд, ки мувофиқи он Христофор ҳуқуқ пайдо кард, ки аз даҳ як ҳиссаи даромади заминҳои кашфгардида ва аз 8 як ҳиссаи даромади савдои ин минтақаҳо ба даст оварда, инчунин ноиби шоҳ дар заминҳои ба дастоварда интиҳоб гардад ва рутбаи адмиралро ба таври меросӣ соҳиб шавад. 3-уми августи соли 1492 гурӯҳи киштиҳо аз бандари Палос на чандон дур аз Севиля ба сафар баромада, ба самти ҷанубу ғарб ва баъди гузаштан аз ҷазираҳои Канар роҳи Шимолу Ғарбро пеш гирифтанд. Баъди чанд рӯзи ҳаракат дар баҳр эъзомияи мазкур ба баҳри Саргассово расида, ба боди хушк рӯ ба рӯ гардиданд. Аз ҷунин вазъият тамоми маллоҳон ба изтироб омаданд. Христофор Колумб маҷбур гардид, ки самти ҳаракатро тағйир дода, ба тарафи Ҷанубу Ғарб ҳаракат намояд. Субҳи 12-уми октябри соли 1492 ба яке аз ҷазираҳои Багам – ҷазираи Гуанаханӣ, ки испаниҳо онро Сан-Салвадор меноманд, баромаданд. Дар сафари нахустини хеш Колумб солҳои 1492–1493 Кубаро кашф намуда, онро ба Япония ташбеҳ дод. Даре нагузашта ҷазираи Гаити низ кашф гардид, аммо дар соҳилҳои ин минтақа ӯ киштии калони худро аз даст дода, маҷбур гардид, ки нисфи намояндагони худро дар ин ҷо гузорад. Барои таъмини бехатарии онҳо дар ин ҷо истехкоми ҳарбӣ-қалъаи Навидадро бунёд намуда, гарнизони дар ин ҷо бударо бо яроқ ва ҳӯрока таъмин сохта, роҳи бозгаштро пеш гирифт. Табиат ва машғулияти сокинони ин минтақа ба қайди саёҳатчиён дар хусуси замини бойи Осиёи Ҷанубу Ғарбӣ умуман монандӣ надошт. Аҳолии таҳҷоии ин минтақа пӯсти сурхранг, мӯйҳои сиёҳи дароз дошта, бараҳна ва ё нимбараҳна буданд ва дар ин ҷазира ягон аломати истихроҷи тилло дида намешуд. Бо мақсади дарёфт намудани кони тилло Христофор Колумб ҷазираи Богамаро низ тадқиқ намуда, аз мардуми он аврупоиён парвариши баъзе аз растаниҳо, дарахтони мевадиханда ва гулҳоро омӯхтанд. Соли 1493 ӯ бомуваффақият ба Испания баргашт.

Муваффақиятҳои Колумб боиси ташвиши ҳукумати Португалия гардид. Соли 1499 бо дастгирии Папаи Рим байни Испания ва Португалия созишнома имзо гардида, мувофиқи он ҳуқуқи тадқиқи заминҳои ғарбии ҷазираи Азорро Португалия ва қисми шарқии онро Испания соҳиб гардиданд. Колумб дар ҳаёти худ се маротиба (солҳои 1493–1496, 1498–1500, 1502–1504) ба Амрико сафар намуда, ҷазираҳои Антили Хурд, Пуэрто Рико, Ямайка, Тиринидад ва соҳилҳои Амрикои марказиро тадқиқ намуда, гумон дошт, ки роҳи ғарбии Ҳиндустонро тадқиқ намудааст. Ҳамин тавр, то асри XVI ин заминҳо дар таърих бо номи «Ҳиндустони Ғарбӣ» боқӣ мондаанд. Аммо дар рафти ин саёҳатҳо низ аз худ намудани конҳои тилло ба Колумб муяссар намешуд, ин масъала боиси норозигии дарбориён ва афзудани сафи душманонаш гардид. Соли 1500 бошад ӯ аз ҷониби ҳамсафони норизогардидааш занҷирбанд шуда, ба Испания фиристода шуд. Амалиёти онҳо боиси норозигии оммаи халқ гардида, бо фишорҳои зиёд Колумб аз нав озодиро ба даст овард. Худи ҳамон сол ӯ ба сафар баромада, қад-қади ҷазираи Юкатан ҳаракат

карда, бо қабिलाҳои нисбатан тараққикардаи кишвари Майя, ки истехсоли маснуоти нукурагинро ба роҳ монда буданд, рӯ ба рӯ гардид. Аммо дар бозгашт киштии Колумб ба тӯфони шадид дучор гардида, худи ӯ бо машаққати зиёд ба ватан баргашт. Баъди ду ҳафтаи баргаштанаш, малика Елизавета, ки пуштибони ӯ буд, вафот намуд. Колумб баъди ин аз тамоми имкониятҳои худ маҳрум гардида, дигар имконияти сафари минбаъдaro надошт ва ниҳоят соли 1506 вафот кард [3, 356].

Адабиёт:

1. Беспалов Ю.Г., и др. Эпоха Великих географических открытий. – Харьков, 2002. – 320 с.
2. Магидович И.П., Магидович В.И. Очерки по истории географических открытий. – Москва, 1983. – 399 с.
3. Свет Я.М. Колумб. – Москва, 1973. – 368 с.
4. Эрдеди Я. Борьба за моря. – Будапешт, 1979. – 159 с.

Калидвожаҳо: *Португалия, Ҳиндустон, Христофор Колумб, Испания, Пуэрто-Рико, Хитой, Африқа, Серра Леона, Саламанск.*

Аннотация

ОСНОВНЫЕ ПРИЧИНЫ ГЕОГРАФИЧЕСКИХ ОТКРЫТИЙ: ОТКРЫТИЕ ХРИСТОФОР КОЛУМБА

Автор в своей статье рассматривает проблему географических открытий XVI века и середины XVII века. В этот период Европейские страны активно развивались, и их промышленность нуждалась в сырье и, с другой стороны, поменялся валютная система. В географических открытиях вклад народов Востока было значительно больше, нежели европейских стран. Успехи Христофора Колумба в географических открытиях стали причиной беспокойства правительства Португалии.

Ключевые слова: *Португалия, Индия, Христофор Колумб, Испания, Пуэрто Рико, Китай, Африка, Серра-Леона, Саламанск.*

Annotation

THE MAIN REASONS OF GEOGRAPHICAL DISCOVERIES: THE DISCOVERY OF CHRISTOPHER COLUMB

The author in his article describes geographical discoveries in XVI century and in the middle of XVII century. At this period the European countries actively developed and their industry needed for raw material and on the other side the currency system had changed. The Western countries invested a lot for the geographical discoveries than European countries. The success of Christopher Columb in geographical discoveries became the reason of worries in Portugal government.

Keywords: *Portugal, India, Khristopher Columb, Spain, Puerto Rico, China, Africa, Serra-Leona, Salamansk.*

Маълумот дар бораи муаллиф: Зиёзода Ҷумахони Саид, магистранти соли дуҷуми факултети таърих, ихтисоси таърих, ДДОТ ба номи С. Айни. E-mail: ziyozoda@list.ru

Рохбари илмӣ: Негматов Давлатшо

Сведения об авторе: Зиёзода Ҷумахони Саид, магистрант втaroго курса истoрического факультета, ТГПУ имени С. Айни. E-mail: ziyozoda@list.ru

About the author: Ziyozoda Jumakhoni Said, the 2st year of Master Student in the Department of History, State Pedagogical University by named after S. Aini. E-mail: ziyozoda@list.ru

ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН ВА ИТТИҲОДИ ДАВЛАТҲОИ МУСТАҚИЛ

Боиси зикр аст, ки ҳамкориҳои давлатҳои Иттиҳоди Давлатҳои Мустақил пас аз барҳам хӯрдани Иттиҳоди Шӯравӣ 8 декабри соли 1991, замоне, ки дар Беловежа Созишнома «Дар бораи таъсиси Иттиҳоди Давлатҳои Мустақил» ба имзо расид, шурӯъ шудааст [4, 98].

Собиқ давлатҳои шӯравӣ (ҳозира Иттиҳоди Давлатҳои Мустақил) дар зарфи 70 сол ҳамчун яке аз абарқудратони ҷаҳон маҳсуб меёфтанд ва ҳатто дар Ҷанги Бузурги Ватанӣ бар зидди душмани фашисти худ дастаҷамъона ғалаба намуданд. Пеш аз ҳама яққатор нақша ҷорабинӣ, ки барои амалӣ гардидани равоит байни давлатҳои Иттиҳоди Давлатҳои Мустақил таҳия гардиданд, ки ба самтҳои афзалиятноки дучониба ва ҳамаҷониба, ба мисли иқтисодӣ, иҷтимоӣ, сиёсӣ, фарҳангӣ ва ғ. марбут ҳастанд.

Лозими зикр аст, ки вазифаи муҳимтарини бунёд ва ҳамкориҳои низоми Иттиҳоди Давлатҳои Мустақил дар барқарор ва амалӣ намудани ҳамкориҳои байнидавлатӣ ва ҳамгироии онҳо мебошад.

Ҳайати Сарони Иттиҳод тибқи созишнома барои таъсис додани Иттиҳоди Давлатҳои Мустақил дар шакли Созмон 21 декабри соли 1991 таҳти ду сохтор ба тасвир расидааст:

- ҳамчун Ҳайати Сарони Шӯрои давлатҳои Иттиҳоди Давлатҳои Мустақил;
- аъзоёни муттаҳидшудаи Иттиҳоди Давлатҳои Мустақил

Ба ҳайати Сарони Шӯрои давлатҳои Иттиҳоди Давлатҳои Мустақил ва Федератсияи Россия, Ҷумҳурии Тоҷикистон, Ҷумҳурии Ўзбекистон, Ҷумҳурии Озарбойҷон, Ҷумҳурии Арманистон, Ҷумҳурии Беларус, Ҷумҳурии Қазокистон, Ҷумҳурии Қирғизистон ва Ҷумҳурии Молдова дохил мешаванд.

Ба қатори аъзоёни муттаҳидшудаи Иттиҳоди Давлатҳои Мустақил Ҷумҳурии Туркменистон, Ҷумҳурии Ислондӣ Афғонистон ва Ҷумҳурии Муғулистон дохил мешаванд.

Дар ҷаласаҳои умумии Иттиҳоди Давлатҳои Мустақил нақши муҳимро Президентҳои давлатҳои Иттиҳоди Давлатҳои Мустақил ва сарвазирони онҳо ба ҳайси ҳайати Шӯрои Сарони Ҳукуматҳои Иттиҳоди Давлатҳои Мустақил мебозанд.

Нуктаи дигареро бояд қайд кард, ки Иттиҳоди Давлатҳои Мустақил бо мақсади мусоидат ба раванди ҳалли масъалаҳои муҳимтарин дар марҳилаи ташаккули давлатҳои мустақил ва хифзи робитаҳои таърихӣ онҳо таъсис дода шуд. Он дар марҳилаи кунунӣ ҳамчун фазои мусоид ҷиҳати таҳким бахшидани муколамаҳои байни кишварҳои узв, роҷеъ ба муҳокима, баррасии масоили сиёсӣ, иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва гуманитарӣ фаъолият мекунад.

Сохтори Иттиҳоди Давлатҳои Мустақил рӯзи 21 декабри соли 1991 дар шаҳри Алма-атои Ҷумҳурии Қазокистон ба ҷуз Ҷумҳурии Гурҷистон ва кишварҳои соҳили Балтик, роҳбарони 11 давлати соҳибистиклол Протоколи Созишномаи мазкурро ба имзо расониданд, ки дар он таъкид гардидааст: Ҷумҳурии Озарбойҷон, Ҷумҳурии Арманистон, Ҷумҳурии Беларус, Ҷумҳурии Қазокистон, Ҷумҳурии Қирғизистон, Ҷумҳурии Молдова, Федератсияи Русия, Ҷумҳурии Тоҷикистон, Ҷумҳурии Туркменистон, Ҷумҳурии Ўзбекистон ва Украина «ҳамчун сохтори баробарҳуқуқӣ ва ҳамчун Тарафҳои Мувофиқ Иттиҳоди давлатҳои мустақилро таъсис медиҳанд». Дар он марҳила ҳамчунин Ёлмоияи Алма-ато қабул гардид.

Иттиҳоди Давлатҳои Мустақил расман дар асоси Оинномаи аз ҷониби Шӯрои сарони давлатҳо 22 январи соли 1993 қабул гардида, амал менамояд.

Рӯзи 24 марти соли 1994 тибқи қатъномаи 48/237 Ассамблеяи генералии СММ Иттиҳоди давлатҳои мустақил ҳамчун нозир пазируфта шуда, 3 августи соли 1994 мувофиқи моддаи 102 Оинномаи Созмони Милалӣ Муттаҳид, Оинномаи Иттиҳоди Давлатҳои Мустақил ҳамчун созишномаи байналмилалӣ бисёрҷониба дар Котиботи Созмони Милалӣ Муттаҳид ба қайд гирифта шуд. Иттиҳоди давлатҳои мустақил ҳамчун созмони минтақавӣ байналмилалӣ эътироф гардида, дар ҳамоишҳои бузурги сатҳи байналмилалӣ иштироки фаъол дорад.

Дар қатори мақомоти дар боло зикргардида, дар ИДМ зиёда аз 70 сохтори соҳавӣ вучуд доранд, ки робитаҳои муштараки давлатҳои узвро дар соҳаҳои муҳими фаъолияти ИДМ ҳамоҳанг менамоянд.

Ҷумҳурии Тоҷикистон аз марҳилаи аввали таъсисёбии Иттиҳоди давлатҳои мустақил, узви комилҳуқуқи он буда, усул ва санадҳои появии онро эътироф менамояд ва шарикӣ фаъоли равандҳои ҳамгирӣ мебошад.

Ҷумҳурии Тоҷикистон дар сиёсати хориҷии худ ба рушди устувори муносибатҳои дучониба ва бисёрҷониба бо давлатҳои узви Иттиҳоди давлатҳои мустақил аҳамияти хоса медиҳад. Аз замони таъсиси Иттиҳод, давлатҳои узв пояи устувори ҳуқуқӣ ташкил додаанд, ки имкони дар фосилаи кӯтоҳ аз бӯҳрони сохторӣ баромадан ва сабаби рушди иқтисод ва тавсеаи савдои мутақобиларо фароҳам намуд.

Дар доираи Иттиҳоди давлатҳои мустақил Ҷумҳурии Тоҷикистон тақрибан 2000 санади қабулшударо ба имзо расонидааст, ки шумораи умумии он то имрӯз қариб ба 3000 расидааст. Аз он санадҳо қарорҳои Шӯрои сарони давлатҳо – 400, Шӯрои сарони ҳукуматҳо - зиёда аз 1000 ва Шӯрои вазирони қорҳои хориҷӣ - 200 ададро ташкил медиҳад.

Дар Комиссия оид ба масъалаҳои иқтисодии назди Шӯрои иқтисодии Иттиҳоди давлатҳои мустақил (ш. Маскав) намоёндаи Тоҷикистон Ф. Холбобоев мебошад. Тибқи тақсими ҷойҳои бурсиявӣ Ҷумҳурии Тоҷикистонро дар вазифаи директори Раёсати Кумитаи иҷроияи ИДМ аз январи соли 2012 А.С. Эшонқулов намоёндагӣ мекунад.

Ҳамкорӣ дар соҳаи гуманитарӣ дар ҳамшарикии гуногунҷанбаи давлатҳои Иттиҳоди давлатҳои мустақил, нақши муҳимро мебозад. Тоҷикистон яке аз иштирокдорони фаъол дар соҳаи ҳамкориҳои гуманитарии давлатҳои узви Иттиҳоди давлатҳои мустақил мебошад. Дар ин самт Тоҷикистон аз 88 санади мавҷуда, 53 адади онро ба имзо расонидааст. Моҳи майи соли 2006 дар Душанбе зимни нишастии Сарони ҳукуматҳо фонди байнидавлатии ҳамкорихои гуманитарӣ бунёд карда шуд.

Бо ташаббуси Ҷумҳурии Тоҷикистон соли 2008 изҳороти Сарони кишварҳои узви Иттиҳоди Давлатҳои Мустақил оид ба фаъол кардани ҳамкорӣ дар мубориза бо гардиши ғайриқонунии маводи муҳаддир, маводи психотропӣ ва прекурсорҳои он қабул гардид.

Ҷумҳурии Тоҷикистон фаъолияти Шӯро оид ба ҳамкорихои гуманитарии давлатҳои узви ИДМ (ШХҒ) ва Раёсати фонди байнидавлатии ҳамкорихои гуманитарии давлатҳои ИДМ-ро (ФБХҒ) ҷонибдорӣ менамояд. Шаҳри Душанбе мизбони ду нишастии муштараки Шӯрои гуманитарии ҳамкорӣ ва Раёсати Фонди байнидавлатии гуманитарии ҳамкорӣ буд.

Бо дастгирии ФБХҒ дар доираи чашнвораи 1150-солагии асосгузори адабиёти тоҷик Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ, асарҳои безаволи ӯ бо се забон нашр ва дар китобхонаҳои давлатҳои ИДМ тақсим гардид. Ғайр аз ин, китобҳои дарсии забони русӣ барои мактаббачагони давлатҳои ИДМ, аз ҷумла Тоҷикистон, ба таъҷи расид. ФБХҒ аз силсилаи “Классикаи адабиёти ИДМ” (Классикаи адабиёти СНҒ), ду ҷилди онро дар бораи Ҷумҳурии Тоҷикистон ҷоп кард.

Инчунин дар шаҳри Душанбе мунтазам ҷаласаҳои мақомоти олии низомномавии давлатҳои Иттиҳоди давлатҳои мустақил доир мегардад, аз ҷумла, 5 октябри соли 2007 нишастии навбатии Шӯрои Сарони давлатҳои Иттиҳоди Давлатҳои Мустақил баргузор шуд. Маҳз дар ҷаласаи Душанбе санадҳои муҳими Консепсияи рушди ояндаи Иттиҳоди Давлатҳои Мустақил, Нақшаи ҷорабиниҳои асосӣ ва амалисозии он, Созишнома оид ба таъсиси Шӯрои роҳбарони мақомоти муҳоҷират, Шартнома оид ба муҳолифат ба қонунӣ гардонидани даромадҳои ҷиноятӣ ва маблағгузориҳои терроризм қабул гардид [1, 1].

Бо қабули ин санадҳо, кишварҳои Иттиҳод ҷиҳати тақмили минбаъдаи равобити байнидавлатӣ дар самтҳои муҳими ҳамкорӣ, механизми фаъолияти Иттиҳоди Давлатҳои Мустақил ва мукамалсозии ташкилии он ҳидояти мушаххас гирифтанд.

Консепсияи рушди минбаъдаи Иттиҳоди Давлатҳои Мустақил, санади асосӣ ҷиҳати ислоҳоти шурӯъ гардидаи Иттиҳод мебошад. Ислоҳот на ба сифати иқдоми муваққатӣ, балки раванди идомаёбанда ҷиҳати дарёфти ҳамсозӣ ва мувофиқоти созанда дида мешавад, ки тавони ба Иттиҳод такони иловагӣ додан баҳри рушдро дошта бошад.

Соли 2011 барои Иттиҳоди Давлатҳои Мустақил саҳифаи муҳим ва фаромушнашаванда буд, зеро 20 сол аз таъсисёбии Иттиҳод кайд гардид. Боиси рамзи фараҳмандист, ки дар он сол раиси ИДМ ба Тоҷикистон гузашт. Ҷумҳурии Тоҷикистон ба сифати раисикунанда дар Иттиҳоди Давлатҳои Мустақил, Консепсияи раисии худро матраҳ намуд, ки татбиқи амалии мақсадҳои концептуалӣ ва стратегии рушди ИДМ-ро, ки дар санадҳои қабулшуда дарҷ гардидаанд, ба инобат гирифта буд.

Дар Консепсияи раисӣ чунин меъёрҳои муҳим, чун мубориза бар зидди ғояҳои ифротгарой, терроризм ва таҳаммулнопазирӣ ва андешидани ҷораҳои муштарак барои баргарафсозии оқибатҳои бӯҳрони молиявӣ иқтисодии ҷаҳонӣ ҷой дода шуд. Дар маҷмӯъ Консепсияи раисии Тоҷикистон бо тавозунии мавқеъҳо ва рафтори пайгирона зимни ҳалли масъалаҳои мавҷуда аз дигар консепсияҳо фарқ мекард [6, 1].

Дар чаласаи Шӯрои сарони ҳукуматҳо (19 майи соли 2011, Минск), ки онро Сарвазири Тоҷикистон раисӣ мекард, нақшаи чорабиниҳо ҷиҳати гузаронидани Соли амнияти саноатӣ тасдиқ гардида, тарҳи пешакии Барномаи байнидавлатии ҳамкориҳои иноватсионии давлатҳои узви Иттиҳоди Давлатҳои Мустақил барои соли 2020 маъқул дониста шуда, қадами муҳим ҷиҳати баимзорасонии Аҳднома дар бораи минтақаи савдои озод гузошта шуд.

Моҳи сентябри соли 2011 дар Душанбе чаласаи навбатии Сарони давлатҳои Иттиҳоди Давлатҳои Мустақил таҳти раисии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон баргузор шуд. Зимни он чаласа ба муносибати 20-солагии таъсисёбии ИДМ изҳороти Сарони давлатҳо қабул гардида, маърузаи таҳлилии “Ҷамъбасти фаъолияти ИДМ дар 20 сол ва вазифаҳо барои оянда” ва нақшаи байнидавлатии “Пойтахти фарҳангии Иттиҳод” муҳокима карда шуд.

Тоҷикистон ҳамчунин дар соли 2012, соли раисии Туркменистон, ба сифати ҳамраис дар Иттиҳод фаъолона амал кардааст. Ҷумҳурии Тоҷикистон дар чаласаҳои Сарони давлатҳо (3 декабр), сарони ҳукуматҳо (30 май) ва вазирони корҳои хориҷии давлатҳои ИДМ (4 декабр), ки дар Ашқобод баргузор шуд, фаъолона ширкат варзид.

Ҷумҳурии Тоҷикистон дар доираи созмони минтақавии Иттиҳоди Давлатҳои Мустақил, ба таҳкими муносибатҳои ҳамҷаворӣ байни давлатҳои узв, ки дар заминаи усулҳои эҳтиром ва татбиқи самтҳои асосии ҳамкориҳои иқтисодӣ бунёд шудааст, аҳамияти муҳим медиҳад.

Дар марҳилаи кунунӣ Иттиҳоди Давлатҳои Мустақил бо фаъолияти воқеии худ, аҳамиятнокӣ ва устувориашро собит менамояд. Пояи ҳукукию меъёрии пурмазмун таҳия гардида, механизми ҳамкориҳо ва низоми рабобити муштарак дар иқтисод, соҳаи фарҳанг ва таҳкими суботи амният роҳандозӣ шудааст [3, 1].

Ҷумҳурии Тоҷикистон ба иштироки худ дар фаъолияти созмони минтақавии Иттиҳоди давлатҳои мустақил аҳамияти хоссаро касб мекунад.

Ҷумҳурии Тоҷикистон дар байни Иттиҳоди Давлатҳои Мустақил ҳамчун кишвари рушдфто ба ҳисоб рафта, дорои аҳамияти иқтисодӣ, сиёсӣ ва амниятӣ мебошад. Ҷумҳурии Тоҷикистон аз замони соҳибистиклол шуданаш дар ҳалқаи сиёсати хориҷии худ давлатҳои мазкурро ҳамчун шарикӣ бозғаймӣ қабул кардааст, зеро ин кишвар яке аз давлатҳои буд, ки истиклолияти давлатии моро пазируфта, муносибати дипломатии ҳудро ба роҳ монд. Баъди ба расмият шинохтани истиклоли ҷадидгар, ҳар ду кишвар ҳамкориҳои ҳудро тақрибан дар ҳамаи соҳаҳо ба роҳ монданд.

Бо дарёфти истиклолияти сиёсӣ ба Тоҷикистон лозим буд, ки барои ёфтани мақом ва мавқеи худ дар давраи мудҳиштарини таърихӣ талош намояд. Зеро, Тоҷикистон аз нигоҳи ҷуғрофӣ дар бунбасти коммуникатсионӣ қарор дошт, ин омил аз кишвари мо тақозо менамуд, то ҳамкорӣ ва муносибатҳои бо кишварҳои дуру наздик, махсусан бо Иттиҳоди Давлатҳои Мустақил, яъне кишварҳои ҳамсоя барқарор намояд [7, 1].

Иттиҳоди Давлатҳои Мустақил дорои кишварҳои мебошад, ки бо давлати мо пайванди таърихӣ, маънавӣ ва динӣ доранд. Инчунин бояд қайд кард, ки қариб ҳамаи онҳо дар тӯли 70-сол дар ҳайати Иттиҳоди Шӯравӣ қарор доштанд [1, 65-69].

Илова ба ин, раванди инкишофи робитаҳои дучонибаи Тоҷикистон ва Иттиҳоди Давлатҳои Мустақил ҳело муҳиманд, зеро:

- Иттиҳоди Давлатҳои Мустақил дорои модели муваффақи берун баромадан аз бухрони иқтисодӣ ва иҷтимоӣ мебошад;

- Дар бештари кишварҳои Иттиҳоди Давлатҳои Мустақил ислоҳоти сохторӣ муваффақона амалӣ гардидааст;

- Сохтори сиёсӣ ва иқтисодии Тоҷикистон ва Иттиҳоди Давлатҳои Мустақил тақрибан монанд буда, имконияти ҳамкорӣ дар ҳама соҳаҳо мавҷуд мебошад;

- Ҳар ду кишвар ба молу маҳсулоти ҷадидгар эҳтиёҷу зарурат доранд;

Муносибатҳои дучонибаи Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Иттиҳоди Давлатҳои Мустақил дар ибтидои асри XXI бо таъсири воқеаҳои замони муосир тафовутӣ зиёд доранд, ки сабаби қўшиши дучониба ба пешрафти ҳамкориҳо мусоидат менамояд. Ҳамчунин таҳкурсии шартномаҳо, ки имрӯзҳо ба 75 адад расидаанд ва қомилан тамоми соҳаҳои муносибати дучонибаи байни кишварҳоро фаро мегиранд [3, 548].

Барои ташаккул ва рушд додани Иттиҳоди Давлатҳои Мустақил чанд нуқтаро барои пешниҳод қайд кардан лозим аст:

- Иштироки фаъоли кишварҳои Иттиҳоди Давлатҳои Мустақил ба таври мушаххас ба тариқи лоиҳаи махсус барои имкони рақобатпазирӣ дар самти ҳамлу нақл, энергетикӣ ва тичоратӣ-иқтисодӣ додан фароҳам меорад;

- Таъсиси Фондҳои махсус баъни кишварҳои Иттиҳоди Давлатҳои Мустақил рушд ба хотири дастгирии ҳамаҷонибаи рушди иқтисодии кишварҳои аъзои созмон;
- Бунёд набудани механизми татбиқи меъёрҳои дар доираи созмон қабулгардида;
- Мавҷуд набудани возеҳияти мавқеи сиёсӣ-ҳуқуқии созмон. Ҳарчанд таъсиси ИДМ дар моҳи декабри 1991 эълон шуда буд, аммо то ҳол раванди шаклгирии он анҷом наёфтааст;

Пешниҳодҳои дар боло зикршуда бевосита ба сатҳи рушди ҳамкориҳои тичоратӣ-иқтисодӣ, сиёсӣ ва иҷтимоии аъзоёни созмон, ба хусус Тоҷикистон ва Иттиҳоди Давлатҳои Мустақил равона шудаанд.

Адабиёт:

1. Афғанистан вступит в СНГ. РБК (03.04.2008). Дата обращения 14 января 2008. Архивировано 21 августа 2011 года.
2. Грузия проиграла, а СНГ будет жить вечно!. Обозреватель (19.08.2008). Дата обращения 14 января 2008. Архивировано 21 августа 2011 года.
3. Кацва Л. А. История России. Советский период. (1917-1991) Электронное учебное пособие. Сеть творческих учителей. Дата обращения 14 января 2008. Архивировано 21 августа 2011 года.
4. Косов Ю.В. Торопыгин А..В. Содружество независимых государств. Интеграция, парламентская дипломатия и конфликты. – М., 2012. – С. 198
5. Парламенты государств - участников МПА СНГ. МПА СНГ. Дата обращения 21 октября 2009.
6. Постановление Верховного Совета РСФСР от 12 декабря 1991 года № 2014-1 «О ратификации Соглашения о создании Содружества Независимых Государств»
7. Соглашение о создании Содружества Независимых Государств. Исполнительный комитет СНГ. Дата обращения 14 января 2008. Архивировано 21 июля 2006 года.
8. Украина сохраняет участие в работе органов СНГ в качестве наблюдателя - С.Лебедев. Официальный сайт Исполнительного комитета СНГ (www.cis.minsk.by) (17.07.2018). Дата обращения 25 июля 2018.

Калидвожаҳо: *Ҷумҳурии Тоҷикистон, Ҷумҳурии Халқии Хитой, иҷтимоӣ, робита, фарҳангӣ, созишнома.*

Аннотация

РЕСПУБЛИКА ТАДЖИКИСТАН И СОДРУЖЕСТВО НЕЗАВИСИМЫХ ГОСУДАРСТВ

В данной статье анализируются взаимоотношения Республики Таджикистан с соседними странами, особенно со странами Содружества Независимых Государств, осуществляемые в экономическом, социальном, культурном и многих других сферах.

В установлении многоплановых отношений с этими странами Основоположник мира и национального согласия-Лидер Нации, Президент страны Эмомали Рахмон внес неоценимый вклад. Внешняя политика Таджикистана тесно связана с его именем, поэтому среди зарубежных стран, с которыми сотрудничает Республика Таджикистан, наша страна пользуется огромным авторитетом.

В результате, в странах, с которыми Республика Таджикистан имеет тесное сотрудничество, действуют постоянные представительства республики.

Ключевые слова: *Республика Таджикистан, Китайская Народная Республика, социальный, связь, культурные, договор.*

Annotation

REPUBLIC OF TAJIKISTAN AND THE COMMONWEALTH OF INDEPENDENT STATES

This article dealt with relations of the Republic of Tajikistan with neighboring countries, especially with the countries of the Commonwealth of Independent States, carried out in the economic, social, cultural and many other spheres.

The Founder of peace and national accord, the Leader of the Nation, President Emomali Rahmon, made an invaluable contribution to the establishment of multifaceted relations with these countries. Tajikistan's foreign policy is closely linked to its name, so our country enjoys great authority among the foreign countries with which the Republic of Tajikistan cooperates.

As a result, permanent representative offices of the Republic of Tajikistan operate in countries with which the Republic of Tajikistan has close cooperation.

Keywords: *Republic of Tajikistan, People's Republic of China, social, communication, cultural, contract.*

Маълумот дар бораи муаллиф: Исроилова Г. А., магистранти Институти омӯзиши масъалаҳои давлатҳои Осиё ва Аврупои АМИТ. E-mail: gulbahor.isroilova97@mail.ru.

Роҳбарии илмӣ: Шозиёева Г.П.

Сведения об авторе: Исроилова Г. А., магистрантка Института изучения проблем стран Азии и Европы НАНТ. E-mail: gulbahor.isroilova97@mail.ru.

About the author: Isroilova G. A., the Master Student of the Institute of Issues of the Asian and European countries of the National Academy of Sciences of the Republic of Tajikistan. E-mail: gulbahor.isroilova97@mail.ru.

НАҚШИ ҲУҚУҚҲОИ ИНСОН ДАР ТАШАККУЛИ ЧОМЕАИ ШАҲРВАНДӢ

Ҳуқуқҳои инсон дар ташаккули чомеаи шаҳрвандӣ нақши ногусастанӣ дорад. Давлати муосири ҳуқуқбунёд ва иҷтимоӣ бо мафҳуми “чомеаи шаҳрвандӣ” пайванди зич дорад. Тасаввурот дар бораи чомеаи шаҳрвандӣ аз таълимоти Арастую Афлотун, Сисерон, мутафаккирони даврони Эҳё сар карда то ақидаҳои файласуфон ва ҳуқуқшиносони имрӯза эволютсияи дурударозро тай кардааст. Истилоҳи “чомеаи шаҳрвандӣ” аз асри XVIII сар карда босуботона истифода мешавад, то ин вақт олимони давлат ва чомеаро чун воҳиди ягона баррасӣ мекарданд. Маҳмудов М.А. Раҳимов М.А. дар мавзӯи нақши ҳуқуқҳои инсон дар ташаккули чомеаи шаҳрвандӣ мулоҳизаҳои хешро чунин инъикос намудаанд. Дар дунёи қадим ва дар давраи асрҳои миёна байни мафҳумҳои “чомеа” ва “давлат” фарқияти принципиалӣ намегузоштанд. Таърихан аввал чомеа чун иттиҳоди одамон зӯҳур карда баъд давлат чун шакли ташкили чомеа пайдо мешавад. Фаъолияти давлат қомилан ҳамаи соҳаҳои ҳаёти ҷамъиятиро ба танзим мебарорад. Дар замони нав дар давраи инқилобҳои буржуазӣ зери таъсири эълони гардидани ҳуқуқҳои табиӣ инсон ва зарурати ҳимояи ҳуқуқи онҳо, бо таҳкимёбии институти гражданин, ҳамчунин ба сабаби аҳамияти афзоида ва фаъолмандии шахсияти алоҳида дар ҳаёти ҷамъиятӣ байни мафҳумҳои давлат ва чомеа фарқиатҳо ба мушоҳида расиданд. Манфиатҳои шахсии одамони алоҳида соҳибхитиёриро озода ва ҳаёти шахсии онҳо аз назорати давлатӣ берун мебарояд. Одамон мустақилона дар муносибатҳои амволию молиявӣ дар соҳаи истеҳсолот ва тақсими маҳсулот ширкат меварзанд, ҳуқуқу озодаҳои шахсиашонро (гражданиашонро) амалӣ мегардонанд. Тадричан зери мафҳуми чомеаи шаҳрвандӣ соҳаи маҳсули муносибатҳо, асосан муносибатҳои молумулкӣ, бозорӣ, оилавӣ, рӯҳонӣ, динӣ, маънавию, ки байни одамон, сарфи назар аз давлат, амалӣ мегарданд, мефаҳмидагӣ шуданд. Яъне сухан дар бораи даҳлат накардани ҳокимияти давлатӣ ба “қорҳои шаҳрвандии” шахсият ба ҳаёти шахсии одамон мерафт. Таркиби “чомеаи шаҳрвандӣ” шартӣ, зеро чомеаи “ғайришаҳрвандӣ” ва зиёда аз он “зиддишаҳрвандӣ” умуман вучуд надорад. Чомеаи шаҳрвандӣ, пеш аз ҳама аз шаҳрвандон иборат аст. Ҳамзамон ҳама гуна чомеаи иборат аз шаҳрвандонро чомеаи шаҳрвандӣ номидан нашоуд. Зери мафҳуми чомеаи шаҳрвандӣ нави маҳсули чомеа фаҳмида мешавад, ки бо дараҷаи баланди қомолот, оқилӣ, мутамаддинӣ, дар он фароҳам будани шароитҳои мусоид барои шаҳрвандони худ характернок аст. Чомеаи давраи соҳи ибтидоии ҷамъиятиро ба сабаби дар он мавҷуд набудани мафҳумҳои чун “шаҳрванд” ва “шаҳрвандӣ” чомеаи шаҳрвандӣ номидан нашоуд. Ҳамин тавр, чомеаҳои ғуломдорӣ ва феодалий низ чомеаҳои шаҳрвандӣ шуда наметавонистанд, зеро онҳо қисми зиёди аъзои худро ба сифати одамони озоду баробарҳуқуқ эътироф намекарданд. Фикр қунед оё чомеаи замони режими тоталитариро чомеаи шаҳрвандӣ номидан мумкин аст. Чомеаи шаҳрвандиро аз боло қорӣ қардан ё бо қонун таъсис додан мумкин нест. Вай маҳсули рушди дурударози таърихӣ худ чомеаест, ки тарзи маҳсули зиндагӣ, тафаккур, муошират, соҳи маҳсули иқтисодиро дар назар дорад, арзишҳои бунёдии чомеаи шаҳрвандӣ ҳуқуқу озодаҳои инсон, қадру қимат, мустақилияти рӯҳонӣ, шахсӣ, сиёсӣ, маънавии ӯ мебошанд. Ҷиҳатҳои асосии тавсифбахшандаи ҳамагуна чомеаи шаҳрвандии замони ҳозира инҳоянд:

1. Озодии иқтисодӣ, бисёршаклии молият, муносибатҳои бозорӣ, қаробат;
2. Эътироф ва ҳимояи бечунучароӣ ҳуқуқу озодаҳои инсон ва шаҳрванд;
3. Қонуният, тартиботи ҷамъиятӣ ва характери демократии ҳокимият;
4. Баробарии ҳама дар назди қонун ва суд;
5. Гуногунаандешии сиёсӣ ва идеологӣ;
6. Озодии афқор, сухан ва матбуот, мустақилияти воситаҳои ахбори умум;
7. Даҳлат накардани давлат ба ҳаёти шахсии шаҳрвандон, уҳдадориро ва масъулиятнокии байни - ҳамдигарии онҳо;
8. Сулҳи шаҳрвандӣ, шарикӣ ва ризоияти милли;
9. Сиёсати босамари иҷтимоии таъминкунандаи шароитҳои шоистаи зиндагии одамон;
10. Рушди идоракунии маҳаллӣ ва худидорақунӣ.

Чомеаи шаҳрвандӣ чомеаи худидорақунандаест, ки аъзои он одамони озод бо мақсади қонёсозии манфиатҳо ва талаботи худ мустақилона зиндагӣ ва меҳнат меқунанд ва дар назди гузашти таърихӣ, имрӯзу фардои инсоният масъулияти баланд эҳсос менамоянд.

Унсурҳои асосии ҷомеаи шахрвандӣ инҳоянд: шахсият, шахрвандон, оила, гурӯҳҳо ва табақаҳои иҷтимоӣ, мактабҳо, муассисаҳои динӣ, иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ, ҳизбҳои сиёсӣ, иттифокҳои касаба, воситаҳои мустақили ахбори омма, сохторҳои ғайридавлатӣ (ғайриҳукуматӣ), бунёдҳо, марказҳо, клубҳо аз рӯи шавқмандӣҳо ва ғайра.

Ҷомеаи шахрвандиро бе шахсияти озод, ки имкониятҳои васеи фаъолияти мустақилона дорад, тасаввур кардан номумкин аст. Дар ҷомеаи шахрвандӣ ҳамчунин оила чун муассиса (институт)-и муҳимтарини сохти ҳаёти иҷтимоӣ нақши басо муҳим мебошад. Барқарорӣи ҷомеаи шахрвандӣ бе ташаккули гурӯҳҳо ва табақаҳои гуногуни иҷтимоӣ: синфҳо, гурӯҳҳои иттифокҳои касаба (иттиҳоди кормандони як корхона), ҷамоаҳои этникӣ (миллатҳо, халқиятҳо) ва ҳудудҳо (соқинони як деҳа, шаҳр, ноҳия), гурӯҳҳои синнусолӣ (ҷавонон, нафақагирон), ҷамоаҳои ҳамсоя, давраҳои дӯстона, синфҳои мактабӣ ва ғайраву ва ҳоказо номумкин мебошад.

Унсурҳои иқтисодии ҷомеаи шахрвандӣ ба моликияти хусусӣ ва фаъолияти озодӣ соҳибкорӣи шахрвандон асос ёфтаанд. Дар шароитҳои инқилоби иттилоотӣ ҷомеаи шахрвандиро бе унсурҳои иттилоотӣ, ки ба онҳо воситаҳои гуногуни ғайридавлатӣи ахбори омма, радио, телевизион, матбуот, робитаҳои компютерӣ ва ғайра мансубанд, тасаввур кардан мумкин нест. Дар барқарорӣи ҷомеаи шахрвандӣ иттиҳодияҳои гуногуни ҷамъиятӣ: аҳзоби сиёсӣ, иттифокҳои касаба, ташкилотҳо ва бунёдҳои хайриявӣ, созмонҳои ғайриҳукуматӣ ва ғайра нақши муҳим мебошад. Ҷомеаи шахрвандӣ худидоракунада аст, бинобар ин дар он нақши чунин унсурҳо чун мақомоти худидоракунии маҳаллӣ махсус мебошад. Худидоракунии маҳаллӣ имконияти иштироки бевоситаи шахрвандонро дар ҳалли масъалаҳое, ки аҳамияти маҳаллӣ доранд фароҳам меорад [4, 213].

Устодони илми ҳуқуқ Маҳмудов М.А. Зиёев Т.Н. Холиков А.Г. Искандаров З. Менглие Ш.М. Муродова Н. Салихова Р.Ф. Лутфонов Ғ. дар мавзӯи таносуби ҷомеаи шахрвандӣ ва давлат чунин тавзеҳот намудаанд. Ҷомеаи шахрвандӣ ҷомеаи озод, демократӣ ва худрушдкунандаест, ки дар он инсон, шахрванд, шахсият мавқеи марказиро ишғол менамояд. Вай ҳамаи сохторҳои ғайридавлатиро дар соҳаҳои фаъолияти ҳаёти иқтисодӣ, сиёсӣ, иҷтимоӣ ва маънавӣ фаро мегирад. Давлати демократии ҳуқуқбунёд ба ҳаёти шахсии одамон даҳлат намекунад, муайян намесозад, ки онҳо бояд бо чӣ машғул шаванд, чиро дӯст доранд, барои чӣ ва зидди чӣ мубориза баранд. Шавқмандӣҳои гуногунранги одамон дар ҳамаи соҳаҳои фаъолияти ҳаётӣ тавассути амалҳои якҷояи онҳо, иттиҳодияҳо, асосиатсияҳо сурат мегиранд. Аммо ҷомеаи шахрвандӣ дар ҳамбастагии зич ва ҳатто ягона бо давлат арзи вучуд мекунад рушд меёбад ва амал менамояд ҳарчанд дар муносибатҳои байни онҳо норизоияту ихтилофот ҳам шуда метавонанд, ки бояд дар доираи қонун ҳаллу фасл гарданд. Одам ва давлат дар бораи “қоидаҳои бозӣ”, уҳдадорӣҳо ва масъулиятнокии байниҳамдигарӣ ба мувофиқа меоянд. Вазифаи ҷомеаи шахрвандӣ ба он назорат кардан ва роҳ надодан ба вайроншавии ин қоидаҳост. Байни давлат ва ҷомеаи шахрвандӣ робитаҳои зич мавҷуданд. Масалан, ҳалқаи пайвандкунандаи байни онҳо ҳизбҳои сиёсӣ мебошанд. Ҳизби сиёсӣ шакли намоёндагии манфиатҳои аъзои ҷомеаи шахрвандиест, ки бо идеологияи ягона муттаҳид буда, барои ҳокимияти сиёсӣ мекушанд. Онҳо талаботи табақаҳои кофии гуногуни ҷомеаро ҷамъбаст карда, онҳоро дар шакли талабот ба ҳукумат ташаккул медиҳанд. Ҷомеаи шахрвандӣ ва давлат набояд ҳамчун муҳолифин дар муқобили ҳамдигар қарор гиранд, балки дар асоси эҳтироми қонун мунтазам бо якдигар ҳамкорӣи муназзам намоёнд. Бинобар ин робитаи нисбатан зичи ҷомеаи шахрвандӣ бо давлати ҳуқуқбунёд ва иҷтимоӣ ба мушоҳида мерасад. Ҷомеаи шахрвандӣ бобати бунёди мамлакати пурқуввату муътадил шарикӣ давлат мебошад. Ҳалли бисёр проблемаҳои замони ҳозира, аз ҷумла ҳифзи ҳуқуқи озодиҳои инсон ва шахрванд танҳо бо кӯшишҳои умумӣ аз ҷониби мақомоти ҳокимияти давлатӣ ва институтҳои гуногуни ҷомеаи шахрвандӣ имконпазир аст [2, 263].

Устодони варзидаи илми ҳуқуқшиносӣ Маҳмудов М.А., Зиёев Т.Н., Холиков А.Г., Искандаров З., Сотиволдиев Р.Ш., Менглие Ш.М., Павленко Е.М., Муродова Н., Салихова Р.Ф., Лутфонов Ғ., Тоҳиров У.З., Халифаев М.Н. оиди мавзӯи ҳуқуқи инсон ва ҷомеаи шахрвандӣ чунин гуфтаанд. Ҷомеаи шахрвандӣ ҷомеаи озодӣ демократӣ, ҳуқуқбунёд ва мутамаддинест, ки дар он барои режими ҳокимияти шахсӣ, зуроварӣ ба одамон, бадбинии иҷтимоӣ ҷой нест, ин ҷо ахлоқ ва қонун, принципҳои инсондӯстӣ ва адолатнокиро эҳтиром мекунад. Ҷомеаи шахрвандӣ аз шахрванд ва озодиҳои ӯ ибтидо мегирад. Худи унвони “шахрванд” дар замони худ ҳамчун муродифи мустақилият, баробарҳуқуқӣ, қадру кимат ва худэҳтироми шахсият садо дода буд. Мақоми шахрвандро инқилоби бузурги Фаронса, ки

ғояҳояш дар Ёломиаи машхури ҳуқуқи инсон ва шаҳрванд (соли 1879) таҷассум ёфтаанд, махсусан боло бардошт. Ҷомеаи шаҳрвандии муосир вазифадор аст, ки барои бе мамониат амалӣ шудани ҳуқуқу озодиҳои шахсият дар ҳамаи соҳаҳои фаъолияти ҳаётӣ, принципҳои демократия, баробарҳуқуқӣ, арзишҳои маънавӣ ва фарҳангӣ, идеалҳои адолатнокӣ шароити муҳити зарурӣ фароҳам орад. Байни вазифаҳои асосии ҷомеаи шаҳрвандӣ инҳоро ҷудо кардан мумкин аст:

1. Ҳимояи иҷтимоӣ ва ғирӣ байниҳамдигрии шаҳрвандон;
2. Назорати фаъолияти давлат (аз ҷумла ҳифзи ҳуқуқҳои инсон);
3. Иштирок дар идоракунӣ дар сатҳи маҳаллӣ ва миллий;
4. Барқарории арзишҳои инсондӯстӣ ва демократӣ.

Бисёр вақт иҷрои вазифаҳои мазкурро созмонҳои гуногуни ғайриҳукуматӣ, васоити ахбори омма ва сохторҳои дигар ба зиммаи худ мегиранд. Нақши танзимгарии давлат ба ҳадди ақали зарурӣ: ҳимояи қонуният ва тартиботи ҳуқуқӣ, мубориза бо ҷинояткорӣ, кафолатнокии риоя ва ҳифзи ҳуқуқу озодиҳои инсоният мефарояд. Соҳибкорӣ ва озодӣ, ташаббус ва салоҳиятмандии одамон, фаъолияти соҳибқарорӣ онҳо, муносибатҳои шахсии молумулқӣ ва бозор бе ҳуқуқҳои инсон имконнопазиранд. Агар одам ҳуқуқу озодиҳои оддӣ шахсӣ, сиёсӣ, иҷтимоӣ, иқтисодӣ ва фарҳангӣ надошта бошад, фаъолияти озоду мустақилонаи ӯ дар соҳаҳои гуногуни ҳаёти ҷомеа амалӣ намегардад. Бинобар ин эътирофи риоя ва ҳифзи бечунуҷарои ҳуқуқу озодиҳои инсон ва шаҳрванд аломати муҳимтарин ва ҳамзамон шарт зарурии ташаккул ва рушди ҷомеаи шаҳрвандӣ дар ҳама гуна мамлакат аст. Ҷомеаи шаҳрвандӣ дар асоси эътироф ва истифодаи васеи ҳуқуқу озодиҳои инсон ва шаҳрванд ташаккул ёфта, рушд мекунад. Устуворӣ ва пешрафти ҷомеаи шаҳрвандӣ аз сатҳи амалишавӣ ва ҳифзи ҳуқуқу озодиҳои инсон вобаста мебошад [3, 276]. Тибқи Конститутсияи мавзӯи барқарории давлатӣ ҳуқуқбунёд, иҷтимоӣ ва ҷомеаи шаҳрвандӣ дар ҷумҳурии тоҷикистон ба роҳ монда шудааст. Дар ҳар мамлакат рушди ормонҳои давлатдорӣ демократӣ ва принципҳои ҷомеаи шаҳрвандӣ ба махсусиятҳои ватанӣ таъя карда, аз шароитҳои ташаккулёфтаи таърихӣ, анъанаҳои фарҳангӣ, хусусиятҳои шуур ва мавқеи фаъолони аҳоли вобаста аст. Баъди эълон шудани истиқлолият Ҷумҳурии Тоҷикистон кӯшишҳои худро ба сохтани давлатӣ ҳуқуқбунёд ва иҷтимоӣ, ташаккули ҷомеаи шаҳрвандӣ равона намуд. Тоҷикистони ҳозираи соҳибистиклол ояндаи худ ва тақдирӣ шаҳрвандони хешро дар давлатӣ пуриқтидори демократӣ, ҳуқуқбунёд ва иҷтимоӣ ва ҷомеаи фаъоли шаҳрвандӣ мебинад, ки дар ташаккули онҳо Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 6 ноябри соли 1994 бояд нақши махсус бозад. Он асосҳои ҳуқуқиро гузошта, дурнамои рушди ҷамъиятӣ ва барқарории давлатдорӣ замони ҳозираро муайян намуд. Дар Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон ғояҳо, унсурҳо ва аломатҳои давлатӣ ҳуқуқбунёд пурра таҷассум ёфтаанд. Ҷумҳурии Тоҷикистон давлатӣ соҳибхитӣ, демократӣ, ҳуқуқбунёд, дунявӣ ва ягона мебошад. Моддаи 1-и Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон.

Моддаи 10-и Конститутсия яке аз аломатҳои давлатӣ ҳуқуқбунёд волияти қонунро дар ҳамаи соҳаҳои фаъолияти ҳаётӣ таҳким мебахшад. Мувофиқи моддаи мазкур Конститутсияи Тоҷикистон эътибори олии ҳуқуқӣ дорад ва меъёрҳои он мустақиман амал мекунад, қонунҳо ва дигар санадҳои ҳуқуқӣ, ки ҳилофи Конститутсияанд, эътибори ҳуқуқӣ надоранд. Давлат ва ҳамаи мақомоти он, шахсони мансабдор, шаҳрвандон ва иттиҳодияҳои онҳо вазифадоранд, Конститутсия ва қонунҳои ҷумҳуриро риоя ва иҷро намоянд. Тоҷикистон ҳамчун давлатӣ ҳуқуқбунёд дар назди шаҳрвандони худ масъул буда ба зиммаи худ уҳдадорҳои конституционӣ таъмини ҳимояи ҳуқуқҳои шаҳрвандон ва кафолати риояи ҳуқуқу озодиҳои асосии инсон ва шаҳрвандро гирифтааст. Ҳуқуқу озодиҳои инсон ва шаҳрвандро давлат эътироф, риоя ва ҳифз менамояд. Қисми 3-и моддаи 5-и Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон. Тибқи моддаи 17-и Конститутсия давлат ба ҳар қас, қатъи назар аз миллат, наҷод, ҷинс, забон, эътиқоди динӣ, мавқеи сиёсӣ, вазъи иҷтимоӣ, маълумот ва молу мулк ҳуқуқу озодиҳоро кафолат медиҳад. Маҳдуд кардани ҳуқуқ ва озодиҳои шаҳрванд танҳо бо мақсади таъмини ҳуқуқ ва озодини дигарон, тартиботи ҷамъиятӣ, ҳимояи соҳти Конституционӣ ва тамомияти арзии ҷумҳурий раво дониста мешавад. Боби алоҳидаи 2-юми Конститутсия ба ҳуқуқ, озодӣ, вазифаҳои асосии инсон ва шаҳрванд бахшида шудааст. Ба сифати асосҳои ташаккули мақомоти ҳокимияти давлатӣ Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон дар моддаи 9 принципи тақсими ҳокимиятҳоро таҳким бахшидааст. Сардори давлат ва ҳамзамон сарвари ҳокимияти иҷроияи Президентӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошад, ҳокимияти иҷроияро Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон амалӣ мегардонад. Мақомоти олии намояндагӣ ва қонунбарор (парламент) -

Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошад, ки аз ду палата: Маҷлиси миллӣ ва Маҷлиси намояндагон иборат аст. Ҳокимияти судиро дар Ҷумҳурии Тоҷикистон Суди Конституционӣ, Суди Олӣ, Суди олии иқтисодӣ, суди ҳарбӣ, суди Вилояти Мухтори Қӯҳистони Бадахшон, судҳои вилоятӣ, шаҳри Душанбе, судҳои шаҳрӣ ва ноҳиявӣ ба амал мебароранд. Ҳамаи мақомоти ҳокимияти давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон вазифадоранд, ки дар фаъолияти худ кафолати ҳукуку озодиҳои инсон ва шаҳрвандро таъмин кунанд. Мувофиқи моддаи 64-и Конституцияи Ҷумҳурии Тоҷикистон Президент ҳомии Конституция ва қонунҳо, ҳукуку озодиҳои инсон ва шаҳрванд мебошад. Санадҳои меъёрии аз ҷониби мақомоти ҳокимияти қонунбарор қабулшаванда бояд бо ғояҳои инсондӯстдорӣ ва ҳимояи ҳукуку озодиҳо фарогир бошанд. Дар таъмини ҳуқуқҳои инсон мақомоти ҳокимияти иҷроия, махсусан мақомоти ҳифзи ҳуқуқ, бояд нақши калон бозанд. Тибқи моддаи 84-и Конституция ҳокимияти судӣ мустақил буда, ҳуқуқ ва озодиҳои шахсият, манфиатҳои давлат, созмону муассисаҳо, қонунияту адолатро ҳифз менамояд. Ба таъмини ҳукуку озодиҳои инсон фаъолияти ҳокимияти маҳаллӣ, прокуратура, ҳамчунин комитетҳо, шӯъбаҳо, идораҳои махсус таъсисёфта, ки бояд ҳукуку озодиҳои категорияҳои гуногуни аҳолиро ҳифз намоянд, нигаронида шудаанд. Тоҷикистон ҳамчунин роҳи бунёди давлатӣ иҷтимоиро эълон доштааст. Тоҷикистон давлатӣ иҷтимоӣ буда, барои ҳар як инсон шароити зиндагии арзанда ва инкишофи озодонаро фароҳам меорад. Моддаи 1-и Конституцияи Ҷумҳурии Тоҷикистон. Меъёрҳо ва арзишҳои дар Конституцияи Ҷумҳурии Тоҷикистон мавҷуда дар ташаккули институтҳои ҷомеаи шаҳрвандӣ нақши муҳим мебошад. Ҷунончи, нуқтаҳои алоҳидаи конституционӣ дахлнопазирии шахсият ва ҳаёти шахсии инсон, гуногунрангии идеологи ва сиёсӣ, ҳуқуқ ба моликияти хусусӣ, фаъолияти озодонаи иқтисодӣ, соҳибкорӣ, ҳуқуқи иштироки шаҳрвандон дар идоракунии давлат, ҳуқуқ ба муттаҳидшавӣ, озодии вичдон ва эътиқоди динӣ ва ғайраро эътироф мекунанд [1, 1-10].

Ҳулоса доир ба мавзӯи нақши ҳуқуқҳои инсон дар ташаккули ҷомеаи шаҳрвандӣ дар мувофиқа бо қонунгузори Ҷумҳурии Тоҷикистон ва демократӣ будани он таҷассум менамояд. Дар Тоҷикистони имрӯза васоити мустақили ахбори омма, созмонҳои ғайри ҳукуматӣ, сохторҳои ҷамъиятӣ фаъолона рушд мекунанд. Аммо раванди барқарорӣ ва рушди давлати ҳуқуқбунёд, иҷтимоӣ ва ҷомеаи шаҳрвандӣ дуру дароз ва мураккаб аст. Вай аз бисёр омилҳои сиёсӣ, иқтисодӣ, иҷтимоӣ, ҳамчунин аз мавқеи фаъолонаи шаҳрвандӣ ва масъулиятнокии ҳар як инсон дар қаламрави Ҷумҳурии Тоҷикистон зиндагикунанда вобаста аст.

Адабиёт:

1. Конституцияи Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе: 2016. – 64 с.
2. Маҳмудов М.А., Раҳимов М.А. Асосҳои давлат ва ҳуқуқ. – Душанбе: 2008 – 267 с.
3. Маҳмудов М.А., Зиёев Т.Н., Холиқов А.Г., Искандаров З., Сотиволдиев Р.Ш., Менглие Ш.М., Павленко Е.М., Муродова Н., Салихова Р.Ф., Лутфонов Ф., Тохиров У.З., Халифаев М.Н. Ҳуқуқи инсон. – Душанбе: 2006 – 354 с.
4. Маҳмудов М.А., Зиёев Т.Н., Холиқов А.Г., Искандаров З., Менглие Ш.М., Муродова Н., Салихова Р.Ф., Лутфонов Ф. Ҳуқуқи инсон. – Душанбе: 2002 – 368 с.

Калидвожаҳо: Конституция, соҳибистикдор, демократӣ, волоияти қонун, дунявӣ, ягона, ҷомеаи шаҳрвандӣ, баробарӣ.

Аннотация

РОЛЬ ПРАВА ЧЕЛОВЕКА В ФОРМИРОВАНИИ ГРАЖДАНСКОГО ОБЩЕСТВА

Права человека играют неотъемлемую роль в построении гражданского общества. Современное правовое и социальное государство тесно связано с понятием «гражданское общество». Гражданское общество - это самоуправляющееся общество, членами которого являются свободные люди, которые живут и работают независимо, чтобы удовлетворить свои интересы и потребности, и которые чувствуют огромную ответственность перед историческим прошлым, настоящим и будущим человечества. Гражданское общество начинается с гражданина и его свобод. Название «гражданин» в свое время было синонимом независимости, равенства, достоинства и самоуважения. Конституция Республики Таджикистан в полной мере отражает идеи, элементы и символы государства. Республика Таджикистан является суверенным, демократическим, правовым, светским и унитарным государством.

Ключевые слова: Конституция, суверенный, демократический, верховенство закона, светская, одноместный, гражданское общество, равенство.

Annotation

THE ROLE OF HUMAN RIGHTS IN THE FORMATION OF CIVIL SOCIETY

Human rights play an integral role in building civil society. The modern legal and social state is closely linked with the concept of "civil society". Civil society is a self-governing society, the members of which are free people who live and work independently in order to satisfy their interests and needs, and who feel a great responsibility to the historical past, present and future of mankind. Civil society begins with the citizen and his freedoms. The title "citizen" in its time was synonymous with independence, equality, dignity and self-respect. The Constitution of the Republic of Tajikistan fully reflects the ideas, elements and symbols of the state. The Republic of Tajikistan is a sovereign, democratic, law-based, secular and unitary state.

Key words: *Constitution, sovereign, democratic, rule of law, secular, single, human rights civil society, equality.*

Маълумот дар бораи муаллиф: Рауфзода Комронҷон Қадриддин, магистранти соли дуюми факултети таърихи Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айнӣ.

Рохбари илмӣ: д.и.х., професор Буризода Эмомалӣ Бозор

Сведения об авторе: Рауфзода Комронджон Қадриддин, магистрант второго курса исторического факультета ТГПУ имени С. Айнӣ.

About the author: Raufzoda Komronjon Kadriddin, 2nd year of Master Student in the Department of History, Tajik State Pedagogical University named after Sadriddin Aini.

*Самиев Муслим,
ассистенти кафедраи педагогикаи умумии ДДОТ ба номи С. Айни
Қиматгули Аҳмад,
магистранти Донишгоҳи давлатии Қўлоб ба номи Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ*

АҚИДАҲОИ ПАНДУАХЛОҚИИ ТОЛИБИ ОМУЛӢ ВА МОҲИЯТИ ОН ДАР ТАШАККУЛӢИИ ШАХСИЯТ

Панду ахлоқ дар таърихи бобаракати осори ниёгонамон дорои анъанаи қадима мебошад. Гузаштагони мо дар ин боб он қадар суҳанҳои қиматбаҳое гуфтаанд, ки асрҳо бо мазмуну мундариҷа ва ҷозибҳои худ мардумро тарбия карда, завқ бадеӣ бахшидааст. Аз ин ҷост, ки мавзӯи панду ҳикмат дар эҷодиёти адибони асрҳои ХУ1-ХУ11 низ мавқеи хосеро ишғол кардааст. Ҳамон навъе ки Зайнулобиддини Муътаман менависад: «Маҳсусан ғазали сабки ҳиндӣ, ки дар давраи сафавия маълум будааст, бештар дар атрофии ҳамин мавзӯот давр мезанад».

Ҳамин аст, ки Толиби Омулӣ низ ин анъанаи неки гузаштагонашро давом дода, дар айни замон мувофиқи шароити зиндагӣ, дараҷаи ҷаҳонбинию ҷаҳонфаҳмии худ ба ин ҳазинаи ақидаҳои педагогӣ дурдонаҳои нодир ва арзандае илова намудааст.

Вале, пеш аз ҳама, маҳсусан қайд кардан лозим аст, ки аксари пандҳои Толиби Омулӣ аз ҳайси мазмун ва мундариҷа якхела нестанд:

а) пандҳои дорои характери умумиинсонӣ, ки арзишу аҳамияти тарбиявӣ маърифатдихӣ худро ҳеҷ гоҳ аз даст намедихад.

б) Пандҳое, ки барои наслҳои ҳозира ҳамеша даркоранд. Табиист, ки ин қабил пандҳо аҳамияти тарбиявӣ ва эстетикӣ эмотсионалии худро гум накардаанд ва маҳз ҳаминҳо қисми дуҷуми пандҳои Толиби Омулӣро ташкил медиҳанд. Асосан ба пандҳои Толиби Омулӣ диққат диҳем, то имрӯз моҳияти худро аз даст наводаанд ва онҳо дар тарбияи насли ҷавони мо бинокорони ҷамъияти замонавӣ қобили қабул ва истифода мебошанд.

Шеърҳои дар мавзӯи панду ахлоқ сурудаи шоир аз ҷиҳати мазмун ва мундариҷа низ маҳдуд нестанд. Дар онҳо бисёр масъалаҳои ҳаётӣ ва умумиинсонӣ пеш ронда шудааст, ки диққати хонандаро ба худ ҷалб менамояд ва ўро бо роҳи дурусти зиндагӣ раҳнамун месозад.

Ҳамин тариқ, масъалаи аввалиндараҷае, ки Толиб дар болои он маҳсусан тавваққуф кардааст, пеш аз ҳама, вазифаи маърифатдихӣи панд, кӣ будани шахси носеҳ ва таъсири аҳамияти суҳан аст. Аз ин маълум мешавад, ки пандгӯӣ саҳл ва кори ҳар носеҳи камтаҷриба набудааст. Ба ақидаи ў, аз уҳдаи ин кори душвор ва масъулиятнок фақат касе баромада метавонад, ки худ шахси донишманду таҷрибаи рӯзгориди бошад. Зиндагиро хуб донанд, ба моҳияти ҳаёт баҳо дода тавонад. Оқилу доно ва бамаънӣ бошад. Вай дуруст қайд кардааст, ки «насиҳат», «бӯи хуши гул» нест, ки бӯидани он ба кас ҳаловати табиӣ бахшад, балки бояд ўро тарбия намояд, ахлоқи нек омӯзонад:

Мо зи нусеҳ суҳан аз рӯи қаромат шунавем,

Бӯи гул нест насиҳат, ки ба рағбат шунавем.

Дар акси ҳол панди хушқу ҳолӣ ва дур аз маърифат ба кас таъсири дилхоҳ расонда наметавонад. Ҳамин аст, ки шоир пандро ин тавр шарҳ додаст:

Талхтар аз заҳр ҷист Ҷошнӣ сабр,

Талхтар аз ҳар ду нӯшдоруи панд аст.

Дар ҳақиқат дар назди мардуми носеҳ вазифаи басо масъулиятнок ва душворе гузошта шудааст. Ба «заҳр» монанд кардани «панд» ва аз он ҳам талхтар ҳисобидани он маънии васеъ дорад. Зеро вай наштарест, ки ба ҷисму ҷони шунаванда таъсир мерасонад, ўро маҷбур мекунад, ки аз роҳи бад гашта ва роҳи нек ва дурусти зиндагиро ихтиёр намояд. Натанҳо худ, балки дигаронро низ бифаҳмонад. Аз ин ҷост, ки Толиби Омулӣ менависад, ки панд агарчи заҳрнамуд аст, вале оқибати хуб /хушгӯвор/ дорад:

Талхӣ зоҳир бубин, ки мавъиза Толиб,

Заҳрнамуд аст, лек хушгӯвор аст.

Бинобар ин шоир таъкид кардааст, ки аз суҳанҳои чун дур суфташудаи одамони доно, бофазлу хирад барои зиндагии худ ва равшан гардонидани оянда ҳарчӣ бештар бояд истифода бурда шавад. Зеро «одами бофазл» ҳар суҳане, ки мегӯяд, санҷида, аз таҷрибаи ҳаёти ва илму амали худ мегӯяд:

*Ҳарфи доно набувад бемаза, гофил магузар,
К – аз лаби аҳли хирад ҳар суханеро мазаест.*

Ва ҳуди ӯ аз ҷумлаи онҳое будааст, ки ба қадру қимати шахсони хирадманд ва фармудаҳои ҳикматноки онҳо мерасанд:

*Зи панди пири хирадманд сар намепахтам,
Ки нест ҷаҳли ҷавонони худписанд маро.*

Мавзӯи авалиндарачае, ки дар ақидаҳои ахлоқии Толиби Омули характернок аст ва пеш аз ҳама мо. дар хусуси он суҳан меронем, мавзӯи сайёу кӯшиш мебошад. Пеш рондани ин мавзӯ дар замони ӯ аҳамияти хеле калон дошт, зеро дини ислом, ки рӯҳониён ва дигар уламои он идеологҳояш буданд, одамонро ба ризою таслим ва қазою қадар тассалӣ дода, аз меҳнат ва ғайратии шахс бозмедоштанд. Аз ин рӯ, агар гӯем, ки саъю кӯшиш дар ақидаҳои педагогии ӯ бар муқобили қазою қадар ва ризою таслим нигаронида шудааст, ҳато нахоҳем кард.

Ин аст, ки Толиби Омули баръакси тарғиботи рӯҳониёну арбобони дини ислом амал карда, саъю кӯшишро дар зиндагии ҳаррӯза қалиди қулфқушо руску рӯзии шахс медонанд. Вай менависад, ки инсон танҳо ба тавассути меҳнат ва кӯшишу ғайрати худ дар зиндагӣ ба муваффақият ноил мегардад. Барои ҳамин ҳам дар байти поён саъю кӯшишро омили асосии ба мақсад расидан дониста, талаби ҳиҷоӣ афсонавии «сарчашмаи матлаб» ҳисобида шудааст:

*Ба кӯшиши тавон шуд ҳамогӯи ком,
Талаби Хизр сарчашмаи матлаб аст.*

Барои ҳамин ҳам шахсе, ки дар назди худ талаб гузошта, аз рӯи талаби хеш амал намекунад, ба «муғи бе ҷуфт» монанд карда шудааст:

*Бесабаб асбоб дар роҳи талаб н-ояд ба қор,
Ҳосили парвози мурғи беҷуфт беҷуфт аст?*

Аз ин ҷост, ки Толиби Омули махсусан дар ҳамин хусус таваққуф менамояд ва таъкид мекунад, ки ҳар як шахс бояд ҷидду ҷаҳд намояд, то ин ки шоянро орзушро ба бағал бигирад, яъне ба қомати худ бирасад. Ба ин маънӣ, ҳиматбаландӣ дар роҳи матлаб мардонаю далеронаи қадам ниҳодан, ҳамеша дар талоши ғайратӣ мақсуд будан зинати инсон ҳисобида шудааст.

Инак рӯбоии зеринро, ки аз намунаҳои ҳуби ҷунин пандҳои ӯст, аз назар мегузаронем:

*То дар қифаси сина бувад мурғи нафас,
Бигзор, ки дил шавад инонгири ҳавас.
Ҷаҳде, ки ҳамеша авҷ гириҷу Ҳумой,
Ҷун соянишиши шудӣ, чи анҷо чи мағас.*

Дар ҳақиқат, дар зиндагии ҳаррӯза бисёр вақт дида мешавад, ки баъзе касон орзуҳои ширини зиёде дошта бошанд ҳам, барои амалӣ гардондани онҳо ҷидду ҷаҳд ва кӯшишу ғайрати қазоӣ зоҳир намекунанд ва дар натиҷа қурбони орзуҳояшон мегарданд. Ҷунин шахсон аз саҳтиҳои зиндагӣ меҳаросанд ва барои бартараф кардани мушкилиҳо ҷуръат надоранд. Ба ибораи дигар гӯем, ҳам булҳавасанду ҳам беҳиммат. Майлу хоҳиши дучандон доранд, вале боли парвоз надоранд. Аз ин ҷиҳат, Толиби Омулӣ одамони беирои, танбал ва меҳнатгурезро танқид кардааст. Рӯбоии зайл далели фикри болост.

*Ҷаҳде, ки шикори орзуҳо наҷавӣ,
Шилдодан рангҳоро бӯҳо наҷавӣ.
Ҷуз бар дари дарё набарӣ ҳоҷати лаб,
Миннаткаши нархҳоро ҷуҳо наҷавӣ.*

Агарчи дар байти зерини Толиби Омулӣ муболиға роҳ ёфтааст, лекин аз он ба ҳулосае омадан мумкин аст, ки одами меҳнатдӯст, олиҳиммат аз худ пурталаб ва боирою матин доимо дар зиндагӣ хушбахту сарбаланд аст. Ҳатто дар замони мо низ барои тарбияи насли наврас аз ин қабил шеърҳои шоир истифода кардан мумкин аст:

*Бо талаб ҷовид дар пастӣ намонад ҳеҷ кас,
Ғар замин бошад, ба андак саъй ғардун мешавад.*

Агар ба мисраи дуҷумла байти поён ҷуқуртар назар афканем, шоир дар паҳлуи панди фикри иҷтимоии худро хеле устодона ҷойгир кунандааст. Ибораи «бахти сиёҳ» ҳамин маъниро дорад: Ва шахсони роҳатдӯст, танпарвар ва коргурезро, ки шоир онҳоро «нозукмиҷоз» номидааст, танқид карда ба меҳнатдӯстӣ даъват менамояд:

*Ба роҳат мақун ҳуҷу нозук мизочон,
Мабодо шави нозанини саломат.*

Дар назарияи педагогии Толиби Омулӣ ҷои асосиро, тарғиби илму дониш мегирад. Маълум аст, ки омӯхтани илму маърифат дар тӯли асрҳо аз вазифаи аввалиндараҷаи инсонӣ будааст. Аз ин рӯ, ӯ ин анъанаи хуби гузаштагонро инкишоф дода, чунин фармудааст:

*Базм рангин кун аз ҷавоҳири илм,
Маҷлиси бекитоб бенамак аст.*

Дар хусуси муносибати илму амал дигар гузаштагони шоир, аз ҷумла, устои тавоноӣ панд Саъдии Шерозӣ махсусан таваккуф кардааст. Толиби Омулӣ низ ба онҳо пайравӣ карда, дар ҳамин боб сухани тозае нагуфта бошад ҳам, анъанаи хуби гузаштагонро давом додааст:

*Беамал умр наярзад ба ҷае 3-он ҳама умр,
Дасти илми ту бувад танг дар огуши амал.*

Дар баробари ин, Толиби Омулӣ аз шахси солҳибилм, бохирад ва бофазл талаб кардааст, ки илму фазли худро мояи тафохур қарор надихад, яъне кибру ғурур ва худписандӣ ба шахсони донишманд намезебад. Ў бояд хоксор ва оддӣ бошад. Чӣ навъе мебинем, мутафаккир дар назди шахси донишманд талабҳои ҷиддӣ ва ҳаққонӣ мегузарад, зеро ин ду чиз, яъне фазлу дониш ва хоксорӣ ба инсон зебу зиннат мебахшад. Донишманд ҳамоно вақт дар байни халқ эҳтиром пайдо менамояд, ки хоксор бошад, аз илму фазилати хеш наболад. Ин рафтори шахси бофазл мебошад. Таҷрибаи рӯзгор онро дар ҳар қадам исбот кардааст:

*Ҳар кӣ илми хешро сармояи нозиш қунад,
Филмасал шогирди ҷаҳду устои аблаҳист.*

Дар ақидаҳои педагогии Толиби Омулӣ, даъват ба лутфу эҳсон, мардию олиҳимматӣ, муруввату одамгарӣ, ба бечорагону мазлумон ва бенавою афтодагон дасти ёрӣ дароз кардан ва амсоли инҳо, ки аз ҳислатҳои нақви инсонист, ҷои намоёнро ишғол менамояд. Як хусусияти фарқкунандаи ҳамин гуна пандҳои ӯ дар он аст, ки вай барои таъсирнокии сухани худ аз масалу ҳикматҳои халқӣ устокорона истифода намудааст. Байти поёнро аз ҳамин ҷиҳат аз назар мегузаронем:

*Марди бебаргу навро сабук аз ҷӣ мағир,
Кӯза бе даста чу бинӣ, ба ду дасташ бардор.*

Ин фикр дар ҷои дигар боз ҳам равшантар ба қалам дода шудааст. Толиби Омулӣ иморати дили бечорагонро кори хайр ва ифтихормандӣ медонад. Ба ақидаи ӯ, фақат бо ҳамин роҳ кас метавонад номи неки худро дар таърих зиндаю ҷовид гузорад:

*Дило, гар дар ҷаҳон бар хоҳиши худ дастрас дорӣ,
Иморат пеша кун, то аз ту дар гетӣ асар бошад.*

Толиб дар яке аз байтҳои худ услуби аҷоиберо ихтиёр кардааст, яъне вай ҳислатҳои хубу бади инсон - бадию некӣ ва мазлумию золимиро номбар карда, ба муҳокимаи ҳокимону зулмпешагон мегузарад, то ин ки худӣ онҳо хонда ба ҳулосае оянд ва аз дуи онҳо якеро интиҳоб намоянд.

*Зи ҳоли золиму мазлум ман нагӯям ҳеч,
Ту худ бигӯӣ, ки морӣ беҳ аст ё мӯрӣ.*

Ба ин маънӣ, Толиби Омулӣ ба мардум ғайз расониданро ният ва мақсади аълодараҷаи шахс меҳисобад. Балки вай муфтхурӣ ва аз меҳнати дигарон роҳат ва нӯши ҷон қарданро танқид карда, ба ҳулосае меояд: аз обе, ки дар он арақи ҷабини ғайр рехта бошад, нӯши ҷон қардан норавост:

*Чун зи ҳақ ғайз расидат ба қасон ғайз расон,
Махӯр обе, ки дар он рехта бошад арақе.¹⁷³*

Як ҷиҳати барҷастаи фикрҳои тарбиявӣ-ахлоқии Толиби Омулӣ дар он аст, ки вай ба пандҳои худ мазмуни динӣ дода, дар пардаи дин мақсади худро пинҳон карда, бо ин роҳ низ ба соҳибдавлатони замона таъсир расонидан меҷӯяд.

*Ҷон ба сахтӣ надихад рӯзи аҷал марди қарим,
Ин ҳадис аз лаби соҳибқарам омад бурун.*

Некӯӣ ва нақӯкорӣ аз ҳислатҳои хуб ва писандидаи ҷамъияти инсонӣ махсуб буда, ӯ ва бузургони гузашта борҳо дар ин бобат таваккуф кардаанд.

*Тухми некӣ қор Толиб, то ба даст ороӣ, наҷот,
Ҳарки дорад донae, ночор ҳосил мебарад.*

Толиби Омулӣ дар ақидаҳои ахлоқии худ махсусан таваккуф кардааст, мардию олиҳимматӣ, назарбаландию бузургворӣ барин ҳислатҳои олии инсон мебошад. Ў одамонро ба далерӣ шучоат даъват карда, одами мард ва қавиҷиродаро чунин васф кардааст:

*Мардро вақти фуруд омадани тег ба фарх,
Чин фикандан ба чабин нанги шаҳодат бошад.*

Дар ақидаҳои худ толиби Омулӣ шахси номард, беирода ва сустқавлро саҳт танкид карда, ба вай роҳи дуруст ва ғоидаовари зиндагиро нишон медиҳад.

*Аз ҳавас то ишқ агар марди раҳӣ, раҳ дур нест,
Як қадам, орези номардист то мардонагӣ.*

Дар масъалаи ҳиммат ва ҳимматбаландӣ низ ӯ дар ақидаи дуруст будааст. Вай дар ин хусус фикри устодони бузурги гузашта, аз ҷумла Абдурахмони Ҷомиро давом дода истода, боҳиммату назарбаланд буданро зебу зиннати марди ҳақиқӣ шуморидааст.

*Соғар аз дунон гирифтани қуфри шаъни ҳиммат аст,
Гар касе ҷоме кашад, боре зи дастӣ Ҷам кашад.*

Назар ба ақидаи Толиби Омулӣ шахси ҳимматбаланд, боирода ва бомулоҳиза ҳамеша дар зиндагӣ сарбаланд аст, номи ӯ вирди забони мардумон мебошад. Аз ин ҷиҳат вай талқин мекунад: тавре зиндагӣ кун, ки дигарон низ туро зинда ҳисобанд, на ин ки чун шамъ сарафкандаат хоҳанд:

*Ончунон зӣ, ки ҷаҳон зиндагиатро талабанд,
На ки чун шамъ сарафкандагиатро талабанд.
Ҳиммат он аст, ки бошӣ пои ҷамъияти халқ,
Гӯ, ҷаҳон ҷумла парокандагиатро талабанд.*

Пандҳои дигари Толиби Омулӣ аз хусуси одоб, халқу атвору рафтор ва дигар муносибатҳои ахлокии шахсият ҷамъияти баҳс мекунам. Шоир кибру ғурур, худписандӣ, манманӣ, худро аз дигарон боло шуморидан, бешуурона ба сабуксарона амал карда, ба иззати нафси одамони бофазлу хирад расидан ва дигар ҳислатҳои нолоиқӣ инсонро танқиду мазаммат кардааст. Масалан, вай дар бобати ҳислати бад ва нолоиқӣ шахс, ки оқибат ба худӣ ӯ зарар меоварад, навиштааст:

*Ҳӯи бадро баҳаи талхӣ ғитад бар рӯи қор,
Зоҳири ширин намеғӯшад ниҳони талхро [3, 86].*

Толиби Омулӣ шахсиро, ки кибру ғурур дорад, лекин бемаърифат буда, бо вучуди ин худро доно ва аз дигарон боло мешуморад, ҳурмат намекардааст. Чунончи олимтарошери, ки ранҷу азоб ва азияти беохири донишомӯзиро надидааст, дар назди устод ё хирадманде китоберо варақ нагардонидаст, сабақ наомӯхтааст, вале худ даъвои фазлу хираду устодӣ дорад, ин гуна мазаммат намудааст:

*Набурда ранҷи шогирдӣ зи устодӣ ҷӣ мелоғӣ,
Муриди кистӣ, эй қудаки бе тир, пират ку?*

Толиби Омулӣ дар боби одоби суҳан ва суҳангӯӣ низ махсусан таваққуф кардааст. Вай одами ҳарзагӯӣ ва серғапу беҳудагӯӣро сарзаниш намуда дар айни замон таъкид кардааст, ки ёвагӯӣ кори хуб нест ва оқибати вай барбод додани сар аст:

*Сар аз забон кашад осебҳо ҷухома зи тег,
Гарат ба қор бувад сар, нигоҳ дар забон.*

Толиби Омулӣ дар назарияи педагогӣ худ як навъ ба тариқи ҷамъбаст мефармояд, ки инсон барои он, ки дар охир аз қардаи хеш пушаймон нашавад, афсӯс нахӯрад ва ҳичолатманд нагардад, бояд аз оғозу саршавии ҳар қор аз рӯи ақл ва хирад қор кунад, зеро пушаймонӣ суд надорад. Ё худ ба ҳар қоре, ки даст задан меҷӯҳад, нахуст онро хуб бисанҷад, сипас барои иҷрояш қамар бибандад:

*Ҳуш он ки гавр ба неку бади ҷаҳон қарда,
Амал ба таҷрибаи ақли қордон қарда.
Гарат ба ҳуш бувад, баҳрае ба таҷриба қӯш,
Ки марди таҷриба тегаш имтиҳон қарда.*

Бояд гуфт, ки ду ғазали Толиби Омулӣ, ки пурра дар мавзӯи панду насиҳат чунончи аз дурӯягӣ, хабаркашӣ, суҳанчинӣ, айбҷӯӣ парҳез доштан, дар дӯстию садоқат муносибату амалиёти худ ботааммул, боандеша ва бомулоҳиза будан, сирро нигоҳ дошта тавоништан, ғайбати дигаронро нақардан, дар гуфтор маданӣ будан, дар дӯстию рафокат ва ишқу муҳаббат устувор будан, ҳурмати одамони бузургро ба ҷо овардан ва амсоли ин бо санъатҳои баланди шеърӣ, бо шеваи зебою ифодаи ширин ва забони соддаю раван пеш ронда шудааст, ки то алҳол аҳамияти тарбиявӣ маърифатдихӣ худро аз даст надодаанд. Инак матлаи он ду ғазал:

*Дар суханчинӣ чу тифлон табъро бадхӯ масоз,
Гӯширо ҷосуси рози ҳар парешонгӯ масоз [3, 86].*

Адабиёт:

1. Абӯабдулло Рӯдакӣ. Ашъор. – Душанбе: Ирфон, 1990. – 221 с.
2. Абӯалӣ ибни Сино. Пирузнома. – Техрон, 1954. – 49 с.
3. Абӯҳомид ал-Ғазолӣ. Кимиёи саодат. – Душанбе: Ирфон, 2008. – 432 с.
4. Афзалов Х., Раҳимов Б. Таърихи педагогикаи халқи тоҷик. – Душанбе: Маориф, 1994. – 190 с.
5. Алиев Ф. Персоязычная литература Индии. – Москва, 1968. С. 131-132.
6. Толиби Омулӣ. Куллийёт. – Майхона. – 548 с.
7. Толиби Омулӣ. Куллийёт. Феҳристи дастанвисҳои тоҷикӣ-форсии китобхонаи Давлатии РРС Тоҷикистон ба номи Абулқосим Фирдавӣ. Ҷ.1. Душанбе: с. 196-197.
8. Энциклопедияи миллии тоҷик. Ҷилди 2. Асос-боз. 2013. С.427-429.

Калидвожаҳо: оила, ҷомеа, коллектив, ахлоқ, тарбия, мерос, ростӣ, ростқавлӣ, илм ва маърифат, мутафаккир, осор.

Аннотация

ОСНОВНЫЕ ИСТОЧНИКИ НРАВСТВЕННОГО ВОСПИТАНИЯ В ВОСПИТАТЕЛЬНО-ПЕДАГОГИЧЕСКОМ НАСЛЕДИИ ТОЛИБИ ОМУЛӢ

Статья охватывает социально-политические и педагогические мысли, которые рассматриваются в произведениях Толиби Омули и затрагивают аспекты нравственного воспитания.

Цель и задачи нравственного воспитания это, прежде всего, формировать и развивать человека в духе патриотизма и гуманизма, а также развивать у них целеустремленные цели в деле воспитания нравственных чувств.

Ключевые слова: семья, общество, коллектив, нравственность, воспитание, наследство, правда, знание, просвещение, мыслитель, наследие.

Annotation

THE MAIN SOURCES OF MORAL EDUCATION IN THE EDUCATIONAL AND PEDAGOGICAL HERITAGE OF TOLIBI OMUL

The article dealt with socio-political and pedagogical thoughts that are considered in the works of Tolibi Omuli and affect aspects of moral education.

The purpose and objectives of moral education is, first of all, to form and develop a person in the spirit of patriotism and humanism, as well as to develop their purposeful goals in the education of moral feelings.

Keywords: family, society, collective, moral, education, inheritance, reality, science and knowledge, thinker, creation.

Маълумот дар бораи муаллиф: Самиев Муслим, ассистенти кафедраи педагогикаи умумии ДДОТ ба номи С. Айни.

Қиматгули Аҳмад, магистранти Донишгоҳи давлатии Қӯлоб ба номи Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ

Сведения об авторах: Самиева Муслим, ассистент кафедры общей педагогики ТГПУ имени С. Айни.

Қиматгули Аҳмад, магистрантка кафедры начального обучения Кулябского государственного университета им. А. Рудаки.

About the authors: Samiev Muslim, an assistant in the Department of General Pedagogy, TSPU named after S. Ayni.

Qimatguli Ahmad, master student in the Department of Primary Education of Kulyab State University named after A. Rudaki.

КВАЛИФИЦИРУЮЩИЕ ПРИЗНАКИ МЕЖДУНАРОДНОГО ПРЕСТУПЛЕНИЯ

Международные преступления как особая категория преступлений представляют собой общественно-опасное деяние, угрожающее правопорядку, законности, всеобщему миру и безопасности не только отдельно взятого государства, но и других государств и всего человечества. Исходя из этого, международное сообщество давно ищет пути юридического решения проблемы. Существуют множество определений, характеризующие международное преступление как особый вид деяния и правонарушения.

В дореволюционный период к международным преступлениям

относились стремление одних государств поработить другие и обладать всемирным владычеством, нападение без объявления войны или без достаточного повода, несоблюдение трактатов [9, 50]. Иными словами, это были деяния, субъектами которых выступали государства, совершившие нападения или другие виды агрессии по отношению к другим государствам.

В большой юридической энциклопедии отмечается, что «международные преступления — преступления, ответственность за которые наступает в соответствии с международным уголовным правом [2, 284]. В этом смысле, международное преступление характеризуется как деяние, наказание за которого принимается на основе международного уголовного права.

Международные преступления — это нарушения международных норм, влекущие за собой индивидуальную уголовную ответственность совершивших их лиц (в противоположность ответственности государства, представителями которого могут быть данные лица) [10, 267]. На наш взгляд, третье определение исходит из того, что международное преступление независимо от их субъекта совершения, если даже оно совершено специальными органами какого-то определенного государства или отдельными лицами, наказание за данное преступление должно быть индивидуальным. Иначе говоря, субъектом международного преступления признается индивид, совершивший данное преступное деяние. Здесь необходимо упомянуть статью 7 Устава Международного Военного трибунала для суда и наказания главных военных преступников европейских стран оси в которой говорится, что «Должностное положение подсудимых, их положение в качестве глав государства или ответственных чиновников различных правительственных ведомств не должно рассматриваться как основание к освобождению от ответственности или смягчению наказания». Этим и объясняется принципиальность понесения наказания лицом, совершившим то или иное международное преступление.

Согласно Лукашуку И. И. деяния указанного типа являются транснациональными. По этому поводу он отмечает, что «в одних случаях такие преступления совершаются в одном государстве, а последствия проявляются в другом. В других случаях часть преступных действий совершается в одном государстве, а часть в другом» [8, 430]. Исходя из данного определения при классификации международных преступлений особое значение имеет пространственные параметры, т.е. место, где оно совершается. В этом случае учитывается опасность данного деяния, исходя из места его совершения. По-нашему, мнению, определение Лукашука И.И. лишь частично отражает смысл рассматриваемого понятия.

Гафаров З. характеризуя международное преступление, отмечает, что «по своему содержанию и юридической сути преступления, в которых присутствует «иностранный элемент» угрожающие не только всеобъемлющей безопасности, но и самим международным отношениям, обладают общеуголовным свойством» [3, 15].

Каждое международное преступление – это единство всех его объективных и субъективных признаков, характеризующих деяние, вызванные им последствия и преступника – лицо, совершившее международное преступление. Теоретический анализ позволяет выделить и рассмотреть обособленно составные элементы международного преступления: объект, объективную и субъективную сторону и субъекта. Состав преступления характеризует его элементы, что позволяет говорить также об элементах (составных частях) состава преступления.

Анализируя различные дефиниции категории «международные преступления» можно прийти к выводу о том, что международные преступления – это особый вид преступных деяний,

которые отличаются по масштабу и характеру, цели и средствам, следовательно, по принимаемым мерам наказания по отношению к лиц из совершившим.

Исходя из вышеприведенных дефиниций «международное преступление» имеет ряд особенностей, которые отличают его от других видов преступления. Например, Мошко Г.А., Скакун С.В., Серебрянников А.О. отмечают, что «Важно выделить особые признаки, отличающие международные преступления от других нарушений международного права: во-первых, они охватывают как нарушения обычных международно-правовых норм, так и условий международных договоров; во-вторых, нарушаемые нормы должны быть направлены на защиту ценностей, которые рассматриваются в качестве важнейших всем международным сообществом, и, следовательно, связывают все государства и всех людей. Основные ценности закреплены в таких международных источниках, как Устав ООН 1945 г., Всеобщая декларация прав человека 1948 г., Европейская конвенция о правах человека 1950 г., два Международных пакта ООН о гражданских и политических и об экономических, социальных и культурных правах 1966 г., Женевские конвенции 1949 г. о защите жертв войны и два Дополнительных протокола к ним от 1977 г., Конвенция против пыток 1984 г. и другие; в-третьих, международное сообщество имеет универсальный интерес в пресечении этих нарушений [3, 15]. На наш взгляд, особенности международных преступлений связаны как с их содержательной значимостью, так и структурной. Масштаб влияния и значения, совершенного преступления определяет его содержательную сторону, так как именно в этом аспекте раскрывается всеобщность ценностей на которых настигли или которых нарушили. Структурная особенность заключается в том, что в нем могут быть задействованы частные лица, отдельные государства, целые организации или объединения государств, имеющие региональное или мировое значение.

Также необходимо определить виды международного преступления. В Большой юридической энциклопедии выделяются следующие виды международного преступления:

1. Международные преступления общего характера:

1) преступления против мира:

- а) планирование, подготовка, развязывание или ведение агрессивной войны;
- б) участие в любом плане или заговоре, направленном на планирование, подготовку, развязывание или ведение агрессивной войны;

2) военные преступления — серьезные нарушения законов и обычаев войны:

- а) убийства, истязания или угон гражданского населения оккупированных территорий для принудительных работ, истязание военнопленных или лиц, находящихся в море;
- б) взятие гражданских лиц в качестве заложников или их убийство;
- в) разграбление общественной или частной собственности, а также бесцельное разрушение городов и деревень, разорение, не оправданное военной необходимостью;
- г) биологические эксперименты;
- д) лишение военнопленного или гражданского лица прав на нормальное существование, а также принуждение военнопленного или гражданского лица служить в вооруженных силах неприятеля;

е) захват, разрушение или умышленное уничтожение культовых, бытовых, благотворительных, учебных, художественных и научных учреждений, исторических памятников, художественных и научных ценностей;

3) преступления против человечности (убийства, истребление, порабощение, ссылка и другие жестокости в отношении гражданского населения или преследование по политическим, расовым или религиозным мотивам, пытки, заключение в тюрьму, изнасилование, терроризм).

2. Международные преступления особого характера:

- 1) рабство и работорговля, торговля людьми и детьми;
- 2) подделка и сбыт денежных знаков и ценных бумаг;
- 3) незаконная торговля наркотиками;
- 4) незаконный захват воздушного судна, нарушение правил международных полетов, пиратство;
- 5) нарушение законодательства о континентальном шельфе;
- 6) изготовление и распространение порнографических изделий;
- 7) умышленные разрывы и повреждения подводных кабелей;
- 8) терроризм;
- 9) захват заложников и др [2, 284].

Проведенная классификация свидетельствует о том, что выделение общего и особого в классификации международных преступлений зависит от степени их угрозы всемирной

стабильности, всеобщему миру, защиты национальных и государственных интересов. Например, если рассмотреть перечень приведенных международных преступлений общего характера, то они в основном связаны с преступлениями, связанными с военными нападениями и преступлениями, совершаемыми в охваченных территориях, таких как убийства, истязания или угон гражданского населения оккупированных территорий для принудительных работ, истязание военнопленных или лиц, находящихся в море, взятие гражданских лиц в качестве заложников или их убийство, разорение городов, биологические эксперименты, лишение военнопленного или гражданского лица прав на нормальное существование, а также принуждение военнопленного или гражданского лица служить в вооруженных силах неприятеля, захват, разрушение или умышленное уничтожение культовых, бытовых, благотворительных, учебных, художественных и научных учреждений, исторических памятников, художественных и научных ценностей и преступления против человечности. Одним из международно-правовых средств, направленных на гуманизацию международных отношений в период вооруженных конфликтов, является международное гуманитарное право, нормы которого направлены на обеспечение защиты жертв войны, включая положения об уголовной ответственности физических лиц за совершение международных преступлений [3, 3].

А международные преступления особого характера – это преступления, которое по своей значимости могут произойти в любое время и угрожают интересам всего человечества. К ним относится и терроризм, который в настоящее время имеет очень широкое распространение и выступает реальной угрозой стабильности и мира. Как отмечает Костин И.В. «фактическая ситуация с международной преступностью в мире такова. Речь идет об использовании в противоправной деятельности новейших достижений науки и техники. В этих условиях перед мировым сообществом в порядке общей востребованности стоит задача концентрации внимания на таких формах международной преступности, которые проявляются в разнообразных актах международного терроризма, в том числе, в отношении всемирной сети интернета, незаконного оборота оружия, наркотиков и автотранспортных средств, отмывания денег, экоцида и биоцида» [6, 5]. Иными словами, Костин И.В. называет те преступления, которые в настоящем мире приобрели угрожающий характер. Именно поэтому вышеперечисленные преступления относятся к категории особых международных преступлений.

Таким образом, трудно найти в современной науке единого определения международного преступления. Как отмечает Князькина А.К., «наиболее распространенной является точка зрения, в соответствии с которой все преступления, вытекающие из международных актов, делятся на две группы: международные преступления и преступления международного характера» [7, 75].

По этому поводу Гафаров З., также справедливо отмечает, что «как видимо, по своему составу и смыслу, международные преступления нельзя рассматривать, как относительно ординарное явление в современных международных отношениях, поскольку она включает ряд уровней и другие составляющие элементы. Здесь нельзя не учитывать и соответствующие критерии, классификацию противоправности деяний (правонарушений), их субъекты и объекты, способы совершения посягательств и другие классифицирующие признаки, выделяющие как международные преступления, так и преступления, имеющие международный характер [3, 15].

Под международными преступлениями понимаются опасные для всех народов посягательства на мирные отношения народов и государств, на интересы всего человечества, запрещенные международными актами.

В международном праве под преступлениями международного характера понимаются посягательства на законные интересы и прерогативы нескольких или всех государств, представляющие собой вследствие этого международную общественную опасность, признаваемые таковыми по договоренности между государствами, получая в многосторонних конвенциях соответствующую международно-правовую оценку [4, 356].

Международные преступления наказываются соответственно отдельной отрасли юриспруденции, именуемой международным уголовным правом. Концептуально международное уголовное право представляет собой систему общепризнанных международно-правовых принципов и норм, регулирующих сотрудничество между субъектами международного права по предупреждению и привлечению виновных лиц к ответственности за совершение международных преступлений, оказанию судебной помощи, проведению расследования, уголовного преследования и судебного разбирательства, применению и

исполнению меры наказания, обжалованию и пересмотру судебных решений, предусмотренных общепризнанными принципами, нормами международного права и международными договорами государств [6, 3].

Относительно характеристики международного уголовного права существуют различные мнения. Например, анализ международной юридической литературы по этому поводу показывает, что Князькина А.К. называет их «конвенциональными преступлениями» [4, 74], О. Н. Шибков называет «международными преступлениями», А.А. Цветков — «транснациональными», А. Г. Кибальник, Р. А. Адельханян — «преступлениями в международном уголовном праве» [13, 12].

Согласно П. Казанскому принятие уголовно-правовых постановлений, касающиеся разных нарушений международного права – это право каждого государства. «Право каждого образованного государства содержит в себе уголовно-правовые постановления», а А. Фердрессу, «государства обязаны на основе международного права преследовать определенные неправомерные деяния, которые регулируются отчасти общим международным правом, а отчасти международными договорами» [4, 148].

Необходимо также отметить, что международные преступления имеют своего объекта и субъекта. Ст. 5 статута Международного уголовного суда в качестве субъектов международного преступления признает физические и должностные лица, совершающие международные преступления.

Устав Международного Военного Трибунала для суда и наказания главных военных преступников европейских стран оси в статьях 6 и 8 гласить, что «Руководители, организаторы, подстрекатели и пособники, участвовавшие в составлении или в осуществлении общего плана или заговора, направленного к совершению любых из вышеупомянутых преступлений, несут ответственность за все действия, совершенные любыми лицами в целях осуществления такого плана.

Тот факт, что подсудимый действовал по распоряжению правительства или приказу начальника, не освобождает его от ответственности, но может рассматриваться как довод для смягчения наказания, если Трибунал признает, что этого требуют интересы правосудия [11].

Объект международного преступления – тот, против кого оно совершается, т.е. мир между народами, мирное сосуществование, основа нормальных международных отношений необходимых для мирного сотрудничества между государствами, жизнь и здоровье национальной, этнической, расовой или религиозной группы, будучи поставленными под международную уголовно-правовую охрану, подвергаются преступному воздействию, в результате чего субъектом международного преступления причиняется вред или создается угроза причинения вреда [6, 345].

Определение объекта и субъекта международного преступления помогает в познании сути самого деяния, его объективных и субъективных мотивов, целей и т.д. Исходя из этого, международное преступление в современной науке и практике выступает именно той отраслью юриспруденции, для рассмотрения которой существует широкая нормативно-правовая база, основу которой составляет именно международные договоры и конвенции. Государства путем имплементации указанных правовых актов создают правовые основы для решения проблем в этой трудной отрасли права.

Таким образом, подытоживая квалифицирующие признаки международного преступления можно прийти к выводу о том, что:

- международное преступление и преступление международного значения выступают деяниями, которые имеют тяжелые последствия для мира, стабильности, сохранения общечеловеческих ценностей;
- международные преступления – преступления, совершаемые отдельными лицами, группами лиц или государствами с целью достижения определенных целей;
- особенность международного преступления заключается в признании индивидуальной ответственности, независимо от того, что преступление было совершено по приказу или без него;
- международное преступление, как и любое другое преступление, имеет своего субъекта и объекта.

Литература:

1. Адельханян Р.А. Преступность деяния по международному уголовному праву. – М.: МЗ ПРЕСС, 2002. – 37 с.
2. Большая юридическая энциклопедия. – 2-е изд., перераб. И доп. – М., 2010. – 656 с.
3. Григорьевич Ю.В. Уголовная ответственность физических лиц за международные преступления // Автореф. канд юрид. наук. – М., 2008. – 23 с.
4. Казанский П. Введение в курс международного права. – Одесса, 1901. – 386 с.
5. Кибальник А.Г. Влияние международного уголовного права на Российское уголовное право : дис. ... докт. юрид. наук. – М., 2003. – 427 с.
6. Костенько Н.И. Квалифицирующие признаки состава международного преступления в международном уголовном праве//Международное право в XXI веке. Право и политика 3 (183). 2015. С.334-350.
7. Князькина А.К. Международный договор как основание криминализации деяний// lex russica. 74 № 9 (том cvi) сентябрь 2015. – С.73- 86.
8. Лукашук И.И. Международное право. Особенная часть. – М.: Волтерс Клувер, 2005. – 432 с.
9. Международное уголовное право / Под общ.ред. В.Н.Кудрявцева. – М.: Наука, 1999. – 264 с.
10. Международное право: Учебник. Отв. Ред. Ю.М. Колосов, Э.С. Кривчикова. – М., Международные отношения. 2000. – 720 с.
11. Устав Международного Военного Трибунала для суда и наказания главных военных преступников европейских стран оси// <http://docs.cntd.ru/> (дата обращения 2.02.20)
12. Фердросс А. Международное право / Пер. с нем. Ф.А.Кублицкого, Р.Л.Нарышкиной; Под ред. и с предисл. Г.И.Тункина. – М.: Изд-во иностранной литературы, 1959. – 652 с.
13. Шибков О. Н. Принципы и нормы международного права как источники уголовного права: Дис. канд. юрид. наук. – Ставрополь, 2000. – 168 с.
14. Цветков А. А. Общеизвестные принципы и нормы международного права как часть российской уголовно-правовой системы: дис.канд. юрид. наук. М., 2005. – 198с.

Ключевые слова: международное преступление, классификация международных преступлений, индивидуальная ответственность, стабильность, угроза миру.

Аннотация

АЛОМАТҲОИ ТАСНИФКУНАДАИ ЧИНОЌТИ БАЙНАЛМИЛАЛӢ

Мақола ба масъалаи таснифи сифатҳои ҷиноятҳои байналмилалӣ бахшида шудааст. Ҷинояти байналмилалӣ ва ҷинояти дорои аҳамияти байналмилалӣ амалҳои мебошанд, ки барои сулҳу субот ва хифзи арзишҳои умумибашарӣ оқибатҳои вазнин доранд. Ҷиноятҳои байналмилалӣ инҳо ҷиноятҳои мебошанд, ки аз ҷониби шахсони алоҳида, гурӯҳи шахсон ва ё давлатҳо барои ба даст овардани мақсадҳои муайян амалӣ карда мешаванд. Хусусияти ҷинояти байналмилалӣ дар он аст, ки новобаста ба ҷой доштани фармон ё набудани фармон он ҷавобгарии фардиро пешбинӣ менамояд. Ҷинояти байналмилалӣ, чун дигар намунаи ҷиноятҳо, дорои объект ва субъекти худ мебошад.

Калидвожаҳо: ҷинояти байналмилалӣ, таснифи ҷинояти байналмилалӣ, ҷавобгарии фардӣ, субот, таҳдид ба сулҳ.

Annotation

QUALIFYING SIGNS OF AN INTERNATIONAL CRIME

The article is devoted to the classification of signs of an international crime. International crime and crime of international significance are acts that have grave consequences for peace, stability, and the preservation of universal values. International crimes - crimes committed by individuals, groups of people or states in order to achieve certain goals. The peculiarity of an international crime is the recognition of individual responsibility, regardless of whether the crime was committed by order or without it. International crime, like any other crime, has its own subject and object.

Keywords: international crime, classification of international crimes, individual responsibility, stability, threat to peace.

Маълумот дар бораи муаллиф: Мирзоев Анӯшервон Зафарович, магистранти соли дуҷуми кафедраи ҳуқуқи байналмилалӣ ва ҳуқуқи муқоисавӣ Донишгоҳи славянии Руссияву Тоҷикистон, e-mail: anushmirzoev@list.ru

Рохбари илмӣ: Ҳиматов Ҳабибулло Неъматович

Сведения об авторе: Мирзоев Анӯшервон Зафарович, магистрант второго курса кафедры международного права и сравнительного правоведения Российско-Таджикского (славянского) университета, e-mail: anushmirzoev@list.ru

Научный руководитель: Ҳиматов Ҳабибулло Неъматович

About the author: Mirzoev Anushervon Zafarovich, 2nd year master's student in the department of international law and comparative law of Russian-Tajik (Slavic) University, e-mail: anushmirzoev@list.ru

*Давлатов Наврӯз,
магистранти соли дуҷуми ихтисоси идоракунии давлатии Академияи идоракунии давлатии назди
Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон*

САЛОҲИЯТИ НАМОЯНДАГИИ ПАРЛАМЕНТ ДАР ТАҶРИБАИ МАМЛАКАТҲОИ ХОРИҶА

Намояндагӣ яке аз падидаҳои асосии ҷомеа махсуб мешавад, ки пеш аз ҳама ҳимоя намудани манфиатҳо дар мазмунӣ ин консепсия ҷой мегирад. Дар илми ҳуқуқ шарҳи расмӣ намояндагӣ ба маънои граждани омада, хусусиятҳои оммавӣ ҷамъиятиро кам дар бар гирифта, бештар ба масоили молумулкӣ ва шахсии ғайримолумулкӣ таъяс мекунад. Дар таҷрибаи аксари давлатҳо падидаи намояндагӣ дар санадҳои меъёрӣ-ҳуқуқии граждани танзим ёфтааст. Масалан, таҷрибаи Ҷумҳурии Тоҷикистонро агар мисол орем, дар моддаи 56-и Кодекси граждани ҚТ мафҳуми намояндагӣ чунин шарҳ дода шудааст: “намояндагӣ воҳиди алоҳидаи шахси ҳуқуқӣ мебошад, ки берун аз маҳалли ҷойгиршавии он қарор дошта, манфиати шахси ҳуқуқиро ҳифз ва намояндагӣ менамояд, аз номи он аҳдҳо ва амалҳои дигари ҳуқуқиро анҷом медиҳад”. Аммо аз намояндагии мардумӣ, ки сухан рафт пеш аз ҳама ба шахси ҳуқуқӣ дахл надошта, бештар дар симои шахсони воқеӣ таҷассум меёбад. Чун сухан рафт, ки намояндагии баррасишаванда бештар хусусияти ҷамъиятӣ ва оммавӣ дошта аз нуқтаи назари таҷрибаи хориҷ матраҳ меёбад. Дар маънои илмӣ бештар намояндагии халқ шинохта шудааст. Вобаста ба ҷиҳати функционалӣ намояндагии халқро метавон яке аз вазифаҳои ҳокимияти оммавӣ баррасӣ кард, чунки зарурати муайяни намудан ва ихори иродаи халқро баён месозад. Дар дилхоҳ ҳолат, мавҷудияти ин падида аз рушди давлатдорӣ шаҳодат медиҳад ва новобаста аз ҳамаи камбудҳои яке аз аломатҳои давлати демократӣ муайян шудааст. Намояндагии халқро баъзе муаллифон ҳамчун ғояи татбиқи адолати иҷтимоӣ тавассути ниҳодҳои ҳокимияти давлатӣ ва идоракунӣ мепиндоранд, ки маънои онро ба соҳибхотирӣ халқ наздик карда, аммо айнияти он бо маънои идеологӣ ҳамчун ғояи барои ҳокимияти халқ хидмат мекунад. Дар қатори ин, диҳатомияи ҳокимияти халқ ва намояндагии халқ фарқ мешавад, вале дар алоқии наздик қарор доранд. Намояндагии халқ таърихи тулонӣ дошта, то имрӯз муаммо мондааст, ки оё дар худ иродаи халқро таҷассум сохтааст, ё ки маънои он ҷӣ тавр бошад он қадом тарзи инъикос ёбад [5, 51].

Андешаи намояндагии халқ (миллат), ки дар асрҳои XVIII ва XIX ташаккул ёфтааст рӯи фарзияи таъмини намояндагии ҳар нерӯи мустақили иқтисодию сиёсии ҷомеа, ҳар гурӯҳи миллӣ, этникӣ, динӣ ва ғайра дар мақомоти марказӣ ва маҳаллии ҳокимияти давлатӣ таъяс мекунад. Аз ин рӯ, тибқи андешаи соҳибназарони ҳам гузаштаю ҳам муосир, парламент бояд таркиби ҷомеаро дақиқан инъикос намуда, манфиати ҳамаи нерӯҳое, ки ҷомеаро ташкил медиҳанд ифода кунад. Аммо ин андешаи назариявӣ ормӣ на ҳама вақт амалан татбиқ мегардад, ки барои чунин сурат гирифтани қор низомҳои интихоботӣ, ки дар давлатҳои муосир мавриди истифода қарор мегиранд, мусоидат мекунад. Ба ҳар сурат муассисаи намояндагии умумимиллӣ ба сифати намояндаи мардум эътироф шудааст ва ба он як қиссила нишонаю аломатҳо хос мебошанд.

Муассисаи намояндагӣ қабл аз ҳама мақоми дастаҷамъӣ (коллегиалӣ) мебошад, зеро он аз нигоҳи шумораи аъзои худ аз ҳайати муайян иборат буда, манфиатҳои гурӯҳҳои мухталифи ҷомеаро ифода мекунад. Пас, дастаҷамъӣ будани парламент бисёрнавъиятиро мадди назар дорад ва яке аз масъалаҳое, ки бо таъмини хусусияти намояндагии он алоқаманд аст, масъалаи муайян намудани шумораи аъзои муассисаи намояндагӣ мебошад. Шумораи вакилони парламенти ҳар давлати алоҳида бо дарназардошти шумораи аҳоли ва имкониятҳои молиявии худ муайян мекунад ва он бояд чунин сурат гирад, ки дар ҳақиқат хусусияти намояндагии мақоми қонунгузорро таъмин намояд. Яқин аст, ки ҳислати намояндагӣ дар байни ду қутб, яъне як нафар ва ҳама қарор дорад ва як нафар наметавонад аз ҳама намояндагӣ кунад ва ҳама наметавонад аз худ намояндагӣ намояд. Бинобар ин, бо дарназардошти таҷрибаи давлатдорӣ муосир метавон чунин пиндошт, ки ҳислати намояндагии парламент аз якҷанд даҳаҳо оғоз шуда, бо якҷанд садаҳо хотима меёбад. Мақсади асосии муайян намудани шумораи муносиби аъзои парламент бо омилҳои зерин алоқаманд аст: агар шумораи аъзои парламент бо шумораи аҳоли мутаносиб набошад ва аз гурӯҳи маҳдуд иборат бошад, дар он сурат ба мақоми «қисагии» ҳокимияти иҷроия табдил ёфтани он аз эҳтимол дур нест ва аз ҳама муҳим парламент хусусияти намояндагии худро аз даст медиҳад; баръакс, агар шумораи вакилон аз меъёри қобили қабул зиёд бошад (масалан, якҷанд ҳазор) дар он сурат парламент бо сабаби беҳад қалон будани худ қобилияти қоршоямӣ худро аз даст медиҳад ва ҳислати намояндагии худро гум карда ба издиҳомӣ пурғавго табдил меёбад. Хусусияти намояндагӣ доштани парламент ва қоршоямӣ он наметавонад аз ҳамдигар қудо бошанд.

Парламент бояд на танҳо мақоми дастаҷамъӣ, балки мақоми интихобӣ низ бошад. Ҳар гуна ҳайат, ки аз ҷониби ҳукумат ва ё мақоми дигари ҳокимияти иҷроия таъйин мешавад, наметавонад ҳислати муассисаи намояндагиро пайдо кунад. Намояндагӣ, ҳамон тавре ки аз номаш ба мушоҳида

мерасад, ваколатдор кардани вакилро аз ҷониби интихобкунандагон, ки ба василаи интихобот сурат мегирад, мадди назар дорад. Ҳар гуна таъйинот аз боло ба ҳеҷ вачҳ наметавонад ваколати вакилиро ба миён орад. Аз ин рӯ, аъзои маҷлисиҳои парламент, ки курсиҳои онҳоро аз роҳи меросӣ ва ё таъйинӣ ишғол мекунад, сарфи назар аз ҳар гуна «асосноккуниҳо» наметавонанд ба сифати намояндаи миллат эътироф шаванд ва агар маҷлисиҳо пурра аз ҷунин аъзо иборат бошанд, онҳо наметавонанд ҳамчун муассисаи намояндагӣ шинохта шаванд.

Профессор Лазарёвский Н. И. зиёда аз сад сол қабл аз рӯзҳои мо аҳамияти интихобӣ будани парламентаро ба сифати омили дорои нақши бузурги амалӣ, ки ҷой ва мавқеи онро дар байни дигар мақомоти давлатӣ муайян мекунад, эътироф намуда, дар заминаи ҷунин навишта буд: «Интихобӣ будани парламент робитаи наздики маънавӣ онро бо халқ таъмин намуда, сарчашмаи сиёсии нерӯи намояндагӣ халқ мебошад. Хусусияти интихобӣ доштани намояндагӣ халқ боиси робитаи он бо афкори умуми мегардад, ки онро ба мақоме, ки эҳтиёҷоти воқеии халқро метавонад, бевосита эҳсос кунад, табдил медиҳад, ки ба он ҳаққи маънавии бештари аз номи халқ сухан гуфтанро нисбат ба ҳамаи мақомоти дигари давлатӣ медиҳад. Дар навбати худ интихобӣ будани намояндагӣ халқ мустақилияги комили онро аз дастгоҳи девонсолорӣ (бюрократӣ) таъмин мекунад. Дар ниҳоят интихобӣ будан авзои мустақили мақомоти намояндагӣ халқро нисбат ба шох низ таъмин мекунад. Дар шохигарии номуҳим тамоми ҳокимият ношӣ аз шоханд ва аз ин рӯ, ҳамаи онҳо дар назди шох забонбастаанд. Ба тӯфайли интихобӣ будани худ намояндагӣ халқ аз шох мустақил аст; вакилон салоҳияти худро ба сифати аъзои парламент на аз шох, балки аз халқ, аз интихобкунандагон мегиранд. Намояндагӣ халқ метавонад ба иродаи шох ва дарки эҳтиёҷоти мардум аз ҷониби ӯ иродаи худ ва дарки худро нисбат ба ин эҳтиёҷот муқобил гузорад ва намояндагӣ халқ аз номи халқ ва оид ба эҳтиёҷоти он ба ҳар ҳол метавонад бо эътибор ва ҳаққи на камтар аз шох сухан гуфтан дорад» [3, 182-183].

Муассисаи намояндагӣ дорои салоҳияту ихтиёри табиӣ аст, на сохта. Ҳаҷму андозаи ихтиёри парламентаро ба ҳеҷ вачҳ мақомоти ҳокимияти иҷроия наметавонанд муайян кунанд ва он наметавонад дар асоси салоҳияти ваколатӣ фаъолият кунад. Барои ҳамаи парламентҳои давлатҳои ҷаҳон анҷом додани ихтиёри конунгузорӣ, назоратӣ, молиявӣ, судӣ ва ғайра ҳос мебошад, аммо амалан татбиқ намудани онҳо вобастаи хусусияти режими сиёсии ҳар давлати алоҳида мебошад. Мавҷудияти парламент ва фаъолияти муассиси он дар шароити ҳукмронии режими сиёсии демократӣ имконпазир мебошад. Режими сиёсии фашистӣ ва ё дигар шакли режимҳои сиёсии иқтидоргаро муассисаҳои намояндагиро қомилан барҳам медиҳанд, гарчанде ки шакли таҳрифҷӯяро шабаҳи онҳо метавонанд нигоҳ дошта шаванд.

Зимнан, бояд таъкид намуд, ки таъсисёбӣ, ихтиёрот ва тартиби фаъолияти намояндагӣ халқро конститутисия муқаррар намуда, онро аз номи халқ, ки дорандаи соҳибихтиёрӣ мебошад, барои татбиқи ҳокимияти конунгузор салоҳиятдор мекунад. Аз нигоҳи яке аз соҳибназарони номии Фаронса Леон Дюги «парламент намояндаи ваколатдори миллат аст» [1, 416], аммо ваколати он аз ниҳоди «ваколати соҳаи ҳуқуқи граждани» қомилан тафовут дорад. Профессори факултаи ҳуқуқ ва Донишқадаи улуми сиёсии Париж Прело М. оид ба ин масъала ҷунин изҳори назар кардааст: «Ваколати намоянда, ҳамон тавре ки хангоми баррасии масъалаи интихобот ишора кардем, дорои ҳеҷ гуна хусусияте намебошад, ки ба ваколат дар соҳаи ҳуқуқи граждани ҳос аст. Интихобот амали таъйинӣ ва интихобӣ мебошад. Ҳаёти шахрвандон як ва ё якчанд нафар шахрвандро барои иҷрои вазифаҳои муайяни омма таъйин мекунад. Ин амал ҳеҷ гуна муносибати субъективӣ ва ё шахсии байни интихобшуда ва интихобкунандаро, ки мувофиқан бо номи «дорандаи ваколат» ва «ваколатдиҳанда» ёд мешавад, мадди назар надорад. Авзои аввала вобастаи дуввумӣ нест. Изҳори иродаи интихобкунанда бо интихоби ин ё он шахс маҳдуд мешавад ва ба авзои интихобшуда ҳеҷ гуна таъсире надорад. Онро танҳо конститутисия ва конунҳо муайян мекунад. Бо дарки ин ҳақиқат истилоҳи «ваколат»-ро бояд тибқи ақидае, ки дар соли 1789 паҳн шуда буд, бо маънии фарқкунанда, ки ба он ҳуқуқи граждани медиҳад, фаҳмид. Ба ҳамин андоза маълум аст, ки қалимаи «намоянда»-ро бо маънии муқобиле, ки ба он аз нигоҳи забонӣ дода мешавад, дарк мекунад. Шахси интихобшуда, ки бевосита ва озодона иродаи миллатро эҷод мекунад, дорои мустақилияти қомил мебошад, моҳияти ваколати намоянда дар иҷрои иродаи онҳое, ки ваколатро доданд, ҳамон тавре ки дар ҳуқуқи хусусӣ ва ё дар ҳуқуқи низомӣ қўна, замоне ки вакилони штатҳои Генералӣ ҷиддан дар асоси дастурҳои гирифташон амал мекарданд, ифода намеёбад, балки дар татбиқи вазифаҳо - имтиёзҳои омма, ки онҳоро конститутисия ба Маҷлиси милли додааст, инъикос меёбад» [4, 36]. Ба ҳамин тартиб, дар асоси андешаҳои фавқулзикр метавон натиҷагирӣ кард, ки парламент ба сифати мақоми мустақилу озод эҳтиёҷоти халқро ҳуб дарк намуда, иродаи онро дар конунҳои санадҳои дигари худ ифода мекунад. Ҳамон тавре ки аббат Сийес изҳор дошт «намояндагӣ халқ ва халқ» ниҳодҳои ҳаммаъноанд ва маҳз дар ҳамин фаҳмиш моҳияти идораи намояндагӣ нухуфта аст. Аммо бояд ёдовар шуд, ки ин фаҳмиши умумии идораи намояндагӣ буда, аз хусусияту хислатҳои ҷузъию

пахлӯҳои нотақрори он, ки дар таҷрибаи давлатдорӣ кишварҳои алоҳидаи ҷаҳон мавриди истифода аст, сарфи назар шудааст.

Андешии сотсиалистии намояндагии халқ рӯи усулу арзишҳои комилан дигар устувор аст. Аз нигоҳи ин мактаб вакили парламент намояндаи ҳавзаи интиҳоботӣ, намояндаи интиҳобкунандагони худ мебошад ва интиҳобкунандагон ҳақ доранд ба вакили худ дастуру супоришҳо диҳанд ва ҳангоми зарурат онро бозхонд кунанд. Ин андеша, ки мақсади аз байн бурдани маҳдудиятҳои идораи намояндагии сармоядориро дорад дар тафовут аз давлатҳои демократӣ, ки ба мақоми намояндагӣ интиҳоб шудани баъзе гурӯҳҳои шахрвандонро (хизматчиёни ҳарбӣ, кормандони мақомоти ҳифзи ҳуқуқ ва ғайра) маҳдуд мекунанд, иштироки онҳоро дар мақоми намояндагӣ истисно намекунад. Албатта, ин воқеият бо чанд омил вобаста аст: а) эътироф нашудани асли таҷзияи ҳокимият; б) ҳукмронии ҳизби коммунистӣ ва эътироф накардани асли ғайрисиёсӣ гардонидани мақомоти қудратии кишвар; в) фаъолияти даъватии мақомоти намояндагӣ ва ҷой надоштани парламентҳои доимамалкунанда.

Дар баъзе давлатҳои сотсиалистӣ мақомоти намояндагӣ ба сифати намояндагии заҳматкашон шинохта шудаанд. Дар моддаи 7 Қонуни асосии Кореяи Шимоли омадааст: «Дар Ҷумҳурии Халқии Демократии Корея ҳокимият ба коргарон, деҳқонон, аскарон ва равшанфикрони заҳматкаш тааллуқ дорад. Халқи заҳматкаш ҳокимиятро ба василаи мақомоти намояндагии худ - Маҷлиси Олии халқӣ ва Маҷлисиҳои маҳаллии халқӣ татбиқ мекунанд» [1, 56].

Тибқи моддаи 67 Қонуни асосии Куба Ассамблеяи Миллии Ҳокимияти Халқ мақоми олии ҳокимияти давлатӣ мебошад. Он намоянда ва ифодакунандаи иродаи комилҳуқуқи тамоми мардуми заҳматкаш аст. Аз он ҷое, ки дар ин кишварҳо ҳизби коммунистӣ ҳокими ягонаи номаҳдуд аст ва тамоми пахлуҳои ҳаёти ҷомеа дар зерин назорати он қарор дорад, аз ин рӯ ҳам интиҳобот, ҳам муайян намудани номзадҳо ва аз ин роҳ ҳам муайян намудани ҳаёти мақомоти намояндагӣ аз ихтиёри ин ҳизб мебошад ва маҳз он «намояндагии заҳматкашон»-ро муқаррар мекунанд.

Адабиёт:

1. Дюги Л. Конституционное нарво. – М., 1908. – 416 с.
2. Конституции социалистических государств. Т 1. – М., 1987. – 187 с.
3. Лазаревский Н.И. Народное представительство и его место в системе других государственных учреждений. //Конституционное государство. – 256 с.
4. Прело М. Конституционное нарво Франции. Пер. с франц. – М., 1957. – 450 с.
5. Яценко О.В. Народное представительство и народовластие: к вопросу об истории соотношения понятий // Вестник Таганрогского института управления и экономики. № 3. – Москва, – 210 с.

Калидвожаҳо: парламент, намояндагӣ, мақомоти намояндагӣ, соҳибихтиёрии халқ.

Аннотация

ПОЛНОМОЧИЯ ПРЕДСТАВИТЕЛЬСТВА ПАРЛАМЕНТА В ПРАКТИКИ ЗАРУБЕЖНЫХ СТРАН

Представительство считается одним из основных полномочий законодательных органов. Законы, которые принимаются для волеизъявления народа, реализуется с помощью института представительства. Безусловно, парламент может называться высшим органом представительства.

Автор пытается анализировать практику зарубежных стран и выявить необходимый результат в этом направлении.

Ключевые слова: парламент, представительство, органы представительства, народовластие.

Annotation

POWERS OF PARLIAMENTARY REPRESENTATION IN FOREIGN COUNTRIES

Representation is considered one of the main powers of legislative bodies. Laws that are passed for the expression of the will of the people are implemented through the institution of representation. Of course, the Parliament can be called the highest body of representation.

The author tries to analyze the practice of foreign countries and identify the necessary results in this direction.

Key words: parliament, representation, representative organ, democracy.

Маълумот дар бораи муаллиф: Давлатов Наврӯз, магистранти соли дуҷуми ихтисоси идоракунии давлатии Академияи идоракунии давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон.

Роҳбари илмӣ: Абдуллоҳонов Файзали

Сведения об авторе: Давлатов Навруз, магистрант второго курса специальности государственного управления Академии государственного управления при Президенте Республики Таджикистан.

About the author: Davlatov Navruz, the 2nd year of Master Student of the Institute of Public Administration under the President of the Republic of Tajikistan.

ХУСУСИЯТҲОИ ХИЗМАТИ ДАВЛАТИИ БРИТАНИЯИ КАБИР ДАР ЗАМОНИ МУОСИР

Тахлили ислохоти дастгоҳи давлатӣ ва принципҳои амалкунии Британияи Кабир дар шароити дигар давлатҳо, ки дастгоҳи маъмурии тараққиқарда дорад, фарқ мекунад. Ин алоқамандӣ бо таърих ва анъанаҳои махсуси ташкили хизмати шаҳрвандӣ дорад. Дар баробари самаранок будани хизмати давлатӣ дар Британияи Кабир, зарурати сол аз сол гузаронидани ислохотҳо пеш меомад, ки дар натиҷа ба такмилдиҳии сохтори дастгоҳи маъмурии хизмати давлатӣ ва оммавигардонии он нигаронида шуд. Низоми хизмати давлатӣ, ки дар асоси принципҳои Тревелъян сохта шуда буд, таърихан самаранокӣ худро нишон дод ва қадами устуворе буд дар муқоиса бо низоми патронажӣ. Вай тавонист таъсири худро ба институтҳои берун аз Британияи Кабир, хусусан ба институтҳои ИМА расонад. Дар миёнаи асри XX болоравӣ дар мансаб аз меъёри донишҳои гуманитарӣ вобаста ва вазифаи идоракунии давлатӣ содда ва оммафаҳм кӣ буданд, ин барои «ҳаваскорони ҷамъиятӣ» дастрас буд, бо мурури замон ин масъалаҳо мураккаб шуда, маълумоти махсуси касбӣ талаб намуданд. Аз тарафи дигар хизмати давлатӣ, ки то ин вақт низоми яксамта дошт барҳам дода шуда самтҳои гуногунро пеша кард. Яъне дар соҳаи хизмати давлатӣ низоми мураккаб коркард карда шуд [1, 52].

Хусусан ҳангоми дохил шудан ба хизмати давлатии шаҳрвандӣ корманд савганд ёд мекунад. Мувофиқи қонунгузори Британияи Кабир хизматчиӣ давлатӣ ҳуқуқ дорад, ки ба ҷаъолияти дигар ҳам (ба ғайр аз қори асосии худ) машғул шавад, ба он шарт, ки ҷаъолияти иловагӣ ӯ ба қори асосиаш ҳалал нарасонад ва боиси сар задани низои манфиатҳо нашавад. Хизматчиӣ давлатӣ дар охири ҳар сол ё дар давоми сол аз сӯҳбати сардори муассисаи давлатӣ мегузарад, ва яке аз саволҳои муқаррарӣ ин аст, ки оё ӯ қори иловагӣ дорад ё не. Хизматчиӣ давлатӣ бояд дар бораи доштаи қори иловагӣ хатман хабар диҳад.

Дар натиҷаи ислохоти идоракунии давлатӣ, хизматчиёни давлатӣ дорои як қатор имтиёзҳои иҷтимоӣ низ гардиданд. Ба ғайр аз музди меҳнати асосие, ки аз давлат мегиранд боз дорои як қатор имтиёзҳо, аз қабилӣ таъминоти нафақаи махсус, кумақпулӣ, харгуна имтиёзҳои заёмдор ва қарзхое, ки барои баланд бардоштани самаранокӣ иҷрои вазифҳои меҳнати мусоидат мекунанд низ ҳастанд [2, 259].

Инчунин тағйирот дар низоми нафақа дар Британияи Кабир, ки ба хизматчиёни давлатие, ки синнашон ба 65 расидааст (пардохти нафақа дар як ҳафта тақрибан 150 доллари америкоиро ташкил менамояд) нафақаро дар асоси тарҳи ҷамъкунӣ (накопительной схеме) ба ҳолате, ки хизмати давлатӣ 19% аз музди меҳнат ба фонди нафақа гузарондааст ба амал баровард. Хизматчиӣ давлатӣ, ки синни ниҳоии ӯ ба 50 ё зиёдтар расидааст, метавонад ба нафақа барояд. Нафақа дар асоси музди меҳнати охири ва собиқаи қори ӯ (ба миқдори 50% музди меҳнат) ҳисоб карда шуда бо иловапулӣ яқвақта пардохт карда мешавад. Дар ҳолати ғавти хизматчиӣ давлатӣ оилаи ӯ, яъне зан бошад шавҳараш, мард бошад занаш дар ҳаҷми 50% то охири умр нафақа мегирад. Аммо вақте, ки фарзандони то 18 сола дошта бошанд ва яке аз волидайнаш набошад тамоми нафақаро, ки 50 фоизро ташкил медиҳад ба номи фарзанд гузаронида мешавад. Баробари нафақа, инчунин имтиёзҳои гуногун дар хизмати давлатии Британияи Кабир вучуд доранд. Ҷубронпулӣ барои хизматрасонии нақлиётӣ; дар баъзе ҳолатҳо маҷбурӣ ҷудо кардани ҷубронпулӣ (мисол, зарурати аз як шаҳр ба шаҳр ё вилоят кӯчидан) хароҷоти коммуникатсионӣ. Дар сурати агар хизматчиӣ давлатӣ нақлиёти шахсиро бо мақсади хизматрасонӣ истифода барад (ба ғайри роҳи қор) ҷубронпулӣ, ки барои хароҷоти он (пардохт бо доллар) муайян шудааст, мегирад.

-додани хароҷот сӯзишворӣ, амортизатсияи мошин ва ғайраҳо дар ҳаҷми 50 сенти ҳар як мили тайкарда.

-дар сурати, агар роҳи сафари хизмати хизматчиӣ давлатӣ бештар аз 4 соат давом кунад, барои хӯроқи ӯ маблағ ҷудо карда мешавад. (наҳорӣ - 6 доллар, нисфирӯзӣ -9 доллар, хӯроқи пешинӣ – 3 доллар, хӯроқи шом 12 доллар)

-агар хизматчиӣ давлатӣ дар як руз ба ноҳияи дигар ба сафари хизматӣ фиристонда шавад ба ҳаҷми 120 доллар барои ӯ бо ҷамъи хароҷоти хӯрок пардохт карда мешавад.

-дигар намудҳои хизматрасонии нақлиёт бо роҳи нишон додан билет пардохт карда мешавад.

Ду намуди пардохт дар сурати кӯчидан аз як ҷои кор ба ҷои кори дигар вучуд дорад.

1) Агар хизматчи ҷои зистро аз сабаби рафту омад ба кор иваз кунад тамоми хароҷоти ӯ пардохт мешавад. Ҳамаи хароҷот аз қабилӣ кашонидани ҷиҳози хона, харидани хонаи нав бо тамоми хароҷот барои 4 сол, пардохти рухсатии се рӯза, пардохти хароҷоти тамоми аъзоёни оила, ки дар муддати се рӯз мекуҷанд бо ҳисоби хӯроқа ва пардохти як вақта ба ҳаҷми 2000 доллар барои нороҳат кардан.

2) Агар хизматчи давлатӣ ҷои зистро иваз намекунад ва фақат хароҷоти барзиёди роҳгардиро талаб мекунад чунин имтиёзҳо мавҷуд ҳастанд. (Тамоми хароҷоти нақлиётӣ дар муддати 4 сол пардохт мешавад). Чунин имтиёзҳо мавҷуд ҳастанд: барои харидани мошин дар сурате, ки хизматчи давлатӣ ба он ниёз дорад. Хизматчи давлатӣ ба ҳаҷми максималӣ 20 ҳазор доллар, ки 9,2 % он барои соли панҷум ҷудо шудааст метавонад гирад. [5, 274]

Рухсатии меҳнатӣ дар хизмати давлатии Британия Кабир аз рӯи чанд сабаб муайян карда мешавад, ки дар асоси онҳо хизматчи давлатӣ метавонад ба рухсатии меҳнатии оддӣ ва махсус барояд. Мувофиқи ин сабабҳо, чанд намуди рухсатии меҳнатӣ вучуд дорад, ки онҳо иборатанд аз:

- рухсатии меҳнатии ҳарсола аз 20 то 33 рӯзи корӣ;
- идҳои давлатӣ 12 рӯз дар як сол;
- рухсатии махсус; рухсатӣ дар вақти ғавти ҳешовандон – 5 рӯз, 100% кафолатнокӣ;
- Рухсатӣ дар вақти бастани ақди никоҳ – 5, 100% кафолатнокӣ;
- барои волидайнӣ, дар ҳолати писархонд кардан - 7 ҳафта, 50 % аз музди меҳнат;
- барои падар дар вақти таваллуди кӯдак – 5 рӯз то таваллуд ва 5 ҳафта баъди таваллуд, 100% кафолатнокӣ;
- вазъи оилавӣ – 5 рӯз, 100% кафолатнокӣ;
- рухсатии меҳнатӣ барои таваллуди кудак ва нигоҳубинӣ он – 18 ҳафта, 100% кафолатнокӣ;
- рухсатӣ аз рӯи беморӣ, баъди 4 моҳ аз рӯи хизматҳои дарозмуддат, 1 моҳ – 100%, ҷамъи 2 моҳ – 50 %, баъди 5 моҳ барои хизматҳои дарозмуддат 6 моҳ , 100%. Рухсатии меҳнатӣ ҳангоми гирифтани ҷароҳат дар вақти корӣ – рухсатии меҳнатӣ бо нигоҳ доштани музди меҳнати дар тамоми вақти беморӣ бе ба назар гирифтани хизматҳои дарозмуддат.

Таҳсил дар хизмати давлатӣ ройгон буда, музди меҳнат 100% нигоҳ дошта мешавад. Таҳсил дар вақти тарки кор – ройгон пешнҳод карда мешавад, хариди китоб – 75% ройгон дар вақти рафтан барои хондан, роҳкиро пардохт карда мешавад. Инчунин барои супоридани имтиҳонҳо – то 5 рӯз новобаста аз шумораи имтиҳонҳо.

Аз ҳама намуди кӯмакпулиҳои вучуддошта дар хизмати давлатии Британия Кабир андоз пардохт карда намешавад.

Дар Британия Кабир ҳокимияти маҳаллӣ ба мақомоти худидоракунии воғузор шудааст, ки аз шӯроҳо ташкил ёфта, аз тарафи аҳоли ба тариқи умумӣ интихобӣ ба мӯҳлати 4 сол интихоб мешаванд. Қонун дар бораи мақомоти худидоракунии, ки соли 2000 қабул шудааст, мӯйян намудааст, ки шӯроҳо метавонанд [8, 32];

- ҳар чор сол ҳайати худро аз нав интихоб менамоянд;
- ҳар ду сол ними ҳайатро аз нав интихоб намоянд;
- аз 1/3 ҳиссаи ҳайатро дар як сол нав намоянд;

Институти хизмати давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки дар ибтидои ташаққул аст ва ба ислоҳот ниёз дорад. Дар ин самт таҷрибаи хизмати давлатии давлатҳои хориҷ барои Тоҷикистон метавонад нақши муҳим бозад. Омӯзиши таҷрибаи хизмати давлатии Британия нишон медиҳад, ки хизмати давлатӣ ҳамчунӣ пояи фаъолияти идоракунии давлатӣ мебошад ва ҳар вақт ба он ислоҳот дароварда шавад.

Адабиёт:

1. Абрамов В.С. Статус монарха // Государство и право. – 2004. - №5. – 52 с.
2. Алехин А.П. Административное право: учебник // А.П. Алехин, А.А. Кармолицкий, Ю.М. Козлов. – М.: ЗЕРЦАЛО, ТЕИС, 2006. – 259 с.
3. Атаманчук Г.В. Жажущих власти не счесть, а способных управлять почти не видно // Российская газета. – 2004. - №12. – 3 с.
4. Атаманчук Г.В. Обеспечение рациональности государственного управления. - М.: Юридическая литература, 2006. – 326 с.
5. Бёрк Э. Правление, политика и общество. – М.: 2001. – 274.
6. Василенко И.А. Институт государственного управления в Великобритании // Проблемы теории и практики управления. – 2007. - №6. – С. 28-37.

7. Василенко И.А. Административно-государственное управление в странах Запада. – М., 2000. – 166 с.
8. Василенко И.А. Административно-государственное управление в странах Запада: США, Великобритания, Франция, Германия. – М., 2000. С. 65. [Электронный ресурс]. -Электрон, дан. Русский Гуманитарный Интернет Университет. Библиотека учебной и научной литературы. -Режим доступа: (ссылка от 04.05.2007 г.)
9. Вебер М. Избранные произведения. Политика как призвание и профессия. – М., 1990. – 647 с.
10. Виноградов П.Г. Предисловие - в кн.: Дайси А. Основы государственного права Англии. СПб., 1891, 2-е изд. – М., 1905.
11. Пронкин С.В., Петрунина О.Е. Государственное управление зарубежных стран. – М.: –2001. С 88-95.

Калидвожаҳо: *хизмати давлатӣ, хизмати шахрвандӣ, хизмати оммавӣ, коромӯз-маъмур, Комиссияи хизматчиёни давлатии шахрвандӣ, Агентии оид ба баҳо ва қабули номзадҳо ба хизмати шахрвандӣ, болоравии касбӣ, боварӣ ба давлат, системаи патронажӣ, непотизм.*

Аннотация

ОСОБЕННОСТИ ГОСУДАРСТВЕННОГО УПРАВЛЕНИЯ ВЕЛИКОБРИТАНИИ В СОВРЕМЕННОМ ВРЕМЕНИ

В статье представлен обзор истории становления, особенности и современного правового положения государственной службы Великобритании. Рассматриваются вопросы уполномоченных государственных органов государственной службы, их организационно-правовая форма и деятельность.

Ключевые слова: *государственная служба, гражданская служба, общественная служба, принцип Тревельян, Комиссия государственных служащих, Агентство оценки и приема на государственную службу, продвижение по службе, доверие к государству, патронажная система, непотизм.*

Annotation

FEATURES OF PUBLIC ADMINISTRATION OF GREAT BRITAIN IN MODERN TIMES

The article considers the history of formation and current legal status of public service of Great Britain. The issues of authorized state bodies of public service, their organizational and legal form and activity are considered in this article as well.

Key words: *public service, civil service, trainee-manager, Civil public officers Commission, Agency of evaluation and hiring the applicants in to public service, career growth, confidence to State, patronage system, nepotism.*

Маълумот дар бораи муаллиф: Неъматуллоев Муродбек Музаффарович, магистранти соли дуюми ихтисоси идоракунии давлатии Академияи идоракунии давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, mail: mnematulloev@bk.ru

Рохбари илмӣ: Аминов Муҳаммадҷон

Сведения об авторе: Неъматуллоев Муродбек Музафарович, магистрант второго курса специальности государственного управления Академии государственного управления при Президенте Республики Таджикистан, mail: mnematulloev@bk.ru

About the author: Nematulloev Murodbek Muzafarovich, the 2nd year of Master Student in the Institute of Academy of Public Administration under the President of the Republic of Tajikistan. E-mail: mnematulloev@bk.ru

*Алибеков Ансор Шохинович,
магистранти соли дуҷуми Академияи идоракунии давлатии назди
Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон*

ЭМОМАЛӢ РАҲМОН – АСОСГУЗОРИ НИЗОМИ ТАҲСИЛИ ХИЗМАТЧИЁНИ ДАВЛАТӢ

«Яке аз масъалаҳои муҳимтарини рӯз танзими муносибатҳои вобаста ба хизмати давлатӣ мебошад. Хизматчиёни давлатӣ неруи пешбарандаю таҳкимбахши давлату давлатдорӣ мебошанд. Аз ин рӯ, онҳо бояд намунаи интизоми олию меҳнати фидокорона ва содиқона бошанд» [1].

Ҷумҳурии Тоҷикистон баъд аз ба даст овардани Истиқлолияти давлатӣ бо роҳбарии бевоситаи Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ-Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ҳамчун давлати мустақил тавонист, дар як муддати кӯтоҳ дар тамоми соҳаҳои хоҷагии халқӣ мамлакат, аз ҷумла дар соҳаи хизмати давлатӣ тағйироти кулӣ ва басо беназир ворид созад.

Дар тӯли 29-соли соҳибистиклолии кишвар Пешвои миллат ба рушду инкишофи соҳаи хизмати давлатӣ, идоракунии давлатӣ, сатҳу сифати дониш, маҳорату малака, кордони хизматчиёни давлатӣ ва тайёр кардани кадрҳои баландхисоси соҳаи хизмат давлатӣ таваҷҷӯҳи хоса зоҳир менамояд, зеро хизмати давлатии Тоҷикистон дар замони Истиқлолият дар шароити басо ногувор оғоз гардида, марҳила ба марҳила рушду инкишоф ёфт.

Аз таҷрибаи давлатҳои пешрафтаи демократӣ бар меояд, ки фаъолияти пурсамари дастгоҳи давлатӣ аз ҳайати хизматчиёни давлатии соҳибкасб, ки дорои таҳсилоти олиӣ таҳассусӣ ва таҷрибаи корӣ доранд, вобастагии калон дорад ва Пешвои миллат дар мавриди ин чунин таъкид доштааст: «Ба ҳама маълум аст, ки сатҳу сифати идоракунии давлатӣ ба донишу таҷриба, маҳорату малака, масъулиятшиносӣ ташаббускорӣ ва сифатҳои касбӣ кордони хизматчиёни давлатӣ вобаста аст. Хизмати давлатӣ асоси сиёсати давлатии кадрҳо буда, қабл аз ҳама, ба ҳифзи манфиатҳои миллӣ ва таъмини фаъолияти самаранокӣ мақомоти давлатӣ нигаронида шудааст» [2].

Яке аз масъалаҳои муҳиме, ки дар назди давлат ва Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон қарор дорад, ин таҳсили хизматчиёни давлатӣ ба ҳисоб рафта, асосҳои ҳуқуқӣ ва бароҳмонии ин раванд бо як қатор санадҳои меъёрии ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба танзим дароварда мешавад: Конституцияи Ҷумҳурии Тоҷикистон, Кодекси меҳнати Ҷумҳурии Тоҷикистон, Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи хизмати давлатӣ», Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи таҳсилоти олиӣ касбӣ ва таҳсилоти касбии баъд аз муассисаи олиӣ таълимӣ», Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи маориф», Фармонҳои Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Қарорҳои Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ва ғайраҳо.

Дар асоси Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи хизмати давлатӣ» аз 5 март соли 2007 хизматчиёни давлатӣ ҳуқуқ доранд ба тайёркунии, азнавтэйркунии, такмили ихтисос ва таҷрибаомӯзӣ дар муассисаҳои таълимии дахлдор аз ҳисоби маблағҳои бучети давлатӣ фаро гирифта шаванд.

«Моддаи 19 Қонуни мазкур шаклҳои зерини таҳсили хизматчиёни давлатиро пешбинӣ намудааст:

- тайёркунии касбӣ;
- азнавтэйркунии;
- такмили ихтисос;
- таҷрибаомӯзӣ;

Тайёркунии касбӣ – раванди таҳсил дар муассисаҳои таҳсилоти олиӣ касбӣ ва таҳсилоти касбии баъд аз муассисаи олиӣ таълимӣ барои гирифтани таҳсили мувофиқ дар соҳаи идоракунии давлатӣ тибқи талаботи стандартҳои давлатии таҳсил мебошад. Мӯҳлати таҳсилро стандартҳои давлатии таҳсил муайн мекунанд.

Азнавтэйркунии – таҳсили хизматчиёни давлатӣ бо мақсади гирифтани донишҳои иловагии касбӣ ё вобаста ба болоравии мансабӣ мебошад, ки аз рӯи барномаҳои таълимии таҳсили иловагии касбӣ тибқи стандарти давлатии таҳсили иловагии касбии хизматчиёни давлатӣ ба амал бароварда мешавад.

Такмили ихтисос – раванди кӯтоҳмуддати таҳсили хизматчиёни давлатӣ бо мақсади фарогирии донишҳои нави назариявӣ ва амалӣ, такмили маҳорат ва малакаҳои касбӣ мебошад, ки аз рӯи барномаҳои таълимӣ дар соҳаи фаъолияти касбии хизматчиёни давлатӣ тибқи

талаботи тахассусӣ барои иҷрои босифат ва саривактии вазифаҳои мансабӣ гузаронида мешавад.

Таҷрибаомӯзӣ– шакли таҳсили хизматчиёни давлатӣ буда, барои такмил ва таҳким бахшидани дониш ва маҳорату малакаи нави касбӣ амалӣ мегардад, ки дар натиҷаи тайёрии назариявӣ ҳосил шудаанд» [3].

Тибқи талаботи қонунгузории хизмати давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон, то соли 2009 дар асоси Стандарти иловагии таҳсилоти хизматчиёни давлатӣ бояд хизматчиёни давлатӣ дар 5 сол як маротиба ба таҳсил, аз ҷумла такмили ихтисос, фаро гирифта шаванд. Ин раванд баъди ислоҳоти соҳа ва ворид намудани тағйирот ба заминаҳои ҳуқуқии таҳсили хизматчиёни давлатӣ такмил ёфта, бо дарназардошти равандҳои ҷаҳони тағйирёбанда таҷдиду такмили донишҳои назариявии онҳо дар се сол як маротиба мукаррар карда шуд. Дар заминаҳои ҳуқуқӣ мукаррар шудааст, ки таҳсили хизматчиёни давлатӣ яке аз ҳуқуқҳои хизматчиёни давлатӣ буда, дар соли аввали ба хизмати давлатӣ ворид шудан ба такмили ихтисос фаро гирифта шуда, даври навбатии ба таҳсил фаро гирифтани баъди 3 соли фаъолият фаро мерасад.

Барои баланд бардоштани сатҳ ва сифати фаъолияти низоми идоракунии давлатӣ аз зиёд кардани шумораи мақомоти давлатӣ ва хизматчиёни давлатӣ худдорӣ намуда, бояд бештар ба тарбияи кадрҳои баландихтисосу соҳибмаълумот, дорои ҷаҳонбиниву дониши амиқи касбиву сиёсӣ, қобилияти ташкилотчигиву кордонӣ, малакаи идоракунӣ, инчунин шахсони масъулиятшиносу ватандӯст, забондон ва аз технологияи муосир бархурдор таваҷҷӯҳ бояд кард [2].

Таҳсил дар низоми хизмати давлатӣ омили асосӣ барои ташаккули маҳорату малака ва тарбияи касбии кадрҳо ба ҳисоб меравад. Ин масъала ба зиммаи Академияи идоракунии давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон вогузор карда шудааст ва ин муассиса бевосита аз ҷониби Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ-Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон таъсис дода шудааст.

Воқеан, Академияи идоракунии давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ягона муассисаи таҳсилоти олии касбӣ мебошад, ки ба тайёркунии кадрҳои баландихтисоси соҳаи хизмати давлатӣ машғул мебошад.

Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон минбаъд ҳам ба такмили ва рушди низоми хизмати давлатӣ аҳамияти ҷиддӣ медиҳад.

Низоми хизмати давлатии Тоҷикистон минбаъд ҳам рушду такомул хоҳад ёфт. Ба ин мақсад таҳия ва қабули санадҳои меъёрии ҳуқуқии нав ва такмили санадҳои амалкунанда пешбинӣ мешавад.

Имрӯз вазифа ва мақсади асосии хизмати давлатӣ дар ҳаёт татбиқи намудани меъёрҳои Конститутсия ва қонунҳои Тоҷикистон, таҳкими истиқлолияти давлатӣ, густариши робита бо ҷомеаи шаҳрвандӣ буда, дар ин самт хизматчиёни давлатӣ рисолати худро анҷом хоҳанд дод.

Хулоса, бо таваҷҷӯҳ ба андешаҳои дар боло зикргардида, бо боварии зиёд гуфта метавонем, ки бо дастгирии Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ-Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон, дар ояндаи наздик вазифаи таъхирнопазири марҳилаи ҳозираи ислоҳоти соҳаи хизмати давлатӣ ҳалли худро меёбад ва таҳсили хизматчиёни давлатӣ ба сатҳи стандартҳои ҷаҳонии имрӯза баробар карда мешавад, ки ин ҳама дар умум барои рушди устувори иҷтимоӣ-иқтисодии кишвари азизамон – Тоҷикистони соҳибистиклол мусоидат хоҳад кард.

Адабиёт:

1. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи хизмати давлатӣ» аз 5 март соли 2007 таҳти №233 // Маҳзани муттамаркази иттилоотӣ-ҳуқуқии «Адлия». Шакли 7,0. Манбаи дастрасӣ: <http://www.adlia.tj> (санаи мурочиат: 20.03.2020).
2. Нуриддинов Ҳ. Ҳамкорӣҳои Тоҷикистон ва Россия дар соҳаи хизмати давлатӣ. Такмили низоми таҳсили хизматчиёни давлатӣ: таҷрибаи байналмилалӣ ва кишварҳои ИДМ (Маҷмӯи мақолаҳо ва маърузаҳои конференсияи илмӣ-амалии байналмилалӣ). – Душанбе, 2019. – 200 с.
3. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе, 2018.
4. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон 25 апрели соли 2008 // Маҳзани муттамаркази иттилоотӣ-ҳуқуқии «Адлия». Шакли 7,0. Манбаи дастрасӣ: <http://www.adlia.tj> (санаи мурочиат: 15.03.2020).
5. Сайфиддинов А.А. Тафсир ба Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи хизмати давлатӣ» / А.А. Сайфиддинов. – Душанбе, 2010. – 168 с.

Калидвожаҳо: таҳсили хизматчиёни давлатӣ, тайёркунии касбӣ, азнавтайёркунӣ, такмили ихтисос, таҷрибаомӯзӣ, хидмати давлатӣ.

Аннотация

ЭМОМАЛИ РАХМОН – ОСНОВАТЕЛЬ СИСТЕМЫ ОБРАЗОВАНИЯ ГОСУДАРСТВЕННЫХ СЛУЖАЩИХ

В статье отмечается, что образование государственных служащих является одной из важнейших проблем, стоящих перед государством и Правительством Республики Таджикистан. Был отмечен также вклад Основателя мира и национального единства-Лидера нации, Президента Республики Таджикистан Эмомали Рахмона в его становлении и развитии.

Ключевые слова: обучение государственных служащих, профессиональная подготовка, переподготовка, повышение квалификации, практика, государственный служащий.

Annotation

EMOMALI RAHMON AS A FOUNDER OF THE SYSTEM OF THE FORMING THE STATE SERVICE

The article dealt with education of civil servants and it is one of the most important problems facing the state and the Government of the Republic of Tajikistan. The contribution of the Founder of peace and national unity, Leader of the nation, President of the Republic of Tajikistan, Emomali Rahmon in its formation and development was also noted in this article as well.

Keywords: public officers education, professional training, reeducation, skills development, practice, public officer.

Маълумот дар бораи муаллиф: Алибеков Ансор Шохинович, магистрант соли дуюми ихтисоси идоракунии давлатии Академияи идоракунии давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, mail: alibekov95@bk.ru

Рохбари илмӣ: Хайдарӣ Сабоҳат

Сведения об авторе: Алибеков Ансор Шохинович, магистрант второго курса специальности государственного управления Академии государственного управления при Президенте Республики Таджикистан, mail: alibekov95@bk.ru

Научный руководитель: Хайдари Сабохат

About the author: Alibekov Ansor Shohinovich, the 2nd year of Master Student in the Academy of Public Administration under the President of the Republic of Tajikistan, Republic of Tajikistan. E-mail: alibekov95@bk.ru

НИГОҲЕ БА ПОНЗДАҲ СОЛИ МУНОСИБАТҲОИ ДИПЛОМАТИИ МИЁНИ ТОҶИКИСТОНУ ПОКИСТОН

Баъд аз барҳам хӯрдани Иттиҳоди Шуравӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон низ чун дигар ҷумҳуриҳои собиқ 9-уми сентябри соли 1991 Истиқлолияти давлатии худро ба даст овард. Пас аз ба даст овардани истиқлолият Тоҷикистон ҳамчун субъекти комилҳуқуқи муносибатҳои байналмилалӣ муносибатҳои дучониба ва бисёрҷонибаи худро бо кишварҳои пешрафтаи дунё ва кишварҳои рӯ ба инкишоф, аз ҷумла бо Ҷумҳурии Ислонии Покистон оғоз намуда, тадриҷан мустақкам менамояд.

Дар натиҷаи ҳамкориҳои судманди тарафайн бо кишварҳои мухталифи ҷаҳон Тоҷикистони соҳибистиклол дар сиёсати хориҷӣ ва, бахусус, равобити дучониба ва бисёрҷониба ба дастовардҳои зиёди иқтисодиву иҷтимоӣ, сиёсӣ фарҳангӣ, илмӣ ва техникӣ ва ғайраҳо ноил гашт.

Агар каме ба таърихи муносибатҳои дипломатии Ҷумҳурии Тоҷикистон бо Ҷумҳурии Ислонии Покистон назар афканем, хоҳем دید, ки ин муносибатҳо баъди ба сахнаи байналмилалӣ ворид шудани Тоҷикистон ҳамчун давлати мустақил сарчашма мегиранд.

Тавре ки Асосгузори сулҳу Ваҳдати миллии-Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ишора намудаанд: “Мо аввалин бор дар таърихи давлатдорӣ худ истиқлолияти худро ба даст овардем, дар натиҷа мо ба дастовардҳои зиёде ноил гаштем, ки ҷӣ дар сиёсати дохилии кишвар ва ҷӣ дар сиёсати байналхалқӣ самтҳои робитаҳои мо ҳоло дар ҷабҳаҳои гуногун меистанд”[1].

Воқеан, Тоҷикистон баъди ба даст овардани истиқлолият душвориву харобиҳои зиёди иқтисодӣ молиро аз сар гузаронид ва дар натиҷа бо кӯшиши ҳукумати кишвар ва бо роҳбарии Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон муносибатҳои байналмилалӣ ва байнидавлатии ҷумҳуриамон бо кишварҳои хориҷӣ, аз ҷумла бо Ҷумҳурии Ислонии Покистон дар сатҳи зарурӣ ба роҳ монда шуданд.

Ишора мебуданд намуд, ки Покистон дар қатори дигар кишварҳои дунё яке аз аввалинҳо шуда соҳибистиклол шудани Тоҷикистонро ба расмият шинохт ва 6-уми июни соли 1992 бо кишвари мо муносибатҳои дипломативу тичоратиаширо барқарор намуд. Соли 1993 Ҷумҳурии Ислонии Покистон дар Ҷумҳурии Тоҷикистон Сафорати худро боз намуд ва фаъолияти он аз ибтидои соли 1994 шурӯъ гардид [3, 25]

Бо пешниҳоди Президенти Покистон Сардор Форук Аҳмад Лағорӣ 22-юми марти соли 1994 ҳайати Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон бо сарвари сардори давлат Эмомалӣ Раҳмон (Раҳмонов Э.Ш.) сафари расмӣ худро ба шаҳри Ислонободи Покистон оғоз намуд. Қабули Президенти Тоҷикистон дар майдони ҳавоии шаҳри Ислонобод ботантана ва ба риояи талаботи байналмилалӣ дар сатҳи олӣ ва бо эҳтироми махсус гузаронида шуд.

Дар мавриди истиқболи Президент Раҳмонов Э.Ш. Сарвазирҳои Покистон - Беназир Бхутто, ҳайати олирутбаи Покистон, сафирони сафоратҳои муқимӣ, ки дар Ислонобод фаъолият менамуданд, ҳузур доштанд. Дар рафти вохӯрӣ ва мулоқотҳои дучонибаи роҳбарияти олимартабаи ду давлат як силсила масоили муҳиме мавриди дар ояндаи наздик раванқу ривоч додани равобити бисёрҷонибае, ки Покистонро бо Тоҷикистон наздик менамояд, масъалаҳо оид ба вазъияти дар минтақаи Осиёи Марказӣ ва Осиёи Ҷанубу Шарқӣ ҷой дошта ҳаллу фасли худро ёфтанд.

Аз мулоқотҳо бо Ҳукумати Покистон баръало дида мешуд, ки роҳбарияти ин давлат баъд аз иттилооти пурра доир ба сиёсат ва иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон мароқи зиёд пайдо карданад барои ҳарчи зудтар барқарор кардани муносибатҳои дучониба омодагии худро зоҳир менамояд.

Дар рафти ин сафар дар шаҳри Ислонобод 5 ҳуҷҷати байнидавлатӣ ба имзо расид, ки онҳо барои дар ояндаи наздик барои боз ҳам вусъат додани муносибатҳои дучонибаи ду давлат асос гузоштанд:

1. Протоколи байни Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҷумҳурии Ислонии Покистон доир ба бунёди комиссияи муштараки байниҳукумати Тоҷикистону Покистон.

2. Созишномаи байниҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҷумҳурии Ислонии Покистон оид ба кумаки тарафайн ва ҳифзи сармоягузорӣ.

3. Созишномаи байниҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҷумҳурии Ислонии Покистон дар бораи ба Ҷумҳурии Тоҷикистон дар ҳаҷми 20 млн. доллари америкой додани қарзи имтиёзнӣ.

4. Протоколи ҳамкорӣ байни вазорати қорҳои қоричии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҷумҳурии Ислонии Покистон.

5. Протокол оид ба бародаршаҳр эълон шудани шаҳри Душанбе ва Лохур.

6. Изҳороти муштарак [4, 605-613].

Дар солҳои барои Ҷумҳурии Тоҷикистон душвори низои дохилӣ Покистон барои раванди музокироти сулҳ ва таъмини ризоияти миллий дар Тоҷикистон мусоидати боарзиш намуд ва ин ҳама дар марҳалаи қунунӣ бар асари тағйирот ва таҳаввулоте, ки дар арсаи байналмилалӣ рӯй доданд, тақон ва нерӯи тоза қасб намуданд.

Низои дурусти идорақунии давлатӣ аз муҳимтарин авомили сулҳу субот ва пешрафту ободии мамлакат мебошад. Дар ин давра пояҳои асосии давлати ҳуқуқиву дунявӣ ва иҷтимоӣ гузошта шуданд.

Санаи 2-юми июни соли 2002 Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон дар доираи сафари расмӣ Сарвари давлати Покистон ба Тоҷикистон бо Президенти Ҷумҳурии Ислонии Покистон Парвиз Мушарраф мулоқот намуд.

Дар қараёни мулоқоти "як ба як" муҳокимаи муфассали масъалаҳои мавриди таваҷҷуҳи тарафайн доир гардиданд, аз қумла, мусоҳибон ба мавзӯҳои ҳамкории дучониба ва мушкилоти Афғонистон ва минтақаи Осиёи Қанубӣ диққати махсус доданд.[5]

Сипас, музокирот бо иштироки ҳаёти васеъ доир гашта, қонибҳои зарурати қонноқ намудани қаролияти Қомиссияи байниҳукумати муштаракро оид ба ҳамкории дучониба таъкид қарданд. Ахиран қарони

ду қишвар Эломиаи муштаракӣ Тоҷикистону Покистонро ба имзо расониданд. Зимни мулоқоти Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон бо Президенти Ҷумҳурии Ислонии Покистон Парвиз Мушарраф ба масоили Афғонистон диққати махсус дода шуд. Мусоҳибон ҳамқунин дурнамои ҳамкории дучонибаро дар мулоқоти худ баррасӣ намуданд.

Аввалин сафари давлатии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон, ки бо даъвати Президенти Ҷумҳурии Ислонии Покистон Парвиз Мушарраф 12-уми майи соли 2004 ба вукӯъ пайваст, идомаи мантӣии муқоламаи роҳбарони олимақоми ҳар ду қишвари дӯсту бародар ва таққими робитаҳои иқтисодӣи тиқоратӣ, техникӣ ва илмӣи фарҳангӣ арзёбӣ гардид.

Мувофиқи анъанаҳои Ҷумҳурии Ислонии Покистон маросими расмӣи истикқоли Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон дар қасри Президентии «Айвони Садр» нимаи дуҷоми 12-уми май барғузор гардид. Дар даромадқоҳи қаср Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмонро Президенти Ҷумҳурии Ислонии Покистон Парвиз Мушарраф ва сарвазири Ҷумҳурии Ислонии Покистон Мир Зафаруллоҳон Қамолӣ истикқол гирифтанд. [6]

Ба ифтиқори аввалин сафари давлатии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон ба Ҷумҳурии Ислонии Покистон нишастӣи дӯстона ва ё Шоми дӯстӣ бо сардододани сурудҳои миллии ҳарду қишвар таққил гардид.

«Айвони Садр» бо шукӯҳи қоса оро ёфта, маросими расмӣи истикқол бо фароғирии қусусиятҳои қоси мардуми Ҷумҳурии Ислонии Покистон дар руҳияи баланди эҳтирому қардонӣ аз таққифи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон барғузор гардид.

Дар мулоқоти қосаи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон бо Президенти Ҷумҳурии Ислонии Покистон Парвиз Мушарраф муҳимтарин масоили дорой аҳамияти минтақавӣи байналмилалӣ баррасӣ шуданд. Сипас бо иштироки Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон ва Президенти Ҷумҳурии Ислонии Покистон Парвиз Мушарраф мулоқоти ҳаётҳои қуррай ҳуқуматӣ қараён гирифт.

Ҷумҳурии Тоҷикистон қун қишвари сулҳпарвар ва қонибдори ҳамқорихо бо тамоми қишварҳои олам вазиқайи сиёсати қоричии ҳудро дар фароҳам овардани шароити мусоиди берунӣ, барои таъмини рушди устувори иқтисодӣ, таққим ва инқишофи қомеаи шаҳрвандӣ, қифзи тамомияти арзӣ ва амнияти мамлакат меқонад, - тазаққур дод Эмомалӣ Раҳмон. Ин сиёсат ба принсипу меёрҳои пазируфташудаи ҳуқуқи байналмилалӣ, иқрои содиқонаи уҳдадорӣҳои байналмилалӣи қишвар асос ёфта, аз тариқи амалияи бисёрсамта ва гуногунҷабҳа, тариқи ба роҳ мондани ҳамқорихои мутақобилан судманд ва баробарҳуқуқ таққик қарда мешавад. Аз ин қиҳат, бо назардошти афзалиятҳои миллии Тоҷикистон таққими муносибатҳо

қабл аз ҳама бо кишварҳои минтақа дар сиёсати хориҷии мо мавқеи намоёнро ишғол менамоянд [7, 352].

Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон ва Президенти Ҷумҳурии Ислонии Покистон Парвиз Мушарраф изҳор доштанд, ки сатҳ ва мазмуни равобит дар ҷаҳони имрӯза аз ҷаҳорҷӯба ва мундариҷаи муносибатҳои иқтисодӣ, тичоратӣ, илмӣ, техникӣ ва фарҳангӣ вобастагии зич дорад, заминаи мусоиди рушди онҳо фароҳам гардидааст. Ҷумҳурии Тоҷикистон стратегияи созандагиро бомуваффақият амалӣ сохта, инкишофи босуръати соҳаҳои асосии иқтисоди миллиро таъмин намуд [8].

Санаи 23-юми феввали соли 2005 Сафорати Ҷумҳурии Тоҷикистон дар Ҷумҳурии Ислонии Покистон ба ғаёлият шурӯъ намуд. То ба ин вақтбайни ду кишвари дӯст зиёда аз 30 санади меъёрӣ-ҳуқуқӣ ба имзо расида буданд.

Санаи 22-юми апрели соли 2005 дар Индонезия мулоқоти Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон бо Президенти Ҷумҳурии Ислонии Покистон Парвиз Мушарраф низ хеле пурмуҳтавою тӯлонӣ буд. Сарони ду кишвари дӯст дар бораи раванди ҳамкорихои дучонибаи иқтисодию тичоратӣ, татбики амалӣ ва бобарори созишномаҳои қаблан баимзорасида, инчунин лоиҳаҳои муштараки бунёди роҳҳо ва хатти интиқоли нерӯи барқ тавассути дараи Ваҳон аз Тоҷикистон ба Покистон табодули назар намуданд [9].

Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон ва Президенти Ҷумҳурии Ислонии Покистон Парвиз Мушарраф ба хулосае омаданд, ки баҳри омӯзиши боз ҳам амиқтари заминаҳои наву мусоиди ҳамкорӣ ғаёлияти комиссияи байнихукуматиро тақон бахшидан ногузир аст.

Санаи 6 июли 2005 Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон бо Сарвазирӣ Ҷумҳурии Ислонии Покистон Шавкат Азиз мулоқот кард. Дар суҳбат муҳимтарин масъалаҳои ҳамкорӣ дар соҳаҳои иқтисодию тичоратӣ, қабл аз ҳама ба бунёди роҳ миёни Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҷумҳурии Ислонии Покистон тавассути дараи Ваҳон, ҳамзамон нақшаи интиқоли нерӯи барқ дар заминаи саҳмгузори дар лоиҳаҳои инвестиционии энергетикӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон аҳамияти махсус дода шуд.

Тавре ки дар вохӯрӣ таъкид ёфт, оғози сохтмони пули бузург миёни Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҷумҳурии Ислонии Афғонистон аз болои дарёи Панҷ ба татбики муваффақонаи Созишномаҳои байнихукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Ҷумҳурии Ислонии Покистон мусоидати амиқ кардааст.

Ҳамин тавр, ба муносиботи понздаҳсола миёни ду кишвари бо ҳам дӯст – Тоҷикистону Покистон таври иҷмоӣ назар афканда метавон гуфт, ки равобити мавҷуда неқбиниона буда, нақшаҳои зиёд барои ҳарду кишвар муфид матраҳшудаанд ва ин ҳама дар таҳкими муносибатҳо қадамҳои босуботу устуворонае мебошанд.

Адабиёт:

1. Маҳмадамин Оймахмадов, Музаффар Муртазоев. Иқтисодиёти ҷаҳон. – Техрон: 2001. – 605-613 с.
2. Назаров Т.Н. Тоҷикистон: экономика, политика, международное сотрудничество. – Душанбе, 2001. – 25 с.
3. Назаров Т. ва Сатторзода А. Дипломатияи муосириточик. – Душанбе, 2006. – 44 с.
4. Ҳамроҳон Зарифӣ. Многовекторная дипломатия Таджикистана. – Душанбе, 2010. – 352 с.
5. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 16 апрели соли 2005.

Манбаъ аз интернет:

6. www.president.tj.
7. www.khovar.tj.

Калидвожаҳо: Тоҷикистон, Покистон, муносибат, дипломатӣ, илм, маориф, созишнома, технология, шарикӣ, дучониба, ҳайат, ҳукуматӣ, табодулот, сиёсат, судманд, муштарақ.

Аннотация

**ВЗГЛЯД НА ПЯТНАДЦАТ ЛЕТ ДИПЛОМАТИЧЕСКИХ ОТНОШЕНИЙ МЕЖДУ
ТАДЖИКИСТАНОМ И ПАКИСТАНОМ**

В данной статье рассматриваются пятнадцатилетние дипломатические отношения Республики Таджикистан с Пакистаном. Автор отмечает, что независимый Таджикистан нацелен на налаживания дипломатических отношений со странами ближнего и дальнего зарубежья, которые играют ключевую важную роль в развитии страны в целом.

Ключевые слова: *Таджикистан, Пакистан, отношение, дипломатическое, технология, совместное, двустороннее, состав, государственное, преобразование, политика, благоприятное, совместное.*

Annotation

**A LOOK AT FIFTEEN YEARS OF DIPLOMATIC RELATIONS BETWEEN
TAJIKISTAN AND PAKISTAN**

This article dealt with fifteen-year diplomatic relations between the Republic of Tajikistan and Pakistan. The author notes that independent Tajikistan is aimed at establishing diplomatic relations with the countries of the near and far abroad, which play a key role in the development of the country as a whole.

Keywords: *Tajikistan, Pakistan, attitude, diplomacy, technology, joint, bilateral, state, transformation, politics, favorable, joint.*

Маълумот дар бораи муаллиф: Пиров Мухташам Тошмаҳмадович, магистранти Институти омӯзиши масъалаҳои давлатҳои Осиё ва Аврупои Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон.

Рохбари илмӣ: Мирзоев Н.

Сведения об авторе: Пиров Мухташам Тошмаҳмадович, магистрант Института изучения проблем стран Азии и Европы Академии национальных наук Таджикистан.

About the author: Pirov Muhtasham Toshmahmadovich, Master student in the Institute of Studying of the Issues of Asian and European countries of the National Academy of Sciences of the Republic of Tajikistan.

СУЛҲ ВА АҲДНОМАИ РИЗОИЯТИ ЧОМЕАИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Ҳар вақте ки суҳан аз боби замина ва омилҳои сулҳи сарнавиштсоз меравад, фикру ақидаҳо гуногун шуда ҳар касе кӯшиш мекунад, ки воқеияту ҳақиқатеро ошкор ё баён намояд. Вале воқеият ин аст, ки Президенти кишварамон, Асосгузори сулҳу ваҳдати миллий – Пешвои миллат Эмомалӣ Раҳмон изҳор дошта буданд: “Омили асосии расидан ба сулҳ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон аз ниҳод ва замири халқи тоҷик бархоста, ба тафаккури созандаву иродаи шикастнопазир, фитрати баланду дӯстнавозии азамии ин мардум вобастааст”.

Дар таърихномаи ҳар як миллату давлат саҳифаҳои сабақомӯз ва пураарзише мавҷуд аст, ки аз икдоми нек ва хирадмандонааш ба нафъи мардуми осоишта равона шуда барои наслҳои минбаъда ҳамчун чароғи ҳидоят хизмат мекунанд.

Чунин саҳифаи заррин барои Ҷумҳурии Тоҷикистониён рӯзи ба имзо расидани Аҳдномаи ризоияти чомеаи Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошад. Ин рӯзи саид 9 марти соли 1996 буд [4,15]. Боиси зикр аст, ки ҳанӯз 1 марти соли 1996 Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон зимни мулоқот бо роҳбарони ҳизбҳои сиёсӣ, иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ, марказҳои фарҳангии миллий, иттиҳодияҳои эҷодӣ илмӣ ва созмонҳои динӣ ба ҷаъолияти онҳо дар дигаргунсозиҳои ҳаёти ҷамъиятӣ-сиёсии кишвар баҳои сазовор дода чунин иброз дошт: “Президент танҳо ба аҳлиҷамъият таъя хоҳад кард. Зеро аз мавқеи манфиатҳои ин ё он гурӯҳ баромад кардан ҷамъиятро номуътадил мегардонад. Мо бояд манфиатҳои ақсариятро ҳимоя кунем, вале манфиатҳои аққалиятро нодида гирифта нис наметавонем, ҳуқуқи онҳоро поймол кардан ҳам надорем. Пас, биед, шумо ҳам, модеме ки фурсаташ расидааст ва мо имқонияти вохӯрӣ пайдо кардаем, кушоду равшан масоили имрӯз бетаъхир ҳалталабро пеш гузошта, ба ҳисоб гирем, ки муҳимтарин масъала барои мо сулҳу ваҳдати миллий мебошад. Яъне мо бо дигар қисми ҳамватанони ҳеш ҷӣ гуна забониумумӣёбем, онҳоро ба назди ҳешу таборонашон, ба назди дӯстонашон, ба назди худ бозгардонем, то онҳо аз маҷбурӣ ба даст яроқ гирифта бародарони худ, ҳешутаборони худ, ҳаммиллатони худро аз байн набаранд. Дар баробари мо биеънду ба меҳнати осоишта машғул шаванд. Дар ободгардонии ҷумҳурии соҳибистиклоламон ҳиссаи арзандаи худро гузоранд”[3].

Ҳамаи қувваҳои асосии сиёсии мамлакат ин даъвати Президентро дастгирӣ намуданд.

Идеяи имзои Аҳдномаи ризоияти чомеа дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар шароите ба миён омад, ки дар ҷумҳури чараёни ислоҳоти сиёсӣ, барқарор сохтани ҳамаи рукнҳои ҳоқимият аз боло то поён анҷом ёфта буд. Конституқсияи мамлакат бо роҳи райъдиҳии умумӣ қабул карда, интиҳоби Президент, Маҷлиси Олӣ ва Маҷлисиҳои маҳаллӣ баргузор гардида буд.

9 марти соли 1996 роҳбарони зиёда аз 30 ташкилоти ҷамъиятию сиёсии ҷумҳурий Аҳдномаи ризоияти чомеаи Ҷумҳурии Тоҷикистонро имзо карданд[4,20]. Ин лаҳзаи гувороро ёдовар шуда, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон гуфта буд: “Муддате пеш бо ширкати Президент, Раиси Маҷлиси Олӣ, роҳбарони ҳизбҳои сиёсӣ ва ҳаракату ҷамъиятҳои миллию фарҳангӣ, ташкилотҳои эҷодӣ, мазҳабӣ, Иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ “Аҳдномаи ризоияти чомеаи Ҷумҳурии Тоҷикистон” таҳия гардид ва ба имзо расонда шуд”[3].

Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳадафи асосии Аҳдномаро муайян кардааст, ки он истиқрори сулҳ ва ваҳдати миллат мебошад. Вай дар маросими имзои Аҳднома масъалаҳои барномавии зеринро ба миён гузошта буд, ки самтҳои таракқиёти чомеаи мамлакатро муайян менамуданд:

- 1) Таъмини сулҳу субот дар мамлакат.
- 2) Ба даст овардани созғории миллий ва иттиҳоди ҳамаи ҳизбҳои сиёсӣ барои ҳалли проблемаҳои муҳимтарин дар ҷаҳорҷӯбаи Аҳднома.
- 3) Таҳқими истиқлолияти давлатии ҷумҳурий.
- 4) Таҳқими сохторҳои демократии давлат ва чомеа бо мақсади эҳтироми ҳуқуқи инсон дар ҷумҳурий.
- 5) Маъвои умумии худ эътироф кардани Ҷумҳурии Тоҷикистон, муборизаи муштарақ ба муқобили қашшоқии молию маънавӣ, барои ваҳдат ва субот.

б) Фароҳам сохтани шароит барои инкишофи ҳама ҷониба ва озодонаи шахсият, новобаста ба фарқияти нажодию миллӣ, динӣ, забонӣ ва мавқеъҳои сиёсӣ.

Дар ҷаҳорҷӯбаи Аҳдномаи ризоияти ҷомеа давлат ва ҳукумат уҳдадор мешаванд, конунҳое таҳия ва қабул кунанд, ки ба демократикунони ҳаёти ҷомеа ва ҳифзи ҳуқуқи башар ва озодии вай мусоидат намоянд. Давлат инчунин уҳдадор мешавад, ки барои ба эътидол овардани иқтисод ва баланд бардоштани сатҳи зиндагии аҳоли сиёсати иҷтимоии ғаёл пеш мегирад.

Дар навбати худ хизбҳои сиёсӣ ва дигар Иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ уҳдадор мешаванд, ки дар ҳалли масъалаҳои иқтисодӣ, сиёсӣ, иҷтимоӣ, фарҳангӣ ҳукуматро дастгирӣ карда, ба устувор шудани соҳибхотии давлатӣ, ризоияти миллӣ мусоидат менамоянд, аз ҳама шаклҳои мочарҷӯӣ ва фишори зӯрварона даст мекашанд [4, 14].

Ба имзорасии Аҳдномаи ризоияти ҷомеа саҳифаи дурахшонро дар таърихи Ҷумҳурии Тоҷикистонӣ кушод. Ин иқдоми ҳасуронаи таърихӣ барои фароҳам сохтани шароити иттиҳоди ҳамаи қувваҳои солими мамлакат, барои бунёди ҷомеаи озод ва дорои созмонҳои мавқеашон гуногун ба пеш гузошта шуд.

Мардуми шарифи Ҷумҳурии Тоҷикистон Аҳдномаи ризоияти ҷомеаро гарму ҷӯшон истиқбол намуданд. 10 апрели соли 1996 сессияи Маҷлиси намояндагони халқи шаҳри Душанбе масъаларо «Дар бораи вазифаҳои Маҷлиси намояндагони халқи шаҳр ва Ҳукумати пойтахт, ки аз «Аҳдномаи ризоияти ҷомеаи Ҷумҳурии Тоҷикистон» бармеояд» мавриди муҳокима қарор дод ва муроҷиатномаи Ҳукумати шаҳри Душанбе ба депутатҳои Маҷлиси шаҳр, ба ҳамаи шаҳрвандони пойтахт қабул намуд [4, 25]. Дар Муроҷиатнома омадааст: «Ба имзо расидани Аҳдномаи ризоияти ҷомеаи Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки аз ҷониби хизбҳои сиёсӣ, иттиҳодия ва иттифокҳо ба дарки масъулияти бузурги худ дар назди қисмати таърихӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон, дар назди наслҳои оянда, кибанҳодавлатӣ ягона, мустақил, орому осоишта ва шукуфо боқӣ гузоранд, воқеъ шуд, ҳодисаи муҳими таърихист» [5, 65].

Ин Аҳднома, ки ташаббуси он ба Президент тааллуқ дорад, саҳифаи тозаеро дар ҳаёти сиёсии ҷумҳурӣ ва шаҳр боз кард.

Мо боварии комил дорем, ки ин ҳуҷҷат дар ҷумҳурӣ барои ризоият ва оштии миллӣ такони тозае медиҳад ва дар дили ҳамватанони мо умеду орзуи тозаеро ба дигаргуниҳои нек мебарорад. Шаҳри Душанбе, ки пойтахти давлати мост ва дар он ин воқеаи таърихӣ рух дод, боз як бори дигар шухрати худро ҳамчун шаҳри сулҳ шаҳри дӯстӣ ва бародарӣ тасдиқ кард» [6].

Дар муддати на он қадар тӯлони Аҳдномаи ризоияти ҷомеаи Ҷумҳурии Тоҷикистон то рафт бештар амалӣ мегардид ва онро рӯз то рӯз шумораи зиёди табақаҳои аҳоли дастгирӣ менамуд. Дар муддати як моҳ қариб 50 хизбу ҳаракатҳои сиёсӣ ва иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ ба Аҳдномаи ризоияти ҷомеаи Ҷумҳурии Тоҷикистон имзо карданд [6].

Аҳдномаи ризоияти ҷомеаи Ҷумҳурии Тоҷикистон аз идея ба ҳаракати ҷамъиятӣ табдил ёфт. Яке аз падидаҳои тозабунёди Аҳдномаи ризоияти ҷомеа таъсиси Шӯрои ҷамъиятии Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошад. Дар Аҳдномаи ризоияти ҷомеаи Ҷумҳурии Тоҷикистон омадааст: «Барои амалӣ кардани матлабҳои, ки дар ин Аҳднома баён шудаанд, Шӯрои ҷамъиятӣ таъсис меёбад. Сохтор, қорвазифаҳои Шӯрои ҷамъиятӣ дар асоси Низомномаи он, ки иштирокдорони ин Аҳднома тасдиқ кардаанд, муайян мешавад. Қарорҳои Шӯро дар асоси «ризоияти тарафҳо қабул мегардад» [4, 17].

9 апрели соли 1996 бо мақсади таъмини гуфтушуниди доимии қувваҳои гуногуни ҷамъиятию сиёсӣ барои ба даст овардани таносуби манфиату ақидаҳо, ҷустуҷӯ ва барқарор намудани шаклҳои нави ҳамкорӣ иштирокдорони Аҳдномаи ризоияти ҷомеа Шӯрои ҷамъиятии Ҷумҳурии Тоҷикистонро созмон доданд.

Ҳангоми суҳанронӣ дар маҷлиси нахустини Шӯрои ҷамъиятӣ Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон гуфта буд: «Мо чунин ҳисоб мекунем, ки ин Аҳднома метавонад як заминаи бисёр ҷиддие барои ба даст овардани сулҳи миёни тоҷикон гардад. Чунки дар Аҳднома ҳамаи масъалаҳои принципалие, ки онҳо ба намояндагони муҳолифин ҳангоми гуфтушунидҳо мувофиқашудаанд, акс ёфтаанд. Аз ҷумла созмон додани ин Шӯрои ҷамъиятӣ ҳам ҳангоми гуфтушунидҳо ба миён омада буд, ҳарчанд бономикамедигартар - бономи форуми халқҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон. Вале ба ақидаи ман, вақлатҳои Шӯрои ҷамъиятии имрӯз таъсисдодаи мо пурратар ва асосноктар мебошанд».

Азбаски Шӯрои ҷамъиятӣ мақоми намояндагӣ, машваратӣ ва ҳамроҳангсозиро дорад, ба ҳамаи иштирокдорон – намояндагони хизбу созмонҳо ва иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ имкон

медихад, ки дар бораи масъалаҳои мубрами ҳаёти ҷомеа ва давлат мубодилаи назар кунанд, ба фикру андешаҳои ҳамдигар гӯш диҳанд, роҳҳои ҳаллу фасли ҷомеаро пайдо намоянд.

Иштирокчиёни маҷлиси нахустини Шӯрои ҷамъияти Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмонро раиси Шӯрои ҷамъияти, Мушовири давлатии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон оид ба робита бо Иттиҳодияҳои ҷамъияти ва муносибати байнимиллатҳо Д.Р.Давлатовро ҳамроҳангсозии кори Шӯро интихоб намуданд.

Дар як муддати кӯтоҳ Шӯрои ҷамъияти ба маркази машваратӣ таҳлили афкори ҷамъияти табиӣ ёфт. Кӯшиши аъзоёни он баҳрибадаст овардани сулҳу оромӣ дар ҷумҳурии самаране не оварда, домани фаъолияти аъзоёни Шӯро тадриҷан тамоми гӯшаи канорҳои мамлакатро фаро гирифт.

Самти асосии фаъолияти Шӯро аз инҳо иборат буданд:

1. Равона кардани аъзоёни Шӯро барои муҳайё намудани муҳити муфиди ҷамъияти, таҳкими субот, боварӣ ба ҳокимият ва дарки он.

2. Иштироки тарафайн дар таъмини суботи сиёсӣ, ҳалли зиддиятҳо дар марҳилаи ибтидоӣ, ташаккули анъанаҳо ва фарҳанги нави сиёсӣ.

3. Ҷидду ҷаҳди яққол ва иштироки тарафайн дар бартараф кардани душвориҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ, идомаи ислоҳоти иқтисодӣ, таҳияи пешниҳодҳо, тавсияҳо ва барномаҳои марбути онҳо.

4. Сари вақт пешгирӣ кардани низоъҳои байналмилӣ ва динӣ.

5. Эҳё ва тарғиби анъанаҳои маънавӣ ва ахлоқии тоҷикон ва мардумони маскунӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон, ҷорӣ намудани меъёрҳои ахлоқӣ дар сиёсат, иқтисодиёт, ҳаёти ҷамъияти.

6. Ҷустуҷӯи сиёсати муттафיקона дар соҳаҳои тарбияи ахлоқӣ, маънавӣ, ватандӯстӣ ва зебопарастии наврасон ва ҷавонон.

7. Мусоидат намудан дар таҳияи қарорҳо ва амрҳои Раиси вилоят, қарорҳои Маҷлиси вилоятӣ, шӯъбаҳо ва муассисаҳои Ҳукумати вилоят, ки ба ҳалли ҳуқуқҳои сиёсӣ, иқтисодӣ ва иҷтимоӣ меҳнаткашон равона шудаанд.

Мувофиқи «Низомномаи Шӯрои ҷамъияти Ҷумҳурии Тоҷикистон» ҳадафи асосии Шӯро қабул намудани пешниҳодоти мувофиқашуда доир ба татбиқи Аҳдномаи ризоияти ҷомеаи Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошад. Вазифаҳои Шӯрои ҷамъияти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз таъмини гуфтушуниди доимии қувваҳои гуногуни ҷамъияти сиёсӣбароибадаст овардани тавозуни манфиату ақидаҳо; амалӣ намудани ҳулосаҳои экспертӣ, таҳлили вазъияти иҷтимоӣ сиёсӣ иқтисодии ҷомеа ва тағйироту таҳаввулот, ки дар он рӯй медиҳад; таҳияи барномҳо, концепсия ва пешниҳодоте, ки барои ноил шудан ба сулҳи ризоияти ҷомеа дар Ҷумҳурии Тоҷикистон равона карда шудаанд; ҷустуҷӯ ва барқарор намудани шаклҳои нави ҳамкориҳои иштирокчиёни Аҳднома ва дигар тарафҳои манфиатдор дар татбиқи Аҳдномаи ризоияти ҷомеа иборат буд.

Бо мақсади амалӣ гардонидани ин вазифаҳо як гурӯҳ ходимони илм ва фарҳанги мамлакат роҳбарони оппозитси онро даъват намуданд, ки ба Аҳднома ва ташаббуси Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон оид ба комёб шудан ба ризоияти воқеӣ дар ҷомеа ҳамроҳ шаванд.

Дар нома аз ҷумла ҷунин қайд шудааст: «Аз ҳақ нагзарем, аз ду ҷониб ҳам гуноҳҳои зиёде содир шудаанд, аммо Ватан яққол аст. Пас замони мусоид фаро расидааст, то дар чехраи яқдигар гунаҳкору бадхоҳу душман наҷӯем, балки мисли фарзандони як модари бузург ба шифо бахшидани ҷароҳатҳои пайкари ӯ сари маслиҳат биёем, Ватани ормонии худро бисозем ва дар канори он сар бифарозем, ҳама парешониҳоро пушти сар бигзорем, аз аксон ҷаҳон дар канори Ватан ҷамъ оем, як рӯзи Тавбаи бузурги умумӣ тоҷикӣ эълон намоем ва аз кирдорҳои носавоби худ дар пешгоҳи Худованд тавба кунем ва ба ёдгории он ҳама қурбониёни ин ҳаводи синангин Муҷассамаи болобаланде бисозем, то имрӯзиён ва фардоиён ба он бингаранд ва барои худ панд бигиранд!» [3].

Ҳулоса пайдории сулҳу ваҳдатдар Ҷумҳурии Тоҷикистон ба тамоми маънӣ аз фаъолияти сиёсии Асосгузори сулҳу ваҳдати милли, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон вобастагии қавӣ дорад. Имрӯз падидаи ваҳдати милли мавзӯи баҳсу мунозираҳои назарӣ набуда, балки амри воқеии таърихи навини тоҷикон аст. Маҳз ваҳдати милли омилӣ муайянкунандаи роҳи генералии пешрафти Тоҷикистон гардида, арзишҳо ва афзалиятҳои ҷомеаи тоҷикро шакл дод ва қавитар гардонд ва гузашта аз ин пояи устувори давлатдории тоҷикон шудааст.

Адабиёт:

1. Аҳдномаи ризоияти чомеаи Ҷумҳурии Тоҷикистон. Паёми Душанбе: 1996. 64 с. – 13 апрел.
2. Ғафуров Х., Умаров Х. Ҷумҳурии Тоҷикистон дар асри XXI: роҷеъ ба нақши шахсият дар таърихи навин ва вазифаҳои асосии давлат. – Душанбе, с. 1999.
3. Ғафуров Х. Тоҷикон дар асри XXI, Президент Эмомалӣ Раҳмонов ва иқтисоди миллӣ. с. 2000.
4. Зокиров Г.Н. Истиқлолияти сиёсӣ. – Душанбе, с. 2006.
5. Кенчаев С. Табаддулотӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон, ҷ. 1-3. – Душанбе, 1993-1995.
6. Назаров Т., Сатторзода А. Дипломатияи муносири тоҷик. – Душанбе, 2006. – 222 с.
7. Набиева Р., Зикриёев Ф., Зикриёева М. Таърихи халқи тоҷик дар асри XX ва ибтидои асри XXI. – Душанбе: Интишороти Деваштич, 2009. – 322 с.
8. Раҳмонов Э. Бороҳи ваҳдат ва бунёдкириҳо. – Душанбе: Ирфон, 1996. -С. 14-15
9. Раҳмонов Э. Ваҳдати милли мароми мост. – Душанбе: Ирфон, 1997. – 17 с.
10. Раҳмонов Э. Ш. Ҷумҳурии Тоҷикистон: Чаҳор соли истиқлолият ва худшиносӣ. - Душанбе, 1995, с.8.
11. Раҳмонов Э. Ш. Ҷумҳурии Тоҷикистон: даҳсола истиқлолият, ваҳдати милли ва бунёдкири, ҷ. 3
12. Сулҳи тоҷикон ва ҳофизаи таърихи имо http://unefficiently65.rssing.com/chan-58291429/all_p203.html
13. Суханронии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Э. Ш. Раҳмонов дар мулоқот бо намояндагони ҳизбҳои сиёсӣ, иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ ва марказҳои фарҳангии халқҳои сокини Ҷумҳурии Тоҷикистон 1-уми март соли 1996 //Аҳдномаи ризоияти чомеаи Ҷумҳурии Тоҷикистон. -Душанбе, 2000. -С. 7
14. Усмонов И. Таърихи сиёсии Ҷумҳурии Тоҷикистони соҳибистиклол. – Хучанд: 2003. – 180 с.

Калидвожаҳо: *Ҷумҳурии Тоҷикистон, шӯро, сулҳ, ваҳдат, ризоият, аҳднома, чомеа, миллӣ, сиёсат.*

Аннотация

МИРЕ И СОГЛАШЕНИЕ ОБ ОБЩЕСТВЕННОМ СОГЛАСИИ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН

Эта статья посвящена миру и согласию в обществе Республики Таджикистан.

Идея подписания договорности об общественном согласии в Республике Таджикистан возникла в условиях, когда в республике проводилась политическая реформа, восстанавливающая все столпы власти с верху до низу. Конституция страны была принята путем всеобщего голосования, и были проведены выборы президента, Верховного совета и местных советов.

Таким образом, 9 марта 1996 года руководители более 30 общественно-политических организаций республики подписали Соглашение об общественном согласии Республики Таджикистан.

Ключевые слова: *Республика Таджикистан, совет, мир, единство, согласие, сообщество, национальность, политика.*

Annotation

PEACE AND AGREEMENT IN SOCIETY OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

This article is dedicated to the peace and harmony in the society of the Republic of Tajikistan.

The idea of signing an agreement on social harmony in the Republic of Tajikistan arose in the conditions when a political reform was carried out in the republic, restoring all the pillars of power from top to bottom. The country's constitution was adopted by universal suffrage, and elections were held for the president, Supreme Council, and local council.

Thus, on March 9, 1996, leaders of more than 30 socio-political organizations of the republic signed the Agreement on Social Unity of the Republic of Tajikistan.

Key words: *Republic of Tajikistan, council, peace, unity, consent, community, nationality, politics.*

Маълумот дар бораи муаллиф: Негматова Мохшариф, магистранти соли дуҷуми Институту Омӯзиши масъалаҳои давлатҳои Осиё ва Аврупои АИМТ

Рохбарии илмӣ: н.и.ф., Шозиёева Г.П.

Сведения об авторе: Негматова Мохшариф, магистрант Института изучения проблем стран Азии и Европы Академии наук Республики Таджикистан.

About the author: Negmatova Mohsharif, Master student in the Institute of Studying of the Issues of Asian and European countries of the National Academy of Sciences of the Republic of Tajikistan.

МАСЪАЛАҲОИ ҲУҚУҚӢ, ҶАВОБГАРИИ ГРАЖДАНИИ СОҲИБКОР

Мафҳуми ҷавобгарӣ, асосҳо ва шартҳои тадбиқи он умуминазариявӣ буда, дар соҳаҳои гуногуни ҳуқуқ наметавонанд мухталиф набошанд. Бештари олимони мафҳуми ҷавобгариро ба ҷазо ҳаммано меҳисобанд. Ба ақидаи мо он дуруст аст, ки «ҳамагуна маҳдудиятҳои ҳуқуқӣ ин ҷазо аст».

Барои инкишофи мӯътадили муомилоти граждани лозим аст, ки иштирокчиёни онҳо ўҳдадорӣҳои ба зимма гирифтаи худро ба таври дахлдор иҷро намоянд. Дар сурати иҷро накардан ё ба таври дахлдор иҷро карда нашудани ўҳдадорӣҳо, (м.422 КГ ҚТ) ба субъектони муомилоти граждани, балки ба тамоми ҷамъият зарар расонида, боиси номураттабии механизми муносибатҳои молиро пулии ҷамъият мегардад. Бо мақсади бартараф намудани чунин ҳуқуқвайронкуниҳо ва оқибати онҳо ҷавобгарии ҳуқуқи граждани дар намуди татбиқ намудани мучозот барои содир намудани вайронкунии муқаррар карда мешавад.

Масъалаи ҷавобгарии ҳуқуқӣ, аз ҷумла ҷавобгарии ҳуқуқи граждани дар адабиёти ҳуқуқӣ баҳснок мебошад. Моҳияти баҳс чунин аст, ба ақидаи гурӯҳи олимони, ҷавобгарӣ чораи маҷбуркунии давлатии ба маҳкум кардани амали ҳуқуқвайронкунанда асос ёфтае мебошад, ки ба зиммаи ӯ оқибатҳои номусоиди маҳдудкунии характери шахсӣ, молумулкӣ ва ғайраҳоро мегузорад. Илова бар ин ба зиммаи шахси ҷавобгӯ душвории нав гузошта мешавад. Агар дар вазъи ҳуқуқвайронкунанда ҳеҷ гуна тағйироте рӯи надихад дар байни ҷавобгарӣ ва ўҳдадорӣ фарқиате намеронад [1, 7-8]. Чунин фаҳмиши ҷавобгарӣ ҳамчун гузориши оқибатҳои номусоид, аз ҷумла мушкilotи иловагӣ маънои маҷбуран иҷро кардани ўҳдадориро (додани ашё, супоридани пул, бор кардани маҳсулот ва ғайраҳо) ҳамчун ҷавобгарӣ эътироф накардан мебошад. Фақат рӯенидани зарар, ноустуворона ва ба ҳамин монанд душворӣҳои маънои ҷавобгариро дорад. Баъзеҳо бар он ақидаанд, ки ҷавобгарӣ дар татбиқ намудани мучозоти меъёрҳои ҳуқуқ ифода меёбад. Мучозот ҳама вақт ҳамчун элемент ё атрибутҳои меъёри ҳуқуқ вучуд дошта, фақат дар ҳолати вайрон намудани онҳо ҷавобгарӣ ба миён меояд [2, 102-103].

Пас, ҷавобгарии граждани гуфта, дар зери маҷбуркунии давлатӣ иҷро намудани ўҳдадорӣҳои молумулкӣ ва шахсии ғайримолумулкиро аз тарафи субъектони муомилоти граждани меноманд.

Ҷавобгарии ҳуқуқӣ граждани, аз ҷумла ҷавобгарӣ барои вайрон кардани ўҳдадорӣҳо на тано ба кирдори содиршуда, амали гузашта алоқаманд мебошад, яъне манфӣ (ретроспективӣ) мебошад, балки барои амали оянда, яъне фаъолона (позитивӣ) низ мебошад. Чунин тарзи гузоришро дар адабиёти ҳуқуқӣ на ҳамаи ҳуқуқшиносон тасдиқ менамоянд.

Ҷавобгарии позитивӣ ба ўҳдадорӣи бошуурона иҷро намудан ва бо татбиқи фаъолияти барои ҷамъият муфиди дар меъёрҳои ҳуқуқ пешбининашуда алоқаманд мебошад. Дар асоси ўҳдадорӣҳои муқарраркардашуда, онҳо ўҳдадорӣҳои худро дар назди якдигар бояд эҳсос намоянд. Ҷавобгарии фаъолона аз ҳисси масъулият дар назди рақибони худ низ ҷудонашаванда мебошад. Масъалаи дигаре ҳаст, ки чунин ҷавобгарӣ характери ҳуқуқӣ дорад ё фақат маънавӣ. Вале як чиз маълум аст, ки ҷавобгарии позитивӣ ҳам ҳолат, ҳам муносибатест, ки субъектҳо дорой ҳуқуқӣ ҳисобот талаб намуданро аз рақибони худ дошта, он дар қонун ва шартнома ба танзим дароварда мешавад. Ҷавобгарӣ барои вайрон намудани шартнома ва меъёрҳои ҳуқуқӣ натиҷаи рафтори бемасъулиятон ва дар ҳамин замина вайрон намудани ўҳдадори мебошад. Маҳз дар ҳамин маъно ҷавобгарии соҳибкорон, нигоҳбон ва дорандагони манбаи хатари калондоштаро барои иҷро накардани ўҳдадорӣҳояшон фаҳмидан зарур аст. Дар баробари он ҷавобгарӣ дар маънои фаъолона ҳамчун замина барои ҷавобгарии манфӣ (ретроспективӣ) хизмат намуда, ба сифати омили таъмини иҷрои ўҳдадорӣҳо баромад менамояд.

Хусусияти дигари ҷавобгарӣ аз он иборат аст, ки натиҷаи мучозоти молумулкии ба зиммаи ҳуқуқвайронкунанда гузошта шуда ба манфиати ҷабрида рӯенида мешавад. Ҳуқуқи граждани муносибатҳои соҳибмулкҳои баробар ва мустақилро, ки вайрон намудани ўҳдадорӣҳои яке аз иштирокчиёни онҳо боиси вайрон шудани ҳуқуқи дигар иштирокчӣ мегардад, ба танзим мебарорад. Чунин алоқамандии иштирокчиёни муомилоти граждани гувоҳи он аст, ки дар ҳуқуқи граждани ҷавобгарии як рақиб дар назди дигар, ҷавобгарии вайронкунанда дар назди зарардида вучуд дорад.

Бо хусусияти номбаршудааш чораҳои ҷавобгарии граждани аз чораҳои ҷавобгарии характери молумулкӣ доштаи соҳаҳои ҳуқуқҳои оммавӣ, ба монанди ҳуқуқи ҷиноятӣ ва

маъмурӣ, ки натиҷаи муҷозоти молумулкӣ ба ҳазинаи давлат руёнида мешавад, фарқ менамояд. Албатта дар ҳуқуқи граждани низ дар баъзе мавридҳо натиҷаи муҷозоти молумулкӣ ба ҳазинаи давлат руёнида мешавад, вале он истисно аз қоидаҳои умумии ҳуқуқи граждани мебошад.

Чавобгарии граждани дорои як қатор функсияҳо мебошад. Муҳимтарини он функсияи ҷубронию барқарорнамоӣ аст. Вай баробарии татбиқи ҷо раҳи чавобгарӣ, инчунин зиёне, ки дар натиҷаи ҳуқуқвайронкунии маъмурӣ расонида шудааст, ифода менамояд. Албатта, вазифаи номбаркардашуда барои ҷуброни камомади молумулкии зарардида аз ҳуқуқвайронкунӣ равона карда шудааст. Мисол: чунин руёнидани зиён дар қисми м 15 қ 2 КГ ҚТ пешбинишуда метавонад. Дар баробари он чавобгарии граждани функсияи ҳавасмандкуниро низ иҷро менамояд. Зеро, он иштирокчиёни муносибатҳои ҳуқуқи гражданиро барои иҷрои рафтори дахлдор водор менамояд. Барои имконияти дар оянда бартараф намудани ҳуқуқвайронкунӣ чавобгарии граждани мусоқат намуда. баҳамин восита функсияи огоҳонию тарбиятиро иҷро мекунад. Бешубҳа, чавобгарии граждани ба монанди ҳамагуна чавобгарии ҳуқуқӣ функсияи ҷаримавино низ нисбати ҳуқуқвайронкунанда пешбинӣ менамояд.

Аз ин ҷо, ба ҳуқуқи граждани муҷозоти ҷаримаӣ низ хос мебошад. Чунин муҷозот аз ҳуқуқвайронкунанда ба ғайри зарардида новобаста аз зиёни дидашуда руёнида мешавад. Мисоли он руёнидани ҷарима ва пушаймонӣ барои муҳлатгузарони ҳангоми иҷро накардани уҳдадори шуда метавонад. Дар ҳуқуқи граждани ниҳоят кам, вале ба таври истисно ба муҷозоти мусодиравӣ дуҷо рашудан мумкин аст. Мисоли он ба манфиати давлат молумулкӣ муайяно роӣгон аз ҳисоби ҳуқуқвайронкунанда гирифташуда метавонад [3, 194].

Ҳамин тариқ, чавобгарии граждани соҳибкор ғуфта, санксиеро меноманд, ки нисбати соҳибкор барои ҳуқуқвайронкунии граждани дар намуди ба зиммаи ӯ гузоштани уҳдадориҳои ҳуқуқии иловагӣ ва ё маҳрум намудан аз ҳуқуқи граждани ба ӯ талукдошта тадбиқ карда мешавад.

Адабиёт:

1. Иоффе О.С. Ответственность по советскому гражданскому праву. – Л.: 1955, С. 7-8.
2. Кодекси граждани Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 30 июни соли 1999 // Аҳбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон соли 1999, № 6, мод. 153; соли 2001, № 7, мод. 508; соли 2002, № 4, ғ-1, мод. 170; соли 2005, №3, мод. 125; соли 2006, №4, мод. 193; соли 2007, №5, мод.356
3. Лейст О.Э. Санкции и ответственность по советскому праву. МГУ. 1981, С. 102-103; Алексеев С.С. Общая теория права в 2-х томах Т. 1. – М.: Юридлит, 1981. С. 283-287.
4. Малейн Н.С. Правонарушение: Понятие, причины, ответственность. – М.: юрид. Лит., 1985. С. 134-136.

Калидвожаҳо: ҳуқуқ, чавобгарии граждани, соҳибкор, позитивӣ, уҳдадорӣ.

Аннотация

ПРАВОВЫЕ ВОПРОСЫ ГРАЖДАНСКО-ПРАВОВОЙ ОТВЕТСТВЕННОСТИ ПРЕДПРИНИМАТЕЛЯ

Гражданская ответственность предпринимателя охватывает санкции, применённые к предпринимателю за гражданские правонарушения в виде наложения на него дополнительных обязательств или лишения его гражданских прав.

Ключевые слова: право, гражданская ответственность, работодатель, виртуальный, попечитель.

Annotation

LEGAL ISSUES OF CIVIL AND LAW LIABILITY OF AN ENTREPRENEUR

Civil liability of an entrepreneur covers sanctions applied to an entrepreneur for civil offenses in the form of imposing additional obligations on him or depriving him of civil rights.

Keywords: right, civil responsibility, employer, virtual, trustee.

Маълумот дар бораи муаллиф: Бадриддинов Фирӯзҷон Асатуллоевич донишҷӯи соли панҷуми факултети таърих, ДДОТ ба номи Садриддин Айни.

Роҳбари илмӣ: Аламов Ҳалимҷон Негматович

Сведения об авторе: Бадриддинов Фирӯзҷон Асатуллоевич, студент пятого курса исторического факультета ТГПУ имени С.Айни.

About the author: Badriddinov Firuzjon Asatulloevich, the 5th year student of History Faculty of the Tajik State Pedagogical University named after Sadridin Aini.

ПАРВОЗИ МАТЕМАТИКИИ ДЕРКУНАНДАГОН

Асоси тамоми донишҳо мушоҳида, озмоиш мебошанд. Тадқиқоти таҷрибавӣ мувофиқати дақиқи байни параметрҳои омӯхтаре медиҳад ва чун қоида, натиҷаҳои ин таҳқиқотҳо ба коркарди риёзӣ ниёз доранд. Дар айни замон, тартиби коркарди маълумоти таҷрибавӣ хуб ба расмӣ дароварда шудааст ва муҳаққиқ танҳо бояд дуруст истифода кунад. Масъалаҳои ҳалшаванда ҳангоми коркарди натиҷаҳои таҷриба он қадар бузург нестанд. Инҳо масъалаҳои интихоби формулаҳои эмпирикӣ ва баҳодиҳии параметрҳои онҳо, саволҳои баҳодиҳии арзиши воқеии миқдорҳои ҷеншуда ва дақиқии андозагирӣ, саволҳои омӯзиши вобастагии коррелятсия ва ғайра мебошанд.

Технологияи MathML, ки густариши формати HTML мебошад, ба шумо имкон медиҳад, ки формулаҳои дар Mathematica эҷодшударо бо истифода аз технологияи рамзгузории Mathematica эҷод кунед.

Аз имконоти ҳисоббарории маҷмӯа, фарқиятро метавон фарқ кард:

- дараҷаи баланди дурустии ҳисобҳо;
- ҳисобҳои алгебравӣ ва рақамии ҳосилаҳо ва интегралҳо;
- ҳалли системаи муодилаҳои алгебравӣ, дифференциалӣ ва фарқият;
- мавҷудияти доираи васеи функсияҳои математикии дарунсохт (ҳамагӣ 200), аз ҷумла

дигаргуниҳои Фурье, омӯрӣ ва ғайра.

- дастгирӣ кардани як қатор функсияҳои ҳисобкунии ҷадвал ва векторҳо;
- дастгирӣ ҳисобкунӣ дар соҳаи рақамҳои воқеӣ ва рақамҳои мураккаб.

Чуноне ки дар боло гуфта шудааст, маҷмӯи «Математика» барои ҳар як корбар, ки барои ҳалли масъалаҳои математикии худ аз соҳаҳои гуногуни илми табиӣ муосир истифода мебарад, имкониятҳои васеъ фароҳам меорад.

MatLab - системаи олии самаранокии ҳисобҳои техникӣ, аз ҷумла ҳисобҳо, визуализатсия ва барномасозӣ дар муҳити қулай, ки дар он вазифаҳо ва ҳалли онҳо дар шакли наздик ба математика ифода карда мешавад. MatLab метавонад барои мақсадҳои зерин истифода шавад:

- ҳисобҳои математикӣ;
- сохтани алгоритмҳо;
- таҳлили маълумот, таҳқиқот ва визуализатсия;
- графикаи илмӣ ва муҳандисӣ;
- рушди интерфейс, аз ҷумла ташкили интерфейси графикӣ.

MatLab тӯли ин солҳо таҳаввул ёфта, корбарони мухталифро ҳадаф қарор додааст. Дар муҳити донишгоҳ он воситаи муқаррарӣ барои кор дар соҳаҳои гуногуни риёзӣ, мошинсозӣ ва илм буд.

MatLab дар гурӯҳҳои махсуси барномаҳо бо номи toolboxes нақши муҳим дорад. Онҳо барои аксари корбарони MatLab хеле муҳиманд, зеро онҳо ба шумо имкон медиҳанд усулҳои махсусро омӯзанд ва татбиқ кунанд. Toolboxes маҷмӯи ҳамаҷонибаи функсияҳои MatLab (М-файлҳо) мебошад, ки ба шумо имкон медиҳанд, ки синфҳои хусусии мушкilotро ҳал кунед, масалан, барои коркарди сигнал, системаҳои назоратӣ, шабакаҳои нейрон, мантиқи номуайян, мавҷҳо, моделсозӣ ва ғайра.

Системаи MatLab аз панҷ қисмати асосӣ иборат аст:

Забони MatLab. Он забони матритсаҳо ва массаҳои сатҳи баланд бо идоракунии чараёнҳо, функсияҳо, сохторҳои додаҳо, вурӯд-баромад ва хусусиятҳои барномасозии ба объект нигаронидашуда мебошад. Ин ба шумо имкон медиҳад, ки барномаҳои оддӣ ва мураккаб эҷод кунед.

Муҳити MatLab. Ин маҷмӯи асбобҳо ва дастгоҳҳо мебошад, ки бо он корбар ё барномасоз MatLab кор мекунад. Он асбобҳоро барои идоракунии тағйирёбандаҳо дар фазои кории MatLab, ворид ва баромади маълумот, инчунин эҷод, назорат ва ислоҳи М-файлҳо ва барномаҳои MatLab дар бар мегирад.

MatLab графикӣ идора мекунад. Ин системаи графикаи MatLab мебошад, ки фармонҳои сатҳи баландро барои визуализатсияи ду ва се андоза, коркарди тасвир, аниматсия ва тасвирҳо дар бар мегирад.

ҷадвалҳо. Он инчунин фармонҳои сатҳи пастро дар бар мегирад, ки ба шумо имкон медиҳад, ки намуди зоҳирии графикаро пурра таҳрир кунед, ба монанди ҳангоми сохтани графикаи истифодабарандаи интерфейсӣ (GUI) барои барномаҳои MatLab.

Китобхонаи функсияҳои математики. Ин маҷмӯи васеи алгоритмҳои ҳисоббарорӣ аз функсияҳои ибтидоӣ, аз қабили сумма, синус, косинус, арифметикаи мураккаб ба вазифаҳои нисбатан мураккаб, ба монанди инверсияи матрица, тағири тези Фурье мебошад.

Интерфейси нармафзор. Ин китобхонаест, ки ба шумо имкон медиҳад навиштаҳои барномаҳои C ва Fortran, ки бо MatLab ҳамкорӣ мекунад, мавҷуд аст. Он шомили воситаҳои барои даъват кардани

барномаҳо аз MatLab (пайванди динамики), истифодаи MatLab ба ҳайси василаи ҳисоббарорӣ ва хондан ва навиштани файлҳои Mat мебошад.

Симулинк, ки барномаи ҳамроҳи MatLab мебошад, системаи интерактивии моделсозии системаҳои динамики мебошад. Он муҳити бо муш тобовар мебошад, ки ба шумо имкон медиҳад, ки равандро тавассути кашолакуни ва қатъи блокҳои диаграммаҳо дар экран ва идоракунии онҳо ба шумо имкон фароҳам оред. Симулинк бо системаҳои хатӣ, ғайримуқаррарӣ, бефосила, дискретӣ ва бисёрҷанба кор мекунад.

Mathcad як муҳаррири пурқуввати математикӣ мебошад, ки ба шумо имкон медиҳад ҳисобҳои гуногуни илмӣ ва муҳандисиро бо истифодаи принципи Wysiwyg гузаронад ("чиро мебинед, ба даст хоҳед овард"). Масалан, барои анҷом додани ҳисобҳои мураккаб бо истифода аз муҳаррири формулаи сохта формулаи математикиро дохил кардан ва фавран натиҷаро ба даст овардан кифоя аст. Натиҷаҳо бо таври графикӣ муаррифӣ кардан мумкин аст. Mathcad якҷанд ҷузъро дар бар мегирад, ки дар дохили худ муттаҳид шудаанд: муҳаррири матн; протсессори ҳисоббарорӣ, ки бо истифодаи усулҳои ададӣ мувофиқи формулаҳои воридшуда ҳисобкуниро иҷро мекунад; протсессори аломатҳо, ки дар асл як системаи зехнии сунъӣ мебошад; микдори зиёди маълумотномаҳои риёзӣ ва техникӣ, ки дар шакли китобхонаи китобҳои интерактивии электронӣ таҳия шудаанд.

Statistica як модули касбии оморӣ мебошад, ки доираи васеи тартиботи асосӣ ва мушаххаси таҳлиро барои коркарди маълумот дар соҳаи тиҷорат, илм ва муҳандисӣ дорад. Таҳлили ихтилоф ва регрессия, моделсозии ғайрихаттӣ, омили кластерӣ ва таҳлили каноникӣ имконпазир аст. Он бо мавҷудияти речаҳои амалисозии усулҳои гуногуни банақшагирӣ ва коркарди натиҷаҳои таҷрибаи омили ғайрихаттӣ мешавад.

Адабиёт:

1. Акофф Р. Л. Планирование будущего корпораций. – М.: Прогресс, 1985. – 328 с.
2. Новейший самоучитель по работе в Интернете // Под ред. Симоновича С. – М.: Десст, 2000. – 228 с.
3. Сергеев А.Л. Институты управленческой парадигмы // Менеджмент в России и за рубежом. - 2005. - №2. – С. 55-66
4. Полат Е.С. Новые педагогические и информационные технологии в системе образования. Учеб. пособие для студ. Пед. вузов и системы повыш. квалиф. лед. кадров /Е.С. Полат, М.Ю. Бухаркина, М.В. Моисеева, А.Е. Петров; Под ред. Е.С. Полат. – М.: Издательский центр «Академия», 2002. – 272 с.

Калидвожаҳо: математика, парвози математикӣ, озмоиш, параметр, риёзӣ, формулаҳои эмпирикӣ, баҳодихӣ, технология, формула, ҳисоб, интеграл, график, сумма, синус, косинус, арифметика модел.

Аннотация

МАТЕРИАЛЬНОЕ ВЕЩЕСТВО ДЕРКЕТЕРА

В статье рассматриваются проблемы внедрения электронных технологий обработки документа в отделе кадров и мобилизации документооборота. Также показано уязвимость современных технологий при традиционных методов документооборота в отделе кадров.

Ключевые слова: математика, летная математика, тест, параметр, математика, эмпирические формулы, оценка, технология, формула, расчет, интеграл, граф, сумма, синус, косинус, арифметическая модель.

Annotation

MATERIAL MATTER OF THE DERKETTER

This article deals with problems of introducing electronic technologies in the human resources department and document mobilization. The vulnerability of modern technologies to traditional workflow methods in the human resources department is also shown.

Keywords: mathematics, flight mathematics, test, parameter, mathematics, empirical formulas, estimation, technology, formula, calculation, integral, graph, sum, sine, cosine, arithmetic model.

Маълумот дар бораи муаллиф: Муродов Мансур, магистранти кафедраи ТИК-и факултети математикаи ДДОТ ба номи С. Айни.

Рохбари илмӣ: Ҳасанов Юсуфалӣ

Сведения об авторе: Муродов Мансур, магистрант кафедры ИКТ ТГПУ имени С.Айни.

About the author: Murodov Mansur, Master Student in the Department of IKT, TSPU named after S. Aini.

ТАҲЛИЛ ВА ТАДҚИҚИ ҶАРАЁНҲОИ АВТОМАТИКУНОНИИ ҶОИ КОРИИ МУТАХАССИС

Солҳои охир концепсияи системаҳои бисёрсоҳавии идоракунии истеҳсолот ба вучуд омадааст, ки коркарди автономии иттилоотро таъмин менамояд. Барои амалӣ намудани ғояи идоракунии бисёрсоҳа дар ҳар сатҳи идоракунии ва ҳар як соҳаи тахассусӣ дар заминаи компютерҳои касбии инфиродӣ зарурияти таъсиси ҷойҳои кории автоматӣ (ЧКА) ба миён меояд. Микёси ва суръати ҷорӣ намудани автоматизатсияи идоракунии дар иқтисодиёти миллий бо дақиқии хос вазифаҳои гузаронидани тадқиқоти ҳамаҷонибаро оид ба омӯзиши ҳамаҷониба ва ҷамъбасти проблемаҳое, ки аз ин амал ва назария ба вучуд меоянд, гузоштааст.

Моҳияти коргоҳхоро таҳлил намуда, мутахассисон онҳоро аксар вақт чун системаҳои хурди ҳисоббарории касбӣ муайян мекунанд, ки бевосита дар ҷойҳои кории мутахассисон ҷойгиранд ва барои автоматикунони ҷойҳои кории онҳо тарҳрезӣ шудаанд. Барои ҳар як объекти назоратӣ зарур аст, ки истгоҳҳои автоматиконидашуда, ки ба таъйиноти функционалии онҳо мувофиқанд принципҳои асосии ташкили ЧКА-и умумӣ бошанд. Принципи устуворӣ дар он аст, ки системаи корӣ бояд вазифаҳои асосиро, новобаста аз таъсири омилҳои имконпазири дохилӣ ва беруна иҷро намояд [5]. Ин маънои онро дорад, ки ҳатогихо дар қисмҳои алоҳидаи он бояд ба осонӣ ислоҳ карда шаванд ва коршоямии система зуд барқарор карда шавад. Самаранокии истгоҳи корӣ бояд ҳамчун нишондихандаи ҷудонашавандаи сатҳи татбиқи принципҳои дар боло зикршуда, ки бо ҳароҷоти сохтан ва истифодаи система вобаста аст, баррасӣ карда шавад. Фаъолияти як истгоҳи автоматии корӣ метавонад самарани рақамӣ бахшад, агар функцияҳо ва сарборӣ байни одам ва воситаҳои коркарди иттилооти компютерӣ дуруст тақсим карда шаванд, ки ядрои онҳо компютер аст. Танҳо дар он сурат ҷойҳои корӣ автоматикардшуда воситаи баланд бардоштани ҳосилнокии меҳнат ва самаранокии идоракунии, балки бароҳати иҷтимоии мутахассисон мегардад [5].

Истгоҳи ЧКА-и мутахассис бояд ба талаботҳои зерин ҷавобгӯ бошад:

- сари вақт қонё намудани ниёзҳои иттилоотӣ ва ҳисоббарории мутахассис;
- вақти муайян барои посух додан ба дархостҳои муштариён;
- мутобиқ будан ба сатҳи тайёрии корбар ва ниёзҳои касбии ӯ;
- азхудкунии усулҳои корӣ дар ҷои автоматиконидашудаи кор ва қулай будани муошират, эътимоднокии ва осонии маҳфуз доштани ахбор;
- таҳаммулпазирӣ нисбати корбар;
- қобилияти зуд омӯзонидани истифодабарандагони система;
- қобилияти ташкили фаъолият дар шабакаи ягонаи компютерӣ.

Равишҳои рушди ҷойҳои кории автоматӣ, аввалан ин муносибати аввали функционалӣ, яъне автоматикунони функцияҳои маъмултарин мебошад. Пеш аз ҳама муайян намудан зарур аст, ки нармафзори функционалӣ ба шароити мушаххаси барнома чӣ гуна мутобиқ мешавад. Васоити нармафзор дар пойгоҳи корӣ барои касбҳои мухталифи марбут ба коркарди иттилооти корӣ ва қабули қарорҳои идоракунии муҳиманд. Аввалин василаҳо барои автоматикунони кори ҳайати техникӣ пайдо шуданд, ки ин аз ба таври васеъ ба расмият даровардани вазифаҳои онҳо вобаста мебошад. Мисоли маъмултарини он муҳаррирони матн (масалан MS Word) мебошанд. Онҳо имкон медиҳанд, ки маълумотҳо зуд вориди системаи коркарди ахбор карда шаванд, таҳрир карда шаванд, ҳуди муҳаррир ҳатогихоро ҷустуҷӯ кунад ва дар омода кардани матн барои хориҷ намудан, қўмак кунанд. Истифодаи муҳаррирони матнӣ самаранокии коркарди ахборро ба таври назаррас афзоиш медиҳад. Ба мутахассисон аксар вақт лозим меояд, ки бо микдори зиёди маълумот кор карда, маълумоти заруриро барои таҳияи ҳуҷҷатҳои гуногун таҳия кунанд. Барои осон кардани ин кор, системаҳои идоракунии пойгоҳи додаҳо таъсис дода шуданд (НДБ: DBASE, RBASE, ORACLE ва ғайра) [4]. Системаи идоракунии пойгоҳи додаҳо имкон медиҳад, ки микдори зиёди иттилоотро нигоҳ дошта шавад ва пеш аз ҳама, маълумоти зарурӣ зуд дарёфт карда шавад. Ҳамин тавр, ҳангоми кор бо индекси корт мизоч бояд доимо аз бойгонии калон маълумот гирад, то маълумоти заруриро пайдо кунад, хусусан агар кортҳо аз рӯи меъёрҳои дилхоҳ ҷудо карда нашуда бошанд. Системаи идоракунии пойгоҳи додаҳо пас аз чанд лаҳза ин вазифаро ба зудӣ иҷро мекунад. Ҳарчанд нармафзори муосир қариб ба ҳама талаботҳои ҷониби қарордори касбу кори гуногун гузошта шуда ҷавобгӯ бошад ҳам, ҳанӯз ин

талаботи истифодаи пурраи автоматикунонии чойҳои кориро нест намекунад, проблемаҳо боқӣ мемонанд. Аз ин рӯ, бартарии бузурги чунин нармафзор имконияти такмил ва тағир додани он аст. Таҳияи нармафзори нав дар чойҳои кори автоматӣ дар ду самт сураат мегирад: таҳияи нармафзори нав барои чойҳои кори нав ва махсусгардонии нармафзор барои чойҳои кори мавҷуда [2]. Дар айни замон, тамоюли ҳаракат ба сӯи таъсиси пойгоҳи корӣ барои истифодаи касбӣ мушоҳида мешавад. Он дар шакли зерин ифода ёфтааст [3]:

- баҳисобгирии вазифаҳои ҳалшаванда;
- ҳамкорӣ бо дигар кормандон;
- бо назардошти одатҳо ва майлҳои касбӣ.

Мучаххазгардонӣ бо чунин истгоҳҳои корӣ имкон медиҳад, ки самаранокии амалиётҳои кормандони ташкилот баланд бардошта шуда, шумораи онҳо кам гардад ва ҳамзамон суръати коркарди иттилооти иқтисодӣ ва боэътимодии он, ки барои банақшагирӣ ва идоракунии самаранок зарур аст, афзоиш ёбад.

Адабиёт:

1. Автоматизированное рабочее место в системе управления предприятием. Сборник научных трудов. – Л., 1989.
2. Кантарь И.Л. Автоматизированные рабочие места управленческого аппарата. – 1990.
3. Силкин В. Интеллектуализация электронных устройств // Компоненты и технологии – 2005. – №3. – С.37–39.
4. Шураков В.В. Автоматизированное рабочее место для статической обработки данных. – 1990.

Калидвожаҳо: *ҷои кори мутахассис, ҷараёни автоматикунонӣ, коркарди иттилоот, автоматизатсияи идоракунӣ, муҳаррири матн, системаҳои ҳисоббарорӣ, системаи идоракунии пойгоҳи додаҳо.*

Аннотация

АНАЛИЗ И ИССЛЕДОВАНИЕ ПРОЦЕССОВ АВТОМАТИЗАЦИИ РАБОЧЕГО МЕСТА СПЕЦИАЛИСТА

В работе проводятся анализ и исследование процессов автоматизации рабочих мест, описываются цель, задачи и элементы организации АРМ. Приведены конкретные примеры программных процессов, их анализ и качество работы в системе АРМ.

Ключевые слова: *рабочее место специалиста, процесс автоматизации, обработка информации, автоматизация управления, текстовый редактор, вычислительные системы, система управления базами данных.*

Annotation

ANALYSIS AND RESEARCH OF THE PROCESSES OF AUTOMATION OF A SPECIALIST'S WORKPLACE

This article deals with analysis and research of the processes of workplace automation, describes the purpose, tasks, and elements of an automated workplace organization. Specific examples of software processes, their analysis, and the quality of work in the AWP system are given..

Keywords: *specialist workstation, automation process, information processing, management automation, text editor, computer systems, database management system.*

Маълумот дар бораи муаллиф: Шарифзода Нусратулло, магистранти кафедраи ТИК-и факултети математикаи ДДОТ ба номи С. Айни.

Роҳбари илмӣ: Ҳасанов Юсуфалӣ

Сведения об авторе: Шарифзода Нусратулло, магистрант кафедры ИКТ ТГПУ имени С.Айни.

About the author: Sharifzoda Nusratullo, Master Student in the Department of IKT, TSPU named after S. Ayni.

ШАБАКАИ КОМПЮТЕРӢ, СИСТЕМАҲОИ ҶУСТУҶӢ ДАР ИНТЕРНЕТ ВА ТАТБИҚИ ОН

Шабакаи компютерӣ ин пайваستшавии ду ё якчанд компютерҳо бо мақсади самаранок истифода бурдани имкониятҳо ва захираҳои моёшад. Шабакаи компютерӣ имкон медиҳад, ки чунин воситаҳои иловагӣ ба монанди принтер, сканер, плоттер, стример ва амсоли он дастаҷамъона истифода шаванд. Инчунин, таъминоти иттилоотӣ ё барномавии умумӣ имкон медиҳанд, ки хотираи компютерҳо сарфа карда шаванд. Шабакаи компютерӣ воситаи пуриктидори мубодилаи иттилооти байни компютерҳо мебошад. Дар амалия вобаста аз ҳаҷми иттилооти барои ҳалли масъалаҳо зарурӣ аз шабакаҳои компютериҳои локалӣ, корпоративӣ (минтақавӣ) ва глобалӣ истифода мебаранд. Шабакаҳои локалӣ одатан барои ташкил намудани алоқаи байни компютерҳои як хучра, бино, ё якчанд бинои корхонаҳо хидмат менамоянд. Агар компютерҳои якчанд корхонаҳои ягон маҳал бо ҳамдигар алоқаманд шаванд, он гоҳ мегӯянд, ки онҳо дар шабакаи корпоративӣ пайвастанд. Шабакаи глобалӣ алоқаи компютерҳои тамоми кураи замин мебошад. Ба он интранет, Фидонет ва дигар шабакаҳо дохил мешаванд. Дар байни онҳо шабакаи глобалии аввалин ва паҳншударин **интернет** мебошад, ки он бо истифодаи бепоул бо тезӣ паҳн шудааст. Телекоммуникатсия аз калимаҳои теле – масофа ва коммуникатсия – мубодилаи иттилоот гирифта шуда, мубодилаи иттилоотро дар масофаҳои гуногун бо воситаҳои нокилӣ ва бенокил таъмин менамояд.

Системаҳои ҷустуҷӯи интернет. Моҳияти мошинҳои ҷустуҷӯи интернет. Ҳар як истифодабарандаи компютер, ки каму беш дар шабакаи интернет кор кардааст, оид ба мошинаҳои ҷустуҷӯи интернет тасаввурот ҳосил менамояд. Барои нафароне, ки ҳоло имкониятҳои шабакаи глобалии интернетро истифода накардаанд, қайд менамоем, ки мошинаҳои ҷустуҷӯӣ яке аз воситаҳои барномавии хеле паҳншудаи интернет мебошанд. Тавассути мошинаҳои мазкур ҷустуҷӯӣ маълумоти зарурӣ дар олами Web-саҳифаҳои шабакаи глобалӣ хеле қулай ва осон мегардад. Қайд менамоем, ки чараёни кор дар интернет, хусусан сайр аз як саҳифа ба саҳифаи дигар хеле машғулияти диққатҷалбкунанда аст.

Каталогҳо ва мошинҳои ҷустуҷӯӣ. Маълум аст, ки дар интернет қариб тамоми намуди маълумот мавҷуд мебошанд. Интернет ба китобхонаи калоне монанд мебошад, ки дар рафҳои он Web-саҳифаҳои зиёд бе тартиби аниқ ҷойгир карда шудаанд. Пас, саволе пайдо мешавад, ки - кадом маълумот дар кучо ҷойгир шудааст? Барои ҷавоб гирифтани ба саволи мазкур тасаввур намудани кори китобхонаи ҳақиқӣ кифоя мебошад. Чӣ тавре ки маълум аст, барои аз китобхона дарёфт намудани китоби мушаххас, ба каталоги (руйхати) китобҳо муроҷиат мекунам. Ба монанди ин, дар Интернет захираҳои махсуси иттилоотӣ мавҷуданд, ки ба мисли каталогҳои китобхона руйхати таснифии маълумотҳои интернетро тартиб медиҳанд. Чунин руйхатҳо каталогҳои захираҳои интернет ва мошинаҳои ҷустуҷӯӣ мебошанд. Дар баробари он, байни ду воситаҳои номбаршуда фарқи калон мавҷуд аст. Каталогҳо, чӣ тавре ки аз номи онҳо бармеояд, ин маҷмӯи калимаҳо-ишораҳои асосии аз рӯи мавзӯ батартибдорашуда мебошанд, ки ба саҳифаҳои электронии сершумори интернетӣ ишора мекунам. Чунин ишораҳо одатан, аз тарафи мутахассисони хадамотҳои техникии гуногун тартиб дода мешаванд, ки мустақилона ё бо хоҳиши соҳибони Web-саҳифаҳо руйхати ишораҳои аз тарафи мошинаҳои ҷустуҷӯӣ истифодашавандаи Интернет-каталогҳо пурра менамоянд. Дар фарқият аз каталог, мошинаҳои ҷустуҷӯӣ аз одам вобаста намебошанд. Мошинаҳои ҷустуҷӯӣ (ё ҷуандаҳо) се ҷузъи асосиро дар бар мегиранд.

- Барнома-робот, ки шабака ё қисми онро дар ҷустуҷӯи саҳифаҳои нав ва бо мақсади санҷиши мавҷудияти захираҳои қаблан дарёфтшуда, бефосила дида мебарояд.

- Пойгоҳи қиматҳо (ё индекс), ки дар онҳо маълумот оиди захираҳои дарёфтшудаи интернет нигоҳ дошта мешаванд.

- Худи системаи ҷустуҷӯӣ. Маҳз барномаи ҷустуҷӯӣ бо назардошти дархости истифодабаранда амалиёти ҷустуҷӯиро аз рӯи индекс амалӣ мегардонад.

Равзанаи асосии системаи ҷустуҷӯии Rambler. Қайд намудан лозим аст, ки Rambler ғайр аз ҷустуҷӯи одии маълумотҳои дархостшуда инчунин, дорои воситаи ҷустуҷӯии васеъ мебошад (Расширенный поиск – ҷустуҷӯи васеъ <http://www.rambler.ru/doc/advanced.shtml>).

Системаи ҷустуҷӯи Яндекс . Дигар системаи ҷустуҷӯии машҳур Rambler – Яндекс (<http://www.yandex.ru>) мебошад. Афзалияти асосии он дар забони табиӣ тартиб додани

дархостҳо мебошад. Албатта, дар ин ҳолат набояд фаромӯш намуд, ки амалиётҳои ҷустуҷӯро мошина иҷро менамояд ва хатогиҳои мантиқӣ имконпазир мебошанд.

Равзанаи асосии системаи ҷустуҷӯи Яндекс ғайр аз имкониятҳои муқаррарии ҷустуҷӯӣ, имконияти ҷустуҷӯи васеи маълумотҳоро (<http://www.yandex.ru/advanced.html>) дастгирӣ менамояд. Режими мазкур имконияти ба таври аниқ муайян намудани хусусиятҳои дархостро таъмин намуда, умуман ба ҷустуҷӯи васеи системаи Rambler монанд аст. Имконияти дар ҳудуди як саҳифа дарёфт намудани калимаи лозимӣ илова шудааст. Инчунин, имконияти аз фазои ҷустуҷӯӣ хориҷ намудани саҳифаи алоҳида низ мавҷуд аст.

Почтаи электронӣ – яке аз имкониятҳои қадимаи интернет мебошад. Дар ибтидо, аксарияти шабакаҳо, танҳо чунин имкониятро пешниҳод менамуданд. Тавассути почтаи электронӣ қариб тамоми намуди маълумотҳоро ирсол намудан мумкин аст. Ба матни навишташуда файли андозааш кифоя калонро низ ҳамроҳ намудан мумкин аст. Масалан, агар шумо ба рафиқатон мактуб навиштанӣ бошед, ба он расми худ ё иттилооти овозиро ҳамроҳ намуда метавонед. Истифодабарандагони ботачриба одатан, якчанд суроғаҳои почта доранд – яке барои кор, дуоимин барои мактубҳои шахсӣ ва ғ. Куттиҳои бемаблағи почта инчунин, барои нигоҳ доштани сирри истифодабаранда низ истифода шуда метавонанд ва масалан, аз рӯи суроғаи почта муайян намудани шахсияти истифодабаранда номумкин мешавад.

Як қатор чунин саҳифаҳо номбар намудан мумкин аст, ки имконияти бе маблағ кушодани куттии почтаро медиҳанд:

- Mail.ru
- Narod.ru
- Newmail.ru
- Rambler.ru
- Yandex.ru ва ғ.

Адабиёт:

1. Компьютерные сети: учеб. Курс. 2-е изд. (+CD-ROM). – Microsoft Press, Русская редакция, 1998.
2. Ресурсы Microsoft Windows NT Server 4.0. Книга 1 / пер. с англ. – СПб.: BHV-Санкт-Петербург, 2010.
3. Сетевые средства Microsoft Windows NT Server 4.0 / пер. с англ. – СПб.: BHV-Санкт-Петербург, 2015.
4. Толковый словарь по вычислительной технике / пер. с англ. – М.: Издательский отдел «Русская редакция» ТОО «Channel Trading Ltd.», 1995.
5. Emerging Communications Technologies, 2/e, Uyless Black, Prentice Hall Professional, 2016.

Калидвожаҳо: шабака, компьютер, пайвастишавӣ, принтер, сканер, плоттер, стример хотираи компьютер, мубодилаи иттилоот, локалӣ, корпоративӣ (минтақавӣ), глобалӣ.

Аннотация

КОМПЬЮТЕРНАЯ СЕТЬ, ПОИСКОВЫЕ СИСТЕМЫ В ИНТЕРНЕТЕ И ИХ РЕАЛИЗАЦИЯ

Использование компьютерных сетей и способ работы с поисковыми программами - это весьма простой метод работы и получения информации из интернета. Как нам известно, компьютерная сеть - это соединение двух или нескольких компьютеров с целью эффективного использования их возможностей и резервов. Компьютерная сеть позволяет нам коллективно использовать такие вспомогательные средства как принтер, сканер, плоттер, стример и другие.

Ключевые слова: сеть, компьютер, соединение, принтер, сканер, плоттер, стример, память компьютера, обмен информацией, локальный, корпоративный (региональный), глобальный.

Annotation

COMPUTER NETWORK, SEARCH SYSTEMS ON THE INTERNET AND THEIR IMPLEMENTATION

The use of computer networks and the way to work with search programs is a very simple method of working and obtaining information from the Internet. As we know, a computer network is the connection of two or more computers in order to effectively use their capabilities and reserves. The computer network allows us to collectively use such aids as a printer, a scanner, a plotter, a streamer, and others.

Keywords: network, computer, connection, printer, scanner, plotter, streamer, computer memory, information exchange, local, corporate (regional), global.

Маълумот дар бораи муаллиф: Раҳмонова Моҳина Нурмахмадовна, магистранти кафедраи ТИК-и факултети математикаи ДДОТ ба номи С. Айни.

Рохбари илмӣ: профессор Ҳасанов Юсуфалӣ

Сведения об авторе: Раҳмонова Моҳина Нурмахмадовна, магистрант кафедры ИКТ, ТГПУ имени С.Айни.

About the author: Rahmonova Mohna Nurmahmadovna, Master Student in the Department of IKT, TSPU named after S. Ayni.

ТАҲҚИҚИ ЧАСПАКИИ МАҲЛУЛҲОИ ПОЛИСТИРОЛ ВОБАСТА БА ҲАРОРАТ

Дар лабораторияи илмӣ кафедраи физикаи умумӣ, хосиятҳои гармофизикии моддаҳо, алаҳхусус часпакии динамикӣ, инчунин зичии маҳлулҳо дар ҳарорат ва фишори баланд таҳқиқ карда шудаанд [1, 3].

Барои муқаррар намудани гармогузаронӣ, ҳароратгузаронӣ, зичӣ ва часпакии динамикии моддаҳо дар параметрҳои баланди ҳолат назарияи монандии термодинамикӣ ба намуди функсияи зерин истифода бурда шудааст:

$$\left(\frac{\eta_{P,T}}{a_{P,T} \cdot \rho_{P,T}}\right) / \left(\frac{\eta_{P,T}}{a_{P,T} \cdot \rho_{P,T}}\right)_1 = f \left[\left(\frac{\lambda_{P,T}}{C_{P,T} \cdot a_{P,T} \cdot \rho_{P,T}}\right) / \left(\frac{\lambda_{P,T}}{C_{P,T} \cdot a_{P,T} \cdot \rho_{P,T}}\right)_1 \right], (1)$$

инҷо $\eta_{P,T}$, $\rho_{P,T}$, $C_{P,T}$ - мутобиқан часпакии динамикӣ, интиқоли ҳарорат, зичӣ ва гармиғунҷоиши хос ҳангоми ҳарорати T ва фишори P :

$$\left(\frac{\lambda_{P,T}}{C_{P,T} \cdot a_{P,T} \cdot \rho_{P,T}}\right)_1, \text{ ҳангоми } \left(\frac{\eta_{P,T}}{a_{P,T} \cdot \rho_{P,T}}\right)_1 = 2,4.$$

Масалан, иҷрошавии вобастагии (1) барои эфири дипропили дар расми 1 нишон дода шудааст. Тавре, ки аз расм дида мешавад, нуктаҳои таҷриба қад-қадӣ хати рост муназзам ҷой гирифтаанд. Муодилаи ин хати рост намуди зеринро дорад:

$$\left(\frac{\lambda_{P,T}}{C_{P,T} \cdot a_{P,T} \cdot \rho_{P,T}}\right) / \left(\frac{\eta_{P,T}}{a_{P,T} \cdot \rho_{P,T}}\right)_1 = 9,52 \left[\left(\frac{\lambda_{P,T}}{C_{P,T} \cdot a_{P,T} \cdot \rho_{P,T}}\right) / \left(\frac{\lambda_{P,T}}{C_{P,T} \cdot a_{P,T} \cdot \rho_{P,T}}\right)_1 \right] = 8,62 (2)$$

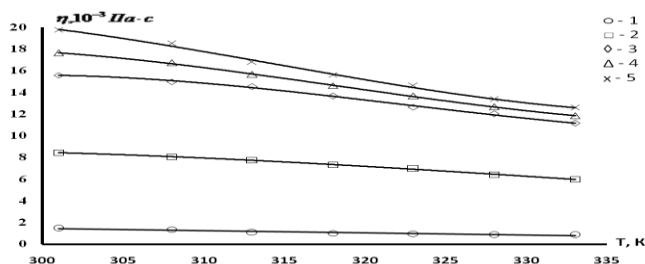
Бо ёрии муодилаи (2) метавон часпакии динамикии маҳлулҳои полистиролро вобаста ба ҳарорат ва фишор ҳисобукитоб намуд, ки дар соҳаи васеи ҳарорату фишор қарор дорад ва ин ҳангоми муайян будани қиматҳои $\lambda_{P,T}$, $C_{P,T}$, $a_{P,T}$, $\rho_{P,T}$ ва $\left(\frac{\lambda_{P,T}}{C_{P,T} \cdot a_{P,T} \cdot \rho_{P,T}}\right)_1$ сурат мегирад.

Қиматҳои ҳисобукитобёфтаи часпакии динамикӣ мувофиқи муодилаи (2) бо ҳатогии 2–6% бо нишондодҳои таҷрибавӣ мувофиқ меоянд.

Барои муайян кардани часпакии динамикии маҳлулҳо дастгоҳ бо часпакисанҷи найчагӣ таъмин карда шудааст. Ҳатогии умумии нисбии часпакии динамикӣ ҳангоми эҳтимолияти эътимодноки $\alpha = 0,95$ ба 2,6% ва 0,01% баробар мебошад. Натиҷаҳои таҷрибавии часпакии динамикӣ, концентратсияи полистирол, ки дар фишори атмосферӣ ва ҳароратҳои гуногун ба даст оварда шудааст, дар ҷадвали 1 оварда ва дар расми 1 нишон дода шудааст [1].

Ҷадвали 1 - Вобастагии коэффитсиенти часпакии динамикӣ ($\eta \cdot 10^{-3} \text{ Па} \cdot \text{с}$) вобаста ба ҳарорат ва концентратсияи полистирол

Концентратсия, Т, К	301	308	313	318	323	328	333
$\text{C}_6\text{H}_6 + 0,2 \text{ г/дл ПС}$	1,46	1,35	1,08	1,02	0,97	0,86	0,85
$\text{C}_6\text{H}_6 + 0,4 \text{ г/дл ПС}$	8,44	8,05	7,75	7,33	6,95	6,41	5,99
$\text{C}_6\text{H}_6 + 0,6 \text{ г/дл ПС}$	15,57	14,98	14,53	13,66	12,63	12,01	11,15
$\text{C}_6\text{H}_6 + 0,8 \text{ г/дл ПС}$	17,63	16,72	15,64	14,63	13,65	12,67	11,85
$\text{C}_6\text{H}_6 + 1,0 \text{ г/дл ПС}$	19,77	18,50	16,77	15,62	14,60	13,36	12,58

Расми 2 - Вобастагии коэффитсиенти часпакии динамикии маводҳои тадқиқотӣ аз ҳарорат ва концентратсияи маҳлули полистирол: 1- 0,2 г/дл; 2-0,4 г/дл; 3- 0,6г/дл; 4 -0,8 г/дл; 5 - 1,0 г/дл.

Чӣ тавре, ки аз графики дар расм ва ҷадвали 1 овардашуда дида мешавад, бо афзоиши ҳарорат коэффитсиенти часпакии динамикии маҳлулҳои тадқиқотӣ кам мешавад, ва бо зиёдшавии консентратсияи полистирол дар бензол аз рӯи қонуни экспоненсионалӣ меафзояд.

Адабиёт:

1. Маджидов Х., Зубайдов С. Теплопроводность дипропилового эфира при различных температурах и давлениях. ДАН Тадж. ССР, 1983, №3, с. 169-172.
2. Маджидов Х., Неъматов А. Теплофизические свойства растворителей и растворов полистирола в широком интервале температур и давлений. Тез. докладов межд. школы – семинара. Геофизика и теплофизика неравновесных систем. – Минск, 1991.-С.154 – 157.
3. Сафаров М.М., Маджидов Х., Асоев Р.Ш. – Зависимости дипропилового эфира в широком интервале температур и давления. ТВТ, 1992, №1, Т.30, с. 190-193.

Калидвожаҳо: маҳлул, консентратсия, полистирол, бензол, часпакӣ, ҳарорат, фишор.

Аннотация

ИССЛЕДОВАНИЕ ПРИКЛЕИВАНИЯ РАСТВОРОВ ПОЛИСТИРА В ЗАВИСИМОСТИ ОТ ТЕМПЕРАТУРЫ

В данной статье предоставляет теплофизические и физических характеристика растворов система ПС+Бензол в зависимости от температуры. А также результаты представлено в виде графика и таблица из которово видно что с ростом температур динамический вязкость уменьшается.

Ключевые слова: *раствор, концентрация, полистирол, бензол, вязкость, температура, давление.*

Annotation

STUDY OF ADHESION OF POLYSTYER SOLUTIONS DEPENDING ON TEMPERATURE

This article provides the thermo physical and physical characteristics of solutions of the PS + Benzene system depending on temperature. And also the results are presented in the form of a graph and a table from which it can be seen that with an increase in temperatures, the dynamic viscosity decreases.

Keywords: *solution, concentration, polystyrene, benzene, viscosity, temperature, pressure.*

Маълумот дар бораи муаллиф: Анваров Ҷаваршо Мунаваршоевич, магистранти соли дуюми Институти физикаю техникаи ба номи С.У.Умарови АМИТ. Телефон: +992900344304.

Рохбари илмӣ: Неъматов А.

Сведения об авторе: Анваров Джаваршо Мунаваршоевич, магистрант второго курса Физика-технического института им. С.У. Умарова ННАТ. Телефон: +992900344304.

Научный руководитель: Нематов А.

About the author: Anvarov Javarsho Munavarshoevich, 2nd year master of the Physics-Technical Institute named after S.U. Umarov NNAT. Phone: +992900344304.

Scientific director: Nematov A.

ХОСИЯТҲОИ ШИФОБАХШИИ ТОПИНАМБУР

Ватани пайдоиши топинамбур – Америкаи Шимолӣ (Канада) ба шумор рафта, дар он ҷо ин растанӣ то кунун дар шакли ёбӣ мерӯяд. Истеъмолкунандагони аввалини лӯндаҳои болаззати топинамбур ҳамчун хӯрока, бразилиягии кӯҳӣ, ки ба Америкаи Шимолӣ кӯч баста буданд ба шумор мераванд, ки онҳо ин зироатро ҳанӯз то аз тарафи европоӣ кашф гаштани Америкаи Шимолӣ истеъмол менамуданд. Аз ин сабаб номи топинамбур низ аз номи қабилҳои одамони кӯҳӣ, ки «топинамба» номида мешуданд ва аз қадимулайём лӯндаҳои топинамбурро истеъмол менамуданд гирифта шудааст. Ба ҳамин тариқ мувофиқи маълумоти мавҷуда [1] макони пайдоиши топинамбур Америкаи Шимолӣ (Канада) ба шумор меравад.

Топинамбур дар аввали асри XVII бо ташаббуси сайёҳи фронтсавӣ Самюэлю де Шамплёну аввалин маротиба аз Канада ба Франция оварда шудааст. Ин растанӣ дар муддати бештар аз 500 сол боз ин ҷониб дар аксарияти мамлакатҳои Европа кишту қор қарда мешавад [2].

Дар ҳар мамлакате, ки топинамбур пайдо мешуд, ба вай номи нав мегузоштанд, масалан ин растанӣ бо номҳои зерин дар мамлакатҳои Европа номгузорӣ шудааст: «топинамбури канадагӣ», «американ артишок», «ерусалим артишок», «чирасол», «решаи офтоб» ва ғайра. Аз замони қадим оғоз намуда, то кунун аз зироати топинамбур дар аксари мамлакатҳои Европа фруктоза, спирт, ликёр, вино ва пиво тайёр менамоянд ва аз лӯндаҳои бошад таомҳои гуногун миллии болаззат дар ошхонаҳои европоӣ (белгиягӣ, голландӣ, франсузӣ, олмонӣ ва англисӣ ва ғайраҳо) пӯхта мешаванд [3].

Топинамбур аввалин маротиба ба Россия тахминан дар нимаи дуими асри XVIII оварда шуда, то кунун вай ҳамчун зироати хӯроки қорво ва ғизои одамон маъмул мебошад [4]. Вале раванку ривочи чашмаси топинамбурпарварӣ дар Россия баъди солҳои 20-уми асри XX оғоз гашт. Дар он солҳо олими намоён Н.И.Вавилов ба ин зироати серхосилу ба гармои хуноқӣ тобовар ва камталаб (неприхотливый)- топинамбур диққати махсус дода буд ва дар солҳои қаҳатию гуруснагии гузашта топинамбур дар ҳалли мушкилоти озуқварии СССР хеле қўмак намуда буд.

Мувофиқи маълумоти олими соҳаи кишоварзӣ В.Н. Литвинов [2] топинамбур ба Тоҷикистон ҳанӯз дар солҳои 20-уми асри гузашта аз тарафи мутахассисони Россия ба Тоҷикистон оварда шудааст. Вале дар он солҳо топинамбур дар ин ҷо ҳамчун растании ороишӣ ва хӯроки қорво парвариш ёфтааст. Дар соли 1950 олим-таҳқиқотчи А.П. Саверкин дар шароити минтақаи қўҳии водии Ҳисор дар баландии қариб 3000 м аз сатҳи баҳр маълумоти заруриро оиди нашъу намои хуби топинамбур дар қатори дигар зироатҳои хӯроқӣ ба даст овард [2]. Дар солҳои 1953-1955 дар шароити водии Ҳисор дар қитъаҳои омӯзишӣ таҷрибаҳои илмӣ оиди омӯзиши топинамбур гузаронида шуданд ва аҳамияти истеҳсолии онро нишон доданд. Дар он солҳо ба қолхози совхозҳо ба миқдори 5000 кг тухмии топинамбурро баҳри афзоиш додан тақсим намуда буданд.

Дар муддати солҳои 1956-1958 топинамбур дар шароити водии Ҳисору Вахш, дар ноҳияи Фарм, дар вилояти Ленинобод ва дар Помири Ғарбӣ парвариш қарда шудааст. Дар он вақт аз кишти топинамбур дар қолхозҳо, совхозҳо ва қитъаҳои таҷрибавӣ аз як га 500 сентнер ҳосили баргу поя ва 250 сентнер ҳосили лӯндаҳо ба даст оварда шуд. Дар шароити ноҳияҳои баландқўҳи Ишқошим, Роштқала ва Шўғнон аз 1 га топинамбур 500-600 сентнер баргу поя ва 150-200 сентнер ҳосили лӯндаҳоро қамъоварӣ намуданд [6]. Таҳқиқотҳои гузаронидаи олими тоҷик [31] дар шароити баландқўҳ (деҳаи Сиёхқўҳи ноҳияи Варзоб) нишон доданд, ки ба ҳисоби миёна қэффисиенти ҳосилнокии ҳоҷагӣ ($K_{\text{хоз}}$) –и растании топинамбур дар шароити обӣ ба 0.37 - 0.41 ва дар шароити қалмӣ бошад ба 0.33- 0.39 баробар шуд, ки ин қувоҳи иқтисори баланди интенсифи фотосинтезро доро будани растании топинамбур мебошад.

Аммо ин растанӣ аз тарафи мардум дар аксари қойҳо ҳамчун растании ороишӣ парвариш ёфт ва то кунун он арзи қучуд дорад. Дар аксари ноҳияҳо ва деҳоти Тоҷикистон мардум онро «картошқағул» ном мондаанд ва ҳамчун қул онро дар назди қонаҳояшон, дар қорҳавҳо ва қогҳо парвариш менамоянд. Мувофиқи нақли қанде аз шаҳрқандони Тоҷикистон дар солҳои қангини қашмақашҳои доқилӣ лӯндаҳои топинамбурро ҳамчун хӯрока истифода бурдаанд ва қаводи қарури қарои рўзқаронии мардум дар аксари деҳот дар он солҳои қазнин буд. Ба ҳамин тариқ дар Тоҷикистон топинамбур дар муддати қариб 100 сол боз ин ҷониб парвариш меёбад [4].

Аммо бояд қайд намуд, ки олимони дунё баъди солҳои 90-уми асри гузашта [5] дар натиҷаи таҳқиқотҳои илмӣ нишон доданд, ки массаи биологии топинамбур метавонад ҳамчун ғизо барои одамон, ҳуҷайраи чорво, мавод барои саноати доруворӣ, зироати биоэнергетикӣ (бо роҳи аз лӯндаҳояш ба даст овардани биоэтанол ва биосузишворӣ) ва ҳамчун маводи барқароршавандаи энергетикӣ дар ҳоҷагии халқ истифода гардад.

Аз ин лиҳоз месазад, ки дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ба омӯзиш ва афзоиши минбаъдаи топинамбур диққати зарурӣ бояд дода шавад.

Дар ин кор ҳоҷагии деҳқонӣ ва фермерӣ, кооперативҳои истеҳсолӣ ва олимону мутахассисони бахшҳои гуногун бояд ҳамкориҳои судмандро ба роҳ монанд.

Тавсифи морфологӣ. Растании топинамбур ё ин ки офтобпарастӣ лӯндадех (*Helianthus tuberosus* L.) – зироати бисёрсола буда, ба оилаи Астровиха (*Asteraceae*) мансуб аст. Ин растани дар қатори офтобпарастӣ рағандор (*Helianthus annuus*), ба авлоди маъмули офтобпарастӣ (*Helianthus*) дохил аст. Бо баъзе аз нишонаҳои ботаникиаш топинамбур ба офтобпараст шабоҳат дорад ва аз ин сабаб онро растании ба офтобпараст хело монанд дониста, дар бисёр ҳолатҳо топинамбурро «ноки заминӣ» («земляная груша») низ меноманд. [6]. Топинамбур растании лӯндадехи бисёрсола буда, ба растаниҳои мураккабгулдон дохил аст, решаи пурқувват дошта, дарозии пояш ба 3- 4 метр мерасад .

Қисми болои замини топинамбур ба растании офтобпараст шабоҳат дошта, дар қисми болои танаи вай шохаронӣ мушоҳида карда мешавад. Миқдори шохҳои дар поя пайдошаванда ба бештар аз 20-60 дона мерасанд. Дарозии пояи топинамбур то ба 3-4 метр расида, баргҳои дар қисми поёнии тана – дилу-тухммонанди дарозруя буда, дарозииашон ба 10-20 см ва баргҳои ба 5-12 см мерасад. Гулдонаш сабадчашақл буда, ранги тоҷибаргаш сабз ва тоҷибаргаш зарди баланд ва диаметри гулдонаш 1-1,5 см аст. Мевааш тухмҳои хурд буда, ранги сиёҳ доранд [7] (рас.1).

Таркиби химиявии растании топинамбур

Мавод	Моддаҳои хушк	Сафед а	Равған	Селлюлоза	Моддаҳои ғайринитрогени ва экстрактивӣ	Ҳокистар
Баргу поя	18,0	10,0	1,8	18,1	55,0	14,3
Лӯнда	19,2	11,4	1,0	4,2	78,0	5,8

Саноати дорусозӣ ва тиб: - доруҳои табобатӣ ва тиббӣ, концентратҳо, доруҳои табобатӣ барои ветеринария, доруворихо барои беморони диабетӣ қанд, атеросклероз, беморон бо вайроншавии мубодилаи моддаҳо, глитсерин, вино ва пиваҳои биспирити табобатӣ ва ғайра. Топинамбурро дар бахшҳои гуногун истифода мебаранд.

Дар тиб ва дар ҳуҷайраи одамон махсусан лӯндаҳои гуногуншакли топинамбур, ки ҳосияти таъми баланду табобатӣ доранд, ҳамчун растании аҳамиятнок барои табobati касалиҳои гуногун истифода мегарданд [8- 9].

Ҳисоб карда шудааст, ки ҳатто ҳангоми хело паст будани ҳосилнокии баргу поя (40 т/га) ва бехмеваи топинамбур (20 т/га) хароҷоти молиявии топинамбур дар соли аввали парвариш пурра пӯшонада мешавад.

Дар саноати ғизоӣ ва кондитерӣ: - маҳсулоти профилактикӣ, антидиабетӣ, маҳсулоти ғизоӣ қўдакона ва маҳсулот барои шахсон машғул ба меҳнати махсусан шадид ё шахсоне, ки дар корхонаҳо бо дастгоҳҳои атомӣ кор мекунанд. Мисоли чунин маҳсулот нӯшокиҳо, шарбатҳо, нектарҳо, конфетҳо, мармалад, ирис, морс, квас, маснуоти нонӣ, крахмал, коктейл, лимонад, маҳсулоти аз шир туруш кардашуда ва ғайра мебошад [10].

Адабиёт:

1. Александрова М.М. Разработка энерго-и ресурсосберегающей технологии этанола из топинамбура: Дисс... к. т. н. – М., 2001. – 138 с.
2. Ахмедов Х.М., Эргашев А.Э., Партоев Қ. Топинамбур – Манбаи алтернативии биосузишворӣ. Рӯшномаи «Минбари халқ», 2012, № 4,5 (827 ва 828) аз 26 январ ва 2 феврал соли 2012.
3. Варламова К.А., Кошелев В.И., Серегин В.В. Химический состав и пищевая ценность некоторых сортов топинамбура. Проблемы возделывания и использования топинамбура и тописолнечника: IV Межд. Науч.- практ. конф. – Воронеж, 1992. – с. 18-19.
4. Данченко Л.В. Технология пектина и пектинопродуктов. –М.: Изд-во Дели, 2000. –255 с.

5. Зеленков В.Н., Кочнев Н.К., Шелкова Т.В. Топинамбур (земляная груша) - перспективная культура многоцелевого назначения. – Новосибирск: НТФ «Арис», 1993. с. 18-30.
6. Исмоилова М.А. Юсупов А.А. Камилов Х.Ч. Топинамбур (ноки заминӣ). Биокимия ва ҷамбаъҳои истифодабарии он. – Душанбе, 2015. – 120 с.
7. Королев Д.Д., Симаков Е.А., Старовой В.И. Картофель и топинамбур - продукты будущего. – М.: ФНГУ «Росинформагротех», 2007. с. 236-239.
8. Кохана Б.М. Изучение полисахаридов тыквы и топинамбура: - Автореф. дисс.канд. техн. наук. – Кишинев, 1970. – 25 с.
9. Литвинов В.Н. Кормовые культуры Таджикистана. – Душанбе: Ирфон, 1965. – 295 с.
10. Пасько Н.М. Топинамбур-перспективная кормовая культура. – Майкоп, 1972. – 28 с.

Калидвожаҳо: *морфология, омилҳо, экология, интихоби тухмҳо, ҳайвонот, доруворӣ, инкишоф, растаниҳо, табобат.*

Аннотация **ЛЕЧЕБНЫЕ СВОЙСТВА ТОПИНАМБУРА**

В статье приведена необходимая информация о роли топинамбура (земляная груша- *Helianthus tuberosus* L.) в будущем в обеспечении продовольственной и топливной безопасности Таджикистана. Описаны свойства и даются важные научные и практические рекомендации фермерам и любителям этого растения, об истории её появления, морфологических характеристиках, основных факторах развития топинамбура, потребности этого растения к минеральным и органическим удобрениям, а также путях получения высокого урожая топинамбура, переработки и использования продукции из топинамбура, как экологически чистого ресурса для получения продовольствия, топлива, корма для животных и лекарств для лечения людей.

Ключевые слова: *морфология, факторы, экологический, селекция, семена, сводни, лекарства, развитие, растения, лечение.*

Annotation **TREATMENT PROPERTIES OF TOPINAMBUR**

The necessary information on a role topinambour (earth pear - *Helianthus tuberosus* L.) in the future in energy and foodsecurity of Tajikistan. By authors of the book are described and make important scientific and practical recommendations to farmers and fans about stories of occurrence of this plant, its morphological characteristics, development major factors for grooving of topinambour, requirement of this plant to mineral and organic fertilizers, and also ways of reception of a high yield of topinambour, processings and uses of production of topinambour, as an ecological pure resource for reception of energy, the foodstuffs, a forage for animals and for healthy of people.

Key words: *morphological, factors, ecological, breeders, seed growers, the shvodny, medication, development, plants, treatment.*

Маълумот дар бораи муаллиф: Чутаков Манучехр, магистранти соли дуюми факултети биологияи Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айни.

Рохбари илмӣ: н.и.б., дотсент Амонов Бегичон Пулодович.

Сведения об авторе: Чутаков Манучехр, магистрант второго курса факультета биологии Таджикского государственного педагогического университета им. Садриддина Айнӣ.

About the author: Chutokov Manuchehr, the 2nd year of Master Student in the Department of Biology, Tajik State Pedagogical University named after Sadtriddin Ayni.

ХУСУСИЯТҲОИ ШИФОБАХШИИ ТУТ

Аз давраҳои қадим мардуми Осиёи Миёна, аз ҷумла тоҷикон барои табобати бисёр касалиҳо аз гиёҳҳои шифобахш истифода мебаранд. Барои муолиҷа на фақат аз гиёҳҳо балки аз дарахтони мевадиханда (гул, мева, барг, мӯғча ва ғ.) низ истифода мебаранд. Яке аз чунин дарахтон, ки барои муолиҷаи касалиҳо истифода бурда мешавад, ин тут мебошад.

Тут ҳамчун растании қиматноки мевадиханда аз давраҳои қадим парвариш карда мешавад. Меваи тут ҳам дар шакли тару тоза ва ҳам хушккарда аз тарафи мардуми маҳал аз қадимулайём чун маводи хӯрокаи ва табобатӣ истифода бурда мешавад, аз ин сабаб дар боғҳои мардуми қуҳистон байни дарахтони мевадиханда, тут дар баландии то 2400 м ҷойи асосиро ишғол менамояд.

Дар бисёр ноҳияҳои Осиёи Миёна, Ҳиндӯстони Шимолӣ, Афғонистон, Эрон, Кавказ, Туркия ва ғайра меваи дарахти тут аҳамияти калони ғизоӣ дорад. Тутро дар шакли тару тоза ва хушккарда истифода мебаранд (Керн, 1932; Федоров, 1954; Бахтеев, 1970) [1,2,3]. Макони асосии пайдоиши тут Хитойи Шарқӣ шуморида мешавад (Декандоль, 1885; [4] Керн, 1932; [1] Вавилов, 1959; [5] Федоров, 1954; [2] Inoul, 1920 [6]) ва тути сафед қадиматар ҳисоб карда мешавад. Аз рӯи нишондодҳои Н.В. Смолский (1935) макони пайдоиши тути сафед асосан Хитой, Манҷурия ва Корея ба ҳисоб мераванд. Дар бораи пайдоиши тути сиёҳ бошад, ақидаҳои бисёр вучуд доранд. Мувофиқи ақидаи Коидзуми (1923) ватани асосии тути сиёҳ Осиёи Ғарбӣ, Осиёи Хурд, Форс, Вавилония, Армения, Кавкази Ҷанубӣ, Галлия буда, ба ақидаи Ш.К.Шнейдер (1905) -Осиёи Ғарбӣ; аз рӯи ақидаи Ю.Н. Воронов (1925) Осиёи Пеш шуморида мешавад.

Дар ноҳияҳои баландкуҳи Ҷумҳурии Тоҷикистон (ВМКБ ва Зарафшон) полиморфизми бой ва меваи хушсифати тут ба қайд гирифта шудааст. Меваи тут чун маводи хӯрокаи сервитамин ба шумор рафта, хусусиятҳои ғизоии худро то ҳосили соли дигар нигоҳ медорад. Барги тут барои кирми пилла хӯрокаи асосӣ ва ягона ба шумор меравад. Чуби дарахти тут дорои хусусиятҳои баланд буда, барои сохтани асбобҳои мусиқӣ ва рӯзгор васеъ истифода бурда мешавад.

Таърихи парвариши тут аз Хитой оғоз мегардад, дар ин ҷо барги тутро барои парвариши кирми абрешим истифода мебаранд. Севуним ҳазор сол Хитой монополияи абрешимро аз даст надод, императорони хитойӣ барои фош кардани сирри ба даст овардани абрешим сари одамро аз тан ҷудо мекарданд. Фақат дар соли 555-и эраи нав пиллаи абрешимро махфӣ ба Европа бурданд (Керн, 1932; Бахтеев, 1970) [1, 3]. Баъд охишта-охишта парвариши тут ва пиллакорӣ дар Осиёи Миёна, Афғонистон, Ҳиндӯстони Шимолӣ, Эрон ва ғайра паҳн шуд. Ибтидои он дар номи тут мебошад, ки қариб дар ҳамаи забонҳо форсӣ, арабӣ, узбекӣ, туркменӣ ва дигар забонҳои халқияти турк онро «тут» ё «тута» меноманд.

Авлоди *Morus L.* намудҳои зиёди тутро, ки дар тамоми қураи замин паҳн шудаанд, дар бар мегирад. Шумораи намудҳоро баъзе олимони систематик то 120 адад, баъзеашон бошад 2-3 адад ҳисоб мекунанд. Масалан олими рус А.В. Ярмоленко (1936) дар «Флораи СССР» миқдори намудҳои тутро 2-то номбар мекунанд; тути сафед- *Morus alba L.* ва сиёҳ -*Morus nigra L.* А. С. Лозина – Лозинская ва С.Я. Соколов (1951) ба намудҳои номбаршуда боз тути сурхро илова мекунанд. Мувофиқи маълумоти Коидзуми дар ҷаҳон 24 намуди ин авлодро ҳисоб мекунанд, ки дар минтақаҳои тропикӣ, субтропикӣ ва муътадил паҳн шудаанд (Федоров, 1954) [2]

Тут аз тарафи олим К. Линей соли 1753 тавсиф карда шуда, дар адабиётҳо ҳамчун дарахти маъдани аз Хитой воридгардида маъмул шудааст.

Олими бузурги тутшинос А.И. Федоров (1947, 1954) дар асоси систематикаи Эйхлер ва Энглер ҷойи онро дар систематикаи растаниҳо чунин нишон медиҳад:

Шуъбаи – туҳмдорон - *Phanerogamae* ё *Spermatophytae*
зершуъбаи – пӯшидатуҳмон ё растаниҳо гулдор – *Angiospermae*
синфи – дупаллағиҳо -*Dicotyledonae*
тартиби – газандағулҳо - *Urticinae*
оилаи – тутҳо - *Moraceae*
авлоди – тут – *Morus*

Таркиби намудии тут дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ба ду намуди асосӣ ҷудо шудааст:

Тути сиёҳ- *Morus nigra L.*[8]

Тути сафед *Morus alba L.* (Смольский, 1935).

Дар айни замон, қариб 400 навъи тут (селексияи мардуми) ба вучуд оварда шудааст. Хусусан, навъҳои тути бедона, балхи, марворидак, мавизак, чиртут, сафедак ва ғайраҳо дар ноҳияҳои гуногуни Тоҷикистон аз замонҳои қадим инчунин парвариш карда мешаванд. Тут растани ба хушкӣ ниҳоят тобовар буда, дар ҳокҳои нисбатан камғизо метавонад нағз нашъунамо кунад. Тутро асосан тавассути тухмӣ ва инчунин бо роҳи пайвандкунии зиёд мекунад. Дарахти тут 200-300 сол умр мебинад.

Дар таркиби меваи тут витаминҳои В1, В2, С, РР, инчунин, қандҳои табиӣ, оҳан ва калсий вучуд доранд. Ғайр аз ин дар таркиби меваи пухтаи тут антиоксиданти растаниӣ- ресвератрол вучуд дорад. Ба монанди дигар меваҳои каллориянокии тут низ паст мебошад- қариб 52 ккал дар 100 г. Аз инҳо 13,6 г-карбогидратҳо ва 0,7 г сафеда мебошад, аз ин сабаб меваи тутро барои раҳии аз фарбеҳшавӣ истемол мекунад. Дар таркиби меваи тут моддаҳои ғайробиологӣ зиёданд ва онро ҳангоми чунин касалиҳои истифода мебаранд:

Пешгирии пастшавии биниши чашм (аз ҳисоби миқдори зиёди витамини А)

Беҳдошти аҳвол

Таъсири хуб ба дил ва рағҳои хунгард (аз ҳисоби калий)

Мустаҳкамкунии бофтаи устухон, мӯй, нохун ва данданҳо (доштани калсий).

Истифодабарии меваи тут барои ҳамаи категорияи одамон муфид аст, вале баъзан нигоҳдории маслиҳатҳои муфид, ки аз донишҳои мардумӣ бармеоянд, зарур аст. Масалан, барои занон истифодабарии меваи тут ҳангоми чунин ҳолатҳо муфид аст;

Кори муътадили системаи асабро таъмин менамояд

Иммунитетро баланд мегардонад

Ҳангоми стресс муфид аст

Намуди зоҳириро беҳтар намуда, организмро ҷавон мекунад

Варамиро нест мекунад

Ғайронокии занонро беҳтар мекунад

Гарчанде, ки саломатии зан аз дараҷаи некуаҳолии ӯ вобастагӣ дошта бошад, ҳам, аммо истифодаи бурдани меваи тут ба ҳолати умумии организми ӯ таъсири мусбат мерасонад.

Ҷоидаи тут на танҳо барои занон, балки барои организми мардҳо низ таъсир мерасонад, масалан;

Миқдори зиёди карбогидратҳои таркиби тут имконият медиҳад, ки ғайронокии ва тоқатпазирии организм зиёд шавад.

Сафедаҳои тут компонентҳои асосии сохтмони мушакҳо ба шумор мераванд.

Витамини В1 -и таркиби тут ба мардон имконият медиҳад, ки тезтар аз мондагии қорҳои ёфта, истироҳат кунанд.

Ҳолати умумии организм тавассути моддаҳои детоксикатсионии таркиби меваи тут беҳтар мешавад.

Вобаста ба ин хусусиятҳои истеъмоли меваи тут ба мардҳо имконият медиҳад, ки тамоми рӯз ғайро буда, мондагиро кам ҳис кунанд.

Ба ғайр аз ин тут меваи камаллерген буда, истифодаи он дар раҳии ҳуҷраҳои ҳомилдор аз манфиат ҳалӣ нест.

Дар мавзеҳои қуҳистон мардуми маҳалӣ меваи тутро барои муолиҷаи дарди гурдаҳо ва раҳҳои пешоб истифода мебаранд. Хусусияти антисептикии тут имконият медиҳад, ки онро барои муолиҷаи варамиҳо, хунукзании системаи пешоброн истифода кунанд.

Меваи тару тозаи тут қабз ва диареяро аз байн мебарад. Миқдори зиёди витамини С дар таркиби меваи тут имконият медиҳад, ки организм аз хунукзании ва сирояти вирусӣ эмин бошад. Ҷӯшоба аз барги тутро барои сироятшавӣ аз вирусҳои истифода мебаранд.

Дар меваи тут миқдори зиёди пектинҳо, рағҳои эфирӣ, сафедаҳо, инчунин витамин ва баъзе минералҳо вучуд доранд, ки ҳангоми харобшавӣ ҷоидаи қалон доранд. Инчунин тут маводи пешоброн низ ба шумор меравад, ки ин хусусияти меваи тут низ барои раҳии аз фарбеҳшавӣ ҳеле ҷоидаовар аст.

Адабиёт:

1. Бахтеев Ф.Х. Важнейшие плодовые растения. – М.: Просвещение, 1970. – 351 С.
2. Вавилов Н.И. Земледельческий Афганистан – М.: Л.: Избранные труды, 1959. – Т.1. – 451 с. Лозина – Лозинская А.С., Соколов С.Я. Moraceae Lindl. – Тутовые. – В кн.: «Деревья и кустарники СССР». М.: Л.: Изд-во АН СССР, 1951. т 2, с 523 – 535.
3. Керн Э.Э. Тутовое дерево (шелковица). Изд. Инст. растениеводства НКЗ СССР. – Л.:1932. – С. 18 – 25.
4. Федоров А.И. Туководство. – М.:1954. Федоров А.И. Основы селекции шелковицы. – Ташкент; Гос. изд. УзССР, 1935.

Калидвожаҳо: *тут, таркиб, табобатӣ, мевадиҳанда, барг, синф, оила, шифобахи, абрешим.*

Аннотация

ЛЕКАРСТВЕННЫЕ СВОЙСТВА ШЕЛКОВИЦЫ

В статье приводятся систематические данные происхождения и очаги произрастания шелковицы, также приводится химический состав и лекарственные свойства соплодий туты. Приведены примеры об использовании соплодий туты при разных заболеваниях.

Ключевые слова: *шелковица, структура, лечебный, плодоносящий, лист, класс, семья, исцеляющий, шёлковые нити.*

Annotation

MEDICINAL PROPERTIES OF MULBERRY

The article deals with systematic data on the origin and foci of growth of the alkaline and also gives the chemical composition and medicinal properties of multitask. Examples are given about the use of mucosal infertility in various diseases.

Keywords: *mulberry, structure, medical, bringing fruits, leaf, classification, family, hailing, sick.*

Маълумот дар бораи муаллиф: Ёров Комрон Нарзикулович, магистранти соли дуюми факултети биологияи ДДОТ ба номи С. Айни.

Рохбари илмӣ: н.и.к., дотсент Мубалиева Ш. М.

Сведения об авторе: Ёров Комрон Нарзикулович, магистрант второго курса факультета биологии ТГПУ имени С. Айни.

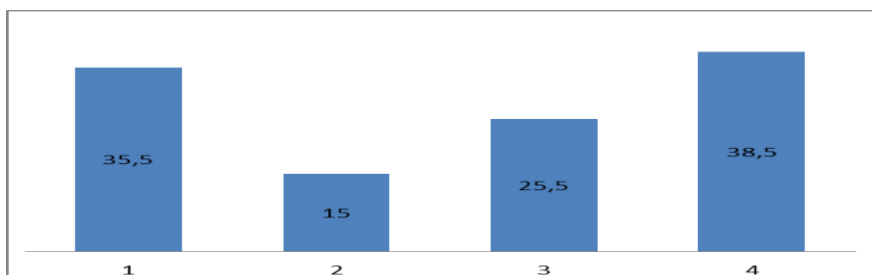
About the author: Yorov Komron Narziqulovich, 2nd year of Master student in the Department of Biology of the Tajik State Pedagogical University named after Sadriddin Aini.

ФАЪОЛИЯТИ ҲАЗМКУНИИ НЕЙТРОФИЛҲОИ СЕГМЕНТАДРОИ ХУНИ КАНОРӢ ҲАНГОМИ МУТОБИҚШАВӢ БА ШАРОИТИ БАЛАНДКӢҲӢ ВОБАСТА БА СИННУ СОЛ

Яке аз проблемаҳои физиологияи ҳозиразамон омӯзиши механизмҳои мутобиқати ба шароити баландкӯҳ мебошад. Ҳама вақт вобаста ба сатҳи баландӣ фишори портсиалии оксиген кам шуда сабаби гипоксия мегардад. Дар шароити омӯзиш ҳамаи системаҳои физиологӣ дар давраи аввали ба он ҷо ҳозиршуда ба тағиротҳои кулӣ дучор мегардад. Омӯхтани механизмҳои мутобиқат ба шароити баландкӯҳ имконият медиҳад, ки дар оянда ин қонуниятҳо барои фаъолияти варзишгарон ва он шахсоне, ки дар баландиҳо фаъолияти меҳнатӣ мекунанд, истифода бурда шавад.

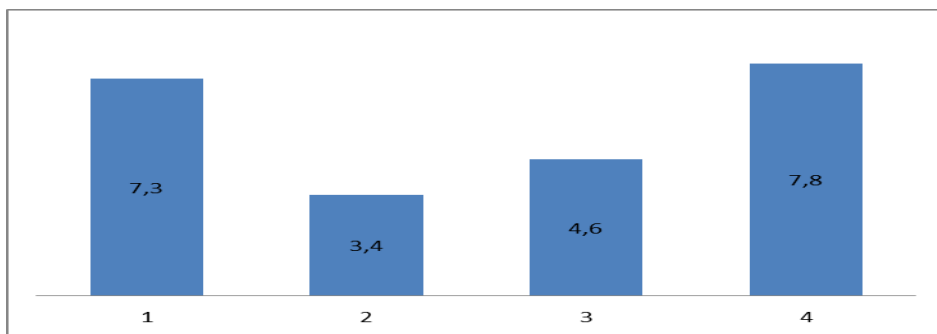
Мақсади асосии таҳқиқоти мо омӯхтани фаъолияти фагоситариинейтрофилҳо дар шароити баландкӯҳ мебошад. Барои он мо ағбаи Анзобро интихоб кардем, ки баландии он зиёда аз 3700м аз сатҳи баҳр мебошад.

Мо фаъолияти фагоситариинейтрофилҳоро дар каламушҳои сафеди озмоишгоҳи гузаронидем. Фаъолияти фагоситариинейтрофилҳо дар шабонарӯзи аввали ба баландӣ ҳозир шудан баъди 3 шабонарӯз, сипас баъди 14 шабонарӯз ва санҷиши охир бошад, баъди 45 шабонарӯз гузаронидем.

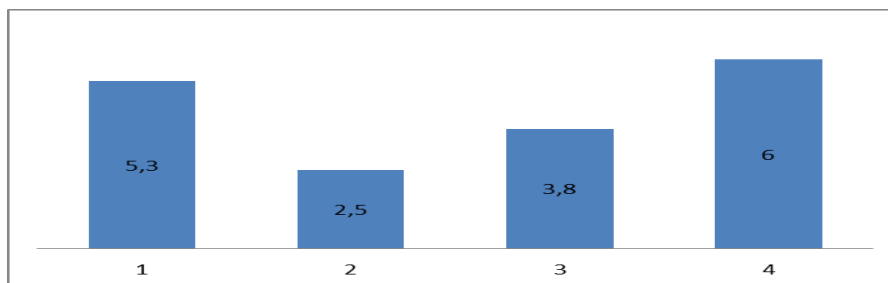
Расми 11. Ҷоизи нейтрофилҳои фагоситозкунада. 1-баъди шабонарӯзи 1-ум, 2- баъди шабонарӯзи 3-ум, 3- баъди шабонарӯзи 14-ум 4- баъди шабонарӯзи 45 рӯз.

Чӣ хеле, ки аз натиҷаҳои дар расми 11 дарҷгардида дида шуд, фаъолнокии фагоситариинейтрофилҳо дар таркиби хуни каламушҳои сафед баъди 1шабонарӯзи ба баландӣ бурдани ҳайвонҳо $35,5 \pm 1,8\%$ -ро ташкил медиҳад. Баъди шабонарӯзи 3-юм бошад фаъолнокии фагоситариинейтрофилҳо $15 \pm 1,3\%$ -ро ташкил медиҳад, ки нишондод 2,3 маротиба нисбати рӯзи якум паст гардидааст. Аз натиҷаҳои бадастомада маълум гардид, ки гарчанде дар шабонарӯзи якум фаъолнокии фагоситари каламушҳои таҷрибавӣ ба меъёр наздик бошад ҳам, баъди гузаштани 3 шабонарӯз якум яқбора 2,3 маротиба паст гардидааст. Баъди 14 шабонарӯз бошад, фаъолнокии фагоситариинейтрофилҳо $25,5 \pm 1,7\%$ -ро ташкил кардааст. Дар рӯзи 14-ум нисбати шабонарӯзи сеюм 70% фаъолшавии нейтрофилҳо мушоҳида мегардад. Вале нисбати шабонарӯзи якум бошад, ҳанӯз 28% пасттар мебошад. Баъди шабонарӯзи 45 фаъолнокии фагоситариинейтрофилҳо $38,5 \pm 1,8\%$ ташкил медиҳад, ки нисбати рӯзи аввали таҷриба 8,5% зиёдтар мебошад. Аз натиҷаҳои бадастомада маълум гардид, ки мутобиқшавии максималии ҳайвонҳо баъди 45 рӯз ба амал меояд. Гарчанде ин раванд аз рӯзи 14-ум пуршиддат фаъол мегардад.

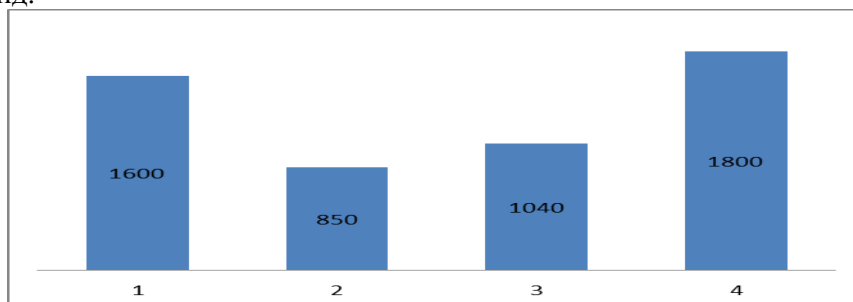
Расми 12. Ҷоизи нейтрофилҳои фагоситозкунада. 1-баъди шабонарӯзи 1-ум, 2- баъди шабонарӯзи 3-ум, 3- баъди шабонарӯзи 14-ум. 4- баъди шабонарӯзи 45 рӯз.

Дар расми 12 ҳисоби миёнаи ҳиссачаҳои латекс, ки аз тарафи 1 нейтрофил фуру бурда мешаванд, дарч гардидааст. Дар баъди шабонарӯзи якум ҳар як нейтрофил ба ҳисоби миёна $74,3 \pm 0,4$ ҳиссачаи латексро фуру мебарад, ки ин нишондод барои ҳайвонҳои болиғ мувофиқ мебошад. Баъди шабонарӯзи 3-юм бошад ҳар як нейтрофил $3,4 \pm 0,20$ ҳиссачаро фуру мебарад, ки нисбати ҳайвонҳои солим қариб 2,1 маротиба паст гардидааст. Яъне баъди шабонарӯзи сеюм мо ба таври максималии паст шудани қобилияти фурубарии нейтрофилҳоро мушоҳида намудем. Баъди шабонарӯзи 14-ум бошад ҳар як нейтрофил ба ҳисоби миёна $4,6 \pm 0,30$ ҳиссачаро ташкил медиҳад, ки нисбати шабонарӯзи аввал 37% пастар мебошад. Новобаста аз ин баъди шабонарӯзи 14-ум мо фаъолшавии нейтрофилҳоро мушоҳида мекунем. Баъди 45 шабонарӯз бошад ҳар як нейтрофил хун ба ҳисоби миёна $7,8 \pm 0,43$ ҳиссачаро фуру мебаранд, ки дар ин мӯҳлат ҳам пурра барқароршавии қобилияти фурубарии нейтрофилҳо ба амал омада нисбати ҳайвонҳои болиғе, ки дар води мавҷуданд каме фаъолшавиро мушоҳида мекунанд.

Расми 13. Микдори лейкоцитҳо дар 1мм^3 хун. 1-баъди шабонарӯзи 1-ум, 2- баъди шабонарӯзи 3-ум, 3- баъди шабонарӯзи 14-ум. 4- баъди шабонарӯзи 45 рӯз.

Чӣ хеле, ки аз натиҷаҳои дар расми 13 дарч гардидааст баъди 1 шабонарӯз ба баланди баромадан микдори лейкоцитҳо дар 1мм^3 хун $5,3 \pm 0,4$ ҳазорро дар 1мм^3 ташкил медиҳад. Баъди шабонарӯзи сеюм бошад микдони лейкоцитҳо $2,5 \pm 0,3$ ҳазорро дар 1мм^3 ташкил медиҳанд, ки нисбати шабонарӯзи якум 53% паст гардидаанд. Баъди шабонарӯзи 14 бошад микдори лейкоцитҳо дар 1мм^3 $3,8 \pm 0,4$ -ҳазорро ташкил медиҳанд, ки нисбати рӯзи 1-ум 28% камтар мебошад. Баъди шабонарӯзи 45-ум бошад микдори лейкоцитҳо $6,0 \pm 0,5$ -ҳазорро дар 1мм^3 хун ташкил медиҳанд.

Расми 14. Микдори нейтрофилҳо дар 1мм^3 хун. 1-баъди шабонарӯзи 1-ум, 2- баъди шабонарӯзи 3-ум, 3- баъди шабонарӯзи 14-ум. 4- баъди шабонарӯзи 45 рӯз.

Чӣ хеле, ки аз натиҷаҳои дар расми 13 дарч гардидааст баъди 1 шабонарӯз ба баланди баромадан микдори нейтрофилҳо дар 1мм^3 хун 1600 ± 25 ҳазоро дар 1мм^3 ташкил медиҳад. Баъди шабонарӯзи сеюм бошад микдони нейтрофилҳо 850 ± 15 ҳазоро дар 1мм^3 ташкил медиҳанд, ки нисбати шабонарӯзи якум 2 баробар кам гардидаанд. Баъди шабонарӯзи 14 бошад микдори нейтрофилҳо дар 1мм^3 1400 ± 30 -ҳазорро ташкил медиҳанд, ки нисбати рӯзи 1-ум 35% камтар мебошад. Баъди шабонарӯзи 45-ум бошад микдори нейтрофилҳо 1800 ± 28 -ҳазорро дар 1мм^3 хун ташкил медиҳанд ки нисбати ҳайвонҳои болиғ, ки дар пастхами мавҷуданд 12,5% зиёдтар мебошанд.

Ҳамин тариқ аз натиҷаҳои ба даст омада маълум гардид, ки баъди 3-шабонарӯзи ба баланди баровардани ҳайвонҳои таҷрибавӣ бо суръати баланд фаъолияти фагоситарии онҳо паст мегардад. Фаъолшавии ин равандро мо дар рӯзҳои 14-ум мушоҳида кардем, ки вале ҳануз то меёр нарасида буд. Барқароршавии пурраи фаъолияти фагоситарии нейтрофилҳо ба таври максимали баъди шабонарӯзи 45-45-ум ба амал омад.

Адабиёт:

1. Анализ механизмов межпопуляционного взаимодействия иерсиний с инфузориями *Tetrahymena pyriformis* на клеточном и субклеточном уровнях / В.И. Пушкарева, Н.Д. Константинова, В.Ю. Литвин и др. // Журн. микробиол. – 1990.- № 1.- С. 3-8.
2. Анисимов А.П. Молекулярно-генетические механизмы образования и функциональная значимость капсулы *Yersinia pestis*: Автореф. дис. докт мед. наук: 03.00.07/ Рос. противочум. ин-т «Микроб». Саратов, 2000. – 39 с.
3. Анисимов А.П. Факторы *Yersinia pestis*, обеспечивающие циркуляцию и сохранение возбудителя чумы в экосистемах природных очагов. Сообщение I. / А.П. Анисимов // Молекулярная генетика, микробиология и вирусология. – 2002.-№3,-С. 3-23.
4. Антонова Г.Ф. / Г.Ф. Антонова, А.И. Усова // Биоорганическая химия. -1984. Т. 10, № 12. - С. 1664-1669.
5. Арабиногалактан лиственницы полимерная матрица для биогенных металлов / С.А. Медведева, Г.П. Александрова, В.И. Дубровина и др. // Химия и компьютерное моделирование. Бутлеровские сообщения. – 2002. - № 7. - С. 4549.
6. Ариэль Б.М. Взаимодействие микроорганизмов с клетками хозяина в процессе фагоцитоза / Б.М. Ариэль // Архив патологии. 1976. - № 1. - С. 80-88.

Калидвожахо: *системаи физиологӣ, механизм, проблема, фагоситарӣ, баланкуҳ, ғаъолият.*

Аннотация

ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ СИМПТОМОВ НОРМАЛЬНЫХ СЕГУНТРОФИЛОВ КРОВИ ПРИ АДАПТАЦИИ К ВОЗРАСТНЫМ ВОЗРАСТНЫМ УСЛОВИЯМ

В данной статье рассматриваются проблемы современной физиологии, которые зависят от окружающей среды, приводящей к гипоксии. Автор исследует этот момент в статье. В горных районах страны законы и деятельность людей меняются, и делаются специальные рекомендации.

Ключевые слова: *физиологическая система, механизм, проблема, фагоцитоз, высота, активность.*

Annotation

ACTIVITY OF SYMPTOMS OF NORMAL BLOOD SHOGUN TROPHILS WHEN ADAPTING TO AGE-RELATED CONDITIONS

This article deals with problems of modern physiology that depend on the environment that leads to hypoxia. The author explores this point in the article. In the mountainous regions of the country, laws and people's activities are changing, and special recommendations are being made.

Keywords: *physiological system, mechanism, problem, phagocytic, skeletal, activity.*

Маълумот дар бораи муаллиф: Хусейнова Робиамох магистранти соли дуҷуми кафедраи анатомия ва физиологияи факултети биологияи ДДОТ ба номи С. Айни. Тел: 915963113

Роҳбари илмӣ: Шамсуддинов Ш.

Сведения об авторе: Хусейнова Робиамох, магистрантка второго курса кафедры анатомии и физиологии биологический факультет ТГПУ им. С. Айни. Тел: 915963113

Научный руководитель: Шамсуддинов Ш.

About the author Huseinova Robiamoh, the 2nd year of Master Student in the Department of Anatomy and Physiology, TSPU named after S. Aini. Tel: 915963113

БАЪЗЕ ХУСУСИЯТҲОИ ПАҲНШАВИИ ДИАБЕТИ ҚАНД ДАР БАЙНИ КЎДАКОН ДАР ВИЛОЯТИ ХАТЛОНИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Мақсади омӯзиш. Омӯзиши хусусиятҳои паҳншавии диabetи қанд дар байни кӯдакон ва наврасон дар вилояти Хатлони Ҷумҳурии Тоҷикистон.

Маводи таҳқиқ. Ҳисобот ва маводи иттилоотии Муассисаи давлатии "Маркази ҷумҳуриявии клиникии эндокринология" -и Вазорати тандурустӣ ва ҳифзи иҷтимоии аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистон, ташкилотҳои байналмилалӣ ва ҷамъиятӣ.

Ин тадқиқ бар асоси натиҷаҳои омӯзиш ва таҳлили ҳуҷҷатҳои ибтидоии тиббии 180 кӯдакон ва наврасони бемор бо диabetи синнашон аз 3 то 18 сола барои солҳои 2015-2020, ки дар шаҳри ноҳияҳои вилояти Хатлони Ҷумҳурии Тоҷикистон зиндагӣ мекунанд, асос ёфтааст.

Усулҳои тадқиқ. Таҳлилӣ, омӯрӣ, сотсиологӣ. Маълумот бо истифодаи барномаҳои стандартӣ коркард карда шуд.

Натиҷаҳо. Паҳншавии диabetи қанд ва ҳиссаи назаррас дар сохтори патологияи эндокринӣ аз аҳамияти тиббӣ ва иҷтимоии ин мушкilotи шаҳодат медиҳад. Яке аз мушкilotи пешбари иҷтимоӣ маъюбии кӯдакӣ ва ғавти зиёд мебошад, ки хароҷоти системаи тандурустиро барои мубориза бо мушкilotи рағҳо меафзояд.

Тибқи тавсияҳои як қатор муаллифон, маъюбӣ бояд на танҳо аз ҷониби бемориҳои мавҷуда ва маҳдудиятҳои вазифаҳои иҷтимоӣ, балки аз нуқтаи назари бад шудани сифати зиндагӣ баррасӣ карда шавад. Аз тарафи дигар, сабабҳои афзоиши диabet дер муайян кардани омилҳои хавф, ғайрияти нокифояи ҷисмонӣ, истеъмоли ками меваю сабзавот, инчунин истеъмоли зиёди маҳсулоти нонпазӣ ва шакар мебошанд.

Дар шароити кунунӣ, барои беҳтар кардани солимии аҳоли махсусан кӯдакон ва пешгирии маъюбии кӯдакон, роҳҳои нав барои ташкили корҳои профилактикӣ, аз ҷумла истифодаи нерӯи на танҳо муассисаҳои тиббӣ иҷтимоӣ, балки оилаҳо низ заруранд. Ҳамзамон, як қатор таҳқиқоти асли дар кишварҳои Осиёи Марказӣ ба мушкilotи диabetи қанд, алахусус дар байни кӯдакон бахшида шудаанд ва инчунин дар мамлакати мо. Сарфи назар аз омӯзиши баъзе ҷанбаҳои диabetи қанд дар байни контингенти кӯдакон, зарурати ҷорӣ намудани усулҳои муосири ташхис, табобат ва беҳтар намудани пешгирии он ба миён омадааст.

Хулоса диabetи қанд (ДҚ) яке аз мушкilotи ҷаҳонии тиббӣ, иҷтимоӣ ва иқтисодии ҷомеа буда, бори вазнин дар системаи тандурустӣ ва ҳифзи иҷтимоии аҳолии кишвар боқӣ мемонад. Дар натиҷаи урбанизатсия, афзоиши омилҳои хавф ва тарзи ҳаёти номувофиқ ҳам дар кишварҳои саноатӣ ва ҳам дар кишварҳои рӯ ба тараққӣ ва камбизоат каме афзоиш ёфтааст. Сабабҳои асосии паҳншавии диabetи қанд дар байни кӯдакон, пеш аз ҳама, инҳоянд: ташхиси дер, набудани ҳадамоти кафолатноки тиббӣ ва иҷтимоӣ хангоми муоина, табобат ва назорати диспансерӣ.

Муҳимияти таҳқиқ: Диabetи қанд яке аз мушкilotи асосии тиббӣ иҷтимоӣ ва иқтисодии тиббӣ муосир бо сабаби баланд шудани мавқеи пешрафта дар маъюбӣ ва ғавт, хусусан дар байни кӯдакон ва наврасон боқӣ мемонад. Гузашта аз ин, диabetи қанд аз ҳама бемориҳои эндокринӣ на танҳо бо паҳншавии назарраси худ, балки бо басомади рушд ва вазнинии ҷарроҳии диabetи қанд фарқ мекунад, ки аҳамияти тиббӣ иҷтимоии онро муайян мекунад [2, 4].

Солҳои охир диabetи қанд яке аз афзалиятҳои асосии системаи тандурустии ҷамъиятӣ ва ҳифзи саломатии ҳамаи кишварҳо, аз ҷумла дар мамлакати мо. Аз ин лиҳоз, ҳифз ва таҳкими саломатии кӯдакон ва наврасон, инчунин дастрасӣ ва сифати хизматрасониҳои тиббӣ санитарӣ ва иҷтимоӣ вазифаи афзалиятноки соҳаи тандурустӣ буда, яке аз унсурҳои асосии сиёсати иҷтимоии давлат мебошад.

Диabetи қанд бори вазнин барои ҳадамоти тандурустии миллий дар саросари ҷаҳон боқӣ мемонад, аз ҷумла. ва мамлакати мо. Бо вуҷуди дар аксарияти онҳо қабул шудани барномаҳои миллий оид ба мубориза бар зидди диabet, паҳншавии он ҳамасола дар байни аҳолии гурӯҳҳои гуногуни синну сол беш аз 5,0% меафзояд [1, 4, 6]. Дар Тоҷикистон солона то 500 ҳолати нави ин беморӣ ба қайд гирифта мешавад, ки 20,0% ки аз он кӯдакон ҳастанд [7].

Мувофиқи маълумоти мутахассисони ташкилоти умумиҷаҳонии тандурустӣ (ТУТ), ҳар сол дар ҷаҳон аз мушкilotи гуногуни диabetи қанд, аз ҷумла бемориҳои дилу рағ, гурда ва патологияи системаи устухонбанд, 3,8 миллион нафар мемиранд, ки тақрибан 20,0% -и онҳоро кӯдакон ва наврасон ташкил медиҳанд.

Ҳамзамон, диabetи қанд ба инсулин, ки ба зуҳури беморӣ дар кӯдакӣ тоб овардааст, бо ҷараёни шадид ва зуҳури барвақти аҷзoi маъюб тавсиф карда мешавад. Ҳолати охирин ғаврияти ғавқуллодаи проблемаи пешгирӣ ва табобат, инчунин хусусиятҳои паҳншавии диabetи қандро дар давраи наврасӣ муайян мекунад [1, 4, 5].

Дар патогенези бисёрфактории мушкilotи музмин дар диабет нақши пешбарандаи ихтилоли мубодилаи моддаҳо, пеш аз ҳама метаболизм липид эътироф карда мешавад. нокифоягии назорат ва ислоҳи саривактии метаболизми карбогидратҳо боиси пайдоиши як қатор мушкilot ва фавти бармаҳал мегардад [2].

Сарфи назар аз омӯзиши муфассали диабет қўдакони, қорӣ намудани усулҳои муосири ташхис, табобат ва беҳтар намудани пешгирии он ба миён омадааст. Ҳамзамон, як қатор таҳқиқоти асли дар кишварҳои Осиёи Марказӣ ба мушкilotи диабет қанд, алахусус дар байни қўдакони бахшида шудаанд, ва дар мамлакати мо.

Қанди диабет бештар дар байни қўдакони, хусусан дар давраҳои вазнини афзоиши ҳадди аксар, тағирёбии гормоналии организм маъмул аст. Рушди мушкilot бо сабаби диабет қанд ба маъюбии барвақт мусоидат мекунад, ки ин мушкilotи тиббӣ ва иҷтимоӣ мебошад, ки мувофиқати ин тадқиқотро муайян мекунад.

Мақсади омӯзиш. Натиҷагирӣ ба бемории диабет қанд дар қўдакони ва наврасони дар Ҷумҳурии Тоҷикистон (дар мисоли вилояти Хатлон).

Маводҳо ва усулҳои тадқиқ. Ҳисоботҳо ва маводи иттилоотии Муассисаи давлатии "Маркази ҷумҳуриявии клиникии эндокринология" -и Вазорати тандурустӣ ва ҳифзи иҷтимоии аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистон, ташкилотҳои байналмилалӣ ва ҷамъиятӣ барои солҳои 2015-2020. Таҳлилий, омӯрӣ, сотсиологӣ. Маълумот бо истифодаи барномаҳои стандартӣ қоркард карда шуд.

Натиҷаҳои таҳқиқ ва муҳокимаи онҳо. Диабети қанд инсониятро дар тӯли рушди худ бемайлон ҳамроҳӣ мекунад. Бо рушди илм ва тиб, таснифи диабет қанд дар соли 1965 аз ҷониби ТУТ аз нав дида баромада шуд, ки муайян кард: диабет аввалия бо марҳилаҳои норасоии инсулин нисбӣ ва мутлақ ва диабет дуюм.

Тибқи таснифоте, ки кумитаи эксперти ТУТ оид ба диабет қанд дар соли 1985 қабул кардааст, диабет қанд ба 2 навъи асосӣ тақсим мешавад: вобастагии инсулин (навъи 1) ва вобастагии ғайри инсулин (навъи 2). Дар навбати худ, диабет навъи 2 ба ду зергурӯҳ фарқ мекунад: зергурӯҳи А - диабет қанд дар одамони фарбеҳ ва зергурӯҳи В - диабет қанд дар шахсони вазни бадани онҳо.

Қанди диабет навъи 1 дар натиҷаи қорношоямии ҳуҷайраҳои В-и гадуди зери меъда рух медиҳад, ки дар натиҷаи бадан инсулини эндогенӣ намерасад. Аз ин рӯ, зарурати ворид кардани инсулин ба организм аз берун ба миён омадааст. Диабети қанд навъи 1, одатан, ба ҷавонон таъсир мерасонад.

Ин намуди диабет босуръат инкишоф меёбад ва аломатҳои зеринро дорад: иштиҳо зиёд мешавад, ки дар он бемор зуд вазнашро гум мекунад, эҳсоси хастагии доимӣ, то бепарвой, ҳоболудӣ, ташвиши зуд-зуд ба пешоб рафтан, зиёд баромадани пешоб, ҳисси ташнагӣ. Дар натиҷаи пайдоиши ногаҳонии нишонаҳо, беморон, ки дар бораи саломатии худ ҳушёранд, онҳоро пазмон нахоҳанд шуд.

Патогенези диабет навъи 2 мураккаб аст ва ҳангоми оғози беморӣ тавлиди мӯътадили инсулин аз ҷониби ҳуҷайраҳои гадуди зери меъда, аммо қатъ шудани дарки инсулин аз ҷониби ҳуҷайраҳои бадан тавсиф карда мешавад. Танҳо бо гузашти вақт ҳалалдоршавии β-ҳуҷайра бо кам шудани миқдори инсулин, инчунин кам шудани миқдори cell-ҳуҷайра, афзоиши секретсияи глюкагон, камшавии ақсуламали инкретин, афзоиши истеҳсоли глюкоза дар ҷигар, афзоиши реабсорбсияи глюкоза, ғаёлшавии равандҳои липолиз, қоҳиш ёфтани глюкоза аз тарафи мушакҳо, ҳалалдор шудани пешрафт мекунад нейротрансмиттерҳо.

Намуди 2 тақрибан 95% ҳама ҳолатҳои диабетро дар бар мегирад. Ба хатари гирифтӣ ба ин беморӣ одамони синну соли барқамол, одатан аз 45-сола боло, фарбеҳӣ, нисбат ба саломатии худ сабуқфикрона одатҳои бад доранд ва аксар вақт ҳӯроқҳои носолим меҳӯранд.

Мувофиқи маълумоти мутахассисони ТУТ, ҳар сол тақрибан 4 миллион нафар дар натиҷаи мушкilot, асосан дар натиҷаи бемориҳои дил ва рағҳои хун қон медиҳанд. Дар ҷунин беморон, сатҳи фавт аз ин патология нисбат ба дигарон се маротиба зиёдтар аст.

Мувофиқи маълумоти Федератсияи байналмилалӣи диабет (IDF), шумораи одамони гирифтӣи диабет қанд дар саросари ҷаҳон дар соли 2018 ба 382 миллион нафар бемор расидааст ва то соли 2035 паҳншавии диабет қанд дар кишварҳои гуногун ҷунин аст: Федератсияи Россия 4,0%; Аврупои Ғарбӣ 5,0%; Шарқи Наздик ва Африқои Шимолӣ тақрибан 9,0%; Амриқои Лотинӣ 15,0% шумораи умумии аҳолий.

Сарфи назар аз он, ки паҳншавии диабет қанд дар Русия нисбат ба ИМА хеле камтар аст, қоршиносон мегӯянд, ки ин рақамҳо аллақай ба ҳадди эпидемиологӣ наздик шудани мегиранд.

Шумораи аз ҳама зиёди беморон дар Ҳиндустон ба қайд гирифта шудааст. Дар он ҷо шумораи онҳо 50 миллион нафарро ташкил медиҳад. Дар ҷои дуюм Чин -43 млн. Дар ҷои сеюм Иёлоти Муттаҳида қарор дорад, ки дар он тақрибан 27 млн. Тибқи дурнамои мутахассисони IDF, ин рақам то соли 2025 ба 592 миллион нафар хоҳад расид.

Таҳлили вазъи гирифтӣи диабет қанд дар Тоҷикистон нишон медиҳад, ки шумораи беморони диабет қанд сол аз сол меафзояд. Ҳамин тавр, дар соли 2015, 34305 беморони гирифтӣи диабет ба қайд гирифта шуданд, ки 570 нафари онҳо қўдакони ва наврасони буданд. Дар соли 2019 - 46258 нафар ва 876 қўдаки гирифтӣи диабет, яъне, шумораи гирифтӣи ба 46,760 бемор ба 100 ҳазор аҳолий афзоиш ёфт [7].

Дар соли 2015 дар вилояти Хатлон 8134 ба қайд гирифта шуданд, ки аз он ҷумла 128 нафар кӯдакон ва наврасон, дар соли 2019 шумораи умумии онҳо ба 10751 нафар расид, ки кӯдакон ва наврасон 263 нафарро ташкил доданд [7]. Шумораи кӯдакони гирифтори диабет сол аз сол меафзояд, аз ҷумла. ва дар гурӯҳҳои синну соли хурдтар. Шумораи беморони диабети қанд метавонад хеле бештар бошад, зеро муайян кардани шумораи беморон дар деҳот душвор аст, зеро одамон аксар вақт бинобар гарон будани хизматрасонии тиббӣ ба табибон муроҷиат намеkunанд.

Аз шумораи умумии кӯдакони гирифтори диабети қанд 115 нафарашон (63,9%) мардон ва 65 нафар (36,1%) занон буданд. Муайян карда шуд, ки дар мактабҳои миёна, литсейҳо ва коллеҷҳо 141 нафар (78,3%) хонандагон таҳсил меkunанд. Ва 39 (21,7%) кӯдакон дар гурӯҳи синну солашон аз 3 то 7 сола буданд. Гузашта аз ин, 7 (3,9%) кӯдакон маъҷуб шуданд, ки аз онҳо дар наврасии барвақт ва 15 (8,3%) кӯдакон дар охири наврасӣ мебошанд. 8 нафар (36,4%) аз 22 кӯдаки маъҷуб бо сабаби диабети қанд, ки дар диспансер ба қайд гирифта шудаанд, ба инсулин вобастагӣ доранд.

Аз ҷумла, шумораи беморони гирифтори диабети қанд аз диабети қанд ба инсулин 30,96 нафарро ташкил дод ва то соли 2019 шумораи онҳо ба 46,760 нафар ба 100 ҳазор аҳоли афзоиш ёфт. Сарфи назар аз пешрафтҳои назаррас дар таҳхис ва табобат, умри ин гуна беморон, бахусус онҳое, ки гирифтори диабет мебошанд, хеле паст боқӣ мемонад.

Бояд қайд кард, ки ин маълумот то андозае нодида гирифта шудааст, зеро онҳо танҳо ба ҳолатҳои расман ба қайд гирифташудаи бемориҳо ишора меkunанд. Дар асл, шумораи зиёди беморон ҳастанд, ӯ танҳо баъзан шакли пинҳоншуда мепӯшад ва шояд ғавран ошкор карда нашавад. Ин алалхусус ба навъи бемории ба инсулин вобастагӣ дорад.

Натиҷаҳои таҳлил нишон доданд, ки дар ин ҳолат таҳхиси диабети қанд - аллакай дар давраи пайдоиши зухуроти клиникӣ то кома вучуд дорад, ки сабаби пайдоиши мушкilotи музмин, ки дар муддати кӯтоҳ ба вукӯ мепаивандад ва маъҷубӣ ба амал меояд.

Гирифтани омори бозътимод дар бораи кӯдакони бемор бо диабет тадбири хеле муҳим ва саривақтӣ аз ҷиҳати ташкилӣ ва рушди чораҳои табобатӣ ва профилактикӣ мебошад.

Инчунин, мутахассисони ватанӣ дар соли 2016 муайян карданд, ки дар байни аҳолии кишвар ғизои умдатан карбогидратӣ бартарӣ дорад: истеъмоли зиёдтари маҳсулоти нонпазӣ ва макарон, картошка бо истеъмоли нокофии сабзавот, мева, маҳсулоти ҳайвонот, маҳсулоти ширӣ, тухм. Таъкид кардан муҳим аст, ки ғизои номувофиқи аксар оилаҳо, ҳатто агар сатҳи даромади онҳо зиёд шавад ҳам, ба тавозуни он оварда намерасонад.

Таҳлили беморӣ ва маъҷубӣ дар байни кӯдакон ва наврасон бо сабаби диабет дар доираи санадҳои меъёрии ҳуқуқии мавҷуда нишон медиҳад, ки муваффақиятҳои муайян мавҷуданд. Пеш аз ҳама, барномаҳои соҳавӣ барои пешгирии фарбеҳӣ ва тарғиби тарзи ҳаёти солим, аҳамияти иҷтимоӣ, бемориҳои сироятӣ, беҳтар намудани ғизои кӯдакон, аз ҷумла тасдиқ ва татбиқ карда мешаванд. пешгирии диабети қанд.

Аз ҷониби дигар, ташкили феҳристи диабети қанд дар ҳама сатҳҳо манбаи асосии эпидемиологӣ хоҳад буд, аз ҷиҳати баҳодихӣ, муайян кардани эҳтиёҷот ба доруҳо ва гузаронидани чорабиниҳои пешгирикунанда дар байни беморон аҳамияти миллий пайдо мекунад. кӯдакон ва наврасон.

Диабети қанд бемории полиэтиологӣ мебошад ва омилҳое, ки ба пайдоиши мушкilotи он мусоидат меkunанд, ҷалби тамоми имкониятҳои муосири пешгирикунанда ва терапевтии муассисаҳои КАТС-ро тақозо меkunанд. Аз ин рӯ, рушди минбаъдаи асосҳои илмӣ хифзи саломатии кӯдакони зерӣ хатар вазифаи афзалиятнокест, ки бояд дар сатҳи байниидоравӣ ҳал карда шавад.

Дар даҳсолаи охир, дар пешгирии бемориҳои эндокринӣ, алахусус диабети қанд дар сатҳи муассисаҳои КАТС, таваккуф ва сушт хароб шудани системаи ҳуби профилактикӣ дар давраи шӯравӣ ба амал омад, ки ин боиси бад шудани кори табобат ва пешгирӣ гардид.

Гузашта аз ин, диабети қанд аз дигар бемориҳои эндокринӣ на танҳо бо паҳншавии назарраси худ, балки бо беморӣ ва вазнинии чарроҳии диабети қанд фарқ мекунад, ки аҳамияти тиббӣ ва иҷтимоӣ онро муайян мекунад. Бо вучуди пешрафти назаррас дар таҳхис ва табобат, умри ин гуна беморон хеле паст боқӣ мемонад.

Паҳншавии диабети қанд ва ҳиссаи назаррас дар сохтори патологияи эндокринӣ аз аҳамияти тиббӣ ва иҷтимоӣ ин мушкilotи шаҳодат медиҳад. Яке аз мушкilotи пешбари иҷтимоӣ маъҷубии кӯдакон ва ғавти бармаҳал мебошад. Тибқи гуфтаи як қатор муаллифони, маъҷубӣ бояд на танҳо аз ҷониби бемориҳои мавҷуда ва маҳдудиятҳои вазифаҳои иҷтимоӣ, балки аз нуқтаи назари бад шудани сифати зиндагӣ баррасӣ карда шавад.

Дар шароити кунунӣ, барои беҳтар кардани саломатии аҳолии кӯдакон ва пешгирии маъҷубии кӯдакон, роҳҳои нав барои ташкили корҳои профилактикӣ, аз ҷумла истифодаи нерӯи на танҳо муассисаҳои тиббӣ ва иҷтимоӣ, балки оилаҳо низ заруранд.

Диабети қанд дар байни хурдсолон бештар ба назар мерасад, хусусан дар давраҳои вазнини афзоиш, тағирёбии гормоналии организм. Рушди мушкilotи диабети қанд ба маъҷубии барвақт мусоидат мекунад, ки ин на танҳо барои оилаҳои инфиродӣ, балки барои тамоми ҷомеа мушкilotи тиббӣ, иҷтимоӣ ва иқтисодӣ мебошад, ки онро чунин метавон ҷамъбаст намуд:

1. Дар доираи татбиқи барномаҳо ва стратегияҳои миллӣ бояд ҷамоаҳои кӯшишҳо ва фаъолияти ташкилотҳои давлатӣ ва байналмилалӣ оид ба баланд бардоштани дастрасӣ, сифати хизматрасонӣ ва нишондиҳандаҳои саломатӣ барои кӯдакон зарур аст.

2. Принципи асосии паҳншавии диабет қанд дар байни кӯдакон, пеш аз ҳама, бемориҳои сироятии гузаранда, истифодаи оқилонаи доруҳо, ташхиси дер, таъбири саривақтӣ ва набудани чораҳои диспансерӣ дар сатҳи муассисаҳои кӯмаки аввалияи тиббӣ мебошад.

3. Дар шароити муосир, барои беҳтар намудани нишондиҳандаҳои солимии аҳолии кӯдак ва пешгирии маъҷубии он, муносибати нав ба ташкили корҳои профилактикӣ зарур аст.

4. Ташхиси диабет қандро дар марҳилаҳои пеш аз клиникӣ тақвим додан, системаи мувофиқи назорати диспансериро дар ҳама сатҳҳои кӯмаки тиббӣ ҷиҳати ташкил кардан зарур аст.

5. Дар робита ба гузариши қарибулвукӯи баҳодиҳии саломатӣ мутобиқи таснифи байналмилалӣ кор, маъҷубӣ ва саломатӣ, тақмили ихтисоси эндокринологҳои педиатрӣ ва табибони оилавӣ оид ба муайян ва ташаққули ихтилолот ва маъҷубӣ дар кӯдакони гирифтори диабет зарур аст.

Адабиёт:

1. Ахмедова Т.М., Алиева Р.Я., Комилова М.Я., Ятимова Р.М. Сахарный диабет и беременность. //Здравоохранение Таджикистана. №1. 2018. - С. 73-81.
2. Ганиев Х.С., Шокиров Ю.А. Анемический синдром у больных с диабетической нефропатией в различных климато-географических регионах. //Вестник Академии медицинских наук. №4 (24). - 2017. - С. 92-96.
3. Здоровье населения и деятельность лечебных учреждений в 2015 году. Ежегодный статистический справочник. – Душанбе: 2016. – 100 с.
4. Львова Н.Л., Лушинская С.И. Анализ показателей инвалидности вследствие сахарного диабета в Республике Беларусь. //Медицинские новости //«Научные исследования». - 2018. - №6. - С. 76-80.
5. Пласин Н.С., Куприянова В.М., Богданова Т.М. Сахарный диабет: история, открытия, осложнения, распространенность. // Международный студенческий научный вестник. – 2018. - № 5.; URL: <http://eduherald.ru/ru/article/view?id=19223> (дата обращения: 05.09.2020).
6. Худорожкова О.М., Смирнова Е.Н. Анализ заболеваемости и распространенности сахарного диабета I-го типа у детей и подростков в Пермском крае. //Медицинский альманах. №3 (54). Май 2018. - С. 27-30.
7. Юсупова Ш.Ю., Набиев М.Х., Зокиров Р.А. Распространённость осложнённых форм синдрома диабетической стопы в Республике Таджикистан. //Вестник Авиценны. - 2015. №4. - С. 13-18.

Калидвожаҳо: *диабети қанд, паҳншавии диабет қанд, беморӣ, саломатии кӯдакон, Тоҷикистон.*

Аннотация

НЕКОТОРЫЕ ОСОБЕННОСТИ РАСПРОСТРАНЕННОСТИ САХАРНОГО ДИАБЕТА СРЕДИ ДЕТЕЙ В ХАТЛОНСКОЙ ОБЛАСТИ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН

В статье приводятся сведения о некоторых особенностях распространенности сахарного диабета среди детей в Хатлонской области Республики Таджикистан. Показано, что в результате исследования сахарный диабет (СД) представляет собой одну из глобальных медико-социальных и экономических проблем общества и остается тяжелым бременем для системы здравоохранения и социальной защиты населения страны. Отмечается некоторый рост заболеваемости СД и в промышленно развитых государствах, и в развивающихся и бедных странах из-за факторов риска, неправильного образа жизни. Основными причинами распространенности СД среди детей, прежде всего, являются: позднее установление диагноза, отсутствие гарантированных медико-социальных услуг при обследовании, лечении и диспансерном наблюдении. Отмечено, что ситуационный анализ заболеваемости СД в Таджикистане свидетельствует о том, что из года в год количества больных СД неуклонно увеличивается.

Ключевые слова: *сахарный диабет, распространённость диабета, заболеваемость, здоровье детей, Таджикистан.*

Annotation

SOME FEATURES OF DIABETES PREVALENCE AMONG CHILDREN IN KHATLON REGION OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

The article provides information on some features of the prevalence of diabetes among children in the Khatlon region of the Republic of Tajikistan. It is shown that as a result of the study, diabetes mellitus (DM) is one of the global medical, social and economic problems of society and remains a heavy burden on the health care system and social protection of the country's population. There has been a slight increase in the incidence of diabetes in both industrialized countries and developing and poor countries due to urbanization, increased risk factors, and improper lifestyle. The main reasons for the prevalence of diabetes among children are, first of all, late diagnosis, lack of guaranteed medical and social services during examination, treatment and dispensary observation. It is noted that a situational analysis of the incidence of diabetes in Tajikistan indicates that the number of patients with diabetes is steadily increasing from year to year.

Key words: *population, land, degradation, fertility, erosion.*

Маълумот дар бораи муаллифон: Одиназода Хабибулло Назарали, магистранти соли якуми факултети биологияи ДДОТ ба номи Садриддин Айни бо ихтисоси биология 1 – 02 04 01. Тел: 900011401, 907588330

Саидзода Аюби Давлатали, магистранти соли якуми факултети биологияи ДДОТ ба номи Садриддин Айни бо ихтисоси биология 1 – 02 04 01. Тел: 989110966, 555550629

Шукурова Парвона Яздонкуловна, магистранти соли якуми факултети биологияи ДДОТ ба номи Садриддин Айни бо ихтисоси биология 1 – 02 04 01. Тел: 906111306, 915111306

Рохбари илмӣ: номзади илмҳои педагогика, дотсент Шарипов М.М.

Сведения об авторах: Одиназода Хабибулло Назарали, магистрант 1 курса биологического факультета Таджикского государственного педагогического университета имени Садриддина Айни по специальности биология 1 - 02 04 01. Тел.: 900011401, 907588330

Саидзода Аюби Давлатали, магистрант 1 курса биологического факультета Таджикского государственного педагогического университета имени Садриддина Айни по специальности биология 1 - 02 04 01. Тел: 989110966, 555550629

Шукурова Парвона Яздонкуловна, магистрантка 1 курса биологического факультета Таджикского государственного педагогического университета им. Садриддина Айни по специальности биология 1 - 02 04 01. Тел: 906111306, 915111306

Научный руководитель: кандидат педагогических наук, доцент Шарипов М.М.

About the authors: Odinazoda Khabibullo Nazarali, 1st year master of biological faculty of the Tajik State Pedagogical University named after Sadrididdin Aini, specializing in biology 1 - 02 04 01. Tel.: 900011401, 907588330

Saidzoda Ayubi Davlatali, 1st year master of biological faculty of the Tajik State Pedagogical University named after Sadrididdin Aini, specializing in biology 1 - 02 04 01. Tel: 989110966, 555550629

Shukurova Parvona Yazdonkulovna - 1st year master of biological faculty of the Tajik State Pedagogical University named after Sadrididdin Aini with a degree in biology 1 - 02 04 01. Tel: 906111306, 915111306

Scientific adviser: Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor Sharipov M.M.

ДИАБЕТИ ҚАНД- НИШОНАҲО, ТАШХИС, ТАБОБАТ ВА ОМОРИИ ОН

Диабети қанд – ин бемории системаи эндокринӣ мебошад, аз норасоии инсулин ба вучуд омада, бо ихтилоли мубодилаи моддаҳо ва алахусус мубодилаи карбогидратҳо тавсиф мешавад. Дар диабети қанд меъда қобилияти баровардани микдори зарурии инсулинро гум мекунад, ё инсулини сифати заруриро аз даст медиҳад.

Номи "диабети қанд", тибқи қарори Ташкилоти Умумичаҳонии Тандурустӣ (ТУТ), соли 1985 номи як рӯйхати пурраи бемориҳои мебошад, ки хусусиятҳои умумӣ доранд: бо сабаби омилҳои гуногун, соҳиби ягон намуди ин бемориҳо, ки сатҳи қанд (глюкоза)-ро дар хун зиёд мекунад.

Диабет бемории камташхисшаванда ба ҳисоб меравад. Як қатор омилҳои ҳастанд, ки он пайдоиши диабети қандро пешгӯӣ мекунад. Дар ҷои аввал майли ирсӣ; сабаби дуюмдараҷаи диабет фарбеҳӣ мебошад; Сабаби сеюм ин баъзе бемориҳои мебошанд, ки дар натиҷа зарар ба ҳуҷайраҳои бета, ки инсулин ҳосил мекунад, (инҳо бемориҳои гадуди зерӣ меъда, панкреатит, саратони гадуди зерӣ меъда, бемориҳои дигар гадудҳои эндокринӣ мебошанд).

Сабаби чорум сироятҳои гуногуни вирусӣ (сурхак, чечак, гепатити эпидемӣ ва баъзе бемориҳои дигар, аз ҷумла зуком) мебошанд; дар ҷои панҷум стресси асаб ҳамчун омилҳои пешгирикунанда; дар ҷои шашум дар байни омилҳои хавф синну сол мебошад. Одам чӣ қадар калон бошад, ҳамон қадар сабаби тарсидан аз диабет сабаб мешавад. Боварӣ ба он аст, ки дар ҳар даҳ сол эҳтимолияти рушди диабети қанд дучанд меафзояд.

Дар баъзе ҳолатҳои дигар, бемориҳои гормоналӣ боиси диабети қанд мегарданд, баъзан диабет аз зарари гадуди зерӣ меъда ба амал меояд, ки пас аз истифодаи баъзе доруҳо ё дар натиҷаи сӯиистифодаи спирти дарозмуддат рух медиҳад.

Вобаста аз сабабҳои афзоиши глюкозаи хун диабети қанд ба ду гурӯҳи асосӣ ҷудо мешавад: *диабети қанди навъи 1 ва диабети навъи 2.*

Диабети навъи 1 - ба инсулин вобаста аст. Он бо зарари гадуди зерӣ меъда, нокифоягии мутлақи инсулини худ алоқаманд аст ва ҷорӣ кардани инсулинро талаб мекунад. Диабети навъи 1 одатан дар синни ҷавонӣ рух медиҳад (ин шакли диабет асосан ҷавонони то 30-соларо фаро мегирад).

Намуди дуюми диабет - аз инсулин мустақил аст; он аз сабаби носозии нисбии инсулин рух медиҳад. Дар марҳилаҳои аввали беморӣ маъмулан истифодаи инсулин талаб карда намешавад. Диабети навъи 2 бемории камолот аст (он асосан пиронсолонро фаро мегирад). Дар ҷунин беморон инсулин истехсол карда мешавад ва бо риояи парҳез, тарзи ҳаёти ғаёол, ин одамон метавонанд ба он ноил шаванд, ки сатҳи қанд дар тӯли муддати муътадил хоҳад буд ва аз мушкilot эмин мондан мумкин аст.

Таботати ин намуди диабетро танҳо бо роҳи истеъмоли доруҳо маҳдуд кардан мумкин аст, аммо дар баъзе беморон бо мурури замон истифодаи инсулини иловагӣ зарур мешавад. Ин як шакли сабуки диабет нест, тавре ки қаблан фикр карда мешуданд, зеро маҳз диабети навъи 2 яке аз омилҳои асосии хавфи рушди бемориҳои ишемияи дил (стенокардия, инфаркт миокард), гипертония ва дигар бемориҳои дилу раг мебошад.

Нишонаҳои беморӣ: Маҷмӯаи нишонаҳои ҳоси ҳар ду намуди диабет мавҷуданд: зуд-зуд пешоб кардан ва эҳсоси ташнагии ҳомӯшнашаванда; талафоти тезӣ вазн, аксар вақт бо иштиҳои ҳуб; эҳсоси нотаъинӣ ва ҳастагӣ; ҳастагии зуд; рӯёи хира ("пардаи сафед" дар пеши ҷашм); кам шудани ғаёолияти ҷинсӣ, қудрат; қарахтӣ ва қарахтии дасту пой; эҳсоси вазнинӣ дар пойҳо; ҷарҳ задани сар; қараёни дарозмуддати бемориҳои сироятӣ; сустшавии табобат; паст шудани ҳарорати бадан аз миёна; дарди мушакҳои дасту пой.

Ҳолатҳои ҳастанд, ки афзоиши музмини қанди хун ҷанд муддат метавонад ҷунин зухуроти ҳоси диабетро ба монанди ташнагӣ ё афзоиши назарраси микдори ҳаррӯзаи пешоб надошта бошад. Ва танҳо бо гузашти вақт, беморон ба сустии умумӣ, қайфияти доимо бад, хориш, кам шудани вазн диққат медиҳанд.

Пайдоиши диабети қанд хусусан диабети навъи як бо бад шудани некӯаҳволии мардум ва нишонаҳои барҷастаи қасташавӣ тавсиф мешавад. Бемор ҳудро якбора баъд ҳис намуда дар вай аломатҳои беобшудани организм ҳис карда мешавад. Ҷунин беморон бояд таъини ғаврии

доруҳои инсулинро талаб кунанд. Бе табобати дуруст, ҳолати ба ҳаёт таҳдидунондаи комаи диабетӣ метавонад рух диҳад. Барои диабетӣ навъи 2, тақрибан дар ҳама ҳолатҳо, аз даст додани вазн ва машқҳои назаррас метавонад пешгирии диабет ва ба эътидол овардани сатҳи шакари хунро фароҳам орад.

Барои муайян кардани ташҳиси диабетӣ қанд, муайян кардани сатҳи қанди хун зарур аст. Агар сатҳи шакари хун дар дили гурусна камтар аз 7,0 ммоль/л бошад, аммо аз 5,6 ммоль/л зиёд бошад, барои аниқ кардани ҳолати мубодилаи карбогидратҳо озмоиши глюкозаро бояд гузаронд. Тартиби гузаронидани ин ташҳис чунин аст: пас аз муайян кардани шакар дар дили гурусна (давраи гуруснагӣ на камтар аз 10 соат), шумо бояд 75 г глюкоза истеъмол кунед.

Андозаи навбатии миқдори қанди хунро пас аз 2 соат гузаронидан мумкин аст. Агар миқдори қанди хун аз 11,1 зиёд бошад, мо метавонем дар бораи мавҷудияти диабетӣ қанд сӯҳбат кунем. Агар миқдори қанди хун аз 11,1 ммоль / л камтар, вале аз 7,8 ммоль/л зиёд бошад, онҳо дар бораи вайрон кардани таҳаммулпазирии карбогидратҳо сухан меронанд. Дар сатҳи пасти қанди хун санҷиш бояд пас аз 3-6 моҳ такрор карда шавад.

Табобат аз намуди диабет вобаста аст. Диабетӣ навъи I бояд ҳамеша бо инсулин табобат карда шавад, то ки дар организм мавҷуд набудани онро ҷуброн кунад. Қанди диабетӣ навъи II-ро пеш аз ҳама бо парҳез табобат кардан мумкин аст ва агар ин табобат нокифоя бошад, доруҳои илова карда мешаванд, доруҳои зидди диабетӣ, яъне бо даҳон гирифташуда); бо гузашти беморӣ, шахс ба табобати инсулин мегузарад.

Дар аксари кишварҳои ҷаҳон эҳтиёҷоти инсулин ба беморон пурра бо омодагиҳои инсулини аз ҷиҳати генетикаи инжинерӣ муҳайёшудаи инсон пӯшонида мешавад. Ин инсулини биосинтетикӣ ё рекомбинатори инсон ва ҳама шаклҳои истифода, ки дар асоси он ба даст оварда шудаанд. Тибқи маълумоти Федератсияи Байналмилалии Диабет, дар охири соли 2004, зиёда дар 65% кишварҳои ҷаҳон, танҳо табобати генетикаи муҳандисии инсулин барои табобати беморони диабет истифода шудааст.

Доруҳои кӯтоҳмуддат аз доруҳои давомнокии миёна ва доруҳои дарозмӯҳлат байни онҳо фарқ мекунад. Дар баробари онҳо, аналогҳои инсулин бо хосиятҳои иловагӣ низ истифода мешаванд. Ба ин инсулинҳои амали ултра кӯтоҳ ва дарозмуддат (дароз) дохил мешаванд. Мувофиқи қоида, чунин доруҳо ба зерӣ пӯст, вале дар ҳолати зарурӣ ба мушак ё вена ворид карда мешаванд.

Собит карда шудааст, ки беморони диабетӣ қанд гузаранда нест, чи хеле, ки зуком ё сил чунин гузарандагиро доранд. Диабетро ба таври дуруст ба унвони як бемории тамаддун меноманд, яъне сабаби диабетӣ қанд дар бисёр ҳолатҳо аз ҳад зиёд, бойи карбогидратҳои ба осонӣ ҳазмшаванда, ғизои "мутамаддин" аст.

Диабетӣ қанд маълумтарин бемории эндокринӣ дар ҷаҳон аст. Тибқи маълумоти Созмони Умумиҷаҳонии Тандурустӣ (ТУТ), диабет чорумин сабаби фавти бармаҳал аст ва пешбинӣ шудааст, ки фавти маризии қанд дар тӯли 10 соли оянда, агар чораҳои фаврӣ андешида нашаванд, беш аз 50% афзоиш хоҳад ёфт.

Бо вуҷуди ҳама талошҳои Созмонҳои тандурустӣ ва барномаҳои миллие, ки дар бисёр кишварҳои ҷаҳон барои мубориза бо ин беморӣ қабул шудаанд, шумораи беморони ин ташҳис пайваста меафзояд. Бемории диабет на танҳо дар доираи синну соли аз 40 боло меафзояд, балки шумораи бештари кӯдакон ва наврасон аз ҷумлаи чунин ҳолатҳо мебошанд. Тибқи маълумоти Федератсияи Байналмилалии Диабет ва ТУТ, айни замон дар саросари ҷаҳон зиёда аз 200-миллион нафар шахсони гирифтори диабетӣ қанд ҳастанд.

Мувофиқи маълумоти мутахассисон, дар соли 2010 ин рақам ба 239,4 миллион расид ва тахмин карда мешавад, ки дар соли 2030 то ба 380 миллион хоҳад расид. Зиёда аз 90% ин ҳолатҳо ба диабетӣ навъи 2 рост меоянд.

Шояд ин арзишҳо хеле кам ба назар гирифта шаванд, зеро то имрӯз 50% беморони диабетӣ қанд диагноз надоранд. Ин одамон ягон терапияи гипогликемикӣ намегиранд ва гипергликемияи устуворро нигоҳ медоранд, ки ин барои рушди асабҳои рағҳо ва дигар шароити мусоид фароҳам меорад.

Шумораи умумии беморон дар ҳар 10-15 сол ду маротиба зиёд мешавад. Ба ҳисоби миёна 4-5% аҳолии кураи замин гирифтори диабетӣ қанд мебошанд, мисол: дар Русия - аз 3 то 6%, дар ИМА - аз 10 то 20%.

Бемории диабетӣ қанд дар Русия имрӯз ба ҳадди эпидемиологӣ наздик шудааст. Дар Русия беш аз 2,3 миллион беморони диабетӣ қанд ба қайд гирифта шудааст (омори ғайрирасмӣ

ракамҳои аз 8,4 то 11,2 миллион нафарро талаб мекунад), ки беш аз 750 ҳазорашон ба истеъмоли ҳаррӯзаи инсулин ниёз доранд.

Дар Тоҷикистон бошад тақрибан 34 ҳазор беморони гирифтори диabetи қанд мавҷуданд, ки 3,5 ҳазор нафари онҳо ба инсулини ройгон ниёз доранд.

Диabetи қанд як мушкилии ҷаҳонист, ки сол то сол афзоиш меёбад. Тавре ки омор нишон медиҳад, дар ҷаҳон ин беморӣ ба 371 миллион нафар гирифтор аст, ки ин 7 фоизи шумораи аҳолии Замиро ташкил медиҳад.

Мушкилоти ин беморон аз инҳо иборат аст:

1. Аксар вақт, ин беморӣ ҳангоми табобат наёфтани ба ихтилоли системаи дилу рағҳо оварда мерасонад;

2. Дар одамони калонсол нобиноӣ бо сабаби ретинопатияи диabetӣ рух медиҳад;

3. Мушкилии қори гурда ба инкишофи норасоии ҳарорати гурда оварда мерасонад. Оризаҳои диabetӣ дар бисёр ҳолатҳо сабаби бемории музмин мегардад;

4. Қариб нисфи диabetҳо мушкилоти марбут ба системаи асаб доранд. Невропатияи диabetӣ ба қарахтӣ ва осеби пойҳо оварда мерасонад;

5. Омор нишон медиҳад, ки дар тамоми ҷаҳон ампутатсияи узвҳои поёни бар асари диabet ҳар ним дақиқа рух медиҳад. Ҳар сол 1 миллион ампутатсияи марбут ба беморӣ вучуд дорад. Дар ҳамин ҳол, ба гуфтаи табибон, агар ин беморӣ саривақт ташхис карда шавад, беш аз 80 фоизи маҳрумияти дасту пойро пешгирӣ кардан мумкин аст.

Сабаби асосии афзоиши беморӣ тағироти қулли тарзи ҳаёт мебошад. Тибқи гуфтаи оморшиносон, агар вазъ тағир наёбад, то соли 2025 шумораи диabetҳо дучанд хоҳад шуд.

Рейтинги кишварҳо аз рӯи шумораи одамони ташхис инҳоро дар бар мегирад:

1. Ҳиндустон - 50,8 миллион;
2. Чин - 43,2 миллион;
3. ИМА - 26,8 миллион;
4. Русия - 9,6 миллион;
5. Бразилия - 7,6 миллион;
6. Олмон - 7,6 миллион;
7. Покистон - 7,1 миллион;
8. Ҷопон - 7,1 миллион;
9. Индонезия - 7 миллион;
10. Мексика - 6,8 миллион;
11. Тоҷикистон - 34 ҳазор.

Адабиёт:

1. Аҳмедова Т. М., Алиева Р. Я., Комилова М., Ятимова Р. М. Сахарный диабет и беременность. // Здравоохранение Таджикистана. №1. 2018. С. 73-81.
2. Ганиев Х. С., Шокиров Ю. А. Анемический синдром у больных с диабетической нефропатией в различных климато-географических регионах. // Вестник Академии медицинских наук. №4 (24). -2017. - С. 92-96.
3. Здоровье населения и деятельность лечебных учреждений в 20015 году. Ежегодный статистический справочник. – Душанбе: 2016. – 100 с.
4. Львова Н. Л., Луцинская С. И. Анализ показателей инвалидности вследствие сахарного диабета в Республике Беларусь // Медицинские новости // «Научные исследования». - 2018. №6. С. 76-80.
5. Худорожкова О. М., Смирнова Е. Н. Анализ заболеваемости и распространенности сахарного диабета I-го типа у детей и подростков в Пермском крае. // Медицинский альманах. №3 (54). Май 2018. С. 27-30.
6. Юсупова Ш. Ю., Набиев М. Х., Зокиров Р. А. Распространённость осложненных форм синдрома диабетической стопы в Республике Таджикистан // Вестник Авиценны. - 2015. №4. С. 13-18.

Калидвожаҳо: диabetи қанд, инсулин, беморӣ, кишварҳо, афзоиш, ҷаҳон ва ғайра.

Аннотация

ДИАБЕТ - СИМПТОМЫ, ДИАГНОСТИКА, ЛЕЧЕНИЕ И СТАТИСТИКА

В статье даётся сведения о сахарном диабете - заболевании эндокринной системы, которое возникает из-за недостатка инсулина и характеризуется нарушением обмена веществ и, в частности, обмена углеводов. При сахарном диабете поджелудочная железа теряет способность секретировать необходимое количество инсулина либо вырабатывать инсулин нужного качества. В статье также представлена информация о рейтинге стран, пораженных заболеванием.

Ключевые слова: *диабет, инсулин, болезнь, страны, рост, мир и так далее.*

Annotation

DIABETES - SYMPTOMS, DIAGNOSTICS, TREATMENT AND STATISTICS

The article provides information about diabetes mellitus, a disease of the endocrine system, which arises from a lack of insulin and is characterized by metabolic disorders and, in particular, the metabolism of carbohydrates. In diabetes mellitus, the pancreas loses its ability to secrete the required amount of insulin or produce insulin of the required quality. The article also provides information on the ranking of countries affected by the disease.

Key words: *diabetes, insulin, disease, countries, growth, peace and so on.*

Маълумот дар бораи муаллиф: Одиназода Ҳабибулло Назарали, магистранти соли якуми факултети биологияи ДДОТ ба номи Садриддин Айни, бо ихтисоси биология 1 – 02 04 01. Тел: 900011401, 907588330

Рохбари илмӣ: номзади илмҳои педагогика, дотсент Шарипов М. М.

Сведения об автор: Одиназода Ҳабибулло Назарали, магистрант первого курса биологического факультета Таджикского государственного педагогического университета имени Садриддина Айни по специальности биология 1 - 02 04 01. Тел.: 900011401, 907588330

Научный руководитель: кандидат педагогических наук, доцент Шарипов М. М.

About the author: Odinzoda Khabibullo Nazarali, 1st year master of biological faculty of the Tajik State Pedagogical University named after Sadriddin Aini, specializing in biology 1 - 02 04 01. Tel.: 900011401, 907588330

Scientific adviser: Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor Sharipov M. M.

БЕМОРИҲОИ УЗВҲОИ НАФАСКАШӢ РОҲҲОИ ПЕШГИРӢ ВА ПАҲНШАВИИ ОН

Дар айни замон бемориҳои системаи нафаскашӣ (БСН) аҳамияти бештари тиббӣ ва иҷтимоӣ пайдо кардааст, ки ин ба паҳншавии васеи патологияи бронхопулмонӣ, ки бемории махсусан вазнин аст, алоқаманд аст [1, 2]. Бемориҳои системаи нафаскашӣ ба бемории умумии аҳоли оварда мерасонанд ва дар сохтори бемориҳои аввалия дар ҷаҳон мақоми 1-умро ишғол мекунанд ва тамоюли афзоиши минбаъдaro доранд. Ин махсусан ба пневмония, бемории музмини обструктивии шуш, астмаи бронхӣ дахл дорад. Фавт аз БСН дар сохтори умуми агар гирем пас аз бемориҳои системаи хунгузар, ҷароҳат, захролудшавӣ ва неоплазмҳо дар ҷои 4-ум қарор дорад. Масалан, дар сохтори фавт дар Федератсияи Россия, ҷои 5-умро ишғол мекунанд. Меъёри фавт дар соли 2008 аз бемориҳои роҳҳои нафас 55,1 ҳолат ба 100,000 аҳоли дуруст буд [1, 5].

Тибқи гузориши Ташкилоти Умумичаҳонии Тандурустӣ (ТУТ), то 24% тамоми бемориҳои ҷаҳон дар натиҷаи таъсири номусоиди экологӣ ташаккул меёбанд. Бо пешгирӣ аз хатари таъсири экологӣ ба саломатии инсон, солона то 4 миллион нафар одамонро наҷот додан мумкин аст. Ба рӯйхати бемориҳое, ки бори вазнинтарини омилҳои муҳити зист дар робита бо марг ва маъюб доранд, инҳо дохил мешаванд: сироятҳои роҳҳои нафас - 41% ҳамаи ҳолатҳое, ки асосан бо ифлосшавии ҳавои дохиливу берунӣ алоқаманданд; бемории музмини шуш (БМШ) як бемории суст инкишофёбанда мебошад, ки бо тадриҷан аз даст додани функсияи шуш дар натиҷаи таъсири ҷанг, дуд ва дигар омилҳои ифлосшавии ҳавои дарунӣ ва берунӣ хангоми нодуруст истифода бурдани ҳолатҳои санитарияи гигиенӣ дар ҷои қор мебошад. Худи ҳамин бемориҳо аз ҷумлаи қотилони асосӣ ба шумор мераванд, ки шумораи мутлақи солонаи фавтҳоро бинобар омилҳои зарарноки экологӣ, ки ба онҳо технологияҳо, стратегияҳо, ҷораҳои пешгирикунанда ва тандурустии мавҷуда метавонанд таъсир расонанд.

Бо андешидани ҷораҳои қатъӣ ва пешгирии афзалиятнок, ҳар сол миллионҳо марги ногузирро пешгирӣ кардан мумкин аст [2].

Таълимот оиди бемориҳои узвҳои нафаскашӣ – **пульмонология**, ҳамчун қисми алоҳидаи тиббӣ клиникӣ айни замон дар марҳилаи ташаккул қарор дорад. Чудо намудани он ба фанни алоҳида ва созмон додани ҳадамоти махсусгардонишуда дар асоси паҳн шудани бемориҳои зиёди роҳи нафас аз рӯи сабаби пайдоиш, патогенез ва аломати клиникӣ (Таснифи байналхалқии бемориҳо, зиёда 400 бемориҳои гуногуни роҳҳои нафасро дар бар мегирад) ба миён омадааст. Солҳои охир, дар тамоми ҷаҳон зуд афзуншавии миқдори бемориҳои **ғайриспетсификии музмини шуш, ба монанди бронхити музмин, эмфиземаи шуш, бемории бронхоэктатикӣ, абссеси музмини шуш, зикки нафас, илтиҳоби музмин**, ки бо омилҳои ирсӣ ва иллатҳои гуногуни шуш вобастагӣ доранд, ба ҷаш мерасад. Аз рӯи маълумоти Созмони байналмиллалӣ тандурустӣ миқдори беморони бемориҳои ғайриспетсификии шуш дошта аз миқдори беморони бемориҳои сил ва омосҳои роҳи нафасдошта якҷанд маротиба зиёд мебошад. Инчунин зиёдшавии миқдори бемориҳое ғайриспетсификии роҳҳои нафас, ки сабаби қорношоямӣ муваққатӣ, маъюбӣ ва фавти беморон мегарданд, мушоҳида карда мешавад. Дар Англия, Олмон, Голландия ва Фаронса миқдори фавти беморон аз бемориҳои ғайриспетсификии шушу роҳҳои нафас 10-11%-ро ташкил мекунад [12].

Оиди масъалаҳои пульмонология клиникӣ систҳои бехтарин, ба монанди Б.Е. Вотчал, Н.С. Молчанов, Е.М. Тареев, П.Н. Юренев тадқиқотҳои илмӣ гузаронидаанд. Ба ташаккули пульмонология олимони намоёни шуравӣ- П.К. Булатов, А.Г. Дембо, И.П. Замотаев, Г.И. Лукомский, М.И. Перелман, А.И. Струков, М.Д. Тушинский, Г.Б. Федосеев, А.Я. Цигелник, А.Г. Чучалин, К.А. Ҳасанова ва дигарон саҳми беандоза гузоштаанд.

Бронхити шадид- ин илтиҳоби шадиди пардаҳои луобии бронхҳо мебошад. Бронхити шадид, яке аз бемориҳои бисёр мушоҳидашавандаи роҳҳои нафас буда, на кам аз сеяки бемориҳои роҳҳои респираториро ташкил медиҳад.

Этиология (сабаби пайдоиш). Дар ташаккули бронхити музмин яке аз нақшҳои асосиро инфекцияҳо: вирусҳо, бактерияҳо, микоплазма ва дигар микроорганизмҳо, ки камтар мушоҳида карда мешаванд, мебозанд. Беморӣ инчунин зери таъсири омилҳои физикӣ (нафас кашидани буғи гарм ё хунук), ё омилҳои химикӣ зарарнок (нафаскашии оксидҳои нитроген, ангидридҳои сулфур, сероводород, аммиак, буғи бромӣ, хлор ва дигар моддаҳои захрнок) ба вуҷуд меояд. Ба

раванди патологӣ ҳамроҳшавии хирной ва бронхҳо аксар вақт дар беморони гирифтори бемориҳои шадиди респиратории вирусӣ (зуком, парагрипп, аденовирусо, РС-вирусо ва ғ.) ва микоплазмавӣ, низ мушоҳида карда мешавад [4,5,10]. Вируси зукомва моддаҳои захрнокӣ он фаготситоз ва дигар омилҳои спетсификиву ғайреспетсификии муҳофизатиро паст мекунанд, ки он ба фаъолшавии муҳити бактериалӣ оварда мерасонад. Дар балғами беморони бемории бронхити шадид дошта, бештари вақт чубчаи инфлюэнса (чубчаи Пфайфер), пневмококкҳо, стрептококки гемолитикӣ, стафилококки тиллоранг, клебсиеллаи пневмония (чубчаи Фридлендер) ва камтар дигар микроорганизмҳо мушоҳида карда мешавад. Дар баъзе ҳолатҳо ассотсиатсияҳои вирусӣ-бактериалӣ ё бактериалӣ-микоплазмавӣ мушоҳида карда мешавад.

Патогенез. Зери таъсири омилҳои зараровари номбаршуда илтиҳоб метавонад, ки дар хирной ё бронхҳои кутрашон калон (трахеобронхит), бронхҳои кутрашон миёна ё бронхҳои кутрашон майда ва бронхиолаҳо (бронхиолит) ҷойгир шавад. Тағйиротҳои илтиҳобии пардаи луобӣ дар ҳамҷоягӣ бо луобхориҷшавии зиёд бисёр вақт ба вайроншавии гузарониши бронхҳо оварда расонад ва ин яке аз омилҳои гузариши бронхити шадид ба бронхити музмин мебошад.

Аломатҳои патологоанатомӣ. Дар ҳолатҳои равиши сабуки илтиҳоб танҳо дар пардаи луобӣ ва дар ҳолатҳои равиши вазнин ҳамаи қабатҳои девораи бронхҳо зарар мебинанд. Пардаи луобӣ дар ҳолати пайдоиши беморӣ ба худ намуди варамида, рангаш сурхи баланд бо ҷой доштани мойеи луобӣ, луобии фасоднок ва фасоднокро мегирад. Дар ҳолатҳои равиши вазнини беморӣ бештари вақт хунпахншавӣ ба пардаи луобӣ дида мешавад ва балғам ба худ намуди геморрагиро мегирад. Дар баъзе ҳолатҳо бо моддаҳои хориҷкардаи пардаҳои луобӣ обтуратсияи пурраи дохили бронху бронхиолаҳо мушоҳида карда мешавад. Илтиҳоб метавонад пахншуда ва маҳдудшуда бошад [5].

Аломатҳои клиникӣ. Пайдоиши сулфаи хушқу ангезишдиханда, ҳиссиёти ногувор ё дард дар пушти устухони туш бо нишонаҳои илтиҳоби шадиди роҳҳои нафас аз пахншавии илтиҳоб ба хирной шаҳодат медиҳад. Бисёр зуд илтиҳоб метавонад, ки ба бронхҳои кутрашон калон ва баъдан ба бронхҳои миёнаву хурд гузарад ва нишонаҳои обструксияи роҳҳои нафас (сулфаи хуруҷкунанда, нафастангӣ) пайдо шавад. Дар шабонарӯзи 2-3-юм миқдори на он қадар зиёди (то 50 мл/шбонарӯз) балғами луобӣ ё луобии фасоднок, баъзан бо омехтаи хун ба хориҷшавӣ сар мекунанд. Дар аксари беморон дард дар қисми поёнии қафаси сина, ки бо сулфа ва кашишхӯрии ташанучии диафрагма вобастагӣ дорад, инчунин сустии умумии бадан, беҳолӣ, дард дар қисми пушт ва дасту пойҳо, баъзан араққунӣ мушоҳида карда мешавад. Ҳарорати бадан бисёр вақт дар мёр аст, ё ин ки дар давоми якчанд рӯз ҳарорати субфебрилӣ мушоҳида карда 7 мешавад, дар ҳолатҳои равиши вазнини беморӣ ҳарорат то 37,5-180С баланд шуда метавонад. Дар беморони бемории бронхити шадид дошта, ҳангоми сирояти зуком ҳарорати бадан то 38-390С. баланд мешавад, инчунин дар ҷунин ҳолатҳо пайдоиши *hepates laialis*, сурхшавии ком ва ҳалқ хусусиятнок мебошад.

Ҳангоми перкуссия дар болои шушҳо садои ҳоси шушӣ, баъзан бо каме майл ба сӯи садои кутигӣ мушоҳида карда мешавад. Ҳангоми аускултатсия дар рӯзҳои аввали беморӣ садо нафаскашии хубобчавӣ бо нафасбарории дарозмуддаттар, хирросҳои хушқу хуштакмонанд ва ғижосзананда шунида мешавад. Баъди сулфа кардан мумкин аст, ки миқдори хирросҳо камтар шавад. Баъзан вақт, ҳангоми нафаскашии ором хирросҳо шунида нашаванд ва танҳо дар вақти нафаскашии босуръат шунида шаванд. Дар рӯзҳои 2-3-юми беморӣ мумкин хирросҳои намноки гуногунҳаҷм пайдо шаванд. Тағйиротҳо дар узвҳои дигар одатан ночизанд. Мумкин аст, ки тахикардия, дарди сар, беҳолӣ, зуд асабӣ шудан, вайроншавии хоб мушоҳида шавад.

Ҳангоми муоинаи рентгенологӣ, одатан тағйиротҳо дида намешаванд, вале баъзан васеъшавии сояҳои решаи шуш мушоҳида карда мешавад. Таҳқиқоти кори нафаси беруна (ФВД) бисёр вақт пастшавии ҳаҷми ҳаётии шуш (10-15% аз ҳаҷми лозима) ва мубодилаи максималии газӣ мушоҳида карда мешавад. Сершавии хун бо оксиген аз сабаби зиёдшавии ҳаҷми дақиқагии нафас (аз ҳисоби чуқурӣ ва миқдори нафаскашӣ) тағйир намеёбад. Дар ҳолати ба протсес ҳамроҳ шудани бронхҳои ҳаҷман хурд вайроншавии хусусияти гузарониши бронхҳо-пастшавии нишондиҳандаҳои пневмотахометрия (то 80% аз ҳаҷми лозима) ва ҳаҷми суръатноки ҳаётии шушӣ мушоҳида карда мешавад [1,5,11].

Ҳангоми таҳқиқи хун каме лейкоцитозии нейтрофилӣ (8-10х10¹²) ва болоравии суръати таҳшоншавии эритроцитҳоро дидан мумкин аст. Дар ҳолати ҷой доштани бронхити шадид бо зуком, мумкин аст, ки миқдори лейкоцитҳо тағйир наёбад, ё ин ки баръакс лейкопения бо майли формулаи лейкоциттарӣ ба тарафи чап мушоҳида карда шавад.

Ҳангоми пахншавии илтиҳоб ба шохаҳои нисбатан майдаи роҳҳои нафас, ки бо қисми респиратории шуш ҳамсарҳад мебошанд, нишонаҳои бронхиолити шадид пайдо мешавад.

Бемори бештари вақт аз нишонаҳои илтиҳоби қисми болоии роҳҳои нафас оғоз мешавад. Кам ҳолатҳои мушоҳида карда мешаванд, ки илтиҳоби бронхиолаҳо бе илтиҳоби аввалиндараҷаи ҳалқбинӣ ва бронхҳои кутрашон калон пайдо шавад. Бронхиолити шадид бештар вақт дар кӯдакон мушоҳида карда мешавад, вале он дар калонсолон, бештар пиронсолон ҳам вохурданаш мумкин аст. Дар баъзе ҳолатҳо ин беморӣ дар ҳолати миқдори зиёди одамон дар хунукӣ метавонад, ки намуди оммавӣ, дошта бошад (хунукхурии шушҳо).

Ба нишонаҳои клиникии бронхиолити шадид – ин ҳолати вазнини бемор, ки пеш аз ҳама аз норасоии шадиди нафаскашии дараҷаи вазнин, дар натиҷаи тангшавии дохили бронхиола ва бронхҳои майда вобаста аст, дохил мешавад. Сианози рӯй, пардаҳои луобӣ, акросианози бинӣ, гушҳо, ангуштони дасту пой мушоҳида карда мешавад. Нафастангӣ (миқдори 8 нафаскашӣ 40-50 мар.дак.) пайдо мешавад. Нафаскашии рӯякӣ, дар рафти нафаскашӣ мушакҳои ёридиҳанда иштирок мекунад. Миқдори ками сулфа бо хориҷшавии миқдори ками балғами луобӣ мушоҳида карда мешавад. Ҳарорати бадан то 38-39°C. баланд мешавад. Аз ҳисоби ҳавогирии алвеолаҳо садои перкуторӣ дар болои шушҳо намуди тимпаникиро ба худ мегирад. Ҳаракати қисми поёнии шушҳо маҳдуд мешавад. Ҳангоми аускултатсия қариб, ки дар тамоми ҳудуди болои шушҳо нафаскашии сусти ҳубобчавӣ бо хирросҳои намноки беовоз шунида мешавад. Дар таҳқиқоти рентгенӣ каме пурзӯршавии расми шушҳо, бештар дар қисми поёни мушоҳида мешавад [1, 5, 11].

Бронхиолит равиши вазнин дорад ва 1,5-2 моҳ тӯл мекашад ва метавонад, ки ба марг оварда расонад. Хусусан дар беморони пиронсол ва шахсоне, ки бемории дил доранд, тез нишонаҳои норасоии дилу рағҳои хунгард пайдо мешавад ва равиши бемори вазнинтар мегузарад. Бронхити шадид метавонад, ки ба монанди каме бадшавии ҳолати умумии кӯтоҳмуддат (2-3 рӯз) бо ҳарорати бадан мӯътадил ё ҳарорати субфебрилӣ, сулфа, ҳиссиёти ногувор дар қафаси сина, ё ин ки ба ҳамчун бемории вазнин бо баландшавии ҳарорати бадан, сулфа бо ихроҷи балғами фасоднок, нафастангӣ, лейкоцитоз ва баландшавии СТЭ (суръатит таҳшоншавии эритроцитҳо) пайдо шавад.

Дар бисёр ҳолатҳо аломатҳои шадид дар охири ҳафта нест мешаванд, вале каме сулфа бо ихроҷи балғам метавонад, ки ба муддати 10-14 рӯз боқӣ монад. Сихати пурра бо мӯътадилшавии нишондиҳандаҳои нафаскашии бемрунатар дар охири ҳафтаи дуюм авали ҳафтаи сеюм ба миён меояд. Дар ҳолати паҳншавии илтиҳоб ба олвеолаҳо бронхопневмония ба вучуд меояд. Маҳкамшавии бронх бо балғам ателектази шушҳо, ки бо пневмония аворизнок мегардад, ба миён меорад. Дар як қисми беморон равиши давомнок бо гузариш ба намуди музмин мушоҳида карда мешавад, ки ин мумкин аст бо набудани муолиҷаи лозима вобаста бошад.

Ташхис ва ташхиси тафриқавӣ. Ташхис дар асоси оғози шадид, чой доштани сулфа бо ихроҷи балғам, аломатҳои захролудшавии организм, чой доштани дар аввал хирросҳои хушк ва баъдан намнок гузошта мешавад. Ҳангоми таҳқиқи рентгенологӣ набудани минтақаҳои тира ёрӣ медиҳад, ки бронхити шадидро аз пневмонияи мавзей тафриқавӣ намоем.

Муолиҷа. Муолиҷа бештар вақт дар хона гузаронида мешавад. Бемор бояд, ки ҳудро аз тағйири якбора ҳарорати муҳити атроф эҳтиёт намояд. Маводҳои доруворӣ зидди илтиҳобӣ (чавҳари атсетилсалитсилат ва маводҳои доруворӣ, ки таъсири ҳароратпаस्तкунанда ва дардпаस्तкунанда доранд, истифода бурда мешаванд), витаминҳо, хусусан гурӯҳи С ва А барои муолиҷа истифода бурда мешаванд.

Истифодаи намуди ҳаббии антибиотикҳо ва сулфаниламидҳо бо вояҳои қабулшуда, дар ҳолати равиши вазнини беморӣ, дар давраи эпидемияи зуком, ҳангоми бронхитҳои одамони пиронсол, инчунин шахсоне, ки аз ҳисоби бемориҳои ҳамрав сустшуда, лозим аст. Дар бемороне, ки бронхити шадид, пас аз уфунати вирусӣ, пайдо шудааст, ба 9 муолиҷаи умумӣ ҳамроҳ намудани маводҳои доруворӣ зиддивирӯсӣ: полиглобулини зардобӣ (3-6мл), гаммаглобулини зиддизукомӣ (2-4 мл. дохили мушак, 1-2 инъексия), интерферон лозим мебошад [5].

Барои беҳтар хориҷшавии балғам ва равонтар шудани он экстракт ва маҳлули чӯшонидашудаи решаи алтей, маҳлули чӯшонидашудаи термопсис, ипекакуана, ҳабби мукалтин, маҳлули 3%-и йодиди калий, ингалятсия бо маҳлулҳои ишқорӣ истифода бурда мешаванд. Барои пурра хориҷшавии балғам истифодаи ҳолатҳои дренажӣ ва машқҳои гимнастикаи муолиҷаи лозим аст.

Ҳангоми чой доштани бронхоспазм маводҳои бронхолитикӣ: ҳаббҳои теофидрин, эфедрин – 0,025 г. ва эуфиллин – 0,15 г. х3 мар. дар 1 рӯз таъйин карда мешаванд.

Хангоми сулфаи хушки азиятдиҳанда истифодаи маводҳои зиддисулфаи нашъадор (кодеин, дионин) ва гайринашъавӣ: либексин, глаутсин, глаувент, балтиксро истифода бурда мешаванд. Истифодаи горчичник ба қифаси сина ва пӯшт, гузоштани шиша ба пӯшт, тар кардани пойҳо дар оби гарм низ истифода бурда мешавад. Ба бемор нушидани микдори зиёди моеи гарм, обҳои маъдани таркиби ишқорӣ дошта тавсия дода мешавад.

Барои пешгирии гузариши бронхити шадид ба намуди музмин муолича бояд то пурра сикҳатшавии бемор давом дода шавад. Қобилияти кори бемор баъди аз байн рафтани нишонаҳои беморӣ барқарор мешавад.

Адабиёт:

1. Внутренние болезни – под редакцией Ф.И. Комарова, В.Г. Кукеса, А.С. Сметнева. – Москва, Медицина, 1990.
2. Гогин Е. Е., Тихомиров Е.С. Диагностика и лечение внутренних болезней. – М.: Медицина, 1991.
3. Дворжецкий Л. И. Внебольничная пневмония - взгляд терапевта // Consilium medicum. Болезни дыхательной системы. 2008. Т.10, №3. С.34-37.
4. Устоев М.Б. Биология. Анатомия ва физиологияи одам. – Душанбе: 2008. – 191 с.
5. Устоев М.Б. Биология инсон ва сикҳатии ӯ. – Душанбе: Нашриёти «Сарпараст», 2001. – 189 с.
6. Шокиров Ю.А. Бемориҳои дарунӣ. – Душанбе, 2011. – 417 с.
7. Шептулин А.А. Маводи прокинетикӣ мотилиум: аҳамияти фармакологӣ ва шароити клиникии истифодабарӣ. / Клин. Мед. 1997 с.
8. Энциклопедияи мухтасари тиб. – Душанбе, 2011. – Ҷ.2. – 512 с.
9. Энциклопедияи мухтасари тиб. – Душанбе, 2012. – Ҷ.3. – 503 с.
10. Энциклопедияи мухтасари тиб. – Душанбе, 2012. – Ҷ.4. – 503 с.
11. Энциклопедияи мухтасари тиб. – Душанбе, 2012. – Ҷ.5. – 487 с.
12. Lam S.K. The role of Helicobacter pylori in functional dyspepsia. Ibid. 6. Malagelada J/R. Upper GI management issues for gastroenterologist/-Ibid. 7. Stanghellini V. Subgroups. Predominant symptoms, dysmotility and hypersensitivity/vInnovation towards better GI care. I. Jassen-Cilag congress. Abstracts.-Madrid. 1999.

Калидвожаҳо: *патогенез, нафаскашӣ, пайдоиш, шуш, нафас, бемор, муолича, пешгирӣ, нишонаҳо ва ғайра.*

Аннотация

СПОСОБ ПРОФИЛАКТИКИ ЗАБОЛЕВАНИЙ ДЫХАНИЯ И ЕГО РАСПРОСТРАНЕНИЕ

В статье указывается, что болезни органов дыхания (БОД) в настоящее время приобретают все большее медико-социальное значение, что обусловлено широким распространением бронхолегочной патологии среди населения всех стран и ежегодным увеличением числа впервые выявленных больных, систематическим ростом числа лиц, страдающих хроническими заболеваниями органов дыхания. Болезни органов дыхания лидируют в общей заболеваемости населения, занимая 1-е место в структуре первичной заболеваемости во всем мире, и имеют дальнейшую тенденцию к росту. Особенно это касается пневмоний, хронических обструктивных заболеваний легких, бронхиальной астмы. Смертность от БОД находится на 4-м месте в общей структуре смертности после болезней системы кровообращения, травм, отравлений и новообразований.

Ключевые слова: *патогенез, дыхание, происхождение, легкие, дыхание, болезнь, лечение, профилактика, симптомы и т. д.*

Annotation

METHOD FOR PREVENTION OF RESPIRATORY DISEASES AND ITS DISTRIBUTION

The article indicates that respiratory diseases (RCD) are currently acquiring more and more medical and social significance, which is due to the widespread spread of bronchopulmonary pathology among the population of all countries and an annual increase in the number of newly diagnosed patients, systematic growth the number of persons suffering from chronic respiratory diseases. Diseases of the respiratory system are leading in the overall morbidity of the population, taking the 1st place in the structure of primary morbidity in the world, and have a further tendency to increase. This is especially true for pneumonia, chronic obstructive pulmonary disease, bronchial asthma. Mortality from AML is in 4th place in the overall structure of mortality after diseases of the circulatory system, injuries, poisoning and neoplasms.

Key words: *pathogenesis, respiration, origin, lungs, respiration, disease, treatment, prevention, symptoms, etc.*

Маълумот дар бораи муаллиф: Саидзода Аюби Давлаталӣ, магистранти соли якуми факултети биологияи ДДОТ ба номи Садриддин Айни, ихтисоси биология 1 – 02 04 01. Суроға: шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ 150 х. 18. **Тел:** 989110066, 555550629.

Рохбари илмӣ: номзоди илмҳои педагогика, дотсент Шарипов М.М.

Сведения об автор: Саидзода Аюби Давлатали, магистрант первого курса биологического факультета Таджикского государственного педагогического университета имени Садриддина Айни по специальности биология 1 - 02 04 01. Адрес: г. Душанбе, проспект Рудакӣ, 150. 18. **Тел:** 989110066, 555550629

Научный руководитель: кандидат педагогических наук, доцент Шарипов М.М.

About the author: Saidzoda Ayubi Davlatali, 1st year master of biological faculty of the Tajik State Pedagogical University named after Sadriddin Aini, specializing in biology 1 - 02 04 01. Address: Dushanbe, Rudaki Avenue, 150.18. **Tel:** 989110066, 555550629

Scientific adviser: Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor Sharipov M.M.

ОМУЗИШ ВА ПАРВАРИШ

*Горончиева Парвина,
магистранти соли дуҷуми факултети забони англисӣ*

КОР БО МАТНҲО ЯКЕ АЗ ШАКЛҲОИ ФАЪОЛИЯТИ ОМУЗИШИ ЗАБОНИ ХОРИЧӢ

Мувофиқи меъёрҳои нави таҳсилоти олии, хатмкунандагони донишгоҳҳо мутахассисони соҳаи муайяни фаъолият бояд донишҳои саҳеҳ, маҳорат ва малакаҳое, ки дар раванди омӯзиш аз худ намудаанд доро бошанд. Замони муосир фаъолияти касбии баландро тақозо менамояд. Мутахассисон бояд омада бошанд, ки дар вазъияти зарурӣ аз уҳдаи хондан, таҳлил ва тарҷумаи матнҳои дараҷаи мушкилоташон гуногун баромада тавонанд. Рӯз то рӯз имконияти иштирок кардан дар конфронсҳо ва мулоқотҳои расмӣ зиёд мегардад, ки он алоқаи бевосита дорад ба қобилияти баёни фикри худ доир ба мавзӯҳои гуногун. Бинобар ин кор бо матнҳо, таҳлили он ба бисёр тадқиқотчиён ҳамчун қисмати муҳими раванди таълим пешкаш мешавад, ки дар натиҷаи азхудкунии он ташаккулёбии малакаҳо ва маҳоратҳое, ки бо дигар намудҳои фаъолияти нутқӣ вобастагӣ дорад, ба вучуд меояд.

Дар давраи муосири пешрафти соҳаи маориф кор бо ахборот ҳамчун қисмати муҳими фаъолияти касбии ҳар як мутахассис мебошад. Дараҷаи баланди ахбороти фарҳангӣ, қобилияти донишҷӯи ҳуҷҷатҳои гуногуни соҳаи худ, қобилияти самтбӣ дар сарчашмаҳои гуногуни ахборот, малакаҳои мунтазамгардонӣ, шарҳ ва қобилияти мубодилаи ахборот ва инчунин донишҷӯи забони хориҷӣ талаботи мутахассисонро дар бозори ҷаҳонии меҳнат боз ҳам зиёд мегардонад [1, 19].

Дар раванди омӯзиши забони хориҷӣ ба донишҷӯёни ошно кардани ахбороти дорои хусусияти иҷтимоӣ ва касбӣ дошта, таҳлили малакаҳои истифодабарии сарчашмаҳои дигар забон дар фаъолияти ояндаи касбии худ ба вучуд меояд. Донишҷӯён ҳамчун мутахассисони оянда бояд барои худомӯзии пайваста омода бошанд. Бо мақсади ноил шудан ба ҳадафҳои гузошташуда аз ҳама методи самарабахш дар омӯзиши забони хориҷӣ ин муносибати касбӣ-нигаронидашуда мебошад, ки ташаккули малакаҳои муайяни муоширати ғайризабонии донишҷӯёноро дар самтҳои гуногуни касбӣ ва илмӣ пешниҳод менамояд.

Дар доираи муносибати касбӣ-нигаронидашуда ба омӯзиши забони хориҷӣ дар муассисаҳои олии омӯзиши хондани матнҳои дигар забон муҳим шуморида мешавад. Кор бо матн ҳамчун асос барои омӯзиши тахассус дар вазъияти оддӣ муоширати касбӣ пешбинӣ карда мешавад. Хусусияти омӯзиши забони хориҷӣ дар гурӯҳҳои ғайризабонӣ дар он аст, ки хониш, тарҷума, фаҳмиш ва таҳлили матнҳои касбӣ моҳияти раванди омӯзиш мегарданд. Дар ин мафҳум бояд таърифи онро дар назар дошт, ки (матн-ин натиҷаи муошират ё хат, маҳсули фаъолияти нутқ, воҳиди асосии муошират аст, ки шахс онро дар раванди фаъолияти нутқ истифода мебарад).

Хониш яке аз усулҳои муҳими ба даст овардани ахборот дар замони муосир мебошад. Тамоми раванди омӯзиш метавонад ҳамчун маҷмуи матнҳои дорои маънои гуногун пешниҳод мешавад. Ҳама гуна матн ҳам дар забони модарӣ ва ҳам дар забони хориҷӣ дар ду ҷабҳа дида мешаванд. Ба гуфтаҳои Ю. М. Лотман «Дар сохтори умумии фарҳанг матнҳо ду вазифаи асосиро иҷро менамоянд; қомилан равона кардани дониш ва тавлиди мафҳумҳои нав» [2, 303].

Дар раванди хониш ва дарки матнҳои забон хориҷӣ инкишофи шахсии донишҷӯ ба вучуд меояд. Омӯзгор бояд кӯшиш намояд, ки шароитро фароҳам созад, ки дар он сифати афзалиятнокии ҳар як донишҷӯ инкишоф дода шавад; малакаи муошират намудан бо коллектив, нуктаи назари худро баён намудан, аз матн фикри асосиро дарёфтан, гуфторҳои худро тавсия намудан. Возеҳ аст, ки дар натиҷаи омӯзиши бомувофиқ ва истифодабарии малакаҳои хониш донишҷӯ инчунин фаъолияти самаранокро иҷро менамояд; мисол, истифодаи ахбороти бадастовардашуда дар нутқи шифоӣ ё хаттӣ, тариқи муоширати ҳаррӯза ё касбӣ мебошад. Чунки хониш худ як намуди фаъолияти ретсептивӣ мебошад.

Хониш худ ҳамчун фаъолияти нутқӣ имконият медиҳад, ки масъалаҳои гуногуни касбиро, ки дар сари роҳи мутахассиси оянда пеш меояд, бартараф намояд. Барои самаранок истифода намудани маводҳои матнӣ бояд ҳама намуди хонишро азхуд намуд. Намудҳои хонишро метавон чунин аз назар гузаронид: «Пайдарҳамии фаъолият, вобастагии мақсад ва тавсифи маҳсули мувофиқаи усулҳои таҳлили маънои матн, ки тавассути бинӣ қабул шудааст». Намудҳои гуногуни хониш бо мақсад ва вазифаи коммуникативии хонанда асос ёфтанд, ки дарки саҳеҳ ва пурраи маводро муайян менамояд. Ин меъёрҳо дар таснифоти умумии намудҳои хониши С. К. Фаломкина гузошта шудаанд, ки онро тақсим намудааст: хониши азназаргузаронӣ, хониши шиносӣ, хониши омӯзишӣ ва хониши ҷустуҷӯӣ [5].

Хониши азназаргузаронӣ- ин хониши матн бо қисматҳои барои пурратар шиносӣ пайдо намудан бо таркиб ва ҷузъиёти он мебошад. Вазифаҳое, ки дар назди донишҷӯ гузошта мешавад, аз гирифтани маълумоти умумӣ дар бораи масъалаҳое, ки дар матн дида мешавад, иборат мебошад. Моҳият ва аҳамияти мавод ва баҳодиҳӣ ба дониши худ, ки бо ин саволҳо алоқаманд аст, иборат мебошад. Маҷмулиятиҳо барои инкишоф додани ин намуди хониш чунинанд:

- 1) Матнро аз назар гузаронед ва муайян намоед, ки ба кадоме аз мавзӯҳои пешниҳодшудаи он дохил мешаванд.
- 2) Матнро аз назар гузаронида кӯшиш намоед, ки маънои муҳтасари онро дарк намоед.
- 3) Калидвожаҳоро аз матн ёфта, онро ба мавзӯи муайян ҳамроҳ намоед.

Хониши шиносой аз хониши пурраи матн ва аз он гирифтани ахбороти лозима иборат аст. Ин ҷо муҳим қобилияти фарқ карани ахбороти асосӣ ва дуюмдараҷа шуморида мешавад. Дар назди хонанда вазифаи ба вучуд овардани ахбороте, ки аз матн гирифтааст, гузошта намешавад. Машғулиятҳое, ки барои инкишофи ин намуди хониш гузошта мешавад, чунинанд:

1) Матнро хонед ва ба савол ҷавоб диҳед.

2) Таносуби калидвожаҳоро дар мундариҷаи матн муайян намоед (мисол ба ҳар як сарҳат калидвожаҳоро интиҳоб кардан).

3) Матнро хонда, калимаҳои баъдинаро таҳлил намоед. Таснифоти калимаҳоро дар матн ёбед.

Хониши омӯзиши ин раванди пурра ва куллан дарк намудани ахборот, ки дар матн вучуд дорад ва тарафи танқидии он аст. Ин намуди хониш вақти зиёдро барои хондани бодикқат ва таҳлили мундариҷаи матн талаб менамояд. Машғулиятҳо барои ин намуди хониш чунинанд:

1) Матнро хонед ва пурратар ба саволҳо ҷавоб диҳед. Саволҳо чунин сохта шудаанд, ки зарурияти баргаштан ба ҳар як сарҳат ё қисмати он вучуд дорад.

2) Матнро хонед ва шарҳи ислоҳотҳоро, ки баъд аз матн меоянд, пешниҳод намоед.

3) Маънои мухтасари ҳар як сарҳатро дар як ҷумла тартиб диҳед.

Хониши ҷустуҷӯӣ – ин аз матн зуд дарёфтани ахбороти асосӣ мебошад. Машғулиятҳо барои инкишофи ин намуди хониш чунинанд:

1) Матнро хонед ҳамаи таърихҳоро интиҳоб намоед ва онҳоро бо рӯйдодҳо мувофиқа намоед.

2) Қаҳрамонони асосии матнро муайян намоед.

3) Ҳамаи нишондиҳандаҳои рақамиро интиҳоб намоед ва муайян созед, ки ба кадом мавзӯё онҳо тааллуқ доранд.

Возеҳ аст, ки барои кори бомувофиқ бо маводҳои гуногуни матнӣ ба мутахассис лозим меояд, ки малака ва қобилитеро, ки бо ҳамаи намудҳои хониш алоқамандӣ дорад инкишоф диҳад, чунки онҳо робитаи мустақкам доранд ва мантиқан аз ҳамдигар сарчашма мегиранд. Дар раванди кор бо маводи ғайризабонӣ мутахассис аввал бояд сарчашмаи онро аз назар гузаронад ва муайян намояд, ки бо мавзӯи ӯ мувофиқат менамояд. Оё он ахбороти заруриро дорост ва зарурияти бодикқаттар хондани ин мавод аст. Дар ин ҷо ба ӯ малакаҳои хониши аз назаргузаронӣ кӯмак менамояд. Агар мавод бо мақсади хонанда мувофиқа намояд, мутахассис бояд бо мундариҷаи мавод шинос шавад - ин хониши шиносӣ мебошад. Дар замони мавҷуд будани маводи зарури он метавонад ба хониши бодикқаттари мавод барои дарк ва таҳлили мундариҷаи он гузарад, ин хониши омӯзиши мебошад. Дар баъзе мавридҳо малакаҳои хониши ҷустуҷӯӣ ба мутахассис имконият медиҳад, ки аз мавод ахбороти лозимаро дарёбад. Дар раванди баамалбарории муносибати касбӣ- нигаронидашуда ба омӯзиши забони хориҷӣ ба донишҷӯён омӯзонидани истифодабарии ҳамаи намудҳои хониш дар фаъолияти ояндаи худ лозим аст.

Омилҳое, ки нақши муҳимро дар интиҳоби матнҳо дар омӯзиши хониши касбӣ- нигаронидашуда мебозанд, инҳо мебошанд:

- муносибати касбӣ нигаронидашуда ба матн: мавҷудияти ислоҳоти одӣ ва омилҳо дар матн, ки ба донишҷӯён дар фаъолияти ояндаи касбиашон лозим меоянд.

- муайян намудани дараҷаи мушкилии мавод ва сатҳи забонии донишҷӯён. Аз он имконияти дуруст дарк ва тарҷума намудани матн, инчунин имконияти тартиб додани изҳороти шифохӣ доир ба мавзӯё вобастагӣ дорад.

- навъ ва муҳимияти мундариҷаи матне, ки ҳамчун омили иловагӣ барои хондани он ва омӯзиши забони хориҷӣ баромад менамояд.

- саҳеҳии маводи матнӣ. Донистани забони хориҷӣ дар дараҷаи муайян барои хондани матнҳои мувофиқнашуда дараҷаи руҳбаландшавии хонандагонро зиёд мегардонад, чунки он истифодаи аслии сохторҳои гуногуни забонро нишон дода, имконияти дарки муносибати фарҳанги забони дигарро фароҳам меоварад.

- пайдарпаии мавод ва мундариҷаи матнҳо; принципи машҳур «аз содда ба мураккаб». Ташаккулёбии бомувофиқ, мустақкамкунӣ ва тақмили малакаҳои нутқӣ аз тарзи дурусти ташкили маводи дарсӣ вобастагӣ дорад.

- самти нутқии маводи матнӣ; машғулиятҳое, ки бо ташаккулдиҳӣ ва инкишофдиҳии малакаҳои нутқӣ доир ба матн алоқаманд мебошанд. Маводҳои хусусияти кишваршиносӣ ва фарҳангӣ дошта заруранд барои фаҳмидани фарҳанги мамлакате, ки забонашро меомӯзанд.

- таносуби функционалӣ-услубӣ ва жанрӣ ба адабиёти махсус. Дар роҳнамоии муносибати функционалӣ дар интиҳоби матнҳо ҳамаи маводҳои матнро метавон ба се намуд ҷудо кард;

1) матнҳо барои инкишофи санъати гуногуни хониш (хониши азназар гузаронӣ, шиносӣ, омӯзишӣ ва ҷустуҷӯӣ);

2) матнҳое, ки равона шудаанд барои интиҳоби малака ва маҳорати муайян дар асоси маводҳои хондашуда;

3) матнҳои дарсӣ, ки ҳамчун сутун барои изҳороти монологӣ хизмат менамоянд. Сохти класикии кор бо матнҳои хуруфишуда аз се марҳила иборат аст: марҳилаи пешазматнӣ, марҳилаи матнӣ ва марҳилаи баъд аз матнӣ.

Марҳилаи аввал тавсиф меёбад бо сарсухан ва шиносӣ бо маводи нави лексикӣ, истифодабарии донишҳои заминавӣ барои фаъол намудани шавқ ба омӯзиши нав, бартарафнамоии мушкилоти маъноӣ

ва забонӣ. Он метавонад, ки аз машғулиятҳои гуногуни дорои хусусияти муоширати буда иборат бошад; саволҳои ғридиҳанда, муайянкунии мундариҷаи матн бо мувофиқа ба номгӯи он ва ғайра.

Марҳилаи дуюм аз шиносоии бевосита бо матн ва истифодаи маводи нави лексикӣ дар намунаи он иборат аст. Машғулиятҳо барои марҳилаи дуюм бо санҷиши дарки пурраи мундариҷаи матн тариқи шифохӣ тавсиф мешаванд, масалан барои донишҷӯён пешниҳод мешавад, ки ба саволҳо ҷавоб диҳанд, иҷрои машқи «дуруст ё нодуруст» («true-false sentences»), калимаҳои партофтаҳо дар ҷумла гузоштан. Машқҳои хаттӣ аз навиштани аннотатсия ё мундариҷаи кӯтоҳи он иборат аст. Дар ин марҳила машғулиятҳо бо истифодабарии намунаҳои гуногуни хониш шароити хуберо барои ҳалли масъалаҳои гуногуни хониши фароҳам меорад. Чудо кардани фикри асосӣ аз матн ё тартиб додани мундариҷаи кӯтоҳи он барои ташаккули изҳороти мустақилона ба тарзи шифохӣ ё хаттӣ мусоидат менамояд. Машғулиятҳо барои башаклдарории ахбороти аз матн гирифташуда малакаи кори мустақилонаи донишҷӯёро бо сарчашмаҳои гуногуни ахборот ташаккул медиҳад.

Машғулиятҳо барои инкишоф додани малакаҳо дар намунаҳои гуногуни хониш метавонанд гуногун бошанд - гирифтани ахбороти асосӣ, таҳлили мундариҷаи он, малакаи баҳодиҳӣ ба ифоданокии матн ва шарҳи ахбороти гирифташуда. Ташкил намудани чунин машғулиятҳо барои донишҷӯён дар ташаккули малакаҳои муҳими даркнамоӣ ва баҳодиҳии ахборот дар робита ба саволҳои гузошта, ҳосил шудани ҳислати истифодаи донишҳои дар раванди хониш гирифташуда дар фаъолияти касбӣ ва баровардани ҳулосаҳои мустақил дар асоси далелҳои дар матнгузошташуда мусоидат менамоянд.

Мақсади марҳилаи сеюм ин мустақамнамони малака ва маҳоратҳои нутқӣ дар мисоли машғулиятҳо мебошад. Дар ин ҷо нақши муҳимро тақмилдиҳии маводи нави лексикӣ мебозад, баъзан вақт тақрири таркибҳои грамматикӣ дар машқҳои хусусияти шифохӣ ё хаттӣ;

- тартиб додани ҷумла аз рӯи намуна;
- тартиб додани ҷумлаҳо бо калимаҳои махсуси аз матн гирифташуда;
- тарҷумаи қисман ё пурраи матн;
- тарҷумаи калима ё ҷумлаҳо аз забони модарӣ ба забони хориҷӣ бо таъна ба матн;
- таҳвили ибораҳои пешниҳодшуда дар мувофиқа бо мақсади муайян.

Машқҳои баъд аз матн равона карда шудаанд барои санҷиши маводи хондашуда, назорати дараҷаи ташаккули малакаҳои хониш ва имконияти истифодаи ахбори гирифташуда дар фаъолияти касбии оянда, баҳодиҳӣ ба мундариҷаи маводи матн ва мувофиқаи ахбори гирифташуда бо таҷрибаи шахсӣ.

Дар адабиёти методӣ низ савол дар бораи омӯзиши гуфтугӯи дар асоси маводи матни васеъ муҳокима карда мешавад. Бисёр таҳқиқотчиён фикрҳои худро дар бораи он ки матнро инчунин метавон ҳамчун фаъолияти коммуникативӣ истифода намуд, баён намуданд. М.А. Нуждина таъкид мекунад, ки «гуфтугӯи дар асоси матн- ин мавод барои амали гардидани гуфтугӯи босифат мебошад» [6, 21]. Мавҷуд будани сохтори мукаммали машғулиятҳои дорои хусусияти муоширатидошта раванди ташаккули малакаю маҳорати хониши касбии ғайризабониро ифода мекунад. Ин машғулиятҳо бояд вазъияти ҳақиқии фаъолияти касбии мутахассисони ояндаро инъикос намояд ва омили муҳими ташаккули робитаи салоҳиятноки дар матн мебошад. Азҳуд кардани малакаи хониши касбӣ-нигаронидашуда хонандагонро ба иҷрои фаъолиятҳои гуногуни таълимӣ равона менамояд. Донишҷӯён бояд ҳавасманд бошанд дар истифодаи забони хориҷӣ барои ҳалли масъалаҳои касбӣ. Вазифарое, ки барои омӯзиши хониши касбӣ-нигаронидашуда гузошта мешавад, ташаккули намунаҳои муносиби фаъолияти нутро таъмин менамояд.

Ҳамин тавр, бояд қайд кард, ки ташаккули маҳорати кор бо матн бо муносибати касбӣ – нигаронидашуда ба омӯзиши забони хориҷӣ дар мактаби олии омили лозимӣ мебошад ва аз омӯзиши баробари ҳамаи намунаҳои хониш иборат аст. Мантиқи кори мутахассиси ояндаро бо матни ғайризабон ба инобат гирифта, аз ҳама муносибаш пайи ҳам иҷрои машғулиятҳое, ки алоқаи ҳамаи намунаҳои хонишро инъикос менамояд ба ҳисоб меравад. Омили муҳими қомеъи дар азҳудкунии малакаҳои хониши касбӣ- нигаронидашуда интиҳоби дурусти маводи матнӣ, ки на танҳо ба азҳудкунии дониши касбӣ балки имконияти ташаккули рӯҳӣ ва ҷисмонӣ шахсияти донишҷӯ мебошад. Маводи бодикқат сохташуда, ки ба ҳамаи талаботҳо ва меъёрҳои интиҳоб мувофиқа менамояд, сатҳи ҳамаи намунаҳои фаъолияти нутқиро афзун медиҳад, аз он ҷумла хондан ва тарҷумаи матнҳо, ҳамчунин ба омӯзиши мустақилонаи масъалаҳое, ки мушкilotҳои воқеии мутахассисони ояндаро, ки бо истифодаи сарчашмаҳои гуногуни ахбор алоқаманд мебошанд.

Адабиёт:

1. Азимов Э.Г., Шукин А. Н. Новый словарь методических терминов и понятий (теория и практика обучения языкам). – М.: Издательство ИКАР, 2009. – 448 с.
2. Куимова М.В., Кобзева Н.А. Иноязычный письменный текст как основа обучения устной профессионально-ориентированной речи студентов нелингвистических специальностей // Молодой ученый. – 2011. - № 3. Т. 2. – С. 19-21.
3. Лотман Ю.М. Культура и текст как генераторы смысла // Кибернетическая лингвистика. – М., 1983. – С. 23-30.
4. Нуждина М.А. К вопросу управления процессом порождения речевого произведения на основе текста. ИЯШ, 2002, № 2, с. 21-25.

5. Хорошева Н.В., Мясникова О.В. Практика работы с текстами в процессе обучения иностранному языку студентов-нефилологов // Концепт. – 2014. – Спецвыпуск № 08. – ART 14606.
6. Фоломкина С. К. Обучение чтению на иностранном языке в неязыковом вузе. – М.: Высшая школа, 2005. – 255 с.

Калидвожаҳо: *матни ғайризабон, намудҳои хониш, интихоби маводи матни, хониши касбӣ-нигаронидашуда, омӯзиши забони хориҷӣ*

Аннотация

РАБОТА С ТЕКСТОМ КАК ОДИН ИЗ ВИДОВ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ В УСЛОВИЯХ ПРОФЕССИОНАЛЬНО-ОРИЕНТИРОВАННОГО ОБУЧЕНИЯ ИНОСТРАННОМУ ЯЗЫКУ

В статье рассматривается работа с иноязычным текстом, его анализ, как база для изучения специальности. Автор раскрывает задачи, которые ставятся при обучении профессионально-ориентированном чтении. Таким образом, следует отметить, формирование умения работы с текстом при подходе к обучению иностранным языкам, заключается в равноценном обучении всеми видами чтения. В статье также приводятся примеры тренировочных заданий и описываются разные этапы работы с текстом.

Ключевые слова: *иноязычный текст, виды чтения, отбор текстового материала, профессионально-ориентированное чтение, обучение иностранному языку*

Annotation

WORK WITH THE TEXT AS ONE OF THE TYPES OF ACTIVITY IN THE CONTEXT OF PROFESSIONALLY ORIENTED FOREIGN LANGUAGE TEACHING

The article deals with working with a foreign language text, its analysis, as a basis for studying a specialty. The author reveals the tasks that are set when teaching professionally-oriented reading. Thus, it should be noted that the formation of skills to work with text in the approach to teaching foreign languages, is equal training in all types of reading. The article also provides examples of training tasks and describes different stages of working with the text.

Keywords: *foreign text, types of reading, the choice of textual material, professionally oriented reading, foreign language teaching*

Маълумот дар бораи муаллиф: Горончиева Парвина, магистранти соли дуҷуми факултети забони англисии ДДОТ ба номи Садриддин Айни. Телефон: 919910533

Рохбари илмӣ: д.и.п., профессор Авғонов С.

Сведения об авторе: Горончиева Парвина, магистрантка второго курса факультета английского языка ТГПУ имени Садриддина Айни. Телефон: 919910533

Нучный руководитель: д.п.н., профессор Авғонов С.

About the author: Goronchieva Parvina, the 2nd year of Master Student in the English Department of Tajik State Pedagogical University named after S.Aini. Tel: 919910533

Scientific supervisor: Professor Avghonov S.

*Камолова Шаҳноза,
магистранти соли дуюм факултети психология ва таҳсиоти фарогир*

ЧАНБАҲОИ ПСИХОЛОГИЮ ИҶТИМОИИ ҲАМКОРИИ ОИЛА ВА МАКТАБ ДАР РАВАНДИ ТАЪЛИМУ ТАРБИЯ

Дар давраи дигаргуниҳои иқтисодиву иҷтимоӣ дар кишвари мо вазифаи тарбияи насли наврас барои рушди ҷомеа аҳамияти махсус пайдо намудааст. Мактаб марҳилаи муҳим дар системаи тарбия ба ҳисоб меравад. Мушкилшавии вазъи иҷтимоию психологӣ тарбия, азнавтаҳлилу қорҳои педагогӣ ва методологии мактабро талаб мекунад. Мактабҳои муосир рушди системаи таҳсилоти тамоман навро дар асоси омӯзиши амиқи шахсияти хонанда, муносибати инфиродӣ бо ӯ, ташаккули шахсияти хонанда бо назардошти манфиатҳои ӯ, ташкили муносибати хонандагон бо ҳамдигар, муаллим ва олами атрофро талаб мекунад. Қорҳои тарбиявии мактаб бе дарназардошти он, ки фардияти кӯдак дар оила ташаккул меёбад, сохта шавад.

Оила дар инкишофи иҷтимоию психологӣ кӯдак мавқеи асосӣ дошта, дар ташаккули ҷаҳонбинию меъёрҳои ахлоқии рафтори ӯ нақши асосиро мебозад.

Таҷрибаи ҳамкории оила ва мактаб дар таълиму тарбияи насли наврас ва ба таври дуруст иҷтимошавии онҳо асосан аз садсолаи гузашта, дар шароити ягонаю яқранга ва яқшақлаи мактаби даврони Шӯравӣ, ки фикру ақида ва майлу хоҳиши хонандагон ва волидайн онҳоро ба назари эътибор намегирифт, оғоз мегардад. Дар ин замон оила дар муносибат бо мактаб ба таври пурра мавқеи тобеъияту вобастагиро ишғол менамуд. Тарбияи оилавӣ бошад, аксар вақт ба расму оин ва анъанаҳои халқӣ таъяс мекард.

Табодулотҳои иқтисодию иҷтимоии дар ҳаёти ҷамъиятӣ рӯйдода, дахсолаҳои охир дар системаи маърифат ва институтҳои оила тағйиротҳои куллиро ба миён овард. Яке аз чунин тағйиротҳо баҳри боз ҳам беҳтар намудани таълиму тарбияи насли муосир дар самтҳои гуногун, ҷоннок кардани ҳамкории ҷамъаҷонибаи оила ва мактаб ба шумор меравад.

Вазифаи асосии мактаб дар ташкили раванди ҳамкорӣ бо волидайн – аз ғаъол гардонидани ғаъолияти педагогӣ тарбиявии оила, баланд бардоштани хусусияти муҳими ҷамъиятӣ ва мақсаддорӣ он иборат мебошад. Муносибатҳои байниҳамдигарӣ ҷамъаи иштирокчиёни раванди таълиму тарбия, арзишҳои ахлоқӣ ва намунаҳои мусбати ҳаётӣ ба таври шоиста шакл гирифтани шахсияти хонандагон ва дуруст иҷтимошавии онҳо мусоидат менамояд. Муоширату муносибати мақсадноки мактаб бо оила дар рушди солимии психологӣ кӯдак нақши бузургро мебозад.

Ҳамкории оила ва мактаб бояд ба таври инфиродӣ сурат гирад, бинобар ин омӯзгор дар алоқамандӣ бо кӣ зиндагӣ кардани мактабҷа, шароити зиндагӣ, ҷойи зист, мавқеи иҷтимоии оила ва ғ. бо ҳар як мактабҷа ба таври алоҳида робита барқарор намояд. Яъне, ҳангоми таълиму тарбия ба ҷамъа ба таври яқхела дастуру нишондод додан, қоркарди тавсияю пешниҳодҳои умумӣ қобили қабул нест. Тавсияи ба як оила додашударо ба ҳеҷ вачҳ дар оилаи дигар тадбиқ намудан ғайриимкон аст.

Вазифаи мактаб аз маълумотдиҳӣ, дастгирии хонандагон ва падару модари онҳо иборат буда, оила низ дар навбати худ бояд барои дуруст ба роҳ мондани раванди таълиму тарбия ба мактаб кӯмак расонад. Тарбияи оилавӣ дар ҳамбастагӣ бо меҳру муҳаббат, таҷриба, расму оин, анъана ва маслиҳату тавсияҳои ҳешу таборон ва ҳамсоҳо сурат мегирад. Ҳамкории мазкур усулҳои педагогӣ мактабро муайян карда, ба омӯзгор имконият медиҳад, ки ҳангоми муошират бо волидайн аз тобишҳои махсуси мафтункунандаи таъсиррасонӣ истифода барад. Волидайн набояд ҳамеша аз фарзанди худ норизо бошанд, дар назди дигарон аз беодобию бадахлоқӣ, сернозу нузию бетарбиягӣ дар маҷмӯъ аз қамбудию норасогиҳои фарзанди худ шикоят кунанд. Волидайнро ба он водор қардан зарур аст, ки ба ҳислату хусусиятҳои мусбии фарзанди худ таъяс намуда, онҳоро ҳамеша рӯҳбаланд ва ба роҳи рост ҳидоят намоанд.

Шарти асосии ҳамкории оила ва мактаб – доштани таасуроти қомил доир ба ўҳдадорӣ ва мазмуни ғаъолияти ҳамдигар мебошад. Барои он ки инҳо ҳамдигарро дуруст дарқ кунанду ва имкониятҳои тарбиянамоии ҳамдигарро пурра фаҳмида тавонанд, зарур аст, ки байни ҳам робитаи воқеии дастгирии байниҳамдигариро барқарор намоянд ба худ ҳисобот диҳанд, ки амали мазкурро бо қадом мақсад анҷом медиҳанд, вазифа, восита ва натиҷаҳои ниҳии ҳамкории тарбиявии худро возеху равшан тасаввур намоянд.

Ақсаран падару модар масъулияти тарбиянамоии фарзандонро ба дӯши мактаб вогузор намуда, бо ин восита аз раванди ҳамҷун шахсият тарбия намудани онҳо қанораҷӯйӣ менамоянд. Қол он, ки дар ташаккули шахсияти кӯдак бояд ҳарду қониб дар яқҷоягӣ саҳмгузор бошанд. Тарбияи оилавӣ дорои муносибатҳои эмотсионалӣ буда, фароғири меҳру муҳаббати волидайн

ба фарзанд ва ҳиссиёти ҷавобии фарзанд ба падару модар мебошад. Меҳру муҳабати хонавода, хузуру оромбахшӣ муҳити оилавӣ кӯдаконро ба дарку қабули бечуну чаройи қонуну қоидаҳо, тарзи рафтор, фикру ақида ва марому талаботҳои оилавӣ ҳавасманд менамоянд. Барои он, ки оила аз ӯҳдаи тарбияи кӯдак бомуваффақ барояд, волидайн бояд аз талаботҳои асосии педагогӣю психологӣ огоҳ бошанд ва барои тарбияи дурусту комили кӯдак шароити заруриро барпо намоянд [6, 124].

Шароити аввалину аз ҳама зарурии тарбияи дурусти кӯдак пеш аз ҳама муҳайё кардани ҳамон муҳити оилавӣ ба шумор меравад, ки дар он ҳар як падару модар ва дигар аъзои калонсоли оила дар тарбияи аъзоёни хурдсоли он масъулияти баланд эҳсос намоянд. Ҳадафи асосие, ки оила, мактаб ва тамоми ҷомеа талоши расидан ба онро доранд, рушди инсонӣ комил, соҳибмаълумот, аз нигоҳи ҷисмонӣ ва ахлоқӣ солим, уҳдабаро ва меҳнатдӯст ба шумор меравад. Аз ин нуқтаи назар вазифаи асосии кори омӯзгорони мактаб бо падару модарони талабагон аз ҳамаҷониба маърифатноккунонии тарбиявӣ аз ҷумла, мусаллаҳ намудани онҳо бо донишҳои асосии назариявӣю амалии қор бо хонандагон, ҷалби таваҷҷӯҳи падару модар ба иштироки фаъолона ба раванди таълиму тарбия, дар волидайн ташаккул додани талаботи зиёд ба худомӯзӣ, шинос намудани омӯзгорон бо методҳои гуногуни тарбияи оилавӣ, интиҳоб ва мукамал кардани таҷрибаи пешқадам ва ғайра иборат мебошад.

Ҳангоми барпо кардани раванди ҳамкории оила бо мактаб бояд масъалаҳои зерин ба назар гирифта шаванд:

- тарбияи кӯдаки ягона дар оила, хусусияти ба худ хоси таъсири оилаи нопурра ба кӯдак;
- бо сабаби серкор будани падару модар маҳдудияти вақти муоширатнамоии онҳо бо фарзандон.

Ҳамкории гурӯҳи педагогӣю мактаб бо падару модарони шогирдон дар шакли инфиродӣ ва гурӯҳӣ ба амал бароварда мешавад. Ҳамкории оила ва мактаб шартӣ асосии комили мукамал ба воя расонидани насли наврас мебошад, зеро мактаб бе дастгирию кӯмаки оила натиҷаҳои баланди таълиму тарбияро таъмин карда наметавонад. Дар фарқият бо дигар синфҳои иҷтимоӣ оила ба кӯдак таъсири пайваста расонида, дорои имкониятҳои қариб номаҳдуди ташаккулдиҳии сифатҳои шахсии онҳо мебошад. Ба роҳ мондани муоширату муносибати солиму созанда бо падару модар замоне дуруст сураат мегирад, ки агар омӯзгор ҳар як лаҳзаи раванди робита бо волидайнро ба нақша гирад. Бо назардошти вазъият ва хусусиятҳои фардӣю психологӣю ҳар як падару модар робитаи мақсаднокро ба роҳ монда, на танҳо мазмунӣ сӯҳбат, балки вариантҳои гуногуни гардишҳои эҳтимолияю ғайриинтизорӣ чараёнӣ робитаро пешбинӣ намояд. Ҳангоми ислоҳ намудани раванди таъсиррасонии тарбиявӣю волидайн ба фарзанд, бояд дар хотир дошт, ки даҳолати бевоситаю беодобона ба қорҳои дохилиоилавӣ, метавонад сабаби ба миён омадани эътирози волидайн гардад, зеро ҳар як падару модар фарзанди худро дар алоқамандӣ бо дониш, маҳорат, ҳиссиёту эътиқод ва таҷрибаи ҳаётии ба худ хос тарбия менамояд.

Нисбати хоҳишу дархости падару модар ҷиддӣ муносибат қардан дарқор аст. Ҳангоми ба кӯдак зараровар будани иҷроӣ хоҳишу дархост, бояд аз иҷроӣ он даст кашид. Муоширати инфиродӣ ба омӯзгор на танҳо барои ба волидайн таъсир расонидан, балки дар аксар маврид барои дарёфти роҳи дурусти барқарорнамоии робитаи созанда бо кӯдак имконият медиҳад.

Барои ҳамкории муваффақонаи оила ва мактаб дар тарбияи кӯдак падару модарро зарур аст, ки рафтор ва фаъолияти фарзандони худро таҳлил қарда тавонанд. Барои ин:

- дастуру методикаҳои маърифатноккунонии педагогӣю психологӣю падару модарон доир ба тарбияи дурусти ахлоқӣю кӯдаконро тартиб додан;

- волидайнро барои ҳамчун шахсияти барои ҷомеа ғоидаовар ба воя расонидани кӯдакон ва ба аз худ қардани донишҳои махсуси психологӣю педагогӣю талқин қардан;

- ҳамкории тарафайни падару модарон ва омӯзгоронро бояд мукамал ва доираи фаъолияти яқоягӣю онҳоро васеъ қардан. Агар миёни падару модар ва роҳбари синф муносибатҳои эътимоднок вуҷуд дошта бошад, он гоҳ роҳбари синф бо дархост ё хоҳиш аз натиҷаи мушоҳидаҳои волидайн истифода бурда метавонад.

Тамоюли мазкур тағйирдиҳии намудҳои гуногуни фаъолияти маърифатӣ – метод, шакл ва воситаҳои таълимо баён менамояд.

Қорҳои инфиродӣ бо падару модарон ва шахсонӣ калонсоли онҳоро ивазқунанда гуногуншаклу гуногунмазмун буда метавонанд. Волидайн дар яқоягӣ бо мактаб дар ташкил ва инкишоф додани раванди таълиму тарбия ва баланд бардоштани савияи дониш ва малакаи донишандӯзӣю хонандагон: роҳбарӣ қардан ба маҳфилҳо, дар назди хонандагон ва падару модари онҳо дар мавзӯҳои гуногуни хусусияти тарбиявидошта баромад қардан, иштирок дар

корҳои берун аз синфию берун аз мактабӣ, ҳаргуна кӯмакрасонию дастгириҳои хусусияти хоҷагидоридошта, ҳамкорӣ карда метавонанд [2, 221].

Бартариҳои кори фардӣ дар он ифода меёбад, ки волидайн дар танҳои бо омӯзгор доир ба ҳамагуна мушкилиҳои дохилиоилави ба кӯдак алоқаманд буда, ки шояд дар ҳузури шахси бегона доир ба онҳо ҳарфе задан мумкин набояд, ошкоро сухан меронад. Ҳангоми истифода аз методи сӯҳбати инфиродӣ набояд фаромӯш кард, ки мазмуни сӯҳбат танҳо ба омӯзгор ва волидайн дастрас буда, аз бегонагон махфӣ нигоҳ дошта мешавад.

Ҳангоми барқарор кардани ҳамкориҳои оила ва мактаб бисёр чиз аз воҳурии аввалин саҳт вобаста мебошад, бинобар ин ҳангоми чунин воҳурӣ бо падару модар доир ба мушкилиҳои кор бо кӯдакон ва камбудии онҳо сухан рондан лозим нест. Бояд бо тамоми дониш ва маҳорату малакаи худ волидайнро бовар кунанд, ки барои таълиму тарбияи фарзандони онҳо тамоми шароит муҳайё карда шуда, ба онҳо омӯзгорони соҳибмаълумоту ботаҷриба дарс меғунанд.

Барои аз наздик шинос шудан бо волидайн аз методи сӯҳбати инфиродӣ истифода бурдан ба мақсад мувофиқ аст. Дар чунин шакли сӯҳбат шумида тавонистани ҳамдигар хело муҳим аст. Ҳангоми шиносшавӣ бо волидайн риоя кардани шартҳои мазкур ҳатмист. Барои дуруст тарбия кардани хонандагон шакли кори гурӯҳӣ бо падару модарон низ имкониятҳои васеъ фароҳам меорад: маълумотнокунонии васеи педагогии падару модар ё шахси онҳоро ивазкунанда, мубодилаи таҷрибаҳо, ба ҳаёти хонандагон ҷалб кардани диққати волидайн аз ҷумлаи мисолҳои кор гурӯҳӣ бо падару модарон мебошад. Чунин тарзи кор дар ду самт гузаронида мешавад: баланд бардоштани маданияти педагогиро психологӣ волидайн ба хоҳири нисбатан мукамал ба анҷом расонидани ӯҳдадориҳои ба тарбияи фарзанд алоқаманд буда, ба як гурӯҳи бо ҳам дӯсту мутаҳид, ки самти фаъолияти он барои ҳамаҷониба баланд бардоштани дараҷаи таълиму тарбияи тамоми хонандагон нигаронида шудааст, муттаҳид кардани падару модарон мебошад.

Шакли асосии ҳамкориҳои коллективи мактаб бо падару модарон – маҷлисиҳои синфӣ падару модарон мебошад, ки моҳе як маротиба гузаронида мешавад. Истифода аз чунин тарзи кор, коллективи омӯзгорон ва падару модаронро бо ҳам наздик намуда, имконият медиҳад, ки роҳҳои нисбатан мувофиқ бехтарини таъсиррасонии тарбиявиро психологӣ ба кӯдакон, эҷод ва мавриди истифодаи умум қарор дода шавад. Дар маҷлисиҳо падару модаронро пай дар пай бо мақсаду вазифа, мазмун, роҳи усулҳои таълиму тарбияи кӯдакон дар оила ва мактаб шинос менамоянд. Маҷлисиҳои падару модарон ба таври мухталиф ташкил карда шуда, қисми асосии он – маълумотнокунонии педагогиро психологӣ волидайн – дар шакли лексия, маъруза, сӯҳбат ва машварат гузаронида мешавад.

Яке аз усулҳои кор бо волидайн барпо кардани маҷлисиҳои муқоисавии падару модарон мебошад, ки дар шакли масъалагузорӣ сураат гирифта, тавассути он мақсади тарбия, нақши волидайн дар тарбияи фарзанд, роҳҳои тағйир ва тақмили мукамал намудани тарзи тарбия, дигаргун кардани муҳити атроф ва ғайра муайян карда мешавад. Шакли дигари ҳамкориҳои оила бо мактаб – ин баромади волидайн дар назди хонандагон доир ба масъалаҳои гуногун аз ҷумлаи қачрафторӣ (нашъамандӣ, сигоркашӣ, майзадагӣ ва оқибатҳои фоҷиабори онҳо) нигоҳ (манфиат ва офатҳои он, нигоҳи ҳешутаборӣ ва оқибатҳои он, тарзи дурусти интиҳоби ҳамсар, масъулияти падару модар дар тарбияи фарзанд) ва ғайра буда метавонад. Мазмуну моҳияти баромадҳо бояд ба дарку фаҳмиши хонандагон мувофиқ кунонида шавад.

Аз гуфтаҳои боло ба хулосае омадан мумкин аст, ки масъалаи ба таври шоиста ба роҳ мондани раванди таълиму тарбия ва дуруст иҷтимоишавии шахсияти мактаббачагон бе ҳамкориҳои наздик ва дастгирии фаъолонаи байнихамдигарии мактабу оила ғайримمкин аст.

Адабиёт:

1. Коджаспирова Г.М. Педагогика: Учебник. – М. : КНОРУС, 2010.; 2004. – 744 с.
2. Подласый И.П. Педагогика: Учеб. для вузов: В 3 кн. Кн.1: Общие основы. Процесс обучения / И.П.Подласый. - 2-е изд., испр.и доп. – М.: 221 стр. ВЛАДОС, 2007. – 527 с.
3. Подласый И.П. Педагогика: Учеб. для вузов: В 3 кн. Кн.2: Теория и технологии обучения / И.П.Подласый. - 2-е изд., испр.и доп. – М.: ВЛАДОС, 2007. – 575 с.
4. Сластенин В.А. Педагогика: Учеб.пособие для студ.высш. пед.учеб.заведений / В.А.Сластенин, И.Ф.Исаев, Е.Н.Шиянов. - 8-е изд., стереотип. – М.: Академия, 2008.; 2007. – 576 с.
5. Шарипов Ф.В. Педагогика и психология высшей школы. – Логос: 2012. – 447 с.

Калидвожаҳо: оила, таълим, тарбия, хонанда, волидайн, ҳамкорӣ.

Аннотация

**ПСИХОСОЦИАЛЬНЫЕ АСПЕКТЫ СЕМЕЙНОГО И ШКОЛЬНОГО СОТРУДНИЧЕСТВА
В ПРОЦЕССЕ ОБУЧЕНИЯ И ВОСПИТАНИЯ**

В период экономических и социальных преобразований в нашей стране задача воспитания нового поколения была поставлена перед развитием общества. Школа является важным этапом в системе образования. Сложность социально-психологического состояния образования требует переоценки педагогической и методической работы в школах.

Семья играет ключевую роль в социально-психологическом развитии ребенка и играет ключевую роль в формировании мира и нравственных норм его поведения.

Ключевые слова: *семья, обучение, воспитание, ученик, родители, сотрудничество.*

Annotation

**PSYCHOSOCIAL ASPECTS OF FAMILY AND SCHOOL COOPERATION IN THE PROCESS
OF TRAINING AND EDUCATION**

During the period of economic and social transformations in our country, the task of educating a new generation was set before the development of society. School is an important stage in the education system. The complexity of the socio-psychological state of education requires a reassessment of pedagogical and methodological work in schools.

The family plays a key role in the socio-psychological development of the child and plays a key role in shaping the world and the moral standards of its behavior.

Key words: *family, education, upbringing, student, parents, cooperation.*

Маълумот дар бораи муаллиф: Камолова Шахноза, магистранти кафедраи психологияи умумӣ ва педагогӣ, факултети психология ва тахсилоти фароғии Донишгоҳи давлатии омӯзгорӣ Тоҷикистон. Суроға: Ҷумҳурии Тоҷикистон ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ 121. Телефон: 772223360

Рохбари илмӣ: Дадабоева М.

Сведения об авторе: Рахматова Зулхумор Гульмуродовна, магистрантка кафедры общей и педагогической психологии, факультет психологии и инклюзивного образования Таджикского государственного педагогического университета. Адрес: Республика Таджикистан, Душанбе, пр. Рудаки 121. Телефон: 772223360

Научный руководитель: Дадабоева М.

About the author: Kamolova Shahnoza, Master Student in the Department of General and Pedagogical Psychology, Faculty of Psychology and Inclusive Education of Tajik State Pedagogical University. Address: Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Avenue 121. Tel.: 772223360

Scientific supervisor: Dadaboeva M.

НАҚШИ ВАЛЕОЛОГИЯ ЗИМНИ ОМУЌИШИ ҲАЛЛИ МАСЪАЛАҲОИ БИОЛОГӢ

Валеология илмест, ки қонуниятҳои беҳдошт, механизм ва усулҳои нигоҳдорӣ, мустаҳкамкунӣ ва ҳифзи саломатии ҷисмонӣ, равонӣ ва иҷтимоии инсонро дар бар мегирад. Истилоҳи валеологияро бори аввал олим И.И. Брехман соли 1980 пешниҳод намуда буд. Ӯ дар китоби худ «Валеология – илм дар бораи саломатӣ» доир ба паҳлӯҳои гуногуни ин соҳаи нави илм маълумоти ҷолиб овардааст. Аз нуқтаи назари И.И. Брехман валеология дар худ мафҳумҳои фалсафиро раваниро дар бар гирифта, солимии инсонро аз нуқтаи назари ҳудӣ, ҷаҳонӣ, ҳудуди, ҳудуди ва ҳудуди кардан дида мебарояд.

Масъалаи ҳифзи саломатии инсон ва муҳити зист дар байни категорияи муҳимтарини системаи арзишҳои ҷамъияти мақоми махсусро ишғол кардааст.

Маълумоти валеологӣ имконият медиҳад, ки инсон фаъолияти худро тавре ба роҳ монад, ки дар натиҷаи он тарзи роҳи асабонишавӣ, бемориҳои гуногун ва ба марги беаҳало гирифта тавонад. Ташкил ва ҷорӣ намудани муносибати валеологӣ тақозои замона буда, дар раванди таълиму тарбияи донишҷӯён яке аз самтҳои инсонгаронӣ маълумот ба шумор меравад. Дар ин самт мавқеи омӯзгорони Донишгоҳи педагогӣ бузург аст. Аз ин лиҳоз ба омӯзгорони Донишгоҳ зарур аст, ки аз донишҳои валеологӣ бо ҳалли масъалаҳо ва таҷрибаҳо дар дарсҳои истифода бурда, роҳҳои пешгирии бемориҳои гуногунро бо факту рақамҳо ба донишҷӯён фаҳмонад. Ҳоло дар поён ҳалли якчанд масъалаҳои валеологиро зимни омӯзиши фанни ҳалли масъалаҳои биологӣ пешкаш менамоем, ки он аз як тараф боиси тарбияи гигиени гардад, аз тарафи дигар ҳисси кунҷовӣ, эҷодкорӣ ва зиракии хонандагон ва алоқамандии байнифаннро дар дарсҳои биология бедор менамояд.

Масъалаи 1. Набудани ғадудҳои арақчудокунанда дар одамон бо роҳи рессесивӣ гузашта дар Х-хромосома ҷойгир аст. Писари солим бо духтаре хонадор шуд, ки падари он ғадудҳои арақ чудокунанда надорад, лекин модар ва авлодҳояшон солиманд. Эҳтимолияти таваллуд шудани писарҳо ва духтарон бо набудани ғадудҳои арақ чудокунандаро муайян кунед. Инчунин эҳтимолияти ин нуқсонро дар набараҳои духтарӣ ва писарӣ муайян кунед, модоме, ки заншавандаи писарҳо ва шавҳаршавандаи духтарҳои онҳо солим мебошанд.

Ҳал:
P ♀ XX x ♂ ху

Генотип: 1XX: 1XY: 1X¹X: 1X¹Y

Фенотип: 1-духтар ва 1-писар солиманд; 1-духтар ва 1-писар ғадуди арақ чудокунанда надорад.

P ♀ X¹X x ♂ X P ♀ XX x ♂ X¹Y

♀ \ ♂	X	Y
X	XX	XY
X ¹	X ¹ X	X ¹ Y

♀ \ ♂	X	Y
X ¹	X ¹ X	X ¹ Y
X	XX	XY

♀ \ ♂	X ¹	Y
X ¹	X X ¹	XY
X	XX ¹	XY

Генотип: 1X¹X; 1XX; 1X¹Y; XY Генотип: 2X X¹: 2 XY

Фенотип: 1-писар, 1-духтар Фенотип: 2-писарҳо солим солим, 1-писар, 1-духтар бемор

Масъалаи 2. Дар инсон мешчашм нисбат кабудчашм, ростдаст нисбат бо чапдаст доминант аст. Лекин генҳои ин аломатҳо дар хромосомаҳои гуногун ҷой доранд. Ҷавони мешчашми ростдаст бо духтари чашмкбуди чапдаст хонадор шуд, аз ин оилаҳо чӣ гуна фарзандон таваллуд мешаванд? Агар ҷавон бо ҳарду ген гомозиготӣ бошад ва дар ҳолати дигар ҷавон гетерозиготӣ бошад чӣ?

Ҳал:

A-мешчашм B-ростдаст

a- чашм кабуд b-чапдаст

P ♀ аавв x ♂ ААВВ P ♀ аавв x ♂ АаВв

♀ \ ♂	AB	AB
-------	----	----

Муҳаккиқ

ав	AaBv	AaBv
ав	AaBv	AaBv

♀ \ ♂	ав	ав
AB	AaBv	AaBv
AB	AaBv	AaBv
Av	aaBv	AaBv
av	aavv	aavv

Генотип: 4: AaB

Фенотип: 4-мешчами ростдаст

Генотип: 2:AaBv:2AaBv:2aaBv:1aavv

Фенотип: 2-насли мешчашми ростдаст; 2-насли мешчашми чапдаст; 2-насли чашмбауди рост даст; 2-насли чашмбауди чапдаст

Масъалаи 3. Дар инсон катаракти чашм ва бисёрангуштӣ ба генҳои доминантӣ вобастаанд. Духтари ҷавон катаракти чашмро аз падар ва бисёрангуштиро аз модар мерос гирифтааст бо писари солим хонадор шуданд, аз ин оила чӣ гуна фарзанд бо ин аломатҳо таваллуд мешаванд?

A-катараки чашм B-бисёрангуштӣ

P ♀ AaBv x ♂ aavv

♀ \ ♂	Av	av
AB	AaBv	AaBv
AB	AaBv	AaBv
aB	aaBv	aaBv
av	AaBv	aavv

Генотип: 2AaBv:2AaBv:2aaBv:2aavv

Фенотип: 2-насл, ки дорои катаракти ва бисёрангуштӣ аст;
2-насл, катарактӣ чашм аст

Масъалаи 4. Муайян кунед, ки агар падару модар дорои хуни гурӯҳи 2 ва 3 бошанд, фарзандон бо кадом дорои гурӯҳи хун таваллуд мешаванд?

Ҳал:

Роҳи якум Роҳи дуюм

P ♀ AA x ♂ BB P ♀ BO x ♂ AO

♀ \ ♂	A	B
A	AA	AB
A	AA	AB

♀ \ ♂	A	O
B	AB	BO
O	AO	OO

Аз волидайнӣ гурӯҳи хунашон 3 ва 2 фарзандони гурӯҳи хунашон 1,2, 3, 4 таваллуд мешаванд.

Масъалаи 5. Падар ба касалии гемофилия гирифтааст. Модар солим аст. Духтар гирифтори гемофилия аст. Оё дар ин маврид гуфтан дуруст аст, ки духтар гемофилияро аз падар мерос гирифтааст?

Ҳал:

Солим касал

P ♀ XX x ♂ X₁Y

Гамета X, X X₁, Y

Генотип F₁ XX₁XY

гемофилия солим

Масъалаи 6. Зани солим, ки падараш далтоник буд, ба марди солим хонадор шуд. Дар ин оила кӯдакони далтоник таваллуд мешаванд ё не?

Ҳал:

солим солим

P ♀ XX₁ x ♂ XY

Гамета X₁, X X, Y

Генотип F₁ X₁XY XX₁XY

солим касал

Аз ҳалли масъала маълум мешавад, ки дар ин оила кӯдакони далтоник таваллуд мешаванд.

Адабиёт:

1. Муртазин Г.М. Задачи и упражнения по общей биологии. – М.: Просвещение, 1988.
2. Молис С.С., Молис С.А. Активные формы и методы обучения биологии. – М.: Просвещение, 1988.
3. Савлатов С., Баротов К.А. Ҳалли масъалаҳои биологӣ. – Д.: Нашриёти «Сабрина-К», 2012.

Калидвожаҳо: масъала, ҳалли масъала, валеология, масъалаҳои валеологӣ, дарс, волидайн, гурӯҳҳои хун, солимӣ, хромосома, генотип, гамета, зигота.

Аннотация

РОЛЬ ВАЛЕОЛОГИЯ ПРИ ИЗУЧЕНИИ РЕШЕНИЕ ЗАДАЧ ПО БИОЛОГИИ

Проблема защиты человеческого здоровья и окружающей среды, среди важнейших категорий в системе общественных ценностей занимает особое место. Решение этой проблем зависит от валеологической науки. Валеология- это наука, который включает в себя законы гигиены, механизмов и методов её защиты, укрепления и защиты физического здоровья, социального и психологического состояния людей.

Валеологические сведения дают такие возможности при которых люди свою деятельность могут поставить так, в результате которых смогут предотвратить себя от всевозможных стрессов, различных заболеваний, и преждевременной смерти, то есть её профилактикой.

Ключевые слова: задача, решение задачи, валеология, валеологических задач, уроках, родителей, группы крови, здоровья, хромосома, генотип, гаметы, зиготы.

Annotation

THE ROLE OF VALEOLOGY IN THE STUDY OF SOLVING PROBLEMS IN BIOLOGY

The problem of protecting human health and the environment occupies a special place among the most important categories in the system of social values. The solution to this problem depends on valeological science. Valeology is a science that includes the laws of hygiene, mechanisms and methods for its protection, strengthening and protecting the physical health, social and psychological state of people.

Valeological information provides such opportunities in which people can put their activities in such a way that they can prevent themselves from all kinds of stress, various diseases, and premature death, that is, its prevention.

Keywords: task, solution, valeology, lesson, parent, groups of blood, health, chromosome, genotype, gamete, zygote.

Маълумот дар бораи муаллиф: Саидов Намозалӣ, магистранти соли дуюми факултети биологияи Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айни. Телефон: 9870437182. Суроға: ш. Душанбе, н.И.Сомонӣ, хиёбони Рӯдакӣ 121.

Рохбари илмӣ: Баротзода К.

Сведения об автора: Саидов Намозали, магистрант второго курса факультет биология Педагогический Университет имени Садриддин Айни. Телефон: 987-43-71-82. Адрес. г. Душанбе, р.И.Сомони, проспект Рудаки 121.

Научный руководитель: Баротзода К.

About the author: Saidov Namozali, 2nd year of Master Student in the Department of Biology, TSPU named after Sadriddin Aini. Tel: 987437182.

Scientific supervisor: Barotzoda K.

МАФҲУМИ ФАЪОЛСОЗӢ ВА ТАСНИФОТИ ОН

Масъалаи фаъолсозӣ чӣ дар илми равоншиносӣ ва чӣ дар методикаи таълими забонҳои хориҷӣ мавқеи ҳосаеро касб кардааст. Зеро зарурияти амалан татбиқ кардани натиҷаҳои таҳқиқҳои психологӣ оиди рафтори инсон, аз ҷумла нисбати водор кардан ва баамалбарории онҳо пайдо шудааст.

Дар замони муосир фаъолсозӣ ҳамчун ҳодисаи психологӣ гуногун шарҳ дода мешавад. Аввалан, ҳамчун маҷмӯи омилҳои равонкунанда, баъдан ҳамчун маҷмӯи мақсадҳо ва саввум, ҳамчун омилҳои водорсозанда, ки фаъолнокиро муайян мекунад, маънидод карда мешавад. Аз ин рӯ, шавқ, муҳимият ва идеалҳои шахсиятиро омилҳои инкишофдиҳандаи фаъолсозӣ ҳисобидан мумкин аст. Илова бар ин, фаъолсозӣ ҳамчун чараёни батанзимории психологӣ фаъолият, ҳамчун чараёни фаъолияти мақсаднок, ки худ рафти мӯйянкунӣ, равонасозӣ ва роҳҳои иҷро кардани намудҳои фаъолиятро собит менамояд, маънидод карда мешавад.

Мафҳуми фаъолсозиро метавонем ба ду чараён тақсим намоем:

1. фаъолсозиро ҳамчун яклухтии мақсаду омилҳо ҳисобида, сохтори ӯро меомӯзад. Масалан, мувофиқи нақшаи Шадрикова В.Д. фаъолсозӣ аз талаботу мақсадҳои шахсӣ, сатҳи иддао ва идеалӣ, шароитҳои фаъолиятӣ (объективӣ, берунӣ, субъективӣ, дарунӣ – дониш, маҳорат, малака, ҳислат) ва ҷаҳонбинӣ сарчашма мегирад. Дар натиҷаи ба назар гирифтани ҳамаи ин омилҳо чараёни қарор кардану қабули амр замина меёбад. Чараёни дуввум фаъолсозиро на ҳамчун маълумоти оддӣ маънидод мекунад, балки онро ҳамчун маълумоти серамал шарҳ медиҳад [6, 37]. Ҳамин тариқ, Ковалёв В.И. фаъолсозиро чунин шарҳ медиҳад: «фаъолсозӣ ин чараёни серамалӣ идораи рафтори дарунӣ, психологӣ ва физиологӣ аст, ки дар худ чараёнӣ равонасозӣ, ташкили фаъолияти мақсаднокро муттаҳид месозад» [6, 37].

Солҳои охир тадқиқотҳои зиёд оиди мақсадҳои фаъолият, хусусан, мақсадҳои фаъолияти таълимӣ аз тарафи равоншиносону методистон гузаронида шудаанд. Ҳамин тариқ, дар чараёни тадқиқот оиди муносибати хонандагон ба таълим, Божович Л.И. муайян сохтааст, ки яке аз лаҳзаҳои муҳим, ки моҳияти психологӣ муносибатро ошкор месозад, ин маҳз ҳамон маҷмӯи мақсадохост, ки фаъолияти таълимӣ хонандаро муқаррар мекунад. Маҳз барои ҳамин, «проблемаи ташаккул ёфтани рэзонати шахси пеш аз ҳама проблемаи хусусияти иҷтимоию маънавӣ пайдо кардани рафтор мебошад» [1, 83], ба ҳамин тарз, мақсади таълим гуфта муаллиф он чизе ки шавқӣ кӯдакро нисбати таълим бедор мекунад, дар назар дорад [1, 85].

Рогова Г.В. дар тадқиқотҳои худ оиди фаъолсозии хонандагон нисбати дарси забони англисӣ ба гуногунии он диққат додааст:

1. фаъолсозии коммуникативӣ – аз тарафи ҳуди талаба муайян сохтани шавқоварии дарс;
2. лингводидактикӣ - муносибати мусбии талабагон нисбати маводи забонӣ, азхуд намудани хусусиятҳои аломатии забон;
3. фаъолсозии ашъӣ – шавқу ҳавасе ки дар муносибати мусбии хонандагон нисбати ягон намуди фаъолият асос ёфтааст [4, 9-17].

Дар натиҷаи тадқиқотҳои гузаронидааш Рогова Г.В. фаъолсозиро ҳамчун «як қисмати муҳити субъективӣ хонанда, ки бо хоҳиши ҳуди ӯ муайян мешавад» шарҳ додааст [Рогова, Рабинович, Сахарова, 1991, : 6].

Илин Е.П. ҳангоми таҳлили қорҳои баъзе аз равоншиносони хориҷӣ [2, 65-81] ба хулосае омадааст, ки муаллифон мафҳуми фаъолсозиро ҳар яке гуногун мефаҳманд. Ҳамин тариқ, Левин, ки методикаи эксперименталии омӯхтани мақсадохоро қор карда баровардааст, мақсадохоро ҳамчун як чизи мушакил мефаҳмид.

Дар назарияи фаъолсозии И. Аткинсон ва К. Берча Аткинсон якҷанд «самтҳои» мотиватсиониро ҷудо мекунад: эксперименталӣ, нейрофизиологӣ, кирдорӣ ва математикӣ. Ақидаҳои Левину Толменро ба назар гирифта, Аткинсон рафторро ҳамчун интизории чизе ва арзише ки дар натиҷа ба мақсад табдил меёбад, шарҳ додааст. Бояд қайд кард, ки Аткинсон ва Берча на иртиҷоъро зерин назар кардаанд, балки фаъолиятро. Омилҳои таъсиркунанда вобаста ба мақсад, моҳияти онҳо дидагун мешаванд. Дар назарияи фаъолсозии А. Маслоу ба кӯшиши ҳамавақт азхуд намудани чизи нав аз тарафи шахс мавқеи махсус дода мешавад. Мақсадҳо вобаста ба талаботҳои ки аз якҷанд зинаи иборатанд: аз талаботҳои табиӣ сар карда, то талаботҳои худтақмилдиҳӣ, муайян мешаванд.

Ҳамин тариқ, дар байни равоншиносон якҷанд фаҳмиши воқеии фаълосозӣ ва мақсад, дарккунии онҳо, мавқеи онҳо дар сохтори шахсиятӣ вучуд дорад.

Вобаста ба проблемаи таснифи мақсадҳо бояд ҳаминро қайд кард, ки ҷидду ҷаҳд нисбати ин масъала хеле зиёд ҳастанд. Дар баробари ин бояд зикр намуд, ки таснифи мақсадҳо аз фаҳмиши ҳуди муаллифон вобастагӣ дорад. Ҳамин тариқ, тақсимои мақсадҳо ба мақсадҳои биологӣ ва иҷтимоӣ, мақсади ноил гаштан ба комёбӣ, вулӯъ нисбати ҳуди фаъолият, мақсади ба муваффақият ноил гаштан имконият медиҳанд, ки талаботҳои шахсӣ дар мадди аввал истанд.

Мувофиқи ақидаи Ковалёв В.И. шахси дорои ду системаи фаълосозист: фаълосозии дарунӣ ва беруна: «Системаи фаълосозии беруна бо фаъолияти ашъй ва системаи идоракунии беруна алоқамандии зич дорад. Дар ҷараёни фаъолияти ин система дараҷаи шиддатноки меафзояд. Вақте ки мақсади фаъолияти ашъй дастрас мегардад, ҳисси қаноатмандӣ пайдо мешавад. Системаи фаълосозии даруна ин системаи фаъолият ва идоракунии дарунӣ, кофту кови шиддат ва мушкилиҳое ки шавқу ҳавас онро ҳамроҳи мекунад, мебошад. Набудани шиддат дар ин система ба паст шудани шавқу фаъолият оварда мерасонад» [4, 56]. Рогова Г.В. қайд кардааст, ки мақсадҳои иҷтимоие, ки талаботҳои ҷамъиятро муайян месозад, дар ҷамъ фаълосозии даруниро берунаро ташкил медиҳад. Божович Л.И мақсадҳоро ба мақсадҳои шахсӣ, ҷамъиятӣ, ҳадпарастона ҷудо менамояд [1, 103]. Инчунин ба ин қисмат бояд «мақсадҳои ақидавӣ ва кирдориро, ки ифодакунандаи ақидаҳои шахси, ҷаҳонбинии ӯ, меёрҳои кирдорӣ ва принсипҳои рафтор, инчунин мақсадҳои коллективона»-и Ковалев В.И.-ро илова созем [4, 76].

Дигар роҳи таснифи мақсадҳо аз рӯи фаълнокӣ одам: мақсади суҳбат кардан, бозӣ, омӯзиш, фаъолияти касбӣ, варзиши ва ҷамъиятӣ гузаронида мешавад. Дар ин ҷо номгӯи мақсад вобаста аз фаъолияти дарнамудшудаистода муайян мешавад. Ҳамин тариқ, С.А. Рубенштейн дар қорхонаш мақсадҳои меҳнатӣ, бозӣ, ва алаҳхусус мақсади таълимиро хеле хуб шарҳ додааст: «Мақсадҳое, ки бартарии шавқро нисбати ин ё он фан муайян менамояд, гуногунанд. Масалан:

1. фаълнокӣ бевосита ба ҳуди фан, ба мундариҷаи воқеияте ки дар он инъикос мегардад»
2. фаълнокӣ маҳз ҳамун хусусиятҳои фаъолияти зеҳнро, ки ин ё он фан талаб мекунад,

ташаққул медиҳад.

3. дар баъзе ҳолатҳо фаълнокӣ тариқи ба назар гирифтани гароишҳои хонанда баланд бардошта мешаванд.

4. фаълнокии барзиёд нисбати ин ё он фан инчунин аз интихоби ояндаи фаъолият низ вобастагӣ дорад.

Дигар тарзи таснифи мақсадҳо ин таснифи онҳо аз ҷиҳати хусусиятҳои замонавӣ мебошад. Аз як ҷиҳат, ин мунтазам ва ситуативӣ зухур ёфтани мақсадҳо буда, аз тарафи дигар, ин мақсадҳои кӯтоҳмуддат ва қавӣ мебошанд. Инчунин насбҳои фаълосозӣ: очил - давоммуддат, ки хусусиятҳои шахси муайян месозад, ба ин зина алоқамандии зич доранд [2, 140].

Н.С. Пряжников чунин намуди таснифи мақсадҳоро пешниҳод мекунад:

1. вобаста аз намудҳои гуногуни талабот: биологӣ ва иҷтимоӣ; кӯшиши ба даст овардани муваффақият, мақсади ба ҳуди фаъолият ва комёбиҳо авл кардан;

2. вобаста аз мансубияти соика, ки масъули фаъолияти талаботҳо мебошанд. Аз ҷумла, соикаҳои беруна ва даруна;

3. вобаста аз насбҳои иҷтимоӣ ва хусусиятҳои шахсӣ: шахсӣ ва ҷамъиятӣ, худпарастона ва умумиоммавӣ (инчунин насбҳои кирдорона, ки ҷаҳонбинӣ ва ақидаи шахси муайян месозанд);

4. вобаста аз фаълосозии равонкунанда: ҳаммаъно ва гуногунмаъно (боисҳои муқобил);

5. вобаста аз фаълнокии мақсадҳо: муошират, таълим, касбӣ,

6. варзиш ва фаъолияти ҷамъиятӣ;

7. бо назардошти хусусиятҳои замонави: фаъолияти ситуативӣ ва мунтазам; насбҳои кӯтоҳмуддат ва қавӣ;

8. дар асоси таркиби мақсадҳо: аввалиндараҷа (дорои хусусиятҳои абстрактӣ); дууминдараҷа – дорои хусусиятҳои пурра [3, 48-49].

Аз ин рӯ, Н.С. Пряжников таснифи пурра ва васеъро пешниҳод кардааст. Вале муаллиф дар ҷо мекунад, ки «таснифи ягона ва қомиле, ки ҳамаро қонеъ карда бошад, то ба ҳол вучуд надорад. Намуди тасниф аз мақсади тадқиқоти гузаронидашудаистода вобастагӣ дорад» [4, 49].

Мақсадҳои омӯзиши забонҳои хориҷиро аз назар гузаронида, Г.Д. Юрченкова мақсадҳоро чунин таснифи кардааст [6, 43-45]:

1. ғаёлолсозии беруна, ки хонандагонро водор месозад, ки мақсади ниҳонии таълим ба даст оварда шавад.

2. ғаёлолсозии дарунӣ, ки ҳуди ҷараёни азхудкунии забони хориҷиро идора мекунад. Ва худ ба намудҳои зерин тақсим мешавад:

а) ғаёлолсозӣ, ки бо пешрафти шахсӣ алоқамандӣ дорад;

б) ғаёлолсозии коммуникативӣ;

в) ғаёлолсозие, ки дар ҷараёни ҳуди таълим ба вучуд меояд.

Х. Хекхаузен бошад, чунин намуди мақсадхоро ҷудо мекунад: «мақсадҳои умумигардонидашудаи кавӣ, ки дар хусусиятҳои инфиродӣ-шахсӣ зоҳир мегарданд (мақсади ноил гаштан ба қомеъи новобаста аз намуди ғаёлолӣ ва ё ҳолат), мақсадҳои кавии мушаххас, ки хусусияти дам ба дам такрор шуданро доранд (масалан, ҳангоми ғаёлолӣ қасбӣ: тайёр кардани ашёҳо, бо илм сару қор қардан ва ғ.), мақсадҳои умумии беқарор, ки мундариҷаи умумиқонунидшудаи ашёӣ доранд» [5, 125].

Е.П. Илин бошад, мақсадхоро вобаста аз таркиби онҳо, ҷудо мекунад: мақсадҳои якуминдараҷа, ки ҳадафи танҳо абстрактӣ доранд, дуоиминдараҷа, ки ҳадафи муайян доранд [2, 142].

Билоҳира, чунинанд таснифи мақсадҳо, ки аз тарафи намоёндоғони муносири мактабҳои психологӣ қор қарда шудаанд.

Ва бояд қайд кунем, ки таснифиҳо аз ҳадафи тадқиқоти гузаронидашаванда вобастагии зиёд доранд.

Адабиёт:

1. Божович Л.И., Славина Л.С. Психическое развитие школьника и его воспитание. – Москва: Знамя, 1979. – 96 с.
2. Ильин Е.П. Мотивация и мотивы. – Питер: СПб., 2006. – 512 с.
3. Пряжников Н.С. Мотивация трудовой деятельности. – Москва: Академия, 2008. – 368 с.
4. Рогова Г.В., Верещагина И.Н. Методика обучения английскому языку на начальном этапе в общеобразовательных учреждениях: Пособие для учителей и студентов пед. вузов. - 3-е изд. – Москва: Просвещение, 2000. – 232 с.
5. Хекхаузен Х. Психология мотивации достижения. – СПб.: Речь, 2001. – 238 с.
6. Юрченкова Г.Д. Мотивы и "антимотивы" при изучении иностранного языка. //Иностранные Языки в Школе. – Москва: 2006. - №4. – 42 с.

Калидвожаҳо: методика, мафҳум, ғаёлолсозӣ, тасниф, хусусият.

Аннотация

ПОНЯТИЕ АКТИВАЦИЯ И ЕЕ КЛАССИФИКАЦИЯ

В данной статье речь идет об активации и ее классификации. Автор старался рассмотреть разное классификации активации и определить недостатки и преимущества рассмотренных классификаций. Автором также рассматриваются мнения ведущих ученых в сфере методики преподавания названной темы.

Ключевые слова: методика, понятие, активация, классификация, особенность

Annotation

THE CONCEPT OF ACTIVATION AND ITS CLASSIFICATION

This article deals with activation and its classification. The author tried to consider different activation classifications and determine the disadvantages and advantages of the considered classifications. The author also considers the opinions of leading scientists in the field of teaching methods of this topic.

Keywords: methodology, concept, activation, classification, feature.

Маълумот дар бораи муаллиф: Мирсаидзода Фарангез Умарқуловна, магистранти соли дууми факултети забонҳои романӣ-германи Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айни, e-mail: mirsaidzodafarangis@gmail.com

Рохбари илмӣ: профессор Сайфуллоева З. Х.

Сведения об авторе: Мирсаидзода Фарангез Умаркуловна, магистрантка второго курса отделения немецкого языка факультета романо-германских языков Таджикского государственного педагогического университета имени Садриддина Аини, e-mail: mirsaidzodafarangis@gmail.com

About the author: Mirsaidzoda Farangez Umarkulovna, the 2nd year of Master Student in the Department of Roman and German Languages of the Tajik State Pedagogical University named after Sadrididdin Aini, e-mail: mirsaidzodafarangis@gmail.com

*Сатторова Нилуфар Имомназаровна,
магистранти соли дуюми факултети забонҳои романи-германи*

УСУЛҲОИ НАҚШБОЗӢ ДАР ТАШАККУЛИ МАЛАКАҲОИ ГРАММАТИКӢ ВА ЛЕКСИКИИ ХОНАНДАГОН

Бозихо доир ба омӯзиши мавзӯҳои азхудшуда дар машғулиятҳои маҳфилӣ, дарсҳои кушод ва бозихои гурӯҳбандӣ дар дарси забони олмонӣ бо хонандагон гузаронида мешавад. Яке аз роҳҳои шавқовару пурмахсул гузаронидани дарси забони олмонӣ ташкили бозихои дидактикӣ мебошад. Бозихои дидактикӣ дар раванди таълим нисбат ба намуди муқаррарии машғулиятҳо якҷанд афзалият доранд. Бозихо диққати хонандагонро бештар ба дарс ҷалб мекунад, хонандагонро ба ғаёл будан даъват мекунад, хонандагони суствон низ ҳаракат мекунад, ки дар он иштирок кунанд. Истифодаи бозихои дидактикӣ дар дарси забони олмонӣ характери муоширатӣ-ғаёлиятӣ дорад.

Маълум аст, ки ҳар чизи шавқовар, бахотир тезтару хубтар нақш мебандад. Маҳз ташкил ва гузаронидани бозихои дидактикӣ метавонад дарсро шавқовар гардонад. Тавассути бозихои дидактикӣ метавон маводи таълимиро мустақкам кард, такрор намуд, захираи луғавии хонандагонро ғани гардонид, малакаи суствонӣ ва дуруствависии онҳоро ташаккул дод. Дарсе (яъне, дарси забони олмонӣ), ки тавассути бозӣ гузаронида мешавад, хонандагонро ба олами забони олмонӣ мебарад.

Инчунин, гузаронидани бозихои дидактикӣ имкон медиҳад, ки хонандагони суствон низ дар радифи ҳамсабақони пешқадамашон қобилияти эҷодии худро нишон диҳанд. Ҳатто, иҷро намудани яке аз шартҳои бозии гузаронидашуда аз тарафи хонандагони суствон аз як ҷониб муваффақияти омӯзгор бошад, аз ҷониби дигар тақони ҷиддие ҳоҳад буд барои ғаёлияти минбаъдаи худ он хонандагон. Акнун якҷанд намуди ташкили бозихои дидактикиро дида мебароем.

Бозии Puzzle.

Ин бозӣ имкон медиҳад, ки омӯзгор то кадом андоза алифборо аз худ кардани шогирдонро муайян кунад. Тарзи гузаронидани он чунин аст. Хонандагонро ба гурӯҳҳо ҷудо мекунем (ба ҷанд гурӯҳ ҷудо намудан ба салоҳияти худ омӯзгор аст). Ба ҳар як гурӯҳ алифбои забони олмониро, ки дар варақаҳои алоҳида навишта шуда, ҳарфҳо омехта карда шудаанд, медиҳем. Супориш ё шартӣ бозӣ ҳарфҳоро аз рӯи тартиби алифбо ҷидан аст. Ғолиб ҳамон гурӯҳе доништа мешавад, ки аввалин шуда супоришро иҷро мекунад. Ин бозиро бо овозҳои забони олмонӣ, ки 44-тоанд, низ гузаронидан мумкин аст. Азбаски овозҳо тартиби муайян надоранд, супориш метавонад чунин бошад: садонокҳоро ба гурӯҳҳо (садоноку ҳамсадо, дифтонгҳо) ҷудо кунед. Бозии Puzzle-ро барои ташаккули малакаи дуруствависӣ ва азёдкунонидани луғат ҳам истифода бурдан мумкин аст. Барои ин калимаҳоро ба қоғаз навишта, сипас онро бурида, ҳар як ҳарфашро алоҳида намуда омехта мекунем. Сипас, ба хонандагон расм ё варианти тоҷикии онҳоро дода, супориш медиҳем, то бо ҳарфҳои додашуда калимаи дар назарбударо созанд. Барои душвортар шудани супориш ба ҳар як калима як ё ду ҳарфи иловагӣ зам кардан мумкин аст. Ин ба эҷодкории худ омӯзгор ва қобилияти шогирдон вобаста аст.

Барои тафтиши луғати хонандагон, инчунин, истифодаи бозии «Майдони мӯҷизот», ки дар байни мо ҷун «Поле чудес» маълум аст, метавонад самарани хуб диҳад. Рангоранг гузаронидани ин бозӣ аз муаллим вобастааст. Ё инро метавонад ҳам инфиродӣ ва ҳам байни гурӯҳҳо ташкил кунад. Шарт ва тарзи гузаронидани бозии мазкур ба ҳамагон маълум буда ҳоҷат ба фаҳмонидан нест [1, 332].

Дар мавзӯҳои «Обу ҳаво», «Ғаслҳои сол» бозии «Die Jahreszeiten»-ро гузаронидан айна муддаост. Хонандагонро ба ҷор гурӯҳ ҷудо намуда, ҳар кадоми онҳоро бо номи ғаслҳои сол номгузорӣ мекунем: Frühling, sommer, Herbst, Winter. Сипас, дартахтаи синф калимаҳои ба мавзӯ марбутаро, ба монанди regnen, schneet, blumme, kalt, warm, hot, schwimming ва ғайра, инчунин, номи моҳҳоро менависем. Супориш чунин ҳоҳад буд: калимаҳои ба гурӯҳи шумо тааллуқдоштаро нависед. Масалан, гурӯҳи winter менависад: schnee, kalt, skiing ва ғайра. Дар ин бозӣ якҷанд намуди супоришро дода, ба ҳар яки ин супоришҳо ҳолҳои алоҳида додан ва дар охир ҳолҳоро ҷамъ ва ғолибро муайян кардан мумкин аст. Агар супориши аввал ёфтани калимаҳои марбута бошад, ба ҳар як калимаи ёфташуда якҳолӣ додан зарур аст.

Супориши дуҷуми ин бозӣ чунин аст: ҳодисаҳои табиӣ дар фасли шумо рухдиҳанда ва идҳои ҳешро нависед. Масалан, гурӯҳи Frühling менависад: Es regnet oft. Wir feiern Mutters Tag ва ғайра. Ба ҳар як ҷумлаи дуруст ду ҳолл ва ба ҷумлаҳои, ки мазмунан дурустанду ҳамаи имлоӣ ва ё грамматикӣ доранд, як ҳолл додан мумкин аст. Супориши сеюм: дар тахтаи синф ҷумлаҳои мазмунан нодурустро аз қабилӣ Im Jahr gibt es 12 Monate. Winter ist eine warme Jahreszeit ва амсоли инҳоро менависем (муаллим метавонад барои сарфаи вақт ин ҷумлаҳоро тариқи варақаҳо ба гурӯҳҳо тақсим кунад). Ислоҳ кардани ҷумлаҳо супориш дода мешавад. Гурӯҳҳо барои ҳар як ҷумлаи ислоҳкардаашон як ҳолл мегиранд [2, 38].

Барои дар як ҷой нишаста дилгирнашудани хонандагон ва инчунин, баҳри ташаккули ҷолоқӣ ва бодикқат будани онҳо дар шартӣ ҷоруми бозӣ аз тӯб истифода бурдан мумкин аст. Вобаста ба андозаи синфхонаи таълимӣ ва миқдори шогирдон онҳоро ба якдигар ҷамъ меоварем. Агар синфхона қалон бошад, ҷои муносиб назди тахтаи синф аст. Дар синфхонаи хурд дар периметри он гирд омадан мумкин аст. Тарз ва шартӣ гузаронидани ин қисми бозӣ чунин аст: Муаллим бозиро оғоз мекунад. Ў ягон қалимаеро, ки ба мавзӯ мувофиқ аст, мегуяд (масалан дар мавзӯи «Фаслҳои сол» метавонад бо қалимаи die Ernte (ҳосил) ё ки Schnee (барф) оғоз кунад) ва тӯбро ҷониби ягон хонанда ҳаво медиҳад. Хонанда бояд тӯбро дошта, ягон қалимаи дигар ба мавзӯ мувофиқро гуяд ва тӯбро ба қаси дигар ҳаво диҳад. Ҳаминтавр, бозӣ идома меёбад. Лекин қалимаҳо набояд такрор шаванд. Хонандае, ки қалимаи гуфташударо мегуяд, ё тӯбро дошта наметавонад ва ё тӯбро гирифта муддати дурро дароз ҳомӯш меистад, мағлуб мешавад ва ба ҷояш менишинад.

Баъд аз гузаштани вақти ба ин шартӣ бозӣ ҷудо шуда, ки ин ҳам ба салоҳиди ҳуди муаллим аст, ба хонандагони то ҳол дар бозӣ буда як ҳолл дода мешавад ва ин ҳолҳои гирифтаи онҳо ба ҳолҳои гурӯҳашон зам карда мешаванд. Ҳамчун супориши панҷуми бозӣ ҳалли кроссворд ро гирифта мумкинаст. Ба баён ва шарҳи тарзи тартибдодани кроссворд зарурият нест, зеро он ба ҳамагон маълум аст...

Дар охир барои мушоҳидаи ҳозирҷавобии хонандагон чистон гуфтан мумкин аст. Гурӯҳе, ки ҷавоби чистонро меёбад, бояд дарҳол сигнал диҳад ва ё даст бардорад (ин аз имконият вобаст аст) ва бо иҷозати муаллим ҷавоб диҳад. Ба ҳар як ҷавоби дуруст як ҳолл дода мешавад. Агар чистонҳо ба мавзӯ мувофиқ бошанд, ин ба манфиати кор хоҳад буд:

Дар охир ҳолҳои бадастовардаи гурӯҳҳо ҳисоб, бозӣ ҷамъбаст ва ғолиб му айян мегардад. Агар дар яксоати дарсӣ гузаронидани ҳамаи шартҳои ин бозӣ имконнопазир бошад, як қисми онро гузаронидан мумкин аст. Ё муаллим метавонад онро дар ду-се соати дарсӣ гузаронад ва натиҷаи ниҳой ва ғолибро дар дарси охиринаи, ки ин бозӣ гузаронида шудааст, эълон кунад. Ин метод ба беҳтар намунаи давомот ва дарсро бебаҳона мунтазир шудани хонандагон мусоидат мекунад.

Албатта, танҳо бо ин бозӣҳо, ки дар боло қайд намудем, маҳдуд намешавем ва ба ҷустуҷӯ ва эҷоди бозӣҳои нав ба нав мешавем, зеро бозӣҳои мазкур танҳо қатрае аз дарёро мемонанд.

Дар таҷрибаи педагогӣ муосир миқдори бисёри омӯзиши методҳо истифода бурда мешавад. Барои интихоби онҳо омӯзгор ба якҷанд мушкилиҳо дучор мешаванд. Дар ин ҳолат инҳоро ба ҳелҳо ва гурӯҳҳо ҷудо кардан лозим аст, ки барои хусусиятҳои умумии омӯзиши методҳо кӯмаки зиёде мерасонад [3, 55].

Ҳоло ҳелҳои гуногуни методҳои паҳнгардидаро дида мебароем.

1. Методҳои асосӣ
2. Ҷузъи методҳо
3. Методҳои алоҳида
4. Мақсаднокии функционалии гурӯҳҳои методӣ

Намоиши кинофилм, видео, слайдҳо ва ғайра.

Машқ, таҷриба, кор бо китобҳо, таҳлил ва тасвири намунаҳо ва ғайра.

Ба ҳисоб гирифтани шакли омӯзиш, ки ба ҳосил намунаи маҳорат ва малакаи омӯзиш рағбона карда шудааст.

К.А.Родник қайд мекунад, ки бозӣҳои нақшофарӣ зехни инсонро ҳеле ҳам фасеҳ мекунад, ва шахс қобилияти зиёде ба малакаи нутқ пайдо карда, ба осонӣ метавонад дониши азхудкардаашро ба амалиётҳои нав ба нав истифода барад [4, 36].

Ҳамин тавр, бозӣ ин намунаи асосии фаъолияти хонандагон мебошад. Бозӣ барои малакаи махсуси омӯзиши забон хизмат мекунад. Истифодаи бозӣҳо ҳамчун яке аз методи омӯзиши

забони олмонӣ равиши омӯзишро хеле осон мегардонад ва ба хонандагон наздик ва дастрас мегардонад [3, 55].

Адабиёт:

1. Ахметов Н.К., Хайдаров Ж.С. Игра как процесс обучения. – Алма-Ата: Знание, 1985. – 38 с.
2. Ахметова Н. Грамматические игры // Английский язык. Приложение к газете «1 Сентября». 2004. – 34 с.
3. Барашкова Е.А. Грамматика английского языка. Игры на уроке: 5 класс: к учебнику В.П.Кузовлева и др. «English-5» / Е.А.Барашкова. – М.: Изд-во «Экзамен», 2007. – 269 с.
4. Бутко В. Языковые игры на уроках английского языка // ИЯШ. – 1988. – № 4. – С. 54 – 55.
5. Равинская С.В. Игры как средство обучения иностранному языку // ИЯШ. – 1980. – № 1. – С. 59 – 61.
6. Эмомали Раҳмон. Тоҷикон дар оинаи таърих. – Душанбе: Ирфон, 1997. – 101 с.

Калидвожаҳо: *пазл, зимистон, гарм, фасли сол, эвристикӣ, видеофилмҳо.*

Аннотация

РОЛЕВЫЕ ИГРЫ ДЛЯ РАЗВИТИЯ ГРАММАТИЧЕСКИХ И ЛЕКСИЧЕСКИХ НАВЫКОВ УЧАЩИХСЯ

В статье речь идёт об использовании ролевых игр для развития грамматических и лексических навыков учащихся. Для того, чтобы заинтересовать учащихся, используются разные методы преподавания один из этих методов является использование “Дидактические игры” который помогает развивать грамматические и лексические навыки учащихся.

Ключевые слова: *пазл, зима, тепло, время года, эвристические, видеофильм.*

Annotation

ROLE-PLAYING GAMES FOR DEVELOPMENT OF GRAMMAR AND LEXICAL SKILLS OF PUPILS

The article deals with using the role-playing games for development of grammar and lexical skills of pupils.. In order to interest students, different teaching methods are used and one of these methods is the use of "Didactic games" which helps to develop students' grammatical and lexical skills.

Key words: *puzzle ,winter, warme, Jahreszeit heuristic questions, a video film, a crossword.*

Маълумот дар бораи муаллиф: Сатторова Нилуфар Имомназаровна, магистранти соли дуюми факултети забонҳои романӣ-германи Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айни.

Рохбари илмӣ: профессор Сайфуллоев Х.

Сведения об авторе: Сатторова Нилуфар Имомназаровна, магистрантка второго курса отделения немецкого языка факультета романо-германских языков Таджикского государственного педагогического университета имени Садриддина Аини.

About the author: Sattorova Nilufar Imomnazarovna, the 2nd year of Master Student in the Department of Roman and German Languages of the Tajik State Pedagogical University named after Sadriddin Aini

ХУСУСИЯТҲОИ МУШТАРАКИ МУНОСИБАТҲОИ ШАХС ВА ҶОМЕА

Дар ҷомеашиносӣ иттиҳодияи одамон ба тариқи зайл тавсиф шудааст:

а) ҷомеа қаламрави маҳаллӣ истиқомат ҳамчун фазое мебошад, ки одатан бо сарҳади давлатӣ мувофиқат мекунад дар доираи он муносибатҳои мутақобила ва ғайрияти аъзои ҷомеа ташаккул меёбад;

б) тамомиат ва устуворӣ;

в) худтанзимкунӣ ва худтаъминкунӣ;

г) сатҳи рушди фарҳангӣ, ки дар ташаккули системаи меъёрҳо ба арзишҳои, ки робитаҳои ҷамъиятиро муайян мекунад, ифода меёбад.

Умуман, маҳсули ғайрияти муштаракӣ одамон, ки ҷомеашиносон чӣ дар замони гузашта ва чӣ дар замони ҳозира онро эътироф мекунад, заминаи асосии он муттаҳид шудани одамон дар ҷомеа мебошад.

Ҷомеашиносон зиёд кӯшиш намудаанд, ки масъалаҳои муносибати шахсро дар ҷомеа бо таҳқиқҳои сотсиологӣ муайян намоянд. Аз ҷумла, ҷомеашиноси шведӣ П.Монсон вариантҳои самарабахши таснифи тамоюлҳои сотсиологӣ муосиро пешниҳод намудааст ва ҷор усули асосиро муайян намудааст.

Аввалин раванди анъанавӣ сотсиологӣ аз ҷомеаи ибтидоӣ нисбат ба фарди алоҳида сарчашма мегирад, ки он ба омӯзиши қонунҳои тартиботӣ нигаронида шудааст. Ҷамъият маҷмӯи системаҳост, ки бартар аз фард аст. Мантиқи мулоҳиза дар ин мавқеъ тақрибан чунин аст: одамон меоянду мераванд, таваллуд мешаванд ва мемиранд, ҷомеа вучуд дорад ва ин анъана дар консепсияи сотсиологӣ Дюркгейм ва ҳатто қабл аз ақидаи Комте вучуд дошт. Дар байни тамоюлҳои муосир, он пеш аз ҳама ба мактаби таҳлили сохторӣ-функционалӣ (Т.Парсонс) ва назарияи низоъ (Л.Косер, Р.Дарендорф) тааллуқ дорад [5].

Августа Комте (1798-1857) ки, асосгузори сотсиологӣ мусбият ҳисобида шуда, асари асосии "Курси фалсафаи мусбӣ"-и ӯ дар 6 ҷилд солҳои 1830-1842 нашр шудааст. Ғайрияти олим ба давраи дигаргунҳои амики иҷтимоӣ рост омад, ки онро ҳамчун бўҳрони умумиҷаҳонии маънавӣ, зехнӣ ва иҷтимоӣ қабул кард. Вай сабабҳои ин бўҳронро дар барҳам хӯрдани муассисаҳои анъанавӣ ҷомеа, дар сурати мавҷуд набудани системаи эътиқод ва нуктаи назарҳо, ки ҷавобгӯи ниёзҳои нави иҷтимоӣ буда метавонист, ва он боиси идеяи дигаргунсозии иҷтимоӣ оянда гардад, медид. Гузариши ҷомеа ба ҳолати нав, ба гуфтаи Комте, бидуни иштироки ғайри инсон, саъю кӯшишҳои эҷодкоронаи ӯ наметавонад сурат гирад [3].

Дар фаҳмиши назарияи ҷомеа аз ҷониби Э.Дюркгейм (1858-1917) ду тамоюлотӣ асосиро мушоҳида кардан мумкин аст: натурализм ва реализми иҷтимоӣ. Якум, фаҳмиши ҷомеа ва қонунҳои он шабеҳи табиат реша мегирад. Дувум фаҳмиши ҷомеа ҳамчун як намуди маҳсули воқеият, дар муқоиса бо намудҳои дигар фарқкунанда аст, ва ҷомеашиносӣ шартӣ асосии методологӣ ин муҳакқиқро ташкил медиҳанд.

Ақидаи асосие, ки Дюркгеймро илҳом бахшид, ақидаи ҳамбастагии иҷтимоӣ ва хоҳиши ёфтани посух ба саволи он аст, ки кадом робитаҳо одамонро бо ҷомеа муттаҳид мекунад. Тақсироти меҳнат фарқиятҳои шахсро вобаста ба нақши касбӣ муайян мекунад, ҳама шахс мешаванд. Дарк кардани он, ки ҳама бо як низоми ҷонаи муносибатҳо, ки аз рӯи тақсироти меҳнат ба вучуд омадаанд, вобастагии ҳисси ҳамдигарро ба вучуд меоранд.

Ҷомеаи муосир, ки дар ҳамбастагии органикӣ ҳукмфармост, бо ҳатари ҷудой ва аномалия дучор меояд. Дюркгейм қайд намудааст "табиист, ки ман ҳузури мушкilotи иҷтимоӣ ва низоъҳои дидам". Аммо, вай онҳоро танҳо як дуршавӣ аз меъёр, ки бо сабаби танзими нокифояи муносибатҳои байни синфҳои асосии ҷомеа ба вучуд омадааст, баррасӣ кард. Дар ин робита, муҳакқиқ ғояи таъсиси корхонаҳои касбиро ҳамчун мақомоти нави ҳамбастагии иҷтимоӣ таҳия кардааст. Онҳо мувофиқи нақшаи ӯ бояд доираи васеи вазифаҳои иҷтимоӣ-аз истеҳсолот то ахлоқӣ ва фарҳангиро иҷро кунанд, шаклҳои навро дар ҳаёт таҳия ва ҷорӣ намуда, муносибатҳои байни одамонро танзим кунанд ва ба рушди шахсият мусоидат намоянд.

Ба инкишофи назарияи сотсиологӣ муосир асарҳои Т.Парсонс (1902-1979) таъсири бузург доштанд. Консепсияҳои Парсонс дар бораи «системаи иҷтимоӣ» ва «ҷомеа» бо ҳам алоқаманданд ва кам карда намешаванд. Вай чунин мешуморад, ки ҷомеа як намуди маҳсули системаи иҷтимоӣ аст, яъне як низоми иҷтимоист, ки ба сатҳи баландтарини худтаъминкунӣ дар робита ба муҳити худ расидааст. Парсонс панҷ муҳити берунии системаи иҷтимоиро номбар мекунад: "Воқеияти низоӣ", "Низоми фарҳангӣ", "Системаи шахсият", "Организм" ва "Муҳити физикӣ ва органикӣ". [2]

Хусусиятҳои асосии ин система, ба қавли Парсонс, пойбанди муносибатҳои байни одамон ва мавҷудияти дастаҷамъонаи одамонанд. Ҳамин тавр, ҳамчун як системаи фармоишӣ, ҷомеаи иҷтимоӣ арзишҳо, меъёрҳо, қоидаҳои муҳталиф ва маҳсулро дар бар мегираду ҳузури онҳо истинодҳои фарҳангиро пешбинӣ мекунад, ки ба қонунгардонии онҳо мусоидат мекунад.

Муносибатҳои системаи иҷтимоӣ бо системаи шахсияти Парсонс ба он андешаанд, ки муносибатҳояш аз системаи фарҳангӣ куллан фарқ мекунанд, зеро шахсият (бадан ва муҳити физикӣ ва органикӣ) дар системаи иҷтимоӣ дар иерархияи кибернетикӣ «дар поён» ҷойгир аст. Системаи иҷтимоӣ танҳо як паҳлуи рафтори инсон аст, тарафи дигар ғайриҷаҳони баҳони инсон аст. Талаботи функционалӣ, ки шахсони алоҳида, организмҳо ва муҳити физикию органикӣ пешниҳод мекунанд, системаи мураккаби андозагирӣ ташкили воқеӣ ва мавҷудияти системаҳои иҷтимоиро ташкил медиҳанд.

Масъалаи асосии функционалии муносибати системаи иҷтимоӣ бо системаи шахсият, ва масъалаҳои иҷтимоӣ дар назарияи Т.Парсонс мебошад. Вай иҷтимоӣро ҳамчун маҷмӯи равандро муайян мекунад, ки тавассути он одами узви системаи ҷомеаи иҷтимоӣ мегардад ва маҷмӯи муайяни иҷтимоиро муқаррар мекунад. Муносибатҳои мураккаби байни шахс ва системаи иҷтимоӣ аз як тараф, ташкил ва рушди ҳавасмандкунии мувофиқ барои иштирок дар усулҳои назоратшавандаи иҷтимоӣ ва аз тарафи дигар, қаноатмандӣ ва ҳавасмандкунии иштирокчиёни чунин амалро дар бар мегирад.

Ҳамин тариқ, зарурати афзалиятноки функционалии системаи иҷтимоӣ нисбат ба шахсияти аъзон он, ҳавасмандӣ барои иштирок дар системаи иҷтимоӣ мебошад, ки мувофиқатро бо талаботи тартиботи меъёри дар назар дорад. Парсонс се ҷанбаи ин ниёзмандии функционалиро муайян мекунад: аввал, ӯҳдадорҳои умумӣ, ки аз қабули моделҳои арзиши марказӣ, ки мустақиман ба тамоюли динӣ алоқаманданд; дуюм, зеркамари шахсият, ки дар раванди иҷтимоӣ барвақт ташаккул ёфтааст, бо маҷмӯи шахвонӣ ва аҳамияти ҳавасмандии ҳешовандӣ ва дигар муносибатҳои маҳрамона алоқаманданд; сеюм, амали бевоситаи асбобӣ ва ғайримоддии ашхоси алоҳидаи (хизмат), дорои мақсад ва вазъияти гуногун.

Хулоса, сарфи назар аз муҳим будани ҳама ҷанбаҳои талаботи функционалӣ, муносибати системаи шахсият ва системаи иҷтимоӣ тавассути “хизматрасонӣ”, ки унсурҳои асосии ташаккули зерсистемаи ҷиссии системаи иҷтимоӣ мебошанд, ташаккул ёфтааст.

Адабиёт:

1. Ломов Б.Ф. Общение и социальная регуляция поведения индивида // Психологические проблемы социальной регуляции поведения. – М., 1976.
2. Методологические проблемы социальной психологии. – М., 1975.
3. Морено Дж.Л. Социометрия. Экспериментальный метод и наука об обществе. – М., 1958.
4. Социологическая теория Т. Парсонса // Myfilology.ru – информационный филологический ресурс: [сайт]. – 2017-01-25 12:59:41. – URL: <https://myfilology.ru/143/socziologicheskaya-teoriya-tparsonsa/> (дата обращения: 24.04.2020)

Калидвожаҳо: назарияи сотсиологӣ, системаи иҷтимоӣ, шахсият, ҷомеа, бӯҳрон.

Аннотация

СОВМЕСТНЫЕ СПЕЦИФИКИ ОТНОШЕНИЯ ЛИЧНОСТИ И ОБЩЕСТВА

Разработка проблемы межгрупповых отношений на основе принципа деятельности вносит существенный вклад в развитие этих идей: теперь можно констатировать не просто тот факт, что социальные отношения могут способствовать развитию межгрупповой дискриминации лишь при определенных условиях, но и назвать средство, при помощи которого она вообще может быть снята. Таким средством выступает совместная деятельность групп. При ее наличии межгрупповая дифференциация, проявляющая себя на когнитивном уровне как констатация различий между «моей» и «чужой» группами, совсем не обязательно в реальном взаимодействии приводит к негрупповой враждебности. Этими принципами необходимо руководствоваться, решая практические проблемы межгрупповых отношений.

Ключевые слова: социальная теория, социальная система, личность, общество, кризис.

Annotation

JOINT SPECIFICS OF THE RELATIONSHIP BETWEEN THE INDIVIDUAL AND SOCIETY

The development of the problem of intergroup relations on the basis of the principle of activity makes a significant contribution to the development of these ideas: now we can state not only the fact that social relations can contribute to the development of intergroup discrimination only under certain conditions, but also name the means by which it can be removed altogether. This means is the joint activity of groups. In its presence, intergroup differentiation, which manifests itself at the cognitive level as a statement of differences between “my” and “out-of-band” groups, does not necessarily lead to non-group hostility in real interaction. These principles should be guided by solving practical problems of intergroup relations.

Key words: social theory, social system, personality, society, crisis.

Маълумот дар бораи муаллиф: Ҷамилова Нигора, магистранти соли якуми факултети психология ва таҳсилоти фароғири ДДОТ ба номи С.Айни; Телефон: 554559855

Рохбари илмӣ: Дадабоева М.

Сведения об авторе: Джамилова Нигора, магистрантка первого курса факультета психологии и инклюзивного образования ТГПУ им. С.Айни; Телефон: 554559855

Научный руководитель: Дадабоева М.

About the author: Jamilova Nigora, first-year undergraduate of the faculty of psychology and inclusive education, TSPU im. S. Aini; Telefon: 554559855

Scientific director: Dadaboeva M.

САБАБ ВА ОҚИБАТҲОИ ИСТИФОДАИ ЛЕКСИКАИ ҒАЙРИМЕЪЁР ДАР НАВРАСОН ВА ЧАВОНОН

Фарҳанги нутқ як чузъи ҷудонопазири фарҳанги умумии шахс, қобилияти дуруст баён кардани андешаҳо мебошад. Он на танҳо донишмандии меъёрҳои забони адабӣ, қобилиятҳои экспрессивии, хусусиятҳои миллӣ, балки муносибати дуруст ба ҷизе номида мешавад. Новобаста аз он ки ин изҳорот то ҷӣ андоза ачиб менамояд, аммо алфози қабех ҳам чузъи фарҳанги мост, агар фарҳанг ҳамчун тамоми ғайриҷабҳи инсон бо натиҷаҳои он, ки инсонро аз табиат фарқ мекунад, ғайриҷабҳи мешавад [1, 106]. Далели равшани ин зухурот истифодаи афзояндаи забони палид, забонак, инвективӣ, пайдоиши калимаҳои нав мебошад, ки имлои онҳо расман тасдиқ нашудааст. Суханони дағалона ба таври қатъӣ дохил карда мешаванд: ҳатто дар байни одамони маълумотдор эътиқод ба қасамхӯрӣ барои инсон паҳн шудааст, зеро он ҳамчун як ҷӯбаки барқ буда нақши мусбати танзимкунандаро иҷро мекунад. А. Плутсер - Сарно ба мушкилоти пайдоиши теъдоди зиёди "луғатномаҳои матни русӣ" ишора мекунад: "Сифати онҳо нишон медиҳад, ки ин соҳаи забон то ҳол аз лексикографҳои касбӣ дур нест. Сифати онҳо нишон медиҳад, ки ин соҳаи забон ҳанӯз ҳам аз назари лексикографҳои касбӣ дур аст. Онҳо аз ҷониби тарафдорони қомилан бевасовод сохта шудаанд, то ки ниёзҳои табиӣ ҷопӣ "бенасиб" ва истифодаи "нопок" - ро дошта бошанд [4, 76]. Ҳамин тавр, зиёда аз сад сол пеш дар як маҷаллаи тиббӣ англисӣ ҷунин навишта шуда буд: "Қасе, ки дар ҷаҳон аввалин буд, қаблаи ҳамдиёрашро лаънат кард, ба ҷои он ки қосаҳои худро бидуни гуфтани сухани бад бадгӯӣ кунад ва бо ин ба таҳкурсии тамаддун асос гузоштааст" [1, 109]. Бо вуҷуди он, ки бисёре аз ҳамзамонони мо ҷунин ақида доранд, ки дар асл, шахсе, ки ба алфози қабех муроҷиат мекунад, аксар вақт ӯ беъътиной ва тамадан эътироми худро нишон медиҳад. Ҳадафи ҷанг, пеш аз ҳама, паст кардани сатҳи иҷтимоии сухангӯ мебошад. Зеро арзишҳои асосии маънавӣ барои шахс таҳқир карда мешаванд: Масалан, модар, оила, эътиқодҳои рӯҳӣ ва мазҳабии инсон мебошанд. Дар мақолаи мо суиистифода ҳамчун як қилоҳи заиф ҳамчун як ҷуброн барои тавозуни эҳсосии мо ва ҳамчун қобилияти посух додан ба гунаҳкор бо воситаҳои беҳтар дида баромада мешавад.

Ҳолатҳои истифодабарии алфози қабех ин ба як бемории тафаккури инсон мубаддал мегардад. Аксар вақт шахсе, ки мунтазам аз алфози қабех суиистифода мекунад дар он одат мешавад. Агар ба ҷомеаи шоиста ворид шавад, бештар қӯшиш менамояд, ки аз хомушӣ истифода барад, то ки аз истифодабарии алфози қабехи вай бохабар нашавад. Ба ақидаи Павлус ба Эфсӯсий дар бораи алфози қабех онҳо ҷунин андеша доранд: "Ҳеҷ як сухани қабехе аз даҳонатон намебарояд, танҳо худӣ шумо сабабгор мешавад, ки алфози қабехро истифода баред" [3].

Алфози қабех бевосита ба саломатии инсон ҳам ҳангоми талаффузи ин калимаҳо ва ҳам гӯш кардан таъсир бад мерасонад. Далели ин гуфтаҳо омӯзиши доктори илмҳои биологӣ, академики институти генетикаи қвантӣ П.П. Горяев дар бораи таъсири бади алфози қабех ба саломатии инсон шуда метавонанд. Олим тавассути дастгоҳи сохташуда, ки калимаҳоро ба ларзишҳои электромагнитӣ табдил медиҳад, исбот кардааст, ки калимаҳоро ба ларзишҳо ба молекулаҳои меросӣ таъсир мерасонанд. Маълум шуд, ки баъзе калимаҳо аз минаҳо бадтар буда метавонанд. Онҳо дар дастгоҳи генетикии инсон "тарқиш мекунанд", барномаҳои ирсиро вайрон мекунанд ва мутасияро ба вуҷуд меоранд, оқибат ба таназзул оварда мерасонанд. Ҳангоми суиистифодаи интиҳобӣ, хромосомаҳо вайрон ва қанда мешаванд. Яъне, калимаҳо мутатсияҳоро ба монанди радиатсия ба вуҷуд меоранд [3]. Суханони дағал ва бад метавонад на танҳо саломатиро барбод диҳад, балки дар ниҳояти қор, одамро ба марг низ мерасонанд. Бадгӯӣ ба қоди генетикии қиребгар таъсир карда, дар он ҷойгир карда мешавад ва меростирии нодурустро муайян мекунад. Одамоне, ки калимаҳои "қавӣ" - ро истифода намебаранд, ҳолати умумии бадан одатан 5- 10 ва баъзан 15 сол аз синни расмӣ онҳо ҷавонтар аст. Боз як далели қобит ба нутқи дағалона алоқаманд аст.

Дар он кишварҳое, ки дар забони миллиашон онҳо алфозҳои қабех надоранд узвҳои таносул, майнаи мағзи сари онҳо ва бемориҳои қаруни ва қалачи муайян қарда нашудааст: Масалан, дар Русия бошад, онҳо сол то сол алфози қабехро бисёртар истифода мекунанд [3]. Пӯшида нест, ки дар бисёр қилмҳои амриқой алфози қабех истифода мешавад, қале намоиш додани ҷунин қилмҳо дар Амриқо маън қарда шудааст ва барои қодирот яъне барои Русия

филмҳои махсус пахш карда мешавад. Албатта, он чизеро, ки ба луғати аҳолии баркамол ва калонсоли кишвари мо ворид шудааст, аз байн бурдан душвор аст. Аммо, мушкилоте, ки мо имрӯз рӯ ба рӯ гаштаем, ба муҳити ҷавонон аниқ ворид мешавад, аз ҷумла, фарҳанги ҷомеаи интернетии ҷавонон. Ҳадафи таҳқиқоти мо муайян кардани сатҳи истифодаи алфози қабех дар байни наврасон ва ҷавонон мебошад [5, 72-75]. Таҳлили саҳифаҳои интернетии ҷавонон ва наврасон инчунин маъруфияти инвективӣ ва вулгаризмхоро дар байни ҷавонон ошкор сохта шудааст. Тақрибан 70% донишҷӯёне, ки дар ҷараёни мо қарор доштанд алфози қабехро дар саҳфаҳои худ иртибот надоштанд, аммо тавре изҳор мекунанд, ки ба "алфози қабех" касеро таҳқир кардаанд. Ин далел аз он гувоҳӣ медиҳад, ки маъруфияти «суханони рангин» дар ҷамоатҳои интернетии ҷавонон ва наврасон иртиботи калон дорад. Аксар вақт, ҷавонписарон алфози қабехро истифода мебаранд, ки тасдиқии он ҳам дар маълумотҳои пурсиш (63%) ва дар натиҷаи мушоҳидаҳо (53%) нишон дода шудааст. Ривоятҳо мавҷуд аст, ки гӯё дар замонҳои қадим сарбозон дар майдони ҷанг ҷамъ омада, барои ғалаба қардан қавл меоданд ва маҳз ҳамин чиз аз он баромадааст. Аз ин сабаб, алфози қабехро бештар дар мардон мушоҳида карда мешавад, вале агар дар замонҳои қадим ин гуна рафтор бо зарурияти ҷанг асос ёфта бошад, имрӯз ин калимаҳо аллакай ба зуҳури нодонӣ ва сатҳи пасти фарҳанги ҷавонону наврасон алоқаманд аст [6, 86-88]. Номзади илмҳои филологӣ, доктори фалсафа Михайлин В.Ю., номзади илмҳои филологӣ аз ҷиҳати назариявӣ исбот кардааст, ки алфози қабехи русӣ бо формулаҳои шифоҳии ҳинду-аврупоӣ аз имлоҳо, ки дар иттифокҳои пинҳонии мардонаи қадим истифода мешаванд, шабех мебошанд.

Бархе аз ҷавонон ва наврасон барои нишон додани ҳислатҳои маъмулии гург (рафтор ба забони гург) алфози қабехро шиори худ доништа онро дар нутқи худ васеъ истифода мебаранд. Тибқи далелҳои таърихи пайдоиши алфози қабехро бояд дарк кунем, ки он гӯё рӯҳияи бехтарро бедор мекунад, вале дар асл моҳияти маънавӣ ва маданияти одами муосирро вайрон мекунад. Тавре олимони исбот қарданд шахсе, ки одатан ва алфози қабехро мунтазам истифода мебаранд, дар соҳаи солимии равонӣ тамоюл дорад ва ҷараёни таназзули минбаъдаи он идома дорад [2, 331-332]. Имрӯз мутассифона, духтарон низ аз истифодаи алфози қабех шарм намедоранд ва далелҳои мушоҳидашудаи истифодаи алфози қабех аз тарафи занон тақрибан 47% дар бар мегирад. Эҳтимол, ин нишонаи ҳусни тавачҷӯӣ занон ва хоҳиши ба «чинси қавӣ» тобеъ набудан аст. Ҳамзамон, шармгинӣ шартӣ зарурии занон ва муносибати эҳтиром, баҳусус нисбати гуфтугӯи худ аз эҳтимол дур нест. Дарки алфози қабех метавонад табиати одмонро тағйир диҳад беэҳтибории равандҳои тафаккур, ки дар истилоҳҳои норавшан инъикос ёфтаанд, паст шудани қобилияти мубоҳишавии бадан дар шахс, зиёд шудани эҳтимолияти қабули қарорҳои нодуруст ва истифодаи наҷандон бехтарини рафторро нишон медиҳад [2, 332].

Ҷавонон ва наврасоне, ки забони алфози қабех истифода мебаранд, эҳтимол доранд, шаклҳои рафторро аз сабаби тоза кардани ҳудуди он чизе, ки иҷозат дода шудааст, дур кунанд. Аксар вақт метавон алфози қабехро дар нутқи духтарон ва писарони сигоркаш вохӯрд, зеро ҳангоми кашидани тамоку гармонҳои одам афзоиш меёбанд. Яке аз далели ҷолиб ин аст, ки дар даврони шӯравӣ ҳангоми истифодаи алфози қабех аз тарафи муаллим нисбати донишҷӯ ё мактабача муаллимо аз қор озод мекарданд. Илова ба ин, агар дар бораи алфози қабех суҳан гӯем, онро мардуми синфҳои поёнӣ ки дар маҷмӯъ аз зиндагӣ норозӣ ҳастанд, бисёртар истифода мебаранд [7, 162-163]. Таҳқиқоти мо нишон дод, ки табақаи одамон дар муҳити ҷавонон ва наврасон дар ҳама самтҳо баробар тақсим карда нашудааст. Сабаби асосӣ, набудани назорати дохилӣ ва иҷозатпазирӣ, ҳисси бетарафӣ, пеш аз ҳама аз ҷониби афкори ҷомеа, ва аз ҷумла дар оила мебошад. Паҳншавии алфози қабех дар ҷомеа ин аз як тараф, падидаи шинос бошад ҳам, аз тарафи дигар, ин пешоянди ҳатари бузург ба дониши ҷавонон ва наврасон аст. Масалан, як ҷавон ё наврас метавонад маълумоти муҳимро дар ҷомеа паҳн кунад ва идеологияи кишварро ба дараҷаи олӣ бурда расонад. Нуқтаи дигари таҳқиқи масъалаи маъмур, ин синни наврасони алфози қабехро истифодабаранда мебошад. Фоизи баландтарин дар байни ҷавонони аз 17 то 19 сола, ки 39% онҳо алфози қабехро истифода мебаранд [8, 29-30]. Ин гурӯҳ донишҷӯёни соли аввал ва дуюм, талабаҳои мактабҳои миёна, литсейҳо ва гимназияҳоро ташкил медиҳанд. Гумони аввал дар он аст, ки алфози қабех ҳамчун воситаи эҷоди муносибатҳо амал мекунад ва шармгиниро дар байни ҷавонон аз миён мебарад.

Омори дигар ин аз ҳама хурдтарин нишондод миёни онҳост, ки алфози қабехро кам истифода мебаранд ин хонандагони калонсол синни 23-25 сола буда, 26% ташкил медиҳанд. Ин синнест, ки ҷавонон бештар аз муносибатҳои дӯстона, яъне муносибати ҳамдardӣ ва

муҳаббатро муқаррар мекунад, майл дорад. Дар ин ҷо албатта, механизми маҳдудсозӣ, ва хоҳиши писанд омадан ба шарикӣ муошират ба таври архаикӣ ба роҳ монда шудааст. Дудилагӣ дар ин ҷо аллакай нишонаи сатҳи пасти фарҳангии инсон ва безъитиной ба арзишҳои умумибашарӣ мебошад [9, 41]. Ин омил низ ҷои махсуси ҳушро дорад ва ҳамчун беморӣ ба мқухити ихотакарда паҳн мешавад, зеро рӯҳи инсон организм нозук ва мураккаб аст. Дар ин ҷо ақидаи классикии назарияи парешонӣ - Э. Дюркгейм, ки боварӣ дошт, ки “рафтори девонагӣ нишонаи ҷомеаи солим аст ва онро ҳамчун як тамоюл аз меъёр то рафтори номатлуб дар ҷомеа ҳамчун «меъёр» қабул намекунад”. Шояд таҳқир миёни ҷавонон ва наврасон то ба имрӯз ҳамчун як навъ меъёри муносибатҳо ва ҳатто як навъ иловагии рангоранг ба нутқи алфози қабех бошад. Ва то он даме, ки мо ба ин амал бепарвоя муносибат мекунем, на бо маҳкумияти ин қор, истифодаи алфози қабехро дар ҷомеа, баҳусус дар олами ҷавонону наврасон бештар хоҳем шунавид. Дуруст аст, ки ба ҷазо додан ба ҷавон ва наврас ҳангоми истифодаи алфози қабех нодуруст аст, вале дар ин замина ҷораҳои муқориза бар зидди он мавҷуданд. Ба андешаи мо, он шабақаҳои телевизионӣ, аз ҷумла сайтҳои интернетӣ ва воситаи ахбори омма, ки бадахлоқӣ ва дағалии шифохиро паҳн мекунад, ба танзим даровардан лозим аст (дар ҳолати зарури бастанӣ ҷуниин шабақаҳо). Дигар роҳи пешгирӣ ин масъала бо масъулияти баланд ба зимми волидон ва омӯзгорон вогузор карда мешавад - одамоне, ки ҳамчун иҷтимоии ибтидоии кӯдак амал намуда, ҷаҳонбинӣ ва фарҳанги нутқи ўро ташкил медиҳанд, бояд қор ва ғайолият намоянд. Зеро, агар кӯдак аз забони падару модар ё муаллим ҳамеша суханҳои хушу гуворо ва бомаданиятона шунавад, пас барои ў дигар монетаҳои дохилӣ дар истифодаи қалимаҳои алфози қабех вучуд нахоҳанд дошт. Лексикологи машҳур Владимир Дал, ҷуниин ақида дорад, ки: “Қас наметавонад бо як қалима бо инсон шўҳӣ кунад ва сухани бечоро истифода кунад, зеро сухани шифохӣ инсон ин иртибот ба бадан ва рӯҳи инсонро дорад” [3]. Дар хотима гуфта метавонем, ки баланд бардоштани сатҳи фарҳанги аҳоли ва пешгирии истифодаи алфози қабех ин- пеш аз ҳама аз таҳаммулпазирии ҷавонону наврасон ва кӯдакон вобастагӣ дорад.

Адабиёт:

1. Бороздина Г.В. Психология и этика делового общения: учебник для бакалавров/ Г.В. Бороздина, Н.А. Кормнова; под общ. ред. Г.В. Бороздиной. – М.: Издательство Юрайт, 2012. – 463 с.
2. Гуц Е.Н. Прагматические аспекты жаргонизированного высказывания // Высказывание как объект лингвистической семантики и теории коммуникации: Тезисы докладов республиканской конференции. 4.1. – Омск: ОмГУ, 1982. - С.72-75.
3. Гуц Е.Н. Жаргонное слово в речи школьников // Русский вопрос: история и современность: Тезисы докладов Всероссийской конференции. Ч.2. – Омск: 1992. - С. 86-88.
4. Гуц Е.Н. Внелитературные элементы в речи школьников // Культура речи в разных сферах общения: Тезисы докладов Всероссийской конференции. – Челябинск: ЧТУ, 1992. - С.162-163.
5. Гуц Е.Н. Вне литературная лексика в речи школьников Славянские чтения: Тезисы докладов. – Омск: ОГПИ, 1992. - С.29-30.
6. Гуц Е.Н. Внелитературные наименования лиц в речи школьников // Слово в системных отношениях на разных уровнях языка: Тезисы докладов Всероссийской конференции. – Екатеринбург: Урал ГПИ, 1993.- С.41.
7. Гуц Е.Н. Диалектно-просторечные элементы в речи городского подростка // Славянские чтения. Духовная культура и история славян. Вып.2. – Омск: ОГПИ, 1993. - С.103-104.
8. Гуц Е.Н. Диалектизмы в словарном запасе школьников // Русский вопрос: история и современность: Тезисы докладов Всероссийской конференции. Ч.2. - Омск: 1994. - С.162-164.
9. Гуц Е.Н. Семантика жаргонного слова в восприятии подростка // Актуальные проблемы филологии. Материалы городской межвузовской научной конференции. – Омск: 1994. - С.36-37.
10. Гуц Е.Н. Место жаргонного слова в языковой модели мира // Речь города: Тезисы докладов Всероссийской конференции. – Омск: ОмГУ, 1995. - С.73-75.
11. Гуц Е.Н. К проблеме идеографического описания ненормативной лексики // Славянские чтения - 4. – Омск, 1995 (в печати).
12. Михайлин В. Тропа звериных слов: Пространственно ориентированные культурные коды в индоевропейской традиции. – М.: НЛЮ, 2005. – 360 с.
13. Нестерова Ирина. Вред сквернословия. Стоит ли ругаться матом. <http://www.realisti.ru/main/mat?id=146> (дата обращения 10.01.2015).
14. Плутцер-Сарно А. Матерный словарь как феномен русской культуры. //Новая русская книга. - №2. - 2000. - С. 74-80. УДК 1.018.

Қалидвожаҳо: алфози қабех, ҷавонон, наврасон, фарҳанг, талаффуз, оила ва интернет.

Аннотация

ПРИЧИНЫ И ПОСЛЕДСТВИЯ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ НЕСПЕЦИФИЧЕСКОЙ ЛЕКСИКИ У ПОДРОСТКОВ И МОЛОДЫХ ЛЮДЕЙ

В данной статье рассматриваются причины и последствия ненормативной лексики у подростков и молодых людей и анализируется научная литература на эту тему. Основная задача автора - выявить случаи ненормативного лексического употребления у подростков и молодежи и предотвратить эту проблему. В своем исследовании автор приходит к выводу, что повышение культуры населения и использование нецензурной лексики является воспитание нетерпимости и жестокости молодежи и подростков с детства.

Ключевые слова: *оскорбительный язык, молодежь, подростки, культура, произношение, семья и интернет.*

Annotation

THE CAUSES AND CONSEQUENCES OF USING NON-SPECIFIC VOCABULARY IN ADOLESCENTS AND YOUNG ADULTS

In this article, the author examines the causes and consequences of profanity in adolescents and young people. The scientific literature on this subject is analyzed. The main task of the author is to identify cases of profanity of teenagers and youth and to prevent this problem. In his study, the author concludes that improving the culture of the population and the use of foul language is the education of intolerance and cruelty of youth and adolescents from childhood.

Key words: *offensive language, youth, teens, culture, pronunciation, family and Internet.*

Маълумот дар бораи муаллиф: Мамадамонова Манижа, магистранти соли дуҷуми факултети психология ва таҳсилоти фароғири ДДОТ ба номи Садриддин Айни.

Рохбари илмӣ: Дадабоева М.С.

Сведения об авторе: Мамадамонова Манижа, магистрантка второго курса факультета психологии и инклюзивного образования ТГПУ имени Садриддина Айни.

About the author: Mamadamonova Manizha, the 2st year of Master Student in the Department of Psychology and Inclusive Education of Tajik State Pedagogical University named after S.Aini.

ИНКИШОФИ ШАХСИЯТИ ДОНИШЧӢ ҲАМЧУН ЯК ПАДИДАИ МУБРАМИ ПЕДАГОГӢ – ПСИХОЛОГӢ

Шахс дар адабиёти психологӣ ҳамчун фарди бошууре баҳо дода мешавад, ки дар муносибатҳои ҷамъиятӣ иштирок карда, дар ҷамъият мавқеи муайянро ишғол менамояд. Дар мавриди баҳои психологӣ додан ба ин мафҳум асосан ба нақши иҷтимоии одам эътибор зоҳир мегардад. Нақш – ин функсияи иҷтимоии шахс аст. Масалан, нақши устод аз тарбияи насли наврас иборат аст.

Шавқу ҳаваси ҷавононро дар ин синнусол комёбиҳои навини санъат, илму техника ба худ ҷалб мекунад ва онҳо шуурона дар назди худ мақсад мегузоранд, роҳу воситаҳои ба мақсад расиданро меҷӯянд, баҳри амалӣ гардидани мақсадашон саъю кӯшиш мекунанд.

Токарева В.А. дар асоси тадқиқотҳои худ донишчӯёнро ба шаш типи ахлоқии шахсият ҷудо намудааст:

1. Типи ҳақиқии ахлоқӣ, онҳо дар муносибатҳои ахлоқӣ фаъоланд ва ба меъёрҳои ахлоқӣ муносибати мусбӣ доранд.
2. Типи маълумотнокӣ пасив. Онҳо бо вучуди донишҷӯи меъёрҳои ахлоқӣ нисбати он муносибати пасивона доранд.
3. Типи ҳиссиёти ахлоқии вазъиятӣ. Муносибати онҳоро ба меъёрҳои ахлоқӣ вазъият ва ҳолати равонии худ онҳо муайян мекунад.
4. Типи номукамал инкишофёфта. Дар онҳо унсурҳои ахлоқ ва ирода нопурра шаклгирифтаанд.
5. Типи аз нигоҳи ахлоқӣ ноқобил. Онҳо ба таҳлили рафтор ва эҳсоси вичдон қобил нестанд.
6. Типи зиддиаслоқӣ. Онҳо нисбати меъёрҳо ва арзишҳои ахлоқӣ муносибати манфӣ доранд [2, 54].

Бо тағйир ёфтани синну сол дар наврасон ва ҷавонон хоҳиши бештар бо ҳамсолон муносибат кардан ба вучуд меоянд. Донишчӯёнро коллектив бо ҳам муттаҳид мекунад, ки вай дар ташаккули шахсияти онҳо саҳми калон мебозад. Махсусан, дар ин синну сол меъёрҳои ахлоқӣ, баҳои рафқон, худбаҳодиҳӣ мавқеи муайянро ишғол мекунад.

Дар давраи донишчӯӣ масъалаҳои худтарбия, худомӯзӣ, гузориши вазифаҳои «махсус», таҳияи нақшаҳои оянда ба масоили мубрам табдил меёбанд.

Гуфтан ҷоиш аст, ки ҳаёти донишчӯён на танҳо дар чорчӯбаи фаъолияти таълимӣ маҳдуд мешавад. Онҳо на танҳо ба як коллективи гурӯҳӣ ҳамкурсон, муассисаи таълимӣ, балки ба якҷанд коллективҳои гуногун (гурӯҳи варзишгарон, маҳфилҳо, гурӯҳи ҷавонони маҳалла ё гурӯҳҳои дигари иҷтимоӣ) тааллуқ дошта метавонанд. Онҳоро коллектив бештар ба худ ҷалб карда метавонад, ки барои ҳудудҳои худтақвияти онҳо шароитҳои мусоидро фароҳам оварда метавонад.

Дар ташаккули шахсияти донишчӯён се намуди иттиҳодияҳо, ҳудудҳои донишчӯӣ шомили онҳост, таъсири назаррас мегузоранд:

1. Коллективҳои академӣ (гурӯҳи ҳамкурсон, ихтисос, факултет ва монанди инҳо);
2. Коллективҳои алоқаманд бо созмонҳои ҷавонон (маҳфилҳо, ассосиатсияҳо, дастаҳои варзишии донишчӯён);
3. Коллективҳои ғайрирасмӣ (дӯстон, ҳаммаҳалаҳо ва ғайра).

Таъсири ин гурӯҳҳо албатта яхела набуда, ҳар яке хусусиятҳои ба худ хосро дорад. Дар ин миён нақши гурӯҳҳои академӣ нисбатан барҷаста аст. Дар дохили чунин гурӯҳ дар заминаи фаъолияти мураккабу муҳталиф мазмуни донишчӯён муносибатҳои расмӣ корӣ шакл мегиранд. Сохтори чунин муносибатҳоро таносуби роҳбарӣ ва тобеият, талаботи дучониба, интизом ва ғайра тавсиф медиҳанд.

Блонский П.П. давраи донишчӯиро «синни баҳсҳо» номидааст, ки ин хусусияти шури ҷавононро ҳангоми ташкили фаъолияти таълимӣ бо онҳо ба эътибор гирифтани зарур аст [4, 145].

Бояд гуфт, ки имрӯз он ҳолигии маънавия, ки дар ҷавонон дида мешавад, боиси баланд гаштани сатҳи ҷинойткорӣ гаштааст. Саводи пасти ҷавонон, надонишҷӯи меъёрҳои ҳуқуқию қонунӣ, онҳоро ба гирдобии ҷангу бераҳмӣ мубтало гардондааст. Вобаста ба гуфтаҳои боло яке аз самтҳои асосии инкишофи шахсияти донишчӯён – ин тарбияи ахлоқии онҳо мебошад.

Тарбияи ахлоқии шахсият яке аз шартҳои асосии қобилиятҳои ҳаётии ӯ дар ҷомеа ба ҳисоб меравад. Ташаккули ахлоқ - яъне интиқоли меъёрҳои маънавӣ, қоидаҳо ва талаботҳо ба дониш, малакаю маҳоратҳо, рафтор ва риояи ҳатмии онҳо мебошад.

Аз лаҳзаҳои аввалини қадам ба муассисаи гузаштани донишҷӯ давраи мутобиқшавӣ ба муҳити мактабӣ оӣ ва миёнаи касбӣ оғоз меёбад, ки тули тамоми соли аввали таҳсил идома меёбад. Таассуроти ин давра баъзан то ба дараҷаи харобшавии асабҳо ва аксуламалҳои стрессӣ расида ба муваффақияти таҳсил ҳалал ворид месозад.

Амалан тамоми донишҷӯёни курси аввал мушкilotи давраи мутобиқшавиро дар худ эҳсос менамоянд, ки одатан бо ҷудошавӣ аз ҳамсинфон ва дӯстони давраи мактабӣ, мушкilotи интиқоли касб, тағйир назорат аз ҷониби устодон ва речаи меҳнату истироҳат, афзоиши сарборӣ, талабот ба омӯзиши мустақилона ва азхуднамоии ахбороти зиёд дар муддати кӯтоҳ ва ғайра алоқаманд мебошанд. Чунин мушкilot ба таври воқеӣ вучуд дошта, одатан дар охири соли аввал ва ё ибтидои соли дувуми таҳсил бо мутобиқшавии пурра ба шароити мактаби оӣ ва миёнаи касбӣ ба итмом мерасанд.

Дар зери таъсири мушкilotи давраи мутобиқшавӣ аксарияти донишҷӯёни курси аввал аз норасоии вақт барои хониши мустақилона шикоят мекунанд.

Ҳамин тавр, инкишофи шахсияти донишҷӯ дар самтҳои зерин ба амал меояд:

- қобилиятҳои нав ташаккул меёбанд;
- як навъ таҷрибаи худидоранамаӣ, тавозун ва устуворгардии равандҳои асабӣ ба вучуд меояд;

- ҳисси ӯҳдадорӣ ва салоҳиятмандӣ ташаккул меёбад;
- тамоюли касбӣ устувор гардида, маромнокии касбӣ шакл мегардад;
- омодагии умумӣ ба касб амалӣ мегардад.

Омӯзиш назариявии мавзӯи таҳқиқшуда имкон медиҳад, ки доир ба хусусиятҳои инкишофи шахсияти донишҷӯ ҳулосаҳои мувофиқ бароварда шаванд.

- ҳангоми баҳодихӣ ба ташаккули шахсияти донишҷӯён қонуниятҳои психофизиологии рушди организм ва психика дар синнусоли мувофиқ ва ҳамчунин хусусиятҳои фардӣ – психологии ўро ба эътибор гирифтани зарур аст.

- синни донишҷӯиро ҳамчун давраи сифатан наво баҳо додан мумкин аст, ки қонуниятҳои махсусро доро буда, имконияти медиҳад зухуроте чун шавқу ҳавас, мустақилият, эҷодиёт, ки дар давраи мактабӣ хусусияти назариявӣ доштанд, акнун пурра характери амалӣ пайдо кунанд».

- ташаккули шахсияти донишҷӯро чун раванде баҳо додан мумкин аст, ки дар ҷараёни он муҳассили мактаби оӣ дониш, малакаҳо ва сифатҳои муҳими касбиро азхуд мекунанд;

- инкишофи шахсият дар давраи донишҷӯӣ дар самтҳои зерин ба амал меояд: қобилиятҳои нав ташаккул меёбанд, як навъ таҷрибаи худидоранамаӣ, тавозун ва устуворгардии равандҳои асабӣ ба вучуд меояд, ҳисси ӯҳдадорӣ ва салоҳиятмандӣ ташаккул меёбад, тамоюли касбӣ устувор гардида, маромнокии касбӣ шакл мегардад, омодагии умумӣ ба касб амалӣ мегардад;

- аз андешаҳои муҳаққиқони масъала бармеояд, ки методҳои таълим, тарбия ва рушди шахсиятро дар давраи донишҷӯӣ дар ягонагӣ дида баромадан лозим аст.

Адабиёт:

1. Абрамова Г. С. Возрастная психология: Учебное пособие для студентов вузов. – М.: Издательский центр «Академия», 1997.
2. Актуальные вопросы формирования интереса в обучении / Под ред. Г.И. Щукиной. – М.: Просвещения, 1984.
3. Амонов Н. Қ. Асосҳои психологии муоширати педагогӣ: Дастури таълимӣ барои донишҷӯёни мактаби оӣ. – Душанбе, 2003.
4. Волков К. Н. Психологи о педагогических проблемах: Книга для учителя К.Н.Волков. – М.: Просвещение, 1981.
5. Дастури психологияи амалӣ Зери таҳрири Н.М.Юнусова. – Душанбе: Собириён, 2004.
6. Қодиров К. Б. Таърихи афкори педагогии халқи Тоҷик. – Душанбе: Ирфон, 1998.
7. Қодиров С., Давлатов М. Психология. – Душанбе: Сино, 2002.

Калидвожаҳо: ташаккул, шахсият, донишҷӯ, мутобиқшавӣ, касб, тарбияи ахлоқӣ, маориф, коллектив, шавқу ҳавас.

Аннотация

РАЗВИТИЕ ЛИЧНОСТИ СТУДЕНТА КАК ПРОБЛЕМА ПЕДАГОГО-ПСИХОЛОГИЧЕСКОГО ФЕНОМЕНА

Формирование полноценной личности - основная цель образовательного процесса, который осуществляется в различных учреждениях системы образования. Студенческий период, который соответствует возрасту умственного развития стадии молодости или зрелости, играет очень важную роль в развитии человека как личности. Однако этот период также характеризуется активностью и позицией, импульсивными и непроизвольными и другими психическими явлениями, которые в случае выхода из-под контроля, под влиянием тех или иных негативных факторов могут привести к тенденциям в формировании личности студента. Изучение психологии становления личности студента позволяет выявить особенности развития личности в этот период и целенаправленно влиять на него.

Ключевые слова: *формирование, личность, студент, адаптация, профессия, нравственное воспитание, воспитание, коллектив, увлечения.*

Annotation

THE DEVELOPMENT OF THE STUDENT'S PERSONALITY AS A PROBLEM OF PEDAGOGICAL-PSYCHOLOGICAL PHENOMENON

The formation of a full-fledged personality is the main goal of the educational process, which is carried out in various institutions of the educational system. The student period, which corresponds to the age of mental development of the stage of youth or maturity, plays a very important role in the development of a person as a person. However, this period is also characterized by activity and attitude, impulsive and involuntary and other mental phenomena, which, in the event of getting out of control, under the influence of certain negative factors, can lead to trends in the formation of the student's personality. The study of the psychology of the formation of a student's personality allows us to identify the characteristics of personality development during this period and purposefully influence it.

Key words: *formation, personality, student, adaptation, profession, moral education, upbringing, team, hobbies.*

Маълумот дар бораи муаллиф: Абдурахимова Гулрухсор Алихоновна, магистранти соли дуюми факултаи психология ва таҳсилоти фароғири ДДОТ ба номи С.Айнӣ, ихтисоси логопедия. Тел: 985440149

Рохбари илмӣ: Дадобоева М.

Сведения об авторе: Абдурахимова Гулрухсор Алихоновна, магистрантка второго курса факультета психологии и инклюзивного образования Таджикского Государственного Педагогического Университета им. С. Айнӣ по специальности логопед; Тел: 985440149

Научный руководитель: Дадобоева М.

About the author: Abdurahimova Gulrukhsor Alikhonovna, is a second-year master's student at the Faculty of Psychology and Comprehensive Education of S. Ayni Tajik State Pedagogical University, majoring in speech therapy. Tel: 985440149

Scientific adviser: Dadoboeva M.

АСОСҲОИ ПСИХОЛОГӢ ВА ПЕШГИРӢ НАМУДАНИ НУҚСОНИ ЛАКНАТЗАБОНӢ

Дар байни хонандагони мактабҳои таҳсилоти умумӣ, ки иллатҳои нутқ доранд, гуруҳи бачагони лакнатзабон низ ба ҷашм мерасад. Лакнатзабонӣ дар забон як норасоии маъмулии нутқ аст, ки дар он гуянда ҳамнағми талаффузи калимаҳо ва ибораҳо мушкilotи мушаххасро аз сар мегузаронад. Сухани гуяндаро истгоҳҳои хос, лакнатиҳо, такрори садоҳои алоҳида, ҳичоҳо ваҳатто калимаҳо қатъ мекунад. Ин мушкilot танҳо дар вақти муоширати шифоҳӣ ба миён меояд. Дар беруни он сухани фосилавӣ нопадид мешавад. Норасоии нутқ ба монанди лакнатзабонӣ, танҳо бо ташаннуҷи мушакҳои дар ҳолати нутқ иштирок дошта маҳдуд намешавад, яъне ин на танҳо ихтилоли ҳаракат аст, гарчанде, ки он дар потогенези худ хело мураккаб аст. Хусусияти лакнатзабонӣ тақрибан ҳамаи муаллифони таҳқиқи қарахтӣ ин намуди патологияи нутқро ба неврозҳо мансуб медонанд ва онро логоневроз меноманд, зеро нуқсон доштан ин пеш аз ҳама вобастагӣ дорад ба системаи олии асаб, ки ба ихтилоли функционалӣ ва динамикии системаи асаб ишора мекунад [1, 124].

Танҳо шумораи қиматҳои қарахтӣ дар заминаи органикӣ инкишоф меёбанд, яъне дар натиҷаи вайрон шудани системаи асаб аз ҷониби баъзе равандҳои патологӣ (энцефалит, эпилепсия, осеби краниоцеребралӣ ва ғ.). Дар давраи пеш аз П. Павел фаҳмиши невроз асосан ба ақидаҳои Адлер Фрейд ва дигар олимони, ки намоёндагони психологияи идеалистӣ буданд ва аз ин рӯ аз тафсири воқеан илмӣ невроз асос ёфта буданд, қайд гардидааст. Ин фаҳмиш механизми ҳақиқии норасоии лакнатзабониро ҳангоми нутқдордан ошкор менамояд.

Ақсарияти муаллифони нимаи дуҷуми асри 19 лакнатзабониро ба неврозҳо нисбат додаанд, дар ҳоле, ки худӣ мафҳуми невроз хеле норавшан буд [2, 132].

Хусусиятҳои патопсихологияи лакнатзабонӣ. Раванди неврологияи нутқи нуқсондошта дар як қатор ҳолатҳо бо як қатор хусусиятҳои патопсихологияе, ки дар соҳаи эмотсионалӣ-иродаӣ ва табиати лакнатзабони ба вучуд меоянд, душвор мегардад. Дар натиҷаи вайроншавии муносибатҳои кортикалӣ - субкортикалӣ чунин аломатҳои нейрорсихикӣ, ба монанди тағирёбии шахсият, суст шудани ирода, аз даст рафтани ташаббус, афзоиши фобия ва эҳсосоти патологӣ (тарси сухан гуфтан ва ғ.). Дар адабиёт ин хислатҳои шахсӣ аксар вақт ҳамчун тағирёбии равонӣ дар шакли ақсуламалҳои дуҷумдараҷаи сустшавии нутқи онҳо амалӣ карда мешаванд.

Тавре ки шумо медонед, ислоҳкуни аксар вақт дорои ихтилоли эҳсосӣ, тарси сухан, лағжиш дар мушакҳои нафас ва дастгоҳи нутқ ва нишонаҳои клиникӣ мебошад, ки имкон медиҳанд ин ихтилол ба қатори диэнсефалопатияҳо дохил карда шавад, дар дараҷаҳои мухталиф муайн карда шудааст, ки патогенези неврозҳо ҳанӯз кам омӯхта шудааст ва ҳамчунон мушкilotи мураккабест, ки рушди минбаъдaro талаб мекунад.

Як қатор муаллифон, ки лакнатзабониро ҳамчун невроз меҳисобиданд, пешниҳод карданд, ки онро бо таъсири гуногуни психотерапевтӣ ва доруҳо табобат кунанд (Ю. Флоренская, А. Шокина, М. Осипов, Д. Венировский, И. Комяков, В. Кочергина ва ғ.). аммо, ақсарияти онҳо ба омӯختани ҳолати системаи асаби вегетативӣ ҳангоми беҳушӣ таваҷҷӯҳи кофӣ надоданд. Ҳангоми логооневрозҳо вайроншавии оҳангӣ ба назар мерасад, ки инро логотерапевтҳои асосӣ, аз қабилӣ Люксинер (Германия), Зеeman (Чехословакия) ва ғайра қайд мекунанд.

Дар клиникаи лакнатзабони, далелҳо ҳангоми дудилагӣ, сӯхбат дар танҳои ё дар ҷамъомади одамони маъруф хуб маълуманд, ки дудила дар дараҷаи заиф ифода меёбад ё қомилан вучуд надорад. Ягон реаксияи патологияи вегетатсионӣ вучуд надорад [3, 133].

Ин тавсия ба қудакон мебошад, ки дар кабинетҳои логопед табобат мегиранд, хеле хос аст. Дар ин ҳолат, пас аз як давраи табобат, лакнатзабони ба амал намеояд, аммо пас аз он, ки чунин як қудак ба ҷомеаи бегонагон ворид мешавад, бо марди ношинос сӯхбат мекунад, ё дар коллективи бегонагон шерхонӣ мекунад лакнат боз пайдо мешавад ва бо як қатор реаксияҳои патологияи, ки бо системаи олии асаб вобастагӣ доранд инро дубора ошкор мекунанд.

Тақвият ё суст шудани лақабтзабонӣ дар як қудак аз он вобаста аст, ки маҳз бо қӣ сӯхбат мекунад (бо қалонсолон, қудакон, ҳешовандон, ношиносон) ва қӣ гуна ӯ ба баъзе саволҳо ҷавоб медиҳад, оё ӯ таассуроти худро дар бораи қитоби қондаш нақл мекунад, оё дар дарс ҷавоб медиҳад ва ғайраро дорад) [4, 81].

Ҳамаи инҳо тамоми асосҳоро доранд, ки лақнатро ҳамчун ихтилоли нутқ бо вайронкунии афзалиятҳои вазифаи коммуникатсионӣ он муайян кунанд, яъне ҳангоми гуфтугӯи озодонаи байни одамон бо тамоми оқибатҳои минбаъда қалалдор карда шавад. Мушкilotи муоширати лафзӣ, ки аз лакнат пайдо мешавад, бе ташаккул қарои ташаккули шахсияти қудак, рафтори ӯро дар қоллектив тағйир медиҳад.

Асосҳои физиологияи ва психологияи нутқи қифӣ дар қудакӣ аз қамон асосҳо дар синни баъдӣ ба қуллӣ фарқ мекунанд қамин тавр, дар амалияи логопедӣ чунин ақида мавҷуд аст, ки дар синни қарвақтии

мактаб ягон пайвастагии дубораи патологиии шартшудаи рефлексорӣ ва тағирёбии камтари вегетативӣ дар инкишофи нутқ, ки дар намуди рефлексӣ шартӣ собитанд, вучуд надорад.

Боварӣ ба он аст, ки кӯдакони синни хурди мактабӣ бештар ба ихтилоли паҳлӯҳои тарафдори лакнатзабони асосан дучор меоянд, аммо, мавҷуд набудани қабатҳои патопсихологӣ на барои ҳама кӯдакони хурдсол хос аст. Набудани қабатҳои патопсихологӣ дар ин кӯдакон бо он шарҳ дода мешавад, ки онҳо дарвоқеъ, аксар вақт синдроми карахтонаро ҳамчун шакли норасоии нутқ надоранд. Аксар вақт як такрори ба ном вучуд дорад, ки моҳияти он дар шакли такрори ҳичоҳо, калимаҳо зоҳир мешавад, ки баъзе муаллифон онҳоро як падидаи физиологӣ меҳисобанд (М. Зиман ва дигарон), ки дар марҳилаҳои аввали ташаккули нутқ ба амал меоянд. Ин ҳолат, дар шароити муайян, метавонад ба тақаллуф табдил ёбад, аммо ин ихтиёрӣ аст. Хусусиятҳои патопсихологие, ки дар соҳаи эмотсионалӣ-иродаӣ ба вучуд меоянд ва ҳислати кӯдак дар синни калони мактабӣ (мувофиқи мушоҳидаҳои ман) шадидтар ё зоҳиртар мешавад. Кӯдаки лакнатзабон одатан дар суханронии худ эҳсоси хато мекунад ва аксар вақт аз он шикоят мекунад. Вай аз сухан гуфтан метарсад ё дар пичирос меғӯяд. Асосан, ӯ танҳо бо посухҳои кӯтоҳ маҳдуд аст, баъзан ҳомӯширо хубтар мешуморад ва ҳангоми муошират бо дигарон аз имову ишора истифода мекунад. Дурушті рафтори кӯдакро ба таври назаррас тағйир медиҳад. Вай асаби хашмгин, шармгин, харосон мешавад. Кӯдак озодона ҳарф зада наметавонад, аз кӯдакон канорагирӣ мекунад, танҳоиро афзалтар мешуморад.

Кӯдакон аксар вақт ба кӯдаки лаканатдошта тақлид мекунанд, ба ӯ меҳанданд. Аз ин ҷиҳат, кӯдак ҳарчи бештар аз набудани худ огоҳӣ пайдо мекунад, ки ин боиси бадтар шудани вазъи нутқаш мегардад. Чӣ қадаре ки кӯдаки лакнатзабон барои пешгирӣ аз мушкilot дар сухан саъй кунад, ҳамон қадар муваффақ мешавад, ки ин корро ба даст орад ва норасоии худро саҳт эҳсос кунад.

Тағирот дар ҳислатҳои шахсии кӯдак дар заминаи таҳсил дар мактаб. Сифатҳои шахсии хонанда дар робита бо муҳити нав тағироти ҷиддӣ ба амал меоранд: ба мактаб рафтан аз муҳити хона, ки нуксони ӯ бештар бо ҳамдардӣ ва меҳрубонӣ рӯ ба рӯ мешуд, ё аз боғчае, ки кӯдакони хурдсол одатан ба нуксони ӯ чандон аҳамият намедоданд, аввалин чизе, ки муаллим бо онҳо дучор меояд он аст, ки нуксони ӯ диққати хонандагонро ҷалб мекунад. Вазъияти номусоид дар чунин кӯдак таҷрибаи шадидро ба бор меорад ва агар пеш аз он ки нукси ӯ ба ӯ гарон набуд, акнун ӯ дарк мекунад, ки ӯ ба ҳама монанд нест, нутқи худро назорат карда, кӯшиш мекунад, ки аз ҳамсифон ва маҳфилҳои муассисаи канораҷӯӣ мекунад ва ин, одатан, онро бадтар мекунад. Падидаҳои невропатологии меафзоранд ва дар заминаи онҳо як қатор аломатҳои мушаххаси равонӣ, ки хоси лакнати хос доранд, пайдо мешаванд, ташаннучи зиёд, пайдоиши тарси сухан аён ва ба пурраги возъх мегардад.

Худи раванди таълим, зарурати посух додан ба дарс дар назди тамоми синф, дар назди муаллим - ҳамаи инҳо барои ташаккулёбии суханронии ва ислоҳи кӯдаки лакнатзабон мебошад [5, 98].

Кӯдаки лакнатзабон, ҳарчи бештар ва бештар камбудии нутқи худро бо синну сол эҳсос мекунад, тадриҷан мефаҳмад, ки ин нуксон ӯро дар байни ҳамсолони маъмулан суханвараш фарқ мекунад. Дар китоби Э.Н.Винарская "Таъхир ва номутобиқатии рушд дар тарбияи кӯдакон бо усулҳои маҷбуркунӣ маҷбурӣ" омадааст: "Мутобиқсозии кӯдак ба шароити берунии ҳаёт дар ҷомеа як қатор тағиротҳои субъективӣ арзишро муайян мекунад, ки ҳар яке аз онҳо дар дониш, малака ва малақаҳои муайян зоҳир ва собит мешавад." Омилҳое, ки ба афзоиши лакнатзабони дар шароити мактаб мусоидат мекунанд. Баъзан муаллимон фаромӯш мекунанд, ки нутқи кӯдак аз лаҳза ба мактаб даромадан дар шароити муҳталиф мегардад, талаботи зиёд ба он гузошта мешавад. Ошкор баёнии сухан, зарурати суханронӣ дар шароити диққати ҷиддии муаллим ва синф - ҳаяҷонангези хонандаро ба вучуд меорад, ӯ бо ташвиш ва тарсу ҳарос назорат кардани нутқашро оғоз намуда, кӯшиш мекунад, ки ташаннучро бо шиддати иловагии мушаххаси нутқ бартараф кунад аммо, ин амалҳо суханронии ӯро танҳо бадтар карда, боиси зиёд шудани лакнатиҳо мегарданд.

Муносибат ба пешгӯҳои кӯдакон бояд чӣ гуна бошад? Муаллим бояд аз лаҳзаҳои аввали ҳаёте, ки дар мактаб фаъолият мекунад бо логопед робита барқарор кунад ва ҳамеша тавсияҳои ӯро иҷро кунад, аммо самаранокии бартараф кардани камбудии дар ин ҳолат низ паст хоҳад буд, агар ҳуди муаллим ба ислоҳи кӯдакон ва лакнати кӯдакон фаъолона таъсир нарасонад.

1. Муносибати дурустро нисбати кӯдакони лакнатзабон дастаҷамона дар ҷамъият ва синф ташкил кардан лозим аст. Бо ин мақсад, шумо метавонед бо наздикони кӯдак сӯҳбат кунед (беҳтараш дар сурати набудани кӯдаки лакнатзабон), ки рафиқи онҳо, ки, норасоии нутқи ӯро хеле дарднок ҳис мекунад ва кӯдакон бояд ба ӯ ҳассос ва таҳаммулпазир бошанд. Дар ҷараёни сӯҳбат таъкид кардан бамаврид аст, ки маҳз ҳамсифонашон метавонанд ба лакнати ноқилӣ ҳалос шаванд ва худро узви ҷомилхукуки даста ҳис кунанд.

2. Дӯстӣ бо чунин кӯдакон барои лакнатиҳо на танҳо аз ҷиҳати муайян кардани мавқеи худ дар синф, балки барои рафъи ҳислатҳо ба монанди номутобиқатӣ, бечуръатӣ ва ғ. муҳим аст. Бо назардошти имкониятҳои инфиродии кӯдакаи лакнатзабонро, ба супоришҳои иҷтимоӣ додан, ба иштирок дар ҷорабинҳои ҳаваскорон ҷалб кардан ҳатмист. Хеле муҳим аст, ки мутахассис логопед аз рӯзҳои аввали кор бо волидонии кӯдаки лакнатзабони дошта робита барқарор кунад. Донишманди муҳити оила, рафтори кӯдак дар хона, манфиатҳо ва муносибати ӯ бо оила ва дӯстон ба мутахассис логопед кӯмак мекунад, ки бо ӯ дар машғулият муносибатҳои дуруст барқарор кунад.

Ҳолати системаи марказии асаб. Аксар вақт ҳангоми пайдо шудани лакнатзабонӣ, осеб ёфтани майнаи сар дида мешавад, ки он дар батни модар, ҳангоми таваллуд ва баъд аз таваллуд ба вучуд меояд. Ин гуна сабабҳо як қатор ноқисҳо дар инкишофи соматикӣ ва психикӣ ба вучуд оварда, ба боздори инкишофи нутқ, вайроншавии нутқ ва ба лакнатзабонӣ оварда мерасонад. Дар аксарияти кӯдакони лакнатзабон осебёбии марказии асаб дида намешавад, дар он изтироб, паст будани дараҷаи мутубикшавӣ, эҳсосоти баланде, ки ба зуд ранҷи меорад, мушоҳида карда мешавад.

Барои дақиқ донистани он, ки чӣ гуна кӯмаки мушаххасро ба мутахасис логопед дар машғулият ташкил кардан лозим аст, бояд тасаввуроти возеҳи ҳар як кӯдаки нуқсонии лакнатзабон дошта ташкил карда шавад. Бо ин мақсад санҷиши пурраи нутқи кӯдакро гузаронидан лозим аст. Дар баробари ин, бояд ба ҳолати нутқи ҳамбастагии мутахасис логопед дар ҳолатҳои гуногун диққати махсус дода шавад.

Адабиёт:

1. Белякова Л. И. Роль эмоционального фактора в центральных механизмах. – М.: Просвещение, 1968. – 238 с.
2. Выготский Л. С. Мышление и речь. – М.: Просвещение, 1984. – 235 с.
3. Драпкин Б. З. Психотерапия в комплексном лечении заикания у подростков. – М.: Просвещение, 1986. – 346 с.
4. Мачидова Б., Обидова М., Ёдгорова Е. Асосҳои логопедия (китоби дарсӣ барои донишҷӯёни ихтисосҳои педагогика, психология ва логопедия). – Душанбе: Матбааи ДДОТ, 2018. – 138 с.
5. Ремезова Е. С., Темкин И. М. Некоторые вопросы клиники и терапии затяжных форм заикания. – М.: Просвещение, 1989. – 254 с.

Калидвожаҳо: *Логоневроз, ихтилоли функсионлӣ, хислатҳои шахсӣ, системаи олии асаб.*

Аннотация

ПСИХОЛОГИЧЕСКИ ОСНОВЫ И МЕТОДЫ УСТРАНЕНИЯ СЛАБИТЕЛЬНЫХ РЕЧИ

Статья, описывающей основные недостатки заикание речи, автор высказывает такое мнение. Отсутствие речи - это дефект речи, который возникает в послеродовом периоде (онтогенезе) у некоторых детей, а также у взрослых в результате биологических и социальных факторов.

Подчеркивает, что с диагностической точки зрения прошлого педагога для способов коррекции и устранения, лечения логопеда, педагога-логопеда и в образовании очень важна совместная работа учителей, воспитателей и родителей, и это может предотвратить появление первая помощь, вызванная заикание.

Ключевые слова: *функциональные расстройства, черты личности, высшая нервная система.*

Annotation

PSYCHOLOGICAL BASES AND METHODS OF LAXATIVES

An article describing the main disadvantages of speech stuttering, the author expresses such an opinion. Lack of speech is a speech defect that occurs in the postpartum period (ontogenesis) in some children, as well as in adults, as a result of biological and social factors.

Emphasizes that, from the diagnostic point of view of the past teacher, for methods of correction and elimination, treatment of a speech therapist, speech therapist and in education, the joint work of teachers, educators and parents is very important, and this can prevent the appearance of first aid caused by stuttering.

Keywords: *functional disorders, personality traits, higher nervous system.*

Маълумот дар бораи муаллиф: Гурезов Бахтовар Назруллоевич, магистранти соли дуҷуми ихтисоси логопедия факултети психология ва таҳсилоти фароғири Донишгоҳи давлатии омӯзгорӣ Тоҷикистон ба номи Садриддин Айнӣ. Суроға: вилояти Хатлон, ноҳияи Данғра, ҷамоати деҳоти Сангтӯда. ҳонаи 83. Тел: 918106816

Рохбари илмӣ: доктори илмҳои педагогӣ, профессор Мачидова Б.

Сведения об авторе: Гурезов Бахтовар Назруллоевич, магистрант второго курса по специальности логопед, факультет психологии и общего образования Таджикского государственного педагогического университета имени Садриддина Айнӣ. Адрес: Хатлонская область, Дангарайского район, улица село Сангтӯда, дом 83. Тел: 918106816

Научный руководитель: доктор педагогических наук, профессор Маджидова Б.

About the author: Gurezov Bakhtovar Nazrulloevich, master of the second year of speech therapy, Faculty of Special Psychology and Comprehensive Education Tajik State Pedagogical University named after Sadriddin Aini. Address: Khatlon region, Dangara district, Sangtuda, hous 83. Tel: 918106816

Scientific director: Doctor of Pedagogical Sciences, Professor Majidova B.

ИСЛОҲИ ХАТОҲОИ ГРАММАТИКИИ ХОНАНДАГОН ҲАНГОМИ ИЧРОИ МАШҚҲО

Яке аз усулҳое, ки дар таълими забони англисӣ баҳри донишҳои назариявии хонандагонро дар амал мустаҳкам намудан ва намоиш додан дар ҳар дарс истифода бурда мешавад, мансуб ба коркарди машқҳои гуногун буда, бо унвони **методи машқ** (системаи машқҳо) маъмул аст. Мафҳуми **методи машқ** васеъ буда, аз ҷумла таҳлили грамматикӣ ҳам як нави он, яъне машқ, ба шумор меравад. Умуман, таълим ва омӯзишу азхудкунии аксари ин ё он талаби машқҳои гуногунро тасаввур намудан амри маҳол аст. Ба ифодаи дигар, иҷро намудани талаби машқҳо ва ё системаи машқҳо дар таълими забони англисӣ аз ҷумлаи яке аз методҳои самаранок маҳсуб ёфта, аз ҷиҳати хусусият, ҳел, мақсад ва тарзи иҷрояшон гуногун мешаванд.

Қайд кардан ба маврид аст, ки иҷрои машқҳои ҳарҳела дар сурат натиҷаи хуб медиҳанд, ки агар онҳо мунтазам бо як системаи муайян, аз осон ба душвор, ки як типӣ машқ хонандагонро ба иҷрои ҳели дигари машқ омода созад, гузаронида мешаванд. Дар ин бора ҳақ ба ҷониби методист К.Д. Ушинский аст, ки гуфтааст: «Муҳимтарин асоси самаранокии машқҳо системанок будани онҳост, система вайрон бошад, дуру дароз машқи бисёре иҷро кунед ҳам, хонандагон орфографияро аз худ карда наметавонанд, хатоҳои зиёд содир мекунанд» [6, 45].

Машқҳо ҳам дар китобҳои дарсии забони англисӣ мутобиқи ҳар як мавзӯи таркибии фаслу бобҳо пешниҳод шудаанд ва ҳам бо салоҳиди ҳуди муаллим тавассути интиҳоб намудани ҷумлаҳо ва матнҳои гуногун аз услубҳои бадеиву илмӣ ва расмӣ - коргузорӣ дар заминаи талаботи мавзӯи дарсҳо барои иҷро ба хонандагон пешниҳод мегарданд. Бояд дар ҷараёни иҷрои талаби ҳар як машқи пешниҳодшуда ҳаминро ба назар гирифт, ки на танҳо донишҳои назариявии хонандагон аз грамматика, инчунин (фонетика ва лексика) мустаҳкам гардонда шаванд, балки дар онҳо малакаҳои нутқи мураттаб, ҳониши бурро, дурустнависӣ, кор фармудани аломатҳои китобатро ҳар доим тарбият намоёнд.

Дар иртибот ба гуфтаҳои фавқ, ки марбут ба зарурати риояи системанокӣ дар иҷрои машқҳо таъкид намудем, методист В.А. Добромислов [4, 178], чунин чор нави машқҳоро тавсия кардааст, ки риоя намудани тартиби иҷрои онҳо, ҳақиқатан ҳам дар таълими забони англисӣ системаро дар иҷрои машқҳо ба вучуд меорад. Чунончи:

- 1) Мустақилона тартиб додани шаклҳои матлуб ва ё ҷамъ намудани ҳамон гуна мисолҳо;
- 2) Машқҳое, ки ба инкишофи нутқ вобастаанд.

Дар бораи он ки машқҳо, умуман, ҷӣ ҳел бояд бошанд, В.А. Добромислов чунин талаботи муҳимро таъкид намудааст: «машқҳоро тавре тартиб додан лозим аст, ки шакли матлуби грамматикӣ онҳо дар назари хонандагон намоён шуда наистад, балки барои онҳо имкони ҷудо кардан, муқоиса намудан, бо ҳам омехтани як шакл ба шакли дигари ба он монанд бошад (масалан, муайян намудани суффикси -er ё -огдар калимаҳои зерин: doctor, sailor, tailor, writer, fisher, teacher, worker, lower ва ғ.) Ин ҳолат хонандагонро водор мекунад, ки корро (машқро) рӯякӣ иҷро накунад, балки фикр кунанд ва шуурона ба ин ё он қарор оянд». Дар ин бора боз ҳам К.Д. Ушинский гуфтааст, ки «Ҳама гуна машқи нав бо машқҳои пештара алоқаманд бошад, ба он таъя намоёнд ва қадаме ба пеш гузорад» [4, 178].

Бояд гуфт, ки он ҳама талаботе, ки доир ба иҷрои машқҳо ва риояи низоми иҷрои онҳо (системанокӣ) аз диди методистон ёдовар шудем, бешубҳа, дар таълими забони англисӣ пурра татбиқшавандаанд. Сарфи назар аз пешниҳодоти фавқ, дар таҷрибаи муаллимони забони англисии ҷумҳуриамон чунин навъ амалҳо ё худ иҷрои машқҳо бештар ба мушоҳида гирифта мешаванд, ки дар бобати дар амал мустаҳкам намудани донишҳои назариявии хонандагон ҳатман натиҷаи дилхоҳ медиҳанд.

Илова ба машқҳои боло, ҳамчунин марбут ба таълими орфография (имло) омӯзгорон иҷрои машқҳои зеринро ҳам аз хонандагон талаб мекунанд: 1. Рӯбардоркунӣ (аз китоби дарсӣ, аз луғати имло, тафсирий, аз асарҳои бадеӣ) бо иҷрои ҳар гуна супориш. Масалан, рӯбардор кардани калимаҳои дорои ea - ee; ё (th), [T] ва [D] ва калимаҳои дорои ҳамсадоҳои такрор буда ва ғ.

Дар бобати машқи рӯбардоркунӣ ҳаминро бояд таъкид кунем, ки он ду тарзи гузаронидан дорад:

а) рӯбардоркунӣ бо иҷрои ҳар гуна супориши грамматикӣ орфографӣ (аз ҷумла, бо супоришҳои пунктуатсионӣ ҳам)

б) рӯбардоркунии озод.

Ҳамин тавр, дар таълими забони англисӣ иҷрои машқҳои ба система даровардашуда, ки дар заминаи матнҳои аз ҳар ҷиҳат мувофиқ тартиб дода шудаанд, зарурат доранд. Ва маҳз маводи назариявии забон ба тавассути иҷрои талаби онҳо дар шуури хонандагон амалан ҳам мустаҳкам нақш баста, ба малакаҳои устувори дониш табдил меёбанд.

Рӯбардоркунии озод машқест, ки мувофиқи талаби он хонанда матн (калима, ибора, ҷумлаҳои ҷудогона, порчаҳои гуногунро бо дархости муаллим бе ягон тағйирдиҳиву даровардани дигаргунӣ танҳо рӯбардор мекунад. Чунин навъи рӯбардоркунӣ бештар ба хонандагони саводнокиашон пасту дар навишт ба хатогиҳои зиёд роҳ меодагӣ тавсия карда мешавад, то ки ба бе хато рӯбардор кардан одат кунанд. Дигар ин, ки чунин рӯбардоркунӣ охиста - охиста барои хонандагони сулҳон яке аз заминаҳои то андозае бе хато навиштани диктантҳои таълимӣ ва санҷишӣ ҳам шуда метавонад [3, 164].

Ҳаминро ҳам бояд ба назар гирифт, ки дар иҷрои баъзе машқҳо хонандагон бештар фаъол мешаванд, чунончи, дар сохтани калимаҳо бо суффиксу префикс, фаҳмондани маънои калима, ёфтани синоним ва антоними калимаҳо ва ғ. Дар навъи дигари машқҳо, масалан, дар рӯбардор кардани матни тайёр бо супоришҳо, дар ҷустани имлои калима аз матни имло ё аз китоби дарсӣ, муайян кардан ва номбар кардани хели овозҳои нутқ, ҳиссаҳои нутқ, аъзоҳои ҷумла ва ғ. Грамматика яке аз ҷиҳатҳои муҳими забон ба шумор рафта, дар аз худ кардани забон мавқеи муҳимеро мебозад. Бе грамматика шахс фикри худро баён карда наметавонад. Бинобар ин ҳар як омӯзгор грамматикаи забони модарии худро низ хеле хуб аз худ карда бошад, аз ин лиҳоз грамматика бе муқоисаи ду забон вучуд дошта наметавонад. Ҳар як забон аз он ҷумла забони англисӣ дорои қоидаву қонуниятҳои грамматикӣ худ буда, ба талабагон як қатор душворихоро мебиёрад ва ҳангоми аз худ кардани забони англисӣ таъсири мутақобилаи хеш баланд мебошад. Равияҳои грамматикӣ низ дар забони англисӣ 5-то мебошад, ки ҳар як омӯзгор бояд онҳоро нағз аз худ кунад, чунки дар мактаби миёна ҳамаи мавзӯҳои грамматикиро як гузаштан номункин аст. Равияҳои грамматикӣ чунинанд:

1. Равияи амалӣ;
2. Равияи структуравӣ;
3. Равияи ситуативӣ;
4. Равияи дифференциалӣ;
5. Равияи шуурона.

Равияи амалӣ – яъне мавзӯе, ки барои нутқи даҳони ҳар рӯз заруранд дар синфҳои поении гузаронида мешавад. Мавзӯе, ки дар нутқи ҳатти яъне дар просеси хониш бештар дучор меоянд дар синфҳои болои гузаронида мешавад [5, 156].

Равияи структуравӣ – яъне мавзӯи грамматикӣ дар структураҳо, намунаҳои нутқ дода мешавад. Мисол: There is, are books on the table.

Равияи ситуативӣ – яъне мавзӯи грамматикӣ дар ситуатсияҳои гуногуни нутқ истифода бурда мешавад.

Равияи дифференциалӣ – яъне мавзӯе, ки барои нутқи даҳони заруранд дар тартиб додани ҳикояҳо, муқолаҳо аз худ карда мешавад.

Бештар дар матнҳо истифода бурда мешавад ва ҳангоми гузаштани мавзӯи муаллим ба хонандагон аз матн ҷудо кардани ҷумлаҳо бо Past Continuous бештар дар матнҳо истифода бурда мешавад. Ҳангоми гузаштани ин мавзӯи муаллим ба хонандагон аз матн ҷудо кардани ҷумлаҳо бо Past Continuous супорида қоидаи тартиб додани замони Past Continuous-ро месупорад, чунки хонандагон бо Present Continuous шинос ҳастанд.

Равияи шуурона – ҳар як мавзӯи грамматикӣ аз тарафи муаллим бояд ҳамин хел фаҳмонида дода шавад, ки ҳар як хонанда дар кучо, кай ва ҷиҳел истифода бурдани онро шуурона на механики тавонанд.

Бинобар ин, муаллим бояд талабагонро ба иҷрои ҳар ду гуруҳи машқҳо ҳам одат кунанд: барои ноил шудан ба ин мақсад ўро лозим меояд, ки машқу супоришҳоро иваз карда истад ва дар баробари ин, аҳамияти иҷрои ҳар як машқро фаҳмонад.

Адабиёт:

1. Алиев С.Н. Методикаи умумии таълими забонҳои хориҷӣ. – Душанбе, 2013. – 370 с.
2. Бухбиндер В. А. и др. Очерки методики обучения устной речи на иностранных языках. – Киев: 1980. – 278 с.
3. Гез Н.И., Ляховицкий М.В., Миролюбов А.А. Методика обучения иностранным языкам в средней школе. – М., 1982, гл.7. – 259 с.
4. Лукинский И.А. Предупреждение ошибок учащихся в английском произношении. – М., 1996. – 132 с.
5. Усмонов К., Бойматов А. Методикаи таълими забони англисӣ. – Душанбе: Нури маърифат, 2009. – 256 с.

Калидвожаҳо: *грамматика, таълим, забони англисӣ, тарбия, машқҳои грамматикӣ, диктант, супоришҳои тафриқавӣ, маити, машқҳои мустаҳкамнамой, методика.*

Аннотация

**ИСПРАВЛЕНИЕ ГРАММАТИЧЕСКИХ ОШИБОК УЧАЩИХСЯ ВОВРЕМЯ
ИСПОЛЬЗОВАНИЕ УПРАЖНЕНИЙ**

Задачи данной статьи вытекают из требований программы обучения английскому языку в средней общеобразовательной школе. В процессе обучения грамматике учителю необходимо исходить из различных видов обучения грамматике, каждый из которых имеют свои специфические особенности. Грамматика является одним из видов деятельности, способствует развитию мышления учащихся.

Ключевые слова: *грамматика, обучение, английский язык, деятельности, грамматические упражнения, диктант, различные упражнения, текст, развитие речи, методика.*

Annotation

USE OF EXERCISES FOR CORRECTION OF GRAMMATICAL ERRORS OF STUDENTS

Problems in this article follow from requirements of the program of teaching to English language at average comprehensive school. In the course of teaching grammar it is necessary for teacher to start with various kinds teaching grammar, the specific features have each of which. The grammar is one of activity kinds, promotes thinking development students.

Keywords: *grammar, training, English language, activity, grammatical exercise, dictation, various exercise, text, speech development, methodology.*

Маълумот дар бораи муаллиф: Мухиддинова Мунира Олимҷоновна, магистранти факултети забони англисӣ, ДДОТ ба номи С. Айни. Tel: (+992) 907765156.

Рохбари илмӣ: Фуломов А.

Сведения об авторе: Мухиддинова Мунира Олимджоновна, магистрантка второго курса факультета английского языка ТПГУ имени С. Айни. Tel: (+992) 907765156.

Научный руководитель: Гуломов А.

About the author: Muhiddinova Munira Olimjonovna, master student in the English Department of Tajik State Pedagogical University named after Sadridin Ayni. Tel: (+992) 907765156.

Supervisor: Gulomov A.

*Наҷмидинзода Дилрабои Ҳикмат,
омӯзгори Муассисаи таҳсилоти миёнаи умумии №53, н.И. Сомонӣ*

ИНКИШОФЁБИИ ШАВҚУ ЗАВҚИ ХОНАНДАГОНИ МУАССИСАҲОИ МИЁНАИ УМУМӢ БА МАТЕМАТИКА ЗИМНИ ТАЪЛИМИ ФАНҲОИ ТАБӢЙ

Омӯзиши системаноки илми фанҳои табиӣ дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ, литсейҳо ва гимназияҳо аз синфи ибтидоӣ оғоз меёбад. Бачаҳо аз хурдсолӣ доир ба мафҳумҳои ҳаракат, суръат, қувва, энергия, тавоноӣ, барқ, радио, кайҳон ва ғайраҳо маълумот доранд. Шиносшавии амалии бачаҳо бо фанҳои табиӣ бошад ҳангоми бозӣ бо бозичаҳои гуногун (ҳангоми бозичаҳои механикӣ) сар мешавад, аммо дар натиҷаи таълим ва инкишофи ҳаматарафаи мактаббачагони хурдсол ин тасаввурот ба мафҳумҳои одитарини фанҳои табиӣ, ба монанди, маълумот дар бораи ҷисмҳои сахт, моеъ, газҳо, вазн ва ҳаҷми ҷисмҳо, маълумот доир ба ҳодисаҳои табиӣ, ба монанди, аз гармӣ васеъшавии ҷисмҳо бугшавӣ, гармигузаронӣ ва ғайра табиӣ меёбад. Албатта, дар синфҳои ибтидоӣ доир ба ин мафҳумҳо ҳодисаҳо маълумоти пурра додан, моҳият ва алоқамандии онҳоро фаҳмондан ғайри имкон аст, лекин ба ҳар ҳол хонандагони хурдсолро бо ин ҳодисаҳо шинос намудан, асосан бо ёрии нақл кардани ривояту ҳикояҳои аҷоиб, намоиш додани таҷрибаҳои одии шавқовари фанҳои табиӣ ва ғайра аз манфиат ҳолӣ нест. Бо ин роҳ шавқу завқу хонандагони синфҳои ибтидоиро ба фанҳои табиӣ пайдо мешавад ва онҳо то як андоза ба омӯзиши фанҳои табиӣ тайёр мешаванд.

Таҳлили барномаҳои таълимӣ ва китобҳои дарсии табиишиносӣ, географияи табиӣ, санъат ва меҳнат нишон доданд ки ҳангоми омӯзиш ин фанҳо хонандагони синфҳои ибтидоиро ба илми фанҳои табиӣ шинос шуда, бо нишон додани таҷрибаҳои шавқовар, нақли ҳикоя ва ривоятҳои аҷоиб шавқу ҳаваси онҳоро ба илми фанҳои табиӣ зиёд намудан мумкин аст.

Ҳангоми омӯзиши мавзӯҳои зерин аз табиишиносӣ: ҳосиятҳои металлҳо, об, ҳаво, аз гармӣ васеъшавии ҷисмҳои сахт, моеъ ва газҳо, сохти ҳароратсанҷ ва бо он чен кардани ҳарорати ҷисмҳо, се ҳолати агрегатии об, гузаштани об аз як ҳолат ба ҳолати дигар (бугшавӣ, ҷӯшиш, сахтшавӣ), гармигузаронии ҳаво, конвенсия дар ҳаво пайдошавии ша- мол, ба боло баромадани пуфаки бо ҳавои гарм пур кардашуда, истифодаи энергияи оби аз ягон баланди афтада ва шамол.

Ҳангоми омӯзиши мавзӯҳои зерин аз география: вазни ҳаво, атмосфера ва сохти он, фишори атмосферӣ, воҳидҳои фишори атмосферӣ, барометрҳо: симобӣ ва анероид, фишори атмосферӣ дар баландии гуногун, бугҳои об дар атмосфера, микдори боришот, сохтани график ва диаграммаи тағйирёбии ҳарорати ҳаво, кутбнамо ва сохти он, муайян намудани самтҳои маҳал бо ёрии кутбнамо.

Ҳангоми омӯзиши мавзӯҳои зерин аз дарсҳои санъат ва меҳнат: шиносӣ бо ҳосиятҳои механикии маводи гуногун (картон, ҷӯб, металл), сохтани ҳар гуна маснуотҳо ва оро додани онҳо (ченкунӣ, буридан, сайқалдиҳӣ ва ғайра), сохтани асбобҳои одитарини фанҳои табиӣ, тартиб додани занҷири одитарини электрикӣ ва ғайраҳо, бо истифодабарии метод ва усулҳои гуногун ин вазифаро бомуваффақият иҷро намудан мумкин аст.

Акнун системаи корҳо дида мебароем, ки бо воситаи онҳо шавқу ҳаваси хонандагони синфҳои ибтидоиро ба омӯзиши фанҳои табиӣ зиёд намудан мумкин аст. Муаллим метавонад, ин корҳо дар рафти дарс бо ташкил намудани машғулиятҳои байнифанӣ, гузаронидани машғулиятҳои таълимӣ аз фанҳои табиӣ, ташкил намудани машғулиятҳои амалӣ аз фанҳои табиӣ, ташкил ва гузаронидани машғулиятҳои беруназсинфӣ аз фанҳои табиӣ амали намояд.

Ҳангоми омӯхтани фанҳои табиишиносӣ дар синфҳои ибтидоӣ хонандагон дар бораи баъзе аломати фанҳои табиӣ тасаввуроти аввалин ҳосил мекунад, ки ин барои зиёд намудани шавқу завқу хонандагони синфҳои ибтидоӣ ба омӯзиши фанҳои табиӣ ба муаллим шароити мусоид фароҳам меорад. Масалан, дар китоби дарсии табиишиносӣ барои синфҳои ибтидоӣ мавзӯҳои воҳидҳои бештар бо фанҳои табиӣ дахл доранд. Барои омӯзондани ин мавзӯҳо ба муаллим зарур аст, ки ин дониши фанҳои табииро аз худ намоянд: ҷисм ва модда, осмони ситоразор, ҷисмҳои осмонӣ, офтоб манбаи равшанӣ, рост паҳн шудани рӯшноӣ, сайёраҳо, ҳаракати замин дар гирди офтоб, парвози аввалини ба кайҳон, ҷисмҳои осмони ҳаракат доранд?, моҳ радифи замин; радифи маснуи Замин, ҳаво гармиро чӣ тавр мегузаронад?, ҳаво аз гармӣ ва хуноки чӣ мешавад?, ҳавои гарм боло мебарояд, пайдоиши абр ва боришот, шамол, тағйироти боду ҳаворо чӣ хел меомӯзанд?, фатҳи ҳаво, се ҳолати об, чаро шиша кафид, аз об истифода бурдани инсон, сӯзишворӣ ва ғайраҳо.

Албатта ҳангоми омӯзиши ин мавзӯҳо дар хонандагони синфҳои ибтидоӣ як қатор саволҳои кунҷковона пайдо мешаванд. Ба саволи хонандагон ҷавоби сахте додани муаллим ва дигар шахсони калонсол гавари инкишофи дурусти фикрӣ ва маърифатҷӯии онҳо ме- гарданд. Чунки бача табииро, чӣ тавре ки ҳаст, ҳамон тавр дарк менамояд. Сабабҳои ҳақиқии ҳодисаҳо, ки мушоҳида мекунад, ҷустуҷӯ менамояд ва доништан мехоҳад. Бинобар ин, муаллим бояд ин шавқу ҳаваси хонандагонро ба ҳодисаҳои ашӯҳои табии бо истифодаи метод ва усулҳои гуногун шавқовар шарҳ диҳад. Барои ин ҳуди муаллим бояд дар бораи объектҳо, ҳодисаҳо ва аломатҳои ҳосил ашӯҳои ҷудогонаи табии маълумоти кофии фанҳои табиӣ дошта бошад.

Дар дарсҳои табиишиносӣ алоқамандии байнифанӣ бо фанҳои табиӣ барқарор созад. Ин корро муаллим метавонад бо ташкил намудани дарсҳои муштарак бо математика, физика, география ва ғайраҳо амалӣ гардонад.

Дар китоби дарсии географияи табиӣ дар мавзӯи «Чен кардани масофа. Тасвири самтҳо ва масофаҳо дар нақша» доир ба чен кардани масофа маълумот дода шудааст. Дар ин ҷо гуфта шудааст, ки масофаи байни ду чизро бо рулетка ё метр чен мекунад. Бо рулетка ё метр чен кардани роҳи тайшудаи роҳпаймой ё ду ашёи аз ҳамдигар дур вақти зиёдро талаб мекунад. Дар ин ҳолат масофаро бо кадам чен кардан хубтар аст, лекин барои ин дарозии миёнаи кадамро бояд донист. Масофаро бо вақти роҳравӣ ҳам чен мекунад, вале он чандон амиқ нест. Масалан, шумо 1 км масофаро дар зарфи 15 дақиқа тай менамояд, дар як самт 4 км роҳро тай мекунад. Дар ин ҷо барои зиёд кардани шавку ҳаваси хонандагони синфҳои ибтидоӣ ба илми физика муаллим метавонад чунин далелҳоро аз таърихи ченаки дарозӣ оварад, ки ин барои хонандагон аҷиб аст. Талабот барои муайян кардани андозаи ашёҳо ва масофаи байни онҳо аз давраҳои қадим ба вучуд омада буд. Андозаи ҳисмҳои атрофро одатан ба қадри одам, дарозии кадам, оринҷ, ангушт, қафи пой, ғафсии мӯи одам, ғафсии мӯи шутур ва ғайраҳо муқоиса мекарданд.

Ҳамин тавр, барои чен кардани дарозии хурд, вачаб, фут, дюйм қор мефармуданд. Вачаб ин масофаи байни ангушти хурд ва ангушти қалони даст аст. Фут ба забони англисӣ маънои қафи пойро дорад. Дюйм дарозии бӯғи охири ангушти қалони даст аст. Бо овардани ин далелҳо муаллим шавку ҳаваси хонандагони синфҳои ибтидоӣ ба фанҳои табиӣ (физика, химия, биология) ҳамчун илм зиёд карда метавонад. Барои бедор намудани шавку ҳаваси хонандагони синфҳои ибтидоӣ мавриди омӯзиши фанҳои табиӣ ба омӯзиши математика барои хонандагони синфҳои ибтидоӣ дар маҳфилҳои математикӣ гузаронидани машғулиятҳои амалӣ ва беруназсинфӣ ба ҳисобири инкишофи фаҳмиши онҳо мувофиқи мақсад мебошад.

Адабиёт:

1. Бегимов Ҳ.Х. Имкониятҳои шинос кардани хонандагони синфҳои ибтидоӣ бо илми физика // Паёми «Донишгоҳи омӯзгорӣ». - № 3, 2005. - С. 44-47.
2. Бегимов Ҳ.Х. Маҷмӯи қор бо мактаббачагони хурдсол доир ба шинос кардани онҳо бо ҷузъиёти физика. - Душанбе, 2007.
3. Каримов Б. Дарсҳои табиатшиносии дар синфи 3. Дастури методи барои муаллимон. - Душанбе, 1991.
4. Перельман Я.И. Занимательная физика. Книжки первая и вторая. Под. ред. А.В. Митрофанова. - М., 1991.
5. Рогановский Н.М. Методика преподавания математики в средней школе. - М., 1990.

Калидвожаҳо: *ташаққул, шавку ҳавас, математика, раванди таълими фанҳои табиӣ дар хонандагони синфҳои ибтидоӣ.*

Аннотация

РАЗВИТИЕ ИНТЕРЕСОВ УЧЕНИКИ К МАТЕМАТИКЕ В ПРЕПОДАВАНИИ ЕСТЕСТВЕННЫХ НАУК

В статье речь идет о формировании интереса к математике у учащихся начальных классов в процессе обучения естественных предметов, при проведении практических уроков и внеклассных занятий.

Ключевые слова: *формирование, интерес, математика, процесс обучения естественных предметов, учащихся начальных классов.*

Annotation

DEVELOPMENT OF STUDENTS' INTERESTS IN MATHEMATICS IN THE TEACHING OF NATURAL SCIENCES

This article dealt with study of systematic of natural sciences and points out that it will assist to the study of mathematics for primary school and external adequate understanding of their development.

Keywords: *formation, of interest, mathematics, process of teaching natural subjects of primary school pupils.*

Маълумот дар бораи муаллиф: Наҷмудинзода Дилрабои Ҳикмат, омӯзгори Муассисаи таҳсилоти миёнаи умумии №53, н.И.Сомонӣ, ш. Душанбе.

Сведения об автор: Наҷмудинзода Дилрабо Химмат, преподаватель ГОУ №53, И.Сомони района, г. Душанбе.

About the author: Najmudinzoda Dilrabo'i Hikmat, Teacher of General Mine Educational Institution №53, N.Somoni district, Dushanbe city.

ХУСУСИЯТҲОИ ХОСИ ОМУЗИШ ВА ИСТИФОДАИ МАТНҲОИ ТАБЛИҒОТӢ

Мусаллам, ки ҳадафи ҳама матнҳои таблиғотӣ на танҳо муаррифии маҳсулот, балки таъсир расонидан ба шуури харидор низ мебошад. Харидор аз матни таблиғотӣ илҳом гирифта, шавки харидани ин маҳсулот дар ӯ зиёд мегардад.

Матни таблиғотӣ як навъи матн аст, ки ғояи асосии он ҷалби тавачҷӯҳи хонандагон ва шунавандагони мақсаднок ба пешниҳоди мушаххас дар бозор мебошад, то ҷанбаҳои муфиди ин пешниҳодро нишон диҳад ва хонандагонро ба истифодаи хидматҳои таблиғшуда ташвиқ кунад, то ки маҳсулоти ӯ харидор пайдо кунад [5, 20].

Ҳангоми эҷоди матни таблиғотӣ эҷодкор бояд диққати худро ба иҷрои талаботҳои зерин равона кунад: дақиқӣ, кӯтоҳӣ, соддагӣ ва ҷалбкунанда.

1. **Дурустӣ:** матни таблиғотӣ бояд ба ҳадафҳои интиҳобшуда возеҳ мувофиқат кунад. Матн бояд танҳо он чизро пешниҳод кунад, ки харидорон ба он эҳтиёҷ доранд.

2. **Кӯтоҳӣ:** матн бояд ба ғояи асосӣ диққат диҳад.

Бо ҷанд калимаи кӯтоҳ пешниҳоди идеяи матни таблиғотӣ душвор аст, аммо самаранокии чунин матн хеле баланд аст.

3. **Соддагӣ:** пешниҳоди таблиғ бояд барои ҳама равшан бошад.

4. **Ҷалбкунанда:** тафаккури ассотсиативӣ дар матни баландсифати таблиғотӣ васеъ истифода мешавад. Масалан, таркибҳои ғайриоддӣ ибораҳо ё калимаҳо дар матн метавонанд диққати шунавандагонро ҷалб кунанд.

Қарори ниҳоии истеъмолкунанда оид ба хариди маҳсулоти таблиғшуда аз он вобаста аст, ки матни таблиғ то чӣ андоза бомантик ва ҷалбкунанда аст. Алгоритми қатъии тартиб додани матни таблиғотӣ вучуд надорад. Азбаски ин як раванди эҷодӣ аст, на як раванди механикӣ, ҳар як муаллиф ҳудаш тасмим мегирад, ки кадом усули эҷоди матни таблиғотӣ барояш бештар шинос ва қобили қабул аст. Пеш аз мурочиати таблиғотӣ, тавсия дода мешавад, ки қорҳои омодагии зерин иҷро карда шаванд:

1. Гурӯҳи истеъмолкунандагони эҳтимолии маҳсулоти таблиғшударо интиҳоб кунед, муайян кунед, ки ин одамон кӣ ҳастанд, манфиатҳо ва ниёзҳои онҳо чӣ гунаанд, онҳо аз хариди маҳсулоти пешниҳодкардаатон чӣ интизоранд.

2. Маҳсулоти таблиғшударо таҳлил кунед: вазифаҳо, хосият, потенциал ва беназирии онро муайян кунед, инчунин он барои гурӯҳи муайяни истеъмолкунандагон чӣ муфид хоҳад буд.

3. Мувофиқи ду нуктаи аввал, мундариҷаи матни ояндаи таблиғотӣ ва шакли ҷолибро муайян кунед ва пас услуб ва забони навиштаро барои шунавандагон наздик ва фаҳмо интиҳоб кунед.

4. Барои ҳар як унсuri сохтори матни таблиғотӣ калимаҳо ва ибораҳоро интиҳоб кунед. Пас тавсия дода мешавад, ки нақшаи мурочиати таблиғотӣ тартиб дода шавад, ки дар он ҳамаи унсурҳои матни оянда дар тарафи чап ва дар тарафи рост - ибораҳои калидии мувофиқ ва ҳалли контурӣ мувофиқтар бошанд [4, 55].

Шумораи унсурҳои сохтори матни таблиғотӣ ва тартиби ҷобачогузории онҳо вобаста аз хусусияти маҳсулоти пешниҳодшуда ва аудиторияе, ки барои он таблиғот таҳия шудааст, метавонанд фарқ кунанд. Сохтори матни таблиғ унсурҳои зеринро дарбар мегирад: сарлавҳа, матни асосӣ, шиор, ибораи акси садо, интиҳоби дуруст. Ва дар ниҳоят, тамоми маълумоти пешниҳодшуда ҷамъбаст ва хулоса бароварда мешавад. Шиор шиори ширкат бояд бошад. Шиор унсuri намоёни реклама мебошад, зеро ба он назар ба таблиғ дар маҷмӯъ якҷанд маротиба бештар тавачҷӯҳ зоҳир мекунад. Аз ин рӯ, хондан ва ба ёд овардани чунин матн осон аст. Матн бояд асли ва то ҳадди имкон моҳияти таблиғотири инъикос кунад.

Унсuri ниҳоии матни таблиғотӣ ибораи акси садо мебошад. Вазифаи ибораи акси садо иборат аз мустақкам кардани иттилоот дар хотираи истеъмолкунанда мебошад. Истифодаи он ба матни таблиғот пурра медиҳад [7, 68].

Реклама на танҳо дар табиати оғоҳӣ, ошноӣ, ёдраскунӣ аст, балки бояд диққатро ҷалб кунад, образ ва шӯҳрат эҷод кунад. Реклама бояд дар зехни қабулкунанда стереотипҳои устувори тарзи ҳаёт, тафаккур ва ахлоқро, ки қисми таркибии ташаккули шуури ҷамъиятӣ мебошад, ташаккул диҳад ва мустақкам кунад [1, 133].

Вазифаҳои асосии таблиғ иборатанд аз: иқтисодӣ (ба шумо имкон медиҳад, ки муносибатҳои бозоргониро ҳавасманд кунед), иҷтимоӣ (як модели муайяни истеъмолкунандаи ҷомеа барои харидорро ташаккул медиҳад), маркетинг (аз шакл ва истеъмоли мол ё хидмат иборат буда метавонад) ва коммуникатсия (дар байни харидорон дониши заруриро паҳн мекунад).

Навъҳои таблиғоти гарон (телевизион) ва бучавӣ (радио, рӯзнама) мавҷуданд, аммо ҳадафи асосӣ барои ҳама як аст - ҷалби харидорон ба хоати фуруши маҳсулоти таблиғшуда.

Рекламадиҳандагон барои эҷоди нусхаи таблиғи солим ва хотирмон аз техникаи гуногун истифода мебаранд. Ба ин усулҳо шомиланд: аллитератсия, ономатопоея, қофия, ассонанс, ҳамоҳангӣ, калимасозӣ ва ғ.

Усули маъмултарин дар таблиғоти ҷопӣ аллитератсия мебошад, ки такрори садонокҳо ё ҳамсадоҳо дар аввали ҳичаҳои зададор мебошад. Дар ин ҷо аллитератсия ба эҷоди як оҳанги муайяне, ки ба мундариҷаи таблиғот мувофиқат мекунад, кӯмак мекунад. Намунаи ин рекламаҳои ҷопӣ мебошанд:

- 1) "Илм дар пасманзари зебӣ" таблиғи салони 'Sally Hansen' аст;
- 2) "Jaguar ... Орзу нақун, онро ронед" ин таблиғи 'Jaguar' аст;
- 3) "Fresh Fast 'Fabulous'" рекламаи хати косметикии 'Estee Lauder' мебошад.

Қофия дар таблиғ инчунин роҳи ҳеле маъмули ҳадаф қарор додани аудиторияҳои гуногун мебошад. Қофия ҳамчун навъи маҳсули такрори садо, яъне такрори қисматҳои калимаҳо ё калимаҳо дар қисматҳои гуногуни ашъор ё гуфтаҳо фаҳмида мешавад. Ин як усули маъмул барои истифодаи таблиғоти англисӣ мебошад. Пештар дар Иёлоти Муттаҳида, реклама ба як намуди ҳунармандоне шабоҳат дошт, ки twisters ё шӯҳии забони таблиғоти худро эҷод мекунанд ва бо ин васила молҳои худро таблиғ мекунанд [5, 120].

Тавре ки шумо аллакай медонед, 3 намуди қофия мавҷуд аст: мардона бо таъкид ба ҳичои охир, занона бо таъкид ба ҳичои аввал, ки дар он 3 стресс аз охири ҳичо омадааст. Намунаи қофияи мардонаи англисӣ инҳоянд:

- 1) "Беҳтарин тарзи бедоршавӣ- ин Folger's дар пиёлаи шумо " - таблиғи қаҳваи 'Folger' (up - cup);
- 2) "Шумо ҳар рӯз бо Самау гулобии афсонавӣ зеботар хоҳед шуд" - таблиғи собун (рӯз - Самау).

- 3) Намунаи қофияи занона дар таблиғоти зерин дида мешавад:

"-Drinka pinta milka day" - таблиғи 'Шӯрои таблиғоти шир' (drinka - pinta - қофияи милка тавассути истифодаи ассонанс - такрори садои зарб ва зада ба даст оварда мешавад;

"Тозаю озода бошед. Бақувват монед. Мӯи худро тозатар ва кавитар ҳис мекунед »- шампун реклама (кавитар - дарозтар).

Хулоса, бояд қайд кард, ки навиштани матни таблиғотӣ як раванди мураккаби эҷодӣ мебошад. Барои ноил шудан ба ҳадафҳои муқарраршудаи рекламаи муайян, бояд ҳадафҳои зарурӣ, ҳадафҳои таблиғ, шунавандагони таъсир ва усулҳои таъсирро ба инобат гиранд. Матни ҷопии таблиғотиро харидорон қамтар дарк мекунанд, аз ин рӯ, ҳангоми эҷоди он ба усулҳои муайяни фонетикӣ ва синтаксисӣ муроҷиат кардан лозим аст. Аммо, новобаста аз он, ки матни таблиғотӣ ҷӣ гуна офарида шудааст, вай ҳамон як мақсад дорад - маҷбур кардани харидор бо ҳар гуна усул ва василае. Ҳамин тариқ, нусхаи таблиғ як намуди матн аст, ки ғояи асосии он ҷалби диққати шунавандагони мақсаднок ба пешниҳоди мушаххас дар бозор мебошад. Ҳадафи асосӣ нишон додани паҳлӯҳои судманди ин пешниҳод ва ташвиқи хонандагон ба истифодаи хидматҳои таблиғшуда ва харид мебошад.

Матни таблиғотӣ ин ҳама шаклҳои пешниҳоди шахсӣ ва ғояҳо, хидматҳо ва молҳо мебошад, ки ба хонанда бо мақсади тағир додан ё мустақкам кардани муносибати ӯ ба мавзӯи таблиғшуда таъсир мерасонанд. Реклама на танҳо дар табиати огоҳӣ, ошноӣ, ёдраскунӣ аст, балки бояд диққатро ҷалб кунад, образ ва шӯҳрат эҷод кунад [2, 167].

Шумораи унсурҳои сохтори матни таблиғотӣ ва тартиби ҷобачогузори онҳо вобаста аз хусусияти маҳсулоти пешниҳодшуда ва аудиторияе, ки барои он таблиғот таҳия шудааст ва василаи таблиғ метавонанд фарқ кунанд. Сохтори матни таблиғ унсурҳои зеринро дар бар мегирад: сарлавҳа, сарлавҳа, матни асосӣ, шиор, ибораи акси садо, интиҳоби дуруст. Ва дар ниҳоят, тамоми маълумоти пешниҳодшуда ҷамъбаст ва хулоса бароварда мешавад. Шиор шиори ширкат аст. Шиор унсури намоёни реклама мебошад, зеро он назар ба таблиғ дар маҷмӯъ якҷанд маротиба бештар таваҷҷӯҳ зоҳир мекунад. Аз ин рӯ, хондан ва ба ёд овардан осон аст, асли ва то ҳадди имкон моҳияти таблиғи таблиғотиро инъикос кунад.

Унсури ниҳони матни таблиғотӣ ибораи акси садо мебошад. Дар шакл, он ба шиор наздик аст. Вазифаи ибораи эҳо иборат аз мустақкам кардани иттилоот дар хотираи истеъмолкунанда мебошад. Истифодаи он ба матни таблиғот пурра медиҳад [7, 68].

Ҳамин тариқ, сарфи назар аз маъмулияти сохторҳои синтаксикӣ ва стратегияҳои татбиқшудаи таблиғот, шиорҳои англисӣ ва ҷоикӣ фарқиятҳои назаррасро дар ангеҷаҳо, ки барои ҳавасмандкунии харид истифода мешаванд, нишон медиҳанд. Ин тафовутҳо метавонанд ҳам аз рӯи хусусиятҳои тафаккури миллии сокинони кишварҳои мухталиф ва ҳам аз омилҳои молиявӣ иқтисодӣ ба вуҷуд оянд. Муҳим аст, ки ҷунин тафовут дар дарки ҷаҳон ҳангоми тарҷумаи шиорҳо

нигоҳ дошта шавад, зеро дар акси ҳол он метавонад потенциали манипулятивии худро аз даст диҳад, ки боиси нокомии коммуникатсионӣ мегардад. Дарачаи баланди мавқеи тарҷума ба муносибатҳои прагматикии коммуникатсияҳо ва мушаххас ҳолатҳои коммуникатсионӣ имкон медиҳанд, ки шиори таблиғотӣ ба кулӣ тағйир дода шавад, ба шарте, ки таъсири забонзание, ки бо шиори асли аст, нигоҳ дошта шавад. Қобили қабул будани ин тағйиротҳо бетарафии фарқиятҳоро дар байни гуфтугӯҳои таблиғотӣ байни шиори тарҷумашуда ва шиори навтаъсис нишон медиҳад. Тарҷумон як қатор воситаҳоеро дорост, ки ба ӯ имкон медиҳанд маънои онро фаҳмад. Нигоҳдории калимаҳои хориҷӣ ба маҳсулоти таблиғшуда як экзотикаи муайяно медиҳад ва маззаи мамлакати истиқоматро инъикос мекунад. Дар хотима меҳодам бори дигар қайд намоям, ки унсурҳои, ки мутобиқати тарҷумаро муайян мекунад, дар навбати аввал табиӣ аз фармоиши калима ва интиқоли мувофиқи функсияи коммуникативии матнӣ манбаъ мебошанд.

Хулоса, бояд қайд кард, ки навиштани матнӣ таблиғотӣ як раванди мураккаби эҷодӣ мебошад. Барои ноил шудан ба ҳадафҳои муқарраршудаи рекламаи муайян, бояд ҳадафҳои зарурӣ, ҳадафҳои таблиғ, шунавандагони таъсир ва усулҳои таъсирро ба инобат гирифта шавад. Матнӣ ҷопии таблиғотиро харидорон камтар дарк мекунад, аз ин рӯ, ҳангоми эҷоди он ба усулҳои муайяни фонетикӣ ва синтаксисӣ муроҷиат кардан лозим аст.

Адабиёт:

1. Алексеев И. С. Введение в переводоведение. – Москва, 2004. – 399 с.
2. Ахманова О. С. Словарь лингвистических терминов. – Москва: Либроком, 2016. – 572 с.
3. Батра Р., Майерс Дж., Аакер Д. рекламный менеджмент. – М.; - СПб.; Киев: ИД "Вильямс", 1999. – 782 с.
4. Викентьев И. Л. Приемы рекламы: методика для рекламодателей и рекламистов. – Новосибирск: НГУ, 2013. – 218 с.
5. Доценко Е. Л. Манипулятивные технологии. // Реклама: внушение и манипуляция. Медиа - ориентированный подход. – Самара: ИД Бахрах. – М., 2017. С. 637-702.
6. Залевская А. А. Понимание текста: психолингвистический подход. // Слово. Текст. – Мос Аква: Флинга, 2005. – 544 с.
7. Иванова В. А. Сущность и значимость креативного подхода в управлении рекламной деятельности. Вестник Бел УПК, 2007 - №24.
8. Ильина А. С. Реклама в коммуникационном процессе. [Электронный ресурс].
9. Кромптов А. Мастерская рекламного текста. – М.: Довгань, 1998.
10. Остапенко Г. С. Новейшая история Великобритании. – Москва: Аргамак-Медиа, 2016. – 472 с.

Калидвожаҳо: *таблиғот, ташаққули матн, хусусият, услуб.*

Аннотация

ОСОБЕННОСТИ ИЗУЧЕНИЯ И ИСПОЛЬЗОВАНИЯ РЕКЛАМНЫХ ТЕКСТОВ

Статья посвящена актуальной на сегодняшний день теме- словообразование в рекламных текстах. В статье рассмотрены особенности словообразования, а также проанализированы характерные спецификации грамматического способа образования слов в рекламе, её лаконичности и грамотно созданного текста рекламы в зависимости от ментальности потребителя.

Ключевые слова: *словообразование, реклама, текст, способ, специфика.*

Annotation

FEATURES OF STUDYING AND USING ADVERTISING TEXTS

The article is devoted to the current topic of word formation in advertising texts. The article considers the features of word formation, as well as analyzes the characteristic specifics of the grammatical method of word formation in advertising, its conciseness and well- created advertising texts depending on consumer's mentality.

Keywords: *word formation, advertising, texts, method, specifics.*

Маълумот дар бораи муаллиф: Зоҳирова Зарина, магистранти соли дууми факултети забони англисии ДДОТ ба номи Садриддин Айни. Телефон: 917207088

Рохбари илмӣ: Авғанов С.

Сведения об авторе: Зоҳирова Зарина, магистранка второго курса факультета английского языка ТГПУ имени Садриддина Айнӣ. Телефон: 917207088

Научный руководитель: Авғанов С.

About the author: Zohirova Zarina, second year magister of English Departament of Tajik State Pedagogical University after S. Aini. Tel: 917207088

Scientific supervisor: Avganov S.

НАҚШ ВА УСУЛҲОИ ТАРРОҲИИ ЛИБОСИ ДОМОДӢ

Яке аз дастоварҳои муҳими инсоният либос ба шумор меравад. Либос ба инсон зебогӣ бахшида, тани ӯро аз хунукӣ нигоҳ медорад. Тавре маълум аст, дар даврони қадим, одамон бо истифода аз масолеҳи гуногун либос омода менамуданд. Бо гузашти вақт одамон масолеҳҳои гуногун, аз қабилӣ пӯсту пашм, нахи пахта ва абрешимро коркард намуда, аз он либосҳои гуногун медӯхтанд. Албатта, онҳо пеш аз дӯхтани либос, роҳҳои мухталифи усулҳои либосро меомӯхтанд.

Усулҳои либос ин раванди аз матои ҳамвор тайёр кардани чилди ҳаҷмдор аст, ки тани инсонро мепӯшонад. Одамро бо пораи ҳамвори матоъ пӯшонда, дар ҷойҳои барҷастаи ҷусса чин хобонда, қисмҳои нолозими матоъро бурида партофта, чилди ҳамвор ҳосил мекунанд, ки баданро мепӯшонад. Зимни дар ҳамворӣ густурдани матоъ тарҳи либос ҳосил мешавад. Чунин тарзи тарроҳиро мулӯҳӣ меноманд. Ҳоло аз он танҳо вақеа офаридани созаҳои нави либос истифода мекунанд. Дигар тарзи тарроҳӣ-ҳисобӣ низ вучуд дорад. Дар ин маврид аз пораи ҳамвори матоъ ҷузъҳои либосро бурида баъдан онҳоро ба ҳам медӯзанд ва чилди маконӣ ба вучуд меояд. Барои он, ки ҷузъҳои пайваستшаванда андозаю шакли зарурӣ дошта бошанд, ин ҷузъҳоро аввал ҳисоб, чену бур мекунанд. Ҳисоб аз рӯйи формулаҳо бо муттасилии муайян сурат мегирад.

Барои иҷрои ҳисобу китоб ва нақшаҳо ҷойҳои мухталифи ҷуссаи одамро андоза мегиранд. Дар ҳамворӣ нақшаи чилди кубро кашидан осон аст ва барои ин дарозии кирраи онро донишмандон меояд. Нақшаи чилди цилиндр бе ягон дӯшворӣ аз рӯйи баландӣ ва қутри асосиаш ҳисобу китоб ва кашида мешавад. Кашидани нақшаи конуси сарбурида мураккабӣ надорад. Барои ин донишмандон ду-се андозаи ин қисмҳои ҳаҷмдор кофист. Аммо нақшаи аниқ чилди кашидан номумкин аст, метавон танҳо нақшаи тақрибии ин чилдро кашид. Сатҳи ҷуссаи одам шакли бисёр мураккаб дорад. Он гӯё аз рӯйи ҳаҷмҳои ҳамдигарро бисёр бурранда: цилиндрҳо, конусҳо, кураҳо, таркиб ёфтааст. Маҳз бинобар ҳамин метавон фақат нақшаи тақрибии чилди ҷуссаи одам зарур аст. Раванди ченкунии бадани одамро бо мақсади тарроҳӣ андозагирӣ меноманд. Либос чун қоида ба бадани одам зич намешинад, ҳамеша байни онҳо каме фосила менамояд. Дар баъзе ҷои бадан ин фосила зиёд асту дар ҷои дигар камтар. Фарқи бойни ченкунии бадани одам ва андозаи либосро илова меноманд. Илова дараҷаи шинамӣ либосро дар ҷойҳои мухталифи бадани одам муайян мекунад ва шаклу тарҳи либосро хело тағйир медиҳад. Барои таҳияи нақшаи ҷузъҳои либос ғайр аз ченкунии бадани одам бузургии иловаҳо ба ин ченкуниҳо донишмандон зарур аст. Ҳамин тавр, дар таҳияи нақшаи ҷузъҳои либос ченкунии бадани одам ва иловаҳо ба он маълумоти ибтидоӣ маҳсуб мешаванд. Нақшаи мувофиқи ин маълумотҳо кашидашуда нақшаи асоси созавии либос номида мешавад. Дар заминаи нақшаи асоси соза метавон нақшаи созаи бисёр амсилаҳо - либосҳои фарқкунанда аз якдигар бо ҷузъиёти фасонӣ, дарозӣ ва ориши пойни остин, шакли геребон, ангала, кисаро кашид. Бинобар ин ки танҳо нақшаи тақрибии тарҳи либосро кашидан мумкин аст, андозаи он, шакл ва ҷойгиршавии ҷузъҳои алоҳидаи онро ҳангоми ченкунӣ аниқ мекунанд. Тамоми раванди тарроҳии либосро метавон чун маҷмӯи корҳои муттаасил иҷрошаванда тасаввур кард:

- ҷамъоварии маълумоти ибтидоӣ (андозагирӣ ё ченкунии бадани одам ва интиҳоби иловаҳо);
- таҳияи нақшаи асоси тарҳи либос дар заминаи маълумотҳои ибтидоӣ;
- сохтани қолиби ҷузъҳо- нусаҳо аз қоғазӣ ғафс ё катон, ки мувофиқи суроби ҷузъҳо аз рӯйи нақшаи асоси тарҳ бо дарзмоя дар чок ва зеркат.
- чокбуррии матоъ аз рӯйи қолиб, васли ҷузъҳо ва ченкунӣ дар ҷусса;
- дақиқсозии қолиб ва нақшаи асоси соза аз рӯйи натиҷаи ченкунии он дар ҷуссаи одам;
- таҳияи нақшаи ҷузъҳои либоси амсилаҳои гуногун дар заминаи нақшаи дақиқкардаи асосии соза [3, 21].

Андозагирии бадани одам. Барои кашидани тарҳи либос бо арзи усули ҳисобӣ пеш аз ҳама маълумоти ибтидоӣ ченкунии бадани одам (антропометрия) ба ҳисоб меравад. Ин усули ченкунӣ, ё ба тарзи дигар, аломатҳои андозавӣ бадани одамро аз рӯйи бузургӣ ва ҳаҷм истифода мекунанд, яъне тавсифи андозавии онро пешниҳод менамояд.

Се тарзи ченкунии бадани одам ва қисмҳои он мавҷуд мебошанд:

- бо тарзи якум проексияи масофаи байни ду нуқтаро дар ҳамвории уфуқӣ ё амудӣ чен мекунанд;

- бо тарзи дуҷум масофаи кӯтоҳтарини байни ду нуқтаро чен мекунанд;

- бо тарзи сеҷум ченкуниро аз рӯйи сатҳи бадан мегузаронанд. Нишонаҳои андозавиро бо ҳарфҳои калони алифбои рус, ки бо навъҳои ченкунӣ мувофиқанд, ишора мекунанд: В- баландӣ, Г- умқ, Д- дарозӣ, фосила, қавс, О - фарогириҳо, П- мавқеи қомат, Р - қад, С- нимфарогириҳо, Ц- фосилаи байни марказҳо, Ш- бар.

Бо ҳарфи латинии d қутрҳоро ишора мекунанд [3, 43].

Ба либосҳои домодӣ либосҳои камарӣ низ тааллуқ доранд. Либосеро камарӣ меноманд, ки дар хати камар нигоҳ дошта мешавад ва ба камари банду буғуми кос-рӯйи бадан, ки бо хатҳои камар ва ронҳо маҳдуд аст, таъя мекунанд. Он қисман ё пурра қисми поёнии бадан ва пойҳоро мепӯшонанд. Шим низ шаклҳои гуногун дорад: мавзунӣ классикӣ ё бо карруфар. Тарҳи шим низ бо ҳамон хатҳое маҳдуд мешавад, ки тарҳи доман дорад. Таносуб аз бисёр ҷиҳат аз дарозии либос ва мавқеи хати камар вобаста аст. Зимни кашидани нақшаҳои асосӣ либоси камари мардона усули ягонаи тарроҳии либоси ИМИТСД истифода шудааст.

Ороиши нақши унсурҳои зардӯзӣ дар либоси домодӣ. Зардӯзӣ навъи санъати ороишӣ амалӣ соҳаи ҳунармандист, ки тавассути риштаҳои зар (сафеду зард) рӯйи матоъ нақшаҳои гуногун дӯхта мешаванд. Чунин тарзи дӯхт бо нафосату шӯкуҳи бадеии худ фарқ мекунад. Асосан дар рӯйи баҳмал ва шохӣ дӯхта мешавад. Асосан дар саноати дӯзандагӣ зардӯзӣ ду навъи нақшдӯзӣ- заминдӯзӣ ва гулдӯзӣ маъмул аст. Дар заминдӯзӣ нақшаҳо бо ҳам пайваست гардида тамоми заминро яклухт фаро мегирад ва дар матоъ ҷойи ҳолӣ намоишонад. Дар гулдӯзӣ бошад, танҳо нақш аз рӯйи нусха дӯхта мешавад. Зардӯзон нақшаҳои аз картону қоғазӣ маҳсус кашидани худ ва ё нақшоҳои касбиро рӯйи матоъ (асосан шохбаҳмал) гузашта, бо ресмон кӯк мекунанд. Баъд риштаи зарро рӯйи нусха монда, аз ду тараф баҳия мезананд, яъне зарро ба пушти матоъ намегузаронанд. Усули заминдӯзи ниҳоят мураккабу нозук буда, заҳматталаб аст. Бо ин усулҳо аз қадим, камзул, камарбанд, воскат, костюми мардона, кафш ва ғайра дӯхта мешуданд. Дар санъати зардӯзии имрӯза бештар навъи гулдӯзӣ маъмул буда, онро барои зинат додани ҳар навъи ашёи савготӣ, костюмҳо, сару либоси домодӣ истифода менамоянд. Хусусан, дар Тоҷикистон, Ўзбекистон намунаҳои зардӯзишудаи мардона - зарҷома машҳуранд, ки дар зер намунаашро меорем:

Истифодаи унсурҳои зардӯзӣ дар либоси домодии муосир.

Дар мисоли тарроҳии либоси домодӣ, мо кӯшиш намудем, ки хусусияти ҳунароҳои миллиро нишон диҳем. Истифодаи нақшу нигоҳи милли дар либоси домодӣ хусусияти либоси мардонро тағйир дода, дар он зебогии либосу тарроҳии миллии тоҷикӣ зоҳир карда мешавад, ки як намуна дар зер меоварем:

Бесабаб нест, ки Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ-Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон солҳои 2019-2020-ро "Солҳои рушди деҳот, сайёҳӣ ва ҳунароҳои мардумӣ" эълон намуд. Бинобар ин, омӯзиши ҳунароҳои миллӣ яке аз масъалаҳои муҳими таълимӣ ва тарбиявӣ дар назди муассисаҳои таҳсилоти умумӣ, ибтидоӣ, миёна ва олии касбӣ ба ҳисоб меравад. Ҳунароҳои мардумӣ барои муаррифӣ намудани таърихи ниёғони мо ба ҷомеаи ҷаҳонӣ нақши асосӣ доранд. Зеро мо ба ин васила метавонем ба халқу миллатҳои дигар боз ҳам ҳунароҳои миллиамонро муаррифӣ намоем.

Ҳамин тариқ, тақомули нақшу нигор, бофандагиву қуроқдӯзӣ, зардӯзӣ, ҳаҷҷориву наҷҷорӣ ва ғайра дар давраи муосир, ҳамчун осори асосии таърихи миллати мо сурат мегирад. Истифодаи зардӯзӣ ба либоси домоду арӯс ҳусни зебоӣ ва таровати тоза медиҳад.

Адабиёт:

1. Давидов А. Намад// ЭСТ, ҷ.5. – Душанбе: Маориф, 1984. – 80 с.
2. Ершов Н.. Каратаг и его ремесла. – Душанбе: Дониш, 1984. – 231 с.
3. Искандарзода М. Зебу зинати арӯсони Ҳисор. – Душанбе: Ирфон, 2006. – 167 с.
4. Исоева Н. Гулдӯзии тоҷикон. – Масква: Искусство, 1979. – 234 с.
5. Раҳнамои фанни технология (таълими меҳнат барои духтарон), синфи 9-ум. Барои омӯзгорони муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ. – Душанбе: Маориф, 2017. – 152 с.

Калидвожаҳо: антропометрия, баҳия, зардӯзӣ, либос, ришта, ороши, матоъ, сӯзанӣ, андозагирӣ, қад.

Аннотация

РОЛЬ И МЕТОДЫ ОФОРМЛЕНИЯ ПЛАТЬЯ НЕВЕСТЫ

В данной статье рассматриваются роль и методы оформления свадебных платьев. Их местные особенности были учтены при демонстрации методов оформления свадебного платья. Также есть информация о разных видах вышивки.

Ключевые слова: антропометрия, шов, золотая вышивка, одежда, нитка, укрошение, ткань, сюзана, измерение, фигура.

Annotation

ROLE AND DECORATIONS OF THE BRIDE DRESS

This article discusses the role and design methods of wedding dresses. Their local features were taken into account when demonstrating the methods of decorating a wedding dress. There is also information about different types of embroidery.

Keywords: anthropometry, seam, golden embroidery, clothes, thread, embroidery, fabric, suzane, measurement, figure.

Маълумот дар бораи муаллиф: Усмонова Садафгул, омӯзгори МТМУ №12, ш. Душанбе. Телефон: +992935560646

Сведения об авторе: Усмонова Садафгул, учитель общего среднего образования №12, г. Душанбе. Телефон: +992935560646

About the author: Usmonova Sadafgul, teacher of general secondary education № 12, Dushanbe city. Phone number: +992935560646.

РАВИШИ ТАДРИС

*Хайруллозода Парвиз Ҳасанҷон,
донишҷӯи соли чоруми факултети география*

ТЕХНОЛОГИЯИ МУОСИР ВА ИСТИФОДАИ ОН ДАР РАВАНДИ ТАЪЛИМИ ГЕОГРАФИЯ

Аз мутолеаи адабиёт ва таҳлилу мушоҳида ба хулоса омадем, ки технологияи муосир дар ҳаёти инсон аҳамияти калон доштааст. Он чун як узви бадани инсон гашта, инсон худро бе ӯ тасаввур карда наметавонад. Технологияи муосир тамоми хушкиро мисли укёнуи ҷаҳонӣ ихота кардааст. Он ба тамоми соҳаҳои ҷомеа дохил шуда онро ободу рангин мекунад. Бо суръати баланд тараққӣ ёфтани ҷаҳон аз технологияи муосир вобастагӣ дорад.

Имрӯзҳо мо тавассути технологияи муосир метавонем корхоро анҷом диҳем, ки пеш бо кувваи қарғӣ анҷом дода наметавонистем. Технологияи муосир дар бисёр соҳаҳо васеъ истифода бурда мешавад. Масалан дар соҳаи саноат.

Хусусияти истифодаи он дар соҳаи саноат дар он аст, ки метавонад ба ҷойи нафарони зиёд қарғӣ кунад, ба маҳсулоти истеҳсолшаванда намуду зебогӣ бахшад, дар вақти иҷрои қарғӣ суръатнок ва аниқ бошад ва ҳангоми қарғӣ қарғӣ даъво ва ҳастагӣ надорад.

Технологияи муосир солҳои охир дар соҳаи маориф аҳамияти калон пайдо кардааст. Он як ҷузъи раванди таълим гардида, ба таълим ва тарбияи насли ояндасозӣ ҷомеа сабабдор гаштааст. Он алақай натиҷаи хуб дода дар тамоми муассисаҳои миёнаи умумӣ ва олии ҷаҳон васеъ истифода мешавад. Дар давлатҳои тараққиқарда он ҳатто ҷои омӯзгорро гирифтааст. Дар ин мамлакатҳо роботҳои сохта шудаанд, ки ба донишҷӯёну талабаҳои мактаб таълиму тарбия медиҳад. Ин гуна раванди таълим ба онҳо диққати қабул гардида ба сифати хониши онҳо таъсири мусбӣ расонидааст.

Технологияи муосир дар раванди таълиму тарбияи хонандагон нақши калон дорад. Имрӯзҳо дар тамоми ҷаҳон масъалаи таъмин гардидани муассисаҳои таълими бо технологияи муосир ба миён омадааст. Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон имрӯзҳо ҳукумат ҷораҳо андешида истодааст, ки муассисаҳои таълимӣ бо технологияи муосир таъмин гарданд. Ин масъала имрӯз дар муассисаҳои олии ҷумҳурӣ то ҳақде ҳалли худро ёфтааст. Дар муассисаҳои олии ҷумҳурӣ раванди таълим пурра бо технологияи муосир ба роҳ монда шудааст. Ҳамаи муассисаҳои олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз системаи анъанавӣ ба системаи кредитӣ гузаштаанд. Ин навъи гузариш ба сифати таҳсилот таъсири мусбӣ мерасонад. Тавассути технологияи иттилоотӣ идоракунии ин муассисаҳо осонтар ва аълотар мегардад. Дар ин муассисаҳо алақай журнали электронӣ бароҳ монда шудааст. Хусусияти ин гуна журнал дар он аст, ки донишҷӯён метавонанд бе мамоният аз ҷойи муносиб дар вақти дилхоҳ ба сомонӣ худ ворид шуда, оиди натиҷаи азхудкунии ва давомоти худ огоҳ шаванд. Дигар хусусияти ин гуна журналҳо дар он аст, ки волидайнӣ донишҷӯён метавонанд оиди фаъолияти фарзанди худ бе омадан ба донишгоҳ огоҳ шаванд. Имтиҳонҳои ҷамбасти семестр низ тавассути компютер бароҳ монда шудааст. Ин тарзи имтиҳонсупорӣ шаффоф бароҳ мегардад. Дар вақти супоридани имтиҳон ба донишҷӯ вақти муайян ҷудо мегардад ва ӯ бояд дар вақти ҷудогардида ба саволҳо ҷавоб гардонад ва баромадро паҳш кунад. Баъди паҳши баромад баҳои ӯ бароварда мешавад. Ҳангоми дар вақти ҷудогардида донишҷӯ натавонад ба саволҳо ҷавоб гардонидани барнома ба таври афтоматӣ баромада, баҳои ӯро нишон медиҳад. Баъди ин ҳамаи натиҷаҳо ҷамъ қарда баҳои умумӣ бароварда мешавад.

Дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ ин масъала ҳалли худро ёфта истодааст. Алақай дар мактабҳои синфхонаҳои технологияи иттилоотӣ ташкил қарда шудаанд ва синфхонаҳои фаннӣ бошад бо компютер ва тахтаи электронӣ мучҷаҳаз шуда истодаанд. Аҳамияти технологияи муосир дар раванди таълим пеш аз ҳама хонандагонро мутобиқ сохтан бо ҷаҳонӣ имрӯза, беҳтар намудани сифати таълиму тарбия, баланд бардоштани дониши хонандагон мебошад.

Компютер таҷҳизоте мебошад, ки барои ғун доштани иттилоот хизмат мекунад. Тавассути компютер мо метавонем маълумотҳоро нигоҳ дорем, дарсҳои худро гузарем, нақшаи таълимӣ ва конспекти дарси яқсоатаро тартиб диҳем.

Истифодаи технологияи муосир дар раванди таълими география. География ҳамчун илм ба гурӯҳи фанҳои табиӣ дохил мешавад. Мавзӯи омӯзиши фанни таълимии география васеъ буда тамоми паҳлуҳои ҳаётии моро меомӯзад. Дар раванди таълими география мавзӯҳои ҳастанд, ки

бе истифодаи айёният омӯзгор барои фаҳмонидани мавзӯ ба мушкилӣ рӯ ба рӯ мешавад, чунки дар ин маврид хонанда мақсади мавзуро аз худ намекунад ва ё умуман оиди мавзӯ сарфаҳм намеравад. Имрӯзҳо дар мактабҳои ҷумҳурӣ айёният қариб дида намешавад ва он айёниятҳое, ки ҳастанд фарсуда шудаанд ё инки қор намекунанд. Дар замони Шӯравӣ айёниятҳо барои мактабҳо аз тарафи Вазорати Маориф таъмин карда мешуд ё инки барои сохтани онҳо аз тарафи омӯзгор, маблағ пардохт мешуд. Сабаби асосии ин проблема пош хӯрдани Иттиҳоди Шӯравӣ ва ҷанги шаҳрвандии солҳои 1991-1997 мебошанд, ки ба иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон зарари калон расонид ва онро ба садсола ақиб зад.

Истифодаи технологияи иттилоотӣ ҳалли ин проблемаҳои ҷойдоштаро бартараф мекунад. Дар раванди таълими география асосан аз компютер, тахтаи электронӣ, мошинаи чопкунӣ (принтер) васеъ истифода бурда метавонем.

Тахтаи электронӣ барои экрани компютерро калонҳаҷм тасвир намудан хизмат мерасонад. Ин таҷҳизот дар раванди таълими география ғоидаи зиёд дорад, чунки хонанда гуфтаи омӯзгорро на танҳо мешунавад, балки мебинад ва ҳам шавқаш барои аз худ кардани ин фанни таълими зиёд мешавад.

Мошинаи чопкунӣ асосан барои чоп кардани маълумотҳо аз компютер хизмат мерасонад. Дар раванди таълими география он аҳамияти калон дошта, тавассути он мо метавонем харитаҳои контурӣ вобаста ба мавзӯи дарсӣ чоп карда ба хонандагон пешниҳод кунем. Инчунин он барои чоп кардани маълумотҳои географӣ, тест, китобҳои фанни география аз нашриётҳои дохилӣ ва берунӣ, маҷалаҳои географӣ хизмат мерасонад. Он дар раванди таълими география кори омӯзгорро осон мекунад ва вақтро сарфа мекунад.

Дар раванди таълими география мо метавонем аз барномаҳои Microsoft, браузерҳо ва барномаҳои мултимедӣ истифода барем.

Тавассути барномаҳои Microsoft омӯзгор метавонад ба хонандагон презентатсия сохтанишон диҳад, саволҳо барои мустаҳкамкунии мавзӯ пешниҳод кунад, саволҳои тести барои санҷиши дониши хонандагон ва ҷамъбасти ҷоряку гирифтани имтиҳонҳо тартиб диҳад.

Тавассути браузерҳо омӯзгор метавонад ба шабакаи глобалии интернет пайваст шуда дилхоҳ маълумотро ба даст орад ва ба хонандагон расонад.

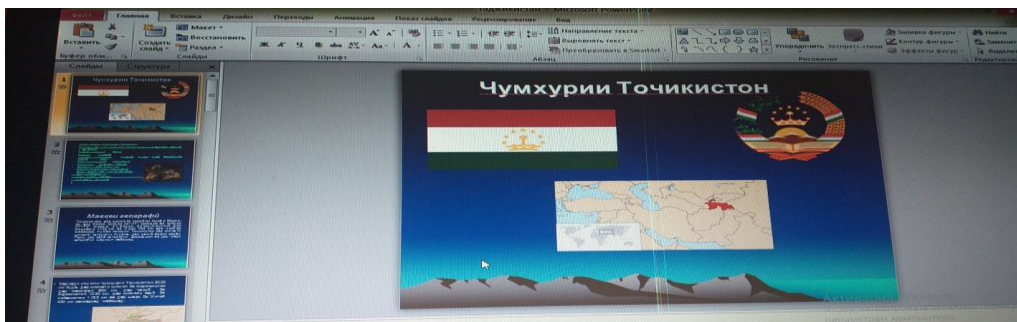
Тавассути барномаҳои мултимедӣ омӯзгор метавонад филмҳо оиди табиат, корхонаҳои саноатӣ, шаҳрҳо, пириҳо ва ғайраҳо ба хонандагон намоиш диҳад.

Ман доир ба барномаи power point ба шумо маълумот медиҳам ва аз он истифода бурда презентатсия аз курси географияи синфи 8 «Географияи Тоҷикистон» тартиб медиҳам ва аҳамияти ҳар як слайди онро дар раванди таълими география ба шумо аз нуқтаи назари методӣ шарҳ медиҳам.

Барномаи Power Point маҳсули ширкати Microsoft буда, ба гурӯҳи барномаҳои виристорони рӯнамосоз дохил мешавад. Барномаҳое, ки барои сохтан, таҳрир кардан ва пешниҳод намудани намоишҳои таълимӣ, илмӣ, лоиҳавӣ, таблиғотӣ ва ғайра пешбинӣ шудаанд, виристорони рӯнамосоз номида мешаванд.

Барномаҳои рӯнамосоз дорои имкониятҳои таҳия, таҳрир, форматбандӣ ва намоиш додани санадҳои рӯнамоӣ мебошанд. Бо ёрии виристорони рӯнамосоз пеш аз ҳама мазмунҳои иттилоотӣ матнро ба шакли дастрас ва айёни овардан мункин аст. Барномаҳои рӯнамосоз барои ҷадвалсозӣ, расмкашӣ ва диаграмасозӣ дорои тамоми воситаҳои зарурӣ мебошанд.

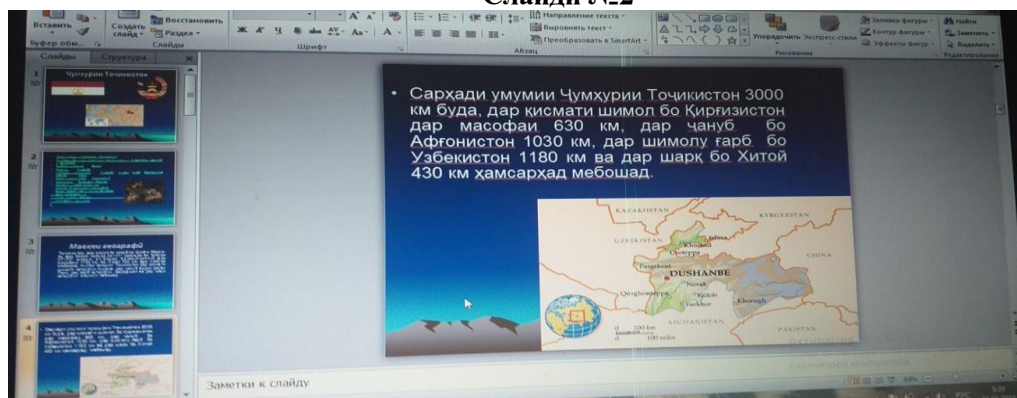
Слайди №1

Дар слайди мазкур мо парчам, нишони давлатӣ ва харитаи мавқеи ҷойгир шавии Ҷумҳурии Тоҷикистонро мебинем. Ҳангоми دیدани ин слайд хонанда бо парчаму нишони

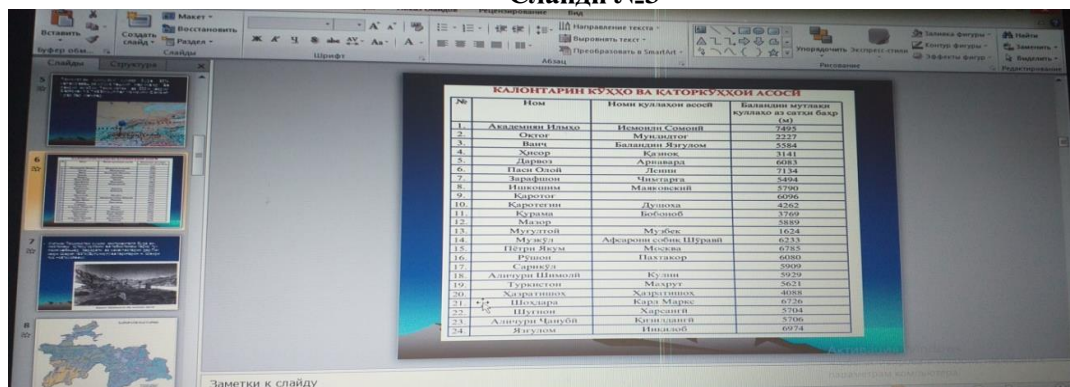
давлатии Тоҷикистон шинос мешавад ва ҷойгиршавии Ҷумҳурии Тоҷикистонро дар харитаи сиёсии ҷаҳон дида аз хотираш намебарорад. Дар хонанда ҳисси Ватандӯстӣ, ҳифзи арзишҳои миллий бедор мегардад, инчунин диққати хонанда ба мавзӯи дарси ҷалб мешавад ва ба корҳои беҳуда даст задани хонандагон монеа мешавад.

Слайди №2

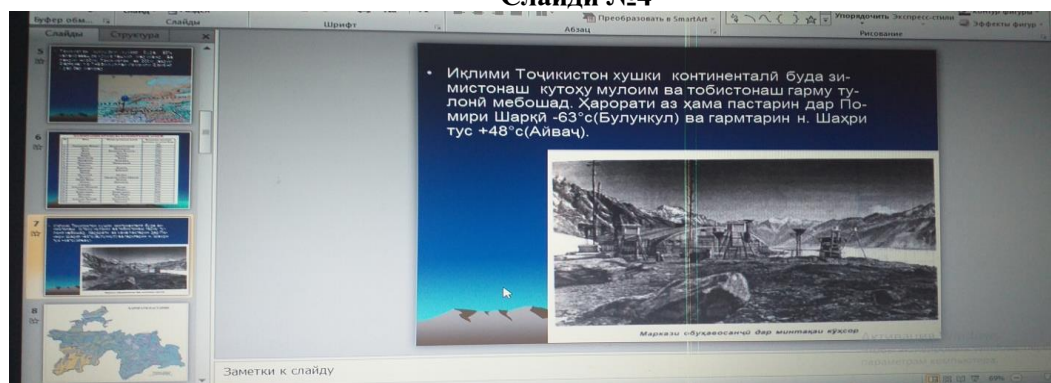
Слайди мазкур дар бораи мавқеи географии Тоҷикистон маълумот дода шудааст ва харитаи Тоҷикистон вобаста ба слайди мазкур оварда шудааст. Ин маълумот барои омӯзгор дар раванди фаҳмонидани мавзӯ кумак мерасонад. Харита бошад барои фаҳмонидани сарҳадҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон хизмат мекунад. Чунин тарзи фаҳмонидани хонанда таъсири мусбӣ мерасонад ва тарзи кор кардан бо харитаро ба онҳо нишон медиҳад. Инчунин барои харидории харитаи мавзӯи зарур намешавад ва маблағро сарфа мекунад.

Слайди №3

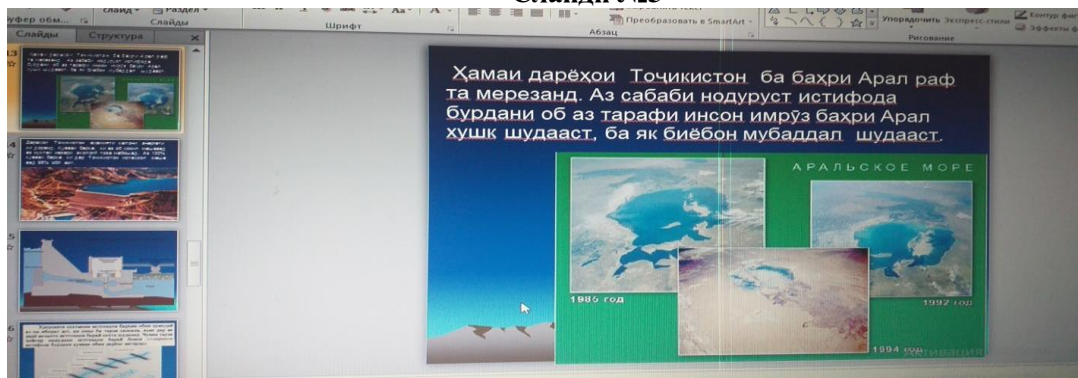
Дар слайди мазкур шумо ҷадвали қаторқуҷҳо ва қулаҳои асосии онҳоро мебинед. Ин ҷадвал дар раванди таълим вақтро сарфа мекунад, чунки агар мо онро дар тахтаи синф тасвир кунем вақти зиёд меравад ва тасвири мо мисли ин ҷадвал фаҳмо намешавад, яъне аз ҷиҳати эстетикӣ зебо намеояд. Хонандагон метавонанд ин ҷадвалро дар дафтарҳои худ тасвир намоёнд ва аз ӯ кунанд. Инчунин аз руи тахтаи элэтрони тасвир кардан, хонандагонро хаста намекунад ва сифати таҳсилотро баланд мебардорад.

Слайди №4

Дар слайди мазкур маълумот оиди иқлими Тоҷикистон ва расми маркази обухавосанҷӣ дар минтақаи кӯҳсор ва харитаи ҳароратии Ҷумҳурии Тоҷикистон оварда шудааст. Расмҳо ба тафаккури хонандагон таъсир расонида ҷаҳонбинии онҳоро васеъ мегардонанд. Аз расми яқум хонандагон бо иншооти илми шинос шуда доир ба он ҳулосаҳо мебароранд ва диққаташон ба мавзӯи омӯзиши ҷалб гардида кӯшиш мекунанд, ки онро аз худ кунанд. Харита чихеле мебинед бо рангҳо ҷудо шудааст ва ин барои фаҳмонидани мавзӯи осон мешавад ва хонандагон зуд дарк мекунанд ва мақсади мавзӯро сарфаҳм мекунанд.

Слайди №5

Дар слайди мазкур маълумотҳо доир ба тааллуқ доштани дарёҳои Тоҷикистон ба ҳавзаи баҳри Арал ва вазъи кунунии ин ҳавза оварда шудааст. Маълумотҳо дониши хонандагонро васеъ гардониди, ба тарбияи онҳо таъсири мусбӣ мерасонанд. Расми навори баҳри Арал аёнӣ барои фаҳмонидани ҳолати кунунии ин ҳавза гардида, ба тарбияи хонандагон оиди сарфақорона истифода бурдани об ва тоза нигоҳ доштани он хизмат мекунанд.

Дар охири кори ман меҳодам идеяи худро дар бораи сохтани барнома расонам, ки он дар равиши таълим нақши бениҳоят бузург мебошад

Барномаи ман «**Бойгонӣ**» ном дошта, он барои нигоҳдории маълумот, идоракунии таҳсилот дар муассисаҳои миёна ва олии ҷумҳурӣ, таъмини амнияти ҷумҳурӣ, интиҳоби дурусти кадрҳо ва ғайра метавонад хизмат кунад. Барнома тавассути шабакаи локалӣ ва интернет кор карда метавонад. Барои ҳифзи ҳуқуқҳои шаҳрвандон ман тавассути локалиашро тавсия ва пешниҳод мекунам, ҷунки тавассути интернет кибер террористон метавонанд ба барнома дохил шаванд ва маълумотҳоро истифода ва паҳн кунанд, ки ин ба поймол шудани ҳуқуқи шаҳрвандон оварда мерасонад.

Барои ин мо тамоми муассисаҳо ва мақомоту вазоратҳои ҷумҳуриро ба шабакаи ягона пайваст мекунем. Ба ҳар як муассиса ё мақомоту вазорат логину парол таъсис медиҳем ва ба ҳар яки онҳо ҳуқуқҳо вобаства ба салоҳияташон оиди истифодаи маълумот медиҳем. Дар барнома асосан маълумотҳо аз мақомоти САҲШ, ҷудакитонҳо, мактабҳои миёна ва олии, вазоратҳо ва дигар ҷойҳои зарури нигоҳ дошта мешавад. Барои дастрасӣ ба ин маълумотҳо ҳар як мақомотҳои дар боло оварда шударо зарур мебошад, ки онро ба барнома ворид кунанд:

Масалан мақомоти САҲШ маълумот оиди ҳар як шаҳрванди Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бораи таърихи таваллуд, ҷойи таваллуд умуман дар бораи шиносномаи таваллуд. Мактаби миёна маълумот оиди омадан ба мактаб ва хатми он аз синфи 1 то 11, журнали синф аз 1 то 11, шаҳодатномаи синфи 9 ва 11 (атестат) умуман дар бораи хонандае, ки дар мактаби мазкур меҳонад (ҳар як мактаби миёна).

Агар ин барномаи ман амалӣ шавад, он дар рушди кишвар ва боз ҳам ободтар гардонидани он саҳми калон мебошад.

Адабиёт:

1. Даринский А.В. Методика преподавания географии. – Москва: Просвещение, 1975. – 368 с.
2. Комилов Ф.С. Информатика ва технологияи иттилоотӣ. Воситаи таълимӣ ва ҳудумӯзӣ. – Душанбе: 2016. – 480 с.
3. Муҳаббатова Х.М., Раҳимов М.Р. Географияи Тоҷикистон. Китоби дарсӣ барои донишҷӯёни мактабҳои олии. – Душанбе: Маориф ва фарҳанг, 2011. – 312 с.
4. Муҳаббатова Х., Раҳимов М. Географияи Тоҷикистон. Китоби дарсӣ барои синфи 8. – Душанбе: 2016. – 192 с.

Калидвожаҳо: *технология, маориф, таълим, тарбия, иттилоот, муассиса, география, барнома, слайд.*

Аннотация

НОВЕЙШАЯ ТЕХНОЛОГИЯ И ЕГО ИСПОЛЬЗОВАНИЕ В ПРОЦЕССЕ ОБУЧЕНИЯ ГЕОГРАФИИ

Приведены сведения об информационных технологиях и их использовании в области образования. На основе программы Microsoft power point составлена презентация по курсу географии 8 класса «География Таджикистана» и раскрывается значение каждого слайда в процессе преподавания с методической точки зрения. В конце работы приведена идея о создании программы, которая может служить для хранения информации, управления образованием в средних и высших заведениях республики в области обеспечения безопасности государства, правильного подбора кадров и тому подобное.

Ключевые слова: *технология, образование, преподавания, воспитание, информация, заведение, география, программа, слайд.*

Annotation

NEW TECHNOLOGIES AND ITS USE IN THE PROCESS OF GEOGRAPHY LEARNING

Information about information technologies and their use in the field of education is provided. Based on the Microsoft power point program, a presentation on the 8th grade geography course "Geography of Tajikistan" is compiled and the meaning of each slide in the teaching process is revealed from a methodological point of view. At the end of the work, the idea of creating a program that can serve for storing information, managing education in secondary and higher institutions of the Republic in the field of state security, responsible recruitment, and so on is presented.

Keywords: *technology, education, teaching, training, information, institutions, geography, program, slide.*

Маълумот дар бораи муаллиф: Хайрулозода Парвиз Ҳасанҷон, донишҷӯи соли чоруми факултети географияи ДДОТ ба номи Садриддин Айни.

Рохбари илмӣ: Ҷӯраев А.

Сведения об авторе: Хайрулозода Парвиз Ҳасанҷон, студент четвёртого курса факультета географии ТГПУ имени Садриддина Айна.

About the author: Khayrulozoda Parviz Hasanjon, the 4th year student in the Department of Geography, TSPU named after Sadriddin Ayni.

ИСТИФОДАИ СУРУД ҲАНГОМИ ТАЪЛИМИ ИСТИМОИ ЗАБОНИ АНГЛИСӢ

Аз худ кардани нутқи забони хориҷӣ, аз ҷумла забони англисӣ ҳамчун воситаи муошират на танҳо малакаи ифода кардани фикри худро тавассути забони дигарро тақозо мекунад, балки он малакаи фаҳмидани нутқи дигаронро низ талаб менамояд. Аз ин рӯ, вазифаи мактаб аз таълим додани гӯш кардан ва фаҳмидани нутқи ғайризабонӣ иборат мебошад. Дар адабиёти методӣ онро бо мафҳумҳои «истимоъ» ва «тафаҳхум» ифода меkunанд. Малакаи истимоъ вучуд дорад, ки хонандаи мактаб онро бояд дар давоми якчанд соли омӯхтани забони англисӣ ташаккул диҳад.

Мавриди зикр аст, ки истимоъ як намуди фаъолияти нутқӣ ё худ муоширатӣ буда, мисли дигар намудҳои фаъолияти нутқ аз ҷумлаи гуфтор, хониш ва хат (навиштан) барои аз худ кардани забон аҳамияти муҳим дорад. Пеш аз ҳама он бо гуфтор алоқаи зич дорад, зеро агар мо малакаи хуби истимоъ бо забони омӯхташаванда надошта бошем, бо ҳамсухбатамон хуб муошират карда наметавонем.

Истимоъ ҳамчун як намуди фаъолияти нутқӣ дорои душворииҳои лингвистӣ мебошад. Душворииҳои лингвистии истимоъ аз душворииҳои фонетикӣ, лексикӣ, грамматикӣ ва услубӣ иборат мебошанд. С.Ф. Шатилов қайд мекунад, ки «ба душворииҳои лингвистии матни шундашаванда, пеш аз ҳама, мавҷуд будани миқдори муайяни калимаҳои ношинос ва нофаҳмо, инчунин, ҳаҷм ва мушкилоти синтаксии вохидҳои маъноии матн (ҷумлаҳо, ибораҳо ва сархатҳо) тааллуқ дорад» [2, 63].

Ба мушкилоти грамматикии истимоъ К. Усмонов ва А. Бойматов чунин душворииҳоро мансуб донистаанд: «Ба мушкилоти грамматикии шунда фаҳмидан, пеш аз ҳама, сомонҳои махсуси синтаксисӣ, амсоли: а) герундий: After coming home he decided to call him; б) сомонҳои масдарӣ, сифати феълӣ: The father advised him to be a doctor; The father being a doctor made his son study medicine; в) ҷумлаҳои мураккаб: The President of the Republic after ten days of holidays met the official delegation who came from Japan; г) пешояндҳо, артикл ва феълҳои ёридиҳанда: They should be coming in two or three days ва ғайраҳо дохил мешаванд» [1, 159].

Илова бар он, олимони зикршуда қайд намудаанд, ки «Ба мушкилоти лингвистӣ, инчунин, воситаҳои услубии забон, диалектизмҳо, номҳои ҷуғрофӣ, мамлакатҳои англисзабон мансубанд. Мисол: He is as hungry as a hunter. He is a chatterbox. Big Ben is a famous sightseeing of London» [1, 159].

Бояд қайд намуд, ки миқдори зиёди душворииҳо дар муоширати воқеӣ зухур меkunанд, зеро мо он чизе, ки мешунавем, онро такроран шунда наметавонем. Гузашта аз ин, дар лаҳзаи муоширати табиӣ бисёр монеаҳо ба вучуд меоянд, аз ҷумлаи ғавғои кӯча, синфхона, мусиқӣ, ханда ва ғайраҳо, ки онҳо метавонанд раванди муоширатро ҳалалдор созанд. Душворииҳои асосӣ, ки дар раванди муоширати воқеӣ хонандагон рӯ ба рӯ мешаванд, хусусиятҳои индивидуалии сухангӯ, аз зумраи лаҳн ва суръати овоз, инчунин, интиҳоби воситаҳои забонӣ аз ҷониби сухангӯ, ки онҳо маводи лексикӣ ва грамматикӣ, ки сухангӯ барои муошират кардан интиҳоб менамояд, мебошанд.

Хусусиятҳои зикршудаи муоширати воқеӣ аз он гувоҳӣ медиҳанд, ки истимоъ яке аз малакаҳои муҳим барои хонандагон ҳангоми муошират намудан бо забони англисӣ ба ҳисоб меравад.

Дар замони имрӯза роҳҳои гуногуни таълими истимоъ вучуд дорад, ки яке аз онҳо истифодаи суруд ҳангоми таълими истимоъ ба шумор меравад. Чи методистони русзабон ва чи методистони англисзабон фаъолиятҳо ё ин ки супоришҳои ҳангоми ташаккул додани малакаи истимоъи хонандагон иҷрошавандаро ба фаъолиятҳои (супоришҳои) пеш аз гӯш кардан, дар давоми гӯш кардан ва пас аз гӯш кардан ҷудо меkunанд. Ба сифати мисол мо истифодаи як сурудро, ки пеш аз гӯш кардан, дар давоми гӯш кардан ва пас аз гӯш кардани он кадом фаъолиятҳо иҷро карда мешаванд, дар ҷадвал бо забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ пешниҳод намудем:

Чадвали тарзи истифода суруд

Pre-listening tasks (15min): 1. Look out of the window. What can you see? Buildings? Hills? Fields? Can you see any people? What are they doing? Describe the scene. 2. Discuss about the pictures and the name of the song “What a Wonderful World” (Attachment 1) While-listening tasks (20 min): 1. Listen to the song “What a Wonderful World” 2. Fill in the missed passages (Attachment 2) 3. Find the definition of the unknown words from the dictionary Post- listening tasks (15): 1. Make list of things that you think are wonderful in the world. 2. Compare your list with a partner.	Супоришҳои пеш аз гӯшкунӣ иҷрошаванда (15 дақиқа): 1. Берун аз тиреза нигоҳ кунед. Шумо чӣ ҳоро дида метавонед? Биноҳо? Тепҳо? Саҳроҳо? Шумо одамонро дида метавонед? Онҳо чӣ кор карда истодаанд? Манзараро тасвир кунед. 2. Расми овозхон ва номи суруди “What a Wonderful World”-ро муҳокима кунед. Супоришҳои дар давоми гӯшкунӣ иҷрошаванда (20 дақиқа): 1. Суруди “What a Wonderful World”-ро гӯш кунед 2. Калимаҳои партофташудаи сурудро нависед (Замимаи 2) 3. Тафсири калимаҳои нофаҳморо аз луғат ёбед Супориши баъд аз гӯшкунӣ иҷрошаванда (15 дақиқа): 1. Рӯйхати чизҳое, ки шумо дар ин дунё аҷиб мешуморед, омода кунед. 2. Рӯйхати чизҳои аҷиби худро бо рӯйхати чизҳои шарикатон (ҳампартаатон) муқоиса намоед.
---	--

Бояд қайд намуд, ки дар сомонаи www.youtube.com ду варианти (гунаи) сабти видеои суруди “What a Wonderful World” гузошта шудааст. Дар варианти якум суруд бе матн аз ҷониби овозхони амрикоӣ Луи Армстронг сароида шудааст ва дар варианти дуюм танҳо матни суруд бо овози овозхон пешниҳод мегардад. Дар аввал ба хонандагон варианти бематни сурудро барои гӯш кардан пешниҳод намоед. Пас аз иҷрои супориши «Калимаҳои партофташудаи сурудро нависед» (Варақаи кориро аз сомонаи en.islcollective.com дастрас намоед) бехтар аст, варианти дуюми сурудро барои маротибаи дуюм гӯш кардан пешниҳод кард. Зеро зимни ба матни суруд нигаристан, хонандагон то чӣ андоза дуруст пур кардани калимаҳои партофташудаи матнро аз ҷониби худ месанҷанд.

Ҳамин тавр, истифодаи суруд ҳангоми таълими истимоӣ аҳамияти хоса дошта, мо метавонем ҳангоми истифодаи суруд низ аз усулҳои интерактивӣ, аз ҷумлаи кори гурӯҳӣ, кор дар гурӯҳҳои хурд, кор дар байни ду нафар низ ба таври васеъ истифода намоем, зеро усулҳои зикршуда дар замони имрӯза ҳамчун усулҳои самараноки таълими забони хориҷӣ аз ҷониби омӯзгорони забони хориҷӣ пазируфта шудаанд.

Адабиёт:

1. Усмонов К., Бойматов А. Методикаи таълими забони англисӣ. – Хучанд: Нашриёти Нури маърифат, 2009. – 159 с.
2. Шатилов С.Ф. Методика обучения немецкому языку в средней школе : Учеб. пособие для студентов пед. ин-тов по спец. № 2103 «Иностр. яз.» – 2-е изд., дораб / С. Ф. Шатилов. – М. : Просвещение, 1986. – 223 с.

Калидвожаҳо: истимоӣ, усул, суруд, сухангӯӣ, мушқилӣ, грамматика, лексика, фонетика.

Аннотация

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ПЕСНИ ПРИ ОБУЧЕНИИ АУДИРОВАНИЮ НА АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКЕ

В статье рассматривается методика обучения аудированию на английском языке для школьников старших классов с использованием песни. Автор статьи старалась объяснить использования песни с учётом выполнения упражнения до прослушивания (предтекстовый этап), во время прослушивания (текстовый этап), после прослушивания (послетекстовый этап). Данная статья предназначена для студентов, магистров, аспирантов и для тех, кто преподаёт английский язык в средней школе.

Ключевые слова: *аудирование, метод, песня, говорение, трудность, грамматика, лексика, фонетика.*

Annotation

USING A SONG WHILE TEACHING ENGLISH LISTENING

The article explores method of teaching English listening with the use of a song for schoolchildren of upper classes. The author of articles made efforts to explain using of song by taking into account doing pre-listening, while listening and post-listening tasks. This article is intended for students, master students, and postgraduate students and who teaches English at secondary schools.

Keywords: *listening, method, song, speaking, difficulty, grammar, lexis, phonetics.*

Маълумот дар бораи муаллиф: Файзуллоева Моҳира, магистранти соли дуҷуми факултети забони англисии ДДОТ ба номи С.Айнӣ, Email: Fayzulloevamohira03@gmail.com

Рохбари илмӣ: Комилов М.

Сведения об авторе: Файзуллоева Моҳира, магистрантка второго курса факультета английского языка ТПГУ имени С. Айнӣ, Email: Fayzulloevamohira03@gmail.com

About the author: Fayzulloeva Mohira, master student in the English Department of Tajik State Pedagogical University named after Sadridin Ayni, Email: Fayzulloevamohira03@gmail.com

*Шамсиддини Раҷабалӣ,
магистранти соли дуюми факултети забонҳои романӣ-германӣ*

ЛОИҲАСОЗӢ ҲАМЧУН РОҲИ САМАРАБАХШИ ТАШКИЛИ ҚОРҲОИ МУСТАҚИЛОНАИ ДОНИШЧӢЁН ДАР ДАРСҲОИ ЗАБОНИ ОЛМОНӢ

Муҳити зисти муосир бояд системаи пурраи дониш, малака, қобилият, инчунин таҷрибаи фаъолияти мустақил ва масъулияти шахсии донишчӯёнро дар бар гирад. Қобилияти асосӣ, ки сифати баланди мундариҷаи таълимиро муайян мекунад, барои муаллим, ин гузариш аз дониш ба эҷоди шароит барои омӯзиши фаъоли таълим ва таҷрибаи амалии хонандагон мебошад. Барои донишчӯён - гузаштан аз омӯзиши пасивии маълумот ба ҳустуҷӯи фаъоли худ, тафаккури муҳим, дар амал татбиқ карда мешавад. Масъалаи асосии омӯзгор ин усули таҳия ва усули таълими донишчӯён ҳамчун шарт ба даст овардани сифатҳои олиӣ барномаи таълимии мазкур мебошад.

Ҳар як дарси забони хориҷӣ бояд ба талаботи умумидидактикӣ ҷавобгӯ бошад, яъне бо назардошти ягонагии таълим ва инкишоф сурат гирад, аз нигоҳи хусусияти мундариҷаи маводи таълимӣ ва усулҳои азхудкунии он илмӣ бошад, ба маълумотҳои лингводидактика, педагогика ва психология асос ёфта бошад. Ин талабот, сарфи назар аз нигоҳи умумиашон дар ҳар кадом аз ҷанҳон хусусиятҳои худро доранд. Ба эътибор гирифтани хусусиятҳои маводи забонӣ, интихоби дурусти манбаъҳои иттилоот ва усулҳои таълим барои ҳар кадом марҳалаи дарс, амалишавии робитаҳои байнифаннӣ, ба ҳисоб гирифтани хусусиятҳои синнусолӣ ва инфиродии мактаббачагон, муносибати онҳо ба фанни “Забони хориҷӣ” сатҳи забондонии онҳо ва амсоли инҳо аз ҷумлаи чунин талаботҳо мебошанд.

Самти диққат ба шаклҳои муосир ва усулҳои муосири мустақили таълимии хонандаву муаллим ва ҳамкориҳои онҳо муттасил мебошад. Бинобар ин, дар муқоиса бо омӯзиши анъанавӣ, ки дар он коммуникатсия таҳия шудааст, асосан байни муаллимон, донишчӯён, муаллимон ва синф, муносибатҳои нави фаъолияти мутақобила пайдо мешаванд. Талабот дар ташкили гурӯҳи қорӣ ва коммуникатсия дар дохили гурӯҳ дар барномаи асосии таълимӣ муайян карда мешавад. Барои ташаккул ва рушди малакаи коммуникатсионӣ ва иҷтимоидошта, қобилияти шунавоӣ ва иштирок дар муколама, иштирок дар муҳокимаҳои яққояи проблемаҳо ва ғайра, ки донишчӯён бояд ба гурӯҳи пайравон муттаҳид шаванд ва бо ҳамшарикони худ калонсолон ҳамқорӣ кунанд.

Усулҳои омӯзиши фаъоли таълим дар ҳалли мушкилоти таълимӣ дар самтҳои гуногун: ташаккул додани ҳавасмандии омӯзиши мусбӣ, баланд бардоштани фаҳмиши донишҳои донишчӯён, иштироки фаъоли донишчӯён дар раванди таълим, ҳавасмандгардонии фаъолияти мустақил, рушди равандҳои фаҳмондадихӣ - сухан, хотира, фикр, омӯзиши самарабахши микдори зиёди иттилооти таълимӣ, рушди қобилияти эҷодӣ ва тафаккури ғайридавлатӣ, рушди соҳаи муоширати эмотсионалии шахсияти донишчӯён, ки бо мақсади ба даст овардани забони олмонӣ ҳамчун воситаи муошират бояд принсипи методии пешрафтаи равобити мутақобила ҳисоб карда шавад. Ин маънои онро дорад, ки омӯзиш бояд дар чунин тарз тарҳрезӣ карда шавад, ки ба донишчӯён бо забон ва шунавоӣ (гуфтор ва гӯш кардан) ва баёния (хондан, навиштан) муошират кардан зарур аст. Истифодаи усулҳои омӯзиши фаъоли таълим гузариш аз маълумоти иттилоотӣ-тавсифдиханда ба маориф ва рушд, ки барои иваз намудани усулҳои монологӣ пешниҳод намудани иттилооти таълимӣ бо шаклҳои муколамаи муоширати байни муаллимон ва донишчӯён имконият медиҳад, ин дар баланд бардоштани сифати таълимӣ дарҳол инъикос меёбад.

Методистони маъруфи рус Г.В.Рогова ва И.Н.Верешагина як қатор талаботро нисбат ба дарси забонҳои хориҷӣ ба тариқи зайл муайян кардаанд. Ба қавли онҳо дарс бояд:

- “тибқи низоме, ки таълим ҷараён мегирад, гузаронида шавад;
- бо назардошти равиҳои коммуникативӣ, ки фарогири татбиқи ҳадафи амали таълими забони хориҷӣ мебошад, ба нақша гирифта шавад;
- амалишавии маҷмӯи ҳадафҳои тарбиявӣ, маърифатӣ ва инкишофдиҳиро таъмин намояд;
- барои омӯзиши забон муҳити мусоиди психологӣ фароҳам оварад;
- тавассути ҷалб кардани хонандагон ба фаъолияти фикрию нутқӣ дар самти фаро гирифтани забон онҳоро ба омӯзиши забони олмонӣ ҳавасманд намояд;
- хонандагонро дар вақти берун аз дарс ба қорӣ мустақилона тайёр намояд;
- бо чунин воситаҳои ҷиҳозонида шавад, ки онҳо баҳри ба амал овардани вазъиятҳои таълимӣ, шароитҳои табиӣ инкишофи нутқи шифоҳӣ ва таълими хонишу хат мусоидат намоянд;
- бозииҳои гуногуни таълимиро фаро гирад, то ки ҳасташавӣ ва шиддатнокии шогирдонро аз байн бибарад;
- бо суръати мӯътадил гузаронида шавад” [2, 201-202].

Дарс бояд ҳамчун асари нисбатан анҷомёфтаеро монад, то ки он тибқи талаботи муайяни аз ҳадафҳо, мундариҷа ва технологияи таълими забони хориҷӣ бармеомада мураттабгардидае бошад. Азбаски ин талабҳо стратегия ва тактикаи муаллимиро ҳангоми омодагӣ ба дарс ва гузаронидани он муайян мекунад, онҳо ҳамчунин барои таҳлили дарсҳои худ ва дарсҳои ҳамкасбон ҳини иштирок дар машғулиятҳои ҳамдигар ҳамчун раҳнамо хизмат мекунад. Бо ин талаботҳо шиносо мешавем:

Ҳар як дарс бояд муваффақшавиро ба ҳадафҳои амалӣ, тарбиявӣ ва инкишофдиҳанда тавассути иҷрои вазифаҳои мушаххас таъмин намояд. Пас, нахустин амалеро, ки муаллим иҷро менамояд муайян кардан тасвиати вазифаҳои дарс дар заминаи “Роҳнамои омӯзгор” аст. Дар он, чун қоида, вазифаҳои амалии дарс вобаста ба мавзӯ ё маводи забон мушаххас пешниҳод карда мешаванд.

Масалан:

Машқ кунонидани хонандагон дар истифодаи калимаҳои нав (калимаҳо оварда шудаанд);

Маҳорати дарки шунавоии матни муколамавиرو ҳосил кардан (матн дода шудааст);

Омӯзондани саволу ҷавоб аз рӯи мавзӯ (мавзӯ оварда шудааст);

Оид ба пешояндҳо донишҳои хонандагонро ба низом даровардан (пешояндҳо оварда шудаанд) ва амсоли онҳо.

Вазифаҳои тарбиявӣ, маърифатӣ ва инкишофдиҳандаро ҳуди муаллим муайян мекунад. Ин вазифаҳоро на ҳамеша барои ҳар дарс мушаххас нишон додан мумкин аст, зеро онҳо аз сатҳи таълими тарбияи гирифтаи синф, аз воқеаҳои дар айни замон дар синф, мактаб, шаҳр (ноҳия, деҳа), мамлакат ба амал оянда, аз шахсияти ҳуди муаллим, ихтироҷкорӣ, зиракию зарофатҷӯӣ ва самимияту сӯҳбатгариӣ ӯ ва ниҳоят, аз хусусиятҳои ҳуди маводи таълимӣ вобастаанд [2, 203].

Азбаски ҳадафҳои тарбиявӣ, маърифатӣ ва инкишофдиҳанда тавассути забони хориҷӣ амалӣ мешаванд, татбиқи ин ҳадафҳоро танҳо амалан хуб донистани забон имконпазир мегардонад. Чунончи масалан, азҳудкунии одоби муошират бо забони хориҷӣ: шиносӣ, одоби салом, изҳори сипосу миннатдорӣ ва ғайра ба хонандагон таъсири тарбиявӣ расонида, ба онҳо ҳалимию меҳрубонӣ ва хушодобиро ёд медиҳад. Омӯхтани маҳорати истифодабарии луғат хонандагонро аз нигоҳи фаъолияти мустақилона инкишоф медиҳад ва ба маҳорати иҷрои меҳнати зехнию фикрӣ мусоидат менамояд. Мутолиаи матнҳо бо забони хориҷӣ, ки паҳлӯҳои гуногуни воқеияти мамлакати забонаш омӯхташавандаро инъикос менамоянд, васеъшавии доираи назар ва ҷаҳонбинии хонандагон ва ба ҳамин васила ба даст омадани ҳадафҳои маърифатиро таъмин мекунад.

Имрӯз ба хонандагон омӯзондани маҳорати хондан ва ё омӯхтан, маҳорати дониш ҳосил кардан яке аз вазифаҳои муҳими муаллим маҳсуб меёбад. Аз ин лиҳоз, ба шогирдон вазифаҳои дарсро чунон дастрас бояд фаҳмонд, ки онҳо аз ҷониби хонандагон қабул гарданд. Инчо савол ба миён меояд: ин корро чӣ тавр бояд иҷро кард, то ки шогирдон бо шавқу рағбат аз паи иҷрои вазифа шаванд? Дар ин хусус гуфтаҳои ҷолиби Анатоли Франсо ёдовар мешавем, ки фармудааст: “Санъати дарсгӯӣ на чизи дигар, балки санъати бедорсозии завқи кунҷковии дилҳои ҷавон ва сипас қаноатманд намудани он аст”.

Вазифаҳоро тавре тасвир бояд дод, ки хонандагон бо ҳиссиёти пурҷӯшу хурӯш, бо ҳавасмандӣ ба омӯзиши забон шурӯъ намоянд. Барои ин мақсад вазифаҳои дарсро бо алфози бача бояд пешниҳод кард [2, 204].

Мисолҳои дар дарсҳо истифодашаванда лаҳзаҳои фаъолияти муштарақанд, бинобар ин онҳо бояд бо шахсияти муҳассилин тавҷам бошанд, ки мутаассифона, на ҳамеша мушоҳида мешавад. Ҳатто мавзӯҳои лексикӣ чун «Meine Familie», «Die Reisen», «in der Schule», «Sport», ки бояд бо ҳаёти хонанда, синф ё мактаб дар робита баррасӣ шаванд, берун аз ҳақиқати воқеи истифода мешаванд [2, 206].

Усулҳои омӯзиши функционалӣ ба усулҳои оғозёбии дарс, тақсим кардани мақсадҳо, интизорӣ, ташвишҳо, пешниҳоди маводи таълимӣ, ташкили кори мустақил, истироҳат ва ҷамъбасти тақсим мешаванд. Ҳар яке аз ин усулҳо ба онҳо имконият медиҳад, ки вазифаҳои мушаххаси марҳилаи муайяни таълимиро бомуваффақият ҳал кунанд. Оғози ибтидоӣ барои онҳое, ки дар бораи он фикр мекунад, дарк мекунад, ки гуфтори мутсақили хонанда аз дарс оғоз меёбад, ки ҳар ду қораш ва муваффақияти ӯ аз он вобаста аст.

Имрӯз, раванди омӯзиши забонҳои хориҷӣ ҳамчун фаъолияти фардии донишҷӯ бо маводи таълимӣ, балки ҳамчун “муоширати маҳсули муташаққил ё навъи маҳсули муошират” дарқ гардидааст. Вазифаи муҳими чунин муошират дар синфхона ин аст, ки ҳамкориҳои байни донишҷӯён ва муаллимиро бо якдигар муайян месозад, ки дар он вазифаи ба донишҷӯён додани таҷрибаи сухан дар забони нав барои онҳо ба амал меояд. Ҳамин тариқ, раванди омӯзиши забонҳои хориҷӣ бо ҳамкориҳои донишҷӯён (муаллимон ва донишҷӯён ва донишҷӯён бо ҳамдигар), яъне пеш аз ҳама, фаъолияти кори мустақилона ва ҳамоҳангшудаи онҳо мебошад. Дарсҳои забони хориҷӣ, ки амалияи мураккаби коммуникатсия мебошад, ва хусусиятҳои хоси худро доранд. Ҳар як дарс чунин

мархилахоро дар бар мегирад, ки насбкунӣ дар амалисозии фаъолиятҳо, мавқеи худ дар шароити худ, иҷро ва назорат (худдорӣ) мебошад. Ҳар як марҳилаи лоиҳасозӣ дар марҳилаи мушаххаси дарсҳо ба амалҳои муайяни омӯзгор ва донишҷӯён мутобикат мекунад [7, 54].

Имрӯз, вақте ки дар муассисаҳои олии таълимӣ усули амалии омӯзиши забонҳои хориҷӣ ба пеш меояд, ташаккул додани малакаи муоширати хонандагон ё қобилияти ташаккули суҳанронии онҳо хело ҳам зарур шуморида мешавад. Барои ҳамаи инро ба назар гирифтани моро зарур аст, ки методи лоиҳасозиро ба роҳ андозем.

Адабиёт:

1. Алиев С.Н. Методикаи умумии таълими забонҳои хориҷӣ. Китоби дарсӣ барои донишҷӯёни муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ. – Душанбе: ДДОТ, 2018. – 350 с.
2. Алиев С.Н. Общая методика обучения иностранным языкам (на тадж.яз.) / Учебник для студентов факультетов иностранных языков педагогических университетов. – Душанбе: ТГПУ, 2018. – 536 с.
3. Елизарова Г.В. Формирование межкультурной компетенции у студентов в процессе обучения иностранным языкам: Автореф. дис. ... канд.пед.наук / - С-П, 2001. – 16 с.
4. Куджов Р.М. Методика формирования речевой активности студентов при обучении иностранному языку (на материале немецкого языка). ДИС....канд. пед. наук. – Душанбе, 2019. – 168 с.
5. Сайфуллаев Х.Г. Развитие личностно-ориентированного взаимодействия в полиэтнических учебных группах. Сб.: Инновационные методы и пути модернизации учебного процесса при обучении иностранным языкам на современном этапе // Материалы круглого стола РТСУ, 27 апреля 2012 г. – Душанбе, 2012. – С.172 – 177.
6. Сайфуллоева З.Х. Личностно-ориентированный подход к формированию профессиональной компетенции будущих учителей иностранных языков в условиях многоязычия. / Сб.: «Качество образования: проблемы и пути их решений». Материалы республиканской научно- практической конференции, посвященной «Году образования и технических знаний» и 80-летию образования Таджикского Госпедуниверситета им. С.Айни (22-23 ноября). – Душанбе, 2010. -0,52 п.л.

Калидвожаҳо: *Технологияҳои инноватсионӣ, муқолама, полилогия, нақши бозӣ, усулҳои интерактивӣ, салоҳияти коммуникатсионӣ.*

Аннотация

ПРОЕКТИРОВАНИЕ КАК ЭФФЕКТИВНЫЙ СПОСОБ ОРГАНИЗАЦИИ САМОСТОЯТЕЛЬНОЙ РАБОТЫ СТУДЕНТОВ НА УРОКАХ НЕМЕЦКОГО ЯЗЫКА

В статье речь идет об инновационных технологиях обучения, как диалог, полилог, ролевые игры, с помощью которых урок приобретает интерактивную форму, развивается интерес обучающихся к изучению иностранного языка и подобные деятельностные подходы способствуют коммуникативным компетенциям учащихся.

Ключевые слова: *инновационные технологии, диалог, полилог, ролевые игры, интерактивные методы, коммуникативные компетенции.*

Annotation

DESIGN AS AN EFFECTIVE WAY TO ORGANIZE STUDENTS INDEPENDENT WORK IN GERMAN CLASSES

In article it is a question of innovative technologies of training as dialogue, the polybroad gull, role-playing games with which help the lesson gets the interactive form, develops interest trained to learning of foreign language and similar деятельностные approaches promote communicative компетенциям pupils.

Keywords: *innovative technologies, dialogue, a polybroad gull, role-playing games, interactive methods, communicative the competence.*

Маълумот дар бораи муаллиф: Шамсиддини Рачабалӣ, магистранти соли дуҷуми факултети забонҳои романӣ-германи Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айни. e-mail: shamsiddini.rajabali.95@mail.ru

Роҳбари илмӣ: профессор Сайфуллоев Х.

Сведения об авторе: Шамсиддини Раджабали, магистрант второго курса немецкого отделения факультета романо-германских языков Таджикского государственного педагогического университета имени Садриддина Айни. e-mail: shamsiddini.rajabali.95@mail.ru

About the author: Shamsiddini Rajabali, the 2nd year of Master Student in the Department of Roman and German languages, TSPU named after S. Aini. e-mail: shamsiddini.rajabali.95@mail.ru

ИСТИФОДАИ ВОСИТАҲОИ АЁНӢ ДАР ТАЪЛИМИ ЗАБОНҲОИ ХОРИЧӢ

Имрӯз забонҳои хориҷӣ на танҳо дар шуури инсонӣ муосир ҷо гирифтааст, балки ҳастии маънавии ҷомеаиро низ ба худ ҷалб кардааст. Ёд гирифтани забони хориҷӣ ҳамчун воситаи алоқа барои одамон чун омили бузурги инкишофи шахси муосир мебошад. Ҷамъияти муосир бе муносибатҳои байналмилалӣ васеъ номумкин аст. Омӯзиши забонҳои хориҷӣ ва аз худ кардани он қисми ҷудонашавандаи раванди таълиму тарбия мебошад. Аз ин ҷост, ки имрӯз дар тамоми соҳаҳо дониши забониро ба назар гирифта, кадрҳои болаёқат ва донандаи забонҳои хориҷиро ба вазифаҳо таъин менамоянд. Чуноне, ки Асосгузори сулҳу ваҳдат – Пешвои миллат, Президенти кишвар, мӯхтарам Эмомалӣ Раҳмон қариб дар ҳама ҷаласа ва баромадҳояш таъкид менамояд, ки ҳар як шахси соҳибкор бояд зиёда аз ду забони хориҷиро донанд. Имрӯзҳо омӯзиши забони хориҷӣ дар кишвар дар сатҳи миёна қарор дошта, барои таълим ва ба роҳ мондани омӯзиши забони хориҷӣ шароити мусоидеро фароҳам овардаанд. Омӯзиши забони хориҷиро дар мактаб метавон бо усулҳои гуногуни замонавӣ баррасӣ намуд. Омӯзиши забони хориҷӣ, махсусан забонҳои олмонӣ ва англисӣ имрӯз дар ҷомеаи мавқеи махсусро касб намуда, омӯзандагон ва ҳавасмандони ҳешро пайдо намудааст. Дар мактаби миёна, дар ҷараёни таълими забони хориҷӣ ташаккули малақаҳои ҳарф задан ва хондан ба забони хориҷӣ ҳадафи асосӣ ба шумор мераванд. Таълими имло - навиштан дар рафти омӯзиши забони хориҷӣ дар мактаб мақсади таълим набуда, он ҳамчун воситаи ёрирасон дар назар дошта мешавад.

Чӣ ҳеле ки аз мушоҳидаҳо бармеояд, аксари муҳассилини мактабҳои миёна ва ҳатто муассисаҳои олию миёнаи махсус дар машғулиятҳо ва маҳфилҳо бо ҳамсабақону омӯзгорони ҳеш озодона гуфтугӯ, саволу ҷавоб карда, матнӯ ҷумлаҳои оддӣ шунидаашонро дуруст ва пурра фаҳмида наметавонанд. Оддитарин фикру ақида ва хоҳиши ҳудро бо он забони омӯхта истодаашон, хоҳ он забони олмонӣ бошад ё англисӣ, баён карда наметавонанд. Умуман, вақтҳои охир баръало мушоҳида карда истодаем, ки дар аксари хонандагони мактабҳои миёна ҷор малақаи дар боло зикршуда (истимоъ, гуфтор, хондан ва навиштан) дуруст ташаккул ва инкишоф наёфтаанд, ки қори омӯзгоронро дар самти амалӣ намудани барномаи таълимӣ ҳеле душвор намудааст. Ин ҳолат ҳам сабабҳои субъективӣ ва ҳам объективӣ дорад, ки ин мавзӯъ баррасии алоҳидаеро талаб мекунад. Аммо эҳсоси масъулият ва кӯшиши баромадан аз ин ҳолати ташвишовару ногувор моро водор месозад, ки аз тарзу усулҳои маъмулӣ ва кӯҳнашудаи дарсдиҳӣ дар мактабҳои олию миёнаи махсус сарфи назар намуда, роҳу усулҳои соддатару ба сатҳи донишу қобилияти муҳассилин мувофиқро интихоб намоем. Бояд барои шогирдони забонмӯз ҷизи аз ҳама муҳимтарин — муҳити забониро ташкил намуда, ба онҳо бо он забони омӯхтаи стодаашон ҳарчи бештар гуфтугӯ ва бархӯрд намуданро талқин созем. Чунки рисолат ва мақсади асосии таълими забони хориҷӣ, таъмин намудани муошират ва табодули афкор байни фарҳангҳои гуногун мебошад. [4, с.90]

Тавре ки таҷрибаи мушоҳидаҳои солҳои охир собит менамоянд, аз ҳама усулҳои бехтарини омӯзиши забон методҳои коммуникативӣ ва интерактивӣ мебошанд, ки истифода ва рӯи қор овардани онҳоро мо бояд ҳанӯз аз марҳилаи аввали таълим - синфҳои ибтидоӣ оғоз намоем. Раванди дар муҳлати кӯтоҳтарин омӯхтан ва омӯзонидани забонҳои хориҷӣ ба пайдоиши методҳои “интенсивӣ” - босуръат ё сареъ оварда расонд. Ин гуна мисол метавонад аудиовизуалӣ бошад, ки асосгузӯронаш Р. Мишча, Ж. Гугейем, П. Губерина ва П. Риван мебошанд.

Мувофиқи пешниҳоди ин донишмандон, дилхоҳ забони хориҷӣ тавассути истифодаи васеи воситаҳои аёнӣ дар муҳлати кӯтоҳ омӯзонда мешавад, ки он барои дар сатҳи замонавӣ ба донишҷӯён дониши қофиро расонида метавонад. Гуфтан мумкин аст, ки ин яке аз талаботҳои асосӣ дар соҳаи таҳсилот, дар раванди ҷаҳонишавии мактаби олӣ ба шумор меравад.

Барои ташаккул ва инкишофи малақаи қобилиятҳои забонӣ танҳо ба китобҳои дарсӣ ва баъзе дастурҳои методӣ дигар қонъ нагашта, тибқи мақоли маъмулӣ англисии зайл амал бояд кард: *Яъне, ҳарф заданро тавассути гуфтор, хонданро тавассути хондан, шунида фаҳмиданро тариқи гӯш кардан ва навишторро тавассути навиштан омӯзондан лозим аст.*

Ҳамаи ин малақаҳо бояд дар иртибот бо якдигар омӯзонидани ва амалӣ карда шаванд, аммо ин амр бе истифода аз аёнӣ ғайри имкон мебошад. Бешак, усули истифодаи аёнӣ дар

таълим яке аз усулҳои асосии дидактика ба шумор меравад. Бахусус, дар чараёни таълими забони хориҷӣ ағният аҳамият ва нақши ҳоса дорад.

Дар адабиёти илмӣ асосан ба ду навъи ағният ишора мешавад:

1. Аудиоӣ;
2. Визуалӣ ва ё дар якҷоягӣ, аудиовизуалӣ.

Аз марҳалаи аввали омӯзиши забони хориҷӣ сар карда, то ба охир истифодаи асбобҳои аудиовизуалӣ чун магнитофон, радио, видео, DVD ва CD-плеерҳо, барномаҳои гуногуни компютерӣ, филмҳои тасвирӣ бо субтитрҳо, диктофон ва букридерҳо, инчунин таблитсаю ҷадвалҳо, расму суратҳои манзара ва ашёи гуногун аҳамияти ҳоса доранд. Таъсири ин усулҳо барои зудтар аз худ намудани забони хориҷӣ дар шароити имрӯза басо бузург буда, таълими забони хориҷиро дар сатҳи баланд таъмин менамояд. Усули аудиовизуалӣ яке аз усулҳои муосир ба ҳисоб меравад. Ин усул барои дар шароити муосир таҳсил намудан ва барои ба шакли ҷадид табиӣ ёфтани таълим дар муассисаҳои таълимӣ мусоидат менамояд. [2,47]

Л.В. Шерба қайд кардааст, ки дарккунии маънои калимаҳо ва категорияҳои забони модарӣ бе мавҷудияти истилоҳҳо барои муқоиса хеле мушкул мебошад, инчунин ӯ зикр намудааст, ки омӯзиши забони хориҷӣ барои дарки забони модарӣ ёрӣ медиҳад, чунки он ба воситаи таъминнамоӣ бо истилоҳҳо имконияти муқоиса карданро фароҳам меорад ва аллакай дар зинаи ибтидоӣ хонандагонро водор месозад, ки аз асорати забони модариашон озод шаванд. Вале ақидаи профессорон Г.В. Рогова ва И.Н. Верещагина дар ин бора андаке фарқ мекунад. «Дар ҷое, ки омӯзиши забони модарӣ хуб ба роҳ монда шудааст, омӯзиши забони хориҷӣ осонтар мегардад». Ба фикри ман низ хонандагон бояд аввал забони модариашонро хуб омӯхта, баъд ба омӯзиши дигар забонҳо пардозанд, зеро забони модарӣ барои омӯختани дигар забонҳои хориҷӣ мусоидат ва хеле осон мегардад. Муваффақияти ноил шуда ба мақсади асосии таълими забони англисӣ, яъне мақсади ҳосил намудани малака ва маҳорати муоширати аз истифодаи методҳои гуногуни таълими забони хориҷӣ вобастагии хеле калон дорад. Вале барои омӯзгор донишдони танҳо методика кифоя нест, зеро дар ин ҳусус Г.В. Рогова ва И.Н. Верещагина чунин зикр кардаанд: «Методика ин психологияи амалӣ нест, зеро донишдони танҳо гузариши чараёнҳо ба монанди дар хотир нигоҳдорӣ, фикрронӣ, чи гуна ташаккули маҳорат ва малака кифоя набуда, зарур аст, ки фанни омӯзонидашаванда, яъне забони хориҷӣ аз тарафи омӯзгор хуб аз худ карда шуда бошад». Инчунин олими англис А. Пэнлоуш гуфтааст: «Методҳои хуб ва бад вучуд надоранд, балки муаллимони хуб ва бад мавҷуданд». Дар ҳақиқат муаллимон бояд ғайр аз методикаи таълими забони хориҷӣ фанни тадрисшавандаро низ хеле хуб аз бар карда бошанду тавонанд, ки заминаи хубе баҳри таҳсили минбаъдаи омӯзиши забони хориҷӣ фароҳам оваранд.

Ҳамин тариқ, аз мушоҳидаҳо бармеояд, дар як гурӯҳе, ки ба омӯзиши забони англисӣ ва ё олмонӣ пардохтаанд, агар аз 12 нафар иборат бошад, дар байни онҳо на бештар аз 4-5 нафар забонро аз худ кардаанд. Ин ҳақиқатест, ки имрӯз мо шоҳиди бевоситаи он ҳастем. Аз ин бармеояд, ки бо ҳама имкониятҳои фароҳамовардашуда, ҳоло ҳам бо нафароне во хурдан мумкин аст, ки дар гурӯҳ таҳсил мекунанд, аммо саводи кофӣ надоранд, то шарҳи холи хешро бо он забони омӯхташаванда озодона иброз намоянд. Ин як қостагӣ ва нуқсон дар омӯзиш ва соҳаи таҳсилот ба шумор меравад. Бо ин роҳ наметавон ба ҷаҳони иноватсионӣ расид ва наметавон донишгоҳро ба шакли муосир даровард. Ба мо зарур меояд, ки то дараҷае ҳам бошад нисбат ба омӯзиши забони хориҷӣ дар замони муосир пардозем. Бо омӯзиши забони хориҷӣ метавонем мавқеъ ва ҷойгоҳи хешро дар ин ҷаҳони ғарбӣ пуртазоду пуртуғён маълум созем ва метавонем ҳамчун шахсияти комил ғайриҷаҳонӣ намоем.

Адабиёт:

1. Активные методы обучения педагогическому общению / Под ред. Ковалева. – М., 1983.
2. Алиев С.Н. Общая методика обучения иностранным языкам (на тадж. яз.). / Учебное пособие для студентов факультетов иностранных языков педагогических университетов. – Душанбе: ТГПУ, 2013. - 336 с.
3. Бим, И.Л. Методика обучения иностранных языков как наука и проблемы школьного учебника / И.Л. Бим. - М.: Русский язык, 1977. - с. 67
4. Фахриддин Мирзоахмедов. Тадбиқи усулҳои ғайри таълим. Дастурамал барои омӯзгорони Ҷумҳурии. – Душанбе, 2002. - с. 86
5. Копышева А.В. Современные методы обучения английскому языку. – Минск: Тетра Системе, 2005.- 121с.

Калидвожаҳо. *воситаҳои аёни, филми тасвирӣ, маҳорат, малака, салоҳияти коммуникативӣ, таҳсилоти интенсифӣ.*

Аннотация

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ НАГЛЯДНЫХ СРЕДСТВ В ОБУЧЕНИИ ИНОСТРАННЫМ ЯЗЫКАМ

Данная статья посвящена проблеме интерактивного подхода в преподавании иностранного языка.

Автор рассматривает различные методы интерактивного обучения как аудиовизуальные инструменты, как: радио, видео, DVD, CD, плеер, разные компьютерные программы мультфильмы с субтитрами, диктофон, таблицы, рисунки и картинки.

Ключевые слова: *интерактивный метод, мультфильмы, способность, коммуникабельность, интенсивное обучение.*

Annotation

USING INTERACTIVE METHODS IN TEACHING FOREIGN LANGUAGES

This article is devoted to the problem of the interactive approach in the teaching of a foreign Language. The author considers various methods of interactive learning as audiovisual instruments; radio, video, DVD, CD, player, and different computer programs.

Keywords: *Interactive method cartoon programs ability, communicating, intensive learning.*

Маълумот дар бораи муаллиф: Ахметова Маҳина Ҳаётовна, омӯзгори Муассисаи таҳсилоти миёнаи умумии №54, н. Сино, ш. Душанбе. Телефон: 918714925

Сведения об автор: Ахметова Махина Хаётовна, преподаватель ГОУ №54, Сино района, г. Душанбе. Телефон: 918714925

About the author: Akhmetova Mahina Hytovna, Teacher of General Mine Educational Institution №54, Sino district, Dushanbe city. Phone: 918714925

Юлдошева Омина,
магистранти соли дуҷуми факултети забони англисӣ

РАВИШҲОИ ТАҲҚИҚИ КОНСЕПТИ «ДАРАХТ/TREE» ДАР ЗАБОНҲОИ ТОЧИКӢ ВА АНГЛИСӢ: ТАҲЛИЛИ ЛИНГВОКУЛТУРОЛОГӢ

Таҳқиқи ҳамаҷонибаи адабиёт оид ба забоншиносии фарҳангӣ нишон медиҳад, ки дар забоншиносии муосир муносибатҳои мухталиф ба таҳлили концептҳо ва усулҳои роҳҳои гуногуни тавсифи онҳо вучуд доранд. Равиши омӯзиши концептҳо бояд аз маҷмӯи равишҳо иборат бошад: истифодаи қоидаҳои таҳқиқ, ба монанди таҳлили ҷузъии семантикии номи концепт, таҳлили намунаҳои лексикӣ, ки концептро ифода мекунанд, таҳқиқи панду ҳикмат ва ибораҳои рехтаи забон, озмоиши психоллингвистӣ, бунёди майдони номинативии (исмӣ) концепт, озмоиши ассотсиативӣ ва ғ. Ҳамин тавр, дар забоншиносии когнитивӣ маълумотҳои илмҳои мухталиф ҳам мешаванд. Дар натиҷа ҳамоҳангсозии маълумоти мазкур ба вуқӯъ мепазирад, равишҳои таҳқиқи онҳо истифода бурда мешаванд.

Барои концепт майдони ассотсиативӣ, ки ба он концепт алоқаманд мебошад, ҷаҳуллода муҳим аст. Аз ин рӯ, комплексҳои ассотсиативӣ яке аз вазифаҳои асосии тавсифи концепт ба шумор мераванд.

Дар мақолаи мазкур мо дар назди худ мақсад гузоштем, ки аз байни усулҳо ва тарзҳои гуногуни таҳлили концептҳо, он равишҳои асосие, ки ҳангоми таҳқиқи концепти «дарахт/tree» дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ истифода бурда шудаанд, мавриди баррасӣ қарор диҳем.

Маводи таҳқиқотро манобеи лексикографӣ ва асарҳои бадеии забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ ташкил медиҳанд.

Барои ҳалли вазифаҳои гузошташуда равишҳои асосии зерин истифода бурда шуданд: *тавсифӣ, равиши интиҳоби сартосарӣ, усули таҳлили таърифӣ, муқоисавӣ, этимологӣ, омӯрӣ, мутаҷаддӣ, таҳлили ҷузъӣ-семантикӣ ва озмоиши ассотсиативӣ*. Озмоиши ассотсиативӣ, бечунучаро, қисмати муҳими таҳқиқоти мо ба ҳисоб меравад, зеро он бештар манзараи тасвири инсонӣ муосирро дар бораи «дарахт» дар забоншиносии фарҳангии забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ пешниҳод менамояд. Ҳамин тариқ, равиши комплекси таҳқиқоти мо аз қисматҳои зерин иборат мебошад:

1. *Таҳлили семантикии (маъноии) концепти «дарахт/tree»*. Тафсири маъноӣ концепт, ки дар луғатҳои тафсирии мухталиф пешниҳод гардидаанд, мавриди таҳлил қарор дода мешавад, ҳамаи маъноҳои он ошкор карда мешавад, мисолҳо аз матнҳои мухталиф, ки имконият медиҳанд, тафсириҳои луғатҳои тафсирий пурра ё васеъ карда шаванд, оварда мешаванд. Инчунин усули диахронӣ истифода бурда шудааст: маълумотҳои этимологӣ, маълумот оид ба лексемаҳои калидӣ.

Таҳлили истиораҳо. Сохтори фреймӣ концепт имконият фароҳам меоварад, ки алоқаи он бо дигар концептҳо таҳқиқ карда шавад. Он метавонад на танҳо фреймҳоро дар бар гирад, балки намунаҳои когнитивиро (шинохтиро) фаро гирад-истиораи концептуалӣ, ки аломатҳои когнитивии «ғайриаслӣ»-и концептро инъикос мекунанд. Нақши намунасозандаи истиораи концептуалӣ аз он иборат мебошад, ки он на танҳо тасаввуротро оид ба объект ба шакл медиҳад, балки тарз ва услуби тафаккурро дар бораи он муайян менамояд. Тимсоли як фрагменти воқеиятро ба фрагменти дигари он пешниҳод мекунанд ва концептуализатсияи онро аз рӯи киёс бо низоми мафҳумҳои мавҷуда таъмин менамояд. Ҳамчун равиши бадеӣ ва василаи услубӣ баррасӣ шуда, истиора дар забоншиносии фарҳангӣ чун воситаи ба таври пурра тасвир кардани концепт дар тасвири лингвистии ҷаҳон аҳамияти калон дорад.

2. *Таҳлили захираи фразеологизмҳои забон*. Фразеологизмҳои забон дар бунёди тасвири лингвистии ҷаҳон нақши хосаро мебозанд. Онҳо «оинаи ҳаёти миллат» мебошанд. Дар қисмати фразеологӣ тасвири лингвистии ҷаҳон тасаввуроти соддалавҳона, ғайриилмӣ соҳибони забон дар бораи ашё, аломат, амал, сифатҳои олами атроф вучуд дорад, ки пеш аз ҳама, боиси ҷаҳолияти таҳассусии шуур ва таъна намудан ба арзёбиҳои амалӣ, аксиологӣ, ва ахлоқӣ гаштааст. Фазоҳои беҳадду қаноат, тӯфони эҳсосотро инсон тавассути худ, ҷаҳони ихотакардашударо дарк карда, месанҷад. Дар тасвири лингвистии соддалавҳонаи ҷаҳон васеъшавии мафҳумҳо дар муқоиса бо тасвири илмӣ ҷаҳон мушоҳида карда мешавад. Аз рӯи тасдиқи В.Н. Телии, фразеологизмҳо «нақши эталонҳо, таҳаккуқи (стереотипи) ҷаҳонбинии фарҳангӣ-миллӣ иҷро мекунанд ё ин ки дар онҳо характери рамзиро нишон медиҳанд ва дар ин вазифа ба сифати нигорандаи (соҳиби) аломатҳои фарҳангӣ баромад мекунанд» [4, 72]. Воҳидҳои фразеологӣ раванди тулонии ташаккули фарҳанги халқро инъикос мекунанд, аз насл ба насл таҳаккуқҳо ва нишондодҳои фарҳангиро медиҳанд. Илова бар он, дар тасвири нотақрори онҳо руҳ ва зеҳни миллат ифода мегардад. Ба ақидаи В.А. Маслова таъна намуда, мо чунин мепиндорем, ки фразеология қисмати тасвири лингвистии ҷаҳон ба шумор меравад. Фразеологизмҳо бевосита ба субъект равона карда шудаанд, яъне ба вучуд омадани онҳо

ҳар он қадаре, ки ба тасвири ҷаҳон тааллуқ дорад, ҳамон қадар ба шарҳ, арзёбӣ ва муносибати объективии ба он баёншаванда дахл дорад. Ин фразеологизмҳо ва истиораҳоро аз дигар воҳидҳои номинативӣ дар тафовут мегузорад.[3, 82]. Ҳамин тавр, ғояи миллии ҷаҳон бештар дар фразеология, ибораҳои устувори характери маҷозӣ доштаи халқӣ алоҳида инъикос мегардад ва инчунин, дар онҳо бисёр вижагиҳои зехни халқ намудор мегардад. Дар мақолаи худ мо бештар ба таснифи Н.Ф. Алефиренко, ки ба таснифи паремияҳо ба захираи фразеологии забон дахл дорад, таъя намудем.

3. *Таҳлили матнҳои бадеӣ.* Арзиши муносибати гуфтугӯ ба таҳқиқи концептҳо тавассути ҳуди табиати гуфтугӯ (мубоҳиса), характери лингвистӣ ва иҷтимоӣ ва динамикии он муайян карда мешавад. Гуфтугӯ (мубоҳиса) ҳамзамон ҳам маскан ва ҳам воситаи амалӣ кардани концептҳо мегардад ва дар навбати худ ба тағйир ва рушди онҳо таъсир мерасонад. Тавре ки концепт ба шуури фарҳанги милли тааллуқ дорад, мавод барои омӯзиши концептҳо бояд ёдгориҳои эҷодиёти халқ, ки сарчашмаи дониш ва арзишҳо ва маҳзани фарҳанги миллиро дар бар мегиранд, бошанд. Матни бадеӣ фазои васеъ барои таҳқиқ ба шумор меравад. Дар адабиёти бадеӣ махсусан ба таври пурра зехнияти мардум намудор мегардад. Ба гуфти А.С. Мамонтов, «ҳар як асари бадеӣ - дастранҷи мамлакат ва давраи худ мебошад» [3, 181]. Матни бадеӣ низоми мураккабро фаро мегирад, ки он иттилоот дар бораи равони милли, зехнияти халқ ва рафтор, анъанаҳои ахлоқӣ-равонӣ ва ҳисси онро нигоҳ медорад. Дар маҷмӯъ таҳлили матнҳои бадеӣ ва фолклорӣ ва динии забоншиносии фарҳангии забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ имконият фароҳам меорад, ки аломатҳои иловагии концептҳо, ки онҳо маънои рамзиро касб кардаанд, ошкор намоянд. Тавассути усули мазкур портрети лексикӣ калима пурра мегардад, тобишҳои маъноии он дар матн ва истифодаи маънии маҷозии он сабт мегардад. Он, дар навбати худ, имконият медиҳад, ки ҳамаи аломатҳои нисбонии концепт ошкор карда шавад. Нависандагон ва шоирон ба таври пурра ва ифоданок дар асарҳои бадеии худ ҷаҳони ботинии инсонро инъикос мекунад, дар натиҷа, бо эҳсоси баланд мазмун ва мундариҷаи концепти «дарахт/tree»-ро дар забонҳои баррасишаванда ошкор менамоянд.

4. *Таҳлили мутаҷаддӣ.* Дар ҷараёни тамоми таҳқиқ мо таҳлили қисман мутаҷаддиро истифода кардем, зеро маводи пурратарро дар таҳқиқоти забоншиносии фарҳангӣ танҳо дар заминаи забони хориҷӣ пайдо кардан мумкин аст (албатта, агар объекти таҳқиқот воҳидҳои забонии ғайримуқаррарӣ набошад) [1]. Забоншиносе, ки таҳқиқоти бунёдиро анҷом медиҳад, медонад, ки чизи беназирро танҳо дар доираи як забони омӯхташаванда дидан мумкин нест. Ин пеш аз ҳама ба концептҳои дахл дорад, ки дар бисёр забонҳо мавҷуданд. Бисёре аз хусусиятҳои концепт дар дохили забони модарӣ намудор мегардад, аммо дар муқоиса бо забони дигар, як қатор хусусиятҳои ошкор карда мешаванд, ки аксар вақт сирф милли ба назар мерасанд, ки қаблан ба он эътибори зарурӣ дода нашудааст. Ба андешаи мо, муқоисаи шуури лингвистӣ имкон медиҳад, ки дар сатҳи забоншиносии фарҳангӣ табиати мутақобила ва таъсири мутақобила дар шароити дузабонӣ ва бисёрзабонӣ ошкор карда шавад ва инчунин имкон диҳад, ки хусусиятҳои амалкарда ва заминаи концептуалии қисмати таҳқиқшавандаи тасвири лингвистии ҷаҳон муайян гардад.

5. *Озмоиши озоди ассотсиативӣ.* Озмоиши озоди ассотсиативӣ барои тавсифи мундариҷаи концепсия имконияти иловагӣ фароҳам меорад. Агар мо тавсифи мундариҷаи концептро дар ҳолати кунунии он қарор диҳем, пеш аз ҳама, маълумоти таҷрибаҳои психолингвистиро таҳлил кардан зарур аст, то ки дар шуури забоншиносони муосир (ё баъзеи онҳо) дар бораи аҳамияти бархе аз хусусиятҳои концепт тасаввурот ба вуҷуд ояд. Мо ҷонибдори чунин ақидаем, ки иттилооти эмотсионалӣ ва арзёбӣ, ки барои фаҳмидани мундариҷаи концепт зарурӣ ва ҳеле муҳим аст, аксар вақт аз доираи мақола ё матни оид ба луғат берун меистад. Озмоиши ассотсиативӣ имконият фароҳам меорад, ки «тобиш»-ҳои маъноии концепти таҳқиқшаванда, ки аз соҳибони забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ дар ҷараёни тасвири соддалавҳонаи лингвистии ҷаҳон гирифта шудааст, ошкор карда шаванд. Л.Р. Гарипов, ки ин таҷрибаро дар омӯзиши концептҳои тасвири лингвистии ҷаҳон дар забони тотӣ –ҳангоми муаррифии лексемаи «хонум» истифода намудааст. Ё қайд мекунад, ки «дар натиҷаи таҳлили маводи чунин таҷрибаи лингвопсихологӣ низомнокии донишҳои қолабҳои рафтории соҳибони ин ё он фарҳангро муайянкунанда, ки имконият медиҳанд тобишҳои маъноии лексема ошкор карда шаванд ва инчунин доираи мафҳумҳо ва тасаввурот, ки барои шуури забонӣ бештар воқеӣ мебошанд, муайян кардаанд, «кашида мешавад» [2, :66-67]. Натиҷаҳои озмоиш инчунин дар таҳқиқоти байнифарҳангӣ дар шароити бисёрзабонӣ нақши муҳим мебозанд. Озмоиши ассотсиативии озод дар миқдори муайяни одамон гузаронида мешавад. Он ба мо имконият медиҳад, ки натиҷаҳои озмоишро ҳамчун инъикоси унсурҳои концепт, ки дар шуури милли муҳиманд, баррасӣ кунем. Моҳияти таҳқиқот аз он иборат аст, ки ба мусоҳиб, саволномае дода мешавад, ки дар он калимаи ҳавасмандкунанда вуҷуд дорад, ки бояд ӯ ба таври ҳаттӣ ба он бо ҳамагуна калимае, ки ба хотираш меояд, ҷавоб диҳад. Дар асоси маълумотҳои эътиноҳо, аломатҳои воқеӣ ва ғайривоқеӣ концептҳо дар шуури мусоҳибон муқаррар карда мешаванд. Ҷамъи ҳамаи мулоҳизаҳои ҷавобӣ/эътиноҳо ба калимаи ҳавасмандкунанда майдони ассотсиативии онро ташкил

медихад. Ин навъи озмоиш барои муайян кардани хусусияти фарҳангии тасвирҳои шуури одамони пурсидашаванда – соҳибони ин ё он забон ёрӣ мерасонад.

Ҳамин тавр, истифодаи равиши комплекси таҳқиқи концепт, ба назари мо, бештар мувофиқи мақсад аст, зеро чунин навъи таҳқиқ имконият фароҳам меорад, ки мундариҷа ва сохтори пурраи концепт дар тасвири лингвистии ҷаҳон тасаввур карда шавад.

Адабиёт:

1. Верещагин Е.М. Лингвострановедческая теория слова / Е.М. Верещагин, В. Г. Костомаров. – М.: Русский язык, 1980. – 320 с.
2. Гарипова Л.Р. Концепты татарской языковой картины мира: репрезентации в лексеме "донья": дис... канд. филол. наук / Л.Р. Гарипова. - Казань, 2007. - 198 с.
3. Мамонтов А.С. Язык и культура - основы сопоставительного лингвострановедения: дис. ... док. филол. наук / А.С. Мамонтов. – М., 2000. – 324 с.
4. Маслова В.А. Лингвокультурология: учебное пособие для студентов высших учебных заведений / В.А. Маслова. – М. Издат. центр «Академия», 2001. – 208 с.

Калидвожа: *концепт, забониносии, бахшҳои фразеологӣ, функсия, матнҳои бадеӣ, таҳлили семантикӣ, матнҳои бадеӣ.*

Аннотация

МЕТОДЫ ИССЛЕДОВАНИЯ КОНЦЕПТА «ДАРАХТ/TREE» (ДЕРЕВО) В ТАДЖИКСКОМ И АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКАХ: ЛИНГВОКУЛЬТУРОЛОГИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ

В статье определяются самые современные методы исследования языкового концепта, в том числе семантический анализ концепта «дарахт/tree» (дерево), анализ метафор, анализ фразеологического фонда языка, анализ художественных текстов, контрастивный анализ и свободный ассоциативный эксперимент. Данная статья предназначена к чтению для студентов, магистров, аспирантов филологических факультетов.

Ключевые слова: *концепт, языкознание, когнитивное языкознание, ассоциативное поле, метод, комплексный анализ, семантический анализ, анализ фразеологического фонда языка, анализ художественных текстов, свободный ассоциативный т.д.*

Annotation

METHODS OF RESEARCHING THE CONCEPT OF «DAPAXT/ TREE» IN TAJIK AND ENGLISH LANGUAGES: LINGUACULTURAL ANALYSIS

The article defines the most modern methods of researching the language concept, including the semantic analysis of the concept "dарахт / tree", analysis of metaphors, analysis of the phraseological fund of the language, analysis of literary texts, contrastive analysis and free associative experiment. This article is intended for reading for students, master and graduate students of philological faculties.

Key words: *concept, linguistics, cognitive linguistics, associative field, method, complex analysis, semantic analysis, analysis of the phraseological fund of the language, analysis of literary texts, contrastive analysis, free associative etc.*

Маълумот дар бораи муаллиф: Юлдошева Омина Ихтиёровна, магистранти факултети забони англисӣ, ДДОТ ба номи С. Айни, тел: (+992) 927650620.

Рохбари илмӣ: доктори илмҳои филологӣ, профессор Қосимов О.Х.

Сведения об авторе: Юлдошева Омина Ихтиёровна, магистранка второго курса факультета английского языка ТПГУ имени С. Айни, Тел: (+992)927650620.

Научный руководитель: доктор филологических наук, профессор Косимов О.Х.

About the author: Yuldosheva Omina Ikhtiyorovna, master student in the English Department of Tajik State Pedagogical University named after Sadriddin Ayni, Tel: (+992) 927650620.

Supervisor: doctor of philological science, professor Qosimov O.H.